

РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
Универзитет „Св. Кирил и Методиј” - Скопје
Правен Факултет „Јустинијан Први” - Скопје

ДОКТОРСКИ ТРУД

ТЕМА:

**„КРИМИНОЛОШКИ И КАЗНЕНО-ПРАВНИ АСПЕКТИ НА МАЛОЛЕТНИЧКАТА
ДЕЛИКВЕНЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА”**

Кандидат:

М-р Ебру Ибиш, 100/87

Ментор:

Проф. д-р Александра Груевска -Дракулевски

Скопје

Јануари, 2020 година

БЛАГОДАРНОСТ

Посебна и голема благодарност до мојата менторка, проф. д-р Александра Груевска Дракулевски што ме водеше низ докторската дисертација, нејзината огромна посветеност, помош, коментари, достапност во секое време, транспарентност и совети кои беа многу корисни за време на пишување на дисертацијата. Им се заблагодарувам и на другите членови на Комисијата за корисните забелешки како и на вработените во затворот за деца – Затвор Охрид и Воспитно -поправниот дом Тетово – привремено сместен во Затвор Охрид, посебно на психологот Павлина Тунтев Ѓоршевски како и на Управата за извршување на санкции при Министерството за правда. Посебна благодарност до проф. д-р Адем Созуер од катедрата за Казнено право и криминологија на Правниот факултет при Истанбулскиот Универзитет во Истанбул - Турција кој несебично ме водеше низ докторската дисертација за време на мојот истражувачки престој во Истанбул. Голема благодарност и до семејството Бај за безусловната поддршка за време на мојот истражувачки престој во Истанбул. Посебна и огромна благодарност до моите родители Билгин и Сена за нивната сестрана поддршка и мотивација.

**На моите родители и
семејството Емруллах**

СОДРЖИНА

ВОВЕД

1. Предмет и цел на истражувањето.....1
2. Методолошки пристап.....5

ПРВ ДЕЛ

КАЗНЕНО-ПРАВНИ АСПЕКТИ НА МАЛОЛЕТНИЧКАТА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

ГЛАВА 1

ПОИМ ЗА МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

1. Дефинирање на малолетничката деликвенција.....9
2. Поимот дете.....16
3. Малолетничка правда и важноста на правата на малолетниците.....18
4. Извори и карактеристики на малолетничко казнено право.....21
5. Деца во ризик.....29
6. Дете во судир со законот.....30
7. Меѓународни документи значајни за малолетничка правда.....34

ГЛАВА 2

РАЗВОЈНИ ФАЗИ И ПОЛОЖБАТА НА ДЕТЕТО ВО ЗАКОНОТ ЗА ПРАВДА ЗА ДЕТЕТО НА РЕПУБЛИКАМАКЕДОНИЈА И ДРУГИ ДРЖАВИ

1. Историски развој на малолетничкото казнено право.....68
 - 1.1 Развој на малолетничкото казнено право во старите правни системи.....68
 - 1.2 Развој на малолетничкото казнено право во Атина.....69
 - 1.3 Развој на малолетничкото казнено право во Спарта.....69

1.4 Развој на малолетничкото казнено право во Рим.....	69
1.5 Развој на малолетничкото казнено право во Германија.....	72
1.6 Современ развој на малолетничкото казнено право.....	73
2. Развојни фази на детето.....	77
2.1 Развој на децата од 1 до 2 години.....	77
2.2 Развој на децата од 2 до 4 години.....	78
2.3 Развој на децата од 4 до 6 години.....	78
2.4 Развој на децата од 6 до 11 години.....	78
2.5 Последна фаза од детството.....	79
3. Компаративен осврт на Законот за правда за децата во Македонија и други држави.....	80
3.1 Македонија.....	82
3.2 Турција.....	86
3.3 Австралија.....	88
3.4 Англија.....	96
3.5 Канада.....	98
3.6 Германија.....	100
3.7 Словачка.....	101

ГЛАВА 3

САНКЦИИ СПРЕМА ДЕЦА

1. Почетна фаза на самостојниот развој на малолетничките санкции во казненото право.....	106
2. Казнено-правна положба на малолетници.....	111
2.1 Caesare Baccaria - „За злосторствата и казните“ (Dei delitti e delle pene).....	112
2.2 Кривичен закон на Марија Терезија од 1768.....	113
2.3 Тоскански кривичен закон од 1786.....	113

2.4	Француски кривичен закон од 1791.....	114
2.5	Француски кривичен закон од 1810.....	115
2.6	Швајцарски нацрт кривичен закон од 1893.....	115
2.7	Constitutio Criminalis Carolina 1532.....	116
2.8	Закон за судови за малолетници на Илионис 1899.....	116
3.	Санкции спрема деца во Република Северна Македонија.....	118
3.1	Воспитни мерки.....	121
3.1.1	Дисциплински мерки.....	123
3.1.2	Мерки на засилен надзор.....	123
3.1.3	Заводски мерки.....	126
3.2	Алтернативни мерки.....	127
3.2.1	Условна осуда со заштитен надзор.....	129
3.2.2	Условно прекинување на постапката.....	130
3.2.3	Општокорисна работа.....	131
3.3	Мерки за безбедност.....	134
3.4	Казни за деца.....	136
3.4.1	Затвор за деца.....	136
3.4.2	Парична казна.....	139
3.4.3	Забрана за управување со моторно возило од определен вид или категорија и протерување на странец од земјата.....	139
4.	Компаративни аспекти на составот на малолетнички санкции.....	140
4.1	Турција.....	140
4.2	Австралија.....	142
4.3	Англија.....	143
4.4	Канада.....	146
4.5	Германија.....	148
4.6	Словачка.....	151

ВТОР ДЕЛ

КРИМИНОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА МАЛОЛЕТНИЧКАТА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

ГЛАВА 4

ЕТИОЛОГИЈА, ФЕНОМЕНОЛОГИЈА И ПРЕВЕНЦИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

1. Етиологија на малолетничка деликвенција.....	153
1.1 Теории на малолетничка деликвенција	155
1.1.1 Социолошки теории.....	155
1.1.1.1 Теорија на социјална средина.....	156
1.1.1.2 Теорија на референтна група.....	157
1.1.1.3 Теорија на диференцијална асоцијација (идентификација).....	158
1.1.1.4 Теорија на културен конфликт.....	159
1.1.1.5 Теорија на аномија.....	161
1.1.1.6 Теорија на социјален интеракционизам и стигматизација.....	162
1.1.1.7 Теорија на општествена дезорганизација.....	162
1.1.1.8 Теорија на контракултура и поткултура.....	163
1.1.1.9 Теорија на општествена контрола.....	164
1.1.1.10 Теорија на етикетање и секундарна девијација.....	166
1.1.1.11 Радикална теорија.....	168
1.1.1.12 Инструментална теорија.....	169
1.1.2 Психолошки теории.....	170
1.1.2.1 Психодинамични (психоаналитички) теории.....	172
1.1.2.2 Когнитивни теории.....	174
1.1.2.3 Теорија на општествено (социјално) учење.....	176
1.1.3 Биолошки теории.....	177
1.1.3.1 Генетска каузиција на криминалот: ХУУ хипотеза.....	179
1.1.3.2 Френолошка теорија.....	181
1.1.3.3 Ендокринолошка теорија.....	183

1.1.4	Криминлошки теории.....	184
1.1.4.1	Теоријата на Sigmund Freud за криминалот и деликвенцијата....	185
1.1.5	Кривично-правни теории.....	187
1.1.5.1	Најниски долни граници на кривична одговорност.....	187
1.1.5.2	Највисоки долни граници на кривична одговорност.....	188
1.1.5.3	Најниска горна граница на кривична одговорност.....	188
1.1.5.4	Највисока горна граница на кривична одговорност.....	188
1.2	Факторски теории.....	188
1.3	Криминогени фактори.....	190
1.3.1	Егзогени фактори.....	193
1.3.1.1	Општествено -економски криминогени фактори на криминалитетот и деликвенцијата.....	193
1.3.1.2	Политичко- идејни криминогени фактори на криминалитетот и деликвенцијата.....	206
1.3.1.3	Микрогрупни криминогни фактори.....	212
1.3.2	Ендогени фактори.....	224
1.3.2.1	Личноста на деликвентот.....	224
1.3.2.1.1	Динамика на личноста.....	228
1.3.2.2	Типолошка класификација на малолетни деликвенти.....	230
1.3.2.3	Интелигенцијата како причина за деликвентното однесување.....	233
1.3.2.4	Морален развој и деликвенција.....	235
1.4	Влијанието на социопатолошките појави врз малолетничката деликвенција...	236
2.	Феноменологија на малолетничка деликвенција.....	257
2.1	Обем или тоталитет на малолетничка деликвенција.....	259
2.2	Структура на малолетничка деликвенција.....	265
2.3	Динамика на малолетничка деликвенција.....	271
3.	Компаративен осврт на малолетничка деликвенција во други држави.....	284
3.1	Турција.....	285
3.2	Австралија.....	286

3.2.1	Нов Јужен Велс.....	288
3.2.2	Викторија.....	290
3.2.3	Квинсленд.....	292
3.2.4	Јужна Австралија.....	293
3.2.5	Западна Австралија.....	294
3.2.6	Тасманија.....	296
3.2.7	Северна Територија.....	297
3.2.8	Австралиска Престолнинска Територија.....	299
3.3	Англија и Велс.....	300
3.4	Канада	302
3.5	Германија.....	303
3.6	Словачка.....	306
4.	Превенција на малолетничкиот криминалитет.....	307
4.1	Примарна секундарна и терциерна превенција.....	308
4.2	Значајни субјекти за превенција на малолетничка деликвенција.....	314
4.2.1	Семејството како субјект за превенција на малолетничка деликвенција.....	314
4.2.2	Училиштето како субјект за превенција на малолетничка деликвенција.....	316
4.2.3	ЦСР како субјект за превенција на малолетничка деликвенција.....	318
4.2.4	Користење на слободното време.....	320
4.3	Програми за превенција на малолетничката деликвенција.....	322
4.4	Медијацијата како дел од ресторативната правда за превенција на малолетничка деликвенција.....	339
4.5	Врсничка медијација за превенција на малолетничка деликвенција.....	341
4.6	Компјутерската програма „Juvenile Justice Jeopardy“ за превенција на малолетничко престапништво.....	343
5.	Рецидивизам кај малолетници.....	345

ТРЕТ ДЕЛ

ЕМПИРИСКО ИСТРАЖУВАЊЕ

ГЛАВА 5

ВЛИЈАНИЕТО НА СЛОБОДНОТО ВРЕМЕ КАКО КРИМИНОГЕН ФАКТОР ВРЗ МАЛОЛЕТНИЧКАТА ДЕЛИКВЕНЦИЈА СО ПОСЕБЕН ОСВРТ КОН ДЕЦА НЕДЕЛИКВЕНТИ И ДЕЦА ДЕЛИКВЕНТИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

1. Цел на емпириското истражување.....	350
2. Хипотетска рамка и методологија.....	351
3. Влијанието на слободното време како криминоген фактор врз малолетничката деликвенција со посебен осврт кон деца не деликвенти.....	353
4. Влијанието на слободното време како криминоген фактор врз малолетничката деликвенција со посебен осврт кон деца деликвенти	394
5. Заклучоци од емпириското истражување.....	430

ЧЕТВРТИ ДЕЛ

ЗАКЛУЧОЦИ и ПРЕПОРАКИ de lege ferenda.....	438

ПРИЛОЗИ

1. ПРИЛОГ 1 – Анкетен прашалник за деца деликвенти и не деликвенти.....	458

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА.....	466

СПИСОК НА КРАТЕНКИ

ЗКП – Закон за кривичната постапка

КЗМ – Кривичен Закон на Република Северна Македонија

ЗМП – Закон за малолетничка правда

ЗПД – Закон за правда за децата

ЗИС – Закон за извршување на санкции

КПД – Конвенција за правата на детето

МПГПП – Меѓународен пакт за граѓански и политички права

МПЕСКП – Меѓународен пакт за економски социјални и културни права

ООН – Организација на Обединети Нации

ЦСР – Центар за социјални работи

МВР – Министерство за внатрешни работи

ЕУ – Европска Унија

СЕ – Совет на Европа

МОТ – Меѓународна организација на трудот

ДЗС – Државен завод за статистика

ВП дом – Воспитно поправен дом

ЗРО – Закон за работните односи

СЗО - Светска здравствна организација

ВОВЕД

1. ПРЕДМЕТ, ЦЕЛ И ХИПОТЕТИЧКА РАМКА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Криминалитетот и деликвенцијата се комплексна и хетерогена појава, како и еден од клучните проблеми на современите општества, тие претставуваат најтешка загрозба на човековите права, па оттука и малолетничката деликвенција која се јавува како посебен феномен, поточно посебна проблематика што покажува растечки тренд во изминатите неколку години. Идејата за поинакво третирање на малолетните деликвенти за разлика од полнолетните лица постои неколку стотини години. До средината на XVIII век децата при изрекување на санкции се третираа како „мали возрасни“, поточно не беа предвидени различни санкции за децата престапници напротив, се казнуваа исто како полнолетниците. Дури кон крајот на XIX век криминологијата почнува да покажува интересирање кон проблематиката околу малолетничката деликвенција.

Деликвенцијата често е дефинирана како социјална болест заради тоа што деликвенти се сметаат лица кои не живеат во согласност со моралните и позитивните норми и кои поради тоа често се наоѓаат во конфликт со законот. Модерните теории околу малолетничката деликвенција констатираат дека малолетникот не се раѓа како деликвент и не одлучува да стане деликвент, туку постојат повеќе надворешни фактори кои влијаат врз креирање на профил на деликвент, а оттука и оправданоста на мултифакторските теории за деликвенцијата. Одредени теории констатираат дека малолетникот се „вовлекува во деликвенција“ заради неконтролата, првично од страна на семејството, а потоа и од страна на училиштето, социјалната средина, соседството и сл.

Причината позади ова се токму криминалната историја на семејството на малолетникот, поточно на еден или двајцата родители, бидејќи несфатливо е малолетникот имајќи ја предвид и неговата возраст, да може да манифестира деликвентни активности доколку тоа не извира примарно од семејството, училиштето, роднинските врски, соседството, врсниците или социјалната средина во која малолетникот е во тесна врска. Малолетничката деликвенција од криминолошко-социолошка гледна точка се издвојува

како посебна категорија на криминалитет поради биолошки, психолошко-социјални, криминално-политички и казнено-правни карактеристики.

Не е едноставно да се даде една целосна и општоприфатена дефиниција за малолетничката деликвенција, поради тоа што во различни земји малолетничката деликвенција се врзува за различни причински фактори, а оттука и дефинирање на проблематиката врз основа на причините кои произлегуваат од одредено општество. Според својот карактер малолетничката деликвенција претставува исти видови криминални однесувања како и кај полнолетните лица, но со посебни обележја како што се: неразвиеноста на психичката структура на малолетникот, незрелоста и возраста како главни детерминанти за различно третирање на овој феномен.

Од социјална и правна гледна точка терминот малолетничка деликвенција се однесува на било кое дете или група деца кои постапуваат против одредбите кодифицирани во Законот за правда за децата. При определување на поимот малолетничка деликвенција¹ важно е да се потенцира дека кон истиот поим подлежат следните: престапничко однесување, детско престапништво, антисоцијално однесување, асоцијално однесување, деликвентно поведение, девијантно однесување, воспитна запустеност, ризично однесување, воспитна запоставеност, криминално однесување, негативно општествено однесување кај младите, малолетни престапници, хулигани и сл.

Во криминолошката литература често се јавува термилошка проблематика при користење на термините малолетничка деликвенција и малолетнички криминалитет, а во овој контекст многу е важно да се потенцира дека не станува збор за една иста појава. Малолетничката деликвенција треба да се разграничи од малолетничкиот криминалитет, бидејќи малолетничката деликвенција покрај кривичните/казнените дела ги опфаќа и прекршоците заедно со социо-патолошките појави како што се: алкохолизмот, наркоманијата, вагабундажата, проституцијата, самоубиството, вандализмот, никотинизмот, питачењето, па дури и зависноста од интернет или позната како интернетманија, додека малолетничкиот криминалитет се занимава само со кривичните/казнените дела. Значи деликвенцијата ги опфаќа сите други видови однесувања

¹ Поимот се среќава како малолетничка деликвенција (лат. delictum) и како малолетничка деликвенција (лат. delinquere). Во рамките на овој труд ние ќе го користиме изразот деликвенција.

кои може во поширока смисла да се сметаат за антисоцијални.² Антисоцијалното однесување, како што спомнавме е еден од поимите кој подлежи на малолетничката деликвенција според наведеното. Антисоцијалното однесување е термин што го опишува однесувањето против општеството или општествените норми кои вклучуваат намерно кршење на човековите права на луѓето. Оваа повреда треба да задоволи еден од двата критериума за да добие посериозна антисоцијална карактеристика: треба да потпаѓа под кривичниот закон дефинирано како кривично дело, или да се покаже доволна видливост за подобро да се разбере таквото однесување т.е да е минлив феномен на реактивна природа, да трае подолго од 6 месеци.³

Постојат три главни пристапи кон определување на содржината на малолетничката деликвенција, тоа се: *малолетничка деликвенција во најтесно сфаќање* која е во границите на позитивното право, односно ги опфаќа само поведенијата пропишани со закон како казнени дела. Тука содржината е ограничена само со примена на позитивното право. Второ, *малолетничка деликвенција како поширок поим* ги опфаќа и однесувањата на малолетниците кои имаат карактер на повреда на други прописи: прекршоци, граѓански деликти, како и асоцијални и антисоцијални однесувања кои не се предвидени како казнени дела, но индицираат застој во развитокот на малолетникот или негова запуштеност и бараат преземање мерки на заштита и помош.⁴ Тука би можеле да се наведат: наркоманијата, тепачките, вагабундажата, алкохолизмот, бегането од училиште, бегането од дома, питачење, скитање/талкање, девијантните однесувања и сл. И, конечно третиот пристап е *најширокиот поим* при определување на малолетничката деликвенција кое ги опфаќа предделиктните состојби на малолетникот, односно тука спаѓаат воспитната запуштеност, развојната запуштеност и сл.

Врз основа на претходно кажаното, предмет на истражување се казнено-правните аспекти (конкретно анализирани се дефинирањето на малолетничката деликвенција, развојните фази кои се неопходни за елаборирање и санкциите спрема деца во Република Северна Македонија (Македонија) и Турција, Австралија, Англија, Канада и Словачка) и

² Goldson, Barry, „Distionary of Youth Justice“, London: Willian Publisjing, 2008, страна 131

³ Hrnčić, Jasna, „Depresija i delinkvencija“ Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2011, страна 11.

⁴ Камбовски, Владо, „Казнено право-Општ дел“, Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј, 2011, страна 571.

криминолошките карактеристики на малолетничката деликвенција. Истражувањето се однесува на Македонија и следните земји: Турција, Австралија, Англија, Канада и Словачка, со цел да се утврдат составот на санкциите во Македонија и наведените земји, како и феноменолошките, етиолошките карактеристики, превенцијата и рецидивизмот на малолетничката деликвенција.

Целта на овој труд е да создаде јасна слика околу определувањето на местото на малолетничката деликвенција, состојбата на малолетничката деликвенција во Македонија и пошироко, прикажувајќи ја стапката на малолетничкиот криминалитет со помош на статистичките податоци во изминатите десет години, причините кои предизвикуваат појава на малолетничката деликвенција, појавните облици, стапката на рецидивизмот на малолетничката деликвенција во Македонија, составот и начинот на казнување на децата, како и активностите кои се преземаат на превентивен план што се исклучително значајни за сузбивање на оваа појава која има позитивна растечка predisпозиција.

Секако една од главните цели која произлегува од самото емпириско истражување е прикажување на влијанието на слободното време како криминоген фактор врз деликвенцијата.

Основната работна хипотеза на оваа докторска дисертација е: утврдување на криминолошко-казнено правната рамка на малолетничката деликвенција. Така, дисертацијата е структурирана во три дела. Во првиот дел дадено е место на казнено-правните аспекти на малолетничката деликвенција, па оттука во рамките на првата глава опфатено е поимното определување на малолетничката деликвенција, како и главните поими: дете, дете во ризик, дете во судир со законот и секако меѓународните документи кои се од клучно значење за спроведување на малолетничка правда.

Втората глава ја сочинуваат развојните фази на детето и Законот за правда за детето во Македонија и регулативата на други држави. Во рамките на втората глава прикажана е историската генеза на развојот на правата на децата, па сè до современата концепција на правата на детето; развојните фази на детето и компаративниот осврт на Законот за правда за децата во Македонија и други држави. Во рамките на третата глава, конкретно станува збор за санкциите за деца во Македонија и во други држави.

Вториот дел од дисертацијата ги сочинува криминолошките карактеристики, во која детално се обработени етиологијата, феноменологијата, превенцијата и рецидивизмот на малолетничка деликвенција. Во контекст на етиологијата опфатени се теориите на малолетничката деликвенција, социо-патолошките појави и секако криминогените фактори.

Што се однесува до третиот дел, односно емпириското истражување, ја нагласуваме и хипотетичката рамка на емпириското истражувањето, а тоа е да се утврди влијанието на слободното време како криминоген фактор врз малолетничката деликвенција, со посебен осврт врз деца неделиквенти и деца деликвенти во Македонија. Слободното време како криминген фактор го среќаваме речиси во секоја анализа и истражување. Со цел да го утврдиме влијанието на овој криминоген фактор спроведена е сосема иста анкета со деца неделиквенти и со деликвенти со цел да се издвојат факторите кои се тесно врзани со слободното време и да се добие јасна слика околу ризикот од непродуктивното користење на слободното време кај децата во ризик.

2. МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП

За изработка на овој труд, пред сè за целите кои погоре ги наведовме применети се соодветни основни и посебни научно-истражувачки методи.

Историскиот метод, се користи при анализа на малолетничката правда (правда за децата), поточно законите кои се однесуваат на малолетничка правда во различни временски периоди.

Нормативниот метод е користен во анализата на внатрешно-правните норми, странските закони, како и меѓународните конвенции кои ја регулираат оваа материја. Имено, за возрастните граници кои се од клучно значење за прикажување на кривичната одговорност на децата користењето на компаративните закони во другите држави беше неопходно, од друга страна, со помош на правно-аналитичкиот метод добиваме интерпретација на домашните и странските законски прописи кои се однесуваат на кривичната одговорност на децата, одредување на поимот дете и составот на санкциите во секоја земја подинечно.

Компаративниот (споредбениот) метод во рамките на првиот дел околу казнено-правната рамка е користен заради споредување на законите за правда за детето во Македонија и во други земји, додека во криминолошкиот дел е користен за споредување на обемот, динамиката, општо кажано стапката на криминалитетот во последните десет години.

Методите на анализа и синтеза, се применети заради детално обработување на податоците стекнати од анкети и различни статистички податоци во врска со малолетните престапници.

Методот на дескрипција, се користи за едноставно опишување на фактите и појавите кои се предмет на трудот, со цел да се добие јасна слика за поимот на истите.

Статистичкиот метод послужи при анализирање, собирање и операционализација на бројката на малолетни сторители на кривични дела, поточно на пријавени, обвинети и осудени во определен период за различни кривични дела, како и малолетни рецидивисти.

Покрај теоретскиот дел, трудот содржи и емпириско истражување. Прво, важно е да се нагласи дека користени се официјални/службени статистички податоци добиени од

Државниот завод за статистика околу новородени деца во одреден временски период, пријавени, обвинети и осудени деца сторители на кривични дела и тоа во период од 2008-2017 година. Потоа, користени се податоци околу повторот (рецидивизмот) на децата во ризик од Управата за извршување на санкции при Министерство за правда со цел да се одреди стапката на рецидивизмот во Македонија.

Исто така, користени се податоци од спроведеното истражување со децата деликвенти во Воспитно-поправниот дом Тетово и Затвор Охрид, како и со децата неделиквенти од 15 до 18 годишна возраст во одредени училишта на Град Скопје од различни општини како што се: Центар, Бутел, Чаир, Шуто Оризари, Сарај.

Добиените податоци се анализирани со помош на PSPP програмата (program for statistical analysis of sampled data). Во анкетата се опфатени 226 испитаници од кои 210 (93%) се деца неделиквенти, додека 16 (7%) се деца деликвенти кои ја издржуваат изречената санкција во Воспитно-поправниот дом Тетово и во Затвор Охрид.

Анкетниот прашалник што е користен со децата деликвенти и децата неделиквенти се состои од вкупно 35 прашања и поделен е во три главни дела: првиот дел го сочинуваат демографските податоци на децата како и нивните родители (пол, возраст, етничка припадност на детето и родителите, степен на образование, занимање на мајката и таткото и месечни приходи на семејството), вториот дел од анкетата се однесува на: користење на слободното време (времетраење на излегувањето пред викенд, времетраење на излегувањето после училиште, каде најчесто детето го поминува слободното време, со кого најчесто детето го поминува слободното време, какви активности се вршат во слободното време, времетраење на користење на интернет и гледање телевизија во слободно време, учество во тепачка, здружување во банда и сл.) и третиот дел се однесува на изрекување педагошки и воспитни мерки спрема децата (контакт со психолог или педагог, изрекување педагошки мерки и изрекување воспитни мерки од страна на суд).

Собраните емпириски податоци се интерпретирани со логички пристап и тоа низ три фази: дескриптивна статистика, коефициенти на корелација и инференцијална статистика каде што се тестираат поставените хипотези од емпириското истражување. Секако невозможно е толкување на добиените податоци од спроведеното истражување без трите чекори кои ги спомнавме, така дескриптивната статистика ни дава целосна рамка на

демографските податоци на децата деликвенти и неделиквенти во инференцијалната статистика прикажани се 9 вкрстувања со децата деликвенти и 9 вкрстувања со децата неделиквенти и нивната меѓусебна корелација и конечно, во рамките на инференцијална статистика, со примена на хи квадрат тестот и добиените вредности од истиот утврдивме кои хипотези се прифатени.

ПРВ ДЕЛ:

ГЛАВА 1

ПОИМ ЗА МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

1. Дефинирање на малолетничката деликвенција

Малолетничката деликвенција во најопшта смисла претставува појава со негативен предзнак. На глобално ниво малолетничката деликвенција покажува брз растечки тренд, па оттука потребата од тешка борба против деликвенцијата. Од терминот малолетничка деликвенција извираат поимите предделиквент и деликвент. *Предделиквентот* е малолетник кој не е сторител на дела што се кривично-правно инкриминирани, но неговите активности добиваат карактер на непожелно, невообичасно и нестандартно однесување, додека под поимот *деликвент* подразбираме малолетник кој извршил некое кривично дело инкриминирано според нормите на материјалното кривично право.⁵

За означување на оваа појава во литературата освен поимот деликвенција многу често се користат поимите девијантно однесување и престапничко однесување. Девијантното однесување се создава со отстапување од општествените правила, со кршење на општествените норми посебно во периодот на адолесценцијата, оваа појава има патолошки варијанти како што се самоубиствата, користењето опојни средства, несоодветно однесување на младите, учествување во криминални активности и сл.

Престапничкото однесување е манифестација на противопштествени и општествено неприфатливи дејствија на младите со која доаѓа до состојба на кршење на кривично-правните норми и моралните вредности во едно општество. Во однос на прашањето околу престапничкото однесување на децата во ризик заслужува да се посвети внимание и на престапничкото однесување на децата во ризик со интелектуален дефицит како покомплексна категорија. Во казнено-правната и криминолошката литература постојат огромен број дефиниции околу малолетничката деликвенција. Секоја дефиниција поаѓа од различни фактори како што се: возраста, делото, психичката состојба на малолетникот, обликот на девијантното поведение, начинот на сторување на делото, менталната состојба

⁵ Киткањ, Зоран, „Престапничко однесување кај малолетните лица“, Скопје:Филозофски факултет, 2013, страна 17.

на сторителот и сл. Имајќи ги предвид наведените категории околу различните појдовни точки за дефинирање на оваа проблематика, доленаведените дефиниции се прикажани како комбинација од традиционални и современи дефиниции за малолетничката деликвенција, кои овозожуваат да се создаде целосна слика околу малолетничката деликвенција.

Академик Владо Камбовски детското престапништво го определува како дел од криминалот на современото општество и најтешка загрозба на квалитетот на човековиот живот кој има примарно значење. Се работи за сфера на криминал, специфична во прв ред поради нејзините актери т.е малолетниците и нивното деликвентно однесување,⁶ исто така, додава дека не може да се подредат на класичните криминално-политички и казненоправни концепти за превенција на криминалот. Една од причините за градење посебен систем на превенција на криминалот кај малолетниците е поради тоа што како прво, станува збор за деца кои се во период на развој (пубертет), второ, секое погрешно постапување со детето може да придонесе кон градење криминален профил и израснување во вистински професионален криминалец, трето, зголемување на бројот на деликвенцијата кај малолетници.

Професорот Љупчо Арнаудовски, дава криминолошка дефиниција при определување на поимот малолетничка деликвенција и прави разлика меѓу малолетнички криминалитет и малолетничка деликвенција. Кога станува збор за малолетнички криминалитет, се зборува за општиот криминалитет, како и кај возрасните. Но, поимот малолетничка деликвенција има за цел да ги изрази посебностите кај малолетните лица кога се јавуваат како сторители на казнени дела, а се однесуваат на казнено-правната положба во казненото право и способноста за казнена одговорност, на посебниот систем на санкции што се применуваат спрема овие сторители и посебностите во постапувањето со овие лица кога се наоѓаат пред органите на казнениот прогон. За дефинирање на поимот „малолетничка деликвенција“ како основни критериуми треба да се земаат: возраста на деликвентот, видот на девијантното поведение и обликот на девијантното поведение.⁷

Авторите Лажетик, Нанев и Кошевалиска при дефинирање на малолетничката деликвенција го користат изразот детско престапништво наместо малолетничка

⁶ Камбовски, Владо, „Казнено право-Општ дел“, Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј, 2006, страна 801.

⁷ Арнаудовски, Љупчо, „Криминологија“, Скопје: 2-ри Август С-Штип, 2007, страна 452.

деликвенција заради усогласување на поимите со Законот за правда за децата, (ЗПД)⁸ и Конвенција за правата на детето (КПД)⁹, а дефиницијата ја делат на екстензивен и рестриктивен дел. *Екстензивната дефиниција* за овој поим е дека детското престапништво ги подразбира сите облици на девијација кои се појавуваат во однесувањето на децата, односно однесување спротивно со моралните и законските норми во дадено општество. Потесната дефиниција, поточно *рестриктивната*, се потпира на важечкиот систем на законски норми, односно на она однесување што е инкриминирано во важечкото кривично законодавство како кривично дело.¹⁰

Авторот Јашовиќ за определување на малолетничката деликвенција во поширока смисла го користи изразот „престапништво на младите“ (детско престапништво). Под детското престапништво се подразбира општествено неприфатливо, односно противопштествено однесување на младите и тоа однесувања кои се предвидени како кривични дела и прекршоци во законите, како и други однесувања кои според својата содржина вклучуваат примена на воспитни и други социјални мерки. Исто така, оваа појава ги содржи и бегането од дома и од училиште, скитањето/талкањето и другите видови однесувања што општеството не ги одобрува.¹¹

Според **Чотиќ**, во потесна смисла, малолетничката деликвенција освен што ги опфаќа кршењето на кривично-правните норми, тука пред сè се мисли на кршење на административно-правните прописи и прекршоци (скитање, питачење, недолично однесување на јавни места, управување со моторно возило без возачка дозвола, проституција, коцкање и сл.) што во некои законодавства се инкриминирани како дела од криминален карактер, додека во криминологијата се опфаќаат во рамките на предделиквентната фаза.¹²

Според **Милутиновиќ** малолетничката деликвенција во одредени години во малолетството се јавува како резултат од определени ситуации или промени, односно таа

⁸ Објавен во Службен весник број: 148/2013

⁹ Објавен во Службен весник број: 15/90-1993

¹⁰ Бужаровска, Лажетиќ, Гордана; Нанев, Лазар; Кошевалиска, Олга, „Кривично постапување спрема децата во ризик и во судир со законот“, Скопје: Правен Факултет Јустинијан Први, 2015, страна 17

¹¹ Jašović, Žarko, „Pojam, obim I dinamika prestupništva omladine, Pravni život, 1965, страна 58

¹² Čotić, Dušan, „Kriminalitet maloletnika sa posebnim osvrtom na recidiviyam, Etiologija maloletničkog prestupništva, Beograd, 1971, страна 47.

претставува кулминација на низа физички, психолошки, економски, дури и политички влијанија кои не можат да се одредуваат исклучиво само во рамките на законските одредби. Деликвентното однесување на малолетници е резултат на нарушување на односите на детето со општеството, семејството како микрогрупа, врсниците, училиштето, блиската средина и останатите релации со кои малолетникот е во постојан допир, а од друга страна и деликвенцијата која е резултат на кршење на материјалното право и моралните норми како општествена свест која опфаќа систем од ставови, мислења и верувања за она што е добро или лошо за поединецот.¹³

Според **Вилиќ** и **Ристановиќ** од социо-криминолошки аспект малолетничката деликвенција се смета како посебна категорија на криминалитет поради биолошки, психо-социјални, криминално-политички и правни карактеристики на малолетните лица. Социјално негативните однесувања на малолетниците се најтежок проблем на национален и меѓународен план.¹⁴

Авторот Леференс зборува за лица со интелектуален дефицит кои манифестираат престапничко однесување и ги дели во четири групи. *Првата група* на деликвенти со интелектуален дефицит се карактеризираат со брзи и кратки реакции што тешко се запираат. *Втората група* ја сочинуваат деликвентите кои вршат деликти со елементи на насилство. Во *третата група* ги вбројува оние малолетни престапници со интелектуален дефицит кои се карактеризираат со голема раздразливост и експлозивност поради што делата ги вршат во афект. *Последната група* ја сочинуваат тешко ментално заостанати лица кои речиси никогаш не вршат кривични дела.¹⁵

Кајзер, малолетничката деликвенција ја карактеризира со минливост, епизодност и краткотрајност на вршењето на деликти. Според него криминалната девијантност на малолетниците во прв ред се објаснува како дефект на врските и социјализациска мана, затоа што тие важат како корелати на безнормност, дезориентација, бесперспективност

¹³ Milutinović, Milan, „Kriminologija“, Beograd: Savremena Administracija, 1973, страна 238

¹⁴ Vilić, Konstantinović, Slobodanka, Ristanović, Nikolić, Vesna, „Kriminologija“ Niš: centar za publikacije pravnog fakulteta u Nišu, 2003, страна 178

¹⁵ Киткањ, Зоран, „Journal of special education and rehabilitation“, Скопје: Филозофски факултет, УКИМ, [online] достапно во: <http://www.jsr.fzf.ukim.edu.mk/index.php/component/content/article/150-2009/2009-1-2-articles/2553-criminality-at-minors-with-intellectual-deficiency?highlight=WYJzY2lbnRpZmljIiwid29yayIsInNjaWVudGlmaWMgd29yayJd>, 25.06.2018, 14:27

односно аномија.¹⁶ Според една друга дефиниција којашто при дефинирање на малолетничката деликвенција ја дели на поширока и потесна смисла, се смета дека во поширока смисла малолетничката деликвенција ги опфаќа следните начини на однесување: социјална неприспособееност, скитање, пушење во школо, бегање од дома и од школо и слични однесувања кои се надвор од законските рамки, како и отстапување од нормите предвидени во материјалното право,¹⁷ додека во потесна смисла малолетничката деликвенција ги опфаќа активностите на малолетници кои се инкриминирани во позитивните кривични закони во одредени земји.

Шанон смета дека денес деликвенцијата се третира како процес на развивање на криминалната кариера на младите најчесто од страна на злосторнички здруженија (банди). Тука додава дека малолетничката деликвенција и криминалот се повеќе производ на негативните фактори кои влијаат врз малолетникот од страна на околината отколку производ на наследни физички и ментални аберации и генетски каузиции. Сосема спротивниот став во врска со малолетничката деликвенција е даден од страна на **Вилсон и Харнстеин**: постојат психолошки особини кои имаат биолошко потекло што неделиквентите ги претвора во деликвенти.¹⁸

Според **Бранд**, проблемот околу дефинирање на терминот детско престапништво е во тоа што тоа ги опфаќа правните аспекти на овој феномен. „Нарушување во однесувањето“ (conduct disorder) е поприфатлив поим бидејќи прецизно ја опишува оваа појава која ги опфаќа проблематичните адолесценти. Од социјална и правна гледна точка, терминот малолетничка деликвенција се однесува на било кој адолесцент кој е во судир со законот. Адолесцентите во едно општество имаат тенденција да добијат профил на дете во ризик во повисоко ниво, најчесто со стапување во полови односи, користење дрога и алкохол.

Потребата од создавање прецизна дефиниција за малолетничката деликвенција е заради следните три причини: *прво* треба јасно да се прецизира конекцијата меѓу деликвентот и неговото однесување, *второ* при научни истражувања од оваа област не е

¹⁶ Кајзер, Гинтер, „Криминологија“, Скопје: Александрија, 1996, страна 284.

¹⁷ W.G. Daniel, “Juvenile delinquency, – Sociology of Crime, New York, 1961, страна 34.

¹⁸ Shannon, W. Lyle, “Alcohol and drugs, delinquency and crime”, Britain: St. Martin’s Press, 1998, страна 3.

спорно детектирањето на природата на проблемот и *трето* јасно и прецизно треба да се дефинира начинот на спречување на деликвенцијата.

Коен при дефинирање на оваа проблематика го користи изразот хулигани кој за прв пат е употребен во 1898 година. Зборот „хулиган“ (hooligan) е синоним на следните изрази: teddy boys, mod, yob, skinhead кои најчесто биле користени во Лондон во 1950 и 1960 година за да го прикажат хулиганството кај младите, поточно кај малолетните деликвенти.¹⁹

Дел од дефинициите околу малолетничката деликвенција, етиологијата на оваа појава ја делат на макро и микро фактори.²⁰ Според наведеното **макро фактори** кои влијаат врз малолетничката деликвенција се: економските фактори, поточно економска криза, војна и последици од војната, политички фактори (станува збор за ставот на власта спрема криминалот), медиуми и пораките кои се пренесуваат од нив, миграциите и урбанизацијата како општествена мобилност, моралната паника, кршењето на човекови права, зголемувањето на стапката на вкупниот криминалитет како општествена реакција. **Микро факторите** кои влијаат врз малолетничката деликвенција се: семејните околности и односи (родителско запоставување), стабилни и нестабилни семејства и нивниот однос спрема детето, насилство кон малолетниците и материјални проблеми.

Според **Станиќ** поимот малолетничка деликвенција означува конфликт со: општеството, критериумите на вредност, норми и закони. Таа вклучува потешки форми на асоцијално, анти-социјално, социо-патолошко и криминално однесување (со исклучок на убиство), како што се: кражба, разбојништво, намерно нанесување штета, предизвикување пожар, престапничко однесување, девијантно однесување, хулиганство, вршење кривични дела и сл.²¹

Во современата казнено-правна литература преовладуваат две главни перцепции околу дефинирање на малолетничката деликвенција, а тоа се: поширокото и потесното сфаќање за малолетничката деликвенција. **Пошироката дефиниција** го проширува поимот

¹⁹ Cohen, Albert, „Encyclopedia of Criminological Theory“, „Delinquent Boys“, Thousand Oaks: SAGE Publications, 2010, страна 184.

²⁰ Maloljetnička Delinkvencija Uzroci i Prevencija, Stanje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: Global Analitika, страна 4.

²¹ Stanić, Ivica, „Maloljetnička delinkvencija- opasna društvena pojava“, Pedagoška Stvarnost, 1995, страна 650

малолетничка деликвенција и на оние однесувања на младите лица, односно малолетни лица кои може да се карактеризираат како социјална неприспособеност во најширока смисла на зборот (оние однесувања кои се спротивни на вообичаените или пропишаните форми или модели на однесување во едно општество). *Потесното разбирање* ги вклучува само оние однесувања кои се инкриминирани од позитивното право, пред сè, кривичните закони на одделните земји, а оттука и поимот деликвент кој означува искажување на јасни антисоцијални димензии од страна на малолетни лица со тенденција на вршење кривични дела и прекршоци.²²

Дел од определувањата во врска со малолетничката деликвенција пред да ја дефинираат деликвенцијата потенцираат дека првично постои потреба од дефинирање на поимот малолетник и малолетен сторител. Наведените поими јасно се дефинирани во Пекиншките правила.²³ Правилото 2.2 ги дефинира поимите „малолетник“ и „прекршител“ како компоненти на поимот „малолетен деликвент“.²⁴ Малолетник е дете или младо лице кое според соодветниот правен систем, може да одговара за прекршок на начин различен од оној пропишан за возрасни, додека малолетен сторител на прекршок е дете или младо лице за кое се претпоставува или е утврдено дека сторило прекршок.²⁵

Според нашиот став при определувањето на малолетничката деликвенција правиме класификација меѓу поимите *деликвенција* и *деликвент*, бидејќи дел од карактеристиките ги врзуваме за поведението, а дел за поединецот поточно деликвентот, така што малолетничката деликвенција претставува кршење на позитивното право, моралните норми на општеството, учество во социјално -патолошките појави и криминалните активности и нарушување на односите на малолетникот со: родителите, потесното семејство, социјалната средина, врсниците и останатите поединци со кои е во постојана комуникација. Од друга страна, имајќи го предвид и вториот концепт „деликвент“ ги потенцираме: возраста,

²² Митровић, Љубинко, „Прекршајне санкции које се изричу малолетним учиниоцима прекршаја“, тематски научни скуп малолетничка деликвенција као облик друштвено неприхватљивог понашања младих, Бања Лука: Висока Школа унутрашних послова, 2008, страна 320

²³ Стандардни минимални правила на Обединетите Нации за спроведување на малолетничка правда (Пекиншки правила) United Nations Standard Minimum Rules for Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules) A/PE3/40/33, 29/11/1985.

²⁴ Камбовски, Владо, Велкова, Татјана, „Малолетничка Правда“, Скопје: 2-ри Август Ц-Штип, 2008, страна 103

²⁵ Правило број 2.2 (а) - Стандардни минимални правила на Обединетите Нации за спроведување на малолетничка правда (Пекиншки правила)

негативните психолошки и биолошки особини кои се јавуваат како столбови за формирање на профил на малолетен деликвент или дете во ризик.

Од горенаведените дефиниции околу малолетничката деликвенција како појдовна точка при дефинирање на оваа проблематика земени се најразлични карактеристики што придонесуваат за креирање дефиниција за малолетничка деликвенција. Многу се ретки дефинициите што коренот на малолетничката деликвенција го наоѓаат како примарен и главен елемент во детските трауми. Така, детската траума во контекст на малолетничката деликвенција ја врзуваме за насилството во заедницата, малтретирањето на децата од страна на родителите или семејството, лошиот успех во училиштето, како и запоставување на училиштето кои водат, исто така, кон малолетничка деликвенција.

При поимното определвање на овој комплексен феномен важно е да потенцираме дека во рамките на овој труд се определивме за следните два термина: „детско престапништво„ и „малолетничка деликвенција“. Првиот поим (дете, детско престапништво) го користиме заради усогласеоста на терминологијата со Конвенцијата за правата на детето, како и Законот за правата за децата, додека вториот поим (малолетник, малолетничка деликвенција) е сè уште широко распространет како во домашната, така во странската литература дури и во дел од меѓународните документи кои се однесуваат на заштита на правата на децата, па со оглед на наведеото се определивме за двата поима.

2. Поим на дете

Постојат посебни детерминанти кои го определуваат поимот „дете“, а оттука и потребата за објаснување на посебните карактеристики на личноста на детето. Престапничкото однесување на децата несомнено е израз на недоволно развиена био-психичка и социјална зрелост, а воедно и љубопитноста за откривање и дознавање на сè што ги опкружува нив. При определување на категоријата дете во различни правни системи се земаат во предвид различни критериуми како што се: возраст, ментална зрелост, сексуална зрелост, интелектуална зрелост. Кога станува збор за деца сторители на кривични дела може да потенцираме дека тие се разликуваат според:

- I. Степенот на кривична одговорност;
- II. Начелата за постапувањето спрема деца;

III. Висината на санкциите кои се различни од полнолетните сторители.

Според стариот **Закон за малолетничка правда**:²⁶ имајќи го предвид фактот дека во стариот закон се користеше поимот „малолетник“ се подразбира секое лице на возраст до 18 години кое според Конвенцијата за правата на детето се смета за дете.

Според **Законот за правда за децата**²⁷ и **Законот за превенција, спречување и заштита од семејно насилство**:²⁸ дете е секое лице на возраст до 18 години.

Според **Законот за заштита на децата**: како дете, се смета секое лице до наполнети 18 години живот, како и лица со пречки во телесниот и менталниот развој до наполнети 26 години живот.²⁹

Според **Законот за семејството**:³⁰ во Законот за семејството нема конкретна одредба околу „дете“, туку во член 10 ст.2 постои одредба која гласи: „Полнолетството се стекнува со исполнување 18 години од животот, кога полнолетното лице се здобива со деловна способност“.³¹

Според **Конвенцијата за правата на детето**: детето е човечко суштество кое нема навршено осумнаесет години на животот, ако врз основа на законот кој се однесува на детето, полнолетноста не се добива порано.“³²

Според **Стандардни минимални правила на Обединетите Нации за спроведување на малолетничка правда (Пекиншки правила)**: малолетник е дете или младо лице кое според соодветниот правен систем, може да одговара за прекршок на начин различен од оној пропишан за возрасни.

²⁶ Службен весник број 87/2007

²⁷ Службен весник број 148/2013

²⁸ Службен весник број 138/2014

²⁹ Службен весник број 150/2015, член 11, ст.1

³⁰ Службен весник број 153/2014

³¹ Закон за семејството, Службен весник број 153/2014, член 10, ст.2

³² Член 1 од Конвенција за правата на детето

Поимот дете е предвиден и во *Конвенцијата на СЕ за заштита на деца од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба*³³ според наведеното дете значи секое лице кое е на возраст под осумнаесет години.

Според *Препораката број (2003) 20 на Комитетот на министри на СЕ до земјите членки во врска со новите начини на постапување со малолетничката деликвенција и улогата на малолетничката правда*³⁴ под поимот малолетници се подразбираат лица кои достигнале возраст на кривична одговорност, но не и возраст за полнолетност.

Да заклучиме, според наведените закони и меѓународни документи дете е човечко суштество кое нема навршено осумнаесет години од животот.

3. Малолетничка правда и важноста на правата на малолетниците

Децата се најчувствителната категорија во едно општество. Го употребивме поимот „чувствителна категорија“ поради тоа што сите негативни промени во општеството од социјален, културен и економски аспект вршат директно влијание врз нив.

Под поимот заштита на детето, подразбираме дека станува збор за заштита на поединец кој е дел од општеството. Експертите од оваа област тврдат дека во општества во кои децата се лошо третираны станува збор за општества со низок степен на култура и свест, додека општества кои го поттикнуваат и поддржуваат развојот на децата се развиени општества со повисок степен на свест и култура.

Сметаме дека од областа на малолетничката правда заслужуваат внимание неколку историски факти кои ја покажуваат положбата и развојот на правата на детето во правниот систем низ историскиот развој на малолетничката правда.

Во Стариот Рим, кога сè уште била застапена татковата власт т.е. *patrio potestas*, таткото имал право да го казнува детето со тепање, притворање или во крајна линија убиство, доколку детето не се однесува соодветно спрема него. Во областа на образованието

³³ Член 3 од Конвенцијата на СЕ за заштита на деца од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба

³⁴ Дел I од Препораката број (2003) 20 на Комитетот на министри на СЕ до земјите членки во врска со новите начини на постапување со малолетничката деликвенција и улогата на малолетничката правда

на децата, за прв пат во 1880 година во Англија, во 1882 година во Франција, во 1852 година во определени држави во Америка и во 1824 година во Отоманската држава образованието за децата станало задолжително. Од областа на злоупотребата на работна сила на децата за прв пат во New York во 1873 бил донесен „Закон за детски труд и образование“. Според овој закон не било дозволено вработување на малолетници помали од десет години. Подоцна бил донесен „Законот за фабрики“ и во согласност со овој закон биле поставени забрани за вработување на деца во фабрики помали од 13 години. Во древните индиски, кинески, египетски, сумериски, асирски, вавилонски и хебрејски општества, казната не била утврдена според возраста, бидејќи возраста не била земена во вид при утврдување на кривичата одговорост, за децата биле предвидени исти санкции како и за пололетните лица. Во 1914 година во Отоманската држава биле формирани институции под име „Дар-ул ејтам“ ,поточно прифатилишта за „деца на улица“ и за деца кои како резултат на војните ги изгубиле своите родители, а институциите овозможувале грижа и образование за децата³⁵

Во 1914 годиа во Отоманската држава за прв пат се објавило списание под името: „Мусаввер Хукук’у Ефтал“ што во превод значи „Ставови околу малолетничките права“.³⁶ Главната цел на списанието било да ги заштити правата на децата како поединци против општеството, исто така и заштитата на децата во поширока смисла од негативни ставови и однесувања кон општеството. За развојот на децата во современи општества, освен физичкиот, психичкиот, емотивниот и моралниот развој треба да се опфатат и правните норми кои ги уредуваат правата на детето. Во однос на правата на детето во поширока смисла на зборот потребно е да се опфати националната регулатива, поточно законите кои се однесуваат на правата на децата, како и меѓународните конвенции за правата на детето.

Имајќи го во предвид најдобриот интерес на детето, модерните држави се задолжени тоа да го спроведат подржувајќи ги родителите на децата; оценувајќи ги способностите на децата да го следат нивниот развој и економско-социјалната благосостојба. Во однос на

³⁵ Özcan, Tahsin, „Guarding the orphans: Management of properties of the orphans in the ottoman society“ [online] достапно во: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/10194> , 03.04.2020

³⁶ http://www.edchreturkey-eu.coe.int/source/resources/trainingset/11_children_rights_tr.pdf , 02.01.2019, 22:45

најдобриот интерес на детето постојат основни принципи и права што го сочинуваат триаголникот на правата на детето предвидени во Конвенцијата за правата на детето:³⁷

- I. **Забрана на дискриминација** - која треба да дојде до израз во законската регулатива со предвидување еднакви можности и услови за остварување на заштита на правата на децата: при донесувањето на конкретни одлуки и преземање било какви мерки што се однесуваат на децата сите органи и поединци законски да се обврзани да го почитуваат начелото на недискриминација, а за непочитување на истото да се пропишат и казнени мерки.
- II. **Најдобар интерес на детето** - овој принцип треба да има примарно значење и апсолутен приоритет при креирање на владината политика, при донесување конкретни одлуки и при преземање мерки и активности што се однесуваат на децата.
- III. **Учество на децата** - што подразбира обврска во законската регулатива и преземањето мерки и активности насочени кон децата, детето да се третира како субјект и носител на права и обврски, а не како објект на правата или неговите права секогаш да зависат и да извираат од правата, статусот и положбата на родителите.

Во XVII и XVIII век концептот на меѓународното право бил свртен кон државните цели, во XIX век акцентот се става на човековите права, а воедно и детето како поединец вклучен во истите права.

Во Конвенцијата за правата на детето, правата на децата се систематизирани во четири групи:

- I. *Прво на живот*: тука се предвидени правата околу животниот стандард; медицинска грижа; храна; право на засолниште и сл;

³⁷ Министерство за труд и социјална политика, Национален механизам за упатување на жртви на трговија со луѓе, Анализа: деца на улица и организирано питачење, Декември 2007, страна 2-3.

- II. *Право на развој*: заради развој на способностите на децата овозможување право на образование, право на информирање, вера, едукација и сл;
- III. *Право на заштита*: заштита на детето од експлоатација, запоставување и искористување. Во потесна смисла станува збор за физичка, психичка, полова заштита на детето, заштита на детето од користење опојни средства, заштита на деца мигранти и сл.;
- IV. *Право на учество*: ги опфаќа општествените и семејните дејности на детето поточно станува збор за образложување на сопствените ставови, мисли и сл.

Денес, заштитата на човековите права е една од најважните концепции во рамките на меѓународното право, така во најширока смисла „малолетничкото право“ е збир на правила што во себе ги вклучува: приватното право, јавното право, социјалното право и дел од меѓународното право што ги опфаќа правата на детето.³⁸

4. Извори и карактеристики на малолетничкото казнено право

Современиот начин на постапување со децата ги следи трендовите во меѓународното право, поточно меѓународните документи од областа на малолетничката правда. Конвенцијата за правата на детето и нејзините факултативни протоколи се темелните столбови за современо постапување со малолетници, во овој контекст доленаведените главни карактеристики придонесуваат за развој на текот на постапката со деца:³⁹

Конвенцијата се применува во речиси целата заедница на народите, таа обезбедува етичка и правна рамка за развој на децата. КПД е прв документ кој бара формална обврска за да се обезбедат остварувањето на човековите права на детето и да се следи состојбата на напредокот на детето. Конвенцијата посочува дека детските права се дел од човековите права и тие произведуваат обврски и одговорности што мора да се почитуваат. Конвенцијата е прифатена дури и од страна на недржавни субјекти, како на пример: Народна ослободителна армија на Судан (The Sudan People's Liberation Army SPLA),

³⁸ Akyuz, Emine, “Çocuk Hukuku“ Ankara: Pegem Akademi, 2016, страна 3.

³⁹ https://www.unicef.org/crc/index_30229.html 26.05.2017, 23:03.

Бунтовничкото движење во Јужен Судан (Rebel movement in Southern Sudan). КПД се јавува како референт на организации (невладини и организации во рамките на ОН) кои работат со деца; потврдува дека сите одредби вклучени во Конвенцијата имаат суштинско значење за развојот на детето; ја потенцира идејата за одговорноста на државата кои ја ратификувале Конвенцијата за остварување на човековите права и вредноста на транспарентност и безбедност; промовира меѓународен систем на солидарност за реализација на правата на децата; ја потенцира улогата на семејството во животот на децата. Јасно е дека во државите кои што ја ратификувале Конвенцијата, постои хармонизација на националното малолетничко право т.е законите од областа на правата на детето и КПД. Во однос на креирање современи модели и програми за постапување со малолетници, од голема важност е следење на компаративните трендови во светот од областа на малолетничко казнено право.

Во Македонија малолетничкото правосудство за прв пат беше уредено како посебен систем со донесување на Законот за малолетничка правда на 4 јули 2007 година што претставува реформа на малолетничкото правосудство. Во Законот, одредбите се поделени во две насоки: *малолетничка правда (juvenile justice)* и *благосостојба на децата (child welfare)*.

Еден од најактуелните општи принципи од областа на правата на детето е принципот на „*најдобар интерес на детето*“ кој е застапен во Законот за правда за децата и КПД. За развој на малолетничкото правосудство овој принцип треба да носи клучно значење и да биде составен дел на сите политики кои се однесуваат на областа на малолетничка правда. Во најголем број случаи, институцијата која го утврдува најдобриот интерес за детето е надлежниот центар за социјални работи. Во Македонија има вкупно 30 центри за социјална работа.⁴⁰

Важно е да се напоменат и активностите на Народниот правобранител во областа на заштитата на правата на малолетниците. Во 1999 во Канцеларијата на Народниот правобранител на Македонија беше основано Одделение за заштита на правата на децата што е значаен чекор од областа на малолетничката правда. Исто така, во Законот за

⁴⁰ Конеска, Катерина, Зенговска, Јана, Трајковска, Даниела, “Извештај за состојбата на правата на децата во Македонија“, Прва детска амбасада во светот „Меѓаши“, Скопје, 2011, страна 30.

Народниот правобранител⁴¹ во член 11-а предвидено е дека: Народниот правобранител обезбедува посебна заштита на правата на децата, лицата со посебни потреби и на лицата кои се предмет на тортура и друг вид на свирепо, нечовечко или понижувачко постапување или казнување во органите, организациите и установите во кои слободата на движењето е ограничена.⁴²

Да потенцираме дека за поефикасно малолетничко правосудство потребно е поставување посебен систем на малолетничко материјално, процесно и извршно казнено право. Германското малолетничко казнено право е познато според современите модели на постапување со деца, едно од главните начела во германскиот систем е „едукацијата“ (erziehungsstrafrecht), додека мерките на безбедност и казнувањето на деца се две спротивни целини.⁴³ Имајќи ги предвид горенаведените ставови, карактеристиките на малолетничкото казнено право може да ги сублимираме во следните неколку точки: првиот пишан законски текст од областа на детските права кој става акцент на заштита на запустените деца бил донесен во *Норвешка* во 1896 година, првиот суд за малолетници е основан во *Чикаго* во 1899 и првото малолетничко законодавство е изготвено во *Канада* во 1908 година.⁴⁴

Што се однесува до карактеристиките на националната рамка, го издвојуваме следното: одредбите од ЗПД важат за сите деца до 18 години; ЗПД е составен од два дела малолетничка правда и благосостојба на децата која е застапена во делот на мерките на помош и заштита на малолетници;⁴⁵ кривичната одговорност на детето во Македонија започнува со навршени 14 години; одредбите од КЗ не се однесуваат за деца кои во моментот на сторување на кривичното дело немале навршени 14 години; главната цел во системот на малолетничка правда не е казнување на децата, туку социјализација, воспитување и превоспитување, реинтеграција, помош и грижа за децата; во однос на системот на санкции изрекувањето казна затвор спрема дете се користи само како последна

⁴¹ Закон за народен правобранител, Службен весник број: 60/2003; 114/09; 181/16; 189/16; 35/2018

⁴² Закон за народен правобранител, Службен весник број: 60/ 2003, член 11-а.

⁴³ Schafftein, Beulke, “Jugendstrafrecht”, 10. Auflage, Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln, 1991, страна 19.

⁴⁴ Бужаровска, Гордана, „Малолетничка правда - од ретрибутивност кон ресторативност“ Македонска ревија за казнено право и криминологија, Скопје: Здружение за кривично право и криминологија на Македонија, 2006, страна 115

⁴⁵ Моделот на благосостојба силно е застапен во скандинавските земји, Белгија, Франција, Германија, Полска и сл. кадешто целта на моделот е да му се пружи помош на сторителот на делото за негово воспитување и развој.

опција, додека мерките на помош и мерките на заштита имаат предност при примена во постапката. За деца во судир со законот како реакција или начин на казнување за стореното дело во прв ред се применуваат воспитните мерки. Диверзионото постапување и медијацијата стануваат сè почесто применувани модели за мирно решавање на спорови меѓу малолетници и подобрување на меѓучовечки односи (примената на постапката за медијација посебно е предвидена во документите на СЕ). ЦСР и тимот на центарот (социјални работници, педагози и психолози) имаат значајна улога во постапувањето спрема деца. Во Македонија не постојат посебни судови за малолетници, постапката спрема малолетници се води во основните судови со проширена надлежност; постои специјализираност на органите кои учествуваат во постапката спрема деца. Судиите за деца, јавните обвинители, адвокатите и другите овластени службени лица во МВР мора да поседуваат посебно знаење од областа на малолетничко казнено право (најмалку 5 дена во текот на годината треба да следат специјализирана обука за правда за децата). Реторативната правда зазема сè позначајно место во рамките на малолетничката правда; основната цел на малолетничкиот казнен систем е детектирање и надминување на криминогените фактори; изворите на малолетничкото казнено право ги класифицираме на домашни извори (тука спаѓаат главните домашни извори и споредни домашни извори) и меѓународни извори (документи на ООН, СЕ и ЕУ).⁴⁶

I. Домашни извори

Во рамките на домашните извори во областа на малолетничко казнено право за прв пат беше донесен Законот за малолетничка правда како посебен закон (*lex specialis*) кој денес е во сила. Законот детално ја уредуваше положбата на детето во правниот систем, а важните промени воведени во ЗМП беа во врска со: воведување вонсудска постапка; условни казни или одложени казни за малолетни сторители на кривични дела; воспоставување дисциплински центри за постапување во рамки на заедницата алтернативни мерки и краткотраен притвор или затворање; задолжително присуство на адвокат за време на испитувањето на малолетни лица; елиминација на гонење по приватна тужба; ограничување на времетраењето на постапката; воведување услов за

⁴⁶ Бужаровска, Лажетиќ, Гордана, Нанев, Лазар, Кошевалиска, Олга, “Кривично постапување спрема децата во ризик и во судир со законот“, Гинис, Прилеп, 2015, страна 114.

специјализација на судиите, јавните обвинители, полициските истражители, бранителите и медијаторите и воспоставување специјализирани оддели или тимови за работа со малолетници во рамки на ЦСР.⁴⁷

Потоа, како што веќе напоменавме заради термиолошко усогласување со Конвенцијата за правата на детето, се донесе Законот за правда за децата.

Главни домашни извори се: Уставот на Македонија,⁴⁸ Законот за правда за децата⁴⁹, Законот за извршување на санкциите.⁵⁰ **Споредни домашни извори се:** Кривичниот законик на Македонија,⁵¹ Законот за кривична постапка,⁵² Декларација за заштита на правата на детето,⁵³ Законот за судовите,⁵⁴ Законот за заштита на децата⁵⁵, Законот за адвокатура,⁵⁶ Законот за Јавното обвинителство,⁵⁷ Законот за полиција,⁵⁸ Законот за внатрешни работи,⁵⁹ Законот за заштита на сведоците.⁶⁰

II. Меѓународни извори

Меѓународните извори претставуваат значаен дел во врска со заштитата на детските права. Целта е многу јасна: подобрување на правата на детето и градење на одредбите во духот на принципот на најдобар интерес на детето. Јасно е дека не е доволна само националната заштита на детските права, а пошироко и човековите права, правата мора да се заштитиуваат и поддржуваат и од меѓународно-правен аспект. Меѓународните извори ја

⁴⁷ Регионална канцеларија на УНИЦЕФ за Централна и Источна Европа- Заедница на независни држави, “Оценка на постигнувањата во реформите во сферата на малолетничка правда“ УНИЦЕФ, Октомври, 2010, страна 10

⁴⁸ <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2015/12/ustav-na-republika-makedonija.pdf>, 10.11.2019, 21:40

⁴⁹ Службен весник број: 148/2013

⁵⁰ Службен весник број: 02/2006; 57/2010; 107/2013; 43/2014; 166/2014; 33/2015; 98/2015, 99/2019

⁵¹ Службен весник број: 37/96; 80/99; 4/02; 43/03; 19/04; 81/05; 60/06; 73/06; 7/08; 139/08; 114/09; 51/11; 135/11; 185/11; 142/12; 166/12; 55/13; 82/13; 14/14; 27/14; 28/14; 115/14; 132/14

⁵² Службен весник број: 15/97; 44/2002; 4/2004; 150/2010, 100/12; 198/18, 96/19

⁵³ Службен весник број: 148/2013

⁵⁴ Службен весник број: 58/2006, 35/2008; 150/2010; 83/2018; 198/18

⁵⁵ Службен весник број: 23/13; 12/14; 44/14; 144/14; 10/15; .25/15; .150/15; 192/15; .27/16; 163/17; .21/18; 198/18

⁵⁶ Службен весник број: 59/2002; 60/2006; 29/2007; 106/2008; 135/2011; 113/2012

⁵⁷ Службен весник број: 80/92; 38/2004, 150/2007

⁵⁸ Службен весник број: 6/2009; 145/2012; 41/2014; 33/2015; 31/2016; 106/2016; 120/2016; 21/2018

⁵⁹ Службен весник број: 42/2014; 116/14; 33/15; 5/2016; 120/2016; 127/2016, 142/2016; 190/2016; 108/2019

⁶⁰ Службен весник број: 38/2005

уредуваат проблематиката во врска со малолетници врзана за казненото материјално, извршно и процесно право, но од клучно значење е да напоменеме дека меѓународните документи може да се користат и да се јават како извори само доколку се ратификувани во согласност со Уставот на Македонија кои по нивната ратификација стануваат дел од внатрешниот правен поредок.

Од 1980 година детските права и системот на малолетничка правда се дел од клучните теми на ОН. Во однос на меѓународните конвенции од областа на малолетничка правда, ОН и СЕ имаат заеднички ставови околу следните работи: државите треба да обезбедат превентивни мерки за сузбивање малолетничка деликвенција и создавање нови политики за приспособување на децата во општеството; создавање посебен систем на малолетничка правда; користење казна спрема децата само како последна опција во случај на непочитување на законот и каде што е можно притворот во очекување на судењето треба да се замени со алтернативни мерки како што се налага и во Пекиншките правила.

Документи на ООН: Женевска декларација за правата на детето;⁶¹ Декларација за социјалните и правните принципи кои се однесуваат на заштита и благосостојба на децата со посебен осврт на посвојувањето и сместувањето;⁶² Конвенција за правата на детето⁶³; Факултативен протокол кон Конвенцијата за правата на детето кој се однесува на вклучување на децата во вооружени конфликти;⁶⁴ Факултативен протокол кон Конвенцијата за правата на детето кој се однесува на продажба на деца, детска проституција и детска порнографија;⁶⁵ Стандардни и минимални правила на Обединетите нации за спроведување малолетничка правда (Пекиншки правила)⁶⁶; Упатства на Обединетите

⁶¹ Geneva Declaration of the Rights of the Child, adopted by the League of Nations in 1924, and adopted in an extended form by the United Nations in 1959

⁶² Declaration on Social and Legal Principles relating to the Protection and Welfare of Children, with special reference to Foster Placement and Adoption Nationally and Internationally, Adopted by General Assembly resolution 41/85 of 3 December 1986

⁶³ Convention on the Rights of the Child, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989

⁶⁴ Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution A/RES/54/263 of 25 May 2000

⁶⁵ Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution A/RES/54/263 of 25 May 2000

⁶⁶ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules"), Adopted by General Assembly resolution 40/33 of 29 November 1985

Нации за спречување малолетничка деликвенција (Ријадски упатства);⁶⁷ Прописи на Обединетите нации за Заштита на малолетници лишени од слобода (Хавански правила);⁶⁸ Стандардни минимални правила на ОН за алтернативните мерки на институционалниот третман (Токиски правила);⁶⁹ Протокол за превенција, сузбивање и казнување на трговија со лица, посебно жени и деца,⁷⁰ со која се дополнува Конвенцијата на ОН против транснационалниот организиран криминал;⁷¹ Водич за постапка кон децата во системот на кривична правда⁷² препорачан во Резолуција број 1997/30 од 21 Јули 1997 година на Економскиот и социјален совет; Развој и имплементација на мерките за медијација и ресторативна правда во кривичната правда⁷³, Декларација за основните принципи за употреба на програмите на ресторативна правда во кривична материја;⁷⁴ Заштита на сведоците, жртвите – ЕКО SOS упатства – Резолуција 2004/27 – Упатства за правосудните прашања кои вклучуваат деца жртви и сведоци на кривични дела;⁷⁵ Основни принципи за примена на програмите за ресторативна правда во кривичните предмети;⁷⁶ Општ коментар број 10 на ОН: Права на децата во малолетничката правда;⁷⁷ Општ коментар на ОН број 12: право на детето да биде сослушано.⁷⁸

Документи на СЕ: Европска Конвенција на Советот на Европа за остварување на детските права;⁷⁹ Конвенција на Советот на Европа за заштита на децата од сексуална

⁶⁷ United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 45/112 of 14 December 1990

⁶⁸ United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty, Adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990

⁶⁹ United Nations Standard Minimum Rules for Non-Custodial Measures (The Tokyo Rules) Adopted by General Assembly resolution 45/110 of 14 December 1990

⁷⁰ Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000

⁷¹ United Nations Convention against Transnational Organized Crime Adopted by the UN General Assembly: 15 November 2000, by resolution 55/25

⁷² Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System, Recommended by Economic and Social Council resolution 1997/30 of 21 July 1997

⁷³ Development and implementation of mediation and restorative justice measures in criminal justice, UN. Economic and Social Council, 1999, substantive sess.: Geneva

⁷⁴ Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters, ECOSOC Resolution 2002/12

⁷⁵ United Nations Guidelines on Justice in matters involving child victims and witnesses of crime, General Assembly 29.11.1985

⁷⁶ Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters, U.N. Doc. E/2000/INF/2/Add.2 at 35 (2000)

⁷⁷ General comment No. 10 (2007): Children's Rights in Juvenile Justice, 25 April 2007

⁷⁸ General comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard, 20 July 2009

⁷⁹ European Convention on the Exercise of Children's Rights, Strasbourg, 25/01/1996

експлоатација и сексуална злоупотреба;⁸⁰ Препорака на Комитетот на министри до државите членки за употреба на притворот, условите на притворање и обезбедување гаранции против злоупотреба;⁸¹ Препорака на Комитетот на министри до државите членки за медицинско социјалните аспекти на злоупотребите на деца;⁸² Препорака на Комитетот на Министри до државите членки за Европските правила за малолетни престапници субјекти на казнени санкции или мерки;⁸³ Препорака на комитетот на Министри до државите членки на СЕ за пробациските правила;⁸⁴ Совет на Европа Препорака број 11 за сексуална експлоатација, порнографија и проституција и трговија со деца и помлади полнолетници;⁸⁵ Совет на Европа, Комитет на министри, препорака број 12 на комитетот на министри до државите членки за кадрите задолжени за спроведување на санкции и мерки;⁸⁶ Совет на Европа, Комитет на Министри Препорака 20 на комитетот на министри до земјите членки во врска со новите начини за постапување на малолетничка деликвенција и улогата на малолетничка правда;⁸⁷ Совет на Европа Комитет на министри, Препорака на Комитетот на Министри до земјите членки за улогата на националните младински совети за развивањето на политиката;⁸⁸ Совет на Европа, Комитет на Министри, Препораката број 19 на Комитетот на министри до државите членки во врска со медијацијата во кривичните предмети;⁸⁹ Совет на Европа, Комитет на министри Препорака 22 на Комитетот на министри до државите членки за унапредување на примената на Европските правила за

⁸⁰ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, Lanzarote, 25/10/2007

⁸¹ Rec(2006)13 of the Committee of Ministers to member states on the use of remand in custody, the conditions in which it takes place and provision of safeguards against abuse, Adopted by Committee of Ministers on 27.09.2006

⁸² Recommendation R (93) 2 of the Committee of Ministers to member states on the medico-social aspects of child abuse, Adopted by Committee of Ministers on 22.10.1993

⁸³ Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, Adopted by Committee of Ministers on 05.11.2008

⁸⁴ Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states of the Council of Europe Probation Rules, Adopted by Committee of Ministers on 20.01.2010

⁸⁵ Council of Europe Recommendation No R (91) 11 concerning sexual exploitation, pornography and prostitution of, and trafficking in, children and young adults

⁸⁶ Council of Europe – R(97)12 on staff concerned with the implementation of sanctions or measures), Adopted by Committee of Ministers on 10.09.1997

⁸⁷ Council of Europe Committee of Ministers Recommendations Rec(2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice, Adopted by Committee of Ministers on 24. 09.2013

⁸⁸ Recommendation CM/Rec(2017)4 of the Committee of Ministers to member States on youth work, Adopted by the Committee of Ministers on 31 May 2017 at the 1287th meeting of the Ministers' Deputies

⁸⁹ Recommendation No. R (99) 19 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 15.09.1999 and explanatory memorandum

санкциите и мерките кои се применуваат во заедницата;⁹⁰ Совет на Европа, Препорака 8 Комитетот на министри до земјите членки за помош на жртвите на криминал;⁹¹ Совет на Европа, Комитет на Министри Препорака 20 на Комитетот на министри на земјите членки за улога на раната психосоцијална интервенција во спречувањето на криминалитетот;⁹² Совет на Европа, Комитет на Министри Препорака 22 на Комитетот на министри до државите членки за условниот отпуст.⁹³

Документи од ЕУ: Рамковна одлука на Советот од 15 март 2001 година во врска со положбата на жртвите во кривичната постапка.⁹⁴

5. Деца во ризик

За определување на проблематиката околу децата во ризик и основните причини на создавање профил на „дете во ризик“ од важност е да ја погледнеме одредбата од ЗПД. Во член 19 од ЗПД определено е значењето на „дете во ризик“ и гласи :*„дете во ризик е секое дете кое наполнило седум, а не наполнило 18 години со телесна попреченост или пречки во менталниот развој, жртва на насилство, воспитно и социјално запуштено, кое се наоѓа во таква состојба во која е отежнато или е оневозможено остварувањето на воспитната функција на родителот, односно старателот, кое не е вклучено во системот на образованието и воспитувањето, вовлечено во питање, скитање или проституција, кое употребува дроги и други психотропни супстанции и прекурзори или алкохол, а кое поради ваквите состојби е или може да дојде во допир со закон како жртва или како сведок на дејствие кое со закон е предвидено како прекршок или дејствие кое со закон е предвидено како кривично дело“.*⁹⁵

⁹⁰ (Rec2000)22 on improving the implementation of the European rules on community sanctions and measures, Adopted by the Committee of Ministers on 29 November 2000 at the 731th meeting of the Ministers' Deputies

⁹¹ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2006)8 of the Committee of Ministers to member states on assistance to crime victims

⁹² Rec(2000) 20 on the role of early psychosocial intervention in the prevention of criminality, Adopted by the Committee of Ministers on October 2000 at the 724th meeting of the Ministers' Deputies

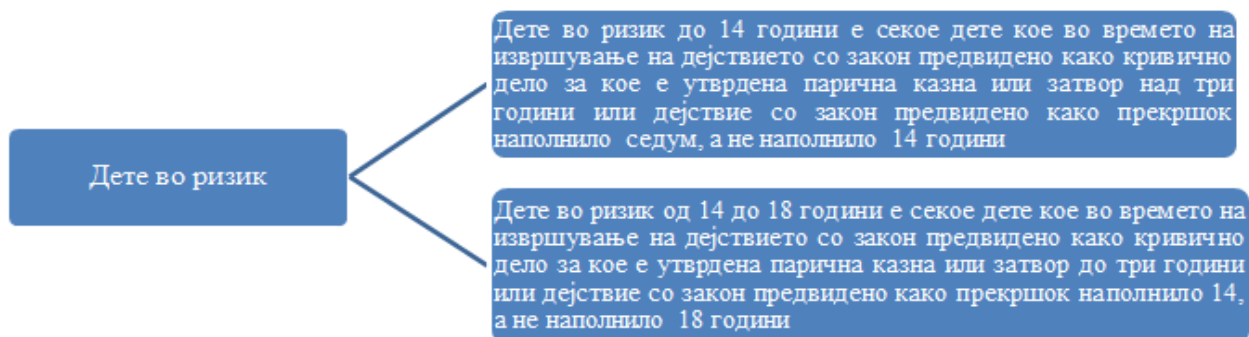
⁹³ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2003)22 of the Committee of Ministers to member states on conditional release (parole), Adopted by the Committee of Ministers on 24 September 2003 at the 853th meeting of the Ministers' Deputies

⁹⁴ Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings (2001/220/JHA)

⁹⁵ Закон за правда за децата, Службен весник на Македонија, бр.148/2013), член 19.

Децата во ризик согласно ЗПД ги делиме во две групи:

- дете во ризик до 14 години и
- дете во ризик од 14 до 18 години.

6. Дете во судир со законот

Концептот „дете во судир со законот“, треба да се анализира од позитивно-правен и криминолошко-пенолошки аспект. Причината на оваа хипотеза лежи во тоа што треба да се направи паралела околу законската регулатива и податоците кои се добиени при вршење кривични дела и изречени мерки од страна на државните органи спрема осудени деца во судир со законот. Во **Македонија** *Законот за правда за децата* прави двојна класификација при одредување на поимот дете во судир со законот. Според чл.19 од Законот за правда за децата постојат:⁹⁶

- дете во судир со законот од 14 до 16 години - е секое дете кое во времето на извршување на дејствието со закон предвидено како кривично дело за кое е утврдена казна затвор над три години наполнило 14, а не наполнило 16 години;
- дете во судир со законот од 16 до 18 години - е секое дете кое во времето на извршување на дејствието со закон предвидено како кривично дело за кое е утврдена казна затвор над три години наполнило 16, а не наполнило 18 години.

Во првиот случај на дете во судир со законот од 14 до 16 години согласно член 34 од ЗПД можат да му се изречат само воспитни мерки, и тоа: укор, упатување во центар за деца, мерки на засилен надзор и заводски мерки; додека во вториот случај може да му се изречат

⁹⁶ Закон за заштита на децата, Службен весник 150/15, член 19.

воспитни мерки, а по исклучок и казна (затвор, парична казна, забрана за управување со моторно возило, протерување на странец) или алтернативна мерка (условна осуда со заштитен надзор, условно прекинување на постапката и општкорисна работа).

Во овој контекст значајно е да се спомне стариот *Закон за малолетничка правда* кој беше донесен во 2007 година, кој во однос на децата во судир со законот правеше разлика меѓу „помлад малолетник“ кој во времето на извршување на дејствието што со закон е определено како кривично дело или прекршок, имал наполнето 14 години, а немал наполнето 16 години и „постар малолетник“ кој беше определен како малолетник кој во времето на извршувањето на дејствието што со закон е определено како кривично дело или прекршок, наполнил 16 години, а не наполнил 18 години.⁹⁷

Со усвојувањето на Законот за правда за децата во 2013 година, се отфрли поделбата на помлад и постар малолетник и според новиот Закон, за дете се смета секое лице кое е на возраст до 18 години. Исто така, една од главните причини на прифаќањето на терминологијата „дете“ наместо „малолетник“ беше заради хармонизација на новиот Закон за правда за детето со Конвенцијата за правата на детето и неговите факултативни протоколи (Факултативен протокол кон Конвенција за правата на детето кој се однесува на продажба на децата, детска проституција и детска порнографија и Факултативен протокол кон Конвенција за правата на децата кој се однесува на вклучување на децата во вооружени конфликти) во кои се користи изразот дете.

Во **хрватскиот** *Zakon o sudovima za mladež* се прави поделба на помлад и постар малолетник, согласно член 5 ст. 2 од Законот, помлад малолетник е лице кое во времето на извршување на кривичното дело наполнило 14, а не наполнило 16 години и може да му се изречат воспитни и безбедносни мерки, додека според ст.3 од истиот член постар малолетник е лице кое во времето на извршување на кривичното дело наполнило 16, а не наполнило 18 години и може да му се изречат: воспитни мерки, мерки на безбедност и малолетнички затвор под услови предвидени на законот.⁹⁸

⁹⁷ Закон за малолетничка правда, Службен весник број 87/2007, член 12.

⁹⁸ *Zakon o sudovima za mladež*, Narodna novina 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, članak 2.

Во **босанскиот** *Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku* предвидена е истата класификација како во нашиот поранешен Закон за малолетничка правда (кој е вон сила), на помлад и постар малолетник. Според чл.3 ст.1 од босанскиот Закон, помлад малолетник е малолетник кој во време на извршување на кривичното дело наполнил 14, а не наполнил 16 години и според ст.2 од истиот член постар малолетник е малолетник кој во време на извршување на кривичното дело наполнил 16, а не наполнил 18 години. За првата категорија според чл.2 односно спрема дете кое во време на извршување на кривичното дело не наполнило 14 години не може да се изречат кривични санкции ниту други мерки предвидени со Законот, додека за втората категорија, спрема малолетник кој наполнил 16 години во времето на извршување на кривичното дело, а не наполнил 18 години можат да му се изречат кривични санкции и други мерки предвидени со Законот.⁹⁹ Интересно е тоа што Законот ги користи и двата изрази: дете и малолетник, но, притоа, прави разлика за кривичната одговорност која е наведена погоре во чл. 2.

Во **српскиот** *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* не се среќава изразот дете, туку исто како и во босанскиот закон се прави класификација на помлад и постар малолетник. Според чл.2 од Законот: лице кое во време на извршување на противправното дело, во законот предвидено како кривично дело, не навршило 14 години, не можат да му се изречат кривични санкции ниту мерки предвидени со овој Закон. Според чл.3 помлад малолетник е лице кое во време на извршување на кривичното дело наполнило 14, а не наполнило 16 години, додека постар малолетник е лице кое во време на извршување на кривичното дело наполнило 16, а не наполнило 18 години.¹⁰⁰

Црногорскиот *Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku*, исто така, прави разлика меѓу дете и малолетник. Според чл.2 од Законот спрема лице кое во време на извршување на кривичното дело не навршило 14 години од животот (дете) не може да се води кривична постапка, не може ниту да се применуваат санкции или други мерки

⁹⁹ *Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*, službene novine 7/14 /29.1.2014, član 3.

¹⁰⁰ *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, službeni glasnik 85/2005, član 2 i 3.

предвидени според овој закон. Предвидена е и класификацијата на помлад малолетник и постар малолетник.¹⁰¹

Во **словенечкиот** *Zakon o obravnavanju mladoletnih prestopnikov* се прави двојна класификација на малолетници: помлад малолетник кој за време на извршување на делото наполнил 14, но не наполнил 16 години и во тој случај може да му се изречат само воспитни мерки кои според словенечкиот Закон за постапување со малолетни сторители, согласно чл.8 ст.1 се: укор, инструкции, надзор на тело за социјално осигурување, упатување на образовна институција и поправен дом. Втората категорија е постар малолетник кој за време на извршување на кривичното дело наполнил 16, а не наполнил 18 години и според истиот член под ст.2 може да му се изречат воспитни мерки, во исклучителен случај малолетнички затвор и забрана за управување со моторно возило.¹⁰²

Албанија за прв пат донесе закон од областа на малолетничко казнено право во 2017 година, под наслов *Закон за кривична правда за малолетници*, кој влезе во сила на 01.01.2018 година. Во Законот се користи изразот „малолетник“, а согласно чл. 7 од Законот во однос на казнено-правна одговорност, за малолетник се смета лицето кое во време на извршувањето на казненото дело наполнило 14, а не наполнило 18 години, додека во однос на прекршочната одговорност за малолетник се смета лицето кое во време на извршувањето на прекршокот наполнило 16, а не наполнило 18 години.¹⁰³

Косовскиот *Кривичен закон за малолетници* ги користи изразите „дете“ и „малолетник“. Согласно чл.2¹⁰⁴ од Законот: терминот „дете“ се користи за лица кои не наполниле 18 години; додека терминот „малолетник“ се користи за лица помеѓу 14-18 години. Законот, исто така, прави класификација на помлад малолетник за лица помеѓу 14 и 16 години и постар малолетник за лица помеѓу 16-18 години. Па, оттука да нагласиме дека како во повеќето поранешни југословенски земји и во Косово возраста за кривична одговорност на малолетници е четиринаесет години.

¹⁰¹ Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, Službeni list 64/2011 od 29.12.2011, član 2.

¹⁰² Zakon o obravnavanju mladoletnih prestopnikov [online] достапно на: <http://e-uprava.gov.si/download/edemokracija/datotekaVsebina/53741>, 08.10.2018, 17:50.

¹⁰³ Albanian Code of criminal justice for children, Official gazette 37/2017, article 7.

¹⁰⁴ Juvenile Justice Code of Kosovo, Official gazette 78/2-10, article 2.

Во Бугарија е во тек изготвување на законот од областа на малолетничка правда (Закон за детско правосудство), според одредбите од Кривичниот закон на Бугарија. Согласно чл.9 ст.1¹⁰⁵ малолетните лица се кривично одговорни доколку наполниле 14, но не наполниле 18 години и можат да ја разберат природата и значењето на делото.

Грција нема посебен закон од областа на малолетничката правда, одредбите кои се однесуваат на деца се составен дел од Кривичниот закон на Грција. Во член 126 од посебниот дел на КЗ на Грција предвидена е одредба во врска со кривично неодговорни малолетници. Според наведениот член за кривично дело сторено од страна на малолетно лице од 8-13 години не се предвидени кривични санкции.¹⁰⁶ Ако малолетникот за време на извршување на кривичното дело не наполнил 15 години може да му се изречат мерки на безбедност или воспитни мерки. Малолетник кој за време на сторување на кривичното дело наполнил 15 години може да му се изречат воспитни мерки или мерки на безбедност, освен ако не е неопходно изрекување казна, па оттука може да нагласиме дека во Грција малолетниците се стекнуваат со кривична одговорност со исполнување 15 години.¹⁰⁷

Имајќи го предвид позитивно-правниот аспект на деца во судир со законот во повеќето земји од регионот може да се заклучи дека 14 годишната возраст е главен критериум за одредување на кривичната одговорност кај малолетниците.

7. Меѓународни документи значајни за малолетничка правда

Меѓународните документи имаат посебно значење за унапредување на заштитата на човековите права. Тука станува збор за документи кои се усвојуваат од страна на владини меѓународни тела и истите Македонија ги прифаќа со пристапување, ратификација или потпишување. Од областа на малолетничката правда постојат голем број меѓународни документи кои се ратификувани во нашата држава. Потенцирајќи го значењето на меѓународните документи и нивната важност околу заштитата на човековите права и

¹⁰⁵ Наказателен Кодекс на Република Бугарија, Член 9.

¹⁰⁶ Greek Penal Code [online] достапно во: <http://www.c00.org/p/greek-penal-code.html>

¹⁰⁷ *Ibid.*

правата на малолетниците, се јавува потреба од поставување паралела околу дефинирањето на горенаведените концепции.

Правата на децата треба да бидат опфатени во рамките на човековите права и оттука човековите права се сметаат како инструменти за заштита на човековото достоинство, тие им даваат моќ на индивидуите и наметнуваат одредени основни стандарди за вршење на државните активности,¹⁰⁸ додека правата на децата се човекови права со посебен акцент на правото на заштита и грижа спрема деца. Поточно под поимот права на децата се подразбира право на живот, образование, здравство, психичка заштита, физичка заштита и заштита од сексуална експлоатација. Разликите помеѓу двете дефиниции се очигледни поради фактот на возраста, физичката и психичката зрелост на детето.

Спомнатите карактеристики во составот на дефинициите детално се разработени во рамките на меѓународните документи на ООН, СЕ и ЕУ кои веќе беа наведени во делот на меѓународни извори. Ги издвојуваме најзначајните документи кои се од клучно значење за малолетничка правда, ставајќи поголем акцент на материјално-правниот дел. За жал, мора да потенцираме дека денес не се усвоени меѓународни инструменти кои се однесуваат на правата на децата сведоци и жртви, а оттука и проблемот околу процесно-правниот дел во врска со постапување со малолетници.

За унапредување и заштита на правата не само на малолетниците, туку воопшто, не е доволна само ратификацијата на меѓународните документи. Поаѓајќи од нашата практика, Македонија има ратификувано голем број меѓународни документи кои дел од нив стапуваат во сила, но, за жал, посебно во сферата на малолетничката правда, иако се ратификувани голем број на меѓународни документи, сè уште нема солидни резултати од оваа област.

Документите на ОН исто како и другите документи се многу важни од областа на малолетничка правда посебно КПД и нејзините факултативни протоколи. Ние издвоивме над десет значајни документи на ОН кои сметаме дека се составен дел на малолетничката правда и гаранција за заштита на правата на децата.

¹⁰⁸ Климовски, Саво, Дескоска, Рената, Јовановска, Каракамишева, Тања, „Уставно право и политички систем“, Скопје: Просветно дело, 2012, страна 209.

„Декларацијата за правата на детето“¹⁰⁹ позната како Женевска декларација од 1924 година. Во воведниот дел на Декларацијата отворено стои дека светот е должен да му пружи на детето најдобро што има, исклучувајќи ги сите форми на дискриминација. Целите на Декларацијата се сублимирани во десет начела. Начелата укажуваат дека сите деца не подлежувајќи на дискриминација врз основа на раса, пол, јазик, боја на кожа, вероисповед и други околности имаат право на правилен развој; треба да уживаат посебна заштита, а ова е и една од основните цели на моделот на малолетничката правда за децата да се третираат поразлично од полнолетните лица со цел да може да имаат здрав ментален и физички развој; секое дете има право на име и државјанство, исто така и право на социјална сигурност на детето и мајката. Во Декларацијата е предвидено и начело во врска со ментално, физички или социјално заостанати деца и предвидено е дека постои потреба за посебно воспитување на овие деца. Оформување на „личноста“ и „карактерот“ на детето се една од поважните карактеристики од оваа област. Од криминолошки аспект, погрешното воспитување на детето води кон деликвенција. Имајќи го предвид начелото број шест, кое предвидува сестрани и хармонични услови за правилен развој на детето, детето секако има право на образование, бидејќи правилното образование води кон правилен развој. Во Декларацијата предвидено е дека образованието треба да биде задолжително барем во основниот степен. Детето има право и на заштита и помош, а од друга страна, како што предвидува начелото број девет детето треба да биде заштитено од сите форми на небрежност, свирепост и експлоатација, и не треба да биде предмет на трговија во каква и да е форма.¹¹⁰ За жал, тука треба да додадеме дека наведеното начело во практика е едно од најзапоставените прашања, поради тоа што во последните години бројот на трговија со деца и детска проституција е во пораст, а сè уште не постои превентивна стратегија која би влијаела врз намалување на експлоатацијата и трговијата со деца.

Друго значајно прашање што е составен дел на истото начело е вработување на децата пред соодветна минимална возраст, што е штетно за нивното здравје и воспитување

¹⁰⁹ Декларација на правата на детето (Женевска декларација од 1924), Geneva Declaration of the Rights of the Child, Adopted 26 September, 1924, League of Nations

¹¹⁰ Декларација на правата на детето (Женевска декларација од 1924), Geneva Declaration of the Rights of the Child, Adopted 26 September, 1924, League of Nations, 02.04.2020, 02:28

и што може да го наруши менталниот, моралниот и физичкиот развој на детето. Тука, станува збор за злоупотреба на детскиот труд,

Според Меѓународната организација на трудот (МОТ), терминот „детски труд“ често се дефинира како работа која ги лишува децата од своето детство, нивниот потенцијал и нивното достоинство, а тоа е штетно за физичкиот и менталниот развој на детето. Се однесува на работа која е: ментално, физички, социјално или морално опасна и штетна за децата и влијае врз нивното школување преку: лишување од можноста да одат на училиште; предвремено напуштање на училиштето или барање од нив да се обидат да го комбинираат присуството на училиштето со прекумерно долга и тешка работа.¹¹¹

Во рамките на МОТ во 1999 година заради превенција на злоупотребата на детскиот труд и заштита на децата од економска експлоатација донесена е Конвенцијата за забрана и елиминација на најлошите форми на детскиот труд¹¹² бр. 182 и Препораката бр. 190 за забрана на најлошите облици на работа на деца со непосредни мерки за укинување на таквата работа.¹¹³ Предмет на уредување кој спаѓа под „најлоши форми на детски труд“ според членот 3 на Конвенцијата се четири основни области. Како прво, тоа е ропството, или практики слични на него, како што се продажба и трговија на деца, ропство поради долг, кметство или рагрутирање на деца во вооружени конфликти.¹¹⁴ Што се однесува до Препораката 190 таа претставува дополнување и проширување на Конвенцијата. Конечно начелото 10 од Женевската декларација пропишува дека сите деца без исклучок треба да бидат заштитени од постапки кои може да доведат на дискриминација врз основа на раса, религиозна припадност или друга основа.

Основните меѓународни конвенции од областа на заштита на човековите слободи и права како што се: Универзалната декларација за правата на човекот (*United Nation Convention on Human Rights*),¹¹⁵ Европската конвенција за заштита на човековите права

¹¹¹ <https://libguides.ilo.org/child-labour-en>, 05.01.2019, 15:02

¹¹² Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182) Adopted on 17 June 1999 by the General Conference of the International Labour Organization at its eighty-seventh session

¹¹³ Worst Forms of Child Labour Recommendation, 1999 (No. 190), The General Conference of the International Labour Organization, 1 June 1999

¹¹⁴ Јовевски, Лазар, Трајанов, Стојан, „Прирачник за заштита на малолетници на работно место“, Кочани: Стоби Трејд Кочани, 2014, страна 22.

¹¹⁵ Adopted by the United Nations General Assembly at its third session on 10 December 1948

(*European Convention on Human Rights*),¹¹⁶ Американската конвенција за човекови права (*American Convention on Human Rights*)¹¹⁷ и Африканската повелба за правата на човекот и народите (*African (Banjul) Charter on Human and Peoples Rights*)¹¹⁸ ги прокламираат основните човекови слободи и права како што се: еднаквоста, достоинството, забраната на секаков вид дискриминација, еднаквоста пред законот, еднаква заштита пред судови и сл. Правата на детето се консеквенција на наведените меѓународни конвенции од областа на човекови права, но секако правата на детето треба да бидат одвоени бидејќи тоа се специфични права кои треба да им гарантираат најголема заштита на децата со оглед на нивната возраст.

„Конвенцијата за правата на детето“ и нејзините факултативни протоколи се главни три столбови на системот на правата на децата и малолетничката правда. Конвенцијата е усвоена во 1989 година од страна на Генералното собрание на ОН, а стапува во сила во 1990 година, структурално таа е составена од Преамбула и три дела со вкупно 54 одредби. Битна карактеристика за Конвенцијата е дека таа е најшироко ратификуван меѓународен документ. Зачудува фактот што Конвенцијата е меѓународен документ на Организацијата на ОН, но во САД сè уште не е ратификувана. Важно е да напоменеме дека Конвенцијата подлежи на: Меѓународната декларација на човековите права,¹¹⁹ Меѓународниот пакт за граѓански и политички права¹²⁰ и Меѓународниот пакт за економски социјални и културни права.¹²¹

Првиот дел е составен од материјално-правни одредби. Вториот дел се однесува на обврските на државите членки кои ја потпишале Конвенцијата и конечно третиот дел е од процесно-правен карактер и се однесува на формалните услови на државите членки во врска со пристапување кон Конвенцијата. Според првиот дел на Конвенцијата, детето е човечко суштество кое нема навршено осумнаесет години од животот; државите членки се обврзани

¹¹⁶ https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf , 02.04.2019

¹¹⁷ Adopted at the Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica, 22.11.1969

¹¹⁸ Adopted 27 June 1981, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58 (1982), entered into force 21 October 1986)

¹¹⁹ Proclaimed by the United Nations General Assembly in Paris on 10 December 1948 (General Assembly resolution 217 A)

¹²⁰ Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966

¹²¹ Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966

да ги почитуваат одредбите на Конвенцијата, секое дете според КПД има право на заштита од дискриминација и грижа за неговата благосостојба. Во овој контекст интегритетот на детето согласно чл.3 е од клучно значење, детето има право на живот, право на државјанство, грижа, право на родител, право на зачувување на идентитетот, право на слобода на здружување и слобода на мирно собирање. Во однос на занемарување и малтеретирање на детето, Конвенцијата го гарантира правото на заштита од страна на надлежните органи. Доколку родителите на детето живеат во различни држави, детето има право да ги одржува личните врски со двајцата родители. Според Конвенцијата доколку детето е способно да формира свое мислење му се обезбедува правото на сопствено мислење и изразување, за таа цел согласно чл.12 ст.2 од КПД на детето посебно му се дава можност да биде сослушано во сите судски и административни постапки кои се однесуваат на него, било непосредно или преку застапникот или соодветен орган.¹²² Забрането е незаконско мешање во животот на детето, државите членки заради унапредување на духовната, социјалната, моралната благосостојба и физичкото и менталното здравје на детето му овозможуваат пристап на детето до информациите и материјалите од различни национални и меѓународни извори.

Доколку детето е привремено или трајно лишено од семејната средина државите членки му обезбедуваат помош и заштита дури и сместување во друго семејство или установа. Во Конвенцијата е предвидена и заштитата на децата бегалци, децата инвалиди и ментално заостанати деца, како и право на здравствена и медицинска заштита, право на рехабилитација, како и право на образование. Во Конвенцијата се предвидени и правата на децата кои се припадници на малцинства, потоа, право на одмор и на слободно време, рекреација и учество во културниот живот и уметност, заштита од економска експлоатација, заштита од употреба на опојни средства и психотропни супстанции, сексуална злоупотреба, трговија со деца, продажба и подведување, мачење, нечовечко и понижувачко постапување. Согласно чл. 39 државите членки се должни да ги преземаат сите мерки за подобро физичко и психичко закрепнување, како и социјална реинтеграција на детето кое е жртва на некој облик на запоставување, експлоатација, мачење и сл.

¹²² Конвенција за правата на детето (Convention on the Rights of the Child), Службен лист на СФРЈ бр. 15/90-Службен весник на РМ 1993

Во вториот дел од Конвенцијата се предвидени обврските на Комитетот за правата на детето, составот, членовите и изборите на Комитетот, како и поднесување извештаи околу постигнувањата од страна на државите членки. Во овој дел е дадено место и на УНИЦЕФ како специјализирана агенција која има значителен придонес околу подобрувањето на заштитата на правата на детето, како од материјален, така и од практичен аспект. Конечно, во третиот дел се поместени одредби во врска со потпишувањето, ратификацијата, стапувањето во сила и откажувањето од Конвенцијата, како и предлагање амандмани кон Конвенцијата од страна на државите членки.

Високата стапка на криминалот, појавата на нови форми на организиран криминал и злоупотребата на децата во проституција, трговија со луѓе, продажба на деца, детска порнографија води кон прашањето дали постојат доволни механизми на меѓународно ниво за заштита на децата од наведените облици на криминал? Оттука, се јави потреба од дополнување на одредбите на КПД со **„Факултативниот протокол кој се однесува на продажба на деца, детска проституција и детска порнографија“**,¹²³ донесен на 25 мај 2000 година, а стапува во сила на 18 јануари 2002 година. Факултативниот протокол е составен од вкупно 17 одредби, а одредбите се од материјално и процесно-правен карактер. Исто така, предвидени се и обврските на државите членки. Во чл.2 се дадени дефиниции околу продажба на деца, детска проституција и детска порнографија. Според наведениот член *продажба на деца* значи секое дејствие или трансакција на дејствие при кое детето се пренесува од некое лице или од група лица на друго за паричен или друг вид надомест; *детска проституција* значи користење дете во сексуални активности за паричен надомест или за која било друга форма на надомест; и *детска порнографија* значи претставување дете, вклучено во реални или симулирани експлицитни сексуални активности со какви било средства или какво било претставување на половите органи на детето, пред сè за сексуални цели.¹²⁴

¹²³ Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution A/RES/54/263 of 25 May 2000

¹²⁴ Факултативен протокол кој се однесува на продажба на деца, детска проституција и детска порнографија (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography), Службен весник број. 44/2003.

Трговијата со деца, за жал, покажува растечки тренд, па оттука може да кажеме дека се работи за „модерно ропство“ со злоупотреба на децата, поточно со злоупотреба на нивното тело. Тука треба да напоменеме дека масовните медиуми брзиот развој на технологијата во последните години, електронската комуникација се средства кои се злоупотребуваат со цел да се стапи во контакт со децата, а тоа е најчест пример преку креирање лажни профили, лажен идентитет, креирање невинистички настани преку интернет со цел да се привлече внимание кај детето, па потоа во следната фаза да дојде до директен контакт меѓу сторителот и детето како жртва.

Во Законот за заштита на децата на Македонија во чл.12 ст.2, изрично ги забранува сите облици на сексуално искористување и сексуална злоупотреба на децата (вознемирување, детска порнографија, детска проституција), насилно подведување, продажба или трговија со децата, психичко или физичко насилство и малтретирање, казнување или друго нечовечко постапување, сите видови експлоатација, комерцијално искористување и злоупотреба на децата со кои се кршат основните човекови слободи и права и правата на детето.¹²⁵

Факултативниот протокол настојува да пружи заштита на децата жртви на наведените кривични дела и за таа цел отворено стои дека земјите членки треба да предвидат мерки, поточно казни имајќи ја предвид сериозната природа на делата.

Факултативниот протокол предвидува дека земјите членки треба да ги зајакнат и применуваат законите, социјалната политика па дури и програмите за превенција заради заштита на децата. Исто така, предвидено е дека земјите членки треба да ја зајакнат меѓународната соработка на регионално и меѓународно ниво преку мултилатерални и билатерални аранжмани за откривање, истрага, гонење и казнување на дејствијата кои се поврзани со продажба на деца, детска проституција и порнографија. Освен горенаведените сметаме дека учеството на владиниот сектор, невладините организации можат да дадат солиден придонес околу превенцијата на детска проституција и порнографија, како и продажбата на деца.

¹²⁵ Закон за заштита на децата, Службен весник број 23/2013.

Вториот значаен протокол кон КПД кој е донесен во 25 мај 2000, а стапува во сила 12 февруари 2002 година е „Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на децата кој се однесува на вклучување на децата во вооружени конфликти“.¹²⁶ Според УНИЦЕФ околу 535 милиони деца низ светот, поточно секое четврто дете живее во зони што се зафатени од конфликти. Вклучувањето на децата во вооружени конфликти претставува огромен проблем и влијание врз неправилниот развој на детето, постојат многу начини децата да станат дел од вооружените групи и конфликти, некои деца се киднапирани и претепани, други се приклучуваат во воени групи за да ја избегнат сиромаштијата а трети се вклучуваат во воени конфликти со цел да ги бранат своите заедници, од чувство на одмазда или од други причини. Македонија во Законот за одбрана ги вгради предвидените одредби од Факултативниот протоколот, така во чл. 62 од законот имајќи ја предвид возраста на полнолетството во Република Македонија предвидено е: „сите граѓани на Републиката кои ги исполнуваат условите за воена служба можат доброволно да се упатат на служење на воен рок по наполнувањето на 18 години“¹²⁷ Во Париските принципи за вклучување на децата во вооружени конфликти од 2007 година (*Paris Principles on the Involvement of Children in Armed Conflict*) дефиницијата на „дете војник“ е дадена на следниот начин: „дете поврзано со вооружени сили или вооружени групи се однесува на секое лице под 18 години кое е, или кое било, регрутирано или употребено од вооружени сили или вооружени групи во кое било својство, вклучувајќи, но не ограничувајќи се на деца, (деца од машки и женски пол), кои се користат како војници, готвачи, стражари, шпиони или за сексуални цели“¹²⁸

Во извештајот на УНИЦЕФ од 2009 година околу децата кои се вклучени во вооружени конфликти, предвидени се шест тешки престапи: регрутирање и користење на деца; убивање или осакатување на деца; сексуално насилство врз деца; напади во училишта или болници; киднапирање деца; негирање на хуманитарниот пристап. Ова се шестте тешки престапи против деца за време на вооружен конфликт, децидно набројани од страна на

¹²⁶ Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution A/RES/54/263 of 25 May 2000

¹²⁷ Закон за одбрана, Службен весник број 215/15

¹²⁸ The Paris Principles, Principles and Guidelines on Children Associated With Armed Forces or Armed Groups [online] достапно во: <https://www.unicef.org/emerg/files/ParisPrinciples310107English.pdf>, 06.01.2019, 21:58

Советот за безбедност на ООН во своите резолуции, кои го формираат темелот на Советот за заштита на децата за време на војна. Правната основа на наведените прекршувања лежи во релевантното меѓународно право, меѓународно хуманитарно право, меѓународно право за човекови права и меѓународно кривично право.

За време на вооружен конфликт, мора да се почитува меѓународното хуманитарно право и меѓународното право за човекови права, со посебен осврт кон децата кои често немаат можност да се бранат од злоупотреби. Целиот спектар на детските права, од економски, социјални и културни, па се до политички и граѓански права, мора да се почитуваат.¹²⁹ Факултативниот протокол предвидува дека децата кои не наполниле осумнаесет години не подлежат на директно учество во непријателските судири, но исто така во членот 3 дава исклучоци во кои случаи може да се дозволи доброволна регрутација под осумнаесет-годишна возраст и кои се мерките што треба да се обезбедат од страна на државите членки, па според наведеното треба да се утврди дека регрутацијата е доброволна; регрутацијата е спроведена по изречна согласност на родителите на детето или неговите старатели; лицата се целосно информирани за обврските кои произлегуваат од воената служба и лицата поточно децата треба да достават соодветен доказ за возраста пред приемот во националната воена служба.¹³⁰

Членот 4 ја потенцира разликата на вооружените групи од вооружени сили, бидејќи за вооружените групи условите за доброволно регрутирање на децата не важат под ниту еден услов. Оттука можеме да ја прикажеме разликата при дефинирањето на вооружените сили од вооружени групи, така вооружените групи се вооружени организации кои го оспоруваат монополот на државата на легитимна принудна сила. Тие вклучуваат различни актери, вклучувајќи ги и опозициските и бунтовничките движења, како и останати групи насочени кон истата цел. Тие често се сметаат за престапници¹³¹ а не се вооружени сили на

¹²⁹ The Six Grave Violations Against Children During Armed Conflict: The Legal Foundation [online] достапно во: https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/WorkingPaper-1_SixGraveViolationsLegalFoundation.pdf, 30.12.2018, 23:56

¹³⁰ Факултативен протокол кон Конвенцијата за правата на децата кој се однесува на вклучување на децата во вооружени конфликти (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflicts), Службен весник број 44/2003.

¹³¹ Understanding armed groups and the applicable law, International Committee of the Red Cross: International Review of the Red Cross [online] достапно во: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/international-review/review-882-armed-groups/review-882-all.pdf>, 28.12.2018, 14:30

државата, додека вооружените сили се армија на една држава, која ја штитат земјата од секаков вид напади. Останатите одредби од Факултативниот протокол се од процесно-правен карактер и околу потпишување на протоколот.

„Стандардните минимални правила на Обединетите нации за спроведување на малолетничка правда (Пекиншки правила)“ најдоа широка примена од областа на заштита на правата на децата. Земјите потписници на Пекиншките правила треба да се залагаат и да му обезбедат нормален живот на детето, посебно кога тоа се наоѓа во најкритичните години што може на многу лесен начин да се впушти во криминал и деликвенција. Треба да се потенцира важноста на семејството, училиштето, волонтерските групи и останатите институции за унапредување на благосостојбата на малолетникот, како и хуманото однесување со малолетниците кој се во судир со законот. Во правилото 1.4 се потенцира дека правосудството за малолетничка деликвенција треба да се сфати како составен дел на процесот на национален развој на секоја земја.¹³²

Пекиншките правила ја забрануваат селективната примена на правилата, врз основа на тоа сите пропишани правила ќе се применуваат кај сите прекршители подеднакво без никаква дискриминација на било каква основа. Во правилата дефинирани се поимите „малолетник“ и „прекршител“ како составен дел од поимот на малолетничка деликвенција. Во однос на старосните граници на малолетството предвидено е посебно правило, па најпрво мора да напоменеме дека во различни земји според правната легислатива долната и горната граница на кривичната одговорност кај малолетници е различна, според тоа правилото 4.1 предвидува дека треба да се има предвид менталната, емотивната и интелектуалната зрелост на детето освен тоа долната старосна граница не смее да биде прениска. Правилото број 5.1 потенцира дека освен тоа што треба да се изрече сразмерна мерка на малолетникот кон стореното дело, исто така, го потенцира клучното значење на благосостојбата на детето, оттука се јавува потреба да објасниме што се подразбира под благосостојба на детето, бидејќи и во нашата национална регулатива поточно во Законот за

¹³² Стандардни минимални правила на Обединетите Нации за спроведување на малолетничка правда (Пекиншки правила), United Nations Standard Minimum Rules for Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules), A/PEZ/ 40/33, 96-то Пленарно заседание, 29.11.1985

правда на децата дел од одредбите се насочени кон благосостојба на децата. Благосостојбата на децата во себе ги опфаќа услугите креирани за да создадат безбедност на децата и нивните семејства кои имаат потреба од поддршка и грижа за своите деца. Најчесто институциите кои водат грижа за благосостојбата на децата, насочени се кон остварување на следните цели: поддржување на програмите за спречување и злоупотреба и запоставување на децата; обезбедување помош на семејствата за заштита и грижа на нивните деца; обезбедување живеалиште на детето со неговите роднини или друго згрижувачко семејство доколку детето не е безбедно во својот дом; работа со децата и нивните семејства за да се постигне семејно обединување и сл.¹³³ Кај нас ЦСР како една од позначајните стручни установи која врши работи од социјалната заштита исто така врши и дел од наведените активности кои се однесуваат на благосостојбата на децата. Во правилото број 6 предвидено е опсегот на дискреција поточно тука се сублимирани неколку важни карактеристики за правично спроведување на правдата, исто така, потенцирана е експертската обука со оглед на тоа што се работи со деца. Заштитата на приватниот живот на детето од јавноста кој е предвиден во правилото број 8 е многу значајна и налага дека треба да се одбегне штетното влијание спрема детето предизвикана од страна на јавноста. Тука се јавува друга проблематика а тоа е „етикетирањето“ што може да кажеме дека се предизвикува од страна на публицитетот кон малолетниот деликвент, а истата состојба ја отежнува фазата на ресоцијализација. Етикетирањето повеќе е забележано во земјите во транзиција каде сè уште не постои добар систем на прифаќање на деликвентот како дел од општествените групи кој веќе ја издржал изречената санкција. Вториот дел на Пекиншките правила па се до петтиот дел имаат процесно-правен карактер поточно правилата се насочени кон постапување со деца.

Во рамките на втората глава одредбите се насочени кон истрага и поднесување кривична пријава, исто така потенцирано е дека органите кои работат со деца, конкретно полицијата треба да се обучени за да бидат ангажирани во превенција на малолетничка деликвенција, конечно последното правило од вториот дел, правилото број 13 е во врска со притвор во очекување на судењето. Сепак, кога зборуваме за спроведување на

¹³³ What Is Child Welfare? [online] достапно во: https://www.childwelfare.gov/pubPDFs/cw_educators.pdf , 08.10.2018, 11:50

малолетничка правда сметаме дека треба да се спомнат и трите глевни фази, поточно класичниот приод на малолетничката правда, а тоа се: ретрибуција, ресоцијализација и ресторација. Без на навлеземе во сите фази поединечно, ќе потенцираме дека ресторативата правда е приод што малолетничката правда од 2000-та година па наваму настојува да се држи кон нејзините начела и принципи. Последниот дел од правилата е во врска со истражувачка работа, планирање, формулирање на правилата и оцена. Целта е насочена кон планирање и истражување за поефикасна работа, исто така, и разгледување како и пронаоѓање на причините за малолетничка деликвенција и малолетнички криминал. Тука се поставува прашањето: зошто е предвидена истражувачката работа? Одговорот е едноставен унапредувањето на истражувачката работа резултира со ефикасност во формулирање на правилата, па се до вреднување и разгледување на причините во врска со малолетнички криминал и малолетничка деликвенција, оттука кога веќе зборуваме за малолетничката деликвенција, конкретно и за придонесот на истражувачката работа можеме да се надоврземе на Ријадските упатства кои се познати како: **„Упатства на Обединетите Нации за спречување на малолетничка деликвенција“**.¹³⁴ Спречувањето, поточно превенцијата на малолетничката деликвенција е тешка и комплексна фаза, бидејќи е во тесна врска со кривичните санкции на една држава која дава одредени резултати и врз ресоцијализацијата, оттука мора да напоменеме дека улогата на општеството и ангажманот на стручните служби, како и стручните тимови треба да е од клучно значење, заради тоа што станува збор за превенција на малолетничка деликвенција, поточно деликвенција каде што како сторители се јавуваат деца, а спречувањето е од огромно значење за понатамошниот правилен развој на детето. Превенцијата не треба да се сфати како фаза која настапува по настанување на последицата, која е честа ситуација во нашата држава и во регионот.

Практиката покажува дека најслабата алка на прогресивниот пристап кон развојот на системот на малолетничка правда се превентивните активности на малолетничка деликвенција. Денес не можеме да замислиме модел на малолетничка правда која не вклучува мерки за спречување на криминалот и деликвенцијата, во спротивно таквиот модел на правда би била недоволна. Превенцијата во центарот на фокусот треба да го има

¹³⁴ United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 45/112 of 14 December 1990

детето, наместо класичниот надзор, треба да е фокусирана кон обезбедување на хармоничен развој на детето, да обезбедува можности како: образование, поддршка, заштита и посебна грижа спрема деца и сето тоа да биде во согласност со принципот на општа корист на детето и почитување на принципите на правда и еднаквост. Ријадските упатства се токму насочени кон сеопфатна примена на предвидените одредби од упатствата околу превенција на малолетничката деликвенција и се составени од седум дела и вкупно 66 одредби. Ријадските упатства налагаат сестрани напори од страна на општеството за да може да се обезбеди правилен и хармоничен развој на адолесцентите, а оттука и потребата за објаснување на периодот на адолесценција која претставува преодна фаза на психолошки и физички развој на детето или општо кажано фаза на созревање чија цел е подготовка за преземање обврски. Во упатството број 5 ставен е акцент на избегнување од криминализирање и казнување на деца поради однесување кое не претставува сериозен проблем во неговиот развој или не им штети на другите, а таквите полесни мерки треба да содржат:¹³⁵ обезбедување можности и поддршка за младите луѓе за личен развој, посебно за оние кои се изложени на социјален ризик и имаат потреба од грижа и заштита; интервенцијата треба да се изведува според интересот на детето имајќи ги предвид принципите на фер и еднаквост; зачувување на благосостојбата, развојот, правата и интересите на сите млади луѓе; сфаќање дека поведенијата и однесувањето на младите што не се совпаѓаат со општите општествени норми и вредности, но тоа често е дел од процесот на растење и созревање и кај повеќето поединци спонтано исчезнува при преминот во зрелост; свесност дека, според владејачкото мислење именувањето на младиот човек како: девијант, деликвент или предделиквент често придонесува за развој на непожелно однесување кај младите; општествените служби и програми треба да се развиваат заради спречување на малолетничка деликвенција.

Во Упатствата предвидени се посебни одредби во врска со општа превенција на деликвенцијата која опфаќа: планови и анализи како и детектирање на проблемите за спречување, посебната одговорност на стручните кадри, ангажираност меѓу владини и невладини организации, создавање методи, стратегии и програми за ефикасна превенција, ангажирање не само на спомнатите институции туку целата заедница, соработка меѓу

¹³⁵ Упатства на Обединетите Нации за спречување на малолетничка деликвенција (Ријадски упатства), United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (Riyadh Guidelines) A/PE3/45/112, 68-ма Пленарна седница, 14.12.1990

приватниот сектор со државниот поточно национални, државни, локални и општински власти и учество на младите во подготвување на полисите за превенција. Семејството, образованието, заедницата, јавните гласила и социјалната полиса носат посебно значење во рамките на социјализација согласно Ријадските правила. Семејството како микро група е од примарно значење за социјализација на детето, но исто така ќе додадеме дека треба да се зајакнат активностите за поддршка на семејството, да се информираат родителите за грижа и развој на детето, активности околу зајакнување на врските меѓу дете-родител, охрабрување на родителите за учество во семејните активности и сл. Семејството има обврска да обезбеди заштита и грижа за благосостојбата на детето, доколку семејната средина е во нестабилна состојба во тој случај за најдобар интерес на детето, треба да се разгледаат различни алтернативи, како на пример, сместување на детето во дом.

Согласно упатствата посебно треба да се обврне внимание на семејствата со нееднакви економски услови, социјални и културолошки промени, како и мигрантски семејства со цел да не дојде до ситуација на конфликт на култури, па дури и интереси. Како би можело да дојде до конфликт на интереси меѓу деца и истата состојба би ги водело кон деликвентни активности? Тоа се ситуации кога станува збор најчесто за образование на деца каде што во образовните институции им се дава приоритет на децата од мигрантски семејства, а оттука и неприфаќањето на децата бегалци или мигранти од страна на училишните групи кои во најголем број случаи резултира со говор на омраза,¹³⁶ а како најчести сторители се јавуваат млади лица од 16 до 21 годишна возраст. Владите треба да развијат посебни програми кои ќе овозможат подобрување на односите меѓу родител-дете, преземање активности за подобрување на родителските улоги, унапредување на семејната хармонија и правилна социјализација на детето. Образованието се јавува во речиси сите документи на ОН, СЕ и ЕУ како клучен фактор кој позитивно влијае врз правилниот развој на детето, како и врз неговата благосостојба.

Во рамките на упатствата, владите треба да го направат образованието достапно за сите млади. Целта на образованието не е само следење на настава, туку: учење на основни вредности, развој на култура, личен развој на младите, активно учество на младите во образовниот процес, почитување на различни ставови и култури, одбегнување од

¹³⁶ За ова види повеќе Живановски Ненад (2014) „Говор на омраза“, Скопје.

психолошко малтретирање, непри практикување на сторгите дисциплински мерки од страна на образовниот кадар бидејќи во спротивно резултатот е негативен, меѓусебна соработка со родителите и информирање на младите за нивните права. Горенаведените упатства се основните права кои им припаѓаат на сите деца. Исто така, предвидени се состојбите околу младите кои се соочуваат со социјален ризик и социо-патолошки појави како: користење дроги и алкохол, со оглед на наведените ризици посебно треба да се развијат превентивни програми кои ќе овозможат младите да не дојдат во допир со вакви ситуации. Што се однесува до обврската на училиштата, освен што служат како институција за образование треба да служат и како центри за обезбедување медицинска грижа, да креира образовни програми за потребите на младите, унапредување на образовните стандарди, развивање вонучилишни активности и да се обрне посебно внимание на децата кои не ги посетуваат предавањата и бегаат од час бидејќи од криминолошки аспект тие претставуваат сериозни закани за деликвенција.

Децата остатокот од времето од семејството и училиштето го минуваат во заедницата каде што ги создаваат првите контакти и врски. Службите и програмите кои се насочени кон превенција на малолетничката деликвенција треба да ја имаат предвид и заедницата, исто така и вклучувањето на заедницата во различни програми, центри за развој, рекреација и сл. Во согласност со упатствата треба да се воспостават посебни објекти за обезбедување прифатилишта за младите кои немаат дом или не живеат со нивното семејство. Исто така да се поддржуваат доброволните организации кои обезбедуваат услуги од различен карактер за младите лица. На локално ниво треба да се зајакнат младинските организации со полно право да учествуваат во раководењето со заедницата, организациите треба да ги поттикнуваат младите да организираат колективни и доброволни проекти наменети за помош на млади.¹³⁷ Јавните гласила, поточно медиумите, печатот, интернетот кои се веќе дел од секојдневието треба да се трудат да дадат пристап на национални и меѓнародни информации, тие треба да го поттикнуваат позитивниот придонес на младите кон општеството, истите треба да ја сведат на минимум застапеоста на темите кои имаат потенцијал на негативно влијание врз развојот на детето. Јавните гласила треба да се свесни за нивната огромна улога, одговорност и влијание врз децата, па заради тоа прикажаните

¹³⁷ Упатства на Обединетите Нации за спречување малолетничка деликвенција (Ријадски упатства), упатство бр. 37

податоци треба да предизвикаат позитивен ефект и исто така, да се користат за спречување на злоупотреба од разни ризици, како на пример користење на дрога, алкохол и сл. Што се однесува до учеството на медиумите за превенција на малолетничката деликвенција, имајќи ја огромната моќ на брзо ширење на информации преку телевизија, радио, весник и интернет може да се користат за поучни пораки за младите кои се насочени спрема спречување на деликвенцијата. Околу социјалната полиса владините агенции треба да ги поддржуваат и да им дадат приоритет на програмите за млади, како и да им овозможат ресурси за ефикасна и ефективна работа на службите и кадарот; на децата да им обезбедат бесплатно образование и работно искуство финансирано од државата доколку нивните семејства не се во можност да го сторат тоа; програмите кои се насочени кон спречување на деликвенција треба да се развиваат врз основа на сигурни резултати; за поефикасна примена на програмите треба да учествуваат и младите лица.

Упатствата налагаат на национално ниво да се донесат правни норми кои ќе ја спречат криминализацијата, злоупотребата на децата, нивна експлоатација, насилство и малтретирање, освен тоа предвидено е да се формира канцеларија на правобранител која ќе ги штити правата и интересите на малолетниците. Тука ќе додадеме дека Народниот правобранител на Македонија¹³⁸ изготвува годишни програми и извештаи околу постигнувањата од областа на заштитата на правата на децата и образование. Последниот дел од Упатствата на Обединетите Нации за спречување малолетничка делквенција е во врска со истражување, развој на полиси и координација, тука се предвидени определни механизми, размена на информации, регионална и меѓународна научна и техничка соработка која ќе придонесе кон зајакнување на системот на превенција на малолетничката деликвенција.

„Прописите на Обединетите Нации за заштита на малолетниците лишени од слобода (Хавански Правила)“¹³⁹ донесени во 1990 година се еден од влијателните документи на ОН кои налагаат ограничена примена на притворот како и останатите казни кои се однесуваат на лишување од слобода. Претходно кажавме дека моделот на

¹³⁸ За ова повеќе: http://ombudsman.mk/MK/programa_za_rabota.aspx

¹³⁹ United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty, Adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990

малолетничка правда се стреми да се развива во рамките на ресторативна правда која се фокусира кон подобрување на меѓучовечките односи за разлика од фокусирање на делото или сторителот, па оттука и целта на Хаванските правила за користење на мерките на лишување од слобода како крајна цел. Хаванските правила се темелат на Токиските правила од 1990 познати како Минимални стандардни правила на ООН за незатворски мерки. Хаванските правила се наменети за воведување специјални стандарди, прифатени од страна на Обединетите нации, за заштита на малолетници лишени од слобода на кој било начин, и тоа во согласност со човековите права и основната слобода, од аспект на спречување на разновидните штетни ефекти при притворање и унапредување на интеграцијата во општеството.¹⁴⁰ Доколку се примени мерката притворање спрема детето, надлежните органи се должни да обезбедат приоритет за побрза постапка и пократок период во минување во притворот на малолетникот, исто така согласно правилата на малолетникот кој е притворен треба да му се обезбеди бесплатна правна помош. Сите забелешки и известувања во врска со стреното дело и изречените мерки се сублимираат во еден документ кој е единствено достапен за надлежни и компетентни лица истото досие по ослободување на детето по определено време се уништува. За децата кои се приведени, по приемот се води документација во врска со идентитетот на, причини за притворање, ден и час на прифаќање и сл.

Една од значајните работи кои се предвидени во правилата е дека децата за време на издржување на мерката притвор треба да се одвоени од полнолетните лица, но постои исклучок освен ако не се работи за членови од исто семејство или ако тоа не е предвидено со некоја специјална програма корисна за деца. Исто така, бројот на децата во затворените установи за притвор треба да биде помал за да може да се оствари индивидуален третман кој ќе покаже позитивни резултати во врска со развојот на малолетникот, а оттука и потребата за основање помали установи за притвор за да може да се интегрираат во социјалната средина. Образованието како и во другите документи така и во Хаванските правила е од клучно значење, така правилата посебно внимание им посветуваат на стручното оспособување, образованието и работата. Секое дете кое е на возраст на која му

¹⁴⁰ Прописи на Обединетите нации за заштита на малолетниците лишени од слобода (Хавански Правила), United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberties (Havana Rules), A/PE/3/45/113, 14.12.1990.

следува образование има право да го следи образованието надвор од установата, доколку тоа не е дозволено во тој случај со помош на квалификувани наставници установата преку посебни програми е должна да обезбеди услови за образование. По завршување на образованието дипломите или сертификатите за утврдување дека го завршиле задолжителното образование, во никој случај не смеат да содржат податоци за издржаниот третман на детето. Во правилата уредени се и рекреацијата, задоволувањето на религиозните потреби, медицинска грижа, известувањето во случај на болест, повреда или смрт на малолетникот, контактите со пошироката заедница, физичките ограничувања и употребата на сила, дисциплинската постапка, инспекцијата и жалбите, враќањето во заедницата и персоналот во установата.¹⁴¹ Важно е да утврдиме дека за добивање значајни резултати од областа на малолетничка правда, посебно за заштита на деца лишени од слобода не е доволно само ратификацијата на документот, чести се случаите кога државата го ратификува документот, а одредбите остануваат само на хартија без да се применат во практика. Така, пред донесувањето на првиот кодифициран самостоен Закон за малолетничка правда во 2007 година, определени одредби кои не се преточија во правната практика и кои останаа само како текст во КЗМ (од новелата од 2004 година) се одредбите за извршување на некои казни санкции кон малолетниците, посебно воспитните мерки. Станува збор за решенија во кои се имплементирани високи тна правото воопшто а посебно и малолетничката правда, но поради отсутноста на мрежа од установи и институции, предвидените мерки не можеа да ги задоволат целите на казнувањето. Надлежните државни органи, пред сè социјалните служби мора да се движат во насока на обезбедување просторно материјално -технички услови за правилно и посветено работење со најмладите при извршување на воспитните мерки.¹⁴²

Во неколку наврати потенциравме дека било каква мерка која би била насочена кон лишување на малолетникот од неговата слобода треба да биде крајна цел при казнување, па оттука и предноста на изрекување на алтернативните мерки спрема малолетникот кои се карактеризираат како вонзатворски и краткотрајни мерки од типот на: условна осуда,

¹⁴¹ Камбовски, Велоква, „Малолетничка правда“, *op. cit.*, страна 168

¹⁴² Велкова, Татјана, „Од казеноправни одредби до практична имплементација“, *Македонска ревија за казено право и криминологија*- бр.2, Скопје: Здружение на кривично право и криминологија на Македонија, 2006, страна 236

условна осуда со заштитен надзор, условно прекинување на кривичната постапка, општокорисна работа, судска опомена и куќен притвор. „Стандардните минимални правила на ОН за Алтернативните мерки на институционалниот третман (Токиски правила)“¹⁴³ налагаат примена на правилата на децата во судир со законот во сите фази на кривичната постапка и ги охрабруваат државите членки да развијат оперативни мерки за институционалниот третман на малолетниците. Токиските правила се состојат од општи принципи и седум категории: фаза пред судење, фаза на судење и изрекување пресуда, фаза после изрекување пресуда, примена на алтернативните мерки и институционален третман, вработени, волонтери и други ресурси на таа заедница, истражување планирање и формулирање на политиката и оценување. Првата фаза ги опфаќа одлуките кои се донесуваат пред судењето, тука е потенцирана улогата и овластувањата на полицијата, јавното обвинителство да имаат ингеренции да го ослободат престапникот доколку сметаат дека продолжувањето на судската постапка не е потребна, секако во делот за избегнување на притвор пред судењето, притворот се настојува да се користи како крајна мерка. Во фазата на судење и изрекување пресуда од важност е извештајот за социјалниот статус на малолетникот кој ги содржи податоците за престапникот и неговите претходни престапи доколку постојат. Органот на власта кој одлучува за казната во фазата на судење и изрекување пресуда може да донесе некои од следните мерки: вербални санкции како што се прекор, укор и опомена, условно отпуштање на слобода, статусни казни, економски санкции и парични казни, конфискација или експропријација, повраќа на жртвата или налог за надомест, кинвачка или одложена казна и судски надзор, налог за општествено корисна работа во заедницата, праќање во дисциплински центар, куќен притвор, било кој друг начин на институционален третман и некои комбинации од гореспомнатите мерки.¹⁴⁴

Во фазата на изрекување на пресуда предвидени се определени мерки кои се смета дека би им помогнале на децата побрзо да се вратат и да се интегрираат во заедницата а тоа се: сместување во полуотворени установи, помилување, различни видови на условен отпуск

¹⁴³ United Nations Standard Minimum Rules for Non-Custodial Measures (The Tokyo Rules) Adopted by General Assembly resolution 45/110 of 14 December 1990

¹⁴⁴Стандардните минимални правила на ОН за Алтернативните мерки на институционалниот третман (Токиски правила), United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules), 45/110, 14.12.1990

и сл. Четвртата фаза на Токиските правила е всушност фаза која ја сочинува сржта на правилата, а станува збор за примена на алтернативните мерки на институционален третман. Надзорот во рамките на четвртата фаза има цел да го намали повторништвото, поточно рецидивизмот што се карактеризира како сериозна појава во малолетничката деликвенција и доколку е висока стапката на рецидивизмот тоа води кон еден и единствен заклучок: неефикасност на изречените мерки. Надзорот треба да помогне за реинтеграција на престапникот и секако минимализирање на околностите за враќање во криминалот. Во рамките на алтернативните мерки предвидени за институционалниот третман треба да се одвојат најефективните видови надзор и да се применуваат во поединечни случаи. Што се однесува до траењето на алтернативните мерки, Токиските правила не утврдуваат колку треба да траат туку упатуваат на националните закони, додавајќи дека не смеат да бидат подолги од предвиденото траење според законот.

Во однос на условите што престапникот треба да ги исполни, треба да се насочени кон реинтеграција во општеството и намалување на можноста за рецидивирање, односно повторување на истото кривично дело. Процесот на третман треба да ги има предвид различните случаи, па оттука да постојат третмани за групна терапија, посебни програми за различни категории престапници спрема стореното дело, резиденцијални програми кои треба да се спроведуваат од страна на стручни лица. Во однос на горенаведените третмани сметаме дека од корист би било подетално да се објаснат резиденцијалните програми кои добија широка практика во САД. Канцеларијата за малолетничка правда и превенција од малолетничка деликвенција во САД, резиденцијалните програми ги класифицира во пет категории: надзор, корекции, камп, третмани базирани на заедница и резиденцијален третман. Освен програмите, дадено е и објаснување за резиденцијалните објекти- некои од нив личат на затвори , додека другите програми се слични на кампуси или куќи, а третите се дивни кампови кои се градени на отворени места. Исто така ќе додадеме во зависност од местоположбата на објектот и приведените деца во различни резиденцијални објекти предвидени се различни третмани.¹⁴⁵

¹⁴⁵Residential programs, [online] достапно во: <https://www.ojjdp.gov/mpg/litreviews/Residential.pdf> , 11.10.2018, 12:40

При ангажирање на персоналот не треба да се прави дискриминација врз било каква основа, персоналот е задолжен да ги применува алтернативните мерки на институционален третман и да има практично искуство. Освен стручниот персонал Токиските правила предвидуваат учество на волонтери, соработка со јавноста и секако водење на истражувања, координација, планирање и оценување на постигнатите резултати заради поефикасна работа и примена на првилата. Свесни сме дека современиот период носи и современ криминал во кој како жртви се појавуваат и малолетни лица, а сè почеста е ситуацијата да се најдат во положба на жртви на трговија со органи, трговија со луѓе и различни начини на експлоатација на децата. Токму околу ова прашање ќе се надоврземе на **„Протоколот за превенција, сузбивање и казнување на трговијата со лица, посебно жени и деца, со која се дополнува Конвенцијата на ОН против транснационалниот организиран криминал“**¹⁴⁶. Важно е да потенцираме дека со овој протокол се дополнува Конвенцијата на ОН против транснационалниот организиран криминал (главна цел на Конвенцијата на ОН против транснационалниот организиран криминал е да ја унапреди соработката заради превенција и поефикасна борба против транснационалниот организиран криминал)¹⁴⁷ со посебни одредби насочени кон заштита на деца и жени жртви на трговија со луѓе која е и една од главните цели на протоколот. Во членот 3 од протоколот дадена е дефиниција околу трговија со луѓе и експлоатација, во членот 5 предвидена е одредба околу криминализација, поточно членот налага секоја држава да усвои мерки со кои ќе се казнува трговијата со деца и жени и секаков вид експлоатација. Протоколот бара државите членки да создадат политики и програми за превенција на трговија со луѓе и заштита на жртвите на трговија со луѓе посебно жени и деца од нивна повторна виктимизација.

Ресторативниот приод е темел на современиот модел на малолетничка правда, со оглед на важноста ќе дадеме простор и на Резолуцијата 1999/2 во врска со **„Развој и имплементација на мерките на медијација и ресторативата правда во кривичата**

¹⁴⁶ United Nations Convention against Transnational Organized Crime Adopted by the UN General Assembly: 15 November 2000, by resolution 55/25

¹⁴⁷ Конвенцијата на ОН против транснационалниот организиран криминал, (The United Nations Convention against Transnational Organized Crime), [online] достапни во: <http://www.ipacademy.gov.mk/upload/materijali%202015/Konvencija%20na%20ON%20za%20OK%20so%20protokol.pdf>

правда“.¹⁴⁸ Резолуцијата ја нагласува важноста на примена на ресторативната правда при решавање ситни спорови со цел да се олесни целата постапка, како и да се спречат идните несоодветни одесувања на престапникот. Секако ресторативната правда покажа позитивни резултати со примена на медијација која е начин на вонсудско решавање на спорови, а посебно значајна за малолетници која дава приоритет за спогодување меѓу страните без отворање кривично досие. Нагласеноста на меѓународните организации, владини и невладини организации во учество во превенција на криминалот во последно време е широко застапено, така Резолуцијата ги повикува не само заинтересираните држави туку и меѓународните организации и други субјекти да разменат информации и искуства за медијација и ресторативна правда, посебно нагласува дека државите треба да најдат начини за промоција на ресторативната правда и медијацијата бидејќи е поекономична и ефективна за разлика од редовната судска постапка, оттука треба да се стави акцент и на свеста на граѓаните за поширока примена на ресторативната правда, треба да го имаме предвид фактот дека во неразвиените општества втемелувањето на ресторативната правда е потешка, бидејќи во таквите општества сè уште меѓу граѓаните владее мислењето на „одмазда“ и „строго казнување на престапникот“ наспроти подобрување на меѓусебните односи меѓу престапникот и жртвата. Во државите во кои расторативната правда и медијацијата покажале добри резултати владее уште понапреден модел на медијација позната како врничка медијација (peer mediation), моделот се вградува во училишта и се посетуваат посебни обуки од страна на стручни лица, заради надминување на проблемите меѓу децата. Така Резолуцијата предвидува во рамките на расположливите ресурси во државите да се развие медијацијата и да има ефикасна размена на искуства на национално и меѓународно ниво.

„Општиот коментар број 10 на ОН: Права на децата во малолетничка правда“¹⁴⁹ во себе ги сублимира одредбите на КПД, Пекишките правила, Хаванските правила, Ријадските насоки и потенцира определени одредби кои се значајни во врска со правата на децата. Комитетот за правата на детето бара развивање сеопфатни политики во

¹⁴⁸ Development and implementation of mediation and restorative justice measures in criminal justice, UN. Economic and Social Council , 1999, substantive sess. : Geneva

¹⁴⁹ General comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard, 20 July 2009

државите со цел да се стави посебен акцент околу превенција на малолетничката деликвенција, воведување на алтернативните мерки кои посебно беа разгледани во рамките на Токиските правила и да се избегнува што е можно повеќе примената на судска постапка. Комитетот како водечки принципи на малолетничка правда, во рамките на општиот коментар ги нагласува: недискриминацијата, најдобриот интерес на детето, право на живот, опстанок и развој, право на изразување на сопствено мислење или слобода на говор, достоинство кое е предвидено и гарантирано не само во КПД туку во Декларацијата за човекови права. Во коментарот предвидени се и основните елементи на малолетничка правда за сеопфатна политика: превенција на малолетничка деликвенција, интервенции без водење судски постапки, интервенции во контекст на судски постапки, минимална возраст за кривична одговорност, гаранција за фер судење, лишување од слобода, изрекување затворски казни после судењето.

Во четвртата и петтата категорија на коментарот, предвидени се организацијата на малолетничка правда и подигање на свеста и обука. Комитетот налага ефективна примена на горенаведените принцип и елементи заради сеопфатна организација на малолетничката правда, секако подигањето на свеста со информирање на граѓаните не може да се запостави поради тоа што погрешното прикажување на причините на малолетничка деликвенција од страна на јавните гласила создава погрешна ориентација кај граѓаните а тоа резултира со негативни ставови према престапниците кои ја издржале предвидената мерка, нивна дискриминација, етикетирање и неприфаќање во заедницата. Со цел да се надминат наведените проблеми треба да се водат кампањи кои би ја подигнале свеста кај граѓаните. Која е важноста на обуката, посебно кај лицата кои работат во оваа област? Обуката е важна заради запознавање и примена на одредбите од КПД, освен тоа треба да се нагласи дека обуките треба да се организираат почесто, покрај наведеното да се стави акцент на истражување на причините на малолетничка деликвенција, психолошки аспекти на развојот на децата, работа со деца во судир со законот и сл.

„Декларацијата за основните принципи за употреба на програмите за ресторативна правда во кривичната материја“¹⁵⁰ од 2002 година става акцент околу употреба, функционирање и развој на програмите за ресторативна правда како современ

¹⁵⁰ Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters, ECOSOC Resolution 2002/12

приод во системот на малолетничка правда. Во првиот дел на декларацијата дадено е објаснување на термините: програма за ресторативна правда, ресторативен процес, ресторативен резултат, странки и посредник. Програма за ресторативна правда означува било каква програма која користи ресторативни процеси и има за цел да постигне ресторативни резултати¹⁵¹. Ресторативниот процес е процес во кој жртвата и сторителот активно учествуваат во решавање на проблемот кој произлегол од стореното кривично дело со помош на посредник (конкретно во моделот на медијација, со помош на медијатор кој е во улога на судија, кој е непристрасен и го олеснува начинот на решавање на проблемот учествуваќи во ресторативниот процес. Која е важноста на програмите и како се употребуваат? Пред сè, ресторативите програми се наменети за вонсудски спорови, тие може да се користат во било која фаза на кривичната постапка каде што има доволно докази кои упатуваат дека обвинетото лице е сторител на кривично дело и секако слободна иницијатива од страна на жртвата. За да може да започне ресторативниот процес, мора да постои согласост од страна на сторителот и од страна на жртвата, од важност е да се стави акцент дека учеството на сторителот во ресторативниот процес не може да се користи како доказ за принизување вина. Секако при спроведување на процесот, безбедноста на странките е од клучно значење, но доколу не се постигне спогодба или нема место за спроведување на ресторативен процес во тој случај, предметот се предава до надлежните судски органи без одлагање.

Единствениот модел на ресторативната правда не е медијацијата, постојат уште неколку застапени модели како што се: помирување, диверзија, проширување, посредување, репарација, состанок со семејствата и сл., но, сепак, мора да утврдиме дека медијацијата е најзастапена. Така во 1999 година ООН донесуваат резолуција за **„Развој и имплементација на медијација и ресторативна правда“**¹⁵² според која ресторативната правда е корисна за ситните прекршоци и спорови, медијацијата и ресторативната правда воопшто каде што е соодветно можат да доведат до сатисфакција на жртвите, а исто така и спречување на идните несоодветни дела, оттука мора да додадеме дека постојат дури такви

¹⁵¹ Декларацијата за основните принципи за употреба на програмите за ресторативна правда во кривичната материја, (Declaration of Basic principles on the Use of Restorative Justice Programs in Criminal Matters), 2002.

¹⁵² Development and implementation of mediation and restorative justice measures in criminal justice, UN. Economic and Social Council, 1999, substantive sess. : Geneva

модел на медијација што после успешното завршување на процесот на медијација, медијаторот поточно посредникот се стреми да создаде „мировен и пријателски однос“ меѓу странките. Резолуцијата го поддржува развојот на ресторативната правда посебно во полето на кривичната правда, во соодветни случаи како што се: ситни прекршоци, училишни и семејни проблеми и сл. заради унапредување на ресторативната правда. Резолуцијата повикува на меѓународна соработка и размена на искуствата од областа на медијација и ресторативна правда, како и нивното промовирање во надлежните национални органи.

Постојат многу значајни документи на СЕ од областа на малолетничка правда, ние ќе ги земеме предвид најважните документи кои се однесуваат на правата на децата. Во еден дел од документите на ОН веќе зборувавме за проблемот околу сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба на децата. Која е причината поради која толку брзо и агресивно се зголемуваат статистичките податоци на децата жртви на сексуална експлоатација? Прво, меѓу најзастапените причини е сиромаштијата и посебно миграциите. Има два елемента кои ги прават децата, но и жените посебно ранливи на експлоатација за време на нелегалната миграција. Прво, мигрантите мораат да се потпрат на шверцерите за да ги пренесат преку границата (а оттука имаме и дополнителен проблем на криумчарење мигранти, што претставува посебно кривично дело според КЗМ). Второ, бидејќи тоа се нелегални значи дека немаат пристап на легалниот пазар на труд, шверцуваните жени и деца се приморани да навлезат во нелегална работна сила,¹⁵³ а оттука и принудно вршење на проституција и сексуална експлоатација. Токму поради овие причини СЕ забележувајќи ги проблемите околу злоупотреба на деца, детска проституција, детска порнографија и сите форми на сексуална експлоатација со деца и брзиот раст на стапката на злоупотреба на деца донесува посебна Конвенција под наслов: **„Конвенција на СЕ за заштита на деца од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба“**.¹⁵⁴ Целта на Конвенцијата е заштита на децата жртви, спречување и борба против сексуална експлоатација и злоупотреба и промовирање на национална и меѓународна соработка заради сузбивање на сексуалната експлоатација и злоупотреба. Во чл. 5 од Конвенцијата се дава сериозно значење на обука

¹⁵³ Цанг, Шелдон, „Шверц и трговија со луѓе-сите патишта водат кон Америка“, Скопје: Академски печат, 2009, страна 127.

¹⁵⁴ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, Lanzarote, 25/10/2007

и подигање на свеста на граѓаните околу оваа проблематика, така што се става акцент на водење кампањи заради информирање на јавност. Заради обезбедување координација на национално и локално ниво во врска со превенција на сексуалната експлоатација и злоупотреба на децата, Конвенцијата повикува на меѓуинституционална соработка на здравствениот и образовниот сектор, органите на прогон, ЦСР и судските органи.

Конвенцијата бара од договорните страни во материјалното кривично право да ги инкриминира следните акти: преземање сексуални активности со дете кое, според релевантните одредби на националното право, не ја достигнало правно утврдената возраст за сексуални активности и преземање сексуални активности со дете кога се користи присила, сила или закани, или злоупотребата се врши во позиција на авторитет, доверба или влијание над детето, вклучително во рамките на семејството или ако станува збор за ранлива состојба на детето, посебно поради ментална и физичка заостанатост или ситуација на зависност.¹⁵⁵ Во членовите 19 и 20 дадено е објаснување за детска проституција и порнографија, Конвенцијата има и процесно-правен карактер посебно седмата и осмата глава се состојат од процесно-правни одредби. Во однос на меѓународна соработка, Конвенцијата бара примена на меѓународни и регионални инструменти со цел за заштита, превенција и водење на истрага против сексуалната експлоатација и злоупотреба. Според нашиот став иако постојат неколку значајни документи на ОН и СЕ од областа на заштита на децата од секаков вид експлоатација сметаме дека треба да се стави акцент и на трговијата со деца заради посвојување. Ова е една од облиците на кривични дела во врска со трговија со деца, која масовно се шири, а не постојат доволен број меѓународни механизми па дури и документи кои би можеле да придонесат за превенција на овој облик на трговија со деца. Во земјите од западниот свет се појави проблем околу изразените желби за посвојување деца на професионалните криминалци проценувајќи ги околностите почнаа да создаваат синџири на илегални активности со киднапирање деца, оттука и појавувањето на т.н „бејби брокери“¹⁵⁶ или познати како лица кои се бават со продажба на мали деца најчесто заради посвојување на нелегален начин.

¹⁵⁵ Конвенција на СЕ за заштита на деца од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба, (Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse), 2007.

¹⁵⁶ Чејовић, Бора, „Меѓународно кривично право – општи и посебни део“, Београд: Досије, 2006, страна 272.

Следен важен документ на СЕ од областа на остварување на правата на децата е **„Европска конвенција на Советот на Европа за остварување на детските права“**.¹⁵⁷ Цел на Конвенцијата е во најдобар интерес на децата да ги промовира нивните права, да им додели процесни права и да им го олесни остварувањето на тие права обезбедувајќи на децата сами или со посредство на други лица или тела да бидат информирани и да им се дозволи да учествуваат во постапката пред правосудните органи.¹⁵⁸ Конвенцијата се состои од процесни мерки за остварување и промовирање на детските права, така предвидени се: правото на информираност на детето, право на детето да бара именување специјален претставник, улогата на правосудните органи при постапката за одлучување, правна помош и секако улогата на Комитетот за разгледување на прашања поврзани со Конвенцијата. Трговијата со луѓе, посебно со деца е современа форма на ропство која ги вклучува активностите на врбување, прием на лица, криење, транспорт.

Како актери се јавуваат определени лица т.е сторители во улога на посредници за сторување на ова сериозно кривично дело што е еден од облиците на организиран криминал, со користење принуда односно закана, страв, употреба на сила и секако намера за експлоатација со присилна работа. Постојат поголем број меѓународни документи од областа на заштита на лицата жртви на трговија со луѓе, но пред да преминеме околу содржината, значењето и имплементацијата на Препораката на СЕ од оваа област важно е да прикажеме каква е ситуацијата околу трговија со деца во Македонија. Застрашувачки е тоа што се зголемува бројката на жртви на трговија со луѓе во Македонија и најголем број од тргуваните лица се малолетници од 12 до 18-годишна возраст. Генерално децата се лесна цел на трговците затоа што имаат намален капацитет да препознаат ризик и да се грижат за самите себеси¹⁵⁹ и секако ова придонесува за зголемувања на стапката на деца жртви на трговија со луѓе.

¹⁵⁷ European Convention on the Exercise of Children's Rights, Strasbourg, 25/01/1996

¹⁵⁸ Европска конвенција на Советот на Европа за остварување на детските права, (European Convention on the Exercise of Children's Rights), European Treaty Series- No. 160, 1996

¹⁵⁹ Постигнувања и предизвици во спречувањето на трговијата со луѓе, Скопје: Здружение за акција против насилство и трговија со луѓе, 2011, страна 18.

„Препораката бр. R(91) 11 на СЕ за сексуалната експлоатација, порнографија и проституција и трговија со деца и помлади полнолетници“¹⁶⁰ упатува кон подигање на јавната свест, ширење на информации и секако ставање поголем акцент околу едукација на децата во основно и средно образование за опасностите од сексуална експлоатација и злоупотреба на децата. Препораката како и другите меѓународни документи за кои погоре стана збор налага слични мерки за превенција на сексуалната експлоатација, проституција, порнографија и трговија со деца. Во однос на спречување и откривање, предвидени се активностите на полицијата за откривање и спречување, потоа промовирање и унапредување на програмите за заштита, поддршка на локално ниво за поставување телефонски линии и центри кои ќе обезбедат правна, социјална, медицинска, психолошка помош на деца и млади кои биле жртви на сексуална експлоатација или се под ризик. Третиот дел од Препораката е составен од мерки во врска со проституцијата на децата и младите, тука е ставен акцент на зголемување на бројот на полициските служби, подобрување на методите на работа, поставување на систем на надзор за подобра комуникација со децата кои се под ризик, посебно со децата кои живеат на улица, санкционирање на тие лица кои поттикнуваат проституција и давање приоритет на стручни обуки и програми за ресоцијализација.¹⁶¹

Втората глава на Препораката е стриктно насочена кон приоритетите на истражување во врска со различните форми на сексуална експлоатација, природата на педофилијата која претставува сексуално привлекување насочено кон полово незрелите лица поточно децата¹⁶², сексуална експлоатација, сексуална злоупотреба во семејството и проституција, програми за превенција и обуки, поврзаноста меѓу организираниот криминал и секс -индустријата, епидемиологија или последици од сексуално преносливите болести кај децата. Сметаме дека значајно е да се прикажат недостатоците во однос на борбата против трговија со луѓе конкретно во Македонија со цел да се обврне внимание за нивниот развој. Така еден од главните недостатоци е непостоење на официјална база на податоци на жртви

¹⁶⁰ Council of Europe Recommendation No R (91) 11 concerning sexual exploitation, pornography and prostitution of, and trafficking in, children and young adults

¹⁶¹ Препораката бр. R(91) 11 на СЕ за сексуалната експлоатација, порнографија и проституција и трговија со деца и помлади полнолетници, (Council of Europe Recommendation No. R(91) 11 Concerning Sexual Exploitation, Pornography and Prostitution of, and Trafficking in, Children and Young Adults.

¹⁶² Gavin, Helen, „Criminological and Forensic Psychology“, California: SAGE Publications, 2014, страна 363.

на трговија со луѓе; недостаток од родова чувствителност во севкупната политика за борба против трговија со луѓе, недостаток на истражувања и анализи од оваа област, непостоење на специјализирана организација за ресоцијализација и реинтеграција на малолетните жртви на трговија и деца потенцијални жртви и сл.¹⁶³

При истражување на значајните меѓународни документи од областа на малолетничката правда во неколку наврати потенциравме дека санкционирањето е една од најзначајните концепции, **„Препораката бр. R (97) 12 на Комитетот на Министри до државите членки за кадрите задолжени за спроведување на санкции и мерки“**¹⁶⁴ потенцира дека треба да се изгради јасна политика за кадрите задолжени за спроведување санкции и мерки и тоа со еден или повеќе формални документи кои треба да бидат сеопфатни. Препораката содржи и делови за избор на потенцијалните кадри со оглед на нивната професионалност, вработување, услови за работа и одговорност на раководниот кадар, обука за вработените кадри која треба да биде обезбедена од страна на службата и мобилност која служи за подобрување на работењето меѓу затворската служба и службите задолжени за спроведување на условна осуда. Така во однос на мобилноста на кадрите треба да се овозможи размена меѓу кадрите што работат на спроведување на условна осуда да извршуваат работи во затвор, додека кадрите вработени во затвор да извршуваат работи од областа на условна осуда. Секако дека размената на кадрите треба да зависи од нивниот степен на професионалност и поседување соодветни квалификации.¹⁶⁵

СЕ во 1999 година донесе значајна препорака од областа на примена на медијацијата под наслов: **„СЕ, Комитет на Министри Препорака бр. R (99)19 на Комитетот на министри до државите членки во врска со медијацијата во кривичните предмети“**.¹⁶⁶ Препораката е составена од дефинирање на медијацијата, општи принципи, правна основа, функционирање и кривично-правна заштита и работа на службите за медијација. При

¹⁶³ Борба против трговија со луѓе, Скопје: Здружение за помош и поддршка на жени, деца и семејства под ризик, За среќно детство, Хелсиншки комитет за човекови права на Македонија, 2008, страна 113.

¹⁶⁴ Council of Europe – R (97)12 on staff concerned with the implementation of sanctions or measures), Adopted by Committee of Ministers on 10.09.1997

¹⁶⁵ Совет на Европа, Комитет на Министри, Препорака бр. R(97)12 на Комитетот на министри до државите членки за кадрите задолжени за спроведување на санкции и мерки, (Council of Europe-R(97)12 on staff concerned with the implementation of sanctions or measures), 1997.

¹⁶⁶ Recommendation No. R (99) 19 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 15.09.1999 and explanator memorandum

дефинирање на медијацијата определено е дека таа може да се примени само доколку постои согласност од двете страни и секако активно учество на страните за спогодбено решавање на проблемот со помош на медијатор кој треба да е наутрален и непристрасен во целиот процес на решавање на медијацискиот спор. Тука ќе обврнеме внимание на значајните начела на медијација врз кои се темели и нашиот Закон за медијација, тоа се: доброволност, рамноправност, неутралност, доверливост, исклучување на јавноста, еднаквост, ефикасност и правичност. Основниот услов за започнување на медијацијата е „согласноста“, но, исто така, битно е дека пред започнување на постапката за медијација странките треба да бидат известени за нивните права. Разговорите кои се водат во текот на медијацијата се од доверлив карактер. Во однос на процесните гаранции странките треба да имаат право на правна помош, право на преведувач и толкувач. Во случај ако не се сфати целта на процесот на медијацијата во тој случај медијацијата не смее да продолжи. Во неколку наврати кажавме дека медијацијата е вонсудски начин на решавање на спорови, но повлекувањето на обвинението врз основа на спогодбата постигната со медијација, треба да има исто правно дејство како и судските одлуки и треба да исклучува кривичен прогон за истата фактичка состојба (*non bis in idem*).¹⁶⁷ Во однос на работата на службите за медијација ставен е акцент на раководење на службите според меѓународни признати стандарди, избраните медијатори солидно да ја познаваат локалната култура и да поседуваат вештини за добро расудување, да посетуваат обуки за стручно усовршување и секако да се вложуваат напори за постојан развој на медијацијата.

На 6 октомври 2000 година Комитетот на Министри на СЕ усвои една важна препорака во врска со примена на определени мерки за превенција на криминалитетот под наслов: **„СЕ, Комитет на министри Препорака R (2000) 20 на Комитетот на Министри на земјите членки за улогата на раната психосоцијална интервенција во спречувањето на криминалитетот“**.¹⁶⁸ Во однос на целта на препораката опфатени се следните поими: спречување на криминалитетот, ризични фактори, ризични деца, заштитни фактори, одговорности на родителите, вршење на родителска одговорност и раната психолошко-

¹⁶⁷ СЕ, Комитет на Министри Препорака бр. R (99)19 на Комитетот на министри до државите членки во врска со медијацијата во кривичните предмети, (Recommendation N. R (99)19 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 15 September 1999 and explanatory memorandum)

¹⁶⁸ Rec(2000) 20 on the role of early psychosocial intervention in the prevention of criminality, Adopted by the Committee of Ministers on October 2000 at the 724th meeting of the Ministers' Deputies

социјална интервенција како мерка која е насочена кон намалување на веројатноста на ризичните деца за идно вовлекување во трајни криминални активности. Тоа што носи мошне влијателна важност во препораката се програмите за рано психолошко-социјално спречување на криминалитетот. Програмите треба да се развијат на начин кој ќе биде во најдобар интерес на детето, неговото семејство и општеството, тие треба да содржат релативни мерки што ќе ги опфатат ризичните фактори во животот на детето како што се семејството, училиштето, локалното соседство и сл. Мерките кои ги определуваат ризичните фактори треба да посветат посебно внимание на: хиперактивноста на детето, малтретирање, злоупотреба, запоставување, дискриминација, постојано изостанување од училиште, здружување со девијантни групи кои придонесуваат кон вовлекување на детето во истите и злоупотреба на децата од страна на родителите за учество во различни социопатолошки појави (загрижува фактот што оваа ситуација со присилување на децата посебно од Ромска етничка припадност од страна на нивните родители за учество во социопатолошки појави а посебно просење и питачење во Македонија станува се помасовна појава). Во однос на примена на мерките, треба да се воспостават државни органи кои ќе го надгледуваат развивањето на стратегијата за рана интервенција. Во препораката предвидени се следните принципи за примена на психолошката интервенција: ефикасност, минимум интервенција, пропорционалност, небламирање и недискриминација.¹⁶⁹

Во врска со успешно спроведување на малолетничка правда, во 2010 година Комитетот на Министри на СЕ донесе обемно и сеопфатно упатство кое се стреми да ги подобри стандардите за креирање успешен модел на малолетничка правда, познато како: **„Упатства на Комитетот на Министри на СЕ за детска пријателска правда“**¹⁷⁰ секако како главни принципи во упатството предвидени се: најдобар интерес на детето, достоинството на детето, заштита од дискриминација и владеење на правото. Во упатствата предвидени се основните елементи на детската пријателска правда, а тоа се следните: информација и советување, заштита на приватниот и семејниот живот, обука за усовршување на стручните лица, право на правично судење, правно советување, право на искажување на

¹⁶⁹ Совет на Европа, Комитет на министри Препорака R (2000) 20 на Комитетот на Министри на земјите членки за улогата на раната психосоцијална интервенција во спречувањето на криминалитетот, (Rec(2000) 20 on the role of early psychological intervention in the prevention of criminality).

¹⁷⁰ Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the child-friendly justice, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010 and explanatory memorandum

сопствените ставови за време на кривичната постапка, забрана за одложување на постапката, услови за судење кои ќе бидат соодветни на возраста и зрелоста на малолетникот, искази на малолетникот. Меѓународните документи секако се од клучно значење за да се овозможи побезбедна и сеопфатна заштита на правата на децата, но тоа што треба да се потенцира во врска со препораките на ОН и СЕ е дека препораките се необврзувачки упатства за конкретен случај, но даваат значаен придонес за севкупниот развој на малолетничка правда. Генерално гледано ратификувањето на меѓународните документи е позитивно за развојот на севкупниот систем на малолетничка правда на национално ниво, но треба да постојат посебни инструменти, кадри, тела и услови кои се предвидени во меѓународните документи, за имплементација на одредбите што произлегуваат од наведените конвенции, упатства, резолуции, правила и препораки. Информираноста на децата во Македонија во врска со нивните основни права кои произлегуваат како од националните закони така и од меѓународните документи не е доволна. Сметаме дека на овој план треба да се преземат активности и почнувајќи од основно па се до средно образование децата треба да бидат информирани од областа на малолетничката правда не само со цел за правна едукација туку и со цел да се запознаат со определените видови криминал и деликвенција, карактеристични за младата популација, за во иднина да не дојдат во допир со таквите активности. Значителен придонес со ангажирање на предавања може да придонесе владиниот и невладиниот сектор со организирање предавања од страна на стручни лица. Ова ќе придонесе за информираност и за подигање на свеста на децата со цел да не се вовлечат во делокругот на деликвентните активности. Во последниот период една од најкритичните појави е зголемувањето на стапката на користењето на алкохол и дрога од страна на деца, тука пак ќе ги потенцираме одредбите кои произлегуваат од меѓународните документи за создавање програми за превенција и унапредување на научно-истражвачката дејност.

Предвидените активности може да се реализираат на локално ниво (со помош на општинските единици) или на национално ниво. Еден од најсолидните примери за примена на програми, а исто така и работење на научно-истражувачки проекти за унапредување на програмите за превенција на деликвенцијата кај малолетници е Исланд. Со помош на програмите кои се формирани на локално ниво, во Исланд стапката на користењето на алкохол и дрога од страна на деца е значително намалена. Имајќи ги предвид влијанијата

на масовните медиуми, најпрво е забрането рекламирање цигари и алкохол заради превенција на негативите влијанија врз децата; основани се родителски организации заради засилување на контактот меѓу училиштето и родителите, така во секое училиште според законите мора да има родителска организација која ќе врши надзор врз децата, а оттука и зајакување на семејниот авторитет и потполна контрола врз користењето на слободно време на децата.

ГЛАВА 2

РАЗВОЈНИ ФАЗИ И ПОЛОЖБАТА НА ДЕТЕТО ВО ЗАКОНОТ ЗА ПРАВДА ЗА ДЕТЕТО НА МАКЕДОНИЈА И ДРУГИ ДРЖАВИ

1. Историски развој на малолетничко казнено право

Првите податоци во врска со кривичната одговорност на малолетници, како посебна категорија ги наоѓаме во Хамурабиевиот законик, Законот на XII таблици и Јустинијановата кодификација. Разликата меѓу деца престапници и полнолетни престапници почнува да се прави со појавата на пишани извори (*jus scriptum*). Во Хамурабиевиот законик, како еден од најстарите пишани закони владеел „*принципот на талион*“. Во овој закон постоеле определени одредби за: беглаци, деца кои се откажале од своите родители и деца проколнети од своите татковци.

1.1 Развој на малолетничкото казнено право во старите правни системи

Во примитивните општества децата биле третирали како “суштества” кои треба да остварат финансиски придонеси во семејството како на пример: машките деца се бавеле со ловење, додека женските деца се бавеле со домаќинство.¹⁷¹ Децата кои не биле во состојба да придонесуваат за развојот на семејниот буџет поради ментална неспособност, болест или доколку станувало збор за деца без родители, најчесто биле дискриминирани од страна на општеството, па оттука и поделбата на посакувано и непосакувано дете.

Со оглед на горенаведеното лесно може да се заклучи дека таткото имал неограничена власт спрема децата. Интересот за заштита на децата започнува со верските активности во верските институции, од друга страна, општествениот интерес за заштита на правата на децата во потполна смисла на зборот започнува во XIX век. Овој развој доведува до трансформација на татковата неограничена власт спрема детето во заштита и грижа на детето. Со развојот на државите се покажа потреба од посебно третирање на децата и оттука водење грижа за „најдобриот интерес“ на детето, што се потенцира во речиси секој меѓународен документ кој се однесува на заштитата на правата на децата.

¹⁷¹ Stoljar, J.Samuel, “Children, Parents and Guardians”, New York: Tubingen-Mohr, 1973, страна 5.

1.2 Развој на малолетничкото казнено право во Атина

Во времето на Аристотел за убиство на деца не биле изрекувани кривични или морални санкции. Во врска со татковата власт врз детето, Аристотел истакнува дека не може да стане збор околу било кое право за регулирање на односот меѓу таткото и детето, бидејќи за правдата може да се зборува само кога страните се еднакви и поседуваат право на слобода. Според Аристотел доколку станува збор за интересите на општеството може да се дозволи и одземење на правото на живот на децата.¹⁷² Во Грција извираат првите идеи за пресметливоста, така Аристотел возрасните лица ги сметал за пресметливи додека децата ги изедначува со животни. За разлика на острите ставови на Аристотел, граѓаните на Атина придавале огромно значење на образованието на децата, а овој став е истакнат и во делата на Платон.

1.3 Развој на малолетничкото казнено право во Спарта

Со оглед на тоа дека Спарта била воена држава големо значење им се придавало на машките деца, па заради тоа во Спарта децата се врзани за државата, а не за семејството. Новородените деца се носеле на преглед со цел да се утврди дали се здрави, ако се здрави до својата седма година живееле со сопственото семејство, а по навршување на седмата година почнувале со воена настава во државните институции. Во државните институции, освен военото образование, се едуцирале и за духовни и морални вредности.¹⁷³

1.4 Развој на малолетничкото казнено право во Рим

Во римското право, а подоцна и во канонското (црковно) право, биле поставени граници на кривична одговорност на децата. Во Талмудот (антички еврејски закон) биле наведени условите за изрекување казни за малолетници. Според античкиот еврејски закон, во пубертетскиот период не било дозволено телесно казнување на детето, додека кривичната одговорност била класифицирана на следниот начин: за деца од женски пол со навршени 12 години и деца од машки пол со навршување 13 години станувале кривично одговорни. Исто така, важно е да се потенцира дека за лица постари од 20 години не се применувала смртната казна, слично како и во исламското право за лица помали од 17

¹⁷² Aristoteles, Politika, İstanbul: Seçkin Publishing, 2016, страна 228.

¹⁷³ İnal, Kemal, „Çocuk Hakları ve Siyaset“ İstanbul: Propaganda yayınları, 2019, страна 6

години не била предвидена смртната казна. Во римското право немало посебен закон за деца. Во однос на правата на детето одлучувало таткото на детето, односно *patria potestas* или позната уште како таткова власт.¹⁷⁴

Имајќи ја предвид татковата власт, таткото имало право да го напушти детето, да го продаде, дури и да го убие. За да добиеме јасна слика околу развојот на малолетничката правда почнувајќи од римското право, како темел на правото, ќе ги спомнеме петте фази на римското право. *Ius civile*, како прва и најстара фаза, (таа е позната по примена на законот на XII-те таблици, прв пишан закон во Римската Империја во V век п.н.е.), пред класичен период, класичен период, пост-класичен период и периодот на владеењето на Јустинијан, исто така, оваа фаза е позната по “*Corpus Iuris Civilis*”.

По примена на Законот на XII-те таблици, не е определена возраста за кривичната одговорност на деца туку кривичната одговорност се определувала на различен начин имајќи ја предвид психо-физичката зрелост на детето (денес постојат земји, кои сè уште се водат по овој модел при одредување на кривичната одговорност на децата). Во Законот на XII-те таблици (во осмата таблица) постоела една одредба за поблаго казнување на децата за: јавна кражба и оштетување на земјоделски плодови. Во класичниот период на римската империја познатиот правник *Servius* прави двојна поделба за кривичната одговорност кај малолетници.¹⁷⁵

- I. ***Од денот на раѓање до денот на стекнување на способноста за говорење***- оваа група на деца немаат никаква кривична одговорност
- II. ***Деца кои имаат способност за говорење но не поседуваат психичка зрелост***- тука се предвидени следните групи:
 - ***Деца со неразвиен говор*** (тоа се деца слични како децата кои не презбореле) немаат никаква кривична одговорност.
 - ***Деца во предпубертетски период***, имаат кривична одговорност.

Во римското право, поточно во Јустинијановата кодификација во однос на кривичната одговорност на малолетници била прифатена следната класификација:¹⁷⁶

¹⁷⁴ *Ibid*

¹⁷⁵ Aksay, Bekir, “Ceza Hukukunda Yaş Küçüklüğü”, Kazancı Yayınlar, İstanbul, 1900, strana 18.

¹⁷⁶ Tahiroğlu, Bülent, Erdoğan, Belgün, “Roma Hukuku Dersleri” Der Yayıncılık, İstanbul, 2010, страна 182.

I. ***Impubres*** (предпубертетски период)

- ***Infans***: станува збор за категорија на деца до 7 години. Овие деца немале право да учествуваат во граѓанско-правни односи, дури со нивните средства располагале нивните старатели. Правникот Gaius сметал дека оваа категорија деца не се многу различни од ментално-болните деца бидејќи кај нив свеста не е оформена.
- ***Impubres Infantia Maiores***: Категорија на малолетници кои се наоѓаат во пред-пубертетскиот период. Тие имале ограничена способност, не можеле да стапат во брак, не им било дозволено правото за создавање на тестамент.

II. ***Infante proximi***- Станува збор за деца од 7 до 10 години кои можеле да бидат казнети за сторено кривично дело, бидејќи се сметало дека се доволно зрели за да ја се свесни за тежината на кривичното дело.¹⁷⁷

III. ***Puberes minors*** (период на пубертет или адолсценција): Сабианската и прокулианската школа воделе расправи околу границата на пубертет. Според сабианската школа пубертетот кај малолетниците од машки пол се развива во различна возраст и не може да се стави граница околу истото, додека прокулианската школа за разлика од периодот на започнување на пубертетот, повеќе била концентрирана околу периодот на завршување на пубертетската фаза. Според оваа школа периодот на пубертет завршува со навршување на 14 години од детството.¹⁷⁸

Од горенаведената класификација може да се заклучи дека е поставена конкретна законска разлика во однос на возраста на децата. Оттука ќе се надоврземе на Јустинјановата кодификација во која е определена казнената одговорност на деца во различни возрасти. Согласно Јустинијановата Кодификација, децата до 7 години се казнено неодговорни; децата од 8 до 10 години можеле да бидат казнети во исклучителни случаи, тоа зависело од нивните интелектуални способности; децата од машки пол од 14 години, додека децата од

¹⁷⁷ Srzentić, N., Stajić, A., Lazarević, Lj., „Krivično pravo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Opšti deo“, Beograd: Savremena administracija, 1984, страна 488.

¹⁷⁸ <http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/12398/205336.pdf?sequence=1&isAllowed=y> , 15.03.2018

женски пол од 12 години се сметале за казнено одговорни, но возраста се земала како олеснителна околност со оглед на тоа што станува збор за малолетници.¹⁷⁹

Сестраното проучување на оваа проблематика започнува со учењата на социолошката и позитивистичката школа, тие подоцна даваат огромен придонес и кон создавање закони. Римското и канонското право несомнено имаат влијание врз почетокот на англосаксонското обичајно право (common law) кое се појави во XI-XII век. Во врска со кривичната одговорност на децата престапници овој период е значаен. Според англосаксонското обичајно право била предвидена следната класификација:¹⁸⁰

- децата под 7 -годишна возраст не биле кривично одговорни, бидејќи се сметало дека се неспособни за формирање криминална намера;
- децата на возраст од 7-14 години имале кривична одговорност само доколу се докаже дека имаат криминална намера, свесни се за последиците од делото и можат да го разликуваат лошото од доброто во спротивно исто како и во втората група не поседувале кривична одговорност и
- кај децата од 14 -годишна возраст се барало кривична одговорност.

Следен важен чекор во врска со малолетничката правда е направена од страна на англискиот крал во XV век. Кралот како владетел во својата земја создал „канцелариски судови“ (chancery courts) за да ги разгледа приговорите на децата и жените кои имаат потреба од заштита и специјална помош. Со други зборови целта на кралот било да обезбеди родителска грижа за деца без родители, воедно да им помогне на жените кои бараат помош од било која причина.

1.5 Развој на малолетничкото казнено право во Германија

Германското право е делумно исто како и римското право- за разлика на татковата власт во римското право познато како *“patria potestas”* во германското право постои домашна доминација или домашна власт позната како *“munt”*. Татковата власт врз детето почнува со прифаќање на детето од страна на членовите на семејната лоза позната како

¹⁷⁹ Knežević, Saša, “Maloletničko Krivično Pravo: materijalno procesno i izvršno“, Centar za publikacija Pravnog Fakulteta, Niš, 2010, страна 15.

¹⁸⁰ Cox.M,Steven, Allen.M,Jennifer,Hanser.D,Robert, Conrad.C,John, “Juvenile Justice-A guide to theory,policy and practice” Sage Publication, USA, 2011, страна 5.

“*sippe*”. Правото на “*munt*” важи само за таткото во семејството, според ова таткото има право да го продаде своето дете, да го даде на други лица како роб за определен износ на пари, дури да го убие. Детето се придобива со правото на живот откако ќе биде признаено и заштитено од сопствениот татко. За разлика од римското право во германското право, таткото не поседува доживотна власт спрема детето. Откако детето ќе докаже дека е способно за создавање на сопствениот живот со сопствени средства, под услов на напуштање на татковата кука, завршува и татковата власт.

1.6 Современ развој на малолетничкото казнено право

Ширењето на хуманистичките идеи уште од средновековниот период, концептот на природното право¹⁸¹ и Француската револуција придонесоа за прифаќањето, ширењето и развојот на правата на децата. Шведскиот просветител и педагог Johan Heinrich Pestalozzi придонесе за заштита на сиромашните и бездомните деца, а потоа изврши влијание врз покренувањето на свеста за заштита на децата во западните земји. Денес во Северна и Централна Европа, Латинска Америка, Нов Зеланд и Шпанија постојат посебни бироа за заштита на правата на децата. Сржта на малолетничката правда се состои во: воспитување, превоспитување, грижа, развој на детето, развој и заштита на неговите права, обезбедување гаранции во кривичната постапка спрема деца и сл. Од наведените карактеристики произлегува дека малолетничкото казнено право е од една страна и *воспитно право*. Треба да се потенцира дека, за разлика од другите правни гранки, малолетничкото казнено право има две главни цели: превенција на малолетничкиот криминал а со тоа и изрекување на предвидените санкции кога е тоа неизбежно и воспитување на детето. Денес како современ модел се смета моделот на „4Д“ која се состои од:

- Диверзија или одбегнување на казнена постапка (diversion),
- Дејуридизација (de-judiciarisation),
- Деинституционализација (de-institutionalisation),
- Процесни гаранции за правична постапка (due process).

¹⁸¹ Природните права (jus naturalis) се непроменливи, наддржавни, надпозитивни права и затоа се познати како “вечни права” (пр: право на живот, право на слобода, право на еднаквост и сл.). Корените на идеите за природни права ги наоѓаме кај: Платон, Хуго Гроотиус, Жан Жак Русо, Имануел Кант, Тома Аквински и сл. Важно е да констатираме дека денес современите човекови права потекнуваат од природното право.

Современиот развој на малолетничкото казнено право се раководи по меѓународните документи за правда на децата, денес, наместо декриминализација, депенализација и депривација постојат одговорност, обесштетување и ресторативна правда како нов приод. Во меѓународното право документите што ги опфаќаат човековите права, придаваат посебно значење на правата на децата заради две причини: првата причина е дека детето има различен мисловен процес од полнолетните лица; втората причина е поради негативните состојби во светот со кои се среќава детето, поточно сиромаштијата, здравството, неправилното образование, злоупотреба на детски труд и експлоатацијата на децата.

Пред донесувањето на Конвенцијата за правата на детето, во 1894 година Jules de Jeune ја споделува идејата за создавање меѓународна организација за заштита на децата. До крајот на Првата светска војна не постоел никаков меѓународен документ кој би ги заштитувал детските права, но на крајот на војната откако во Европа состојбата на децата била отежнувана, во Женева се формирала „меѓународна организација за помош на децата“. Првиот пишан меѓународен документ во врска со правата на детето е Женевската декларација за правата на детето, донесена од страна на Лигата на народите во 1924 година. Јасно е дека Женевската декларација за правата на детето не е сеопфатна и не ги опфаќа сите права во врска со детето како што е случајот со Конвенцијата за правата на детето. Важно е да напоменеме дека Женевската конвенција е создадена веднаш после Првата светска војна која ги штитела правата на децата имајќи ја предвид повоената состојбата и основните потреби на децата. Конвенцијата за правата на децата (Convention of the Rights of the Child); Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на децата кој се однесува на продажба на деца, детска проституција и детска порнографија (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography); Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на децата кој се однесува на вклучување на децата во вооружени конфликти (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict), се темелните меѓународни документи за современо постапување со деца. Во овој контекст сметаме дека важно е да се направи хронолошки приказ околу создавањето на детските права, поточно кои се важните чекори направени во областа на детските права и како се стигнало до усвојување на Конвенцијата за правата на децата.

Табела бр. 1 Хронолошки приказ за создавање на детските права.¹⁸²

1945	После Втората светска војна голем број нации во светот формираат унија - Обединети Нации.
1948	ОН ја прифаќаат Универзалната декларација за човекови права. Овие права се применуваат и на децата, но набрзо се предлага тие да бидат под специјална заштита.
1950	Изработена е првата верзија на детските права. Претставниците во ОН ја дискутираат истата неколку години.
1959	ОН ја прифаќаат Декларацијата за правата на децата. Оваа декларација не е обврзувачка за државите, но тие ја користат како упатство при донесувањето на нивните идни политички одлуки.
1979	Во целиот свет оваа година се прогласува како година на детето. Правата на децата се дискутираат насекаде.
1989	Генералното собрание на ОН ја прифаќа Конвенцијата за правата на децата. Оваа конвенција станува најшироко ратификувана Конвенција во светот.

Со донесување на КПД и нејзините дополнителни протоколи се забранува смртната казна и суровото и нечовечко постапување спрема деца. Според Конвенцијата сите деца се еднакви и еднакво треба да се третираат, поточно во член 2 од Конвенцијата отворено стои дека државите членки треба да ги почитуваат правата на децата предвидени со КПД под нивна јурисдикција без било каква дискриминација. Во Меѓународниот пакт за граѓански и политички права усвоен во 1976 година, постои слична одредба како и во КПД во врска со статусот малолетник, согласно член 24 од МПГПП: секое дете, без дискриминација заснована врз расата, бојата, полот, јазикот, верата, националното или социјалното потекло, имотната состојба или раѓањето има право неговото семејство, општеството и државата да му укажуваат заштита што ја бара неговиот статус на малолетник.¹⁸³

¹⁸² Голоб, Ролф, Краф, Питер, “Патување низ детските права“, Council of Europe, 2007, страна 67.

¹⁸³ Меѓународниот пакт за граѓански и политички права (International Covenant on Civil and Political Rights), член 24 ст.1.

Во Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права усвоен во 1966 година, постои одредба за заштита од економска и социјална експлоатација, согласно член 10 ст.3 од МПЕСКП: треба да се преземат посебни мерки за заштита и помош во корист на децата и младите, без каква и да е дискриминација од роднински или од други причини. Децата и младината мора да бидат заштитени од економска и социјална експлоатација. Со закон треба да се санкционира вработувањето на работни места што се од таква природа што можат да го изложат на опасност нивниот морал или нивното здравје, да го доведат во опасност нивниот живот или да му наштетат на нивниот морален развој. Државите, исто така, треба да ги утврдат границите на возраст под кои платеното вработување на детска работна сила е со закон забрането и е санкционирано.¹⁸⁴ Во однос на современото постапување со деца важно е да се напомене ресторативната правда и реинтеграција на детето. Ресторативната правда како нов приод фокусот го свртува кон воспоставување меѓучовечки односи за разлика од казнување или обвинување на детето. Денес ресторативната правда активно се применува во 18 држави со 1300 различни ресторативни модели.¹⁸⁵ Во Сао Пауло- Бразил 93% од страните се задоволни од споровите решени преку моделите на ресторативна правда (претежно конференциски модел), во Нов Зеланд и во Австралија по примена на моделите на ресторативна правда забележано е 80% намалување на предметите во судови.¹⁸⁶

Наместо казнување на детето или упатување кон затвор за деца се практикува изрекување различни мерки кои немаат застрашувачки карактер, а го подобруваат развојот на детето (Холандија е добар пример за вонсудско решавање спорови и за програми на ресоцијализација). Точно е дека криминалците стануваат двојно професионални криминалци по издржаната казна затвор, а оттука и називот на затвори познат како “криминална школа“. Кога станува збор за изрекување казна затвор на дете, проблемот станува сè покомплексен а резултатот е негативен, исто така и процесот на ресоцијализација не дава позитиви резултати, затоа модерниот приод налага упатување на медијација која се

¹⁸⁴Меѓународен пакт за економски, социјални и културни права (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), член 10 ст.3.

¹⁸⁵ Umbreit, Greenwood, “National Survey of Victim Offender Mediation Programs in United States, 16 Mediation Quarterly, 1999.

¹⁸⁶ Meadows, J. David, “Beyond Custodial Sentences: Restorative Justice as a Community-Based Approach to Resolution in the Juvenile Court System”, 3rd International Crime And Punishment Film Festival Juvenile Justice, Istanbul, 2013, страна 827.

покажа како многу ефикасна. Накратко, имајќи ја предвид Конвенцијата за правата на детето факултативните протоколи и останатите меѓународни документи околу правата на детето може да констатираме дека современиот пристап налага реинтеграција на детето, изрекување санкции спрема деца само кога не постои друг начин на казнување и користење на моделите на ресторативна правда (медијацијата, врсничката медијација и конференцискиот модел како најшироко применувани модели).

2. Развојни фази на детето

Оваа глава е значајна со цел да се направи компарација за различните периоди на развој на детето. За нас начинот на однесување, хиперактивноста, пасивноста, образованието, односот со родителите и околината, агресивноста, меѓучовечките односи, економскиот статус на семејството и воспитниот процес се многу значајни индикатори за следење на малолетничката деликвенција. Тука ќе бидат опфатени сите фази од детството од една до 18 години, се разбира во овој контекст за нас како потесна група на истражување се јавува последната фаза од детството каде што владее пубертетот и овој период е период на тесна врска со социјалната средина, а воедно и креирање на деликвентен профил на детето.

2.1 Развој на деца од една до 2 години

Оваа фаза е многу значаен дел во врска со биолошкиот развој на детето посебно кога е во мајчината утроба. Во моментот на раѓањето, детето поседува $\frac{1}{4}$ оформен мозок. До својата петта и шеста година мозокот на детето многу брзо се развива и се оформува мозочната килажа до 90%. Новородените деца се раѓаат во висина од 48-50см, од 1-3 години се забележува многу брз развој на детето. Социјализацијата започнува со навршени 3 месеци, тука не станува збор за социјализација во целосно значење на зборот, туку детето во оваа фаза почнува да прави разлика меѓу луѓе и објекти. Од 9-13 месеци социјалните односи се развиваат, доаѓа до состојба на нервоза, плачење и слични реакции.¹⁸⁷

¹⁸⁷ <http://genclikbirikimi.org/kunye-37072-cocuk-suclulugu-cocuk-mahkemeleri-tez> , 07.07.2017, 11:45

2.2 Развој на деца од 2 до 4 години

Според една група на психолози оваа фаза на детството е најважна фаза од развојот, детето со навршување на 2 години почнува да зборува и да чекори.¹⁸⁸ Главни карактеристики на оваа фаза се следните: детето преминува во нова фаза каде што своите активности не ги врши само дома туку има допир и со надворешниот свет, станува нестабилно, агресивно и се однесува негативно спрема другите луѓе. Тука треба да се додаде дека, доколку детето не ги надмине наведените негативни страни со помош на неговите родители, голема е веројатноста дека во иднина може да се оформи агресивен профил, позитивната страна е дека детето е полно со енергија. Имајќи го предвид фактот дека во оваа фаза детето почнува да чекори може да констатираме дека станува збор за етапа во која детето е љубопитно и хиперактивно. Децата меѓу 2-4 години поставуваат многу прашања, за разлика од претходната етапа која беше карактеристична со брз развој на детето, тука имаме побавен физички развој во однос на висината и килажата. Со навршени 3 години детето се наоѓа во „период на стабилизација“ и почнува да создава позитивни меѓучовечки односи со семејството и средината.¹⁸⁹

2.3 Развој на деца од 4 до 6 години

Се забележува координирање на хиперактивноста на детето, социјализацијата се забрзува и почнува да воспоставува повеќе контакти со средината. Во оваа етапа една од најважните работи за психичкиот развој на детето е чувството на доверба од страна на родителите.¹⁹⁰

2.4 Развој на деца од 6 до 11 години

Оваа група е многу важна со оглед на тоа што детето почнува да оди на училиште, создава контакти и ги развива комуникативните вештини. Ова е период од животот на детето кога тоа почнува да се однесува одговорно спрема неговите обврски. Почнува да чита, да пишува и затоа оваа фаза е позната како “фаза на развој на мозокот“ или “фаза на учење“.¹⁹¹

¹⁸⁸ Russel, Bertrand, “About Decency”, Anka Publishing, Ankara, 1964, страна 297.

¹⁸⁹ <http://genclikbirikimi.org/kunye-37072-cocuk-suclulugu-cocuk-mahkemeleri-tez> , 07.07.2017, 11:45

¹⁹⁰ <http://genclikbirikimi.org/kunye-37072-cocuk-suclulugu-cocuk-mahkemeleri-tez> , 07.07.2017, 11:45

¹⁹¹ <http://genclikbirikimi.org/kunye-37072-cocuk-suclulugu-cocuk-mahkemeleri-tez> , 07.07.2017, 11:45

2.5 Последна фаза од детството

Станува збор за фаза меѓу 12-18 години, современите истражувања тврдат дека од психолошка гледна точка фазата на детството трае до 25 години, бидејќи се смета дека лицето е свесно за своите одговорности, одлуки и последиците кои произлегуваат од истите одлуки. Во оваа фаза најважен дел е пубертетот и исто така најпроблематичен за откривање и превенција на малолетничката деликвенција. Периодот на пубертет е период на љубопитност и создавање на нова средина со оглед на тоа што детето од определена средина преминува на друга (со завршување на основното образование преминува кон средно образование).

За разлика од останатите фази од криминолошка и правна гледна точка, оваа етапа е најпроблематична за откривање на деца престапници бидејќи нема конечно оформен карактер кај детето. Според една студија под наслов “следење на криминалците“ се вели дека за разлика од следењето на полнолетните криминалци, следењето на малолетни криминалци е многу потешко и комплицирано, поради тоа што кај малолетните делинквенти и кај потенцијалните сторители на кривични дела постои неоформен карактер, а ова е една од главните пречки за откривање на малолетничката деликвенција, оттука произлегува и потребата за цврсто следење на оваа проблематика од страна на државните органи.¹⁹² Карактеристично за периодот на адолесценција се растројствата во односите и емоциите кои почнуваат од школските години, повеќе пати при истражување на криминалниот профил на детето ја спомнавме и хиперактивноста, токму од оваа карактеристика ќе се надоврземе кон хиперкинетичките растројства. Хиперкинетичките растројства познати уште како растројство со дефицит на вниманието (Attention deficit hyperactivity disorder) се наоѓаат кај деца кои преоѓаат од една во друга активност без да се заврши претходната, заедно со дезорганизирана, лошо регулирана и прекумерна активност.¹⁹³ Децата со хиперкинетички растројства лесно се манипулираат со други деликвенти да учествуваат во крајби или други видови криминални активности.

¹⁹² Pinatel, Jean, “Faut-il instituer un examen du prevenu avant le jugement pour aider le juge dans le choix d’une mesure appropriée aux besoins de l’individu délinquant?”, Rapport présenté au XII. congrès penal et penitenciaire international, La Haye, 1950, страна 161.

¹⁹³ Чадловски, Георги, „Криминологија и психијатрија“, Софија, Богданци, 2006 година, страна 419.

3. Компаративна анализа за положбата на детето во Законот за правда за децата на Македонија и други држави

Во Македонија, во областа на реформите на малолетничка правда беа донесени следните закони: Закон за малолетничка правда кој беше прогласен на 4 јули 2007 година, овој закон беше активен се додека не стапи во сила Законот за правда за децата на 29 октомври 2013 година. Причината и целта за создавање нов закон со нов наслов беше заради хармонизацијата со Конвенцијата за правата на детето и нејзините дополнителни протоколи: Факултативен протокол кон Конвенцијата за правата на детето кој се однесува на продажба на децата, детска проституција и детска порнографија и Факултативен протокол кон Конвенцијата за правата на децата кој се однесува на вклучување на децата во вооружени конфликти. Оттука, значајно е да ги напоменеме измените на определени поими во новиот Закон за правда за децата. Законот за малолетничка правда донесен на 04.07.2007 година од страна на Собранието на Македонија претставува реформа на малолетничкото законодавство и во него се имплементирани меѓународните стандарди за детски права кои се однесуваат на:¹⁹⁴ начело на заштита на детето и неговите права; социјализација и помош во постапувањето со детето; ресторативна правда и превенција на детската деликвенција

Во новиот Закон за правда за детето беше предвиден меѓународниот “Model of Law on Juvenile Justice” чија цел е да обезбеди нова реформа која ќе содржи меѓународни принципи и минимум стандарди за заштита и напредување на правата на децата.

Структурата на Законот ги содржи следните решенија:¹⁹⁵

- се врши усогласување на дефиницијата „малолетник“ со дефиницијата „дете“, согласно Конвенцијата за правата на детето;
- вградени се нови начела на основниот текст на законот, со кои се воспоставува врска помеѓу Конвенцијата за правата на детето и законот;
- вградено е дефиницијата дете-жртва;

¹⁹⁴ Предлог закон за правда за децата, Јуни 2012.

¹⁹⁵ Предлог закон за правда за децата, Јуни 2012, страна 7.

- се врши регулирање на условите за учество на адвокат во постапка пред центрите за социјална работа;
- се врши регулирање на постапката за пружање бесплатна правна помош, со тоа што за разлика од првичното решение предвидено во основниот текст на законот, со кој секоја надлежна институција врши исплата на присуство на адвокат/бранител во рамки на свој буџет, при тоа со Предлог - закон е регулирано дека трошоци за присуство на адвокат/бранител во сите постапките пред центрите за социјална работа и во полициската станица, ќе се изврши согласно Законот за бесплатна помош, во случаи кога семејството не е во можност да ги сноси овие трошоци;
- утврдени се случаите кога семејството не е во можност да ги сноси трошоците за присуство на адвокат/бранител, за заштита на правата на детето;
- условите кога судот може да изрече алтернативни мерки;
- се допрецизират одредбите кои се однесуваат на застарување на извршувањето на санкциите;
- се допрецизира одредбите за постапка за примена на мерки на одвраќање;
- вградени се дејствија што со закон се предвидени како кривични дела за кои не може да се упати на медијација (против половиот морал и половата слобода и родово засновани облици на насилство врз женски лица, а согласно меѓународно ратификуваните договори);
- допрецизирани се одредбите кои се однесуваат на повикување, приведување и задржување на дете во полициска станица;
- на детето му се гарантира и обезбедува правото на контакт со семејството најмалку еднаш неделно, правото на приватни и доверливо општење по потреба, правото на медицинска помош и заштита, правото на следење на информации преку средства за јавно информирање, за време на траење на притвор;
- се додаваат нови одредби за заштита на деца-жртви на кривични дела и деца – сведоци во кривична постапка;
- се вградуваат посебни права на процесна заштита за деца жртви и сведоци;
- се вградуваат посебни мерки на процесната заштита на деца жртви и деца сведоци.

3.1 Македонија

Во новиот „Закон за правда за децата“ напуштени се поимите од стариот закон за малолетничка правда од член 12, односно станува збор за следните поими: малолетник; помлад малолетник; помлад малолетник во ризик; постар малолетник; постар малолетник во ризик. Наместо наведените поими во новиот „Закон за правда за децата“ во член 19 се користат следните нови поими: дете; дете во ризик; дете во ризик до 14 години; дете во ризик од 14 до 18 години; дете во судир со законот од 14 до 16 години, дете во судир со законот над 16 години и дете жртва како нов поим во законот за правда за децата. Имајќи ја предвид горенаведената споредбена анализа меѓу член 12 од стариот Закон за малолетничка правда и член 19 од новиот Закон за правда за децата да ги погледнеме суштинските разлики меѓу двата закона. Според Законот за малолетничка правда:¹⁹⁶

Согласно стариот Закон за малолетничка правда под поимот *малолетник* се подразбирало секое лице на возраст до 18 години кое според Конвенцијата за правата на детето се смета за дете;

- *дете во ризик* е малолетник кој во времето на извршувањето на дејствието што со закон е определено како кривично дело или прекршок наполнил 7, а не наполнил 14 години, дете во ризик се смета и малолетник до 14-годишна возраст зависник од употреба на дроги, психотропни супстанции или алкохол, дете со пречки во развојот, дете жртва на насилство и воспитно и социјално запуштено дете кое се наоѓа во таква ситуација во која е отежнато или оневозможено остварувањето на воспитната функција на семејството или детето не е вклучено во системот на образование и воспитување или се оддало на питање, скитање или проституција, кое поради ваквите состојби е или може да дојде во судир со законот;

- *помлад малолетник* се подразбира малолетник кој во времето на извршувањето на дејствието што со закон е определено како кривично дело или прекршок имал наполнето 14 години а немал наполнето 16 години;

- *помлад малолетник во ризик* е лице кое во времето на извршувањето на дејствието што со закон е определено како кривично дело за кое е предвидена парична казна или затвор до три години или прекршок, има наполнето 14, а нема наполнето 16 години или кое е

¹⁹⁶ Закон за малолетничка правда, Службен весник број: 87/2007, член 12

зависник од употреба на дроги, психотропни супстанции или алкохол, дете со пречки во развојот и воспитно и социјално запуштено дете кое се наоѓа во таква состојба во која е отежнато или оневозможено остварувањето на воспитната функција на семејството, кое поради ваквите состојби е или може да дојде во судир со законот;

- *постар малолетник* е малолетник кој во времето на извршувањето на дејствието што со закон е определено како кривично дело или прекршок наполнил 16 години, а не наполнил 18 години;

- *постар малолетник во ризик* е малолетник кој во времето на извршувањето на дејствието што со закон е определено како кривично дело, за кое е предвидена парична казна или затвор до 3 години или прекршок, има наполнето 16 години, а не наполнил 18 години или кое е зависник од употреба на дроги, психотропни супстанции или алкохол, дете со пречки во развојот и воспитно и социјално запуштено дете кое се наоѓа во таква состојба во која е отежнато или оневозможено остварувањето на воспитната функција на семејството, кое поради ваквите состојби е или може да дојде во судир со законот;

- *помладо полнолетно лице* е лице кое во времето на пресудувањето за кривично дело наполнило 18, а не наполнило 21 година.

Според Законот за правда за децата¹⁹⁷ под поимот *дете* се подразбира секое лице на возраст до 18 години;

- *дете во ризик* е секое дете кое наполнило 7, а не наполнило 18 години со телесна попреченост или пречки во менталниот развој, жртва на насилство, воспитно и социјално запуштено, кое се наоѓа во таква состојба која е отежнато или е оневозможено остварувањето на воспитната функција на родителот односно старателот, кое не е вклучено во системот на образованието и воспитувањето, вовлечено во питање, скитање или проституција, кое употребува дроги други психотропни супстанции и прекузори или алкохол а кое поради ваквите состојби е или може да дојде во допир со законот како жртва или како сведок на дејствие кое со закон е предвидено како прекршок или дејствие кое со закон е предвидено како кривично дело;

¹⁹⁷ Закон за правда за децата, Службен весник број 148/2013, член 19

- *дете во ризик од 14 до 18 години* е секое дете кое во времето на извршувањето на дејствието со закон предвидено како кривично дело за кое е утврдена парична казна или затвор до три години или дејствие со закон предвидено како прекршок, наполнило 14, а нема наполнето 18 години;

- *дете во судир со законот од 14 до 16 години* е секое дете кое во времето на извршувањето на дејствието, со закон предвидено како кривично дело за кое е утврдена казна затвор над три години наполнило 14, а нема наполнето 16 години;

- *дете во судир со законот над 16 години* е секое дете кое во времето на извршувањето на дејствието со закон предвидено како кривично дело за кое е утврдена казна затвор над 3 години, наполнило 16 години, а не наполнило 18 години;

- *дете жртва* е секое дете на возраст до 18 години кое претрпило штета, вклучувајќи физичка или ментална повреда, емотивно страдање, материјална загуба или друга повреда или загрозување на правата и интересите како последица на сторено дејствие со закон предвидено како кривично дело.

Од структурален аспект меѓу новиот и стариот закон не се забележани суштински разлики. Во рамките на *првиот дел* од Законот за правда за децата јасно е прикажана целта и содржината на Законот, односно дека се уредува постапувањето со деца во ризик, со деца сторители на кривични дела, деца сторители на прекршоци. Предвидени се примената на мерки, положба улога и надлежност на органите кои учествуваат во постапката (станува збор за: ЦСР, МВР, ЈО и сл.) и извршување на воспитни мерки и алтернативни казни. Важно е да се додаде дека за разлика од стариот закон, во новиот закон е предвидена концепцијата на дете-жртва на кривично дело, тука се уредуват и мерките на заштита на деца жртви и сведоци. Со оглед на тоа дека се работи за деца, главната цел на законот е заштита на децата од криминал, насилство и било кој облик на загрозување на нивните слободи, права и развој, нивната социјализација, воспитување и превоспитување, грижа за децата во постапката пред судот и останати органи.

Во делот за основните начела на Законот се предвидени јазикот кој се употребува во постапката и доколку станува збор за дете странски државјанин кој е лишен од слобода или притворен во тој случај поднесоците за постапката може да ги поднесе на свој јазик,

доколку станува збор за други случаи тогаш се земаат предвид условите за реципроцитет. Согласно член 4 детето има право да биде информирно од сите институции кои доаѓаат во допир со него, исто така, во секоја судска и вонсудска постапка детето има право активно да учествува и да даде мислење за носењето одлуки за сопствениот живот. Имајќи го предвид фактот дека 14 годишна возраст според Законот за правда за децата е возраст која бара кривична одговорност¹⁹⁸ од децата, согласно член 5 од ЗПД на дете над 14 години не може да му се изрече санкција за сторено кривично дело која пред да го стори делото, не било предвидено со закон како кривично дело¹⁹⁹ или прекршок²⁰⁰ и исто така не била утврдена санкција. Децата жртви на кривични дела ги имаат истите права во кривичната постапка како и полнолетните лица жртви на кривични дела, исто така, заедно со децата сведоци уживаат засилена поддршка од сите институции, органи и поединци во системот на правда.

Кога станува збор за неформалното постапување со деца и судската постапка, согласно член 7 од ЗПД му се гарантират истите права што ги има полнолетното лице во кривичната постапка, прекршочната постапка и посебните права кои се признати со Конвенцијата за правата на детето и другите ратификувани меѓународни договори од ист карактер. Судот и останатите институции во примената на ЗПД ги почитуваат правата на детето без никаква дискриминација, ниту едно дете согласно со законот, ратификуваните меѓународните договори и факултативните протоколи не смее да биде изложено на мачење и друго нечовечко постапување, додека лишувањето од слобода се применува само како последно средство во постапката.

Примената на санкции и мерки врз детето сторител на кривично дело мора да одговара на неговата возраст и на стореното дело, а притоа важно е да се напомене дека секогаш им се дава приоритет на превентивните, заштитните и воспитните мерки. Во врска со судската постапка член 17 предвидува дека, за дејствије на дете над 14 години (тука треба

¹⁹⁸ Член 11 од КЗ: Кривично е одговорен сторителот кој е пресметлив и што кривичното дело го сторил со умисла или од небрежност и притоа бил свесен или бил должен и можел да биде свесен за забранетоста на делото.

¹⁹⁹ Согласно кривичниот законик под член 7 е определено поимот на кривично дело. Тоа е противправно дело што со закон е определено како кривично дело и чии обележја се определени со закон.

²⁰⁰ Под поимот “прекршок“ согласно законот за прекршоци под член 5, се подразбира противправно дело кое со закон е определено како прекршок, чии обележја се определени со закон и за кое е пропишана прекршочна санкција.

да се има предвид дека детето е кривично одговорно) кое со закон е предвидена како кривично дело или прекршок надлежните органи и институции по правило не поведуват постапка со цел да се избегне штетното влијание врз детето.

Тука може да додадеме дека во земји каде што постојат посебни судови за малолетници судниците се дизајнирани според нивната возраст со цел детето да нема чувство на страв или напнатост за време на судење. Согласно истиот член под став 2 утврдено е дека судската постапка се поведува само во случаите предвидени како кривично дело со овој закон, ако детето над 14 години сторило дејствие кое е предвидено како кривично дело за кое се изрекува казна затвор од три години или потешка казна, или во случај кога целта на мерките или на санкциите не може да се постигне без таква постапка.

Другите делови од Законот имаат процесно-правен карактер и ја опфаќаат постапката спрема деца, санкции за кривични дела и прекршоци, заштита на децата жртви на кривични дела и сведоци во кривичната постапка, како и превенција на детското престапништво.

3.2 Турција

Законот за заштита на децата на Република Турција е донесен на 3 јули 2005 година. Првиот дел од Законот за заштита на детето ја сочинуваат целта, содржината на законот, основните поими и основните начела. Целта на Законот за заштита на детето е обезбедување заштита на децата кои се вовлечени во криминал, обезбедување на нивните права и нивната благосостојба (children's welfare).²⁰¹

Забележана е термиолошка разлика во законите на Република Турција околу концептот „дете“. Во Законот за заштита на децата се употребува поимот „дете вовлечено во криминал“ кој има филозофско-правно значење со оглед на тоа што постојат голем број причини кои детето го вовлекуваат во криминал и се смета дека ова е точно определениот поим за деца престапници. За разлика од Законот за заштита на децата, во Законот за кривична постапка се користат изразите: осомничен и обвинет, кои најчесто во доктрината се критикувани и експертите од оваа област сметаат дека поимите „осомничен“ и „обвинет“ не се компетентни поими за деца. Под поимот деца вовлечени во криминал се подразбира

²⁰¹ Закон за заштита на децата на Република Турција (Çocuk Koruma Kanunu), Службен весник 15.07.2005/25876, член 1.

водење постапка спрема дете кое сторило кривично дело кое е определено во законот и на кое му се изречени мерки на безбедност.²⁰² Законот ги содржи одредбите околу: санкции за деца; постапка спрема малолетници; состав на судови за малолетници; задачи и надлежност на судови за деца. Во член 4 предвидени се основните начела на Законот за заштита на децата на Република Турција:

- Право на живот, развој, заштита и безбедност на детето,
- Почитување на најдобриот интерес на детето,
- Забрана за дискриминација на детето и неговото семејство,
- Соработка меѓу семејството на детето, јавните институции и невладините организации,
- Водење ефикасна и фер постапка во согласност со човековите права,
- Водење на посебна грижа за детето за време на предистражната постапка и во стадиумот на обвинување,
- Поддржување на детето во врска со неговото образование и развој како и општествена одговорност,
- Мерката притвор и рестриктивните мерки да се применуваат само како последно средство,
- При определување на мерки за детето, упатувањето во установа да се примени како последно средство,
- Децата да бидат сместени во различно одделение од полнолетните сторители во установата и
- Да се обезбеди заштита на идентитетот на детето за време на постапката.

Во турскиот систем на малолетничка правда постојат три категории на возрастни групи на децата, првата група ја сочинува категоријата од раѓање до 12 години од која не се бара кривична одговорност; втората категорија ја сочинува групата од 12- 15 години на која може да се изречат мерки на безбедност или доколку детето е свесно за стореното кривично дело и ги разбира последиците, може да се изрече и казна затвор и конечно третата група ја

²⁰² Akbulut, Berrin, “Child in Criminal Legislation and Children’s Apprehension, Detention”, Istanbul: Marmara University Law Faculty, 2013, страна 571.

сочинуваат децата од 15 до 18 годишна возраст кои се кривично одговорни. Вториот дел од законот е во врска со истрага и обвинување. Што се однесува до останатите делови на Законот, тие се однесуваат на надлежностите на постапката спрема деца и надлежностите на правосудните институции.

3.3 Австралија

Австралискиот Закон за деца и млади лица (Children and Young People Act)²⁰³ го уредува постапувањето со деца, општите терминологи во врска со законот, принципи и цел на законот, административни тела кои се ангажирани во системот на малолетничка правда, посебна глава која е составена од одредби во врска со благосостојбата на децата, приведување и задржување, претрес на млади, одредби во врска со дисциплина при задржување, грижа и заштита, услуги при згрижување на деца, вработување на деца и млади лица, истражувања во врска со деца и млади лица, спроведување на одлуки, жалби против одлуки, безбедност на информации и завршни одредби.

Целта на законот е обезбедување и промовирање на благосостојбата, грижата и заштитата на децата и младите луѓе на начин што ќе се овозможи право за децата да растат во безбедна и стабилна средина; создавање безбедна средина за децата и младите и грижа за нивната благосостојба од страна на надлежни органи; спречување на злоупотреба и запоставување на децата и младите преку обезбедување целосна владина помош за децата и младите, нивните родители и семејства, заедницата и другите кои имаат одговорност за нив; учество на граѓаните од Торес Стрејт острови (острови кои се дел од Австралија) и Аборицините за обезбедување и промовирање на сопствена благосостојба, грижа и заштита, спречување од злоупотреба, запоставување, рехабилитација и реинтегрирање. Поттикнување и унапредување на здравјето, образованието, развојните потреби, самопочитта, самодоверба и достоинство на децата и младите и почитување на индивидуалната раса, етничка припадност, религија, култура на децата и младите.

²⁰³ Children and Young People Act 2008, A2008-19, Republication No 69 [online] available: <https://www.legislation.act.gov.au/LegViewer/TextView?itemPath=%7Ca%7C200819%7C&versionPath=%7Ca%7C200819%7Ccurrent&fileName=200819.docx&resultList=%2Fisysquery%2FFCA3C9358D0D40E2A33B891E2C9FCD06%2F110%2Flist%2F&searchFormQuery=sQuery%3DChildren%2Band%2BYoung%2BPeople%2BAct%2B2008%2B%2B%2B%26sCategory%3DcAct%26sCategory%3DcSub%26sCategory%3DcDis%26sCategory%3DcNot%26sMinister%3D0%26sDirectorate%3D0%26sStatus%3DCurrent%26sYearFrom%3D%26sYearTo%3D%26sAction%3Dsearch&url=%2Fisysquery%2Ffca3c935-8d0d-40e2-a33b-891e2c9fcd06%2F4%2Fdoc%2F> 06.07.2019, 09:45

Законот, исто така, предвидува заштита на младите престапници со добивање позитивна поддршка и можности за рехабилитација и реинтеграција заради најдобар интерес на децата и младите лица. Во Законот предвидени се принципите кои се значајни и треба да се имаат предвид при донесување било каква одлука во врска со децата или младите лица, така чувството за расна, етничка, верска, индивидуален или културен идентитет на децата или младите лица треба да се зачува и да се зајакне; треба да се земе предвид зрелоста, возраста, развојниот капацитет и другите релевантни карактеристики; образованието, обуките и вработувањата се, исто така, посебно потенцирани и конечно со цел за најдобар интерес на детето треба да се избегнува доцнење во процесите на донесување одлуки според Законот, бидејќи одложувањето може да ја наруши благосостојбата на детето или на младата личност. Во законот предвидени се посебни принципи кои се однесуваат за заштита на децата и младите Аборигини и граѓани од островите на Торес Стрејт, така покрај горенаведените додадено е дека при донесување било каква одлука покрај општите принципи мора да се земе предвид потребата на децата и младите лица за одржување контакти во врска со нивната култура и традиција во заедницата. Според чл. 12 од Законот дете е секое лице под 12-годишна возраст, додека младо лице е лице кое наполнило 12 години но не е постар од 18 години. Законот дава објаснување околу родителската одговорност, според чл.15 родителска одговорност ги вклучува сите должности, овластувања, одговорности на родителите спрема нивните деца, па оттука се опфатени одговорност за дневна нега за детето или младите и одговорност за долгорочна нега за детето или младите лица.

Во втората глава од Законот предвидени се одредби околу работата на административните тела околу помагање и зајакнување на поддршката на семејствата во однос на благосостојба, заштита и грижа на децата и младите; поддршка на заедницата за спречување од запоставување и злоупотреба на децата и младите; помош и поддршка на лицата кои пријавуваат случаи на злоупотреба на деца и млади; обезбедување услуги за млади престапници, вклучувајќи и обезбедување нега, поддршка, рехабилитација, работа со други владини агенции и организации во заедницата, за координирање и унапредување на грижата и заштитата на децата и младите, вклучувајќи ги и младите престапници.

Согласно Законот формирано е административно тело кое може да даде инструкции за управување или за работа на која било административна функција. Во вториот дел од

втората глава предвидени се одредби околу Советот за деца и млади, согласно законот надлежното министерство може да формира совет за деца и млади за да се извршуваат определени функции во врска со деца и млади, наведениот совет треба да има најмалку 5, а најмногу 10 членови кој ги назначува министерот. Законот во чл. 61 зборува за „соодветни лица или субјекти за извршување на целите на законот“ според наведената одредба тука може да ги спомнеме: лицата кои помагаат за остварување на семејна групна конференција, организации за заштита на децата, службеници за згрижување на деца, истражувачи и други лица кои имаат контакт со деца или млади. Третата глава од законот е во врска со семејни групни конференции. Претходно во неколку наврати за истиот модел зборувавме во рамките на меѓународните документи на ОН и СЕ. Позитивно е тоа што Австралија овој модел на семејна конференција ја вградил во националното законодавство како ефективен модел за превенција на криминалитетот и деликвенцијата, па така согласно чл. 75 под семејни групни конференции се подразбира конференција за дете или младо лице која им дава можност на учесниците да се постигне спогодба за прашање поврзано со благосостојбата на детето или младото лице. Во оваа глава законот ги предвидува условите за учество, лицата кои ја спроведуваат програмата и завршниот извештај кој се доставува до надлежното тело во врска со семејната групна конференција.

Четвртата глава се однесува стриктно на кривичните дела, така при донесување било каква одлука треба да се земе предвид најдобриот интерес на детето, во врска со оваа глава предвидени се следните посебни принципи кои се нарекуваат принципи на малолетничка правда (the youth justice principles): прифаќање на одговорноста од страна на децата или младите лица при постапување спротивно од законот; обезбедување можности од страна на општеството со цел да се развие општествено одговорно дете или младо лице; при донесување на одлука во врска со децата или младите лица треба да им се даде можност да учествуваат во процесот на одлучување во врска со конкретна работа земајќи ја предвид нивната возраст и зрелост; при донесување на одлуки во врска со децата од островите на Торес Стрејт и Аборицините доколку е можно се бара да биде вклучена и нивната заедница; ако станува збор за деца или млади лица сторители на кривични дела во тој случај треба да имаат брз пристап до правна помош и секоја постапка во врска со кривичното дело треба да започне без одлагање; притворот може да се користи само како последна опција доколку не постои простор за други мерки; сразмерност при изрекување санкции и еднаквост пред

законот; по издржување на казната да се даде можност на детето или младото лице за враќање во заедницата, поточно може да се каже дека тука станува збор за ресоцијализација. Во чл. 95 ст.1 дадено е објаснување за млади притворени лица, согласно овој член тоа се деца или млади лица кои сториле кривично дело и како резултат на тоа им било изречено казна притвор. Како и повеќето закони од областа на правата на децата така и австралискиот Закон за деца и млади изрично предвидува дека децата и младите притворени лица треба да се држат во различни простории од полнолетните притвореници, во спротивно наведената ситуација би придонела малолетните лица при издржување на казната да израснат во професионални криминалци.

Петтата и шестата глава од законот имаат процесно-правен карактер, насочени се околу постапката пред судење и правата на децата и младите лица за време на постапката пред судење, тука е предвиден трансфер на децата во здравствени установи доколку е потребно, трансфер во установа за ментално здравје, задржување како мерка за обезбедување на лице, посебни третмани за млади затвореници, почитување на начелото на пресумпција на невиност, исполнување на минималните стандарди во врска со притворот како што се: обезбедување храна за децата или младите лица кои се притворени, пристап до соодветна облека која не е деградирачка, соодветни услови за спиење и приватност, пристап за вежбање во отворени места, пристап до телефон, пошта и други уреди за комуникација, мора да им се овозможува право на комуникација со нивните семејства при посета, право на комуницирање со бранител, пристап до здравствени услуги и установи, можност за верски и културни празници. Во седмиот дел од шестата глава предвидени се одредби околу тестирање за дрога и алкохол.

Седмата глава е составена од одредби во врска со претрес, тука се предвидени претрес на тело, надворешен претрес на младите лица притвореници кој се состои од брзо ракување со рацете над надворешната облека на младиот притвореник; обичен претрес, скенирање при претрес што се состои со помош на определени уреди и не се бара отстранување на облека, стрип претреси (најчесто наменети за скриени предмети како дрога или оружје) кои се спроведуваат со соблекување на облеката, претрес на дом, претрес при користење сила (се применува само кога е неопходно под услови предвидени во законот)

Во осмата глава одредбите се насочени околу одржување на дисциплина во притвор, чл. 287 децидно ги набројува сите случаи кои претставуваат непочитување на

дисциплинските правила во притворот: пушење, користење алкохол или психотропни супстанции, коцкање, несоодветно однесување кон други лица, предизвикување тепачка, напад врз друго лице, поседување украдени предмети, оштетување или уништување имот, загрозување на безбедноста на другите лица, нудење, давање или примање поткуп и сл. Законот ги предвидува и прекршоците од мало значење, тие не се од сериозна или постојана природа и не вклучуваат сериозен ризик за здравјето или безбедноста на некој друг во притвор.

Деветтата глава се однесува на дисциплинските истражувања, со оглед на тоа што во оваа глава повеќе е ставен акцент околу работата и обврските на службите клучно значење носат природата на дисциплинските истражувања и спроведување на дисциплински прегледи кои се од процесно-правен карактер. Во однос на извршување на надзор врз притворените деца околу дисциплинските прекршоци, надлежното лице кое го спроведува надзорот е должно да состави извештај кој содржи податоци околу тоа каде и кога е започната дисциплинската проверка, детални информации за дисциплинските мерки и сл. По извршената проверка од страна на надлежното лице согласно чл. 324 ст.3 притвореното дете има право да поднесе претставка. Интересно е тоа што австралискиот Закон за деца и млади дава посебно значење на грижа и заштита на деца и млади, така вкупно шест глави од законот (од 10-16 глава) се однесуваат на грижа и заштита на младите лица и деца во врска со испитување на злоупотреба и запоставување деца, волонтерски активности и спроведување на родителската одговорност во врска со грижа и заштита, терапевтска заштита во итни случаи, надлежности на стручните лица во однос на исполнување на определени аспекти на родителска одговорност спрема деца и млади лица и општа терапевтска заштита.

Десеттата глава се однесува на генералните одредби во врска со грижа и заштита, тука се дадени објаснувања на поимите : злоупотреба и запоставување на деца, грижа и заштита, принципи на грижа и заштита и фамилијарна групна конференција. Во чл.342 законот прави поделба на физичка, сексуална и емоционална (вклучувајќи и психолошка) злоупотреба на деца и млади лица, понатаму во чл. 343 предвидено е запоставувањето на децата и младите лица како неуспех да му се даде на детето или на младото лице неопходност од живот ако неуспехот предизвикал или предизвикува значително нарушување на благосостојбата или развојот на детето или младото лице. Во Законот се

предвидени принципи на грижа и заштита, неколку од поважните принципи се следните: примарната одговорност за грижа и заштита спрема децата и младите лица е во рацете на нивното семејство или членови на семејството; мора да се даде приоритет за поддршка на родителите и другите членови на семејството на детето или на младото лице за да се обезбеди благосостојба, грижа и заштита на детето или младото лице; воспоставување контакти меѓу детето и неговото семејство, доколку детето не живее со нив. Претходно спомнавме дека Законот предвидува функционирање на организации кои нудат услуги (пропишани со закон) за грижа и заштита на деца и млади лица. Така организациите треба да обезбедат услуги за згрижување, домување и други цели кои се дел од одредбите на законот.

Единаесеттата глава се однесува на известување, испитување и оценување на злоупотреба и запоставување на деца и млади лица, додека дванаесеттата глава е во врска со волонтерските активности за грижа и заштита и спроведување на родителската одговорност. Тоа што е интересно во дванаесеттата глава во врска со волонтерските активности од оваа област е дека за да се спроведуваат волонтерските активности се склучува договор за доброволна грижа за децата и младите лица во писмена форма. Како странки на договорот согласно чл. 396 се јавуваат: надлежното лице од службите (генералниот директор), родителите или определени лица кои вршат континуирана нега и грижа врз детето или младото лице. Во однос на траење на договорот, Законот предвидува определени рокови и услови, така според чл. 399 ако лицето има 15 години или е постаро од 15 години договорот до 6 месеци или подолго ако постои согласност, ако лицето е помало од 15 години во тој случај договорот не смее да трае подолго од 6 месеци, секако постои можност за порано завршување на волонтерските активности, претходно со писмено образложение на странките.

Тринаесеттата глава се однесува на терапевтската заштита во итни случаи. Таа ја презема генералниот директор или полициски службеник за дете или младо лице и подразбира преземање на одговорноста за секојдневната грижа за детето или младата личност, сите наредби и процесни дејствија околу итната грижа и заштита се предвидени во четиринаесетта глава од Законот, додека во петнаесеттата, шестнаесеттата и седумнаесеттата глава одредбите, исто така, ја опфаќаат грижата и заштитата на деца и млади поточно родителската одговорност и терапевтска заштита, како и меѓудржавен

пренос на постапки. Иако поимот меѓудржавни постапки изгледа збунувачки, треба да го имаме предвид државното уредување на Австралија (федерална, парламентарно- уставна монархија), па оттука и чл. 363 од седумнаесеттата глава од законот кој гласи дека може да се пренесат налози и постапки за заштита помеѓу Австралиската престолнинска територија (Australian Capital Territory) и Нов Зеланд, така што младите или децата кои имаат потреба од заштита може да бидат заштитени и со преминување од една во друга јурисдикција, исто така имајќи го предвид најдобриот интерес на детето а оттука и обемноста на одредбите од Законот во врска со грижа и заштита на децата, а важно е да потенцираме дека дадено е место и за полициската ангажираност за грижата и заштитата кон деца.

Деветнаесеттата глава од Законот ги регулира одредбите околу водење евиденција за смртните случаи на децата и младите лица. Така комитетот за преглед на смртните случаи кај децата и младите лица ги има следните функции: водење извештај и регистар за смртните случаи; спроведување и истражување кое има за цел да помогне во спречувањето или намалувањето на веројатноста за смрт на децата и младите; идентификување на областите за кои е потребно понатамошно истражување од страна на комисијата или друго надлежно лице; помагање во спречувањето или намалувањето на веројатноста за смрт на децата и младите. Секако битно е да нагласиме дека Комитетот за преглед на смртните случаи кај децата и младите лица нема функција во врска со разгледувањето на причината за смртта на одредено дете или младо лице. Согласно член 727Н се водат регистри за смртните случаи кај децата и младите лица. Регистарот мора да ги содржи следните информации во врска со смртта на дете или младо лице: причината за смртта на детето или младото лице; возраст и пол на детето или младото лице; дали детето или младото лице е жител на Аборидините или островите на Торес Стрејт; дали во рок од 3 години пред смртта на детето, тој или неговиот брат или сестра биле предмет на извештајот.

Во дваесеттата глава предвидени се услугите за згрижување деца, при донесувањето на одлука или преземање акција, согласно одредбите на Законот за служба за згрижување деца треба да се применат следниве принципи за услуги за детска грижа: услугите за згрижување на деца треба да обезбедат грижа која е безбедна, позитивна; услугите за згрижување на деца треба да ја промовираат образовната, социјалната и развојната благосостојба на децата. Следната глава е во врска со вработување деца и млади лица, Законот покрај тоа што го гарантира правото на вработување на деца врз основа на

определени услови, тој ги предвидува и ситуациите кога вработувањето е спротивно на интересите на детето. Согласно чл.782 вработувањето е во спротивност со најдобрите интереси на детето или младото лице ако: за дете или младо лице под 15 години кое е потребно да посетува училиште или да учествува во образовен курс според Законот за образование на Австралија ќе ја наруши способноста на детето или младото лице да учествува во образовниот процес или за дете или младо лице што учествува во образовниот процес или обука постои веројатност да ја наруши способноста да се образува или може да му наштети на здравјето, безбедноста, личниот или социјалниот развој.

Законот при вработување на деца помлади од 15 години прави разлика меѓу лесна работа и работа со висок степен на ризик (light work and high risk employment). Така под лесна работа се подразбира работа која не е во спротивност со најдобрите интереси на детето или младото лице и истото е прогласено со прописи за лесна работа, дете кое е помладо од 15 години не смее да биде ангажирано за работа неделно повеќе од 10 часа. Согласно чл.798 работа со висок степен на ризик е секоја работа што може да му наштети на здравјето, безбедноста, личниот или социјалниот развој на детето или на младото лице.

Главите 23 и 24 од Законот се во врска со извршување одлуки и поднесување жалба. Дваесетипеттата глава се состои од тајноста на податоците, така во оваа глава се прави двоухотомна класификација меѓу заштитени податоци и чувствителни податоци во врска со децата или млади лица. Заштитени податоци се податоци кои се добиени или откриени од страна на носителот на податоци (информации), додека чувствителни податоци согласно чл. 845 се следните: информации во врска со заштита и грижа; безбедност; меѓудржавни информации за заштита; информации за семејна конференциска група и секаков вид податок пропишан согласно Законот. Сметаме дека важно е да се потенцира дека иако во Законот предвидени се одредби и за благосостојбата на децата, Австралија има посебен закон во врска за благосостојбата на децата познат како Child Welfare Act²⁰⁴ или Закон за благосостојбата на децата.

²⁰⁴ За ова види повеќе: https://www.legislation.gov.au/Details/C2018Q00071/Html/Text#_Toc499286255

3.4 Англија и Велс

Во Англија и Велс постојат повеќе закони во врска со заштита на правата на детето меѓу кои се: Закон за децата (*Children Act*), Закон за деца и млади лица (*Children and Young Persons Act*) и Кривичен закон (*Criminal Act*). При детално прикажување на правата на децата и санкциите предвидени за деца ќе се стави акцент на Законот за децата (*Children Act*). Првиот дел од законот е воведен дел во кој е дадено место за благосостојбата на детето, родителската одговорност и назначување старатели.

Кога судот треба да одлучи за определено прашање во врска со воспитување на детето или во врска со имотно-правните прашања кој ги засега и децата секогаш примарно значење се дава на неговата благосостојба²⁰⁵ како што е ситуацијата и во другите закони во светот од областа на малолетничка правда кој клучно значење му придаваат на најдобриот интерес на детето. Во врска со родителската одговорност, согласно Законот, од моментот на раѓањето на детето родителите се должни да водат грижа согласно нивната родителска одговорност. Принципот на предност на детето подразбира дека благосостојбата на детето и неговиот најдобар интерес се од клучно значење за донесување било каква одлука. Согласно законот треба да се вложат напори за создавање стабилни семејни односи, законот исто така го вовеле поимот „родителска одговорност“ кој го дефинира како: права, должности, овластувања и одговорности што родителот е должен да ги исполни. Вториот дел е во врска со одредби кои се однесуваат на децата и нивното семејство, како и родителска одговорност врз децата. Во чл.14А станува збор за специјална старателска служба, во истиот член предвидени се услови околу лицата кои имаат право да бидат старатели, поддршка за старателство и сл.

Третиот дел од законот е целосно наменет за поддршка на децата и нивните семејства од страна на локалните органи во Англија, според чл. 17 локалните власти се должни да ја заштитат и промовираат благосостојбата на децата. Четвртиот дел од Законот се состои од заштита и надзор на детето, така согласно чл. 31 судот може да одлучи по барање на локален орган или било кое овластено лице да го стави детето под надзор или да донесе одлука која ќе утврди дека детето има потреба од посебна грижа доколку постои висока веројатност за појава на негативни околности кои ќе влијаат врз детето, во најчести случаи кога не постои родителска контрола врз детето, тогаш судот одлучува дека има потреба од посебна грижа.

²⁰⁵ Children Act, Part 1, Section 1, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/section/1>

Кога станува збор за посебна грижа спрема детето, Законот предвидува и одредби околу креирање план за грижа на детето и ефект на планот за грижа врз детето. Интересно е тоа што Законот во рамките на истата глава го определува поимот „штета“ и ја дефинира како лошо постапување (вклучувајќи сексуално злоупотребување и нефизички форми на лошо постапување) или нарушување на здравјето (физичко или психичко) или развојот (физички, интелектуален, емотивен, социјален или однесување) на детето но не дава објаснување околу „значителна штета“ иако таа во практиката постои, а судиите за ваквите ситуации во врска со значителна штета одлучуваат по личен став оценувајќи ги случаите поединечно.²⁰⁶ Согласно чл. 47 од петтиот дел од Законот, ако постои сомнение дека детето кое живее или се наоѓа во областа во која е под надлежност на локалните власти, страда или постојат околности кои можат да придонесат за страдање на детето со значителна штета локалните власти имаат право да ја истражуваат ситуацијата.²⁰⁷ Имајќи предвид дека станува збор за деца во ризик, во рамките на петтата глава одредбите се насочени околу: состојба на детето и проценка на детето кое се наоѓа под ризик, заштита на децата, должности на локалните власти, итна заштита на деца и прифатилишта за деца во ризик.

Во шестиот дел од Законот дадено е место за општествени или т.н. социјални домови за деца (community homes), согласно чл. 53 секој локален орган треба да создаде услови за обезбедување домови наменети за грижа на деца, како и за подобрување на благосостојбата на децата. Освен социјалните домови, предвидени се и волонтерски домови и волонтерски организации кои, исто така, имаат цел да водат грижа за детето. Општо гледано, Законот навистина дава посебно значење на благосостојбата на детето, така според чл.60 од седмиот дел од Законот, волонтерските домови се дефинирани како домови наменети за деца кои што се подржувани од страна на волонтерските организации. За време на престојување на детето во волонтерскиот дом, надлежните лица се должни да се грижат за неговата благосостојба и за неговите потреби, како и да даваат совети во врска со подобрување на неговата состојба. Во чл. 61 од истата глава дадено е место за обврските на волонтерските организации спрема детето, така пред да се донесе било каква одлука во врска со

²⁰⁶ An introduction to child protection legislation in the UK, 2012, [online] достапно во: <https://learning.nspcc.org.uk/Search?term=An+introduction+to+child+protection+legislation+in+the+UK+>, 14.03.2019, 00:30

²⁰⁷ Children Act, Part 5, Section 47, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/section/1>

благосостојбата на детето од страна на волонтерската организација задолжително треба да се земаат предвид мислењата и ставовите на детето, неговите родители, лица кои имаат определена одговорност спрема детето или трето лице што има одговорност спрема детето. При донесување конкретна одлука, организацијата треба да внимава на возраста и степенот на зрелост. Во Англија постојат т.н „домови за деца“ (Children’s homes) кои обезбедуваат поддршка и грижа за најранливите категории на деца и млади лица со заштита и промовирање на благосостојбата, како и советување и помагање. Во десеттата глава одредбите се насочени околу постапката, неа за деца и млади лица. Од горенаведените одредби може да се заклучи дека Законот, освен што ги заштитува правата на децата и става огромен акцент на нивната благосостојба, дава посебно значење на социјалните служби, агенции и останати институции кои се фокусираат околу грижа на децата. Покрај Законот за децата, во Англија постои и Закон за деца и млади лица (*Children and Young Persons Act*). Главната цел на Законот за деца и млади лица е да се прошири постојната рамка на грижа за децата во Англија и Велс и да се обезбеди нивна заштита.

3.5 Канада

Законот за правда за младите (*Youth Criminal Justice Act*) е федерален закон кој ги заштитува правата на децата во Канада. Согласно Законот, целта на малолетничкото казнено право е заштита на јавноста преку промовирање на рехабилитацијата и реинтеграцијата на младите во општеството и спречување на криминалот. Како другите закони од областа на малолетничка правда и заштита на правата на детето, содржината на овој закон е составена од слични одредби, но секако дека заслужува внимание да се потенцира делот околу реинтеграција на децата кои ја издржале казната затвор и акцентирање на целата процедура околу реинтеграција на детето во општеството со помош и поддршка од страна на заедницата и стручните лица за млади кои имаат обврска да го следат развојот на детето во заедницата, да обезбедат поддршка и надзор за успешна реинтеграција.²⁰⁸

²⁰⁸ “Overview of the youth criminal justice act” [online] достапно во: <https://www.justice.gc.ca/eng/cj-jp/yj-jj/tools-outils/sheets-feuillets/pdf/oycja-alssj.pdf> , 16.03.2019, 11:45

Во воведниот дел од Законот, предвидени се целта и основните принципи. Согласно принципите, системот на малолетничко казнено право е наменет за заштита на јавноста; сразмерност на санкциите со стореното кривично дело од страна на детето; промовирање рехабилитација и реинтеграција; давање поддршка за превенција на криминалот. Според принципите на Законот, кривичната правда за децата треба да се издвојува од кривичната правда на полнолетните лица, исто така и во однос на постапката спрема малолетници постојат посебни специфики при постапување. Во првиот дел од законот предвидени се вонсудските мерки, согласно чл.4 вонсудските мерки се ефективни и соодветни за навремено спречување на кривичните дела. Вонсудските мерки треба да обезбедат ефективна и навремена реакција во однос на лошото однесување на младите лица; да ги охрабрува младите лица да ја признаат вината и да ја надоместат причинетата штета; да ги охрабрува семејствата на децата, како и заедницата да учествуваат во спроведување на вонсудските мерки и сл. Во овој дел од Законот освен вонсудските мерки посебно место е дадено и на вонсудските санкции, така според чл.10 ст.1 вонсудските санкции можат да се изречат спрема деца сторители на кривични дела само доколку не е оправдано изрекување мерки на укор и претпазливост поради тежината на стореното кривично дело, природата и повторот на претходно извршени кривични дела или било какви други отежнувачки околности кои ја исклучуваат можноста за изрекување полесни мерки.²⁰⁹

Вториот дел од Законот е во врска со организацијата на системот на малолетничка правда што подразбира организациона поставеност на институциите, поточно станува збор за надлежни судови за деца, како и комитети за правда за деца. Функциите на Комитетот за правда за децата се насочени кон давање совети на деца; посредување меѓу жртвата и сторителот; потенцирање на поддршка од страна на заедницата како и краткорочно менторство и надзор над детето; советување на федералните и провинциските влади за политиките и постапките поврзани со системот на кривичното право предвидено за деца; информирање на јавноста околу системот на малолетничка правда и сл. Третиот дел од Законот го сочинуваат судските мерки кој имаат процесно-правен карактер како што се:

²⁰⁹ Youth Criminal Justice Act, [online] достапно во: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/Y-1.5/page-2.html#h-4> 18.03.2019, 16:00

право на совет, изрекување мерка притвор, упатување во агенција за заштита на деца, медицински и психолошки извештаи и сл.

Во четвртиот дел од законот предвидени се санкциите спрема деца, така целта на санкциите согласно Законот е заштита на јавноста и реинтеграција и рехабилитација на детето. Во рамките на оваа глава предвидени се следните принципи на казнување: согласно чл.38 ст.2 казната предвидена за дете за сторено кривично дело не смее да е повисока од казната предвидена за полнолетно лице иако станува збор за исто кривично дело; изречената казна треба да е сразмерна на стореното кривично дело и секако треба да се има предвид степенот на зрелост и кривична одговорност на детето. Петтиот дел од Законот е во врска со притвор и надзор, така според чл.83 ст.1 целта на системот на притвор и надзор на младите е да придонесе за заштита на општеството со извршување на казните изречени од страна на судовите преку безбеден, фер и хуман начин и помагање на младите лица за рехабилитација и реинтеграција во заедницата, преку обезбедување ефективни програми за младите лица во притвор. Шестиот дел од Законот има процедурална природа и го опфаќа делот околу доказни средства и криминална евиденција. Што се однесува до структурата на санкциите спрема деца предвидени во Законот, подетално се разработени во третата глава во делот за санкции спрема деца.

3.6 Германија

Германскиот Законот за судови за млади (Jugendgerichtsgesetz, JGG) е составен од пет глави и вкупно 125 одредби. Во првиот дел од Законот предвидени се целта на законот и малолетничкото казнено право и примената на општото казнено право. Така во чл.1 од Законот отворено стои дека одредбите од законот важат само за деца или помлади полнолетни лица кои се сторители на кривични дела, имајќи го предвид и општото право²¹⁰ оттука ќе потенцираме дека одредбите од казнено-правен карактер настапуваат *post festum*. Во чл.2 законот ги определува поимите на дете и помладо полнолетно лице. Дете се смета секое лице кое е на возраст од 14 години но не наполнило 18 години, додека помладо полнолетно лице е секое лице кое за време на сторување на кривичното дело наполнило 18, но не наполнило 21 година.

²¹⁰ Jugendgerichtsgesetz, JGG, [online] достапно во: <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=756> , 19.03.2019, 19:30

Вториот дел од законот е во врска со противправното однесување на младите лица и последиците од таквото однесување. Во чл.3 законот дава објаснување околу кривичната одговорност на децата, согласно членот, детето е кривично одговорно доколку за време на сторување на делото достигнало степен на морална и интелектуална зрелост со што може да се утврди дека ги разбира последиците од стореното дело. Во овој дел од законот предвидени се санкциите спрема деца кои се поделени во четири категории: образовни мерки, дисциплински мерки, затвор за деца и заштитни мерки, како и кривичната постапка спрема деца. Конечно третиот дел од законот е во врска со постапката спрема деца.

3.7 Словачка

Словачка нема специјален закон кој се однесува на заштита на правата на децата, таа е дел од државите кои одредбите околу заштита на правата на децата се регулирани во рамките на кривичниот закон (*Trestný zákon*), како и Законот за кривична постапка (*Trestný poriadok*). Покрај наведените закони се применува и „прописот за социјална заштита на децата“ кој е составен од определени одредби кои се применуваат при постапување спрема деца. Исто така, вреди да се спомне и службата за пробација и медијација односно посредување, која учествува и врши значајна улога во извршувањето на казните и мерките изречени спрема деца во кривичната постапка. Детските институции за социјална заштита и услугите за социјално старателство вршат задачи во кривична постапка против деца престапници. Ваквите задачи вклучуваат: одржување контакт со детето за време на издржување на мерката затвор, помош при решавање лични, социјални и семејни проблеми на детето, соработка со установата во која детето прима здравствена нега, помош на дете по ослободување од затвор или притвор и сл.²¹¹

Кривичниот закон на Словачка е составен од вкупно 440 одредби. Согласно Законот, во чл. 22 предвидена е одредба околу кривичната одговорност на децата, така ако лицето за време на сторување на кривично дело не наполнило 14 години не може да се смета за кривично одговорно,²¹² оттука утврдуваме дека како и во повеќето европски земји, така и во Словачка, кривичната одговорност кај деца се стекнува со исполнување на 14 години.

²¹¹ Tobiasova, Lydia Study on children's involvement in judicial proceedings Contextual overview for the criminal justice phase – Slovakia, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013, страна 6.

²¹² *Trestný zákon* (Penal code), *Zákon č. 300/2005 Z. z.*

Согласно чл. 338 од Законот за кривична постапка на Словачка (Trestný poriadok) доколку станува збор за дете кое нема доволно развиена интелектуална и морална свест и при извршување на кривичното дело имало помалку од 15 години во тој случај постои исклучување од кривична одговорност.²¹³

Кривичниот закон на Словачка во чл. 127 прави разлика меѓу дете и помладо полнолетно лице. Така под поимот „дете“ се подразбира лице под 18 годишна возраст освен ако тоа не ја достигнало законската возраст порано, додека во ст.2 од истиот член под поимот „помладо полнолетно лице“ се подразбира лице кое наполнило 18, но не наполнило 21 година од неговиот живот.²¹⁴ Четвртиот дел од Кривичниот закон се состои целосно од одредби околу деца сторители на кривични дела, така и насловот на четвртиот дел е: „специјални одредби за млади престапници“. Согласно чл. 94 ст.1 под поимот млад престапник се подразбира лице кое во времето на извршување на кривичното дело наполнило 14, но не наполнило 18 години. Во чл.98 од КЗ на Словачка предвидена е одредба околу одрекување казна спрема дете, така, судот може да се откаже од изрекување санкција спрема дете престапник кое извршило прекршок само доколку детето покажува знаци на каење и вложува труд за сопствена рехабилитација. Во Законот се предвидени и санкции спрема деца кои се делат на две главни групи: казни (penalties) и образовни мерки (re-educational measures).

²¹³ Tobiasova, Lydia Study on children's involvement in judicial proceedings Contextual overview for the criminal justice phase – Slovakia, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013, страна 17.

²¹⁴ Trestný zákon, Zákon 300/2005 Z.z , 20. 05. 2005

ГЛАВА 3

САНКЦИИ СПРЕМА ДЕЦА

Во врска со историскиот развој на санкциите спрема деца и начинот на казнување, треба да го акцентираме начелото „*militia supplet aetatem*“ кое во превод значи: „криминалната злоба ја надополнува возраста“, а оттука доаѓаме до заклучок дека децата низ историјата биле казнувани на сличен начин како и полнолетните. Самиот израз „малолетност“ е доволно за да заклучиме дека станува збор за период на физички и ментален развој на детето и дека секако децата заслужуваат посебен третман при изрекување санкции со оглед на нивната положба во казнено-правниот систем.

За да навлеземе подлабоко во проблематиката околу еволуцијата на санкциите спрема малолетници важно е да кажеме неколку зборови околу санкциите воопшто. Погрешно поставениот систем на санкционирање во една држава, несомнено влијае врз зголемувањето на стапката на криминалитетот и деликвенцијата, без разлика дали станува збор за деца или полнолетни сторители на кривични дела. Системот на санкции определува дали станува збор за демократска држава која го почитува начелото на владеење на правото или недемократска држава. Во однос на санкциите заслужуваат внимание теориите за казните и целите на казнувањето кои ги делиме на: апсолутни, релативни и мешовити теории.

Апсолутната теорија тргнува од класичните сфаќања дека казната се појавува како реакција од стореното кривично дело, таа е цел сама на себе, односно казната се оправдува со тоа што е заслужено од страна на злосторникот или општо кажано претставува нова варијанта на принципот на талионското начело: око за око, заб за заб²¹⁵, секако дека кога зборуваме за примена на санкциите спрема деца, појдовната точка не е дека детето навистина ја заслужило санкцијата туку напротив, се става акцент на најдобриот интерес на детето кој го налага современиот модел на малолетничка правда.

Релативните теории, познати уште како теории на превенција, станува збор од морално и психичко дејствување на казната која е во рамките на генералната превенција па

²¹⁵ Арнаудовски, Љупчо, Дракулевски, Груевска, Александра, „Пенологија-Прв дел“, Скопје: 2-ри Август Ц-Штип, 2013, страна 49.

се до ресоцијализацијата која се разгледува во рамките на специјална превенција.

Мешовити теории се третата категорија теории за казните и целите на казнувањето, согласно мешовитите теории целите на казнувањето можат да се остварат ако со нив се применува и ретрибуција и превенција, доколку оваа теорија претставува вистинска синтеза на најдобрите страни на репресијата и превенцијата, казната ја задржува својата суштина и на тој начин обезбедува да се остварат и целите на казнувањето.²¹⁶

Во врска со санкциите постојат четири важни и значајни теории за оправданоста и целите на казната, тоа се: идеалистички теории, теории на општествен договор, правни теории и социолошки теории. **Идеалистичките теории** кои се нарекуваат уште како метафизички или спиритуалистички теории денес се вбројуваат меѓу постарите теории во врска со оправданоста на казнувањето. Според оваа теорија казната се оправдува заради воспоставување справедливост која е нарушена со сторување кривично дело од страна на сторителот на делото. Тука, сепак, станува збор за апсолутна правда поточно за нарушување на истата. **Теоријата на општествен договор**, имајќи ја предвид и нејзината суштина за создавањето на државата исто така и во врска со оправданоста на санкциите - според оваа теорија суштината на општествениот договор е во пренесувањето на државата и правото да ги казнува сторителите на кривичните дела.²¹⁷

Правните теории налагаат да се почитуваат одредбите кои произлегуваат од закони во спротивно доколку дојде до состојба на непочитување и кршење на правните норми во тој случај се изрекуваат санкции, оттука можеме да констатираме дека санкциите настапуваат „*post festum*“, односно за да може да се изрече кривична санкција треба да биде сторено кривично дело или во најопшта смисла да дојде до состојба на непочитување на одредбите од закони. Конечно **социолошките теории** основата на правото на казнување го наоѓаат во општествената или социолошката функција на казненото право, поточно во остварување на заштитна и гарантна функција, а оттука и целта на изрекување на казните со цел и потреба од заштита на општеството. Сметаме дека значајно е да се даде простор за

²¹⁶ *Ibid.*, страна 51.

²¹⁷ Сулејманов, Зоран, „Криминална политика“, Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, 2001, страна 270.

петте елементи кои ја карактеризираат санкцијата:²¹⁸ **прво**, казната е принудна мерка што значи дека се применува надвор од волјата на сторителот на делото како одговор на општеството на нејзината незаконска активност; **второ**, казната има посебна цел која се постигнува со нејзиното изрекување и извршување, имено општата цел е да се сузбива кривичното дело додека посебната цел се состои од генерална (општа) и специјална превенција; **трето**, казната се изрекува на сторителот на кривичното дело кој е виновен за стореното кривично дело; **четврто** казната мора да биде пропишана со закон пред сторување на кривичното дело и **петто**, казната ја изрекува судот согласно законските прописи.

Санкциите спрема деца се еден од темелните елементи за разликување на казнено-правната положба на децата сторители на кривични дела во однос на полнолетните лица, така санкциите спрема деца во однос на нивната содржина и начин на извршување се разликуваат од општите казненоправни санкции. Карактеристиките на санкциите спрема деца се најдобри показатели за тоа на каков начин општеството реагира врз малолетниката деликвенција, односно дали целта е казнување на детето или општеството настојува да му помага за негова заштита и ресоцијализација.

Кога станува збор за казнување на, како што налага и современиот модел на малолетничка правда, казните треба да се користат како последна опција при санкционирањето, треба да се даде предност на мерките кои имаат превентивен карактер и се влијателни за спречување на криминалот, оттука се поставува прашањето: која е целта на кривичните санкции? – Целта не е да ја заштитат правдата како самовредност, како идеја *sui generis*, или барем не само тоа туку содржината што е внесена во таа вредност. Тоа значи: да се обезбеди индивидуалната егзистенција и среќа, како и тоа да се превенира реваншот; да се елиминира несигурноста на сите граѓани и на жртвата да и се обезбеди сатисфакција и тоа било со посредство на психолошки ефект било со материјален надомест на претрпената штета. Меѓу целите на санкциите во прв ред мора да дојде до постигнување на егзистенцијата на поединецот, поточно неговата индивидуална сигурност; втората цел произлегува од чувството на несигурност што е вградено во колективната свест, ова чувство

²¹⁸ Jovašević, Dragan, Kostić Miomira, „Politika suzbijanja kriminaliteta“, Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, 2012, страна 285.

се создава кога со изречената санкција не е задоволена правдата и сатисфакција на жртвата.²¹⁹

Според општоприфатената мисла, целта на санкционирањето има две функции: спречување на сторителот да врши кривични дела и негово превоспитување и воспитно да влијае врз другите да не вршат кривични дела²²⁰ што е предвидено и во КЗМ. Превенцијата, воспитувањето и превоспитувањето се широки поими кога станува збор за санкциите спрема деца, навистина општеството треба да нуди такви услови (кои се предвидени и во ратификуваните меѓународни документи од ОН, ЕУ и СЕ) што предвидените мерки спрема деца за нивно превоспитување, воспитување и спречување на криминал и деликвенција да може да најдат примена, тука станува збор за ангажирање стручни лица (социјални работници, психолози, педагози и сл.) и надлежни органи за добивање задоволителен ефект од оваа област.

1. Почетна фаза на самостојниот развој на малолетничките санкции во казненото право

Децата не секогаш уживале посебен казненоправен статус како што е случајот денес во современите казненоправни системи. Првично возраста на сторителот била основа за изрекување поблага кривична санкција и секако дека влијаело врз утврдување на степенот на кривична одговорност, така што во првите закони постојат некои податоци за поблаго казнување и третман врз децата без разлика дали се јавуваат како сторители или жртви на кривични дела. Во контекст на ова треба да ја потенцираме доктрината „*doli incapax*“ која служи за определување лица кои немаат кривична одговорност, т.е. во овој случај станува збор за деца.

Постојат три различни категории, врз основа на кои се базирале начините на казнување на деца. Првата категорија е целосниот авторитет на таткото врз детето, станува збор за таткова власт, карактеристичен за Античка Грција и Рим, второ моќта на религијата

²¹⁹ Сулејманов, Зоран, „Цели на кривичните санкции во нашето позитивно законодавство“, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Скопје: Здружение за кривично право и криминологија на Македонија, 1995 година, страна 191-192.

²²⁰ Маричиќ, Момир, „Казнена политика“, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Скопје: Здружение за кривично право и криминологија на Македонија, 2005 година, страна 219.

и одредбите кои потекнуваат од неа во однос на казнување во средниот век и трето современи начини на казнување кои се применуваат денес.²²¹ Имајќи го предвид историскиот развој на санкциите спрема деца, тргнувајќи дури и од Хамурабиевиот законик, треба да потенцираме дека не се предвидени санкции за сите видови кривични дела, туку само за оние кои се најчести.

Недостигот на извори од областа на санкционирање, навистина го отежнува и процесот на проучувањето на нивниот статус низ историјата. Во преамбулата на Хамурабиевиот Закон стои дека послабите членови од заедницата имаат потреба од заштита во име на правдата наметната од страна на боговите.²²² Законот не познава поим деца престапници, но дел од авторите сметаат дека судот, сепак, поставувал определени принципи за конкретни случаи или конкретни кривични дела со цел да оцени дали сторителот бил кривично одговорен. Миловиќ смета дека морало да постои критериум за оценување на степенот на зрелост или незрелост на лицето, но во законот не постои ниту една таква одредба, прашањата од оваа област најверојатно биле регулирани согласно правилата на обичајното право.²²³

Сфаќањето дека детето е „мал деликвент“ е карактеристична за старото грчко право, а римското право кое е основа на денешните европски правни системи содржи повеќе зачувани извори врз основа на кои може да се анализира положбата на децата во рамките на казнената правда. Така, на пример, како што и претходно во делот околу „развој на малолетничкото казнено право во Рим“ кажавме дека во осмата таблица на Законот на XII таблица, се прави разлика меѓу: предпубертетски период наречен *Impubres* и период на пубертет или адолсценција позната како *Puberes minores*, оттука може да заклучиме дека, сепак, постоела некоја класификација во однос на степенот на зрелоста. Во седмата таблица постојат уште две одредби во кои се предвидува поблаго казнување на децата во однос на полнолетните сторители за исто сторено кривично дело. На пример за кривично дело крадење плодови од туѓо земјиште ако е сторено од страна на полнолетно лице, една од

²²¹ Şimşek Murat, „İslâm Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti“, [online] достапно во: http://www.academia.edu/2346069/İslâm_Hukuku_ve_Pozitif_Hukuk_Açısından_Chocukta_Ceza_Ehliyeti_-_Murat_Simsek, 30.01.2019, 00:09

²²² The Code of Hammurabi, [online] достапно во: <http://www.general-intelligence.com/library/hr.pdf>, 12.12.2018, 19:23

²²³ Milović, Đorđe, „Krivično pravo Hamurabijevog zakonika“, Zbornik Pravnog fakulteta, Zagreb, 1970, страна 254.

предвидените казни е смртна казна, додека ако истото дело е сторено од страна на дете во тој случај предвидено е казнување врз основа на слободен избор на казната од страна на магистри или надомест на штета во двоен износ. Покрај недостигот од законски извори, може да заклучиме дека положбата на детето како сторител се разликува од возрасните сторители.

Во рамките на Јустинијановата кодификација веќе можеме да зборуваме за возраста на сторителот при изрекување санкции, така согласно Кодексот се прави тројна класификација на:

- *Impuberes* (деца до 7 години кои не подлежат на кривична одговорност);
- *Infante proximi* (деца од 7 до 10 години кои подлежат на кривична одговорност) и
- *Puberes minores* или *Puberati proximi* (деца до 14 години кои, исто така, подлежат на кривична одговорност, но не смее да им се изрече смртна казна и еден од битните моменти е дека со навршени 14 години завршува и периодот на адолесценција).

Во римското право, возраста на сторителот беше посебно битна при изрекување потешки казни, покрај постоењето возрасни граници нивното значење често пати било сериозно прекршено заради максимата „*militia supplet aetatem*“, односно дека криминалната злоба ја надополнува возрастта, а оттука и самата максима дозволува казнување на децата во рамките на средниот век.²²⁴

Јасно е дека татковата власт во Римското право зазема навистина значајно место. Така, во однос на улогата на *Pater familias* во семејството, постојат определени одредби кои ги засегаат и децата во врска со нивната одговорност спрема семејството и домаќинството. *Pater familias* бил *sui iuris*, односно законски независен и не можел да биде под ничија власт. Согласно првата книга на *Institutiones* (која е дел од Јустинијановиот кодекс): „глава на домаќинството е оној што е под своја власт (*potestas*) без оглед дали е над или под пубертетска возраст.“ Изгледа апсурдно тоа што главата на домаќинството можела да биде под пубертетска возраст (станува збор за дете помало од 14 години), но тоа била логична последица на правилата. Детето станува *sui iuris* по смртта на таткото под претпоставка дека таткото бил *Pater familias*, независно на која возраст било, иако доколку било под

²²⁴ Carić, Ante, „Problemi maloljetničkog sudstva“, Split: Savez društva defektologa Jugoslavije, 1971 година, страна 22.

пубертетска возраст морало да има старател.²²⁵ Исламското право кое било применувано и за време на Отоманската империја, било база на првите закони од областа на кривичното право во Отоманската империја.

Согласно исламското право предвидени се две компоненти за одредување кривичната одговорност, станува збор за возраста и пресметливоста. Детето за да ја сфати последицата од стореното кривично дело мора да биде пресметливо и да поседува степен на зрелост, односно да може да разликува што е добро а што не. Според исламското право со навршени 7 години се смета дека детето поседува степен на зрелост, односно е пресметливо. Но предвидената возраст не е соодветна за детето да може да ги разбере сите правни последици. Според горенаведеното секое лице кое наполнило 7 години и е пресметливо се смета за кривично одговорно, додека непресметливите лица не се кривично одговорни.²²⁶

Исламското право прави двоухотомна класификација помеѓу: пресметливост и непресметливост, така имајќи ја предвид возраста на детето, за пресметливи сторители на кривични дела предвидува различни санкции за разлика од оние кои се изрекуваат спрема возрасните. За пресметливи деца предвидено е: прекор, советување и тепање со стап. Изрекувањето на наведените санкции и нивното траење зависи од ставот на судијата. Начелото на одредување на кривичната одговорност според возраста и пресметливоста било вградено и во Кривичниот закон на Отоманската империја од 1858 кој е речиси идентичен на Францускиот кривичен законик од 1810 година. Иако Францускиот кривичен закон од 1810 година предвидува кривична санкција доколку детето е пресметливо лице и сторило кривично дело, законот не дава објаснување околу тоа што е тоа пресметливост. Тука заслужува внимание одредбата од КЗМ во врска со пресметливост, што на ист начин под наведениот наслов се определува непресметливоста: *„Не е пресметлив сторителот кој во време на извршувањето на кривичното дело не можел да го сфати значењето на своето дело или не можел да управува со своите постапки поради трајна или привремена душевна болест, привремена душевна растроеност или заостанат душевен развој или други посебно тежки душевни пречки.“*²²⁷

²²⁵ Борковски, Ендру, Пол ду Плесис, „Римско право“, Скопје: Просветно дело, 1994, страна 113.

²²⁶ Aydın, Mehmet, Akif, „Türk Hukuk Tarihi“, İstanbul: Beta, 2009, страна 172.

²²⁷ Каневчев, Методија, „Кривичен законик-интегрален текст со кратки упатства, објаснувања и регистар на поимите, Скопје: Втори Август Ц, 2010, чл.12.

Кривичниот закон на Отоманската империја од 1858 дава дефиниција околу пресметливоста и при дефинирање става акцент на свесноста дека сторените дела претставуваат кривично дело. Мецелле (Mecelle-i Ahkam-ı Adliye) или во превод „Големата книга“ е граѓанскиот кодекс кој се користел за време на Отоманската империја кон крајот на XIX и почетокот на XX век, во овој контекст таа е многу значајна бидејќи деветтиот дел од законот е конкретно во врска со правата на децата, поточно деветтата глава е насочена кон учеството на децата во облигационо-правните односи што повеќе го засега приватното право. Заслужува внимание детално да бидат обработени двете фази на детството во Исламското право кои се многу важни во врска со кривичната одговорност. При определување на кривичната одговорност, треба да се земат предвид неколку работи бидејќи станува збор за навистина специфичен концепт, кој влијае и врз начинот на санкционирање на децата. Во овој контекст од голема важност се: периодот на пубертет, возраста, степенот на зрелост и (не)пресметливоста на детето. Степенот на развој на наведените критериуми не води кон следната етапа - а тоа е кривична одговорност. Во контекст на кривичната одговорност посебно ќе обрнеме внимание на првата фаза која се состои од *раѓање до зрелост* и втората фаза што го опфаќа *периодот од зрелост до пубертет*.²²⁸

А) **Прва фаза:** од раѓање до зрелост- како што погоре беше кажано според исламското право лицето поседува кривична одговорност со навршени 7 години, оваа фаза го опфаќа периодот од раѓање, па се до наполнување на 7 години од животот на детето. Кога станува збор за непресметливо лице тогаш не се бара кривична одговорност, но доколку детето причинило штета со неговото дејствије во тој случај должен е да ја надомести штетата.²²⁹

Б) **Втора фаза:** од зрелост до пубертет- оваа фаза е многу значајна поради тоа што станува збор за биолошки и психолошки (ментален и духовен развој) развој на детето па се до период на пубертет односно адолесценција.²³⁰ Тешко е да се одреди на која возраст започнува фазата на зрелост, т.е. кога детето се смета за пресметливо и поседува степен на

²²⁸ Çolak, Mücahit, „İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü“ [online] достапно во: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/31118>, 31.01.2019, 15:13

²²⁹ Cebûrî, Hüseyin, Halef, „Avâridü'l-Ehliyye İnde'l-Usûliyyîn“, Mekke: Merkezü Buhûsi'-Dirâsil-İslâmiyye, 1988, страна 136.

²³⁰ Şener, Mehmet, „İslâm Hukukunda Velâyet“, İzmir: D.E.Ü.İ.F.D, 1986, III, страна 167.

зрелост. Тоа е различно кај сите деца и зависи до менталниот развој и интелигенцијата што кај некого се развива побрзо, додека кај други побавно.

2. Казнено-правна положба на малолетници

Со оглед на основните карактеристики на средновековното казнено право како што се: влијанието на авторитетот на црквата, различни и претежно напишани извори, обичајно-правни норми, драконскиот начин на казнување применувајќи го принципот на талион и суровите мерки, користење тортура при казнувањето и реткоста на кодифицираните обичајно-правни норми (со исклучок на првите закони на германските племиња познати како „*Leges barbarorum*“ во кој одредбите се комбинирани од римското право, црковното право и обичајно-правните норми и „*Lex salica*“ или позната уште како „*Pactus legis salicae*“ кој се потпираше на римското право и германски традиции) тешко е да се утврдат основни карактеристики околу казнено-правната положба на децата и казненоправниот третман, но познато е дека во Германскиот кривичен закон до XIII век постоеле одредби околу возраста на сторителот за одредување на кривичната одговорност и казнувањето, така што децата на возраст под седум години не биле кривично одговорни.²³¹

Имајќи го предвид фактот за општиот недостиг на пишани закони и други извори од областа на казненото право, како и одредбите кои би се однесувале на деца, ние ќе ставиме акцент на казнено-правната положба на децата во XVIII и XIX век каде што веќе може да се зборува поопширно за казненоправната положба во рамките на кодифицирани закони, така ќе се придаде посебно значење на познатото дело на Cesare Beccaria „За злосторствата и казните“ (*Dei delitti e delle pene*), Кривичниот закон на Марија Терезија од 1768 (*Constitutio Criminalis Theresiana*), Тосканскиот кривичен закон од 1786, Францускиот кривичен закон од 1791, Францускиот кривичен закон од 1810 и Швајцарскиот нацрт кривичен закон од 1893. Освен наведените закони и делото „За злосторствата и казните“ сметаме дека значајно место има и *Constitutio Criminalis Carolina* од 1532 година која не припаѓа во рамките на законите и битните извори од областа на малолетничкото казнено право од XIX век, но содржи посебни одредби во врска со казнување деца како многу важен закон од XVI век.

²³¹ Srzentić, Nikola, Stajić, Aleksandar, Lazarević, Ljubiša „*Krivično pravo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije- Opšti deo*“, Beograd: Savremena administracija, Beograd, 1984, страна 488.

2.1 Cesare Baccaria- „За злосторствата и казните“ (Dei delitti e delle pene) 1764

Caesare Baccaria е познат италијански правник, криминолог и филозоф, благодарение на неговото дело „За злосторствата и казните“ поставени се првите темели на современото казнено право. Во неговото дело не постојат посебни одредби околу казнено -правниот третман на деца, но имајќи го предвид фактот дека при истражување на казнено -правната положба на деца ставаме поголем акцент на изворите, почнувајќи од XVIII и XIX век, па се до денес, сметаме дека делото заслужува посебно внимание како најзначајна радикална реформа од областа на казненото право во XVIII век. Во рамките на оваа глава делото на Baccaria добива посебно значење бидејќи во себе содржи неколку важни глави во врска со санкциите и целта на санкциите каде за прв пат станува збор за изрекување поумерени санкции кои ќе придонесат и за намалување на криминалот во општеството. Ставовите на Baccaria се многу значајни како еден од првите обиди за „хуманизација на санкциите“ во XVIII век.

Baccaria во своето дело налага изрекување поблаги казни, за разлика од суровите казни како што се тортурата и смртната казна, така што ова дело донесе значајни начела за казненото право кои се применуваат и денес, како на пример начелото "Nullum crimen nulla poena sine lege" кое подразбира дека нема казна без закон, казниво е само она што го определува законот. Освен наведеното начело, тој предвидува дека законите треба да определат прецизни санкции и сторителот може да се казнува само согласно законите кои биле во сила во време на сторување на кривичното дело. Наведениот став на Baccaria е предвидено и во чл.8 од Декларацијата за правата на човекот и граѓанинот. Целта на казните мора да биде насочена кон спречување на сторителот да продолжи да му наштети на општеството и да ги одврати граѓаните од извршување на кривичните дела заради тоа треба да се постави прецизност при примена на санкциите.²³²

Во глава XXVII целосно се зборува за ефектот од умереноста на санкциите, така за превенција на криминалот битно е да се изрекуваат т.н. умерени санкции - а не сурови. Со цел казната да биде ефективна, неопходно е таа да биде итна, така тој нагласува дека колку повеќе се почитува итноста на изрекување санкции - толку повеќе ќе се почитува праведноста и правичноста.

²³² Baccaria, Cesare, „Suçlar ve Cezalar Hakkında“ (Dei delitti e delle pene), Ankara: İmge kitapevi, 2014, превод: Сами Селчук, страна 70.

Заради поголема ефикасност во делото е наведено дека казните треба да бидат јавни со цел и останатите граѓани да бидат запознаени со истите. Вассага, исто така, ја нагласува и важноста на превенцијата, во глава XLI од делото стои дека подобро е да се спречат злосторствата отколку да се казнуваат, тоа е главната цел на секое добро законодавство. Во глава XLV тој отворено го нагласува значењето на образованието за превенција на криминалот, според неговото мислење, најсигурно, но истовремено и најтешко средство за борба против криминалот е подобрување на образованието, тоа да се заснова на искреност и борба за вистината, а не врз авторитетот за да се постигне само лицемерен и привремен ефект.

2.2 Кривичен закон на Марија Терезија од 1768 - *Constitutio Criminalis Theresiana*

Марија Терезија била единствена жена владетелка на Светото Римско Царство. Во периодот на нејзиното владеење статусот на децата бил регулиран со кривичните закони на апсолутистичките владетели. Кривичниот закон на Марија Терезија од 1768 децата престапници ги класифицира во три различни групи: Првата група ја сочинуваат деца под седум години кои не се кривично одговорни, но можело да им се изрече санкција тепање со стап доколку се утврди дека може да ги разбере последиците и притоа покажува опасна злоба. Втората група ја сочинуваат деца од 7 до 14 години, за нив се предвидени поблаги казни, но може да им се изрече смртна казна ако се докаже дека нивното однесување има карактеристики на посебно лош начин на однесување и третата група е составена од деца од 14 до 16 години за кои се предвидени поблаги казни доколку при сторување на кривично дело не покажале злоба.²³³

2.3 Тоскански кривичен закон од 1786

Тосканскиот кривичен закон е значаен по тоа што прв воведува нови критериуми за утврдување на одговорноста на децата со воведување на терминот „discernimento“ што во превод значи „разум“. Тука станува збор за моќта на расудување што ја опфаќа и интелектуалната способност на детето за да го разбере значењето на делото. Согласно

²³³ Srzentić, Nikola, Stajić, Aleksandar, Lazarević, Ljubiša „Krivično pravo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije- Opšti deo“, Beograd: Savremena administracija, Beograd, 1984, страна 489

Тосканскиот кривичен закон, за децата на возраст под 12 години се предвидува изрекување воспитни мерки и се нагласува дека децата под 12 години не подлежат на кривична одговорност. За деца сторители на кривични дела од 12 до 14 години предвидени се поблаги мерки при казнување доколку се утврди дека постои „discernamento“. Третата категорија предвидена во Законот се деца на возраст од 14 до 18 години и возраста е земена како олеснителна околност при казнувањето на децата со оглед на малолетството.²³⁴ Воведувањето на поимот „discernamento“ може да се каже дека навистина претставува сосема нова димензија, нов приод за понатамошниот развој на кривичното законодавство, бидејќи спомнатиот институт подоцна го прифаќаат и воведуваат Францускиот кривичен закон од 1791 година (Code Penale 1791), Кодексот на Наполеон од 1810 година (Code Napoleon), а потоа и поголем број европски законодавства во XIX век. Така појавата на институтот „discernamento“ во казненото право има иста тежина и значење како и делото на Cesare Baccaria „За злосторствата и казните“²³⁵. Оттука слободно можеме да констатираме дека Тосканскиот кривичен закон во себе ги содржи темелите на почетокот на современото малолетничко казнено право, како и современ пристап при изрекувањето санкции спрема деца, затоа велиме дека почнувајќи од XVIII век кривичните закони, а подоцна и посебните закони наменети за малолетничка правда, се стремат кон модерен и современ развој.

2.4 Француски кривичен закон од 1791

Донесувањето на Францускиот кривичен закон од 1791 година претставува значаен момент за понатамошниот развој на казненото право воопшто, како и за одредени новини во врска со постапката спрема деца сторители на кривични дела. Според законот спрема деца кои не наполниле 16 години можело да се изречат санкции само ако се утврди дека детето е во состојба да го сфати делото и последиците од делото („discernamento“), за нив биле предвидени поблаги казни, наместо смртна казна била предвидена казна затвор до 12 години; во случаи кад што требало да биде изречена казна затвор предвидени биле казна со упатување на воспитно -поправен дом. Ако детето со своето однесување остварило обележја на казнено дело, но притоа не е утврдено дали тоа ги разбира последиците и дали при полн разум го сторило делото („discernamento“), во тој случај не се става во позиција на

²³⁴ *Ibid.*, страна 489.

²³⁵ Carić, Ante, „Problemi maloljetničkog sudstva“, Split: Savez društva defektologa Jugoslavije, 1971, страна 2-3.

обвинет, туку може да му се изречат посебни мерки предвидени со законот. Во зависност од околностите детето може да биде предадено на неговите родители или испратено во воспитно -поправен дом, доколку е упатено на воспитно- поправен дом во тој случај детето има право на престој во домот до навршени дваесет години од неговиот живот.²³⁶

2.5 Француски кривичен закон од 1810

Правната положба на деца слично е регулирана и во Францускиот кривичен закон од 1810 година, така што при одредување на кривичната одговорност како главен критериум освен возраста предвиден е и институтот „discernamento“ при изрекување санкции на деца до 16 години. Ако се утврди дека детето со навршени 16 години за време на сторување на кривично дело не постапувало со „discernamento“ (односно не било во можност да го сфати делото и последиците кои произлегуваат од него) може да се изречат истите мерки кои се предвидени во Францускиот кривичен закон од 1791. Кога станува збор за деца кои при сторување на кривичното дело свесно го сториле и биле свесни за последиците, односно во случај кога имаме присутност на „discernamento“ ,тогаш предвидени се санкции, но полесни за разлика од полнолетните лица, така наместо смртна казна и казна за трајна тешка работа предвидени се упатување во казнено- поправна установа од 10 до 12 години. Во сите погоре опишани ситуации децата можеле да бидат ставени под полициски надзор од 5 до 10 години.²³⁷

2.6 Швајцарски нацрт Кривичен закон од 1893

Воведувањето на пресметливоста („discernamento“) како посебен институт придонесува со јасно одредување на границите на казненоправна одговорност за деца, која има постепено влијание врз создавањето посебни санкции за деца. Најдобрите примери околу пресметливоста можат да се забележат во Францускиот кривичен закон од 1810, но тука мора да додадеме дека институтот discernamento имаше определени недостатоци. Нацрт кривичниот закон од 1893 на Швајцарија се обиде да го прошири поимот пресметливост. За жал овој нацрт закон никогаш не беше прифатен, но, сепак, изврши

²³⁶ Rittossa, Dalida, Božičević Grbić, Melita, „Zakon o sudovima za mladež – reformski zahvati i praktične dileme“ Zagreb: HLJKPP vol. 19, бр.2, 2012, страна 622.

²³⁷ Ibid., страна 623

големо влијание врз европските закони од XX век. Освен прашањето околу пресметливоста во текот на XIX век во определени европски држави, како и во САД, почнаа да се применуваат посебни видови кривични санкции за деца што влијаеше и врз појавата и развојот на посебни институции за извршување на посебните санкции спрема деца. Во материјално- правна смисла создавањето посебни институции за извршување на санкции значеше дека ќе има поинаква функција од затворите наменети за полнолетни сторители на кривични дела, затворите за деца биле наменети за издржување на казната и за едуцирање на децата сторители на кривични дела, така во втората половина од XIX. век се создале нови видови установи во САД наречени „house of refuge“ каде што децата претежно служеле затворски казни.²³⁸

2.7 Constitutio Criminalis Carolina 1532

Constitutio Criminalis Carolina е познато како прво дело на германското кривично право. Таа е прв и единствен кривичен закон од 1532 година кој се обиде децата престапници да ги стави во посебна категорија. Законот, децата ги опишува како лица кои немаат моќ на размислување и ги третира како лица кои немаат способност за вина. Судиите при изрекување на санкции ги земаат предвид сите околности во врска со случајот поточно стореното кривично дело, так што при донесување одлука за изрекување санкција се зема мислење и од Советот на народот (le Conseil des Gens de Loi). Согласно законот, доколку дете на возраст под 14 години изврши кривично дело кражба, не се казнува со смртна казна, како што е тоа предвидено за полнолетните лица, туку со телесна казна.²³⁹

2.8 Закон за судови за малолетници (Illinois Juvenile Court Act) 1899

Законот за судови за малолетници е првиот самостоен закон во светот кој се однесува на деца, донесен на 21 април 1899 година. Лошите услови и несоодветниот начин на третирање на деца во казнено- поправните домови било доволно за да се сфати дека децата престапници треба да бидат различно третирани и како резултат на тоа да се донесе посебен закон за деца. Врз основа на доктрината „parens patriae“ што подразбира овозможување на

²³⁸ Šelih, Alenka, „Mladoletniško sodstvo v preteklih sto letih: od uvedbe do krize“, Zbornik znanstvenih razprav, LX. Letnik, št. 2, Ljubljana, 2000, страна 192.

²³⁹ Rittossa, Dalida, Božičević Grbić, Melita, „Zakon o sudovima za mladež – reformski zahvati i praktične dileme“ [online] достапно во: https://www.pravo.unizg.hr/download/repository/9_Rittossa.pdf, 07.02.2019, 23:43

државата да се јави во улога на старател за ментално болни деца, деца со попреченост и деца кои не се во состојба да водат сопствена грижа - се основале и посебни судови за деца. Според доктрината, државата е чувар на секое дете, според тоа „*parens patriae*“ служи како меч и штит на детските права.²⁴⁰ Согласно законот, семејството има примарна обврска за згрижување на детето.

Законот во 1964 претрпил определени измени и станал потполно врзан за теоријата на „*parens patriae*“. Всушност, примената на теоријата толку била проширена што малолетничкиот суд можело да ја спроведува надлежноста за сите прашања што се однесуваат на децата.²⁴¹ Општо гледано околу структурата на законот можеме да заклучиме дека: согласно законот создаден е посебен судски систем, направена е разлика меѓу запоставени деца и деца деликвенти, предвидена е посебна судска постапка спрема деца и предвидени се различни санкции за деца. Законот успеа да ги постави темелите на модерен систем на малолетничка правда и повеќе се фокусира околу алтернативните мерки, рехабилитација на децата и посебни третмани наместо казнување. Петтата глава, конкретно во седмиот дел од законот е наменет за казнување деца, поточно главата гласи: „постапка по судење и казнување“ (Proceedings After Trial, Sentencing), тука јасно може да се забележи дека се става акцент на примена на алтернативните мерки, како и мерките на безбедност, односно станува збор за условна осуда која може да трае најмногу 5 години, (до навршување на 21 година од возраста), условно ослободување, клиничка нега за деца зависни од супстанции и општокорисна работа.²⁴²

²⁴⁰ Chao, Raymond, „Parens Patriae and the Juvenile Death Penalty“, Children’s Legal Rights Journal Volume:21 Issue:1, 2001, страна 21

²⁴¹ Brody, L. Susan, „Notice to Minors under the Illinois Juvenile Court Act: An Anomaly of Due Process“, [online] достапно во: <https://via.library.depaul.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=2144&context=law-review>, страна 347, 11.02.2019, 20:55

²⁴² Illinois Juvenile Court Act “, [online] достапно во: <http://www.ilga.gov/legislation/ilcs/ilcs4.asp?DocName=070504050HArt%2E+V+Pt%2E+7&ActID=1863&ChapterID=50&SeqStart=22100000&SeqEnd=23400000>, Sec. 5-710, 13.02.2019, 01:00.

3. Санкции спрема деца во Македонија

Санкциите и видовите санкции кои се предвидени за деца во една држава - се една од најзначајните концепции во целокупното малолетничко казнено право, бидејќи начинот на санкционирање и видот како и висината на санкцијата значително влијаат врз развојот на детето. Познато е дека затворите се криминални школи, а лицата кои ја издржуваат затворската казна стануваат двојно поголеми и попрофесионални криминалци по издржување на казната, оваа состојба е уште покомплексна и ризична кога станува збор за дете, бидејќи се создава потенцијал од мала возраст да навлезе и да споделува искуства за криминалниот живот и криминалните активности со други лица кои ја издржуваат истата казна.

Ако санкцијата во правото воопшто се дефинира како присилна мерка што државата ја применува врз прекршителот на некоја правна норма, кривичната санкција е присилна мерка што се применува врз оној што повредил кривичноправна норма.²⁴³ Пред да преминеме на класификација на санкциите предвидени за деца во Македонија, заслужува да се посвети внимание на санкциите кои се предвидени во КЗ, па оттука и санкциите кои се предвидени за деца согласно првиот Закон за малолетничка правда а подоцна и Законот за правда за децата како *Lex specialis*. Пред измените од 2004 година, КЗ познаваше само два вида санкции: затвор и парична казна, после измените во новиот КЗ беа предвидени вкупно пет вида санкции од кои затворот и паричната казна се издвоени како главни казни, додека забраната за вршење професија, дејност или должност; забраната за управување со моторно возило и протерување на странец од земјата се предвидени како споредни санкции.

Кога станува збор за санкции предвидени за деца, најпрво ќе дадеме место на класификацијата наречена пенален и непенален модел на санкции. Пеналниот модел е најстар и се уште применуван модел на санкционирање, овој модел дава една мешавина од казни и мерки на безбедност. Еден од најрепресивните облици и **прв облик** на овој модел е Законот од Илионис од 1982 година кој пропишува дека дете на возраст над 15 години кој е сторител на тешки кривични дела како што се: убиство, силување, разбојништво со користење огнено оружје при санкционирање ќе се третира како полнолетно лице. *Втор*

²⁴³ Марјановиќ, Ѓорѓи, Каневчев, Методија, „Македонско Кривично Право-Општ дел“, Скопје: Просветно дело, 2010, страна 283

облик на пеналниот модел е исклучиво примена само на казни. Со оглед на тоа дека станува збор за деца, казните треба да бидат поблаги во однос на траењето и извршувањето од траењето и извршувањето на казните за полнолетни лица.²⁴⁴

Трет облик на пеналниот модел се состои во постоење двократен систем на санкции поточно казни и мерки на безбедност. Непеналниот модел на санкции налага примена на вонсудско решавање спорови, заштитни мерки, укор, сместување во дом како и воспитни мерки, за разлика од пеналниот модел. Јасно може да се забележи дека непеналниот модел ги носи темелите на идејата за современо казнување на деца, дава предност на примена воспитни мерки.

Кога станува збор за санкциите предвидени за деца во Македонија, важно е да се вратиме во периодот пред 2007 година, пред донесувањето на првиот Закон за малолетничка правда. Пред да се донесе посебен закон за деца, одредбите околу санкционирање на децата беа составен дел од КЗМ. Шестата глава на Кривичниот закон, беше наменета за „воспитни мерки и казнување на малолетници“, па така во чл.73 предвидена е целта на воспитните мерки, казната и алтернативните мерки, согласно овој член: „Целта на воспитните мерки на казната и на алтернативните мерки е создавање заштита и помош на малолетните сторители на кривични дела, со вршење надзор над нив, со нивно стручно оспособување и со развивање на нивната лична одговорност, да се обезбеди нивното воспитување, превоспитување и правилен развој. Целта на малолетничкиот затвор е вршење засилено влијание врз малолетните сторители во иднина да не вршат кривични дела, како и врз други малолетници да не вршат кривични дела.“²⁴⁵

Со донесувањето на новиот закон во 2007 беа опфатени: постапувањето со деца во ризик и малолетни сторители на дејствија што со закон се определени како кривични дела и прекршоци, санкции спрема малолетници, потоа положбата, улогата и надлежноста на органите што учествуваат во постапувањето со деца во ризик и малолетни сторители на дејствија што со закон се определени како кривични дела и прекршоци и извршувањето на воспитните и алтернативните мерки и казни и мерки за заштита на малолетникот жртва на

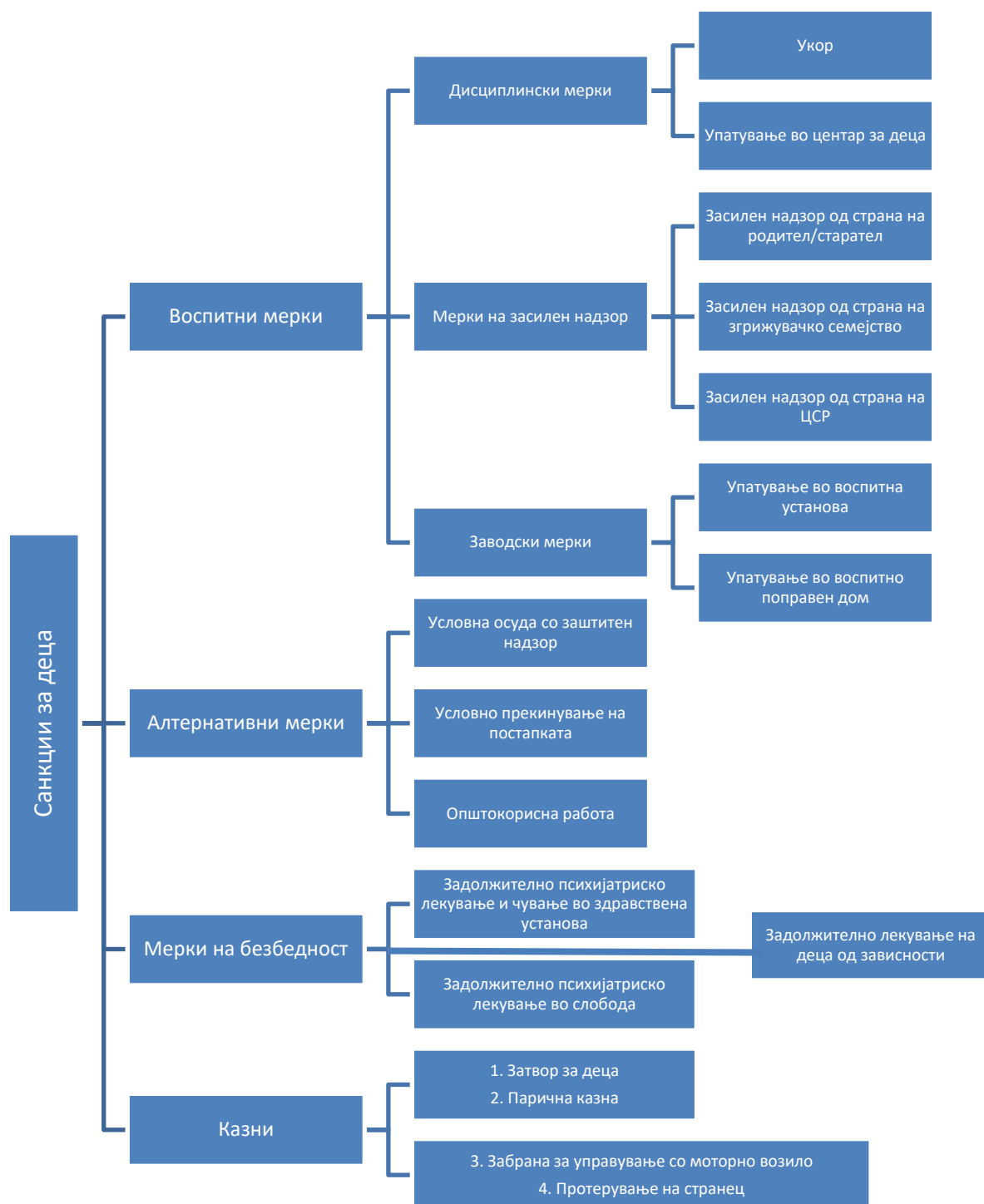
²⁴⁴ Pradel, Jean, „Komparativno Krivično Pravo-Sankcije“ (Droit pénal compare), Beograd: Pravni fakultet univerziteta u Beogradu, 2009, страна 109

²⁴⁵ Кривичен законик на Македонија, [online] достапно во: <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Krivichen-zakonik-integralen-prechisten-tekst.pdf>

кривични дела и мерки за превенција на малолетничкото престапништво²⁴⁶. Поточно не само санкциите предвидени за деца - туку сите одредби што се однесуваат на малолетници беа издвоени во посебен закон.

Согласно Законот за правда за децата од 2013 година предвидени се следните категории санкции спрема деца: Воспитни мерки кои се составени од: дисциплински мерки, мерки на засилен надзор и заводски мерки; алтернативни мерки; мерки на безбедност и казни, подетално прикажано тоа би изгледало вака:

²⁴⁶ Закон за малолетничка правда, Службен весник број 87/2007, член 1

3.1 Воспитни мерки

Воспитните мерки се казнено-правни санкции што се состојат во заштита, помош, надзор, стручно оспособување и развивање на личната одговорност на детето и што имаат за цел негово воспитување, превоспитување и правилен развој. Се работи за санкции

раководени исклучително од идејата на превенција.²⁴⁷ Воспитните мерки се предвидени за дете над 14 години и можат да се изречат за дејствие што со закон е предвидено како кривично дело. Воспитните мерки се значајни за да обезбедат рехабилитација, правилен развој на малолетни сторители на кривични дела, нудејќи заштита, помош, обезбедување обука и образование, развивање на одговорноста и превенција на рецидивизмот која претставува сериозна појава во рамките на малолетничката деликвенција.

Целта на третманот на децата на кои им е изречена воспитна мерка, е нивната ресоцијализација, поим кој е условен од поимот на социјализација и кој означува процес на развој на личноста, во кој таа го учи она однесување кое општествената средина го одобрува и прифаќа, потиснувајќи ги асоцијалните, антиопштествените облици на поведение, кои средината ги жигосува како неприфатливи, бидејќи ги погодува интересите на заедницата и поединецот и го попречува социјалниот развој на носителот на таквото поведение.²⁴⁸

Постојат три вида воспитни мерки: првата група ја сочинуваат *дисциплинските мерки* - тука се предвидени мерката укор и упатување во центар за деца. Дисциплинските мерки се изрекуваат кога не постои потреба од потрајни мерки на воспитување и доколку кривичното дело сторено од страна на малолетниот престапник е сторено од лекоумност или непромисленост, односно тука станува збор за багателни дела. Втората група ја сочинуваат *мерки на засилен надзор*, станува збор за: засилен надзор од страна на родител или старател; засилен надзор од страна на згрижувачко семејство; засилен надзор од страна на ЦСР. За разлика од дисциплинските мерки кои се изрекуваат кога нема потреба од потрајни мерки, согласно чл. 37 ст. 2 од ЗПД мерките на засилен надзор се изрекуваат кога постои потреба од потрајни мерки за воспитување превоспитување или лекување со соодветен надзор, но не постои потреба од одвојување на детето од неговата средина. Во рамките на *заводските мерки* предвидени се: упатување во установа и упатување во воспитно-поправен дом. За разлика од првите две категории, заводските мерки се потрајни мерки на воспитување, превоспитување или лекување како и целосно одвојување на детето од дотогашната средина. Мерките се предвидени во траење најмногу до пет години, односно до наполнети 23 години на сторителот на делото.

²⁴⁷ Камбовски, „Казнено право-општ дел“, оп. cit. страна 815

²⁴⁸ Milovanović, Milorad, „Područja socijalnog rada“, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1986, страна 97.

3.1.1 Дисциплински мерки

Мерката укор и упатување во центар за деца се изрекуваат кога нема потреба од потрајни мерки за воспитување. Судот може да ја изрече мерката *укор* заради прекорување на детето, тука е многу важно детето да ги сфати последиците од стореното кривично дело, да е свесно за предизвиканата штета, исто така судот при изрекување на оваа мерка го предупредува детето, ако во случај дојде до состојба на сторување на друго кривично дело-дека следува друга санкција.

Упатувањето во центар за деца како втора дисциплинска мерка во рамките на воспитните мерки се изрекува кога постои потреба од краткотрајни мерки со цел да се изврши влијание врз поведението и личноста на детето, согласно чл. 40 ст.2 детето на кого му е изречена оваа мерка судот може да го упати во центар за деца: на определен број часови во текот на денот во празнични денови и тоа најмногу во четири празнични денови едно по друго; на определен број часови во текот на денот, но најмногу еден месец или на непрекинат престој на определен број денови, но не повеќе од 20 дена.²⁴⁹ При извршувањето на оваа мерка судот треба да води сметка за образованието на детето, да не изостане од наставата или од работата доколку детето е вработено, во центарот за деца детето треба да врши активности кои му одговараат на неговата возраст и психофизичка состојба. По извршувањето на оваа мерка судот може да одлучи детето да се стави под засилен надзор на ЦСР најмногу до шест месеци.

3.1.2 Мерки на засилен надзор

Мерките на засилен надзор ја сочинуваат втората категорија од воспитните мерки. При изрекување на било која од предвидените мерки на засилен надзор, судот може на детето да му определи една или повеќе посебни обврски заради поуспешно извршување на предвидената мерка, а сепак мора да се стави акцент дека посебните обврски наменети за деца сторители на кривични дела се значајни за превенција на криминалот и остваруваат позитивно влијание врз личноста на детето и неговиот понатамошен развој, така согласно чл. 44 од ЗПД судот може на детето да му ги одреди овие обврски, посебно: да му се извини лично на оштетеното лице; да ја поправи или надомести штетата предизвикана со стореното дејствие; редовно да го посетува училиштето; да не изостанува од работното место за деца

²⁴⁹ Закон за правда за децата, Службен весник број 150/15.

над 15 години; да се оспособи за работа што одговара на неговите способности, наклонетости и физичка сила за деца над 15 години; да прифати работа за деца над 15 години; да му забрани употреба на алкохолни пијалаци, дрога и други психотропни супстанции; да се упати во соодветна здравствена установа или советуваиште; полезно да го користи слободното време; да не контактира со лица кои штетно влијаат врз неговата личност; да се остручи и преквалификува заради задржување на работното место што го зазема или за создавање претпоставки за вработување за деца над 15 години; да овозможи увид и да прифати совети во врска со распоредувањето и трошењето на платата и другите приходи што ги остварува; да се вклучи во работа на хуманитарна организација, комунална, еколошка или невладина организација; да се вклучи во одредена спортска, културно-забавна организација или здружение со обврска да ги посетува редовните проби или тренинзи и да му се забрани движење без придружба на неговите родители/или/от, односно старатели/или/от од 22,00 часот до 5,00 часот.²⁵⁰ Доколку детето не ги исполни горенаведените посебни обврски кои судот ги изрекува, во тој случај мерката може да биде заменета со упатување во центар за деца, упатување во установа или упатување во воспитно-поправен дом. Секако за време на исполнување на предвидените обврски од страна на детето мора да постои надлежна институција која ќе води контрола и ќе врши надзор за постигнувањата на детето, во овој случај надзорот го врши ЦСР, истовремено соработува со детето и неговите родители/старатели при исполнување на обврските, освен тоа ЦСР е задолжен да го известува судот најмалку еднаш на шест месеци за спроведувањето на обврските и постигнувањата на детето. Првата мерка на засилен надзор е: *засилен надзор од страна на родителите, односно старателите*, судот ја изрекува оваа мерка доколку оцени дека родителите, односно старателите биле во состојба да вршат контрола врз детето но пропуштиле, при изрекување на оваа мерка од страна на судот, родителите, односно старателите се обврзуваат да реализираат определени должности во поглед на воспитување на детето, негово лекување и отстранување од негативните и штетните вилјанија. Согласно чл.41 ст.3 оваа мерка може да трае најмалку една година, а најмногу три години.

Втората мерка е *засилен надзор од страна на згрижувачко семејство*, наведената мерка се изрекува кога родителите или старателите на детето не се во можност да вршат надзор над него или доколку постои основана причина која посочува дека родителите,

²⁵⁰ Закон за правда за децата, Службен весник број 150/15

односно старателите не можат да вршат надзор врз детето, во тој случај детето може да се предаде на згрижувачко семејство. Сместувањето во згрижувачки семејства е една од вонинституционалните форми на заштита на децата која е применувана од страна на ЦСР. Сместувањето на деца во друго семејство се користи како инструмент и ресурс во политиката и процесот на деинституционализацијата и развој на вонинституционални форми во локалната заедница. При изборот на семејство за вршење згрижувачка функција, ЦСР се раководи од повеќе критериуми во однос на згрижувачите: нивната возраст, образовен статус, брачен и семеен статус, како и од етичките прашања и мотивите за чување и одгледување дете.²⁵¹ Освен деца престапници и деца со воспитно-социјални проблеми во згрижувачките семејства можат да се сместат и децата жртви на семејно насилство, како и дете без родители и без родителска грижа, согласно чл. 42 ст.2 извршувањето на оваа мерка може да запре во следните ситуации: првата е врзана за родителите, односно старателите на детето доколку се утврди дека имаат можност да вршат засилен надзор над детето, а втората ситуација е врзана за степенот на воспитување поточно превоспитување на детето. Имено доколку се утврди дека не постои повеќе потреба од воспитување и превоспитување на детето (ако детето покажува позитивни резултати од изречената мерка) во тој случај ќе престане потребата од засилен надзор.

Третата мерка на засилен надзор е *засилен надзор од страна на ЦСР*, оваа мерка се изрекува доколку не постои можност да се изречат првите два вида мерки на засилен надзор, поточно ако родителите/старателите не се во можност да вршат засилен надзор врз детето и исто така не постојат услови за предавање на детето во згрижувачко семејство, во овој случај детето се става под надзор на ЦСР. Оваа мерка не може да трае пократко од една година или подолго од три години, за време на издржување на мерката засилен надзор од страна на ЦСР детето продолжува да живее со неговото семејство или со лицата кои го издржуваат, додека засилениот надзор врз него го врши ЦСР. Ако детето не може да остане во семејството во кое живеело, центарот ќе го смести во воспитна установа и ќе се грижи за неговото школување или вработување, за издвојување од средината што штетно влијае врз него, за потребното лекување и за подобрување на условите во кои живее.²⁵²

²⁵¹ http://www.mtsp.gov.mk/makedonska-verzija-ns_article-zgrizuvacki-semejstva.nspix , 15.02.2019, 19:58

²⁵² Закон за правда за децата, Службен весник број 150/15, член 42, став 3.

3.1.3 Заводски мерки

Последната воспитна мерка ја сочинуваат заводските мерки кои се составени од упатување во установа и упатување во воспитно- поправен дом. Заводските мерки се познати и како мерки на институционален третман и во рамките на воспитните мерки се познати како најстрог вид воспитни мерки. Траењето на заводските мерки не може да биде подолго од пет години, односно истите траат најмногу до наполнување на 23 години. При изборот на заводските мерки, од голема важност се два вида околности: состојбата на воспитната запуштеност на детето и состојбата на социјалната средина во која детето живее. Во првата околност станува збор за повисок степен на воспитна запуштеност на детето и истото може да се отстрани со примена на мерки за воспитување, превоспитување во одредени услови од страна на стручни лица. Втората околност е во врска со социјалната средина во која детето живее или престојува и средината која штетно влијае врз развојот на детето и не може да обезбеди доволно услови за правилен развој на неговата личност. Покрај наведените околности при изрекување на заводските мерки секако дека е битна тежината на извршеното кривично дело како и последицата.²⁵³ Првата заводска мерка, поточно *упатувањето во воспитна установа* за разлика од втората е полесна, таа се изрекува во случај кога постои потреба од издвојување на детето од средината во која живее и обезбедување помош, како и постојан надзор од страна на стручните лица заради воспитување, превоспитување и правилен развој во установата. Воспитните установи се установи од општ вид кои обезбедуваат сместување и задоволување на: воспитни здравствени, образовни, спортски и други развојни потреби на детето.²⁵⁴ Согласно чл. 45ст.2 од ЗПД во воспитната установа детето останува најмалку шест месеци, а најмногу три години. При изрекувањето на оваа мерка судот не го определува нејзиното траење, туку за тоа дополнително се одлучува.

Втората заводска мерка е *упатување во воспитно-поправен дом*, во правната теорија оваа мерка се смета како најригорозна воспитна мерка која се граничи со казна затвор според нејзината тежина.²⁵⁵ За разлика од мерката упатувањето во воспитна установа, оваа мерка се изрекува кога кај детето постои повисок степен на воспитна запуштеност и спрема

²⁵³ Radovanović, Miloš, „Krivično pravo, opšti dio“, Beograd: Savremena administracija, 1975, страна 316.

²⁵⁴ Srzentić, Nikola, Stajić, Aleksandar, Lazarević, Ljubiša, „Krivično pravo Jugoslavije“, Beograd: Savremena administracija, 1996, страна 416

²⁵⁵ Perić, Obrad, „Komentar krivičnopravnih propisa o maloljetnicima“, Beograd, 2003, страна 122-123.

него треба да се применуваат посериозни мерки за воспитување и превоспитување. Станува збор за деца што нивните криминални активности се резултат на висок степен на воспитна запуштеност, што со оглед на нивниот интензитет може да се отстрани само со потрајни мерки на превоспитување од страна на стручните лица во воспитно- поправни установи. Воспитно- поправниот дом е специјален вид установа со посебен режим за поправање на потешки воспитно запуштени деца сторители на кривичини дела²⁵⁶ односно станува збор за построг степен на воспитување и превоспитување.

Согласно чл. 46 ст.1 од ЗПД дете спрема кое треба да се применат потрајни и засилени мерки за воспитување и превоспитување и негово целосно одвојување од дотогашната средина, судот може да го упати во воспитно-поправен дом. За разлика од првата заводска мерка, согласно истиот член под ст. 3 во воспитно- поправен дом детето останува најмалку една година, а најмногу пет години, односно до наполни 23 години. При изрекувањето на оваа мерка судот не го определува нејзиното траење, туку за тоа дополнително се одлучува.²⁵⁷ Заедничко за мерките на засилен надзор и заводските мерки е тоа што во ЗПД не се определува точно нивното траење, тие се неопределени и траењето зависи од постигнатите резултати.

3.2 Алтернативни мерки

Имајќи го предвид големиот број меѓународните документи кои налагаат примена на алтернативните мерки, посебно кога станува збор за деца, така и нашиот законодавец се определи за воведување и прифаќање на алтернативните мерки во Кривичниот закон на Македонија, а дел од нив се однесуваат и за деца. Согласно чл.48а од КЗ постојат шест видови алтернативни мерки: условна осуда , условна осуда со заштитен надзор, условно прекинување на кривичната постапка, општокорисна работа, судска опомена и куќен затвор. Алтернативните мерки немаат институционален третман, тие се состојат од наметнување обврски за детето или забрани кои не се однесуваат на лишување од слобода. Според чл. 48 од КЗ целта на алтернативните мерки е неприменување казни за кривично одговорно лице кога станува збор за полесни кривични дела и кога може да се очекува дека

²⁵⁶ Jovašević, Dragan, Ikanović, Veljko, „Krivično pravo Republike Srpske-opšti deo“, Banja Luka: Panevropski univerzitet Apeiron, 2012, страна 377

²⁵⁷ Закон за правда за децата, Службен весник број 150/15, член 46

заканите за казна потпчно условната осуда и предупредувањето кој се јавува во форма на судска опомена или изрекувањето на мерки на помош и надзор на сторителот во слобода можат да дадат позитивни резултати.²⁵⁸

Пред да преминеме на целта на алтернативните мерки, заслужуваат да се спомнат кратките казни лишување од слобода кои денес се конвертирани, поточно се користат како замена за алтернативните мерки. Поимот кратки казни сè уште не е прецизно дефиниран во позитивното право, за да може да се состави една дефиниција околу тоа што претставуваат кратките казни. Одговорот го наоѓаме во правната теорија, практиката и во извршувањето на казната. Според КЗМ за кратки казни се сметаат тие казни чиј законски максимум изнесува шест месеци, а законскиот минимум е 30 дена. За да се формулира дефиницијата кратка казна треба да се разгледаат неколку околности: да се набљудува начинот на извршување на казната, правните последици од осудата, можноста за рехабилитација, видот на стореното дело, личноста на сторителот, можноста за изрекување друга санкција и сл.²⁵⁹

Целта на алтернативните мерки спрема кривично одговорно дете над 16 години првично е да не се примени казна ако станува збор за полесни кривични дела и очекување дека со изрекување на алтернативните мерки, односно заканата за казна, примената на мерки на помош, заштита и надзор на слобода ќе влијае врз неговото воспитување и превоспитување, како и правилен развој на детето. Предностите за примена на алтернативните мерки се следните: *прво* статистички намалување на бројката на пренатрупаноста на затворите, *второ* се смета дека наместо изрекување кратки казни затвор поефективно и поефикасно ќе биде ако се применуваат алтернативните мерки како вонинституционални мерки, една од битните работи околу изрекување алтернативни мерки не само од казнено-правен туку и од криминолошки аспект е „криминалната инфекција“. За дете кое за прв пат сторило кривичо дело, со цел да не се зарази од т.н. криминална инфекција поприфатливо е да му се изрече соодветна алтернативна мерка, за разлика од казна затвор, во која ќе ја дели истата средина, односно ќелија со деца рецидивисти и деца сторители на потешки кривични дела, така за правилниот развој на детето неговото воспитување и превоспитување може побрзо да се постигне со изрекување алтернативни

²⁵⁸ Каневчев, Методија, „Кривичен законик- интегрален текст со кратки упатства, објаснувања и регистар на поимите“, Скопје: 2ри август Ц Штип, 2010, страна 42

²⁵⁹ Трпевска, Мујоска, Елена, „Кратки Казни Затвор“, Скопје: Винсент графика, 2017, страна 20.

мерки за разлика од казните; *трето* алтернативните мерки се влијателни за намалување на стапката на криминал и рецидивизам кај децата, но и кај возрасните сторители на кривични дела, притоа, не смее да се запостави и фактот на нивна поекономичност во однос на имплементацијата на казната затвор и нивна поголема ефикасност во борбата против криминалитетот²⁶⁰, *четврто*, надминување на „затворската инфекција“ бидејќи во Македонија при изрекување казна затвор во истите ќелии ја издржуваат казната лица кои сториле кривично дело убиство, силување и останати потешки кривични дела со лица кои сториле кривично дело кражба која за разлика од првите кривични дела е полесно кривично дело и оттука и заразувањето на затворската инфекција од професионални деликвенти до непрофесионални; *петто* со изрекување на алтернативните мерки имаме максимално почитување на начелото на економичност, *шесто* за разлика од казните, алтернативните мерки имаат позитивно влијание врз развојот на детето, *седмо* алтернативните мерки имаат проактивен карактер, тоа значи дека се насочени кон иднината, односно мерките се обидуваат да придонесат за сузбивање на деликвентното однесување на младите на проактивен начин; *осмо*, се смета дека алтернативните мерки играат значајна улога за заштита на општеството преку одвраќање на обвинетите деца од натамошно деликвентно однесување; *деветто*, не постои изолираност од заедницата напротив мерките се применуваат имајќи ја предвид и општествената одговорност, како и економската исплатливост и конечно *десетто*, поврзаноста со ресторативната правда поточно диверзиониот модел кој е силно застапен во рамките на малолетничка правда.

Законот за правда за децата согласно чл. 60 ст.1 познава три видови алтернативни мерки кои можат да се изречат спрема деца: првата е *условна осуда со заштитен надзор*, втората алтернативна мерка е *условно прекинување на водење на постапка спрема детето* и конечно последната е *опитокорисна работа*.

3.2.1 Условна осуда со заштитен надзор

Условната осуда со заштитен надзор како дел од алтернативните мерки за прв пат е воведена во Кривичниот закон на СФРЈ и секако оваа алтернативна мерка наоѓа примена и

²⁶⁰ Груевска - Дракулевски, Александра, „Помеѓу казната затвор и условната осуда: Предности и негативни страни од (не)примената на алтернативните мерки и на казната затвор“, 2016 година, <http://journal.maclc.mk/wp-content/uploads/2017/05/Aleksandra-GD.pdf>, страна 8, 18.02.2019, 12:08

во рамките на малолетничкото казнено право согласно стариот ЗМП кој е вон сила, и сегашниот ЗПД. Ако ја анализираме подетално условната осуда со заштитен надзор ќе видиме дека таа се состои од два дела поточно *условна осуда* е првиот дел кој подразбира одлагање на изрекување или извршување на казната што целосно зависи од понатамошните активности, односно однесувања на сторителот на кривичното дело, кој доколку во иднина во определен временски период не изврши кривично дело, нема да му се изрече или изврши предвидената казна, вториот дел е *заштитниот надзор* кој се состои од определување посебни обврски спрема детето кои наметнуваат грижа, помош и контрола и детето е обврзано да ги применува истите, така во чл. 44 од ЗПД предвидени се обврските кои треба да ги исполнува детето на кого му е изречена наведената алтернативна мерка, а тие можат да бидат: лично извинување на оштетеното лице; надомест на предизвиканата штета; да прифати работа која е предвидена за деца над 15 години; детето да биде упатено во советувањите или здравствена установа; да се вклучи во хумантарни организации и сл.

ЦСР при изрекување на оваа алтернативна мерка има значајно место, бидејќи врши надзор како и помош и грижа при примена на предвидените обврски од страна на детето, центарот е должен да дава практични совети како и најмалку еднаш во три месеци да го известува судот за активностите кои ги исполнува детето. Заштитниот надзор се определува со посебно времетраење и може да се отповика без тоа да влијае врз условната осуда, може да се менува, моделира, па оттука оваа мерка е средна санкција помеѓу обичната условна осуда и казната затвор.²⁶¹ Согласно чл. 62 ст.2 условната осуда со заштитен надзор може да се изрече спрема дете на кое му е утврдена казна затвор во траење до три години или парична казна.

3.2.2 Условно прекинување на водење постапка спрема детето

Условно прекинување на водење постапка спрема детето како втор вид на алтернативна мерка, може да се изрече спрема дете над 16 години за дејствие кое според законот претставува кривично дело и за кое е предвидена казна затвор до пет години или парична казна. За да има основ за изрекување на оваа мерка, битно е детето да изрази каење за стореното кривично дело, ако ги отстранило последиците од делото, ако ја надоместило

²⁶¹ Бужаровска, Лажетиќ, Гордана, „Алтернативи за затворот“, Скопје; НИП Студентски збор, 2003, страна 313-314

штетата која била произлезена од стореното дело или се помирило со оштетениот кој е согласен со прекинувањето на постапката, под услов во рок од две години детето да не стори друго кривично дело²⁶², бидејќи во спротивно нема да постои основ за изрекување на оваа мерка.

Во врска со оваа алтернативна мерка постојат три важни аспекти кои детално ја образложуваат структурата и целта на условното прекинување на водење постапка спрема дете, станува збор за:²⁶³

- тежина на кривичното дело,
- однесување на детето,
- ставот на оштетениот.

Во однос на тежина на кривичното дело, судијата за деца може условно да ја прекине постапката, само ако станува збор за кривично дело сторено од страна на детето и за кое е предвидена парична казна или казна затвор до пет години како што е определено и во ЗПД; вториот аспект е во врска со однесување на малолетникот, ова е потполно поврзано со членот 63 од ЗПД кој погоре го образложивме и конечно третиот аспект е поврзан со ставот на оштетениот, каде што се бара согласност од оштетениот за прекинување на водење на постапката а тоа е нужен законски предуслов да за може да се донесе решение за прекинување на постапката спрема детето. Доколку целосно се исполнети предвидените услови кои се составен дел од трите аспекти во тој случај судијата за деца донесува решение за прекинување на постапката но секако под услов, детето да не стори друго дејствие што во законот е предвидено како кривично дело во наредните две години.

3.2.3 Општокорисна работа

Општокорисната работа е последен вид алтернативна мерка која според ЗПД е предвидена и за деца. Пред да преминеме околу законската определба на оваа алтернативна мерка и условите за изрекување, сметаме дека е корисно да ја прикажеме историската генеза на појава на општокорисната работа која е широко применлива како за деца престапници така и за возрасните сторители на кривични дела. Примената на општокорисната работа

²⁶² Закон за правда за децата, Службен весник број 150/15, член 63

²⁶³ Бужаровска, Лажетик, Гордана, „Алтернативните мерки во македонското казнано законодавство“, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Скопје: Здружение за кривично право и криминологија на Македонија, 2006, страна 229

историски гледано ја наоѓаме уште во средниот век, таа е резултат на движењето на современото кривично законодавство. Општокорисната работа во XIX и XX век за прв пат почнува да се применува во Германија, Италија, Норвешка, Швајцарија и Португалија, таа била предвидена и во законите на горенаведените земји, но не покажала ефикасна примена во праксата.

Во 1970-ите години во Европа се појави реформско движење кое беше иницирано од страна на СЕ и ООН со цел да се стави акцент на примена на општокорисната работа како алтернативна мерка, согласно ставовите на СЕ и ООН. Применувањето на алтернативната мерка општокорисна работа ќе даде голем придонес за следните работи: подобрување на начинот на однесување на сторителите; активно вклучување на општеството и давање поддршка на сторителот за развој на неговата личност и давање придонес за стекнување работно искуство на сторителот, како и градење позитивен став спрема околината.²⁶⁴ Постои еден многу значаен документ на СЕ во врска со општокорисната работа која е позната како: **Препорака број CM/ Rec(2010)1 на Комитетот на Министри до земјите членки на СЕ во врска со пробациските правила.** Согласно оваа препорака, општокорисната работа е еден вид надоместување на штета од страна на сторителот на кривичното дело кој врши активности без паричен надомест, истите активности служат за развивање на неговите вештини. При вршењето на општокорисна работа службите треба да ја имаат предвид и сигурноста на престапникот; при изрекување на општокорисна работа треба да се земе предвид и тежината на активностите посебно кога станува збор за престапници од женски пол, деца, стари престапници, престапници со посебни потреби, при изрекување на видот на работата потребна е претходна консултација со сторителот на кривичното дело.²⁶⁵ За да имаме поефикасна примена на алтернативните мерки, неопходна е ефективна работа на пробациските служби во едно општество бидејќи алтернативните мерки се тесно поврзани со пробациските служби кои имаат заедничка цел, а тоа е: намалување на затворската популација и ресоцијализација. Оттука се поставува прашањето што претставуваат пробациските работи? Согласно чл.3 ст.1 од Законот за пробација тоа се

²⁶⁴ http://www.cte-ds.adalet.gov.tr/e_bulten/e_bultensayi3_2011.pdf , 23.02.2019, 13:43

²⁶⁵ Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules, (Adopted by the Committee of Ministers on 20 January 2010 at the 1075th meeting of the Ministers' Deputies), [online] достапно во: https://www.pmscr.cz/download/mezdoken_European_Probation_Rules.pdf

активности кои се реализираат од страна на пробациските службеници при спроведување надзор и контрола над извршувањето на алтернативните мерки и обврски.²⁶⁶

За кривично одговорно дете над 16 години кое сторило кривично дело, и истото се казнува со парична казна или казна затвор до три години, судот може да изрече мерка општокорисна работа која може да трае од пет до 100 часа. Судот ја изрекува оваа мерка кога ќе оцени/ процени дека е потребно преку неа да се изврши влијание врз личноста и поведението на детето. Притоа од разбирливи причини општиот законски минимум и максимум на работните часови што треба да ги одработи детето во корист на заедницата е значително помал од оној предвиден за полнолетните лица.²⁶⁷ Надзор над исполнувањето на обврските од страна на детето врши ЦСР, кој е должен најмалку еднаш месечно да ги известува судот за постигнатите резултати. Во случај доколку детето не ги покаже очекуваните резултати, поточно не ги извршува или неуредно ги исполнува предвидените обврски, судот општокорисната работа може да ја замени со мерката упатување во центар за деца или со мерка засилен надзор.²⁶⁸

Постојат неколку важни начела врз кои се базира општокорисната работа: континуитет и ред; еднаквост и непристрасност; приспособеност; непрофитабилност. Согласно првото начело, поточно начелото на континуитет и ред, сите активности кои се предвидени во рамките на општокорисната работа мора да се вршат во определен ред и континуитет бидејќи во спротивно, изречената мерка општокорисна работа нема да покаже никаков позитивен резултат врз детето. Во однос на континуитетот на обврските кои треба да ги исполни детето, тоа е поврзано со интензитетот на исполнувањето на обврските: за време на викенд, определени денови во неделата, определени часови во текот на еден ден и сл. Второто начело на еднаквост и непристрасност, подразбира еднакви можности при исполнувањето на обврските во корист на општеството, третото начело, начело на приспособеност подразбира приспособување кон можностите кои ги нуди општеството, поточно секое општество има различни економски, технолошки и останати можности кои ги нуди на граѓаните, така имајќи ги предвид можностите треба да постои меѓусебно приспособување со активностите кои се предвидени во рамките на мерката општокорисна

²⁶⁶ Закон за пробација, Службен Весник број 226 од 25.12.2015 година, член 3.

²⁶⁷ Каневчев, Методија, „Општокорисна работа како алтернатива за затворот во КЗМ“, Годишник на Правниот факултет Јустинијан Први, Скопје: Правен факултет Јустинијан Први- Скопје, 2006, страна 188-189.

²⁶⁸ Закон за правда за децата, Службен весник број 150/15, член 64.

работа и конечно последното начело, начело на непрофитабилност подразбира вршење на предвидените обврски од страна на детето без надомест²⁶⁹, односно во корист на развој на неговата личност и во корист на општеството.

3.3 Мерки на безбедност

Мерките на безбедност како поим прв пат се користени во Швајцарскиот нацрт кривичен закон кој бил изготвен од страна на Carl Stooss (професор по кривично право) во 1893 година. Друго гледиште во врска со историскиот развој на мерките на безбедност е дека тие за прв пат се регулирани во Италијанскиот кривичен закон од 1930 година познат како „Codice Rosso“. Освен наведените гледишта постојат и ставови дека за прв пат мерките на безбедност се користени во Италијанскиот кривичен закон од 1889 година познат како „Codice Zanardelli“ именуван по тогашниот министер за правда Giuseppe Zanardelli. Во кривично-правната литература сè уште не постои една општоприфатена дефиниција околу мерките на безбедност, но општо гледано и споредувајќи неколку дефиниции произлегува следното: мерките на безбедност се дефинираат како еден вид санкции а при изрекување се зема предвид степенот на опасност на сторителот на кривичното дело и се насочени кон социјална, односно општествена одбрана.²⁷⁰ Во врска со правниот статус на овие мерки постојат две различни стојалишта. Спрема првото стојалиште, станува збор за мерки на лекување од медицински карактер, па според тоа овие мерки треба да бидат изземени од казненото право и да бидат составен дел од медицинското право, додека второто стојалиште се согласува со тоа дека станува збор за мерки со медицински карактер, но се залага за нивно третирање како мерки на казненото право поради гаранциите што за правата на сторителот ги обезбедува материјалното и процесното право.²⁷¹ Согласно наведените две различни стојалишта, второто е прифатливо поради тоа што одговара на казнено-правните стандарди во областа на заштита на правата на човекот.

Примената на мерките на безбедност е индикатор за една од главните цели на казненото право и казнувањето, станува збор за безбедноста. Целта на мерките на безбедност не е казнување на сторителот, напротив тие се познати како превентивни

²⁶⁹ <http://hukukitavsiyeler.com/2015/07/21/kamu-hizmetine-egemen-olan-ilkeler-nelerdir/>, 24.02.2019, 15:16

²⁷⁰ Çolak, Haluk, Altun, Ugurtan, „Güvenlik Tedbirleri ve 5237 Sayılı Türk Ceza Kanununa Göre Yaptırım Teorisindeki Yeri“ [online] достапно во: http://www.hukuki.net/hukuk/index.php?article=492#_ftn1, 20.12.2017

²⁷¹ Камбовски, Владо, „Коментар на кривичниот законик на Македонија, Скопје: Матица, 2015, страна 550.

санкции и како што е предвидено и во чл. 60 од КЗ тие се применуваат со цел да се елиминираат условите како и состојбите кои можат да влијаат на сторителот, т.е. детето во иднина да врши кривични дела. Со новелата на КЗ од 2004 година карактерот на мерките на безбедност е определен како медицински мерки, како што може да се забележи и од нивниот состав. Согласно КЗ на Македонија постојат вкупно три мерки на безбедност, додека истите се предвидени и во ЗПД (со еден исклучок третата мерка од КЗ е именувана како „задолжително лекување на алкохоличари и наркомани“ додека во ЗПД стои како „задолжително лекување на деца од зависности,,), но со определени специфики насочени кон децата. Кога може да се изрече мерка на безбедност спрема дете? Под условите предвидени во КЗ спрема дете на кое му е изречено воспитна мерка или казна затвор за деца може да се изречат и мерки на безбедност. Постојат три видови мерки на безбедност согласно КЗ и ЗПД:

- задолжително психијатриско лекување во здравствена установа,
- задолжително психијатриско лекување во слобода,
- задолжително лекување на деца од зависности.

За да може да се применат мерките на безбедност потребно е исполнување на следните услови: делото да е општествено опасно, да постои последица од стореното дело за да се изрече мерка на безбедност, мерките на безбедност да бидат предвидени во законот и да биде изречена од страна на судија.²⁷² При изрекување на мерките на безбедност согласно законската регулатива на Македонија се прави разлика меѓу: непресметливо дете и дете зависник, исто така согласно КЗ на сторителот може да му се изречат една или повеќе мерки. Согласно чл. 62 од КЗ и чл. 65 од ЗПД на непресметливо дете може да му се изрече првата и втората мерка т.е. задолжително психијатриско лекување во здравствена установа и во слобода, додека на дете зависник може да му се изрече последната мерка-лекување од зависности. Првите две мерки може да се изречат како воспитна мерка или казна затвор за деца додека последната може да се изрече како единствена мерка без изрекување на воспитна мерка или казна.²⁷³ Првата мерка на безбедност согласно чл. 240 ст.1 од ЗИС се извршува во здравствена установа основана за таа цел или во специјална болница за психијатрија, во чл. 248 ст.1 од ЗИС предвидено е извршувањето на втората мерка, таа се

²⁷² Topaloğlu, Mahir, Türk Hukukunda Çocuklara Özgü Güvenlik Tedbirleri, İstanbul: Legal, 2010, страна

²⁷³ Закон за правда за децата, Службен весник број 150/15, член 65 ст.3

извршува, исто така, во здравствена установа која првостепениот суд ја определил во својата одлука и конечно последната мерка се изрекува во здравствена установа наменета за лекување на алкохоличари и наркомани или во специјална болница за психијатрија.²⁷⁴

3.4 Казни за деца

Четвртата категорија санкции спрема деца се казните кои за разлика од другите санкции се построги. Поаѓајќи од водечкиот став на современото малолетничко казнено право, малолетничката правда, одредбите од ЗПД, како и одредбите од поранешниот ЗМП кој е вон сила, секогаш треба да им се даде предност на превентивните, заштитните и воспитните мерки доколку има простор и се смета дека изрекувањето на наведените мерки ќе придонесе за воспитување, превоспитување и каење на детето за стореното кривично дело, односно тука пак ќе нагласиме дека станува збор за најдобриот интерес на детето.

Во случај кога стореното кривично дело е посериозно и носи тешки последици со висок степен на кривична одговорност- тогаш казните се неизбежни. Казната се смета како најстрога реакција на стореното кривично дело и таа може да се изрече на деца над 16 години доколку не постојат услови и не е оправдано да се изречат полесни мерки како што се воспитните мерки. Согласно чл.50 ст.2 од ЗПД за дете над 16 години предвидени се четири видови казни: затвор за деца, парична казна, забрана со управување на моторно возило од определен вид или категорија и протерување на странец од земјата.

3.4.1 Затвор за деца

Теоретски гледано за да може да се изрече казна затвор за деца треба да се исполнат два условия: *прво*, да станува збор за дете над 16 години (тука според ЗПД конкретно се мисли на дете во судир со законот над 16 години или според ЗМП постар малолетник), *второ*, за стореното кривично дело согласно законот да е утврдено дека е предвидено казна затвор над пет години. Затворот за деца е предвиден во чл. 51 од ЗПД може да се изрече само како главна казна за кривично одговорно дете над 16 години кое сторило кривично дело за која е утврдена казна затвор до пет години или доколку делото е сторено под

²⁷⁴ Арнаудовски, Љупчо, Дракулевски, Груевска, Александра, „Закон за извршување на санкциите, интегрален текст со предговор кратки објаснувања и регистар на поимите-со прилози“, Скопје: Студиорум центар за регионални истражувања и соработка, 2011.

особено отежнувачки околности со висок степен на кривична одговорност и имајќи ги предвид околностите да не е оправдано изрекување на полесни мерки како што се воспитните мерки.²⁷⁵

Една од главните цели на затворот за деца е да врши влијание врз детето за во иднина да не продолжи да прави кривични дела, тоа значи дека целта на затворот за децата е двојна: специјална превенција, со влијание врз сторителот во иднина да не прави кривични дела и генерална превенција да се изврши влијание врз другите деца да не прават кривични дела²⁷⁶, но сметаме дека наведениот став околу, условно кажано, позитивната улога на затворот за генерална и специјална превенција на криминалот и деликвенцијата повеќе не е од клучна улога и не покажува позитивни резултати во врска со превенцијата, туку напротив престапниците се заразуваат од т.н. криминална инфекција во затворите од страна на други деца кои ја издржуваат истата казна со побогат криминален профил. За да може на некој начин да ја оправдаме тезата дека затворот за деца има превентивен карактер за намалување на стапката на криминалот и деликвенцијата кај децата - во тој случај може да зборуваме за затвори поточно ќелии кои ќе бидат посебни и наменети за различни кривични дела, со оглед на тежината на делото, бидејќи како што е случајот во нашата практика сместување во иста ќелија на дете кое сторило сериозно кривично дело и дете кое сторило полесно кривично дело во ниту еден случај не може позитивно да влијае врз намалување на стапката на криминалот, рецидивизмот, ниту, пак, врз подобрување на личноста на детето и позитивно влијание врз другите.

Ако се навратиме на условите за изрекување затвор за деца, кривичното дело и кривичната одговорност се неопходни услови за да се изрече оваа санкција. При одлучување за изрекување и одмерување на оваа казна најголемо влијание имаат околностите кои се однесуваат на личноста на деликвентот, неговата душевна развиеност, потребата за воспитување и превоспитување и сл. Во оваа смисла може да се констатира дека личноста на сторителот при одмерување на затворот за деца има поголемо значење за разлика од одмерување казна затвор за полнолетни лица.²⁷⁷ Покрај наведените услови при

²⁷⁵ Закон за правда за децата, Службен весник број 150/15, член 51 ст.2

²⁷⁶ Soković, Snezana, „Izvršenje krivičnih sankcija institucionalnog karaktera izrečenih maloletnicima“, Zbornik radova sa savetovanja na temu: Krivične sankcije institucionalnog karaktera sa krivičnog pravnog i penološkog aspekta, Sokobanja: Udruženje za penologiju Jugoslavije, 1997, страна 215.

²⁷⁷ Srzentić, Nikola, Stajić, Aleksandar, Lazarević, Ljubiša, „Krivično pravo Jugoslavije - opšti deo“, Beograd: Savremena administracija, страна 423

изрекување казна затвор за деца неопходно е да постои судско уверување и да се докаже дека поради природата и сериозноста на стореното кривично дело и високиот степен на вина не е оправдано изрекување на воспитни мерки.²⁷⁸

Судот при утврдување на казната затвор од една страна треба да ја има предвид нејзината цел, од друга страна судот е обврзан да ги разгледа следните околности: сите општи околности кои влијаат врз висината на казната, сериозноста на повредата, степенот на вина и загрозување на заштитеното добро. Втората група околности кои судот треба да ги има предвид се: степенот на зрелост на детето и време кое е потребно за воспитување и стручно усовршување.²⁷⁹ ЗПД поставува граница во врска со траењето на казната, кое не може да биде пократко од една или подолго од десет години. Казната затвор за деца се извршува во посебни установи, издвоени од полнолетните сторители, поточно осудени лица до наполнување на 23 години возраст од својот живот. Секако децата од женски и машки пол се издвоени, но при посетување на образовни и социјални програми и програми за професионално оспособување можат да се здружат. Дете на кое му е изречена казна затвор за деца согласно чл. 53 ст.1 може да се пушти на условен отпуст ако издржало најмалку една третина, но не пред да издржи една година од изречената казна под услов превоспитувањето да е успешно. Согласно ст.2 од истиот член за време на условниот отпуст судот определува мерка на засилен надзор од страна на ЦСР за одредено време. За разлика од КЗ, ЗПД основниот услов за минимум издржана казна го одредува на една третина, поради тоа што се смета дека со краткотрајното затворање не може да се оствари целта околу превоспитување на детето.

Во ЗПД предвидено е и отповикувањето на условниот отпуст, така доколку осуденото дете не ги исполни обврските кои се предвидени во рамките на засилениот надзор од страна на ЦСР или доколку за време на условниот отпуст стори кривично дело за кое е предвидена казна затвор над две години судот согласно чл. 53 ст.3 ќе го отповика условниот отпуст.

²⁷⁸ Jovašević, Dragan, „Krivično pravo - opšti deo“, Beograd: Nomos, 2006, страна 323

²⁷⁹ Škulić, Milan, „Maloletničko krivično parvo“, Beograd: Službeni glasnik:Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu страна 306.

3.4.2 Парична казна

Паричната казна е предвидена како дополнителна санкција за деца во судир со законот над 16 години и влијае врз имотните интереси. Таа може да се изрече како главна и како споредна казна. Доколку е изречена како споредна казна, според чл. 54 ст.2 од ЗПД се изрекува заедно со казната затвор за деца или со условна осуда со заштитен надзор. Тука се поставува прашањето за кои кривични дела може да се изрече како главна казна а за кои како споредна? Согласно КЗ паричната казна може да се изрече како главна казна за следните кривични дела: кражба, измама, одземање туѓи предмети, оштетување туѓи предмети, одземање моторно возило, оштетување станбени и деловни згради и простории и сл., додека како споредна казна може да се изрече ако делата се сторени од користољубие согласно чл. 34 од КЗ. Паричната казна се изрекува во дневни глоби, бројот на дневните глоби не може да биде помал од една ниту поголем од 120 дневни глоби.²⁸⁰

3.4.3 Забрана за управување со моторно возило од определен вид или категорија и протерување на странец од земјата

Казната забрана за управување со моторно возило од определен вид или категорија и протерување на странец од земјата согласно чл. 56 од ЗПД можат да се изречат како главна казна или како споредна казна. Овие казни доколку се изречат како *главни казни* тогаш станува збор за кое било дејствие предвидено како казнено дело под општите услови предвидени во чл. 33 од КЗ. Доколку казните се изречат како *споредни казни* тогаш може да се изрече заедно со парична казна, исто така, за било кое дејствие предвидено како казнено дело за кое е пропишана парична казна. Со логичко заклучување, (argumentum a minore ad maius- ако е нешто предвидено помалку или за поблаг случај, важи и за повеќе или за потешок случај) протерување на странец може да се изрече и ако на детето му е изречена било која казна или алтернативна мерка.²⁸¹

²⁸⁰ Закон за правда за децата, Службен весник број 150/15, член 54 ст.3

²⁸¹ Камбовски, Владо, Лажетик, Гордана, Нанев, Лазар, Арифи, Беса, Кошевалиска, Олга, Саити, Џемали, “Коментар на законот за правда за децата, со практикум“, Кавадарци: Совет за превентива против малолетничка деликвенција, 2018, страна 174

4. Компаративни аспекти на санкции за деца

4.1 Турција

Согласно Кривичниот законик и Законот за заштита на децата на Турција постојат три категории деца врз основа на кои се изрекуваат различни санкции. Првата категорија ја сочинуваат деца кои не наполниле 12 години и не се кривично одговорни. Втората категорија на деца се деца од 12 до 15 години за кои согласно КЗ на Турција се бара кривична одговорност, (со оглед на тоа што детето е кривично одговорно доколку наполнило 12 години) и третата категорија ја сочинуваат деца од 15 до 18 години кои, исто, подлежат на кривична одговорност. *Првата категорија* деца не подлежат на кривична одговорност и за сторено кривично дело може да им се изречат мерки на безбедност. *Втората категорија* ја сочинуваат деца кои наполниле 12, а не наполниле 15 години, согласно законот оваа група подлежи на кривична одговорност, но се смета дека во определени ситуации при сторување на кривично дело детето може да не е во состојба да го сфати делото, противправноста и последиците кои произлегуваат од стореното кривично дело па затоа кога станува збор за оваа група деца законодавецот налага да се истражат: степенот на свеста при сторување на делото и волјата за сторување на делото. Доколку двете наведени карактеристики се доволно развиени тогаш може да се утврди дека детето подлежи на кривична одговорност и во тој случај може да му се изрече казна затвор, но не повеќе од седум години. Во случај ако се утврди дека наведените карактеристики поточно степенот на свеста при сторување на делото и волјата за сторување на делото не се доволно развиени-тогаш може да се изречат мерки на безбедност²⁸² *Третата категорија* ја сочинуваат деца кои наполниле 15 а не наполниле 18 години и подлежат на кривична одговорност. Законодавецот во однос на пропишаните санкции оваа група ја третира исто како полнолетни сторители на кривични дела само со поумерени санкции со оглед на возраста на децата и казнената политика која се применува во Турција, затоа за оваа група задолжително се бара извештај од социјална анализа и не се применуваат мерки на безбедност.²⁸³ Структурата на санкции спрема деца се состои од два дела: мерки на безбедност и казни. Мерките на заштита и поддршка на детето или познати уште како мерки

²⁸² Sözüer, Adem, Dursun, Selman, Talas, Serdar, „Türk Ceza Hukuku Mevzuatı“ Istanbul:Alfa, 2017, страна 162

²⁸³ Balı, Solmaz, Yusuf, „Çocuk Ceza Hukuku“, Ankara: Seçkin, 2015, страна 176

на безбедност се состојат од: мерки на советување, образовни (едукативни) мерки, мерки на грижа, здравствени мерки и мерки на згрижување.

Мерките на советување се мерки кои се изрекуваат за образование и развој на детето, овие мерки се изрекуваат заради заштита во домашни услови, поддржување како и информирање на детето околу изречените мерки. Заради успешно спроведување на мерките на советување се составува група од: стручно лице или советувач, социјален работник, експерт од областа на советување на децата. Мерките се спроведуваат од страна на Министерството за образование и Министерството на труд и социјална политика.

Образовните мерки се состојат од сместување на детето во образовна установа или посета на образовната установа заради едукација; посетување на образовни и стручни курсеви или вработување на децата во приватни или државни институции. *Мерки на грижа*: доколку лицата кои се задолжени да се грижат за детето не ги исполнуваат обврските во тој случај детето се сместува во дом или во згрижувачко семејство. Во рамките на мерките за грижа предвидени се: рехабилитација, здравство и нега за деца и посебна грижа за децата кои имаат заразни болести. *Здравствени мерки* се состојат во заштита на физичкото и менталното здравје и лекување на детето од психотропни супстанции.²⁸⁴ При донесување на одлука од страна на судот во врска со итна заштита на детето, задолжително се бара извештај околу здравствената состојба на детето. Конечно последната мерка на безбедност е *мерка на згрижување*. Оваа мерка овозможува сместување на родителите и децата во прифатилишта доколку немаат место за живеење. Оваа мерка освен што се изрекува за првата категорија на деца до 12 години и деца од 12 до 15 години, може да се изрече и на деца жртви на кривични дела.

Што се однесува до казните спрема деца, тие се состојат од две категории: *казна затвор*- тука се прави класификација меѓу кратки казни затвор и долги казни затвор. Како кратка казна затвор се сметаат казни до една година, додека како долги казни се сметаат казни над една година и втора категорија казни е *парична казна*.²⁸⁵ За кривично дело сторено од страна на дете за кое е предвидено казна затвор до една година, согласно чл. 50 ст.1 од

²⁸⁴ Закон за заштита на децата на Република Турција (Çocuk Koruma Kanunu), Службен весник број 15.07.2005/25876, чл. 5 ст.1д

²⁸⁵ https://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/sunumlar/ym_4/Akarca.pdf, 04.03.2019, 15:28

КЗ може да се применат и определени алтернативи за затворот наместо издржување казна затвор, а тоа се: парична казна, надомест на штета, најмалку две години посетување стручни и уметнички образовни институции заради вработување, забрана за управување со моторно возило и забрана за вршење на професија, волонтерска и општокорисна работа. За кривично дело сторено од страна на дете за кое е предвидено казна затвор до три години или под три години може да се донесе одлука од страна на судот за одлагање на изречената казна.

4.2 Австралија

Австралија е дел од земјите која покажува водечки успех во областа на примена на програмите на ресторативна правда спрема децата, а со примена на ресторативната правда, забележано е 80% намалување на судските предмети, која укажува и на успешноста на спроведување на различните модели на медијација. При одредување на возраста за кривична одговорност во Австралија се прави класификација на три групи: првата група ја сочинуваат деца до 10 -годишна возраст кои не подлежат на кривична одговорност, втората група ја сочинуваат деца од 10 до 14- годишна возраст и конечно последната група се деца од 14 до 18- годишна возраст. Оттука како клучен критериум за изрекување санкции битно е да нагласиме дека децата се стекнуваат со кривична одговорност со наполнување на 10 години од животот.

Што се однесува до санкциите спрема деца, мора да потенцираме дека во Австралија постои Закон за деца и млади лица (*Children and Young People Act*) додека одредбите кои се однесуваат на благосостојбата на децата се сместени во посебен закон познат како *Child Welfare Act* или Закон за благосостојба на децата. Интересно е тоа што одредбите околу санкционирање на децата се составени во посебен закон познат како Закон за правда за децата (*Youth Justice Act*). Во законот освен што се предвидени одредби околу санкционирање на децата, во третата глава е предвидена и целата постапка околу примена на ресторативната правда спрема деца. Согласно четвртата глава - седмиот дел од Законот за правда за децата делот за санкции за деца се состои од: постапка за ресторативна правда пред изрекување санкции, деца прогласени виновни за сторени кривични дела, парична казна, пробација, општокорисна работа и затвор за деца. Така имајќи ги предвид наведените глави во врска со санкциите предвидени за деца може да заклучиме дека составот на санкциите го сочинуваат: мерка укор (опомена) како дисциплинска, поточно воспитна мерка; условна осуда и општокорисна работа како алтернативни мерки, со тоа што важно е

да нагласиме дека, согласно законот условната осуда не може да биде подолга од три години, додека општокорисната работа може да изнесува 100 часа за деца кои наполниле 15 години и 200 часа за деца кои се над 15 години. Интересно е тоа што Законот согласно чл.178ц дозволува комбинација на моделите на ресторативна правда со санкции предвидени за деца. При изрекување на алтернативна мерка-општокорисна работа спрема детето согласно чл. 196 ст.1 од Законот за правда за децата на Австралија, судот треба да утврди: дали детето е подготвено за активностите кои се предвидени со општокорисната работа, оценка на криминалното досие на детето и останати околности. При изрекување на парична казна судот задолжително оценува дали детето е во можност да ја плати паричната казна, доколку оцени дека детето не може да ја плати паричната казна во тој случај согласно чл.194 ст.4ц се изрекува општокорисна работа.²⁸⁶

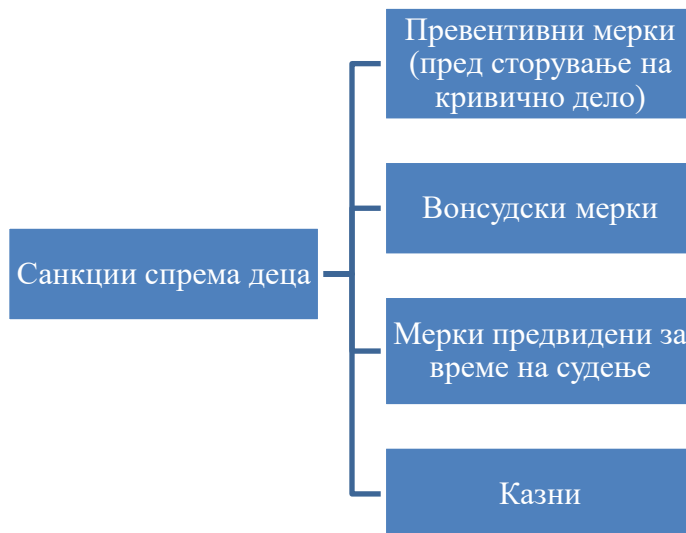
4.3 Англија и Велс

Во Англија и Велс при одредување на возраста на кривична одговорност се прави двојна класификација: првата група ја сочинуваат деца до 10 години кои не подлежат на кривична одговорност, додека втората група ја сочинуваат деца од 10 до 18 години кои подлежат на кривична одговорност, а оттука и заклучокот дека кривичната одговорност во Англија и Велс се стекнува со исполнување 10 години.²⁸⁷ Во врска со ова значајно е да се потенцира дека ОН изрази негативен став околу долната граница на кривичната одговорност која сметаат дека е многу мала како возраст за стекнување кривична одговорност на децата. Санкциите за деца во Англија и Велс се поделени на следниот начин:²⁸⁸

²⁸⁶ Youth Justice Act, [online] достапно во: <https://www.legislation.qld.gov.au/view/html/inforce/current/act-1992-044#pt.7> , 26.02.2019, 11:48

²⁸⁷ <https://www.gov.uk/age-of-criminal-responsibility> , 06.03.2019, 18:36

²⁸⁸ http://www.cte-ds.adalet.gov.tr/yurtdisiziyareti/ingiltere_15_200309.pdf , 06.03.2019, 00:10

Во рамките на првата група санкции, поточно *превентивни мерки* кои се изрекуваат пред сторување на кривично дело поделени се на: *социјална интервенција*: која што е наменета за деца со висок потенцијал за сторување кривични дела, за нив се предвидени определени социјални и образовни можности заради намалување на можноста за сторување кривични дела; *мерка за безбедни училишта* е вториот вид на превентивна мерка која е многу значајна и се состои од определени активности во училиштата кои се наменети за превенција на криминалот, конечно третот вид превентивна мерка од оваа група се *социјални активности*, активностите се посебно наменети за ефективно и ефикасно користење на слободното време на децата која овозможува намалување на можностите на запознавање со криминалниот живот и елиминирање на криминалот.

Вонсудските мерки се состојат од: мерки предвидени за асоцијални деца, парична казна, укор и предупредување. Првата вонсудска мерка се состои од забрана за движење на определени места и забрана на контакт со определени лица. Паричната казна се применува исклучиво за најлесните и багателните кривични дела. Третата мерка, односно мерката укор е предвидена за деца кои прв пат сториле и го признале стореното кривично дело и конечно последната вонсудска мерка- предупредување се изрекува само доколку на детето за претходно сторено кривично дело му била изречена мерка укор и ако по втор пат сторило кривично дело се изрекува мерка предупредување. Важно е да се нагласи дека оваа мерка се изрекува од страна на полицијата, во случај ако детето по изречената мерка повторно стори кривично дело, во тој случај се известува судот. Иако оваа мерка изгледа комплицирана, таа успеа да даде позитивни резултати околу намалување на криминалот, во

80% од случаите предвидено е намалување на стапката на криминалот по изрекување на мерките укор и предупредување.

Третата група санкции ја сочинуваат *мерките предвидени за време на судење*, тука станува збор за два вида санкции. Првиот вид е условното ослободување од казна, во овој случај може да се изрече куќен притвор или забрана за движење на определени места, така што за време на издржување на оваа санкција детето е должно во законски определени денови да се појави во надлежните установи. Вториот вид е сместување на детето во установи или т.н „безбедни домови“, важно е да потенцираме дека оваа категорија санкции се изрекуваат на деца од 12 до 16-годишна возраст.

Конечно последната категорија санкции спрема деца ја сочинуваат *казните*, кои се поделени на две групи: казна затвор и административни казни. Казната затвор како најтешка казна се изрекува за посериозни кривични дела кои се сторени од страна на деца над 10 -годишна возраст, така според статистиките на Англија и Велс процентот на изречени санкции казна затвор изнесува само 3%. Во врска со казната затвор, постојат три категории установи наменети за деца за издржување на оваа казна:

- установи за млади деликвенти: станува збор за установи во кои деца од 12 до 15 години ја издржуваат казната,
- безбедни образовни центри: овие установи во Англија и Велс се воведени во 1998 година и се наменети за деца до 14 години или за постари ранливи деца,
- безбедни детски домови: овие домови се наменети како за деца деликвенти од 10 до 13 -годишна возраст, така и за деца кои имаат проблеми околу однесувањето и емоционална нестабилност

Последната категорија од групата на казни се административни казни, каде што станува збор за парична казна и надомест на штета. Секако дека судот при изрекување на наведените санкции обврнува внимание на основните водечки принципи на малолетничка правда кои главно се насочени кон превенција на малолетничката деликвенција и благосостојбата на сторителот на делото.²⁸⁹ Во рамките на санкциите предвидени за деца во Англија и Велс, важно е да нагласиме дека согласно Законот за деца на Англија (*Children Act*) предвидени се посебни две глави во врска со грижа и надзор на детето како и заштита

²⁸⁹ Hooper, Justice, Ormerod, David, „Blackstones Criminal Practice“, New York: Oxford University Press, 2011, страна 451

на детето.²⁹⁰ Во врска со грижа и надзор судот може да одлучи да се применат определени мерки за грижа и надзор на детето само ако се утврди дека постои веројатност за опасност и страдање на детето. За деца кои наполниле 17 години и за деца кои наполниле 16 години но под исклучок ако склучиле брак не важат одредбите за грижа и надзор. Во петтиот дел од законот предвидени се одредби околу заштита на детето, согласно чл.41 ст.1 на барање на локален орган или овластено лице судот може да донесе одлука за заштита на детето доколку се утврди дека постои веројатност за опасност и страдање на детето.

4.4 Канада

Канада е земја каде што правната сцена се состои од два различни правни система, а тоа се англо-саксонското право и континенталното право. Кривичната одговорност во Канада се стекнува со исполнување 12 години. Важно е да нагласиме дека постојат три важни закони кои се однесуваат на правата на децата: првиот е Закон за малолетни деликвенти (*Juvenile Delinquent Act*) кој бил применуван од 1908 до 1984 година, вториот закон е Закон за млади престапници (*Youth Offenders Act*) кој бил применуван од 1984 до 2003 година и конечно Закон за правда за младите (*Youth Criminal Justice Act*) кој е во сила од 2003, па се до денес. Согласно чл. 38 од Законот за правда за младите на Канада (*Youth Criminal Justice Act*) целта на санкциите за деца е добивање позитивни резултати во врска со детето, неговата рехабилитација, реинтеграција во општеството и придонесување за долгорочна заштита на јавноста.²⁹¹ Во врска со составот на санкциите спрема деца ќе се водиме согласно последниот закон кој е во сила, така санкциите се поделени на следниот начин:²⁹²

²⁹⁰ Children Act-England, [online] достапно во: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/part/IV> , 09.03.2019

²⁹¹ Youth Criminal Act-Canada, [online] достапно во: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/y-1.5/page-8.html#h-26> ,01.03.2019, 12:30

²⁹²Robert D. Hoge, „Introduction to the Canadian Juvenile Justice System“, [online] достапно во: https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/RS_No78/No78_11VE_Hoge3.pdf , 09.03.2019, 17:00

Вонсудските мерки предвидени за деца се употребуваат од страна на полицијата во Англија, постојат главно четири вонсудски мерки: ослободување на детето, ослободување со неформално предупредување, ослободување со формално предупредување или упатување на општествени програми. Вонсудските мерки се наменети за полесни кривични дела со ниски или умерени ризици и целта на овие мерки е да се задржи младината надвор од судскиот систем. Моделите на ресторативната правда, исто така, може да се прикажат како дел од вонсудските мерки спрема деца.

Вонсудските санкции се алтернативи за формалната редовна судска постапка, тие се применуваат спрема деца сторители на кривични дела, пред судење. Вонсудските санкции се наменети за намалување на случаите на задржување во притвор на децата.

Пробација е третата санкција во рамките на Законот за правда за младите во Канада, што претставува една од главните цели на Законот е рехабилитација на детето, со оглед на ова потребно е да се обезбедат посебни услуги во рамките на пробацијата кои ќе помогнат и ќе дадат одговор на ризик факторите и другите потреби на детето. Пробациските службеници во Канада имаат овластувања за вршење надзор врз детето определен временски период по излегување од притворот, односно по издржувањето на казната.

Интензивна рехабилитација и надзор претставуваат програми кои содржат определени активности за младите лица кои имаат сериозни проблеми со менталното

здравје. Во институциите за рехабилитација и надзор постојат стручни екипи кои раководат со предвидените програми за деца.

Притвор или познати како групни домови и безбедни објекти предвидени за деца. Согласно законот оваа мерка може да се користи само кога останатите алтернативи се сметаат за некорисни и несоодветни.

Секако дека законот предвидува и казна затвор, во 2002 година законот воведува две нови казни за посериозни кривични дела: првата е: одложена затворска казна и казна затвор за деца, втората е: лишување од слобода под интензивна рехабилитација и надзор. Одложената затворска казна е вид на санкција која детето ја издржува во заедницата со исполнување на определени обврски предвидени во Законот, доколку детето одбива да ги исполнува обврските во тој случај може да му се изрече казна затвор за деца.

Лишувањето од слобода со интензивна рехабилитација и надзор е најстрогата санкција предвидена за деца, таа се применува за посериозни кривични дела како што се: убиство, обид за убиство, сексуални кривични дела или доколку станува збор за повторување (рецидивирање) на кривичните дела.²⁹³ Имајќи го предвид составот на санкциите спрема деца во Канада сметаме дека потребно е да се нагласи дека 8% од вкупните кривични дела сторени од страна на деца се состојат од посериозни кривични дела, додека другиот процент го сочинуваат кривичните дела против имотот²⁹⁴, што е и најкарактеристично кривично дело за деца престапници.

4.5 Германија

Во Германија лицата кои наполниле 14 години доколку се свесни за последиците од стореното кривично дело подлежат на кривична одговорност. Во случај ако детето во моментот на сторување на кривичното дело наполнило 14 години, но ако се утврди дека не е во состојба да ја сфати сериозноста на делото како и нејзините последици во тој случај не подлежи на кривична одговорност, така што може да утврдиме дека во Германија на децата може да им се изречат казни од 14 до 18- годишна возраст.²⁹⁵ Во 1923 година бил донесен

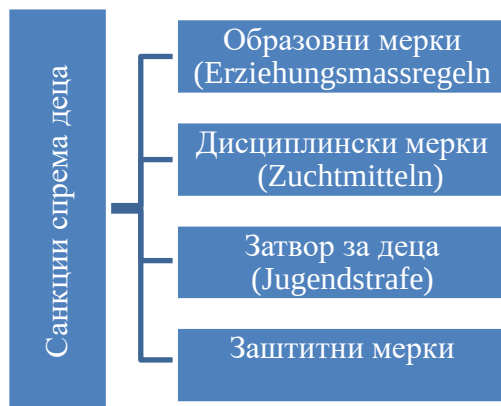
²⁹³ Lutovac, Mitar, Joksic, Ivan, Bojic, Borislav, „Juvenile Prison in Parallel Legislation“, [online] достапно во: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2217-9739/2016/2217-97391602164L.pdf> , 09.03.2019, 23:20

²⁹⁴ Picketts, John, „Kanada Ceza Adaleti Sistemi: Kuram ve Uygulamalar“, [online] достапно во: https://www.kriminoloji.com/Kanada_Ceza_Adaleti_Sistemi-John_Picketts.htm , 10.03.2019, 01:10

²⁹⁵ https://www.loc.gov/law/help/child-rights/germany.php#_ftn67 , 11.03.2019, 20:10

првиот закон од областа на правата на децата, пред донесување на овој закон кривичната одговорност на деца се стекнувало со исполнување на 12 години.

Согласно Законот за судови за млади во Германија (Jugendgerichtsgesetz, JGG) составот на санкции е на следниот начин:²⁹⁶

Образовните мерки (Erziehungsmassregeln) како мерки на безбедност се изрекуваат заради превенција од повторување на кривичните дела. Судот при изрекување на оваа мерка, детално ја истражува личноста на обвинетиот, така што постојат случаи каде при изрекување на оваа мерка на деца сторители на 15 -годишна возраст покажува позитивни резултати, додека кога истата мерка се изрекува на деца на 17 -годишна возраст, резултатите се незадоволителни. Обврските предвидени во рамките на образовните мерки треба да се насочени кон гарантирање и промовирање на образование на детето. Во рамките на образовните мерки согласно десеттиот дел од Законот за судови за млади во Германија (Jugendgerichtsgesetz, JGG) судијата за деца може да ги изрече следните мерки т.е. активности спрема детето: почитување на правилата на однесување во местото каде што живее; да прифати да посетува обуки и образовни програми; да посетува курсеви за социјални активности; да постигне спогодба со жртвата т.е. оштетеното лице; да избегнува контакт со определени лица; да избегнува движење во определени простории, да посетува курсеви за сообраќај и сл. Во случај доколку детето не ги почитува предвидените образовни мерки кои се изрекуваат од страна на судот, судијата за деца може да изрече определена мерка со која ќе му ја ограничи слободата на детето.

²⁹⁶ Jugendgerichtsgesetz, <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=756>

Дисциплинските мерки (Zuchtmitteln) согласно тринаесеттиот дел од Законот за судови за млади се делат во три категории: укор, наметнување определени обврски и дисциплински притвор за деца. Првата мерка т.е мерката укор (*Verwarnungen*) се состои во прекорување на детето и посочување на штетноста која произлегува од стореното кривично дело, за изречената мерка се води посебна евиденција. Втората дисциплинска мерка предвидена за деца е: наметнување определени обврски (*Auflagen*) од страна на судијата за деца, така што детето е должно да ги исполнува предвидените обврски кои можат да се состојат од: надомест на штета, ангажирање на детето во корист на општеството, парична казна (*Geldbusse*) и извинување од оштетениот поточно жртвата на кривичното дело. Последната дисциплинска мерка е дисциплински притвор за деца (*Jugendarrest*), станува збор за краткотрајно лишување од слобода на детето која е предвидена во шеснаесеттиот дел од Законот. Согласно законот постојат три видови краткотрајни лишувања на слободата на детето: Првото се сочинува во краткотрајно лишување од слобода на детето еден викенд или два викенда во дисциплинскиот затвор за деца; второто се состои во лишување од слобода на детето најмногу четири дена и конечно третото е познато и како „постојан дисциплински затвор“ или *Dauerarrest* и се состои во лишување од слобода на детето најмногу до четири недели.²⁹⁷

Санкцијата *Затвор за деца (Jugendstrafe)* е регулирана во седумнаесеттата глава од Законот, така согласно Законот во Германија за следните случаи може да се изрече казна затвор:²⁹⁸ доколку за стореното кривично дело и за негативните последици кои произлегуваат од стореното кривично дело не е оправдано да се изречат образовни или дисциплински мерки и доколку постои висок степен на вина, така во наведените две случаи се предвидува изрекување затворска казна за деца. Во врска со времетраењето на казната затвор, законот определува 6 месеци како долна граница на казнување додека горната граница е 5 години, но во исклучителни случаи може да се изрече казна затвор и до 10 години.²⁹⁹

²⁹⁷ Yenisey, Feridun, „Mukayeseli Hukuk Açısından Ceza Sorumluluğu Yaşı ve Ceza Sorumluluğu Olmayan Çocuklar ve Gençler İçin Ceza Hukukunda Uygulanan Alternatif Yaptırımlar“, 2007, страна 19, [online] достапно во: http://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/egitimbasvuru_basvuru/mukayeseli hukukta.pdf , 12.03.2019, 12:20

²⁹⁸ *Ibid.*, страна 20

²⁹⁹ (JGG 18/1).

Ресторативните и заштитните мерки предвидени за деца се различни и ограничени за разлика од истите мерки кои се применуваат за полнолетните сторители на кривични дела. Заштитните мерки предвидени за деца се следните: психијатриско лекување во институција или лекување во институција наменета за зависности од психотропни супстанции; водење надзор околу однесувањето на детето и одземање на возачката дозвола.

4.6 Словачка

Санкциите спрема деца во Словачка се регулирани во рамките на Кривичниот закон во специјалниот дел наменет за деца. Така предвидени се две групи санкции: Казни спрема деца и образовни мерки.

Првата категорија санкции се образовните мерки кои се состојат од обврски и ограничувања и опомена со претпазливост. Овие мерки судот може да ги изрече и во претходната постапка. Првиот вид образовни мерки, т.е. „обврски и ограничувања“ согласно чл. 107 ст.1 судот може да ги изрече со цел да го натера сторителот на кривично дело да: вложува напори за подобрување на односот со оштетениот; изврши надомест на штета која произлегла од стореното кривично дело; живее со родител или друго возрасно лице кое е одговорно за негов надзор; врши работа во определена служба во заедницата без да прима надоместок во слободното време; прима третман и терапија против зависност од штетни супстанции; посетува програми за обука за социјални вештини, психолошко советување,

психотерапија, образование или друга соодветна програма за развој на неговите социјални и лични вештини. Горенаведените обврски согласно законот не може да траат повеќе од четири часа дневно, 18 часа неделно, односно во целост не повеќе од 60 часа. Вториот вид образовна мерка е: „укор“, детето сторител на кривично дело во присуство на неговиот законски застапник ќе биде прекорено од страна на судот или во претходна постапка од страна на обвинителот со цел да му се укаже дека доколку во иднина стори кривично дело ќе биде изречена кривична санкција.

Во рамките на словачкиот систем за правда на децата постојат шест вида казни, првиот вид е општокорисна работа, при изрекување на оваа казна, согласно чл. 11 од Законот имајќи ја предвид природата и околностите во кои ќе се врши општокорисната работа не смее да го загрози здравјето, безбедноста или развојот на моралните вредности на младите престапници. Вториот вид казна е парична казна, согласно чл. 114 судот може да изрече парична казна не помалку од 40 евра и не повеќе од 2000 евра доколку младиот престапник е работодавач или имотот што е во негова сопственост овозможува изрекување таква казна, во ст.2 од истиот член утврдено е дека судот може да изрече алтернативна казна затвор до една година. „Забраната за преземање одредени активности“ како казна предвидена за деца сторители на кривични дела, согласно чл. 112 може да се изрече најмногу во траење до пет години. Казната протерување според чл. 113 судот може да ја изрече во траење од најмалку една, а најмногу пет години под услови предвидени со КЗ на Словачка, така што при изрекување на оваа казна судот е должен да внимава на личната и семејната состојба на детето со цел да не се создадат услови на морално нарушување на сторителот на делото т.е. младиот престапник. Конечно казна затвор како главна казна е предвидена во чл. 117 од кривичниот закон така согласно чл. 117 ст. 3 судот може да изрече казна затвор спрема дете од 7 - 15 години. Согласно ст.4 лицата под 18 години казната затвор ќе ја издржуваат во воспитно- поправните установи.

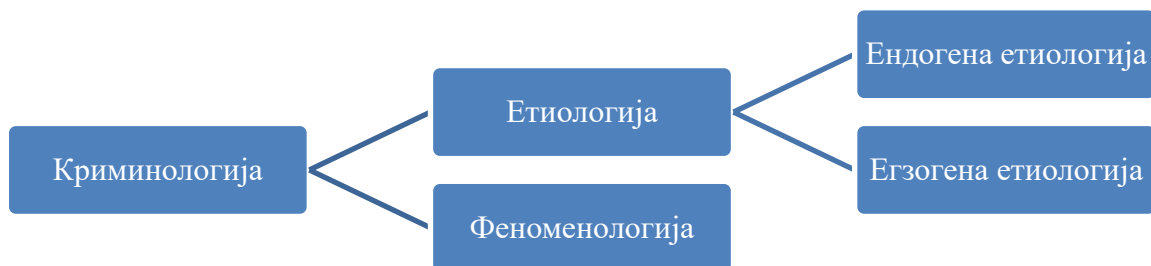
ВТОР ДЕЛ:

ГЛАВА 4

КРИМИНОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА МАЛОЛЕТНИЧКАТА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

1. Етиологија на малолетничка деликвенција

Криминологијата не може да се замисли без криминалната етиологија како и феноменологија. Етиологијата го претставува делот кој е насочен кон пронаоѓање на причините за појава на криминалот и потекнува од следните грчки зборови: “aitia“ што значи причина и “logikos” наука, накратко етиологијата претставува наука за проучување на причините на криминалот и деликвенцијата. Во рамките на криминалната етиологија се истражуваат конкретните криминолошки проблеми кои се однесуваат на пронаоѓање на причината, изучување на причината и утврдување на изворот и коренот на конкретно поставениот проблем.

Процесот на пронаоѓање на проблемот и изворот на криминалот и деликвенцијата секако дека не е едноставен, тоа зависи од различни фактори кои се насочени кон поединецот т.е. сторителот и општествената средина. Во криминологијата при истражување на етиолошките карактеристики на криминалот и деликвенцијата се среќаваме со поделба на етиологијата на ендогена и егзогена етиологија. Според оваа поделба, ендогената етиологија е насочена кон личноста и причините кои довеле да се вовлече во криминалот и деликвенцијата, додека егзогената етиологија е насочена спрема општеството и промените кои настануваат во него и секако влијаат врз настанување на криминалот и деликвенцијата. Оттаму за да може да добиеме целосна слика околу етиологијата на малолетничка деликвенција треба да дадеме примарно значење на: дефинирањето на етиологијата на

малолетничката деликвенција; прикажување на причините на малолетничката и деликвенција и криминогените фактори кои се појавуваат како главни причинители за вовлекување на децата во деликвенција, така и со исполнување на горепоставените цели ги задоволуваме критериумите со кои се занимава етиологијата како наука воопшто.

Етиологијата на малолетничка деликвенција треба да се истражува од призма на макро и микро причини за појава на деликвенцијата, но со оглед на тоа дека се работи за деликвенти кои се разликуваат според нивните биолошки, психолошки и социјални карактеристики од полнолетните лица, потребно е секако да се стави поголем акцент на спецификите на криминогените фактори како главни показатели на причините за појава на деликвенцијата кај децата, како и ендегените и егзогените фактори како многу значаен сегмент од целокупната етиологија на малолетничка деликвенција.

Во рамките на етиологија на малолетничката деликвенција со цел да ги задоволиме критериумите на етиологијата како наука и да ги добиеме главните причини кои се врзани за личноста и општеството за појава на малолетничката деликвенција, посебно место ќе им дадеме на теориите на малолетничка деликвенција кои се многу битни за дефинирање на овој феномен од различни аспекти како што се: социолошки, биолошки, психолошки, криминолошки и кривично-правни аспекти.

Факторите се, исто така, составен дел на етиологијата на малолетничка деликвенција, во кои посебно место заземаат криминогените фактори, факторските теории, функционалистичката теорија и секако ендегените и егзогените фактори кои ги спомнавме погоре, како и учеството на малолетниците во социопатолошките појави кои претставуваат растечка тенденција и сериозен проблем во рамките на криминологијата.

Општо кажано етиологијата има навистина тешка, сложена и многу важна улога поради тоа што таа треба да го лоцира и идентификува криминалот и деликвенцијата кај малолетниците но и воопшто, затоа при пронаоѓање на изворот на општествено негативните појави таа треба посебно да внимава на криминогените фактори кои имаат централно значење во рамките на етиологијата, но и споредните фактори кои се посебно значајни кога се работи за овој феномен.

1.1 Теории на малолетничка деликвенција

Во рамките на теории на малолетничката деликвенција предвидени се: социолошки, психолошки, биолошки, криминолошки теории, теоријата за ХУУ хипотеза како генетска каузација на криминалот и кривично-правни теории. Горенаведените теории се од големо значење кои помагаат при одредување и дефинирање на проблематиката на малолетничка деликвенција од етиолошка гледна точка, исто така покажуваат сеопфатност при дефинирање на причините за појава на малолетничката деликвенција.

1.1.1 Социолошки теории

Emile Durkheim во своето дело „Правила на социолошките методи“ го изнесува ставот за влијанието на општеството врз детето. Тој вели дека притисокот од страна на општеството е доволен фактор за да се создадат деца со карактеристики на општеството во кое живее, односно накратко тој посочува дека секој поединец е огледало на своето општество. Главна улога во овој процес на развој на детето како поединец имаат родителите и неговите наставници.³⁰⁰ Во однос на социолошките теории, ќе направиме една поширока класификација која ќе ги опфати: теоријата на социјална средина; теорија на референтна група; теорија на диференцијална асоцијација; теорија на културен конфликт; теорија на аномија; теорија на социјален интеракционизам и стигматизација; теорија на општествена

³⁰⁰ Durkheim, Emil, “The Rules of Sociological Method”, Istanbul: Sosyal publishing, страна 41

дезорганизација; теорија на контракултура; теорија на општествена контрола; теорија на етикетирање и секундарна девијација; радикални теории и инструментална теорија.

1.1.1.1 Теорија на социјална средина

Еден од позначајните претставници на оваа теорија е Alexandre Lacassagne, ученик на познатиот италијански криминолог, Cesare Lombroso. Lacassagne³⁰¹ ја отфрла тезата на Lombroso за роден злосторник³⁰² бидејќи смета дека постојат луѓе кои поседуваат исти физички аномалии, но не може да се дефинираат како престапници. Според Lacassagne, личноста се формира под силно влијание на социјалните фактори, со оглед на наведената теза општествената средина е доволно силна за да може да создаде престапници.³⁰³

На оваа теза се надоврзува и ставот дека економските фактори значително влијаат врз појавата и развојот на криминал. Доколку би ги имплицирале ставовите на истакнатите мислители од областа на социолошките теории, врз проблематиката околу малолетните делинквенти, сметаме дека би можело да се постави прашањето: “дали треба да се водиме според Ломбрововата теорија на роден злосторник при определувањето на причините на малолетничкиот криминал?” Концептот на роден злосторник е една од постарите теории, кои според нас, не би можело да се задржи како критериум за одредување кое лице е престапник во денешните услови. Денес постојат различни современи социолошки теории, кои во рамките на теоријата на социјална средина спаѓа и теоријата за имитација и тесно е поврзана со малолетничкиот криминал. Теоријата за имитација, создава врска помеѓу детето и неговите родители (како микрогрупа) или полнолетни лица од средината што може да ги имитира. Доколку некој од родителите врши криминални дејствија, детето имитирајќи го родителот може да се вовлече во деликвенцијата. Во однос на теоријата на социјална средина, значајно е да се напомене огромниот придонес на Emile Durkheim кој зборува за неколку карактеристики за криминалитетот. Тој смета дека корените на криминалитетот се наоѓаат во општеството; тој извира од меѓусебната соработка на општеството и луѓето, како и дека произлегува од општествената структура. Имајќи ги предвид горенаведените

³⁰¹ Криминолог и доктор по судска медицина

³⁰² Според Lombroso секое лице е потенцијален злосторник. Родениот злосторник ги поседува следните физички аномалии: најчесто се ниски по физиономија; имаат диви погледи; дрски насмевки; мал череп, истакнати јаболчници; тесно чело; асиметриско лице (очите им се шупливи и не се еднакво оддалечени една од друга), имаат густа коса, ретка брада и премногу долги раце

³⁰³ Арнаудовски, „Криминологија“, оп. cit., страна 188.

карактеристики Durkheim ја создава “теоријата на аномија” или позната како состојба на беззаконие.

1.1.1.2 Теорија на референтна група

Теоријата на референтна група заедно со теоријата на диференцијална асоцијација; теорија на културен конфликт; теорија на социјална дезорганизација; теорија на аномија; теорија на социјален интеракционизам и стигматизација и радикалната криминологија се меѓу поновите социолошки теории. Анализирајќи ги теориите може да се заклучи дека постојат неколку различни ставови околу поимното определување на криминалитетот. Првата група автори сметаат дека криминалитетот е општествено масовна појава, значи причините го бараат во општеството а не во личноста. Втората група автори, наспроти првата група, сметаат дека криминалитетот е индивидуална појава и причините треба да се бараат во карактеристиките на личноста. Тука најчесто влијаат криминогените фактори, посебно појавата станува уште покомплексна кога станува збор за деца, поради тоа што се во фаза на развивање. Третата група автори (во оваа група би можеле да ги сместиме американските криминолози) криминалитетот го врзуваат со социо-патолошките појави како што се: проституцијата, вагабундажа, алкохолизам, наркоманија и сл. За да се обработи проблематиката околу „референтна група“ значајно е да образложиме што подразбираме под истиот поим. За прв пат поимот референтна група го употребува Harbert Hуman во 1942 година.

Референтни групи, се групи кои поединецот ги зема како пример, станува дел од нив од различни причини. Општ пример за деца и поврзаноста на деликвенцијата со референтните групи е кога детето сака да стане дел од проблематичните групи (банди, гети), бидејќи тие се влијателни во одредена средина со цел да привлече внимание, а понатаму следниот чекор е градење деликвентен профил. САД е типична земја за референтните групи, бидејќи постојат голем број нации, различни култури, традиции, вредности и сл. Може да констатираме дека референтните групи се позабележителни во мултикултурните земји. Причината е во тоа што хетерогеноста на референтните групи а посебно и влијанието на најмасовната група кон останатите помали групи во одредена средина е најдобар пример за да се определи значењето на референтна група.

Референтните групи ги делиме на позитивни и негативни.³⁰⁴ *Позитивните* се оние кои детето ги избира сам, се согласува со нивните вредности, ставови, сфаќања и припаѓа во нив. *Негативните* групи се влијателни за деликвентното однесување, бидејќи малолетникот кој е отфрлен од определена средина бара референтна група која е повлијателна (тоа се најчесто злосторнички здруженија, улични групи, банди) за да се чувствува моќен и силен пред другите групи во општеството, негативните групи се антисоцијални и најчесто водат кон формирање професионални деликвенти од рана возраст.

1.1.1.3 Теорија на диференцијална асоцијација (идентификација)

Основоположник на теоријата на диференцијална асоцијација (позната како “теорија на различни поврзувања”) е американскиот социолог Edwin Sutherland, во своето дело “Принципи на криминологијата” (Principles of Criminology) во 1924 година.³⁰⁵ Основата на теоријата на диференцијална асоцијација е дека криминалното поведение се учи од оние луѓе со кои злосторникот е во тесна и непосредна врска, додека основата на криминалното поведение е социјалната дезорганизација. Концептот на социјална дезорганизација е заменет со концептот на диференцијална (различна) социјална организација, оттука криминалното поведение е резултат на учењето во процесот на дружење (интеракција) со престапници и групи во кои доминираат криминални примери. Ако во непосредната средина на поединецот доминира престапничко поведение, таквото поведение решавачки влијае врз него и го формира како деликвент.³⁰⁶ Sutherland смета дека корените на криминалот извираат од социјалната организација, а злосторството во едно општество е израз на таа организација. Детето станува престапник тогаш кога односите (контактите) со криминалните поведенија се посилен за разлика од односите со лица кои го почитуваат законот. Во текот на криминалните активности, детето ги учи основите и главните техники на криминалот, различниот однос со луѓето, непочитувањето на законот, нов животен стил и нови криминални навики. Наброените карактеристики се доволни за да може да се констатира дека се гради нова криминална позадина.

³⁰⁴ Арнаудовски, “Криминологија“, op.cit. страна 198

³⁰⁵ Освен делото “Принципи на криминологијата” Edwin Sutherland во 1949 објавува труд за “Криминал на бели јаки” (White Collar Crime)

³⁰⁶ Сулејманов, Зоран, “Криминологија“, Институт за социолошки и политичко- правни прашања, Скопје, страна 314, 315

Постојат определени критики за теоријата на Sutherland, дел од критиките велат дека теоријата не ги објаснува типологиите на криминалот; не дава објаснување зошто некои луѓе кои го учат криминалот не се вклучени во криминалните дела и не објаснува како првиот престапник станал криминалец.

Постојат 9 постулати на теоријата на диференцијална асоцијација:³⁰⁷

- деликвентното поведение се учи;
- деликвентното поведение се учи со интеракција и вербална комуникација со други луѓе;
- најважниот дел од криминалното однесување е дека се учи во определен круг луѓе. Ова подразбира дека контактите имаат непосреден и примарен карактер;
- учењето на деликвентното поведение подразбира учење на техники на сторување на кривични дела;
- специфичната насоченост на мотивите се формира од одредбите и дефинициите на правните норми како, поволни и неповолни;
- лицето станува деликвент поради преовладување на корисноста за нарушување на законот, наместо воздржување од тоа. Токму овој постулат многу јасно го објаснува принципот на диференцијална асоцијација;
- диференцијалните асоцијации се разликуваат од нивната фреквентност, траење, приоритет и интензитет. Овие каактеристики означуваат дека деликвентното поведение и анти-деликвентното поведение меѓусебно се разликуваат;
- процесот на учење на криминалното поведение во себе ги вклучува сите механизми што дејствуваат во границите на она што се сака да се научи;
- криминалот и деликвентното поведение се јавуваат како израз на општите потреби и вредности.

1.1.1.4 Теорија на културен конфликт

Прв пат за теоријата на културен конфликт зборува Шведскиот криминолог Johan Throsten Sellin во своето дело “*Културните судири и злосторството*“ (Culture Conflict and

³⁰⁷ Sutherland, Edwin, “Principles of criminology” 11th Edition, Rowman & Littlefield Publishers, England, 1992, страна 89

Crime). Теоријата на културен конфликт е позната како “теорија на културна девијација“. Според оваа теорија, криминалот се јавува поради судирот на вредностите што се јавуваат во различни групи и имаат различни начини на однесување. Хетерогеноста на социјалните групи води кон различни вредности, верувања и идеи. Кога ќе настане судир меѓу наведените вредности во тој случај настанува конфликт, а конфликтот може да резултира и со криминално однесување. Според Johan Throsten Sellin постојат два вида конфликти: Примарен и секундарен конфликт.

Примарниот конфликт се јавува кога доаѓа до судир на различни културни вредности, додека *секунарниот конфликт* подразбира развивање на една единствена култура во рамките на различни култури со сопствен сет норми, вредности и однесување. Во рамките на оваа теорија ќе дадеме место и за дисхармонија на културите, подкултура или субкултура и влијанието на субкултурата врз детските банди. Дисхармонијата на културите се јавува кога постои состојба на прифаќање на друга култура или влијание од други култури, со различна традиција, вредности и норми.

Подкултура или субкултура е култура на различни групи кои се карактеризираат како затворени, цврсти, тесни и субкултурните групи се во спротивност со доминантната култура во определено општество која има различна традиција и вредности. Субкултурните групи во последно време се карактеристични за секташтво. Теоријата за субкултура произлегува од истражувањата на школата од Чикаго. Истражувањата од школата тврдат дека одредени групи во општеството имаат карактеристични негативни вредности и ставови кои се погодни за криминал. Како пример, можеме да ја земеме подкултурата која се формира во криминалните здруженија на малолетниците, која опфаќа различни старосни групи малолетници, со интерес за сторување кривични дела. Една од поважните цели на криминалните субкултурни групи е опфаќање на што повеќе малолетници, причината лежи во тоа што малолетниците имајќи ја предвид возраста, не се доволно зрели за да оценат дали субкултурната група може да изврши негативно влијание врз нивното воспитување.

1.1.1.5 Теорија на аномија

Највлијателниот претставник на оваа теорија е Robert Merton со своето дело “*Social Theory and Social Structure*”. Учењата на Merton се засноваат врз теоријата за аномија на Emile Durkheim. Според Durkheim аномичните самоубиства се резултат од различни општествени депресии, начинот на животен стил на поединецот или уништување на вредностите, а можат да бидат предизвикани од: лошата економска состојба во општеството, сиромаштијата, лошите односи во семејството и слични фактори кои негативно се рефлектираат врз поединецот и го водат кон самоубиство. При определување на аномијата, Merton поаѓа од претпоставката дека деликвенцијата е резултат на преоптовареноста која настанува поради јазот на културни цели и средства кои се на располагање за да се остварат тие цели.³⁰⁸ Токму поради оваа причина малолетните деликвенти од пониските општествени слоеви поради недостиг на културни вредности и потреба од задоволување на сопствените потреби, заедно со поседување на материјални добра што за нив е од примарно и клучно значење, вршат криминал со непочитување на законските одредби за да ја постигнат сопствената цел. Аномичната личност на децата се определува како личност без иднина и без минато, со чувство на морална празнина.³⁰⁹ Во состојба на аномија се раѓаат пет вида однесување како начини на реакција на поединците на аномијата.³¹⁰

- *Конформизам*: (приспособување) нема значење како извор на девијантно поведение,
- *Иновација*: прифаќање и стремеж кон културните цели како што се пари, углед и сл. со отфрлање на дозволените средства за нивно достигнување,
- *Ритуализам*: напуштање на културните цели, но со придржување на институционалните норми (ова поведение по правило не станува девијантно),
- *Ретретизам*: (повлекување, бегство, оттуѓеност) отфрлање на културните цели и на институционалните средства. Тука спаѓаат алкохолизмот, наркоманијата сл.

³⁰⁸ Бужаровска, Лажетик, Гордана, Нанев, Лазар, Кошевалиска, Олга, „Кривично постапување спрема децата во ризик и во судир со законот“, Гинис, Прилеп, 2015, страна 29.

³⁰⁹ Алексоски, Стеван, “Криминологија“, Универзитет Гоце Делчев, Штип, 2010, страна

³¹⁰ Сулејманов, Зоран, “Криминологија“, Институт за социолошки и политичко -правни прашања, Скопје, страна 327, 328.

- *Бунтовништво*: промена на општеството и културната средина.

1.1.1.6 Теорија на социјален интеракционизам и стигматизација

Основната цел на оваа теорија е од една страна објаснување на криминалитетот и деликвенцијата, а од друга страна социјалната патологија, низ социолошка призма. При објаснувањето на криминалитетот и деликвенцијата се тргнува од општествениот систем. За теоријата на социјален интеракционизам значајни се следните клучни поими кои го градат костурот на самата теорија, тоа се: општествен систем, општествени групи, девијантни поведенија и деликвенти. Општествениот систем е една целина во која составните делови се: население, социјални односи, култура и сл. Доминантните и влијателните општествени групи заземаат највисоки политички и економски позиции во општеството, тие остваруваат силен ефект врз културата, правото, политиката. Девијантните поведенија настануваат тогаш кога определени однесувања (асоцијални или антисоцијални) не се во согласност со поставените норми. Конечно, деликвенти се оние лица кои органите на кривичниот прогон, на социјална контрола ги прогласуваат за такви, врз основа на дефинирањето на одредени ситуации или поведенија, тргнувајќи од кривично-правните норми што ги донела доминантната политичка група во општеството. На таа основа во општеството се создаваат две доминантни групи: *Конформисти*- оние што ги почитуваат нормите и *девијантни*- оние што ги кршат нормите.³¹¹

1.1.1.7 Теорија на општествена дезорганизација

Општествената дезорганизација е состојба кога длабоките промени што настануваат во општеството во смисла на раслојување на неговата структура, надвладување на деструктивните сили над силите на рамнотежа и редот и кога слабее влијането на постојните општествени правила врз поведението на одделни членови на групата, нарушување на рамнотежата на силите и распаѓање на социјалната структура.³¹²

При дефинирање на општествената дезорганизација треба да се даде место и за „*периодот на транзиција*“ која е тесно поврзана со општествената дезорганизација. Тоа е период во кој многу нешта не се во согласност со нормално уредениот и организиран живот,

³¹¹ Арнаудовски, “Криминологија“, оп. cit, страна 216.

³¹² Кралев, Тодор, “Криминологија- преглед на основните поими“ НИП, Студентски збор, Скопје, 2004, страна 219.

што условува неприспособеност и расцеп во единството на целите што води кон нарушување на нормалното функционирање на поединците и групите, условувајќи една неурамнотежена состојба која го оневозможува контролирањето на општествените промени.³¹³ Теоријата на социјална дезорганизација, произлегува од истражувањата во врска со социјалната околина и криминалитетот. Laccassagne смета дека општеството е одговорно поради создаденото злосторство, бидејќи тој самиот го создава злосторството. Имајќи ги предвид истражувањата на Shaw и McKaу во врска со социјалната дезорганизација може да констатираме дека со оваа теорија се поставија темелите на модерната криминологија.

Shaw и McKaу како застапници на оваа теорија, ја прифаќаат тезата на Emil Durkheim за социјален консензус и нивните истражувања се базираат на статистички податоци, демографски статистики и податоци од судски карактер. Според Shaw и McKaу децата кои живеат во местата каде што криминалитетот е во пораст, најчесто се деца од црната раса или мигранти. Една од главните причини на социјалната дезорганизација е лошата поставеност на формалната и неформалната контрола. Под *формална контрола* подразбираме надзор што се врши од страна на определени институции (пр. полициска контрола). Под *неформална контрола*, подразбираме контрола која се врши во блиската средина : семејството како микрогрупа, соседи, пријатели и сл. Мора да потврдиме дека неформалната контрола директно влијае врз превенција на малолетничката деликвенција. Стапката на криминалитетот и деликвенцијата е пониска во држави каде што социјалната структура е вкоренета и заедничките норми и вредности се усвоени од страна на мнозинството, додека стапката на криминалитетот и деликвенцијата е повисока, каде што има конфликтни групи, судир на интереси и брзи и чести промени.

1.1.1.8 Теорија на контракултура и подкултура

Теоријата на подкултура и контракултура се дел од теориите на културниот конфликт. Во оваа теорија станува збор за судир меѓу две групи: матичната група, односно пошироката група со субкултурната група или помалата општествена група. Оваа теорија ќе ја анализираме од два аспекта, првиот аспект е контракултура а вториот аспект е

³¹³Велкова, Татјана, „Општествена дезорганизација-социјална патологија-политика-криминалитет“, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Скопје, 2015, страна 3

подкултура, односно субкултура. Конфликтот настанува кога субкултурната група се спротиставува на поголемата т.е матичната група, во овој случај доаѓа до судир. Најкарактеристичен и најпознат пример е судирот меѓу припадниците на црната и припадниците на белата раса во САД, бидејќи станува збор за судир на: култура, обичаи, јазик, потекло, вредности, морал, животен стил, воспитување, вера и сл. Самиот назив “*контракултура*“ води кон несогласување, спротиставување или неприфаќање на ставовите на спротивната група, заради тоа ќе кажеме дека еден од важните елементи на контракултурата е конфликтот меѓу групите, кој е типична појава кај малолетните деликвенти. Карактеристично за контракултура кај децата се тепачките кои настануваат во училиште, спортски игри или на улица. Теоријата на контракултура за прв пат се појавува во САД поради зголемената стапка на малолетничка деликвенција. Клучната точка на истражување на контракултурните проблематики е разликите во вредностите меѓу средната и долната класа во Америка.³¹⁴

Теоријата на подкултура е многу значајна за пронаоѓање на причините за создавање малолетничко злосторничко здружение. Во едно општество не може да се очекува потполно ист начин на однесување кај децата, прво поради тоа што станува збор за развојна фаза на детето и период кога почнува да се оформува неговиот карактер; второ секое дете припаѓа во различно семејство, а тоа подразбира и различна култура, различен начин на воспитување, вредности и морал; трето средината како криминоген фактор во која детето расте и се движи, директно влијае врз него.

1.1.1.9 Теорија на општествена контрола

Концептот на општествената контрола се поврзува со нормативниот аспект на општествениот живот. Првите учења во врска со општествената контрола се јавуваат во класичната школа за криминологија. Теоријата на општествена контрола или позната како “*The Social Bond Theory*” се јавува во 1969-та година, главен застапник на оваа теорија е Travis Hirschi, клучното прашање на теоријата е „*зошто луѓето го следат законот*“? Според оваа теорија, луѓето се вклучуваат во криминални активности кога нивната врска со општеството е ослабена. Теоријата на општествена контрола предвидува дека, доколку

³¹⁴ Sonen Bern Rüdeger, “Kriminalitaet und Strafgewalt”, Einführung in Strafrech und Kriminologie, Stuttgart, 1978, страна 144

социјалните ограничувања на антицосијалното поведение се ослабени или отсутни, во тој случај се јавува деликвентното однесување кај децата, со други зборови, кога детето доживува недостиг од социјални врски, во тој случај веројатноста дека ќе учествува во криминални активности е повисока. Тука многу јасно може да се заклучат следните работи: прво, најважната улога ја носат родителите преку нивната контрола врз децата, недостигот од контрола води кон создавање лоша средина ; второ, создавањето на лоша средина води кон креирање деликвентен профил; трето, лошо организираниот дневен или неделен распоред води кон премногу слободно време за детето, па во рамките на ова слободно време тоа почнува да ги создава првите чекори кон деликвентно однесување, бидејќи се намалува интересот за образование и останати активности, а се зголемува интересот за минување голем дел од денот на улица. Според Travis Hirschi постојат четири важни елементи што ги објаснуваат врските во општеството:³¹⁵

- I. *Приврзаност*: интернализацијата на норми, свеста и супер-егото се определува со приврзаноста на поединецот кон нив. Според Travis Hirschi ова е социолошки пандан на супер егото.³¹⁶
- II. *Посветеност*: луѓето ги почитуваат правилата поради стравот од последиците на непочитување на нормите. (станува збор за санкција како последица од кршење норми)
- III. *Вклучување*: Ангажман на детето за личните активности, Travis Hirschi вели дека, ако поединецот е вклучен во дневните активности, во тој случај ќе нема време за да се вклучи во деликвентните активности, значи станува збор и за продуктивно користење на времето.
- IV. *Верба*: Заеднички систем од вредности во рамките на една култура. Оваа подгрупа на теоријата на општествена контрола ја вклучува и теоријата на притисок³¹⁷.

³¹⁵ <http://forensicpsychology.umwblogs.org/organized-crime/the-social-control-theory/> 05.04.2017, 09:55

³¹⁶ Според Фројдовата теорија психичкиот апарат на личноста е создадена од: ид, его и суперего. Според овој модел суперегото ја игра улогата на критички и морален судија и суперегото се стреми кон совршенство.

³¹⁷ За теоријата на притисок зборува и Emile Durkheim, потоа е развиена и од страна на Robert K. Merthson, оваа теорија е позната како “Мернонијанска Аномија“ или “теорија на општествена класа“. Robert K. Merthson во своето дело: Социјална теорија и социјална структура (Social Theory and Social Structure) вели дека колку можностите во една општествена структура се нееднакви за граѓаните, а ова е пречка за остварување на цели, толку повеќе граѓаните ќе се стремат да ги исполнат своите цели со незаконски средства сторувајќи кривични

Според оваа теорија поединецот има верба во општествените цели и општествениот морал. Доколку дојде до состојба на недостиг на средствата за постигнување на тие цели, во тој случај се јавува девијантното и антисоцијалното поведење за полесно постигнување на поставената цел.

Социјалната контрола се создава од страна на општеството. Постојат две основни значења на концептот на социјална контрола:³¹⁸

- I. *Класична смисла*: ги опфаќа сите алати погодни за создавање ред во општеството и воедно ги насочува поединците кон усогласување на поставените вредности
- II. *Потесна смисла*: го објаснува асоцијалното и антисоцијалното поведење (кои водат кон деликвентно однесување) во процесот на усогласување на поединците во општеството.

1.1.1.10 Теорија на етикетање и секундарна девијација

За да ја објасниме теоријата и процесот на етикетање заедно со секундарната девијација, важно е да објасниме што претставува примарна а што секундарна девијација? Теоријата на етикетање за прв пат се појавува во Германија од страна на Fritz Sack. Главни претставници на оваа теорија се: Edwin Lemert, John Kitsuse, Kai Ericson и Howard S. Becker. Теоријата станува популарна со делото “*Crime And the Community*” создадена од страна на Frank Tannenbaum.³¹⁹ Според Tannenbaum и Becker: поединците кои прв пат сторуваат кривично дело, по стореното дело негативно се критикуваат, односно се етикетаат од страна на другите поединци во општеството, околу нивниот начин на живеење, карактер и слично, па поради тоа како реакција се јавува повторно сторување кривично дело, значи етикетањето влијае врз повторно сторување кривични дела без разлика дали се истородни, па оттука и проблемот околу рецидивизмот. Howard S. Becker при објаснување на теоријата за етикетање своите истражувања ги насочува во три дела: Концептот на девијантноста како колективна акција; повторно откривање на девијантноста;

дела и потпаѓајќи на девијантни субкултури како што се криминални банди, злосторнички здруженија, социопатолошки појави и сл.

³¹⁸ Yücel, Tören, Mustafa, “Kriminoloji”, Umut Vakfi, İstanbul, 2004, страна 113

³¹⁹ Demirbaş, Timur, “Kriminoloji”, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2001, страна 136

морална концепција на девијантноста.³²⁰ Во 1950 година Edwin Lemert исто така работел околу теоријата за етикетирање, поточно ги анализирал негативните последици кај деликвентите од етикетирањето. Тој во своите истражувања прави разлика меѓу примарна и секундарна девијација. Теоријата за етикетирање или позната како “*Labeling Theory*“ најмногу е критикувана бидејќи голем дел од автори кои се занимаваат со оваа проблематика, сметаат дека оваа теорија не дава објаснувања околу етиологијата на криминалот, поради тоа не можат да се откријат причините на девијантноста.

Примарната девијација се појавува како општа девијација пред поединецот да биде етикетиран, во рамките на оваа девијација постои чинот на кршење определени норми од страна на поединци. *Секундарната девијација* е продолжение на примарната девијација и може да се карактеризира како збир од дејствија кои се случуваат по примарната девијација, односно во рамките на примарната девијација поединецот може да изврши кривично дело, додека во секундарната девијација значајна улога игра казната, која откако ќе се изрече автоматски лицето се етикетира како криминалец од страна на општеството. За да може да ја разбереме конекцијата меѓу примарната и секундарна девијација ќе дадеме еден типичен пример од малолетнички казнени дела: ако една малолетничка банда се занимава со дела на насилство, алкохолизам, вагабундажа и сл. ова се карактеризира како примарна девијација, откако криминалната кариера се развива во сторување кривични дела од типот на убиства во тој случај настанува секундарната девијација, заедно со развивање на криминалниот профил, додека процесот на етикетирање настанува по изречената санкција. Примарните девијации се вообичаени и почести, па поради тоа најчесто не се сметаат за кривични дела (како што се социо-патолошките појави).

Етикетирањето е производ на секундарната девијација, односно покажува општествената реакција во однос на девијантноста. Затворскиот систем е една од типичните примери за оваа теорија, бидејќи поединците кои ја издржале казната од стореното кривично дело (кражба, убиство и сл.), по излегување од затворот се етикетираат од страна на другите лица во општеството како „криминалци“, токму овој процес се нарекува “*процес*

³²⁰ Rock, Paul, McIntosh, Marry, “Deviance and Social Control”, Tavistock Publications, London, 1974, страна 41.

на етикетање“ бидејќи поединецот иако ја издржал казата станува познат според стореното кривичо дело.

1.1.1.11 Радикална теорија (теории за конфликт)

Радикалните теории се теории развиени во социологијата и социјалната психологија. Теориите за конфликт ги нагласуваат материјалните, социјалните и политичките нееднакости во општествените групи, односно го критикуваат социјално-политичкиот систем. Корените на радикалните теории може да се најдат во ставовите на познатиот филозоф Karl Marx. Тој е познат според неговите анти-капиталистички ставови, бидејќи сметал дека капитализмот е лош и злостен економски систем кој резултира со поделба на општествени класи. Поделбата на општествени класи во криминолошка смисла е проблематична, бидејќи тука се јавуваат криминогените фактори како главни причинители на криминалитетот и деликвенцијата во едно општество. Според радикалната теорија нееднаквата поделба на материјалите добра и моќта е основа за деликвентно однесување, бидејќи кај децата главната цел е задоволувањето на потреби, кога тоа не можат да го постигнат со материјалните средства што ги добиваат од своите родители, во тој случај почнуваат да сторуваат кривични дела најчесто од имотен карактер.

Теоријата на Квини за криминалното однесување во себе ја содржи Марксовата теза за конфликт меѓу класите и е сумирана во шест дела:³²¹

- официјално дефинирање на криминалот;
- формулирање на дефинициите за криминалот;
- применување на дефинициите за криминалот;
- начин на кој моделите на однесување се развиваат во однос на дефинициите за криминалот;
- конструирање идеологија за криминалот- идеологијата за криминалот ја конструираат и ја шират припадниците на доминантната класа заради обезбедување на нејзината хегемонија;

³²¹ Thompson, E. William, Bynum, E. Jack, “Juvenile Delinquency: Sociological Approach” Арс Ламина, Скопје, 2014, страна 178.

- конструирање на општествената реалост на криминалот- таа се конструира со применување на дефинициите за криминалот.

Имаќи ја предвид горенаведената поделба на Квини може да се заклучи следиот став: криминалното однесување настанува кога доминантната класа во едно општество сака да одржува контрола врз потчинетата класа во истото општество.

1.1.1.12 Инструментална теорија

Инструменталната теорија на малолетничка деликвенција во основа има марксистички пристап. Теоријата е развиена од страна на Herman и Julia Schwendinger, кои зборуваат за класната поделба кај децата и проблемите кои ги предизвикува класната поделба што водат кон деликвенција. Herman и Julia Schwendinger ги истакнуваат следните општествени мрежи кај децата во Америка:

- I. *Млади од високото општество*- тоа се млади од елитниот слој на населението, деца на семејства од средна класа.
- II. *Масленици*- познати како провинцијалци или силеции во оваа група сместени се малцинствата кои доаѓаат од долната класа.
- III. *Интелектуалци*- припадниците на оваа класа познати се како “мозоци”.

Погоре спомнавме дека инструменталната теорија има марксистички пристап, оттука важно е да дадеме образложение околу компаративниот аспект на марксизмот и наведената теорија. Марксизмот како општествена, социјалистичка и политичка теорија говори за поделба на општествата на класи и инсистира дека сите општества се поделени на класи, освен првобитната заедница. Karl Marx вели дека поделбата на класи во едно општество, создава проблеми, се губи хармонијата и доведува до класна борба, истите карактеристики можеме да ги најдеме во горенаведената поделба на класи кај децата.

При класификација на децата, врз основа на општествените класи може да се заклучи следното:³²² во економско лишениите средини децата покажуваат чинови на насилство и стапката на криминал (посебно кражби, грабежи, провални кражби и сл.) е повисока. Кај младите од високото општество или познати како “елита“ не значи дека не постојат

³²² Thompson, E. William, Bynum, E. Jack, “Juvenile Delinquency: Sociological Approach” Арс Ламина, Скопје, 2014, страна 183.

деликвентни активности, во оваа група преовладуваат различни кривични дела под влијание на криминогениот фактор- богатство, бидејќи децата од оваа категорија не вршат кривични дела заради лична егзистенција или задоволување на потреби, тие имаат доволно средства и не се стремат кон кражби, грабежи туку кон наркоделиквенција и слични дела. Оттука јасно произлегува дека целта на инструменталната теорија е анализирање на поделбата на општествените класи која негативно и директно влијае врз стапката на зголемување на малолетничката деликвенција.

1.1.2 Психолошки теории

Психологијата како наука се бави со објаснување на човековите чувства, мисли, можности и односи. Еден од важните претставници во врска со психолошките теории околу темпераментот е Хипократ. Од криминолошка и кривично-правна гледна точка, за нас категоризациите околу темпераментот се битни за да ја создадеме конекцијата на психолошките промени кај детето и причинско-последичните врски со криминалот. Пред да преминеме на класификација на темпераментот, да објасниме што е темперамент и како психолошките теории, а воедно и темпераментот влијаат врз малолетничката деликвенција. Психолозите истакнуваат дека голем број малолетни делинквенти доаѓаат од сиромашни семејства, имаат деструктивни односи со соседите, пријателите и со наставниците. Во контекст на психолошките теории, психолозите појавата на криминалитетот и деликвенцијата кај децата ја гледаат во менталното и емоционалното нарушување, а не само како последица на социјалните фактори како што се класните судири, сиромаштијата и.тн. Така во рамките на психолошките теории ќе ги опфатиме: психодинамичните теории; когнитивни теории и теоријата на социјално учење. Темпераментот е важен фактор за сторување кривични дела, оттука ќе ја дадеме поделбата на темпераментот според Хипократ:³²³

- I. *Колеричен*- овие лица најчесто имаат чиста цел, тие се многу добри аналитичари, брзо реагираат и поседуваат висок степен на амбиции со самодоверливо и строго его;

³²³ Burns, Karima, Kristie, "The Temperaments and the Adult-Child Relationship", Breath Publishing, U.S.A, 2010, страна 34 и 44.

- II. *Сангвиничен*- луѓето со сангвиничен темперамент се оптимисти, со краткотрајни слаби реакции (лесно создаваат лутина и исто така лесно ја забораваат), кои лесно воспоставуваат контакти со многу луѓе;
- III. *Флегматичен*- основната емоција им е рамнодушност, тие бавно реагираат, имаат тенденција да избегнуваат конфликти. За разлика од колеричниот, сангвиничниот и меланхоличниот темперамент, флегматичните лица најдобро се чувствуваат кога се сами;
- IV. *Меланхоличен*- за разлика од сангвиничниот темперамент во која како основна емоција се јавува оптимизмот, во меланхоничниот темперамент се јавува песимизмот. Лицата со меланхоличен карактер тешко ги преживуваат дејствата, тешко воспоставуваат контакти и не им се забележуваат чувствата. Австрискиот филозоф Rudolf Stainer зборува за меланхоличните карактери и вели дека секој човек е господар на своето тело, но меланхоличните личности сметаат дека не можат да раководат со сопственото тело.

Во рамките на психолошките теории ќе ги анализираме: психодинамичните, когнитивните, теоријата на социјално учење и психоаналитичките теории заедно со влијанието на психоза и невроза кај малолетниците. Во доленаведениот приказ јасно се прикажани 4-те темпераменти и нивното влијание врз личноста.³²⁴

³²⁴ Eysenck, H.J., Eysenck, M.W, "Personality and Individual Differences" Plenum Publishing, 1958.

1.1.2.1 Психодинамични (психоаналитички) теории

Психодинамичните теории се познати по учењата на Sigmund Freud, Alfred Adler, Jacques Lacan, Harry Stack Sullivan, Carl Jung. Во екстремни случаи менталните тортури ги насочуваат луѓето кон агресија и насилство. Психодинамичните теории се поврзани со психоанализата, а најчесто познати како психоаналитички теории, во тој контекст човековите дејства не можат да се објаснат само кога човекот е свесен за неговите дејствија, туку психодинамичните теории се занимаваат и со испитувањето на потсвесста.

При анализирање на психодинамичниот приод клучна улога игра периодот од детството и периодот на развој на детето, значи психоаналитичките теории го објаснуваат деликвентното однесување нагласувајќи ја важноста на воспитувањето на детето и семејните односи. Основа на психодинамичните теории е претпоставката дека човековото однесување е контролирано од несовесни ментални процеси и се развива во раното детство. Според Sigmund Freud, психичкиот апарат на личноста се состои од три главни компоненти:

ид, его и суперего. *Ид* е примитивниот дел, компонента со кое е родено секое дете. *Егото* се развива преку реалноста на животот и помага за управување на потребите на ид. *Суперегото* се развива преку интеракција со родителите и другите луѓе зачајни за детето и претставува развој на совеста и моралните правила.³²⁵

Freud смета дека непочитувањето на законот е производ на абнормалната структура на личноста која се формира од раните години. Имајќи ги предвид психодинамичните теории, важно е да ги потенцираме целите на оваа теорија, според тоа овие теории се занимаваат со: ставање на површина на конфликтите кои се вградени во потсвестта; водење надзор врз сопствениот живот; градење здрави односи со луѓето и сл. Францускиот психолог и невролог Pierre Janet, при објаснување на психоаналитичките теории вели дека проблемите кои настануваат во психата можат да влијаат врз човековото тело, како на пример парализирање поради претрпен стрес, иако од биолошка гледна точка не би имало проблеми, целта на психолошката анализа е духовно чистење и отфрлање на отровите (disinfection) од психата.³²⁶

Во овој контекст може да се заклучи следното: постои веројатност дека психичките растројства, нестабилности, притисоци може негативно да влијаат врз физичкиот интегритет и да резултираат со физички болки. Во рамките на малолетничката деликвенција, психолошките теории се многу битни за да се определат факторите и причините кои влијаат врз психата на детето за да создаде деликвентен профил. Според психоаналитичките теории моралниот развој и дисциплината се многу важни карактеристики што мора да ги поседува секое дете, оттука да додадеме дека истиот став околу моралниот развој е предвиден и во учењето за его-то во Фројдовата теорија. Од моментот кога детето ќе ги пречекори забраните, тој момент почнува да се создава и развива чувството на вина, тука се јавуваат две насоки: прво ако во овој момент не се води надзор од родителите, детето продолжува да се чувствува виновно во тој случај следната етапа е сторување деликвентни активности, второ ако во истиот момент родителите вршат надзор врз детето, тогаш од психичка гледна точка се создаваат различни емоции, и детето може

³²⁵ Meena, Tejendra, "Psychological Theories of Juvenile Delinquency-A criminological perspective", Jodhpur National Law University, India, 2016, страна 1644 и 1645

³²⁶ Reuchlin, Maurice, "Historia de la Psicología", Anil Publishing, Istanbul, 1964, страна 75.

да разликува што е дозволено и што не е дозволено. Од горенаведените ставови околу поврзаноста на психодинамичните теории со малолетничката деликвенција може да се заклучи дека психичкиот развој е важен дел за воспитниот процес, но начинот на живеење на детето, сепак, се раководи од страна на родителите и оттука и начинот на воспитување. Доколку детето не може да воспостави контакт со родителите и општо кажано, да ги филтрира негативните особини од својот карактер, во тој случај тие создаваат напор во психата и го вовлекуваат детето кон сторување кривични дела, што може да се каже дека тоа го претставува и првиот чекор кон деликвенција.

1.1.2.2 Когнитивни теории

Когнацијата ја означува способноста за знаење, односно когнацијата е општ назив за процесот на: размислување, учење и помнење. Психолозите кои се занимаваат со когнитивните теории (когнитивна перспектива) се фокусираат на менталните процеси, односно на начинот на решавање на проблемите. Jean Piaget е основач на овој пристап и најважен претставник на развојната детска психологија и според него внатрешната мотивација на детето е една од битните концепции. Когнитивната адаптација претставува една од основните функционални константи во човечкиот развој бидејќи секоја личност има вродена тенденција да се адаптира на околината.³²⁷ Американскиот психолог Lawrence Kohlberg познат по неговата “теорија на фази на морален развој” концептот на развојните фази ги примени во криминологијата. Според оваа теорија децата патуваат низ фази на морален развој каде што одлучуваат за моралниот и етичкиот развој, според тоа престапниците имаат различна морална ориентација која се разликува од луѓето кои го почитуваат законот.

Според Lawrence Kohlberg постојат шест фази на развој:³²⁸

- *Прва фаза (Избегнување на казната и добивање награда)*: станува збор за авторитетот на родителите спрема нивните деца, начинот на однесување на детето зависи од нивните родители;

³²⁷ Бужаровска, Лажетик, Гордана, Нанев, Лазар, Кошевалиска, Олга, “Кривично постапување спрема децата во ризик и во судир со законот“, Гинис, Прилеп, 2015, страна 36.

³²⁸ Maas R. Jefferey, Vito, F. Gennaro, “Criminology-Theory, Research, and Policy” Jones&Bartlett Learning, Burlington, 2011, страна 103.

- *Втора фаза (Индивидуализам и интерес)*: преземање лични одговорности и задоволување лични потреби. Одговорностите на други лица се оставаат на нив;
- *Трета фаза (Меѓучовечки односи и адаптација)*: целта на оваа фаза е да се биде примерен и да се следат “златните правила”;
- *Четврта фаза (Општествена свест)*: целта на овој период е заштита на општествениот ред и мир;
- *Петта фаза (Корисност и индивидуален морал)*: во оваа фаза се сместени: правилното однесување, човековите права и сл. целта на оваа фаза е почитување на начелата кои се усвоени од страна на општеството;
- *Шеста фаза: (Универзални и морални принципи)*: поединците се раководат по етичките принципи што сами ги избрале.

Ако престапниците имаат различна морална ориентација која се разликува од луѓето кои го почитуваат законот, во тој случај за нас се битни карактеристиките на децата престапници што не го почитуваат законот, а оттука се отвора и прашањето што претставува моралот? Денес се уште не постои општоприфатлива дефиниција за морал, зборот морал потекнува од латинскиот збор “*morallitas*” и во превод значи соодветно однесување. Доколку би создале еден општ приказ за моралот би можеле да кажеме дека тоа е збир од правила на определено општество или општествена класа за содржината и начинот на меѓусебните односи на луѓето и на човечките заедници.³²⁹ Секое дете помиува низ процесот на адаптација во однос на средината , овој процес е важен за начинот на размислување и учење на детето, а оттука и создавање на моралната свест. Средината како фактор, влијае врз создавање на карактерот на малолетникот, ако малолетникот според општествено прифатливите вредности расте во неморална средина (лошо семејно воспитување, користење висока доза на алкохол од страна на родителите и како последица насилно однесување спрема детето, користење наркотични средства во блиската средина , учество во тепачки и сл.) во тој случај, многу полесно може да се вовлече во деликвенција,

³²⁹ Long, Alex, Sedley, David, “The Hellenistic Philosophers”, Cambridge University Press, London, 1987, страна 366-367

бидејќи како што погоре беше потецено деликвентите имаат различно морално сфаќање од другите луѓе кои што ги почитуваат законите.

1.1.2.3 Теорија на општествено (социјално) учење

Изразот “општествено учење” за прв пат е употребуван во 1947 година, од страна на Julian Rotter, а потоа Bandura и Mischel со своите учења најмногу придонеле за развојот на оваа теорија. Меѓусебното учење на луѓето за прв пат го анализира американскиот филозоф и психолог John Dewey, тој умот и формирањето на умот го проценува како општествен процес. Според Julian Rotter за да се објаснат човековите однесувања, треба да се анализира поединецот и неговата средина. Значи теоријата на општествено (социјално) учење поаѓа од хипотезата дека однесувањето се учи преку копирање туѓи однесувања, а резултатот може да биде успешна или неуспешна копија. Од самото дефинирање за “копирање на однесувањата на други личности” може да се заклучи дека наведената теорија тесно е поврзана со причините за малолетничка деликвенција, бидејќи во рамките на оваа теорија може да се анализираат позитивните и негативните аспекти на имитирањето на семејството како микро група и социјалната средина. Во рамките на имитирањето или копирањето, за нас се битни негативните карактеристики бидејќи токму тие карактеристики водат кон деликвентните активности.

Општите принципи на општествено (социјално) учење се следните:³³⁰

- луѓето ги копираат туѓите однесувања преку набљудување на тие односи;
- учењето може да оствари или да не оствари влијание врз однесувањето на личноста;
- перцепциите играат голема улога во процесот на учење;
- теоријата за општествено учење е во функција на мост меѓу когнитивното учење и начинот на однесување.

Од наведените принципи четвртиот принцип на општествено учење, покажува дека оваа теорија е тесно поврзана и со когнациите. Во контекст на теоријата на општествено учење од голема важност е да се напомене дека оваа теорија е развиената верзија на

³³⁰ Bayrakci, Mustafa, “Social Learning Theory and its Educational Applications”, Sakarya University Faculty of Education, Sakarya, 2007, страна 201

теоријата на диференцијална асоцијација на Sutherland. Теоријата на општественото учење е многу широка и сеопфатна теорија, од криминолошки аспект за нас е битна компонентата копирање и имитирање, најчесто при објаснување на процесот на копирање - како пример ги дадовме семејството и социјалната средина, но сметаме дека медиумите исто така директно влијаат во овој процес, станува збор за следење на телевизиски програми кои може да придонесат за негативни карактеристики за неправилен развој на детето, интернет (различни веб- портали кои не се дозволени за деца) и сл.

1.1.3 Биолошки теории

Биолошките теории во рамките на криминологијата ги анализираат генетските и биолошките карактеристики на престапникот, истовремено овие теории тврдат дека престапникот е создаден од посебен “материјал“ со различни физиолошки, генетски и структурални разлики. Во рамките на биолошките теории ќе дадеме место на Генетска каузација на криминалот или позната како: ХУУ хипотеза, френолошка теорија и ендокринолошка теорија. Lombroso како дел од првите позитивисти, смета дека престапникот од биолошка гледна точка е дегенериран од самото раѓање и свртен кон првобитноста.³³¹ Lombroso лицата што ги поседуваат биолошките карактеристики на престапничко поведение ги нарекува “*стигмати*“ според овој модел престапниците ги поседуваат следните анатомски карактеристики:³³² изретчена коса; губење сила и килажа; мал череп; тесно чело; крупни коски во черепот; развиени коски на јаболчниците и вилицата; темна боја на кожата; виткана коса; големи уши; сличноста на машкиот и женскиот пол: машките личат на жени и обратно; намалување на генетски активности; минимално чувство на болка; неемотивност; отсуство на чувството за каење и посебни морални вредности.

William Sheldon³³³ е еден од претставниците на биолошките теории. Тој дава тројна класификација на надворешниот изглед на престапниците:

- *Ендоформски тип*: дебели, меки и тркалезни;

³³¹ Nietzel, Michael “Crime and Its Modification”, Pergamon Pr, New York, 1979, страна 67.

³³² Sapsford, Roger, “Individual Deviance: The Search For The Criminal Personality, Crime and Society, Routledge & Kegan Paul in association with Open University Press ,London, 1986, страна 311.

³³³ Психолог и доктор по општа медицина.

- *Мезоформски тип*: силни и поседуваат атлетичка конструкција,
- *Ектоморфски тип*: високи, слаби и недоволно развиен мозок.

Од горенаведената класификација, секоја типологија поседува различен темперамент, на пример ендормскиот тип е секогаш весел и пријателски настроен; мезоформскиот тип е агресивен, храбар и енергичен и конечно ектоформскиот тип поседува агресивен, емоционален и затворен темперамент. Sheldon наведениот модел го применил врз две различни групи од кои едната е составена од 200 престапници, а другата од 200 луѓе без криминална кариера, тој при користење на горенаведената типологија вели дека можно е да дојде до состојба на мешање на карактеристиките на ендормски, мезоформски и ектоформскиот тип, но експериментот покажува дека луѓето со мезоформска конструкција се најкарактеристични типови на престапници.³³⁴

Elanor Glueck и Sheldon Glueck ги анализираат анатомските црти, односно надворешниот изглед на престапникот, тие ја следат методологијата на Sheldon и прават експеримент врз 500 деликвенти и 500 неделиквенти, тие ја прифаќаат типологијата на Sheldon околу ендормски, мезоформски и ектоформскиот тип но додаваат уште една група наречена “балансиран тип“.

Балансираните типови се луѓе кои изгледаат како престапници, но немаат никаква криминална позадина, односно не поседуваат мезоформски карактеристики.³³⁵ Мора да додадеме дека денес наведените типологии на Lombrosso и Sheldon, не се прифатливи, тие се битни за еволуцијата на биолошките теории заедно со типологиите на Kretzhmer,³³⁶ Glueck и Juan Cortes.

Благодарение на криминалистиката, денес постојат современи методи за пронаоѓање на престапниците (како што се евидентирање на биолошки, хемиски, механички траги, отисоци од прсти, идентификација и сл.).

³³⁴ Taylor, Ian, Walton, Paul, Young, Jock, “The New Criminology”, Routledge, New York, 1985, страна 43.

³³⁵ Glueck, Sheldon, Glueck, Elanor, “Unravelling Juvenile Delinquency”, Mass, Cambridge, 1950, страна 246.

³³⁶ Германски психијатар, познат по неговото дело за физичката структура на престапници: “Physique and Character“

1.1.3.1 Генетска каузација на криминалот: ХУУ хипотеза

Генетските теории налагаат дека деликвентните активности на детето се поврзани со неговите родители. Оттука, ако ја земеме предвид хипотезата дека ако еден или двајцата родители се бавеле со криминал, преку генетската каузација поточно кромозомите, истите навики се пренесуваат и на детето.

Генетските каузации во рамките на биолошките теории можеме да ги анализираме во следните три групи: истражувања врз семејствата, близнаците и хромозомите.³³⁷

I. *Истражувања врз семејствата*

Првите истражувања околу семејството се базираат во набљудување на семејната лоза. Воведните истражувања за анализа на престапниците во семејството ги направиле американскиот социолог Richard Louis Dugdale и американскиот психолог Henry Herbert Goddard, истражувајќи ги семејствата Kallikak во 1916 година³³⁸ и Jukes во 1942 година. Goddard, при неговото истражување познато под наслов: “Семејство Kallikak: студија за наследувањето на слабоумноста” (The Kallikak Family: A Study in the Heredity of Feeble-Mindedness) зборува дека слабоумноста кај престапниците го зголемува криминалот до 50 отсто. Dugdale во неговата студија: “Семејство Jukes: студија за криминал, сиромаштво, нарушувања и болести” (The Jukes: A Study in Crime, Pauperism, Disease and Heredity) истакнува дека семејната лоза не е доволна за да се дефинира криминалот, тука значајно место зазема и ефектот на социјалната средина врз личноста.

II. *Истражувања врз близнаците*

Истражувањата се спроведени врз еднојајчани (monozygotic) и двојајчани (dizygotic) близнаци. Првото истражување од оваа област е направено од страна на Johannes Lange во 1930 година во Германија. Тој истражувал 30 пара близнаци затвореници и дошол до следниот заклучок: еднојајчаните близнаци поседуваат 77 отсто сличности при наследувањето, додека двојајчаните близнаци поседуваат само 12 отсто. По добиените

³³⁷ Akıncı, Sokullu, Füsün, “Kriminoloji”, Beta, İstanbul, 2012, страна 161.

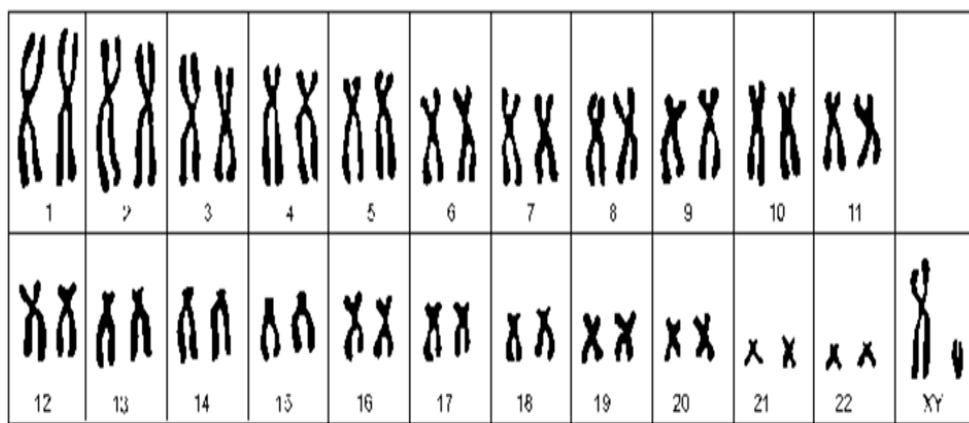
³³⁸ Stott, Herbert, Denis, “Delinquency- The Problem And Its Prevention”, SP Medical And Scientific Books, London, 1982, страна 198.

результати Johannes Lange констатирал дека наследството е важен фактор за сторување кривични дела.³³⁹

III. Истражувања врз хромозомите

Хромозомите се носители на наследни својства, а за нас се битни за објаснување на криминалитетот и деликвенцијата како резултат на наследно својство. Кај човечките клетки постојат 23 пара хромозоми, т.е. вкупно 46 хромозоми. 23-тиот пар хромозоми го одредува полот, во нормалната машка клетка постои еден X и еден Y хромозом додека во нормалната женска клетка постојат два X хромозоми. Во исклучителни случаи кај лицата од женски пол може да дојде до состојба на недостиг или вишок на еден X хромозом, во тој случај се јавува “монголизам” односно болест што се манифестира со ментална заостанатост.³⁴⁰

Хромозомска шема:³⁴¹

Во 1965 година се спроведува истражување од страна на Patricia Jacobs врз ментално заостанати лица во Шведска. Се истражуваат 197 ментално болни лица, од кои вкупно 7 лица од машки пол имаат различна хромозомска структураа (XYY). На исто место овој пат се анализираат 315 ментално болни лица од кои 9 лица од машки пол имаат XYY хромозомска структура. Кај овие лица наместо 46 хромозоми постои еден вишок хромозом и се дефинира дека лицата со ваква хромозомска структура се потенцијални деликвенти. После наведените генетски истражувања, во науката секоја проблематика околу нападот и

³³⁹ Nietzel, Michael, “Crime and Its Modification”. Pergamon, New York, 1979, страна 72

³⁴⁰ Prins, Criminal Behavior, London, 1982, страна 58

³⁴¹ <http://www.mrothery.co.uk/module2/images/Image214.gif> , 13.04.2017, 13:23

агресијата почна да се врзува со последниот хромозом, се додека не се спроведе ново истражување во затворите кое ја потврди претпоставката дека лицата со ХУ хромозомска структура статистички гледано повеќе сторуваат кривични дела за разлика од лицата со ХУУ хромозомска структура.³⁴²

Во 1973 година Jarvik при анализирање на генетските абнормалности, ги добива следните резултати:³⁴³

	ХУУ%	ХХУ%	Монголизам %
Новородени машки деца	0,13	0,14	0,13
Полнолетни машки лица	0,43	0,35	-
Ментално болни	0,7	1	-
Престапници	1,9	0,86	-

Во контекст на хромозомските објаснувања за криминалот важно е да напоменеме дека во современите истражувања се тврди дека генетските каузии минимално се покажуваат како причина за сторување кривични дела и поради овој факт оваа теорија е многу критикувана.

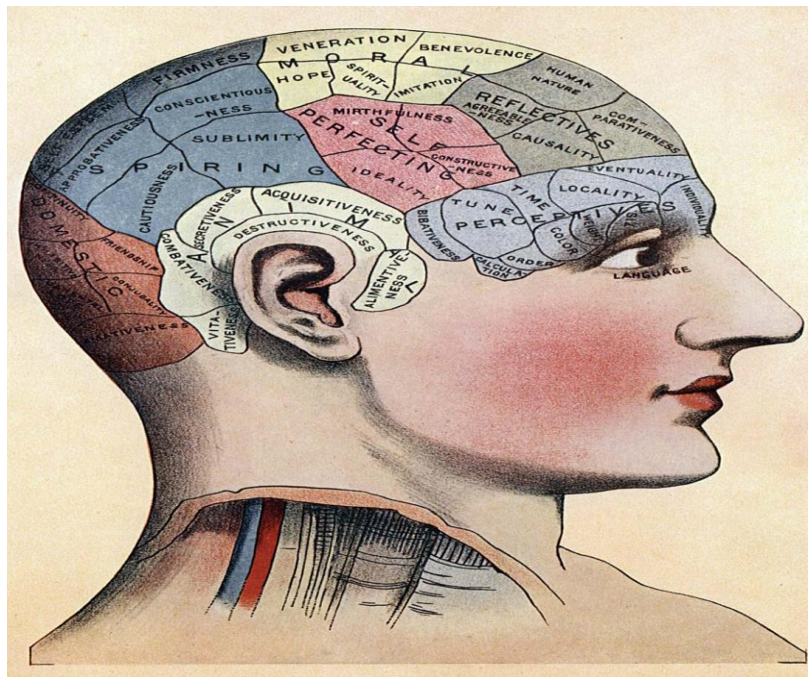
1.1.3.2 Френолошка теорија

Френолошките студии во својот состав ги следат криминолошките сфаќања во рамките на биолошките теории. Општо кажано френолошката теорија следејќи го изгледот на мозокот како орган, врз основа на определени методи дава криминолошки објаснувања околу склоноста на личноста кон деликвенцијата. Пред да ја објасниме френолошката теорија и нејзината поврзаност со малолетничката деликвенција важно е да кажеме што воопшто претставува френологијата. Таа е псевдонаука која е составена од два грчки зборови: *fren* што значи мозок и *logos* наука, па оттука френолошката теорија го проучува обликот на черепот, па според тоа дава објаснување околу карактерот на личноста и неговата склоност кон деликвенција. Теоријата е развиена од страна на германскиот лекар

³⁴² Nietzel, Michael, "Crime and Its Modification". Pergamon, New York, 1979, страна 74

³⁴³ Jarvik, Klodin, Matsuyama, "Human Agression and The Extra Y Chromosome", American Psychologist, 1973, no.28, страна 680

Franz Joseph Gall во 1800-те години, истата станува многу популарна во текот на XIX век. Согласно учењата на Gall френологијата се темели врз основа на пет принципи: *прво* мозокот е умствен орган, *второ* менталните сили на човекот може да се анализираат преку одреден број независни склоности, *трето* овие склоности се вродени и секоја од нив е вградена во одреден дел од мозокот, *четврто* степенот на склоноста на соодветниот дел од мозокот е условен од физичката големина на тој дел и во голема мера го формира карактерот и *петто* заемната врска помеѓу надворешниот изглед на черепот и обликот на површината на мозокот во него е доволно силна за да може да се распознаат сродните големини на овие неколку органи само според визуелниот изглед на надворешниот дел на главата. Во врска со френолошките карактеристики зборуваат и познатите френолози Johann Gaspar Spurzheim и George Combe, тие дури даваат цела шема на мозокот во која се сместени посебни делови. Во долунаведената слика може јасно да се видат вкупно 26 делови на мозокот составени според моделот на Spurzheim и Combe.

Тука станува збор за делови или сегменти на мозокот како што се: борбеност, деструктивност, тајност, самопочит, совесност, остроумност, индивидуалност и сл. кои се

сместени во различни полиња.³⁴⁴ Така со истражување на сегментите на мозокот се сметало дека може да се добијат сигурни резултати за идното однесување на поединецот. Ако определени сегменти се покажат како доминантни можело да се утврди дека лицето е склоно кон деликвентни активности. Секако дека денес користењето на френолошките анализи за објаснување на причината за малолетничка деликвенција е незамислива поради тоа што фекторите кои влијаат врз деликвенцијата се разновидни и причините извираат од различни извори, така не е логично анализирајќи ги доминантните особини на личноста согласно горенаведената слика да се претпостави дали детето е потенцијален деликвент. Мора да потенцираме дека френолошката теорија долго време била користена и прифатена во Америка и во Европа бидејќи се сметало дека според обликот на черепот може да се открие моралната и агресивната природа на деликвентот. Важно е да потенцираме дека во триесетите години на минатиот век оваа теорија е напуштена³⁴⁵ бидејќи нема научен карактер при истражување и образложување на причините кои влијаат врз деликвенцијата.

1.1.3.3 Ендокринолошка теорија

Ендокринолошката теорија претставува еден од правците на биолошките теории која причините за криминалитетот ги објаснува со нарушување на функционирањето на ендокрините жлезди. Овие сфаќања се претежно резултат на медицинските истражувања, а поаѓаат од ставот дека менталните нарушувања на личноста, ниската интелигенција и нагоните се последица на нарушувањата. Голем број автори (N.Pande, M. Schlapp, E. Shmuth, L. Berman и др.) ендокриниот систем го земаат како основна причина за деликвенција, сметајќи дека жлездите со внатрешно лачење значително влијаат на психофизичкиот развој на личноста, па според тоа може да се утврдат облиците на девијантното поведение.³⁴⁶ Определени автори сметаат дека лицата кои имаат ендокринолошки нарушувања се типични родени злосторници. Општо гледано иако биолошките теории сè уште заземаат место во рамките на криминологијата при објаснување на деликвенцијата, треба да се стави акцент дека сè поретко се применувани при утврдување на причините за деликвенцијата.

³⁴⁴ Phrenology pseudoscientific practice, [online] достапно во: <https://www.britannica.com/topic/phrenology>, 28.03.2019, 11:40

³⁴⁵ Bošković, Milo, „Kriminologija“ Novi Sad: Unija fakulteta Jugoistočne Evrope, 2011, страна 48

³⁴⁶ *Ibid.*, страна 54

1.1.4 Криминолошки теории

Во современите истражувања, криминолозите се стремат кон анализа на идентификација, класификација и опис на видовите на криминалното однесување. Деликвенцијата не треба да се смета како болест, туку како симптом на болест, бидејќи корените на овој симптом може да се најдат во: семејниот живот, училиштето, позадината во општествениот однос и во психата на детето.³⁴⁷ Како една од најприфатливите заеднички типологии (common typologies of crime) на криминалот се јавуваат: легалистички, индивидуалистички и социјални типологии.³⁴⁸

- **Легалистички типологии:** една од најстарите а воедно и најфреквентните типологии во криминологијата. Овие типологии се врзани за “кривичното дело” во рамките на легалистичката типологија, се прави разлика меѓу потешките кривични дела кои се нарекуваат “*felonies*” и како резултат на кривичното дело може да се изрече казна затвор и полесни кривични дела наречени “*misdemeanors*” кои се казнуваат со парична казна или казна затвор.
- **Индивидуалистички типологии:** предвидени се индивидуалистичките фактори, односно станува збор за: пол, возраст, рурално-урбана позадина и останати лични атрибути. Во овие типологии се придава значење на класификацијата на Lombroso за роден злосторник.
- **Социјални типологии:** во рамките на социјалната типологија криминалот се анализира како социјален феномен. Gibbons прави разлика меѓу 15 вида кривични дела сторени од возрасни лица и 9 вида кривични дела сторени од деца.

³⁴⁷ Glueck, Sheldon, “The Problem of Delinquency”, The Riverside Press, Cambridge-Massachusetts, 1958, страна 155.

³⁴⁸ Clinard, B. Marshall, Quinney, Richard, “Criminal Behaviour Systems”, Anderson Publishing, New York, 1986, страна 5.

Видови кривични дела сторени од возрасни лица	Видови кривични дела сторени од малолетници
Професионален крадец	Банда на деликвенти
Професионален „тежок“ злосторник	Конфликтни банди на деликвенти
Полупрофесионален крадец (за имотни к.дела)	Обични банди на деликвенти
Сторители на имотни кривични дела	Обичен деликвент
Крадци на автомобили	Крадци на автомобили
Наивни фалсификатори на чекови	Корисници на дрога-хероин
Криминал на бели јаки	Агресивни деликвенти
Професионални насилници	Делинквенти од женски пол
Проневерувачи	Деликвенти со проблематичен однос
Злосторници – “one time loser”	
Напаѓачи-психопати	
Насилни сторители на сексуални дела	
Ненасилни сторители на сексуални дела	
Обљуба	
Наркотични зависници	

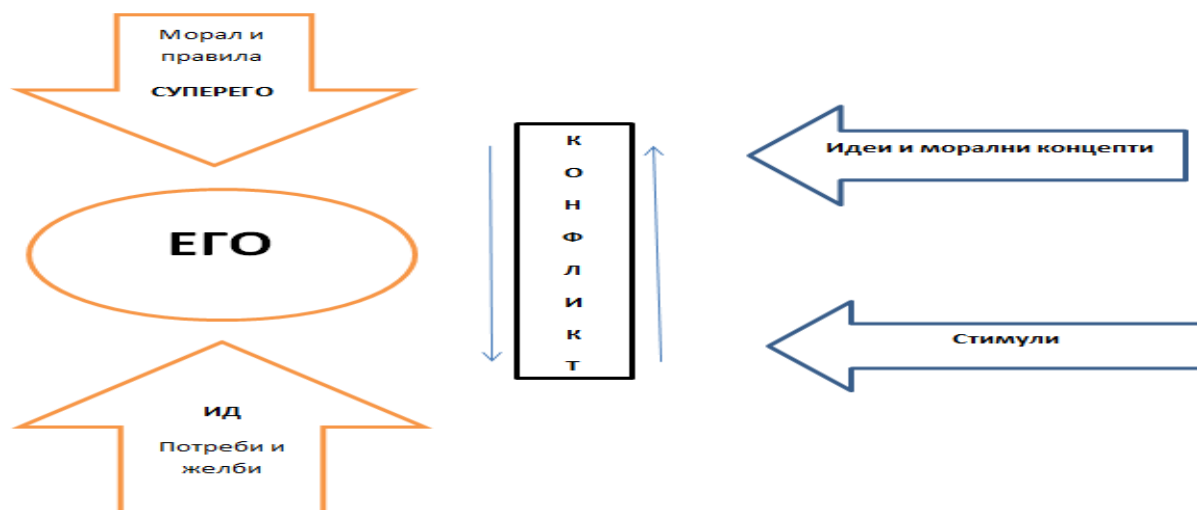
1.1.4.1 Теоријата на Sigmund Freud за криминалот и деликвенцијата

Sigmund Freud е основач на психоаналитичката школа. Неговите теории а посебно психоаналитичките теории наоѓаат широка примена во криминологијата. Freud при вршење на психоанализа, истакнува дека престапничкото однесување се создава во тој момент кога нагоните на човекот се под притисок. Од психолошко-психијатриска гледна точка доколку го објасниме престапничкото поведение, вршејќи психоанализа врз личноста, во тој случај може да констатираме дека престапничкото поведение настанува тогаш кога внатрешните контролни механизми т.е. “ид”от како дел од психичкиот апарат на личноста се покажува како примитивен, агресивен и анти-социјален нагон и како резултат се добива нарушување на карактерот на личноста.

Фројдовите објаснувања во врска со деликвенцијата се базираат врз внатрешните нагони: ид, его и суперего. Кога доаѓа до конфликт на нагони или кога преовладува ид-от (овој нагон функционира на тој начин што покажува агресија и напнатост доколку не ја добие посакуваната работа), може да дојде со состојба на сторување противправни дела, затоа се вели дека ид-от е “ненаситното животно во нас” таа функционира само за нашите потреби и не прифаќа критики, тоа е незапирливата страна на секој човек. Како примери за ид може да се дадат: сексуалноста, омразата, агресијата и гладот.

Фројд смета дека чувството за вина секогаш постои во потсвеста на човекот, за човекот да се ослободи од чувството за вина која создава тежина во психата посакува да биде казнет, и за да ја добие казната сторува кривично дело.³⁴⁹

Его-то го претставува карактерот односно “личното јас“ и ги контролира побарувањата на ид. Суперего-то е збир од норми и вредности, односно суперего-то ја претставува моралната вредност во нас, токму овој нагон дава определена насока во човековиот живот. Нагоните и нивното функционирање според Фројд се многу значајни бидејќи посебно кога станува збор за деца, со преовладување на ид-от или суперего-то многу лесно може да дојде до состојба на деликвенција. Тука сметаме дека егото игра многу важна улога меѓу трите нагони, бидејќи има задача да ги балансира односите меѓу ид-от и суперего-то, егото е клучната точка за тоа дали детето ќе одлучи да се вовлече во деликвенција или ќе ги почитува законите и ќе има нормален развој. Оценувајќи ги деловите на психичкиот апарат, може да се заклучи дека егото навистина игра многу важна улога. Во доленаведената слика јасно е прикажана улогата на егото за создавање рамнотежа меѓу ид и суперего.

³⁴⁹ Freud, Sigmund, “Complete Psychological Works of Sigmund Freud”, London, 1961, страна 42

1.1.5 Кривично-правни теории

Во рамките на кривично-правни теории за малолетничка деликвенција значајно место заема: кривичната одговорност на малолетниците според државата во која живеат, долната и горната старосна граница на малолетството (оваа граница е различна во секоја држава, па според таа граница се одредува и кривичната одговорност на детето) и конечно законите кои се однесуваат на деца. Кривично-правните теории поаѓаат од одредбите на материјалното кривично законодавство, така деликвентите ги објаснува како лица кои ги кршат нормите на кривичниот закон во кој се предвидени основните општествени интереси и вредности.³⁵⁰ Од кривично-правен аспект малолетничката деликвенција законски се дефинира како секое дело што кога би било сторено од страна на возрасно лице, би претставувало кривично дело.³⁵¹ Имајќи го предвид фактот за возраста важно е да ги определиме старосните граници.

Старосните граници ги делиме на три групи:³⁵² Во *првата група* спаѓаат земји кои не ја одредуваат долната граница на староста. Тука спаѓаат следните земји: Шпанија, Холандија, Перу, Куба итн.; во *втората група* спаѓаат земји што немаат кривично законодавство, како што се следните земји: Јемен, Саудиска Арабија. Овие земји се управуваат спрема шеријатското право и при одредување на кривичната одговорност се раководат од психолошката и биофизичката зрелост на децата; *третата група* ја сочинуваат земји што ја одредуваат горната и долната граница на кривична одговорност меѓу 7-16 години. Според горенаведената категоризација следните земји имаат најниска-највисока долна и најниска-највисока горна граница на кривична одговорност:

1.1.5.1 Најниска долна граница на 7 години имаат: Индија, Кувајт, Ирак, Сирија; на *8 години*: Индонезија; на *9 години*: Филипини, Етиопија, Бангладеш, Јордан и Израел; на *10 години*: Англија, Парагвај и Боливија; на *11 години*: Турција и Иран; на *12 години*: Грција, Авганистан, Панама, Јамајка, Венецуела, Египет; на *13 години* Франција, Хаити, Гватемала, Буркина Фасо и Полска; на

³⁵⁰ Danilović, Momčilo, „Porodica i maloljetnička delinkvencija“, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1986, страна 19

³⁵¹ Thompson, E. William, Bynum, E. Jack, “Juvenile Delinquency: Sociological Approach” Арс Ламина, Скопје, 2014, страна 9

³⁵² Škulić, Milan, “ Starosna granica sposobnosti za snošenje krivice u krivičnopravnom smislu ”, Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2010, страна 222

14 години: Македонија, Норвешка, Италија, Бугарија, Унгарија, Романија, Австрија, Јапонија, Кореа.³⁵³

1.1.5.2 Највисока долна граница од *15 години* имаат: Чешка, Исланд, Швајцарија, Шведска и Данска, Судан; на *16 години* имаат Финска, Капе Верде, Сао Томе, Чиле.

1.1.5.3 Најниска горна граница од *15 години* имаат: Египет и Ирак; на *16 години:* Пакистан, Украина, Израел, Шпанија, Монголија и други; на *17 години* имаат: Англија, Грција и Полска; на *18 години* имаат: Австрија, Унгарија, Романија, Холандија, Франција, Куба и други земји.

1.1.5.4 Највисока горна граница од *21 година* имаат: Шведска, Финска, и некои други земји.

Во однос на кривичната одговорност на деца, Соединетите Американски Држави ќе ги одвоиме во посебна група бидејќи долната и горната граница на кривичната одговорност е различна на федерално и државно ниво. Ние ќе ги прикажеме двете држави, како држави кои имаат најдолна и најгорна граница на кривична одговорност а децата. Северна Каролина има *најдолна граница* од 7 години, додека Висконсин има *најгорна граница* од 10 години.

1.2 Факторски теории

Факторските теории се од значајна вредност при одредување на различни карактеристики околу причината или причините на деликвенцијата кај децата во ризик, од наведеното произлегува дека факторските теории ги делиме на *монистички концепт* кој е карактеристичен за раната криминолошка мисла, таа владеела во крајот на XX век и почетокот на XIX век, и *плуралистички концепт* кој е присутен во рамките на современата криминологија.

Што се однесува до првиот, монистички концепт, тој е одамна напуштен, но заслужува да се посвети внимание на водечката идеја на овој концепт. Приврзаниците на

³⁵³ <http://www.crin.org> 14.04.2017, 15.59

монистичкиот концепт сметале дека криминалитетот може да се објасни со истражување на единствена причина која го предизвикала сторувањето на кривичното дело. Тие биле насочени кон истражувања на биолошките влијанија, психичката состојба на личноста, семејната структура-поточно за разорени семејства, сиромаштијата и други фактори со кои настојувале да го објаснат криминалното однесување поаѓајќи од доминантниот фактор.³⁵⁴ Тука станува збор за еден единствен и највлијателен фактор во која се наоѓа и утврдува причината за криминалитетот и оттука утврдување на теоријата на унитарен модел во рамките на моноистичкиот концепт, кој е многу критикуван како еден вид на стереотип на мислење, па поради тоа повеќе не се користи како посебен концепт во криминологијата.

Секако дека имајќи ги предвид модерните видови криминал, сè пошироката застапеност на децата во деликвенција и брзиот развој на технологијата која често пати е злоупотребувана за негативни цели, незамисливо е да се бара еден единствен фактор при откривање на криминалитетот и деликвенцијата, посебно кога се работи за малолетничка деликвенција и имаме разновидни фактори кои лежат во причините за зголемување на стапката на деликвенција кај децата. Мора да нагласиме дека овој концепт заслужува сериозна критика бидејќи монистичките теории се ненаучни, па една сложена појава како што е криминалитетот не може да се објасни на упростен начин преку доминантен или одлучувачки фактор.³⁵⁵

Плуралистичкиот концепт е вториот концепт кој се применува во современата криминологија и оттука зборуваме за мултифакторски пристап кој настанува како реакција на монистичкиот концепт кој го објаснува криминалитетот преку еден единствен фактор (биолошки, психолошки или социолошки). Како основач на овој правец во криминологијата се смета William Healy додека други приврзаници се: Cyril Burt, Sheldon Glueck и Eleanor Glueck.

Главната теза на мултифакторските теории е дека криминалитетот е производ на голем број разновидни фактори кои се разликуваат и според различните деликвенти, тие се меѓусебно механички поврзани и не може да се класифицираат по некој општ или универзален критериум. Секој од факторите игра одредена улога во поединечните случаи

³⁵⁴ Milutinović, Milan, „Kriminologija“, Beograd: Savremena Administracija, 1981, страна 298

³⁵⁵ Арнаудовски, „Криминологија“, op.cit, страна 539

на криминалното однесување.³⁵⁶ Guleck при објаснување на мултифакторскиот пристап доаѓа до заклучок дека причините за криминалитетот не се само биолошки и социо-културни туку тие произлегуваат од интеракција на соматски (телесни), интелектуални, социо-културни фактори, како и фактори поврзани со карактерот на личноста. Врз основа на наведното утврдени се пет елементи кои ги разликуваат децата неделиквенти од децата деликвенти, тоа се: физичка конституција (физички, психички и физиолошки својства на човековото тело), темперамент, однесување, психолошки карактеристики и социо-културни услови во кои живеат. Така комбинација на некоја од наведените фактори почесто се среќава кај деца деликвенти за разлика од деца неделиквенти.³⁵⁷

1.3 Криминогени фактори

Криминогените фактори се најважниот сегмент на етиолошкиот дел на малолетничката деликвенција. Најчесто во литературата како основни криминогени фактори се јавуваат: сиромаштијата, невработеноста и богатството, но тие не се единствени фактори кои можат да се прикажат како причини кои влијаат врз малолетничката деликвенција, така со глобализацијата, развојот на општеството и развојот на технологијата добиваме нови категории криминогени фактори кои служат како показатели на причините за деликвенцијата. Научно верификуваните сознанија на етиологијата на малолетничката деликвенција и изучувањето на факторите што ја детерминираат малолетничката деликвенција криминогените фактори ги лоцираат на три нивоа: општо ниво (опфатени се материјалните општествено-економски услови на живот), посебно ниво (микросредината во кое детето живее се развива и формира личност) и поединечно ниво (личноста на деликвентот со своите биолошки, психолошки, емоционални, интелектуални и др. способности)³⁵⁸ Денес во современата криминологија постојат разновидни класификации на криминогените фактори кои поаѓаат од различни точки на истражување на причините за деликвенцијата, ние ќе ги опфатиме највлијателните поделби кои се распространети во

³⁵⁶ Vilić, Konstantinović, Slobodanka, Ristanović, Nikolić, Vesna, „Kriminologija“ Niš: centar za publikacije pravnog fakulteta u Nišu, 2003, страна 261

³⁵⁷ Glueck, Sheldon, Glueck, Eleanor, „The problem of delinquency“, Boston: Houghton Mifflin Company, 1959, страна 249

³⁵⁸ Арнаудовски, Љупчо, „Општ пристап кон концептот за превенција на малолетничката деликвенција“, „Малолетничка деликвенција- превентивен акционан план за Македонија, Кавадарци: Совет за превенција против малолетничка деликвенција, 2000, страна 78 и 79

криминолошката литература. Така во долунаведениот приказ, прикажани се класификациите на криминогените фактори на највлијателните имиња во криминологијата.

Криминогените фактори при појавување на криминалитетот и деликвенцијата можат да дејствуваат како: причини услови и поводи. *Причините* ги опфаќаат решавачките криминогени фактори, без кои не може да се замисли настанувањето на последицата. *Условите* се влијанија што го условуваат криминалното однесување и конечно *поводите*

се карактеризираат како надворешни влијанија за претходно создадените психички услови кои добиваат надворешна манифестација.³⁵⁹ Според горенаведеното, во врска со дефинирање на криминогените фактори може да го заклучиме следното: криминогените фактори ги претставуваат сите оние околности и влијанија што преку своето заемно и поврзано етиолошко влијание го предизвикуваат криминалното поведение.³⁶⁰ За да се определи нивната улога во поединечните случаи кои придонесуваат за појава на криминалитетот и деликвенцијата битно е да се утврди и степенот на интензитетот на влијанието на криминогените фактори, оттука при определување на поимот *причини на криминалното однесување* подразбираме решавачки криминогени фактори без чие дејство не може да настане кривичното дело, со други зборови ако не постојат криминогените фактори, не постои ни последица.

Секако дека сè уште се јавуваат тешкотии при поделба на криминогените фактори во различни групи бидејќи станува збор за широк комплекс на криминогени влијанија и поради тоа се среќаваме со различни класификации на факторите во зависност од различни појдовни точки.

Во рамките на оваа теза ние при класификација на криминогените фактори се определивме, на поделба на факторите на ендогени и егзогени фактори, во кои ги сместивме: општествено-економските; политичко идејните и микрогрупните фактори, како и личноста на малолетниот деликвент.

Причината за прифаќање на ваков тип класификација на криминогените фактори е тоа дека, оваа класификација од една страна дозволува да се избегне сложеното прикажување на криминогените фактори, додека од друга страна се прави јасна поделба меѓу факторите кои се однесуваат на личноста на деликвентот, како индивидуални или внатрешни фактори кои, исто така, ја сочинуваат и микрокриминологијата како и надворешни фактори кои се од општествен т.е. социјален карактер кои ја сочинуваат макрокриминологијата.

³⁵⁹ Jašović, Žarko, „Kompleksan i dinamički marksistički pristup etiologijiprestupničkog ponašanja mladih“, Beograd: JRKKP, 1977, страна 3

³⁶⁰ Сулејманов, Зоран, “Криминологија“, Институт за социолошки и политичко- правни прашања, Скопје, страна 665

1.3.1 Егзогени фактори

Егзогените фактори се познати уште како социјални, екстерни или надворешни криминогени фактори. Во рамките на егзогени фактори предвидени се три основни групи на криминогени фактори. Првата група ја сочинуваат *општествено-економските криминогени фактори на криминалитетот и деликвенцијата*, тука станува збор за следните криминогени фактори: сиромаштво, невработеност, богатство, умереност и миграции. Втората група се *политичко идејните фактори*. Во втората група опфатени се: културни вредности, образование, средства за масовна комуникација, војна и воени услови, религија, политички фактори и индустријализацијата како криминоген фактор. Третата и последната категорија на егзогени фактори се *микрогрупните фактори*, тука станува збор за: училиштето, соседството, роднинските врски и односи и слободното време.

1.3.1.1 Општествено - економски криминогени фактори на криминалитетот и деликвенцијата

Материјалното производство е главен фактор на човековата егзистенција, исто така многу важен и значаен сегмент на општествениот развој. Поврзаноста на економскиот систем со криминалитетот и деликвенцијата ни дава одговор на прашањето околу општествено-економските детерминанти за објаснување на етиологијата на малолетничката деликвенција. Во врска со наведеното посебно се разгледуваат концептите: невработеност, сиромаштија, богатство кои се јавуваат и како главни криминогени фактори во рамките на етиологијата на малолетничката деликвенција. Економската (не)стабилност на едно општество има директно влијание врз криминалитетот и деликвенцијата, поради тоа во економско развиените држави стапката на криминалитетот и деликвенцијата е пониска за разлика од неразвиените држави како и државите во транзиција, причините ги наоѓаме токму со истражување на криминогените фактори кои ќе бидат поединечно опфатени. Првите истражувања од областа на влијание на економските фактори на криминалитетот и деликвенцијата се направени од страна на Gary Becker³⁶¹ Тој смета дека однесувањата на деликвентите, исто како и другите луѓе е максимизирање на рационалната корист.

Традиционалниот економски модел на криминалот е стандарден модел во кој

³⁶¹ Американски професор по економија и социологија, покасно почнува да ја истражува и криминологијата а оттука и неговите економски теории коишто наоѓаат примена и во криминологијата

поединците одлучуваат за една од законските или незаконските активности врз основа на придобивките што ги очекуваат.³⁶² Тука станува збор за влијание на одредени криминогени фактори од општествено-економски карактер кои имајќи ја предвид, претежно неповолната економска состојба, како резултат се појавуваат деликвентните активности од страна на поединецот, а оттука и проблемот околу криминалитетот и деликвенцијата. Како што веќе спомнавме општествено-економските криминогени фактори ќе ги прикажеме на следниот начин:

I. Сиромаштво

Еден од најважните проблеми во процесот на глобализација е сиромаштијата, во овој контекст проблемот на развојот на едно општество е проблем кој директно се рефлектира врз сиромаштијата како и основна карактеристика на неразвиените земји и земјите во транзиција. При определување на причините за деликвенцијата правиме тројна класификација: *прво* физички, антрополошки и биолошки; *второ* психолошки и психијатриски и *трето* социјални и економски причини. Втората група игра улога на „трансформатор“, бидејќи физичките, антрополошките, биолошките, социјалните и економските причини без присуство на втората категорија не може да се очекува да се појават како причини за деликвенција.³⁶³ Уште од постарите истражувања па се до денес

³⁶² Öcal, Oğuz, Yildırım, Ertuğrul, „Unemployment-Crime Relationship: Evidence of Macro and Micro Data in the Case of Kayseri“ [online] достапно во: https://www.researchgate.net/publication/272815397_ISSIZLIK-SUC_ILISKISI_KAYSERI_ILI_ORNEGINDE_MAKRO_VE_MIKRO_VERILERDEN_KANITLAR, 03.04.2019, 10:00

³⁶³ Mannheim, Hermann, Comparative Criminology, Great Britain: Routledge and Kegan Paul, 1965, страна 201.

во рамките на криминологијата, сиромаштијата се јавува како еден од главните криминогени фактори кој е доминантен при вршење кривични дела и деликвентни активности од страна на децата. Таа често се дефинира и како проблем кој настанува како резултат на економска криза на една држава. Пред елаборацијата на влијанието на сиромаштијата како криминоген фактор врз малолетните деликвенти важно е да определиме, што се подразбира под сиромаштија?

Сиромаштијата се дефинира како состојба поради која луѓето немаат средства за да ги задоволат основните, поточно егзистенцијалните потреби во животот. Во овој контекст кога станува збор за идентификување на сиромашни класи важно е да се определи што подразбираме под егзистенцијални или основни потреби за животот? Во врска со наведеното, се прави двојна класификација при определување на општествените класи кои се погодени од сиромаштија, па отука сиромаштијата ја делиме на: апсолутна и релативна сиромаштија. *Апсолутната сиромаштија* или позната уште како екстремна сиромаштија ги опфаќа основните егзистенцијални потреби како што се: храна, облека, домување, живеење и заштита. *Релативната сиромаштија* се однесува на начинот на живот и примањата на луѓето кои се положи од општиот стандард во одредена земја,³⁶⁴ тука не зборуваме за лична или колективна егзистенција туку станува збор за исклучување на лицето од учество во социјалните и културните активности поради недостиг на средства.

Во рамките на оваа теза, сиромаштијата е битна како фактор кој влијае врз малолетничката деликвенција, така важно е да потенцираме дека денес во земјите на Европска Унија 25 милиони деца (секое четврто дете) се во ризик од сиромаштво, што подразбира создавање сериозни проблеми во врска со криминалитетот и зголемување на стапката на малолетничка деликвенција.³⁶⁵ Сметаме дека значајно е да се даде место на школата од Чикаго и нејзините претставници R. E. Park, L. Wirth, и E. W. Burgess кои го истражувале влијанието на сиромаштијата врз стапката на криминалитетот и деликвенцијата. Според Park, Wirth и Burgess криминалитетот и деликвенцијата не се резултати кои треба да се бараат во личните својства на поединецот како што е предвидено во биолошките и психолошките теории за деликвенцијата, туку напротив деликвенцијата се јавува во определени урбани средини каде што средината не е соодветна за

³⁶⁴ http://www.mpps.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=94&Itemid=111, 03.04.2019, 18:00

³⁶⁵ Водич за детската сиромаштија во Европска Унија, Скопје: Прогрес, 2013, страна 2

меѓучовечките односи и стапката на сиромаштијата е висока, оттука доаѓаме до заклучокот дека стапката на криминалитетот и деликвенцијата може да се намали само со развојот на социјалните и економските услови.³⁶⁶

Сиромаштијата е израз на класната нееднаквост во едно општество, таа е тесно поврзана со бедата, питачењето, вагабундажата па дури и со миграциите за кои посебно ќе зборуваме во рамките на социо-патолошките појави. УНИЦЕФ во еден извештај при дефинирање на сиромаштијата, ја издвојува детската сиромаштија, така детската сиромаштија е дефинирана како надостиг на материјални, духовни и емоционални извори при растење, развој и живеење на детето.³⁶⁷

Што се однесува до стапката на сиромаштија во изминатите пет години во Македонија согласно податоците на ДЗС е меѓу 22.2%-24.2%, тоа подразбира дека речиси една третина од граѓаните живеат во сиромаштија.³⁶⁸ Претходно потенциравме дека причините за сиромаштија претежно се од општествено-економски карактер, од голема важност е да се образложи на кој начин овој криминоген фактор се рефлектира врз детето и неговото семејство. Семејството како микро група е значаен фактор при објаснување на сиромаштвото, бидејќи гледано од перспективата на детето, поради незадоволување на животните потреби на детето од страна на неговите родители, доаѓа до состојба на вовлекување во деликвенцијата со цел да ги задоволи сопствените потреби, значи се работи за семејства без приходи или со многу ниски приходи кои не се во состојба да обезбедат пристоен живот за детето. Сиромаштијата се јавува и како причина на исклучување на детето од определени општествени групи, појава на фрустрации, агресија па оттука и учество во вагабундажа и кражби кои се најкарактеристични кривични дела кога станува збор за малолетничка деликвенција. Сиромаштвото создава посебен начин на живеење кој подразбира многу низок животен стандард, живеење во места кои се неразвиени и поволни за вклучување на детето во банди и гета, а оттука примање на „криминалната култура“ од страна на членовите на бандите кои директно влијаат врз создавање на агресивно однесување на детето и непријателска настроеност спрема неговите врсници и други лица. Сиромаштвото како криминоген фактор, исто така се јавува како причина за злоупотреба

³⁶⁶ Larry, J. Siegel, „Criminology-The Core“, USA: Wadsworth Cengage Learning, 2011, страна 11-12

³⁶⁷ Eşitli, Aygün, Ezgi, „Yoksulluğun Çocuk Suçluluğuna Etkisi“, Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 2016, страна 277

³⁶⁸ <http://www.stat.gov.mk/PrethodniSoopstenijaOblast.aspx?id=115&rbrObl=13> , 07.04.2019, 20:25

на детскиот труд кој негативно влијае врз физичкиот и менталниот развој на детето, од ова произлегува дека децата поради сиромаштија и беда се изложени на опасна работа и ризични услови, лишени од образование, здравје и грижа, освен тоа сиромаштијата има блиска корелација со проституцијата, како и продажбата на човечки органи за подобрување на животниот стандард. Една од битните карактеристики која е од клучно значење во врска со влијанието на сиромаштијата врз малолетничката деликвенција е мигрантската криза. Во државите каде што се сместени процентуално голем број мигранти утврдено е дека постои пораст во стапката на криминалитетот и деликвенцијата не само кај малолетниците, туку и кај полнолетните лица. Тука најчесто станува збор за имотни деликти со цел да се избегне сиромаштијата, бедата и достапност до основните егзистенцијални потреби на семејствата.

Од горенаведеното може да заклучиме дека: *прво* објаснувањето на малолетничката деликвенција теоретски дури и практично не може да се замисли без прикажување на сиромаштијата како криминоген фактор, *второ* сиромаштијата директно влијае врз инволвирањето на децата во социопатолошките појави посебно проституција и вагабундажа, *трето* сиромаштијата создава агресија врз детето, таа подоцна се претвора во учество во деликвентни активности, четврто постојат т.н. „деликвентни области“ или „деликвентни средини“ во кои сиромаштијата е позастапена а оттука и стапката на деликвенција е повисока, тоа се гета, сиромашни квартали на големите градови со лоши животни услови и дефицитарни рекреативни објекти;³⁶⁹ *петто* лошото образование, неповолните животни услови и лошата средина се битни карактеристики врзани за сиромаштвото, *шесто* сиромаштијата води кон работа на децата во неповолни услови кои вршат негативен ефект врз нивниот правилен развој, поточно со цел да се обезбедат услови за егзистенција се запоставува развојот, здравјето, обазованието и безбедноста на детето, *седмо* миграциите се многу значаен фактор при објаснување на влијанието на сиромаштијата врз малолетничката деликвенција, бидејќи голем процент на деца мигранти се соочуваат со беда и многу лоши услови на живот, па оттука решението го наоѓаат во криминалитетот и деликвенцијата, *осмо* се повеќе се зголемува бројката на доброволна продажба на човечки органи заради обезбедување подобри услови на живеење а оттука и

³⁶⁹ За ова види повеќе: Shaw and McKay, „Juvenile Delinquency and Urban Areas“, Chicago, University of Chicago, 1942

проблемот околу нелегалната трговија со човечки органи, *деветто* во услови на војна кога сиромаштијата е најзастапена, стапката на криминалитетот и деликвенцијата покажува растечка тенденција и конечно *десетто* класната поделба во едно општество меѓу богати и сиромашни семејства несомнено врши директно влијание врз децата деликвенти, па стапката на малолетничка деликвенција е повисока во сиромашните семејства, за разлика од богатите семејства, но ова не значи дека децата од богати семејства, поради поволните услови не сторуваат кривични дела, напротив тука наместо сиромаштијата, влијае богатството како втор значаен и широко застапен криминоген фактор.

II. Богатство

Криминогените фактори како што се сиромаштијата и невработеноста во постарите истражувања биле сосема доволни за да се објасни етиологијата на криминалитетот и деликвенцијата, богатството не се земало ни предвид за да се анализира како една од главните причини за сторувањето на кривични дела. Општо гледано кога станува збор за овој фактор претежно се опфаќаат современите видови кривични дела како што се: криминал на белите јаки, стопански криминал, компјутерски криминал и сл. но со оглед на тоа што ние богатството го анализираме низ призма на малолетничката деликвенција ќе настојуваме да ги опфатиме деликвентните активности кои се карактеристични за малолетните деликвенти. Секако дека за да се објасни влијанието на богатството, треба да се даде место и на семејството на детето. Така во богати семејства, не се исклучува можноста за сторување кривични дела и вовлекување во деликвенција на децата иако владее задоволувачка финансиска состојба во семејството, тука ќе зборуваме за различни видови кривични дела кои не се поклопуваат со тие кои се врзуваат со сиромаштијата.

За да навлеземе во суштината и на влијанието врз детето на овој фактор - клучни ни се следните три елементи кои имаат меѓусебно влијание: семејство-надзор-средства. Во рамките на овој криминоген фактор најчесто станува збор за дел од социо-патолошките видови посебно наркоманијата (користење и тргување со опојни средства), проституцијата и компјутерскиот криминал кој во последно време станува карактеристичен и за малолетните деликвенти, како и организираниот криминал. Проституцијата е една од најстарите занаети, кој претходно се поврзуваше само со сиромаштијата, односно од постарите истражувања произлегува дека оваа социопатолошка појава е карактеристична

за лица погодени од сиромаштија и беда, но денес проституцијата ја врзуваме не само со сиромаштијата, туку и со богатството. Претежно станува збор за малолетни деликвенти од женски пол кои го практикуваат овој занает со лицата од повисоката класа од општеството, во овој случај не станува збор за принуда, туку напротив за сопствена иницијатива на детето а оттука се навраќаме на истиот проблем: недостиг на надзор од страна на семејството кој погоре го прикажавме.

Денес користењето и продавањето на опојни средства станува се помасовна појава посебно за малолетниците на возраст од 15 до 18 години (за време на средното образование). Богатството, добрата материјална состојба на детето, отвора широка врата кон запознавање со ноќниот живот од многу рани години, оттука не нè зачудува фактот што децата дадените средства ги користат за купување опојни средства заради љубопитност, придружба со останатите членови од групата, имитирање или заради пробување нови работи и сл.

Погоре спомнавме дека богатството како криминоген фактор се врзува и со организираниот криминал кој со текот на времето почна да станува карактеристичен и за малолетници иако ретко се зборува за малолетни припадници на организирани криминални групи. Во светот постојат развиени форми на организиран криминал во кои исклучиво се вклучени малолетници, типичен пример за малолетнички организиран криминал е **Mara Salvatrucha** или **MS-13** од Америка, која е позната како најопасна банда во светските рамки, голем број од членовите на оваа банда се деца не постари од 16 години. Имајќи ги предвид бруталноста на членовите на групата и статистички растечката бројка на сериозните кривични дела на оваа организирана банда во 2003 година заради сузбивање на овој малолетнички организиран криминалитет усвоен е дури закон познат како: „ Анти-Мара закон“, но за жал законот не се покажал како ефикасен при сузбивање на криминалитетот и деликвенцијата на малолетниците припадници на групата Mara Salvatrucha.³⁷⁰

³⁷⁰ Шкулић, Милан, „Малолетничко Кривично Право“, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, јавно предузеће Службени гласник, 2011, страна 76.

III. Невработеност

Ако појдеме од тезата дека вкупното учество на вработените и невработените лица во едно општество ја сочинуваат работната сила, тогаш невработеноста го претставува учеството на невработените лица во вкупната работна сила.³⁷¹ Една од главните закани кои произлегува од економската криза е невработеноста. Стапката на невработеност на една држава е тесно поврзана со односот на невработеноста со деликвенцијата, поточно тоа значи дека колку што е повисока стапка на невработеност во едно општество, толку е повисока стапка на малолетничка деликвенција, но и криминалитетот воопшто. За да може да го прикажеме влијанието на невработеноста како криминоген фактор врз малолетничката деликвенција важно е да ги анализираме статистичките податоци на стапката на невработеност од определен временски период и да ги споредиме истите со вкупно сторените кривични дела од страна на деца во истиот временски период. Како возрасни групи кои се прикажани во рамките на процентот на стапката на невработеност во Македонија земени се лица од 15 до 65- годишна возраст, поточно групирани се на следниот начин: 15-24 години каде што се опфатени и децата; 25-49 годишна возраст, 50-64 години, како и лица кои се над 65 години. Во рамките на возрасните групи важно е да кажеме дека во првата група старосната граница почнува од 15 години, со што се утврдува дека во Македонија согласно чл.18 ст.2 од ЗРО се забранува работа за дете под 15- годишна возраст.³⁷²

Секако треба да додадеме дека постојат и други ризик фактори кои влијаат врз криминалитетот и деликвенцијата, односно другите криминогени фактори како што се: сиромаштијата, богатството, умереноста и миграциите. Влјанието на глобалната криза, остава негативни последици, посебно во економско неразвиените земји, па така од високата стапка на невработеност се утврдува дека постојат мал број можност за вработување а голем број можности за избор на криминални активности. При истражување на невработеноста како криминоген фактор и социјален проблем посебно ќе опфатиме некои економски модели кои се тесно порзани со овој криминоген фактор и истовремено го објаснуваат односот со деликвенцијата.

³⁷¹ Јакимоски, Јорде; Трајанов, Стојан; Новковска, Благоица; Марковиќ, Маријана; Серафимовска, Елеонора; Абдулаи, Јонуз; Мемети, Мемет, “Невработеност ризици и предизвици“, Универзитет Св. Кирил и Методиј Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје. 2013, стр.78

³⁷² Закон за работните односи, Службен весник, број 158, 09.12.2010 година

Невработеноста врши влијание и врз физичката и психичката состојба на човекот а оттука Диркем зборува и за влијанието на стапката на невработеност врз самоубиствата. Така, Диркем во неговата позната студија „За самоубиството (Le Suicide)“ прикажува четири категории самоубиства: егоистични, алутаристички, аномични и фаталистички. Невработеноста ја објаснува токму во рамките на аномичните самоубиства, тој вели дека овие самоубиства настануваат поради дисбалансот на општествените сили и ненадејни промени во социјалниот статус.³⁷³ Во рамките на малолетничката деликвенција, ние ја имаме предвид состојбата на невработеност на детето и семејството на детето како и ефектите кои произлегуваат од оваа ситуација, а тоа се недоволни материјални средства кои водат кон незадоволство на детето од неговиот живот и побарувања а оттука и неговите деликвентни активности за полесно стигнување до материјални средства.

Проблематиката околу криминогените фактори е навистина многу комплексна, и очигледно е дека криминогените фактори често се преклопуваат, односно имаат тесна меѓусебна врска при дефинирање на влијанието врз деликвенцијата.

Невработеноста како криминоген фактор не само што влијае врз економската состојба на членовите на семејството и општеството, таа претставува синџир на уште ред други негативни состојби кои влијаат врз развојот на детето, како што се: исклучување на детето од образовниот процес поради недостиг на средства, учество на децата под 15 години во пазарот на трудот со лоши и тешки работни услови кои можат да го нарушат неговото здравје па дури и просење и питачење кои покажуваат растечка тенденција во нашата држава, живеење во средини во кои детето непосредно останува под влијание на банди и злосторнички групи, нарушување на меѓучовечки односи и секако вршење деликвентни активности. Високата стапка на невработеност во една држава може да ги вроди следните влијанија: зголемување на притисокот врз младите да се откажат од средното или високото образование за да ги издржуваат своите семејства; зачестена појава на депресија, злоупотреба на алкохол, насилство; потенцијално зголемување група на деца кои се неисхранети или не успеваат да напредуваат; потенцијален пораст на деца кои живеат на улица³⁷⁴ и пораст на бројката на миграции.

³⁷³ Durkheim, Emile, „İntihar“, İstanbul: Cem Yayınevi, 2002, страна 291.

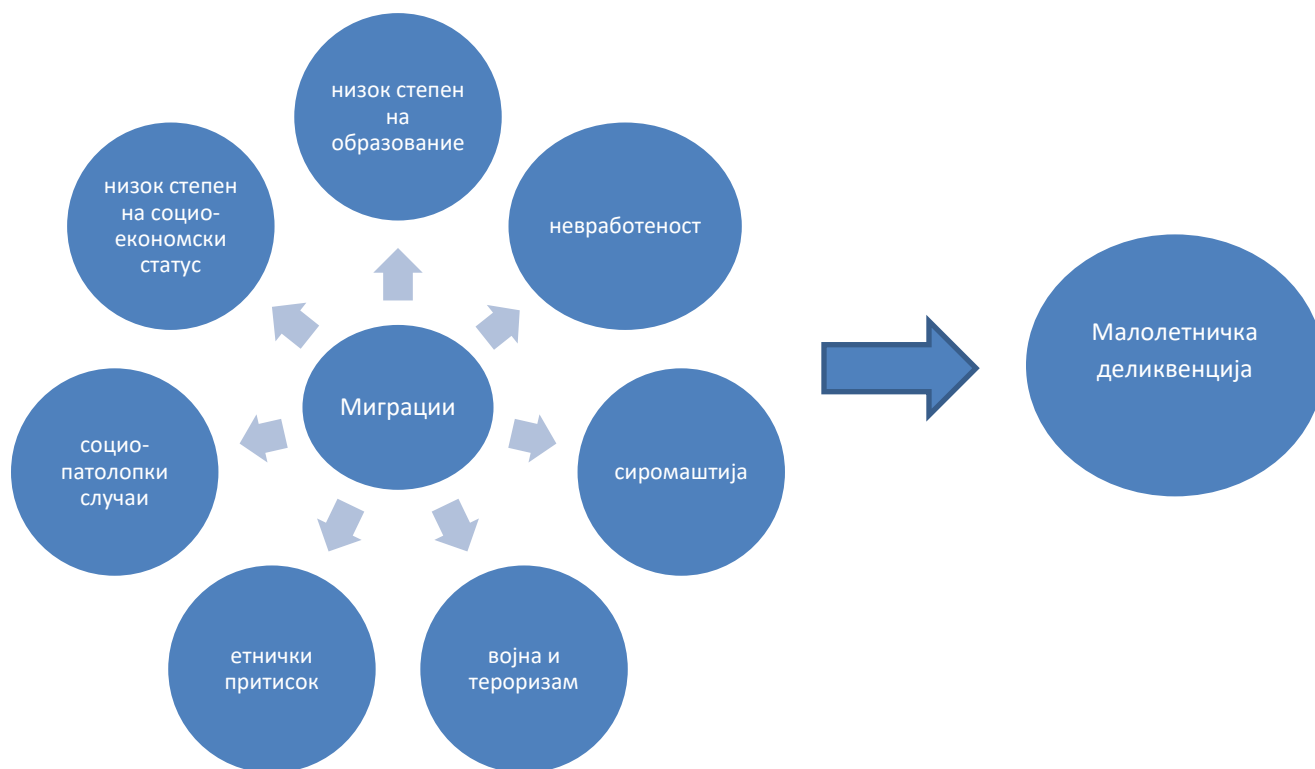
³⁷⁴ Митев, Гаровска, Маја, „Благосостојбата на децата и младите во време на економска криза, Скопје: УНИЦЕФ, 2009, страна 22.

IV. Миграции

Во последните години со сериозната појава на мигрантската криза, миграциите се покажаа како многу влијателен криминоген фактор врз криминалитетот и деликвенцијата. Односот на миграциите со деликвенцијата не е нова појава, оваа проблематика во САД почнала да се следи и истражува уште во средината на XX век. Постојат четири главни причини на миграциите: природни, социјални, политички и економски, но со оглед на тоа што ние миграциите ги анализираме во рамките на малолетничката деликвенција ќе ставиме акцент само на конкретните причини кои ќе ни помогнат да ја образложиме врската меѓу миграциите и деликвенцијата кај децата. Миграциите не само што придонесуваат за зголемување на стапката на криминал и деликвенција во една држава, туку истовремено тука се јавуваат сериозни облици на криминал како што се трговија со луѓе, трговија со деца, криумчарење мигранти и проституција. При објаснување на односот, поточно влијанието на миграциите врз криминалитетот и деликвенцијата најчесто користената теорија е теоријата на социјална дезорганизација или нарушување. Оваа теорија причините за криминалитетот и деликвенцијата не ги бара во индивидуалните фактори, туку напротив причините ги бара во социјалната структура на живеалиштето на поединците.³⁷⁵

Согласно истражувањата во Чикаго, Shaw и Мскау тврдат дека во местата кај што постои повеќе население од мигранти таму стапката на изрекување на казна затвор е повисока. Имајќи го предвид горенаведеното од социо-културен аспект може да тврдиме дека постои тесен однос меѓу местото на живеење на мигрантите и стапката на криминал и деликвенција во истите места. Во приказот јасно се определени главните причини кои се апсорбирани во рамките на миграциите и покажуваат меѓусебно влијание, како и преклопување со определени криминогени фактори.

³⁷⁵ Stowell, J.I., & Martinez, J.R., „Displaced, Dispossessed, or Lawless? Examining the Link Between Ethnicity, Immigration, and Violence, Aggression and Violent Behavior“, 2007, [online] достапно во: https://www.researchgate.net/publication/223496875_Displaced_Dispossessed_or_Lawless_Examining_the_Link_Between_Ethnicity_Immigration_and_Violence

Миграциите можат да предизвикаат висок степен на невработеност и сиромаштија во едно општество па затоа причините кои се врзуваат за миграциите се хетерогени. Етничката хетерогеност на мигрантите во една држава ги предизвикува следните појави: спречување на жителите за одржување меѓучовечки односи, зголемување на несигурноста и конфликтот меѓу определени групи во општеството, спречување или намалување на системските контроли во населени места и секако како резултат на сите карактеристики појава на деликвенцијата.³⁷⁶ Според американскиот социолог Robert King Merton деликвенцијата се појавува тогаш кога има нарушување на еднаквоста на едно општество, групите (мигрантите) кои немаат еднакви можности го избираат начинот на достигнување на определени можности по нелегален пат. Според оваа теорија миграциите претставуваат тежок и стресен процес, посебно мигрантите од етничките малцинства, често се изложени на социјална, културна, политичка и економска маргинализација,³⁷⁷ со други зборови тие се лишени од право на здравство, образование, социјална сигурност и сл.

³⁷⁶ Pedro, M. Thomas, „Theoretical Articulation on Immigration and Crime“, [online] достапно во: <http://hsx.sagepub.com/content/15/4/382>, 10.04.2019, 18:00

³⁷⁷ Kızmaz, Zahir, „Is There A Relationship Between Migration And Crime? A Holistic View“, Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences, vol.7, nb.2, Bitlis: Bitlis Eren niversity, страна 569.

Не е зачудувачки тоа што со влијанието на миграцијата како криминоген фактор, со оглед на ограничените можности, мигрантите стануваат дел од етничките банди и така остануваат под влијание на криминалната мигрантска субкултура. Лошите услови и незадоволувачките минимални можности создаваат мотив за ангажирање на децата во деликвентните активности посебно во кражби и грабежи, освен кривичите дела против имотот, бандите создаваат меѓусебен систем на заштита со цел да се заштитат од останатите злосторнички групи а оттука се јавува и проблемот меѓу децата во врска со насилничкиот криминал и зголемување на стапката на насилнички криминал меѓу децата. Состојбата околу миграциите е поврзана и со општествените промени, војни, економска нестабилност, како и висока стапка на невработеност и сиромаштво во едно општество. Постојат различни теории кои ја објаснуваат врската меѓу миграциите, криминалот и деликвенцијата, тука претежно станува збор за група на социо-криминолошки теории, како и теории на интеграција.

Една од најпознатите социо-криминолошки теории која го објаснува влијанието на миграциите врз криминалот и деликвенцијата е теоријата на социјална дезорганизација, според оваа теорија зголемената стапка на миграции, урбанизација, социјалните активности придонесуваат истовремено и за зголемување на стапката на проституција, наркоманија и алкохолизам. Лошата комуникациска поставеност на мигрантите со жителите на една држава создава еден вид изолирање и хомогеност, па оттука и градење на посебни групи кои подоцна прераснуваат во организирани криминални групи, посебно кога станува збор за деца мигранти- престапници. Shaw ve McKay изолираноста ја сметаат како еден од главните индикатори за создавање деликвентни активности.

Теоријата на самоселекција (self selection theory) како дел од групата на теории на интеграција го тврди сосема спротивното, според оваа теорија доколку мигрантите своите вештини и работни способности ги претворат во позитивна можност во државата каде што мигрираат во тој случај веројатноста за појава на криминалот и деликвенцијата е многу помала заради финансиските бенефиции на мигрантите. Поаѓајќи од ставот дека миграциите како криминоген фактор играат огромна улога во зголемувањето на стапката на криминалитетот и деликвенцијата, важно е да го потенцираме следното: најчесто меѓу мигрантите постои голем дел машка популација кои се посклони кон деликвентните

активности за разлика од женската популација; ниското ниво на образование и работно искуство; културни конфликти меѓу мигранти; сместување на мигрантите во изолирани, напуштени, неразвиени и несоцијализирани места; негативна социо-економска структура во рамките на нивното живеалиште, како и пречки при вработување; негативни ефекти на асимилација.³⁷⁸ Постои едно гледиште кое го објаснува тесниот однос меѓу миграциите и деликвенцијата позната како теорија на увоз. Овој модел многу јасно го објаснува односот на миграцијата со криминалитетот и деликвенцијата, така согласно теоријата, определена група луѓе намерно и со цел да извршат кривични дела во други држави се ставаат во позиција на мигранти. Со други зборови, концептот на увоз тврди дека со цел да се извршат дела како наркоделиквенција, кражби, грабежи, измама, проституција дури и тероризам, мигрантите мигрираат во друга држава и ги вршат горенаведените дела. Оваа теорија, исто така, ја потврдува состојбата на мигрантите во други држави кои се вклучени во криминални структури како: злосторнички групи, банди и терористички организации.³⁷⁹ Теоријата на увоз трпи одредени критики околу објаснување на односот на мигрантите со криминалот и деликвенцијата бидејќи не секоја мигрантска група треба да се третира како потенцијална злосторничка организација поради тоа што овој став може да предизвика морална паника меѓу мигрантите а посебно и децата мигранти.

Ако ги сумираме сите карактеристики низ кои го прикажавме влијанието на миграциите врз малолетничката деликвенција, може да го заклучиме следното: *прво* миграциите вршат огромно влијае врз формирање на деликвентен профил на детето, *второ* состојбата а сиромаштија и невработеост создава простор за сторување кривични дела од страна на децата, *трето* тежок пристап за образоваие, *четврто* сместување во неразвиени и несигурни квартави поради недостиг на средства, *петто* вовлекување во наркоманија што има растечка тенденција посебно кај децата миграти, *шесто* се поголемо учество во кражби, грабежи и насилнички криминалитет, *седмо* создавање агресија и неправилен развој на детето, *осмо* вклучување во банди, криминални организации и

³⁷⁸ Kızmaz, Zahir, „Is There A Relationship Between Migration And Crime? A Holistic View“, Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences, Volume: 7, Number: 2, Aralık, 2018, страна 593.

³⁷⁹ Wortley, Scot, „Introduction. The Immigration-Crime Connection: Competing Theoretical Perspectives“, Journal of International Migration and Integration, 2009, страна 352.

злосторчички здруженија, *деветто* помала можост за контрола и надзор врз децата од страна на нивните семејства и *десетто* дискриминација на децата мигранти.

1.3.1.2 Политичко идејни криминогени фактори на криминалитетот и деликвенцијата

Политичко-идејните фактори ја сочинуваат втората категорија на криминогените фактори кои ги опфаќаат: војната, глобализацијата, влијанието на мас-медиумите, религијата, миграциите и сл. Општо гледано, војната може да се дефинира како општествена појава, која навлегува во сите категории во општеството, посебно во криминалитетот и деликвенцијата. **Војната** е криминогена, стапката на криминалитет и деликвенција за време на војна е речиси неограничена, тие се присутни во секое поле во општеството. За време на војна, начинот на живот во воени услови остава сериозни последици посебно во развојот на децата. Согласно податоците на УНИЦЕФ: 2 милиони деца се убиени во текот на последната деценија; 6 милиони деца останале бездомници; 12 милиони се повредени или онеспособени и постојат најмалку 300.000 деца војници кои работат во 30 различни конфликти низ целиот свет.³⁸⁰ Посебно сметаме дека од важност е да се нагласи дека, за време на воените услови децата се јавуваат во улога на жртви на физичко, емоционално и сексуално насилство, оваа состојба врши директно влијание врз карактерот и психичката состојба на детето, а оттука се поставува и прашањето околу влијанието на наведените фактори врз физичкото и менталното здравје на детето.

За време на војна стапката на криминалитетот и деликвенцијата покажува растечка тенденција, причините на порастот на криминалот и деликвенцијата секако дека се врзани првично со одредени криминогени фактори од општествено-економски карактер како што е сиромаштијата. Во воени услови се забележува посебен пораст на малолетничката деликвенција, а причините позади тоа се: непостоење услови за вршење надзор врз децата од страна на нивните родители, посебно ако се земе предвид фактот дека едниот родител е во војна, крајби со цел да се задоволат основните потреби како на пример храна, непосетување школо, користење оружје и сл. Во однос на личните карактеристики на малолетните деликвенти мора да нагласиме дека, во услови на војна иако владее голема беда и сиромаштија, лакомоста и љубопитноста на децата се една од главните причини кои

³⁸⁰ http://www.redcross.int/EN/mag/magazine2003_3/4-9.html , 15.04.2019, 10:50

покренуваат интерес кон деликвенција, од друга страна имајќи ги предвид воените околности, не постои начин и услов кој ќе овозможи превенција на малолетничката деликвенција во услови на војна. Во однос на учеството на припадниците на женскиот пол во малолетничката деликвенција, нагласено е дека најчесто се насочени кон неморални однесувања и проституција.

Кога се говори за *глоблизацијата*, поголем број автори зборуваат за „глобално село“ под што се подразбира светот во кој живееме. Концептот на глобализација, може да се дефинира во смисла на интензивирање на општествените односи во целиот свет. На овој начин, различните региони можат да се поврзат едни со други, така на пример определен случај во кое било место може да влијае на некој друг случај или настан што се одвива илјадници километри подалеку.³⁸¹ Секако модернизацијата, развитокот на технологијата, мултикултурализмот, достапноста на интернетот, посебно развојот и масовното користење на социјалните мрежи овозможува лесен пристап до сите информации во светот. Глобализацијата дава можност за достапност и размна на информации, како и информираност за сите работи низ светот. Иако промените, модернизмот и глобализацијата често се претставуваат како позитивни, се поставува прашањето како таа врши влијание врз малолетничката деликвенција? Технологијата нуди достапност до посетување на различни страници на интернет за кои можат да се добијат голем број податоци, и истите се достапни за секоја возрасна категорија, но проблемот настанува кога тие податоци содржат несоодветни информации кои поттикнуваат деликвентни активности кај децата. Во последните неколку години, интернетот нуди огромен број информации со дискриминирачки карактер на етничка, верска, сексуална и друга основа, но загрижува фактот што овие податоци прераснуваат во говор на омраза кој агресивно се шири меѓу децата и претставува огромен проблем при сузбивање, а оттука предизвикување на уште потешката форма на криминал наречен: криминал од омраза. Сметаме дека негативното влијание на глобализацијата врз малолетничката деликвенција може да се прикаже преку добро познатата игра „Blue whale“ (синиот кит) која е создадена од страна на 21 годишниот Philipp Budeikin од Русија во 2016 година. Целна група на играта се деца помали од 18 години. Играта е распространета речиси во целиот свет, посебно во: Бангладеш, Бразил, Турција, Бугарија, Кина, Египет, Индија, Иран, Италија, Русија,

³⁸¹ Giddens, Anthony, „Konsequenzen der Moderne“, Frankfurt a.M., 1995, страна 85.

Саудиска Арабија, САД, Тунис и сл. Играта „Blue whale“ предизвика огромен бран на морална паника во Русија а подоцна и во другите земји на светот каде што таа е широко застапена, истата е причинител на огромен број деликвентни активности од страна на децата како и психолошки нарушувања.

Како се доаѓа до пристап на оваа игра? Децата добиваат линк на нивните социјални мрежи, причината на ширење на оваа игра на начин со праќање посебни пораки е лоцирање на деца под 18 -годишна возраст, податоците од овој карактер најлесно се добиваат преку достапните информации на профилите во социјални мрежи. По првиот контакт со детето, создавачот на играта наредува да се пратат личните информации како што се: име, презиме, датум на раѓање, место на живеење и адреса, фотографија на детето, пол и тн. Откако се собираат основните информации со кои се создава општ профил за детето, администраторот ги праќа главните наредби кои треба да се извршат по полноќ. Играта се состои од наредби на заплашување, самоповредување, уцена, праќање извештај и слики до администраторот околу настанатите самоповреди, изолирање од средината за определен временски период, вршење убиство, вмрежување со другите членови на играта, размена на деликвентни активности, посетување сурови и непрометни места, како и самоубиство како последна наредба на играта.³⁸² Играта предизвика сериозен број самоубиства, така од ноември 2015 до април 2016 забележани се 130 самоубиства кај децата. Една од жртвите на играта која имала обид за самоубиство со давење во езеро е 17-годишно женско дете од Индија, која изјави дека: „доколку не се самоубиев, според правилата на играта требаше да ја убијам мајка ми“. Во 2016 година донесена е осудителна пресуда против 21-годишниот Philipp Budeikin, со која е утврдена казна затвор до 3 години, Budeikin жртвите на играта ги нарекува „биолошки отпад“ така што неговата цел со создавање на оваа игра била „почистување на заедницата од биолошкиот отпад“. Заслужува да се спомне и познатата игра „Mariam“ која е создадена во Саудиска Арабија од страна на Salman El Harbi во 2017 година. Играта има идентичен карактер на „Blue whale“ и истата сериозно придонесе за зголемување на стапката на малолетничка деликвенција. Играта започнува со барање помош на малото девојче Mariam која наводно е изгубена и треба да се врати во својот дом, а со оглед на тоа што целната група се деца помали од 18 години, тие од љубопитност одговараат на поставените прашања од следниот карактер: име, презиме,

³⁸² <https://www.bbc.com/turkce/41281200> , 21.04.2019, 22:12

адреса, корисничко име на социјалните мрежи, место на раѓање, моминско презиме на мајката на детето кои се доволни за кражба на идентитет.

Редоследот на наредбите се слични како и во претходната игра, тие имаат заплашувачки карактер, со кои децата се вовлекуваат во деликвентни активности. Не зачудува фактот што децата кои биле под влијание на наведените игри или игри со сличен карактер кои промовираат, страв, убиство, насилство, самоубиство се деца кои подоцна страдаат од трауми, после одредено време покажуваат резултати на насилство а оттука и проблемот околу појавата на насилнички криминал кај децата. Јасно може да заклучиме дека глобализацијата е сериозен криминоген фактор која е најтесно врзана со интернетот и технологијата. Тука задолжително ќе напоменеме дека недостигот од родителскиот надзор, е од клучно значење за зголемување на стапката на малолетничката деликвенција, како и вовлекување на детето за прв пат во деликвенција.

Масовните медиуми или јавните гласила како што се: радио, телевизија, печат и интернетот имаат посебно значење за пренесување информации во општеството. Постојат различни гледишта околу негативното влијание на мас-медиумите врз малолетничката деликвенција, така овие гледишта можеме да ги поделиме во три групи: *првата група* автори сметаат дека средствата за масовна комуникација не вршат значително влијание врз создавање агресивно поведение; *втората група* автори сметаат дека негативното влијание на масовните медиуми врз деликвенцијата е незначителна и *третата група* на автори сметаат дека масовите медиуми дефинитивно може да се определат како криминоген фактор³⁸³ бидејќи нивното влијание во поново време посебно меѓу младата популација и децата станува помасовно.

Ние анализирајќи го влијанието на масовните медиуми врз појавата на малолетничката деликвенција ќе го прифатиме ставот на третата група на автори, поради тоа што постојат голем број научни истражувања кои го потврдуваат ставот дека масовните медиуми дефинитивно може да се прикажат како криминоген фактор бидејќи играат огромна улога во создавањето на престапничко поведение кај децата.

Неспорно е дека децата големиот дел од слободното време го минуваат пред телевизија и интернет страници, оваа состојба предизвикува ризик за деликвентно однесување. Важно е да нагласиме дека прекумерното минување на слободното време на

³⁸³ Сулејманов, “Криминологија“, op.cit страна 716

интернет страници го предизвикува сајбер-булингот или врсничкото онлајн насилство кое е карактеритично за децата, тие најчесто објавуваат навредливи податоци, статии и слики. Дигиталните медиуми се посебно ризични за создавање антисоцијално однесување, тие нудат огромен број податоци во врска со: насилство, алкохолизам, наркоманија па дури и крајби. Од почетокот на 1960-ите години па се до денес изложеноста на содржини со насилство во телевизија, филмови, видео игри, телефони и интернет го зголемува ризикот за насилно однесување на детето во секојдневниот живот.³⁸⁴

Кои се навиките на децата во користењето на мас-медиумите? Прашањето се однесува на влијанието на медиумите врз децата и секако нивната склоност кон имитирање на прикажаната содржина. Станува збор за имитирање на карактерот на ликови од телевизијата кои вршат насилство, имитирање на нивната облека, начин на однесување, движења па дури и напади кои се прикажаа во филмови и останати програми, детето покажвајќи интерес на наведените содржини истите почнува да ги манифестира во својот дом, училиште и на улица. Во едно истражување спроведено во арапските држави околу влијанието на масовните медиуми врз малолетничката деликвенција утврдено е дека 43.47% од малолетните деликвенти повеќе ги користат модерните масовни медиуми како што се: компјутер, интернет, телефон, социјални мрежи и различни апликации, додека 37% од малолетните деликвенти ги користат традиционалните мас-медиуми како што се: телевизија, печат, весници, радио и видео игри.³⁸⁵

Културата е социолошка категорија, но од криминолошка гледна точка за нас е битно нејзиното влијание како криминоген фактор. Претходно во делот околу теориите за малолетничка деликвенција спомнавме две значајни теории кои се важни за објаснување на културата како криминоген фактор а тоа се: теоријата на културен конфликт и теоријата на контракултура и подкултура. За да го објасниме влијанието на културата како криминоген фактор, мора да ја прикажеме поделбата на домашна култура, која е

³⁸⁴ Huesmann, L. Rowell, „The Impact of Electronic Media Violence: Scientific Theory and Research“, Journal of Adolescent Health 41, S6–S13, 2007.

³⁸⁵ Al-Karbi, Ali, Mufaraj; Mai, Yousef, Mohammed, „ The Impact of Media on Juvenile Delinquency in the Care of Abu Dhabi and Fujairah - United Arab Emirates“, European Journal of Education, Volume 1, Issue 3, 2018, страна 12

доминантна култура во едно општество и втората категорија ја сочинуваат субкултура, контракултура или подкултура кои се спротиставуваат на доминантната култура и се јавуваат како реакција на домашната култура од страна на помалите групи. Проблемот околу културниот судир, посебно контракултурата настанува со спротиставување на определени групи на домашната култура, тоа се групи кои не ги почитуваат вредностите на домашната култура и тука станува збор за подкултури или култура на деликвенти, криминалци и средини опфатени со определен вид социопатолошки појави.

Во 1955 година американскиот криминолог Albert Cohen во својата книга „*Delinquent Boys: Culture of the Gang*“ дава нов правец во објаснување на малолетничката деликвенција низ подкултури. Cohen во своето дело се обидува да даде објаснување на карактеристиките на социјалната структура од кои извира малолетничката деликвенција. Според него припадниците на подкултурата кои се спротиставуваат на доминантната култура во Америка се лица кои живеат во места наречени „slum“ кои се карактеристични за бедни и пренатрупани улици или области населени со многу сиромашни луѓе. Во создавањето на подкултурите значително влијание имаат различните стандарди во школувањето, различни ставови при одгледување деца како и различни очекувања од децата. Според Cohen социјалната положба на семејството на детето ги одредува и проблемите со кои детето ќе се соочи во неговиот живот, така на пример родителите кои припаѓаат во пониските класи не можат да го воспитуваат детето според стандардите на средната класа, поради оваа причина малолетните деликвенти кои припаѓаат во пониските класи не можат да ги поседуваат можностите од средната класа па се создава контра и негативен став спрема припадниците на средната класа од страна на определени групи кои ги сочинуваат малолетниците, тие исто така имаат непријателски став а оттука и создавање на спротивна или контракултура која е склона кон деликвентни активности а посебно кривични дела против имотот.³⁸⁶ Културните судири се, исто така, карактеристичен пример за влијанието на културата како криминоген фактор. Станува збор за културни конфликти во едно општество, што најлесно може да се објасни преку мигрантските групи

³⁸⁶ Güllü, İsmail, Yıldırım, Kerim, „Crime and socialisation dynamics in sub-cultures: Case of Gypsies in Karaman“, [online] достапно во: https://www.academia.edu/35888539/Alt_kültür_gruplarında_suç_ve_toplumsallaşma_iliskisi_Karaman_Çingeneler_i_örneği_English_Title_Crime_and_socialisation_dynamics_in_sub-cultures_Case_of_Gypsies_in_Karaman, 01.05.2019, 22:45

кои имаат посебна култура и вредности и се наоѓаат во културен конфликт со луѓето во определено општество кои се припадници на доминантната, домашна култура а оттука извира и насилното однесување, како и деликвентните активности на децата.

1.3.1.3 Микрогрупни криминогени фактори

Микрогрупните криминогени фактори како дел од егзогените фактори во рамките на криминологијата се од клучно дури и примарно значење во однос на влијанието врз малолетничката деликвенција. Под микрогрупа се подразбира семејството, оттука и влијанието на семејството како криминоген фактор. Развојот на детето минува низ когнитивен и социјален процес, овој процес ги опфаќа следните карактеристики: од зависност од родителите до автономност; од самоцентричност до споделување, од нетрпеливост до трпеливост; од неконзистентност до конзистентност; од често променливи емоции до балансирање на емоциите и развој во промена на начинот на логично размислување.³⁸⁷ Овој процес на развој на детето е многу значаен доколку постои позитивна и одговорна поддршка од страна на родителите поточно од семејството како микрогрупа. Едно од битните истражувања кое го докажува лошиот надзор на родителите врз детето е истражувањето на McCord кој покажува дека неинформираноста на родителите за излегувањата на децата, пријателите, слободните активности надвор од семејниот дом, недостигот од правила за излегување и враќање дома се најдобри фактори за прогноза на криминалитетот на насилство, и имотниот криминалитет.³⁸⁸

Постојат неколку категории на однесување, поточно ставови на родителите кои може да придонесат за создавање деликвентен профил на детето иако родителите не манифестираат деликвентно однесување, тука станува збор за следните категории на ставови на родителите спрема децата: **екстремно заштитен став на родителите** е првата категорија која се карактеризира со огромен надзор и притисок врз детето што резултира со создавање нестабилен карактер и непоседување на способност за донесување сопствени и самостојни одлуки од страна на детето, исто така екстремната заштита гради пречки при создавање на комуникација на детето со другите лица од опкружувањето ,

³⁸⁷ Yörükoğlu, Atalay, Çocuk Ruh Sağlığı, Ankara: Özgür yayınlar, 1996

³⁸⁸ Груевска, Дракулевски, Александра, „Семејството и брачниот статус – криминогени фактори и/или причини за откажување од криминално однесување“, Годишник на Правниот факултет „Јустинијан Први“, Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“, 2013, страна 378.

училиштето и соседството, оттука затвореноста на детето и недоволната самодоверба, како и недостиг на комуникација може да создаде лесно вовлекување во деликвенција.

Втората категорија го сочинува **екстремниот притисок на родителите**, овој став на родителите може да се опише како поседување на способноста на однесувањето на детето, поточно врската помеѓу родител-дете е создадена врз основа на страв. Високиот степен на притисок и строгата дисциплина, високиот степен на критики насочени спрема детето поточно градење профил на строги и нетолерантни родители во едно семејство создава нестабилно однесување на детето, така децата имитирајќи ги родителите ги применуваат истите негативни однесувања спрема нивните врсници, па оттука започнува и агресивното однесување која се проследува со тепачки, бегање од часови, несоцијализирање па се до вовлекување во деликвентните активности.

Третата категорија е **неконзистентност (разлики) меѓу ставовите на родителите**, станува збор за различни ставови на родителите при воспитување на детето, односно неусогласување на ставовите на едниот родител со другиот.

Четвртата категорија го сочинува **селективниот однос на родителите спрема нивните деца**, со други зборови дискриминација меѓу децата од страна на родителите со манифестирање селективен однос. Најчести примери за оваа категорија се споредување на децата која се карактеризира како една од најопасните работи кои се применуваат од страна на родителите, а кај децата настанува контраефект, односно чувство на гнев, нервоза, агресија, затвореност, намалено чувство на емпатија, несподелување на мислења и емоции, чувство на несигурност, неуспех и неспособност, па се до манифестирање на деликвентно однесување.

Петтата категорија е **поларизација на семејството** која значи одвојување, поточно: групирање на родителите спрема детето, групирање на децата спрема родителите, мајката со едното дете спрема таткото и другото дете или деца, како и таткото со едното дете спрема мајката и другото дете или деца. Оваа ситуација води кон недоверба меѓу членовите на семејството и развој на детето во една средина каде што постојат нестабилни меѓу-семејни врски и односи проследени со непочитување на членовите од семејството. Освен однесувањето на родителите со нивните деца, постојат дополнителни фактори кои директно влијаат врз манифестација на деликвентни активности на детето а тоа се начинот на

воспитување, структурата на микрогрупата, непримерни родители (родители кои се дел од определени социјално-патолошки појави), неморално поведение на родителите, смртта на еден од родителите, економска состојба на семејството, често и строго казнување на детето прикажувајќи го како семејна дисциплина и сл.

Постојат неколку значајни карактеристики кои се појавуваат во поголем број семејства и истите придонесуваат за создавање деликвентен профил кај децата, а оттука и значајно е да утврдиме дека кај поголем број деца престапници забележани се токму следните карактеристики во нивните семејства:³⁸⁹ членовите на семејството се алкохоличари и поседуваат криминален профил; отсуството на еден или двајцата родители поради развод, смрт или напуштање; недостиг на родителска контрола поради запоставување, телесна попреченост или болест; повеќечлено семејство, прекумерен притисок, љубомора меѓу децата, запоставување и прекумерна доминантност на еден од родителите; невработеност, недоволни приходи и вршење на работни односи на мајката надвор од државата каде што живее детето.

Примарното воспитување на детето започнува од семејството, бидејќи семејството е првиот пример од кого децата стекнуваат позитивни а воедно и негативни навики, секако од важност е да се потенцира и структурата на семејството со кого живее детето поради тоа што тоа има директно влијание врз надзорот и контролата, така забележано е дека во семејства каде што детето е растено без еден родител повеќе е склоно кон сторување кривични дела поради недостиг на контрола. Класичните социо-патолошки теории поаѓаат од идејата за девијантни и неприспособени личности во однос на општествените норми, вредностите и барањата со тоа што заедничко им е дека основните причини на таквите однесувања го гледаат во одделни општествени фактори: теорија на имитации со следење на примерите на социјалните и психолошките фактори; теорија за доминантно влијание на контактите со кои се учат девијантните однесувања со посредство на примарни групи, како што е семејството на детето; теоријата на подкултура со усвојување на девијантните вредности кои се во спротивност на доминантниот систем на вредности и норми и теоријата

³⁸⁹ İçli, Günşen, Tülin, „Kriminoloji“, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001, страна

на општествена дезорганизација со слабеење на влијанието на примарните групи и установи во одредени општествени околности.

Во Македонија питачењето на децата е една од најпроблематичните социо-патолошки појави која агресивно се шири и покажува растечки тренд, причините се хетерогени и во основа поврзани со семејството. Питачењето на децата на улица може да се дефинира како специфичен облик на однесување кое се јавува во два основни вида: типичен облик на паразитизам (организирано, систематско, константно питачење) и принудно поради објективна сиромаштија и беда.³⁹⁰ Невработените родители, социјално загрозени и разорени семејства се основните примери за вовлекување на децата во питачење, така голем број деца, под притисок на нивните родители принудени се да питачат а оттука од питачењето на децата се отвораат уште ред други прашања поврзани со питачење кои придонесуваат кон стагистичкиот пораст на стапката на малолетничка деликвенција.

Питачењето на децата е едно комплексно прашање кое е непосредно поврзано со семејството како микрогрупа, бидејќи децата не се вовлекуваат во оваа социопатолошка појава самоиницијативно туку тоа е резултат на одлуката на нивните родители. Оваа ситуација освен тоа што носи негативни последици како не посетување на задолжително образование на детето, пропусти при воспитување и лошо воспитување од страна на родителите, злоупотреба на детето, неправилна социјализација, како и добивање статус на детето како „дете на улица“ кое може да се карактеризира како поминување на најголем дел од времето на улица и враќање дома со цел само да ја помине ноќта.

³⁹⁰ Чонева, Љубица, „Питачењето во Македонија од аспект на уличните деца“, Годишник на Факултетот за безбедност 19/бр.1, Скопје: Центар за образование на кадри за областа на безбедноста-Скопје, 2001, страна 92-93.

Од горенаведениот приказ јасно произлегува влијанието на микрогрупата како криминоген фактор врз детето, како и вовлекување на детето во питачење кое е широко распространето во Македонија а посебно во поголемите градови, таа е проследена со останати социопатолошки појави и кривични дела, како и градење агресивен однос на детето, додека како краен резултат се добива деликвентниот профил. Со драстичниот пораст на стапката на малолетничка деликвенција на глобално ниво а посебно и учеството на децата во социопатолошките случаи, конкретно во нашиот случај питачење, придонесе за создавање питачки мафии кои ги принудуваат децата да питаат, ова претставува дополнителен ризик за зголемување на стапката на малолетничка деликвенција. Според McCord кога станува збор за малолетничката деликвенција неспорно е дека родителите кои сторуваат кривични дела како и антисоцијалните родители се склони да имаат деца деликвенти, оттука се потенцира дека криминалот и деликвенцијата течат токму во рамките на семејството. Со оглед на наведеното семејните фактори на ризик може да се групираат во пет различни групи:³⁹¹

1. злосторнички и антисоцијални родители
2. многубројно семејство

³⁹¹Farrington, Philip, David, „Фактори на ризик од детството и превенција фокусирана на ризикот“, Оксфордски прирачник за криминологија, Скопје: Нампрес, 2010, страна 613.

3. методи за воспитување на децата
4. злоупотреба (физичко или сексуално) и запоставување
5. растурени семејства.

Првата група е позната и во другите теории кога станува збор за криминалитетот и деликвенцијата кај деца, пренесувањето на деликвентните активности од страна на родителите кон децата е една од најпознатите модели, детето со имитирање на родителите ги прави истите работи кои ги гледа како модел во неговото семејство, па така јасно може да констатираме дека креирањето деликвентен профил на детето е неизбежно имајќи го предвид фактот дека родителите веќе имаат оформена криминална кариера.

Втората група семејни фактори на ризик се многубројните семејства, тука се мисли на голем број деца во семејството. Примарните проблеми кои може да се воочат децата и истото да предизвика причина за појава на деликвенцијата е споредување на децата од страна на родителите (како на пример: поуспешни и понеуспешни, поспособни и понеспособни, посилни и послаби што може да предизвика состојба на конфликт, гнев и агресија меѓу децата), нееднаков однос од страна на родителите спрема децата, дискриминација, невнимание, непружење еднакви услови, максимално внимание кон помалите деца – помалку внимание кон постарите и сл.

Третата група ја сочинуваат методите на воспитување на деца поточно станува збор за надзор или контрола врз детето. Во класичната Кембриџ-Самервил студија во Бостон, слабиот родителски надзор во детството било најдобриот показател на насилните злосторства, како и на имотните деликти до возраст од 45 години.³⁹² Казнувањето на детето како еден вид на родителски авторитет и дисциплина не секогаш дава позитивни резултати. Казнувањето на дете од страна на родителот е многу широк концепт кој трпи огромни позитивни, но и негативни критики. Прашањето околу казнување на детето во процесот на воспитување се јавува во три случаи: кога детето не ги исполнува сопствените обврски; кога детето покажува негативно однесување и кога детето не ги почитува зборовите на неговите родители. Секако дека казнувањето од страна на родителите треба да резултира со поука спрема детето и поттик за подобро однесување во иднина, а оттука и за создавање емпатија, како и цврста комуникација во семејството. **Четвртата категорија** ја сочинуваат злоупотреба (физичко или сексуално) и запоставувањето на детето. Злоупотребата на детето

³⁹² Ibid., страна 615.

претставува намерен чин со кој се предизвикува директна штета на детето, додека, пак, запоставувањето на детето претставува необезбедување на тоа што му е потребно на детето или недостиг на заштита на детето од повреда или штета.³⁹³

Петтата категорија е во врска со растурени семејства. Во криминолошката литература често владее ставот дека децата кои живеат само со еден родител (само со мајката или само со таткото) од различни причини како: смрт, развод и сл. се повеќе склони кон сторување кривични дела поради недостиг од контрола, но статистичките податоци покажуваат дека постои растечка тенденција и кај децата сторители на кривични дела кои живеат со двајцата родители.

Години	Вкупно осудени деца според семејните услови	Во проценти %	Вкуно осудени деца кои живеат со двајцата родители	Во проценти %
2008	715	55.78	56,7	44,22
2009	748	56.25	582	43,75
2010	547	55.26	443	44,74
2011	722	55.25	585	44,75
2012	556	57.5	411	42,50
2013	473	55.2	373	44,08
2014	461	56.36	357	43,64
2015	348	54.3	293	45,70
2016	468	56.53	360	43,47
2017	337	52.91	300	47,09

Извор: Државен завод за статистика

Според горенаведените податоци од последните десет години (2008-2017), со цел да ја споредиме вкупната бројка на осудени деца со вкупната бројка на осудени деца кои живеат со двајцата родители ќе го утврдиме следното: почнувајќи од 2008 година од вкупно осудени 715 деца сторители на кривични дела 44.22% живееле со двајцата родители, во 2009 година се забележува зголемување на бројката на осудени деца, така од вкупно 748 осудени, 43.75% се деца кои живеат со двајцата родители. Во 2010 година постои опаѓање на бројката на деца сторители на кривични дела, од вкупно 547 сторители, 44.74% живееле со двајцата родители. Во 2011 година постои драстично зголемување на вкупната бројка на осудени

³⁹³Чачева, Виолета, Мирчев, Стојанка, „Запоставени и жигосани-анализа на состојбата: Сексуална злоупотреба на деца“, Скопје: УНИЦЕФ, 2010, страна 18

лица на 722 деца сторители од кои 44.75% живееле со двајцата родители. 2012 година за разлика од претходната се покажа како поуспешна па така од вкупно 556 деца осудени, 42.50% живееле со двајцата родители. Во 2013 година од вкупно 473 осудени деца, 44.08% живееле со двајцата родители, додека во 2014 година имаме благо намалување на бројката на осудени, така од вкупно 461 осудени деца 43.64% живееле со двајцата родители. Во 2015 година осудени се 348 деца од кои 45.70% живееле со двајцата родители, во 2016 година имаме 468 осудени деца, од вкупната бројка 43.47% живееле со двајцата родители и конечно 2017 година за разлика од 2016 е поуспешна во поглед на опаѓање на стапката ка криминалот така од вкупно 337 осудени деца 47.07% живееле со двајцата родители.

Од наведените податоци лесно може да се заклучи дека во изминатите 10 години состојбата околу децата престапници кои живеат со двајца родители во однос на вкупната бројка на осудени деца не е позитивна, така за разлика од голем дел ставови во врска со малолетничката деликвенција околу структурата на семејството на детето може да утврдиме дека вкупната бројка на деца осудени кои живеат со двајцата родители е повисока за разлика од осудените деца кои живеат со еден родител (мајка или татко).

Кога станува збор за микрогрупни криминогени фактори, се земаат предвид семејството и воспитувањето, во истражувањата од областа на малолетничка деликвенција во рамките на микрогрупните криминогени фактори ретко се среќава и училиштето како институција со која детето се наоѓа во контакт веднаш по семејството. Училиштето е институција која дава голем придонес на социјализацијата на детето. Целта на училиштето не е само давање на образовна дејност, туку и воспитување, така детето голем дел од времето во текот на денот го минува со неговите врсници и доаѓа во допир со различни профили на деца, размена на информации, љубопитност за нови работи и сл.

Влијанието на училиштето врз социјализацијата на детето може да се прикаже на следниот начин:³⁹⁴ училиштето придонесува за создавање на општествените вредности; создава средина која обезбедува можност за интеракција меѓу врсници; дава можности за запознавање лица кои ќе му служат како позитивен модел на однесување; доколку училиштето не покаже позитивни и квалитетни влијанија врз детето во тој случај може да придонесе за погрешна и нецелосна социјализација кај децата. Во последните неколку

³⁹⁴ Uluğtekin, Sevdâ, „Hükümlü Çocuk ve Yeniden Toplumsallaşma“, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1991, страна

години средните училишта станаа гнездо на продавање и користење опојни средства меѓу децата а оттука и првите контакти со деликвентните активности.

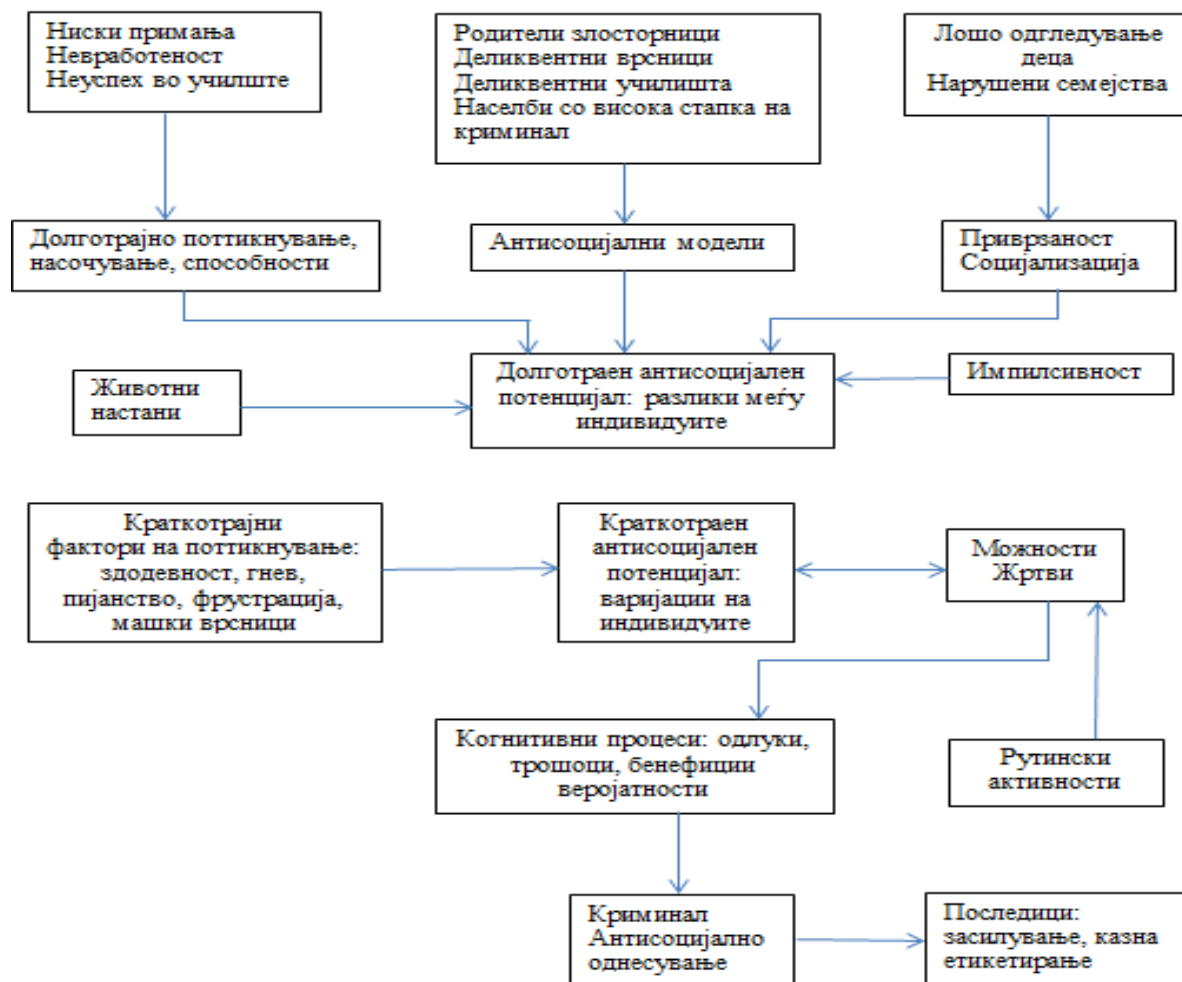
Општо гледано користењето опојни средства во средните училишта почнува да се шири уште во 1990-те години, а оттука и фактот дека училиштето може да се прикаже како криминоген фактор во рамките на малолетничката деликвенција. Имајќи ги предвид истражувањата во контекст на училиштето како криминоген фактор и користењето супстанции од страна на децата кој е составен дел од истата проблематика може да потврдиме дека оваа состојба создава широк спектар на ризик фактори за децата на краткорочен и долгорочен период.

Освен користењето на супстанции тука може да се надоврзат уште и други деликвентни активности како предизвикување и учество во тепачки, користење цигари и алкохол и сл. На краткорочен период користењето дрога и деликвенцијата може да се поврзат со неуспех во училиштето, непосетување на часови во училиште, рана сексуална активност и детска бременост, додека на долгоорочен план овој криминоген фактор предизвикува ниско ниво на образовно и професионално постигнување, високо ниво на депресија, нестабилни семејни врски, како и прекумерно користење алкохол и дрога.³⁹⁵

Негативното влијание на микрогрупите како криминоген фактор во малолетничката деликвенција тесно е поврзана со антисоцијалното однесување на детето, во контекст на ова значајно е да дадеме место на **теоријата на интегриран когнитивен антисоцијален потенцијал (ИКАП)**³⁹⁶ развиена од страна на познатиот криминолог *David Philip Farrington* која ги опфаќа неуспехот во училиштето, деликвентните училиште, како и нарушените семејства.

³⁹⁵ Gasper. M, Joseph, „Drug Use and Delinquency“, El Paso: LFB Scholarly Publishing LLC, 2012, страна 2.

³⁹⁶ Оксфордски прирачник за криминологија, Скопје: Нампрес, 2010, страна 620.

Клучната конструкција на теоријата којашто е прикажана во горенаведениот приказ е антисоцијалниот потенцијал и согласно теоријата на Farrington преминот од антисоцијален потенцијал кон антисоцијалното однесување зависи од когнитивните процеси како што се размислување и донесување одлуки. Приказот јасно покажува како се поставени факторите на ризик и како влијаат врз долготрајниот антисоцијален потенцијал кај децата.

Во врска со директното влијание на криминогените фактори врз малолетничката деликвенција постои една широко прифатена теорија во криминолошката литература која ги опфаќа токму микрогрупните криминогени фактори при објаснување на оваа проблематика. Теоријата е создадена од страна на Robert Agnew³⁹⁷ позната како „теорија на Agnew“, според него постојат 3 главни причини кои силно влијаат на сторувањето

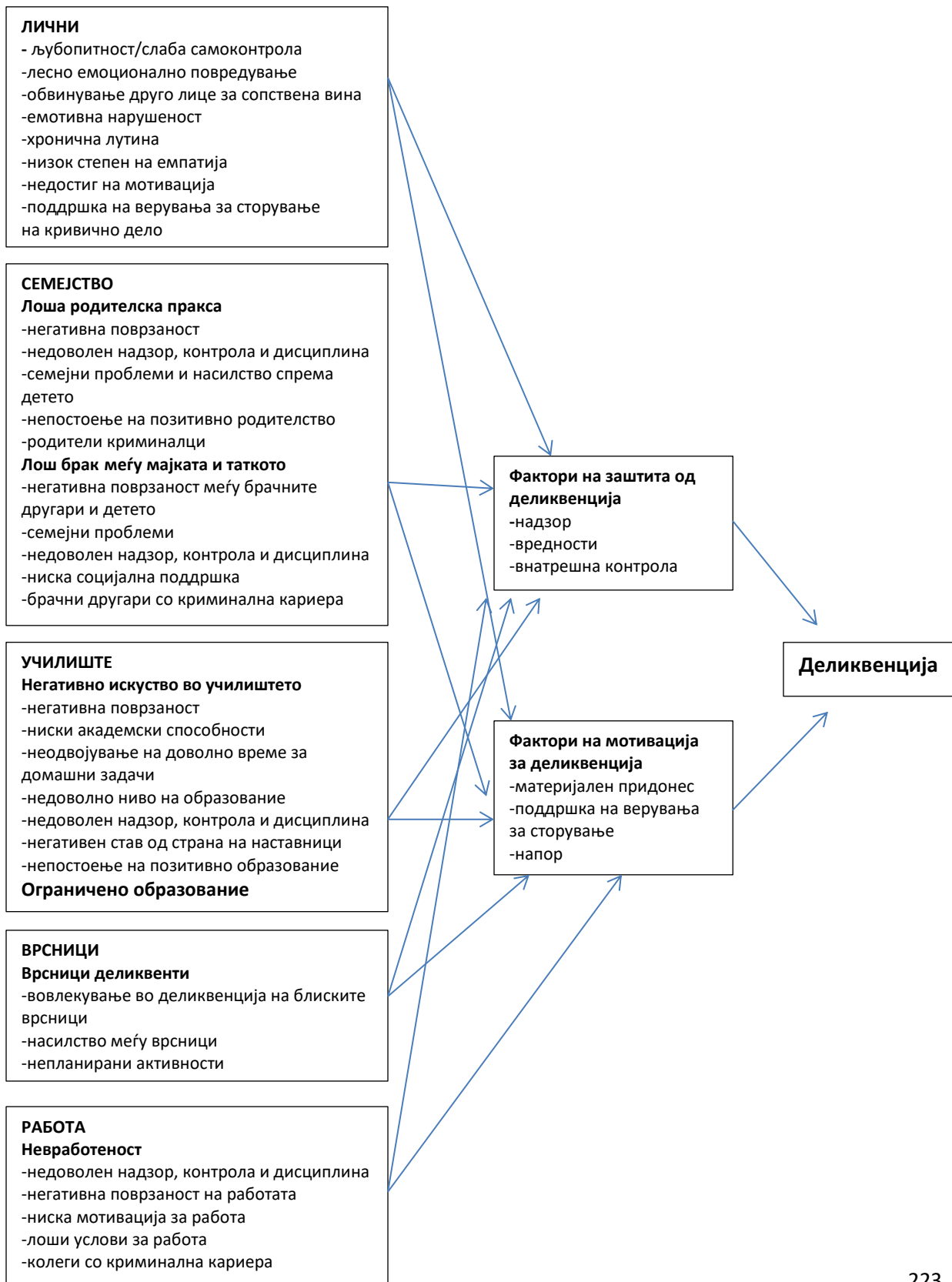
³⁹⁷ Претседател на Американското друштво за криминологија (American Society of Criminology) во 2013 година.

кривични дела: ниска веројатност за прекорување и казнување; безгрижност на детето околу прекорувањето и казнувањето; висока мотивација за сторување на кривични дела.³⁹⁸

При објаснување на неговата теорија Agnew наведува пет главни животи околина кои го вовлекуваат а воедно и го штитат детето од деликвенција, тука станува збор за: лични својства на лицето, семејство, училиште, врсници и работна средина. Имајќи ги предвид петте наведени фактори кои, всушност, претставуваат ризик фактори Agnew со својата теорија дава поединечно објаснување за нивното влијание врз деликвенцијата, како и нивниот меѓусебен однос кој придонесува за заеднички ефект за вовлекување во деликвенција на децата а оттука и објаснува како истите фактори се јавуваат како мотивација за сторување кривични дела од страна на децата.

Ако ги погледнеме петте категории, односно клучни точки врз кои е базирана теоријата ќе потврдиме дека тука постои испреплетување на ендогени и егзогени фактори поради тоа што имаме група која се однесува на личните својства на детето додека останатите се надворешни фактори, а оттука и сеопфатноста на теоријата при објаснување на малолетничката деликвенција. Во доленаведениот приказ јасно се групирани наведените фактори со образложение на нивното влијание врз деликвенцијата.

³⁹⁸ Muş, Ekrem, „Kriminoloji Suç Teorileri ve Uygulamalar“, Ankara:Karıncı Ajans, 2016, страна 313.

1.3.2 Ендогени фактори

Ендогените фактори познати уште како индивидуални, интерни или внатрешни криминогени фактори кои се дел од микро криминологијата, поврзани се со индивидуалните карактеристики поточно личноста на малолетните деликвенти. Лоцирањето на ендогените фактори дава значаен придонес за објаснување на појавните облици, односно феноменологијата, како и причините за појава т.е. етиологијата на малолетничка деликванција.

За разлика од егзогените фактори кои ги опфаќаат општествено -економските; политичко- идејните како и микрогрупните криминогени фактори, ендогените се насочени токму кон личноста на деликвентот, структурата на личноста (тука спаѓаат: темпераментот, карактерот, склоноста за деликвентното однесување), динамиката на личноста и мотивите на деликвентното однесување како дел од динамиката, типолошката класификација на деликвенти, односот на интелигенцијата со деликвенцијата, како и моралниот развој и деликвенцијата.

1.3.2.1 Личноста на деликвентот

Главните карактеристики на теориите во врска со утврдување на личноста на деликвентот се: хиперактивност, недостиг на сопствена самоконтрола на личноста и импулсивност.³⁹⁹ Заедничка карактеристика на теориите кои ја опфаќаат личноста на деликвентот е дека кривичното дело е одраз на личните својства на поединецот.

Изучувањето на личноста на деликвентот не дава одговор само за главните карактеристики и структурата на личноста, туку во целост за објаснување на криминалтетот и деликвенцијата како општествено масовни појави. При одредување на личните црти на личноста кои придонесуваат кон деликвентно однесување се земаат предвид: психопатијата, миговните реакции и негативната емотивност.

³⁹⁹ Shoemaker, Donald, „Theories of Delinquency: An Examination of Explanations of Delinquent Behavior“, Fourth Edition, New York: Oxford University Press, 2000, страна 67.

Антисоцијалното нарушување на личноста најчесто започнува од детските години па се до полнолетството кое подоцна се манифестира со неодговорни и деликвентни однесувања на поединецот.⁴⁰⁰

Миговните реакции или со други зборови импулсивноста согласно криминолошката литература се карактеризира како највлијателен детерминант при објаснување на криминалитетот.⁴⁰¹ Лицата со миговни реакции за разлика од другите лица поседуваат психопатолошки карактеристики и склони се кон насилно и антисоцијално однесување.

Функционалните нестабилности на личноста кои настануваат во рамките на **когнитивната проверка** како што е прикажано во горенаведениот приказ, се резултат на недостиг на креирање на алтернативни стратегии, истото влијае врз создавање на негативно поведение на детето.

Конечно **негативната емотивност** е трета карактеристика на личноста или битен индикатор во криминологијата при одредување на личноста на деликвентот. Карактеристично за овие лица е тоа што тие во одредени ситуации реагираат агресивно, негативно и со гнев. Со цел да се утврди негативната емотивност кај деца како криминоген фактор кој влијае врз сторување кривични дела, направена е анализа во Нов Зеланд од страна на Caspi и неговите соработници, каде што е опфатена мешана група на деца на возраст од 12-13 години и утврдено е следното: при анализирање на личните фактори кои влијаат врз сторување кривични дела кај децата без разлика на возраста, полот, етничката припадност и културните разлики забележана е цврста врска помеѓу негативната емотивност и ниската авто- контрола. Во случај кога наведените две карактеристики

⁴⁰⁰ Crocker, Anne, G.; Mueser, Kim, T.; Drake, Robert, E.; Clarck, Robin. E.; McHugo, Gregory, J.; Ackerson, Theimann H.; Altherman, Arthur, I., „Antisocial Personality, Psychopathy and Violence in Persons With Dual Disorders: A Longitudinal Analysis“, Criminal Justice and Behavior, Vol.32, No.4, 2005, страна 453.

⁴⁰¹ Jones, Shayne, Lynam, Donald, R., „In The Eye of The Impulsive Beholder: The Interaction Between Impulsivity and Perceived Informal Social Control Of Offending“, Criminal Justice and Behavior, Vol. 36 No.3, страна 307.

(негативната емотивност и ниската авто- контрола) се составен дел на личноста на детето, висока е веројатноста на антисоцијалното однесување.⁴⁰²

Според многубројните истражувања на лицата кај кои постои антисоцијалното нарушување, утврдено е дека покажуваат поголема склоност кон насилно однесување, посебно оваа состојба е забележана кај осудените лица. Во врска со истражување на личноста на малолетните деликвенти важно е да се прикаже гледиштето на кривичното право и криминологијата.

Кривичното право се занимава со личноста на деликвентот со цел да ги утврди елементите за утврдување кривична одговорност, одредени со правните норми, додека криминологијата не се занимава со истото прашање, таа настојува да даде одговор на прашањето: зошто психички здравите лица што можат да дадат одговор за своето општествено однесување и да управуваат со своите постапки сторуваат кривични дела?⁴⁰³

Теоријата на Robert Agnew, наоѓа примена и во рамките на ендогените фактори, според Agnew личноста на деликвентот, поточно личните својства на лицето за разлика од другите фактори имаат најголемо и најдиректно влијание врз сторување кривични дела, поради тоа што тие лични својства на лицето се показатели на тоа како лицето размислува, како се чувствува и како се однесува.⁴⁰⁴

Agnew, при објаснување на личноста на деликвентот личните својства ги дели на две групи: првата група е низок степен на самоконтрола, додека во втората група ги сместува нервозата и љубопитноста на детето. Карактеристично за првата група, поточно за *лицата со низок степен на самоконтрола* е дека кај нив постои низок степен на самоконтрола, брзо нервирање, храброст за ризици, љубопитност, ниска мотивација за позитивни работи, непридавање значење на прекорувања и казни, наоѓање решение во сторување кривични дела, необрнување внимание на школо и работа. Втората група, односно *лицата со нервоза и љубопитност*, се лица кои се склони на негативни активности, постојано ги обвинуваат

⁴⁰² Dolu, Osman, Suç Torileri, Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji, Ankara: Global Politika ve Strateji, 2015, страна 197

⁴⁰³ Арнаудовски, Љупчо, „Криминологија“, Скопје: 2-ри Август Ц-Штип, 2007, страна 688

⁴⁰⁴ Agnew, Robert, „Why Do Criminals Offend? A General Theory of Crime“, Los Angeles: Roxbury Publishing, 2005, страна 42

другите лица, имаат емотивна нестабилност, не создаваат емпатија, не придаваат значење на прекорувања и казни и проблемите ги решаваат со употреба на насилство.⁴⁰⁵

Во доленаведениот приказ јасно може да се дефинира односот на раните ризик фактори, поточно семејството и заедницата кои влијаат како криминогени фактори врз карактерот и личноста на детето и придонесуваат за вовлекување во деликвенција. Агресивното и проблематичното однесување на децата придонесува кон лесно здружување со останати деца-врсници со девијантно поведение, посебно ако го земеме предвид фактот дека овие карактеристики се уште поризични за време на периодот на физички и психолошки развој или период на адолесценција која се поврзува со фаза на пубертет.

Извор: J.D Coie и S. Miller.Johnson, 2001.

Со цел да се објасни личноста на деликвентот како ендеген криминоген фактор и влијанието на цртите на личноста на детето во сторувањето кривични дела битно е да се нагласи дека утврдувањето на личните црти кај децата е покомплицирана за разлика од полнолетните лица, бидејќи треба да се има предвид фактот дека детето се наоѓа во фаза на развој кад што манифестира хетерогеност во начинот на однесување.

⁴⁰⁵ Ibid., 42-44

Секако при изучување на личноста на детето треба да се обврне внимание на изучувањето на психолошкиот и социолошкиот аспект на околностите и условите кои овозможиле да се оствари кривичното дело. Утврдувањето само на личните карактеристики при објаснување на малолетничката деликвенција секако дека нема да ги задоволи критериумите за образложување на оваа проблематика, затоа мора да нагласиме дека вниманието треба да се насочи кон изучување на заемниот однос и дејство на личноста и социјалната средина бидејќи криминалниот чин секогаш настанува во однос со другите лица или средина.

1.3.2.1.1 Динамика на личноста

Динамиката на личноста е многу битен концепт кој се среќава во рамките на етиологијата и феноменологијата. Кога зборуваме за динамика во етиолошка смисла станува збор за динамика на личноста поточно-мотивите, додека кога динамика е опфатена од феноменолошки аспект, тука се става акцент на движењето на криминалитетот. За мотивите, важно е да потенцираме дека извор на мотивот е потребата, за да се создаде мотивот треба да постои „потреба“⁴⁰⁶, па поради тоа велиме дека во секое сторено кривично дело⁴⁰⁷ се бара мотив, односно преку мотивот откриваме која била потребата на лицето да го стори конкретното кривично дело. Динамиката е концепт со кој се занимаваат криминологијата и психологијата. Динамиката на личноста ја сочинуваат прашањата во врска со внатрешните фактори, најчесто мотивите, кои го покренуваат, насочуваат, контролираат и интегрираат однесувањето на личноста.⁴⁰⁸

Под динамика се подразбираат мотивите кај личноста кои се дефинираат како органски и психолошки фактори што ја покренуваат личноста и го регулираат нејзиното однесување во постигнувањето одредени цели, така мотивите можеме да ги поделиме на: биолошки и социјални мотиви⁴⁰⁹ Во однос на дефинирањето на мотивите постојат стотици различни гледишта, една од главните карактеристики при дефинирањето на мотивите е дека мотивот

⁴⁰⁶ Тодорова, Илина, „Психологија“, Скопје: Просветно дело, 1986, страна 127.

⁴⁰⁷ Иклучок претставуваат убиствата во миг, како кривично дело против животот и телото каде што не постои доволен временски интервал за да се создаде мотивот односно потребата.

⁴⁰⁸ Станковска, Гордана; Руси, Муќереми, „Медицинска Психологија“, Скопје: Пергамент паблик, страна 53.

⁴⁰⁹ Арнаудовски, Љупчо, „Криминологија“, Скопје: 2-ри Август Ц-Штип, 2007, страна 698.

претставува внатрешна сила на личноста кој го поттикнува лицето да постигне одредена цел.

Арнаудовски, при дефинирањето на динамиката на личноста, освен биолошките и социјалните мотиви, ги додава: ставовите, предрасудите и интересите, па така може да се каже дека динамиката на личноста ја сочинуваат пет важни карактеристики и тоа: биолошките мотиви, социјалните мотиви, ставови, предрасуди и интереси. Кај **биолошките мотиви** претежно станува збор за нагонските сили и сознајни процеси, конкретно: храна, вода, глад, жед, љубопитност; **социјалните мотиви** можеме да ги објасниме како стремеж на поединецот во едно општество да биде прифатен од другите општествени групи, социјалните мотиви на поединецот се поврзани и со социјализацијата на лицето во општество, односно ова подразбира желба на лицето да биде потребен истовремено и корисен во рамките на општеството во контекст на социјалните група, многу е важно да ја нагласиме дека „улогата“ на лицето во општеството е исто така еден од важните карактеристики во рамките на социјалните мотиви.

Ставовите се третата карактеристика на динамиката на личноста, тие можеме да ги дефинираме како способност на личноста да реагира на одредена ситуација, па оттука имајќи ги предвид разновидноста на карактерите на поединците се јавуваат и различни ставови. Ставовите се, всушност, сублимат на систематизирани чувства и сфаќања кои го создаваат личното „јас“ кај поединецот. **Предрасудите** се четврта по ред карактеристика на динамиката на личноста, тие може да се дефинираат како еден вид став на поединецот кој што е многу важна одлика на неговото однесување. Предрасудите не се вродена карактеристика на поединецот, туку на нивното формирање влијае средината, така предрасудите се формираат уште од детството, најчесто се негативни и влијат врз ставот и карактерот на поединецот. Предрасудите се дефинираат како систематски и трајни субјективни проценки за групи или припадници на одредени групи, најчесто во неповолни термини,⁴¹⁰ тие влијаат на начинот на мислење на поединецот. **Интересите** се последна карактеристика на динамиката на личноста, тесно е поврзан со мотивацијата како посебен фактор, така интересите претставуваат стремеж на поединецот редовно да обраќа внимание

⁴¹⁰ Интер-етнички дијалог и соработка помеѓу младите во Македонија, Скопје: Институт за истражување на политики и добро владеење, страна 8

на одреден објект и содржина и со нив да се занимава ментално и активно.⁴¹¹

1.3.2.2 Типолошка класификација на малолетни деликвенти

Во рамките на криминологијата, една од најзначајните работи во врска со развојот на криминологијата е истражувањето на личноста на деликвентите, како и нивната класификација и типологизација. Потребата од создавање типологизација на деликвенти е различна. Еден дел од криминолозите потребата од типологизација ја врзуваат за превенција и сузбивање, додека другиот дел сметаат дека тоа е потребно за да може да се создаде соодветен третман на сторителите на кривични дела. Истражувањето на класификацијата заедно со создавањето видови на типологизација на деликвенти е многу значајно за добивање податоци за личноста на деликвентот како ендеген фактор, тука посебно е значајно да се потенцира важноста на криминалната психологија и клиничката криминологија кои имаат директна врска за истражување на личноста на малолетните деликвенти, но и деликвентите воопшто.

Криминалната психологија е посебна криминолошка дисциплина која ги проучува психолошките основи и манифестации на криминалното однесување на поединците⁴¹², што значи дека наоѓа огромна примена за анализирање на деликвентните манифестации на децата. Клиничката криминологија е криминолошки правец кој за разлика од општата криминологија главно се состои од мултидисциплинарен пристап на индивидуални случаи со помош на принципи и методи на криминолошката наука и специјализираната криминологија. Преку мултидисциплинарниот пристап потребно е да се оцени деликвентот, да се формулираат хипотези за неговото однесување во иднина и да се изработи програма која ќе биде ефективна за ризик од повтор.⁴¹³

Според горенаведеното, може да тврдиме дека придонесот посебно на клиничката криминологија и криминалната психологија во врска со истражувањето на личноста на деликвентот е од клучно значење. Секако, важно е да се нагласи дека потребна е посебна типологизација за малолетните деликвенти со оглед на нивната возраст, ментален и физички развој. Типологизацијата на малолетните деликвенти го сочинува дел од јадрото

⁴¹¹ *Ibid.*, 703

⁴¹² Milutinović, Milan, „Kriminologija“, Beograd: Savremena Administracija, 1973, страна 27

⁴¹³ Pinatel, Jean, Criminologie, Paris: Spes, 1960, страна 479

на целокупниот материјал кој се однесува на личноста на деликвентот како интерен фактор, така во контекст на ова постојат група на автори како Gibbons, Ferdinand, Howard Soul Becker, Младен Сингер, Минковски кои создадоа посебен вид типологизации наменети за малолетни деликвенти, поточно тие со нивните типологизации покажаа дека малолетните деликвенти покажуваат различни карактеристики при вршење кривични дела.

Главните типолошки предзнаци на антисоцијалноста на поединецот се: негативен однос спрема луѓето и нивните вредности; лична корист; индивидуалистички антисоцијален однос спрема различни општоприфатени вредности, неодговорност спрема сопствени обврски.⁴¹⁴ Познатиот американски криминолог Don Cary Gibbons при типологизација на деликвенти ги дели на две главни групи: полнолетни деликвенти и малолетни деликвенти. Според Gibbons типологизацијата на малолетните деликвенти е прикажана на следниот начин:⁴¹⁵

- деликвент што прв пат учествува во сторување деликт во група;
- деликвент што учествува во конфликтни деликти на малолетнички банди;
- случаен деликвент што учествува во деликти сторени од малолетничка банда;
- случаен деликвент што не учествува во група кражби на автомобили;
- деликвент што употребува дрога (хероин);
- агресивен деликвент;
- девојка деликвент;
- деликвент со неадекватно поведение.

Типологизацијата на Don Cary Gibbons содржи важни својства кои ги поседуваат децата престапници, исто така во наведената класификација јасно може да се потврди тезата дека малолетните деликвенти најчесто се агресивни, покажуваат растечка тенденција во учество во социопатолошките појави (како што наведено користење на дрога, вагабундажа и сл.) како и дека процентуално гледано имотните кривични дела се најкарактеристични кривични дела сторени од страна на малолетните престапници.

Theodore N. Ferdinand е познат американски професор по кривично право кој посебно се занимава со малолетничка правда и малолетничка деликвенција. Тој при

⁴¹⁴ Stanković, Nedeljko, „Kriminologija“, Brčko: Evropski Univerzitet Brčko Distrikt, 2017, страна 79.

⁴¹⁵ *Ibid.*, 744.

создавање на типологизацијата на деликвенти тргнува од социјалната структура, степенот на оттуѓеност, моделите на деликвентно поведение и класното потекло на деликвентот⁴¹⁶ кои служат како индикатори со цел да се создаде следната типологизација наменета за малолетните деликвенти:

- малолетници што се формирале врз попустливост на родителите;
- малолетници со агресивна ориентација;
- криминализирани малолетници;
- кавгации;
- крадци;
- малолетници со растроено реактивно поведение.

HowardBecker создава една поразлична типологизација наменета за малолетните деликвенти кој ја прикажува на следниот начин:⁴¹⁷

- индивидуална деликвенција,
- групно поддржана деликвенција,
- организирана деликвенција,
- ситуациона деликвенција.

Индивидуалната деликвенција подразбира деликвенција која е сторена од страна на едно лице, причината позади индивидуалната деликвенција кај малолетни лица можеме да ја објасниме со помош на психолошките теории за деликвенцијата. Така се смета дека причината поради која детето индивидуално сторува кривично дело треба да се бара во составот на семејството, па оттука констатираме дека најчесто станува збор за патолошки модели на семејства и несоодветна интеракција меѓу семејните членови кои вршат директно влијание врз психата на детето.

Причината за **групно поддржаната деликвенција** кај малолетници за разлика од индивидуалната деликвенција ја бараме во средината и соседството во кое се наоѓа детето, поради тоа што за групно сторување кривични дела потребно е групирање и здружување со други деликвенти, а тоа најчесто се сторува во средината и соседството на детето, оттука

⁴¹⁶ Ibid., 745.

⁴¹⁷ Venkatachalam.C, Aravindan.S, „Juvenile Delinquency as a Result of Broken Homes“, Jurnal for International Academic Research for Multidisciplinary, Vol.2, Issue 8, 2014, [online] достапно во: <https://pdfs.semanticscholar.org/970a/9bc78e64fa4d1aae0b777a173f84df5db704.pdf>

јасно може да се констатира дека соседството и средината претставуваат криминоген фактор кои вршат директно влијание врз формирање деликвентен профил, како и заразување од криминална инфекција од другите членови-деликвенти во групата.

Организираната деликвенција, бара хиерархиска поставеност на малолетните деликвенти, т.е. членовите на организираната група. Организираната деликвенција кај малолетници, општо гледано најмногу е застапено во САД. Овој концепт се однесува на множеството вредности и норми кои го охрабруваат детето за извршување деликвенција. Извршувањето деликвентни активности и покажување успешен потенцијал води кон поголем статус на детето во рамките на организираната група, па оттука и голем поттик за сторување посериозни кривични дела.

Конечно четвртата категорија на деликвенција е **ситуационата деликвенција**, за разлика од првите три видови, во овој вид деликвенцијата не е толку длабоко вкоренета и нејзиното контролирање е поедноставно. Во криминологијата и во областа на малолетничката деликвенција, ситуационата деликвенција се уште не е доволно истражувана. Тука станува збор за деца кои не поседуваат деликвентен профил, туку се препуштаат на деликвенција поради недоволно стабилни семејни односи како и семеен надзор.

1.3.2.3 Интелигенцијата како причина за деликвентно однесување

Теориите кои се поврзани со интелигенцијата и нејзиното влијание врз деликвенција при анализирање на оваа состојба најчесто тргаат од лица со ниска интелигенција поради тоа што се смета дека тие лица не се во состојба да ја сфатат моралната мерка на своите дејствија. Со оглед на тоа што лицата со низок степен на интелигенција не се во состојба да ги контролираат сопствените желби, потреби и емоции се претпоставува дека поради наведеното стануваат деликвенти.

Според наведеното криминолозите кои го претставуваат овој став сметаат дека лицата со низок степен на интелигенција немаат посебна намера за сторување кривични дела, туку делото настанува како резултат на неконтрол на личноста.⁴¹⁸ Американскиот социолог

⁴¹⁸ Shoemaker, Donald, „Theories of Delinquency: An Examination of Explanations of Delinquent Behavior“, Fourth Edition, New York: Oxford University Press, 2000, страна 67

Richard Louis Dugdale е првата личност кој ја истражува релацијата меѓу интелигенцијата и деликвенцијата во 1979 година. *Goddard* оваа состојба ја образложува на начин што прави двоухотомна класификација на интелигенцијата, така лицата кои што се раѓаат со низок степен на интелигенција се наоѓаат во состојба да сторуваат кривични дела поради следните две причини: неможност на разликување на доброто од лошо и правилното од погрешното, дури и да може да се направи оваа разлика од нивна страна, тие не се во состојба со сопствена волја и иницијатива да ги избегнат лошите дејствија и да го изберат правилниот начин.⁴¹⁹

Во овој дел важно е да се потенцира дека со развивање на теориите околу влијанието на ниската интелигенција врз деликвенцијата, биолошките теории за криминалот и деликвенцијата почнаа да ја губат својата важност, исто така денес модерната криминологија, придава значење на новите методи и теории за објаснување и откривање на криминалитетот и деликвенцијата, додека биолошките се користат претежно само за методолошкиот дел на истражувања. *Goddard* тврди дека секое лице со низок степен на интелигенција е потенцијален деликвент поради тоа што тие лица не се однесуваат согласно моралните норми на општеството. Најпознатото истражување околу интелигенција и деликвенцијата е на *Hirchi* и *Hindelang* познато под наслов „*Intelligence and Delinquency*“.

Иако во рамките на криминологијата интелигенцијата е важен фактор при објаснување на малолетничката деликвенција како феномен, мора да потенцираме дека современите емпириски истражувања сè уште со сигурност не можат да тврдат дека секое ниско интелигентно лице е потенцијален деликвент, но секако согласно истражувањата утврдено е дека постои негативна корелација меѓу нискоинтелигентни лица и деликвенцијата. Докажано е дека проблемите околу интелигенцијата кај децата се наследуваат, децата кои поседуваат висок степен на интелигенција покажуваат подобар успех во училиште и полесно се интегрираат во општествениот поредок за разлика од нискоинтелигентните деца кои ги покажуваат спротивните резултати, така согласно наведеното можеме да ги наброиме следните основни карактеристики на ниско интелигентните деца: лошо образовно искуство и незадоволителен успех за време на

⁴¹⁹ *Goddard, Henry, Herbert, „Feeble-mindedness“, Joseph E. Jacoby edition, Classics of Criminology. Oak Park, IL: Moore Publishing Company, 1979, страна 96.*

образованието; краткорочни планови и очекувања за иднината наместо долгорочни планови; ограничен капацитет; неискусност при сторување кривични дела; невознемирување од исклучување на општествените групи; неразбирање на општествените и моралните норми.⁴²⁰

1.3.2.4 Морален развој и деликвенција

Психологијата има значителен придонес во рамките на криминологијата, неспорен е придонесот на Lombroso и Италијанската школа во врска со биолошкиот детерминизам а оттука и големиот интерес на психолошките истражувања во врска со криминалитетот и деликвенцијата кои наоѓаат огромна примена во криминологијата. Моралот како еден значаен концепт во рамките на психологијата придонесува за објаснување на проблемот околу деликвенцијата од морална гледна точка. Прашањето околу дефинирање на моралот е комплексно, а уште покомплексно објаснување на неговото влијание врз малолетничката деликвенција.

Првите сериозни истражувања од областа на моралот, поточно детскиот морал направени се од страна на швајцарскиот психолог Jean Piaget познат по „теорија на когнитивен развој“ (*theory of cognitive development*) и американскиот психолог Lawrence Kohlberg познат по „теорија на фази на морален развој“ (*theory of stages of moral development*).

Piaget во неговата позната книга „*The Moral Judgement of the Child*“ моралниот развој го прикажува низ следните три фази: прво, фаза на незрелост на детето во која не се бараат морални вредности (nonmoral), второ фаза на морална зависност (heteronomous) и трето фаза на морална независност (autonomous). Согласно наведената поделба Piaget во своето дело објаснува дека најважна годишна возраст за моралниот развој на децата е од 10-11 години, додека моралниот развој завршува со пополнување на 16 години.

Kohlberg при истражување на моралниот развој на децата, не се согласува со ставот на Piaget околу завршување на моралниот развој на детето на 16 години, тој прави една покомплексна класификација за да ги прикаже фазите на морален развој и констатира дека

⁴²⁰ Conklin, John, E. „Criminology“, Boston: Pearson Education Inc., 2004, страна 115

моралниот развој кај децата продолжува и над 16 години. При објаснување на моралниот развој, тој прави класификација на три нивоа:

Првото ниво е „индивидуалност и казна (пред-традиционален морал)“ станува збор од една страна за личната корист на поединецот додека од друга страна избегнување на казната. Во рамките на ова ниво децата поставените правила ги прифаќаат и сметаат дека истите мора да се почитуваат.

Второто ниво е „социјален пристап (традиционален морал)“ според ова ниво поединците на едно општество, почнувајќи од семејството како микрогрупа, па се до другите членови во рамките на општеството се насочени кон една заедничка корист. Битен е фактот дека децата, токму во рамките на оваа фаза почнуваат да придаваат посебно значење на емпатија, доверба, размислување и сл.

Во третото ниво се опфатени „принципи, начела и ниво на независност (над традиционален морал)“. Општо гледано во рамките на ова ниво поединците не се наоѓаат под ничиј авторитет, па поради тоа создаваат сопствени принципи и начела врз основа на кои го водат животот, така одлуките ги донесуваат врз основа на истите принципи и начела.

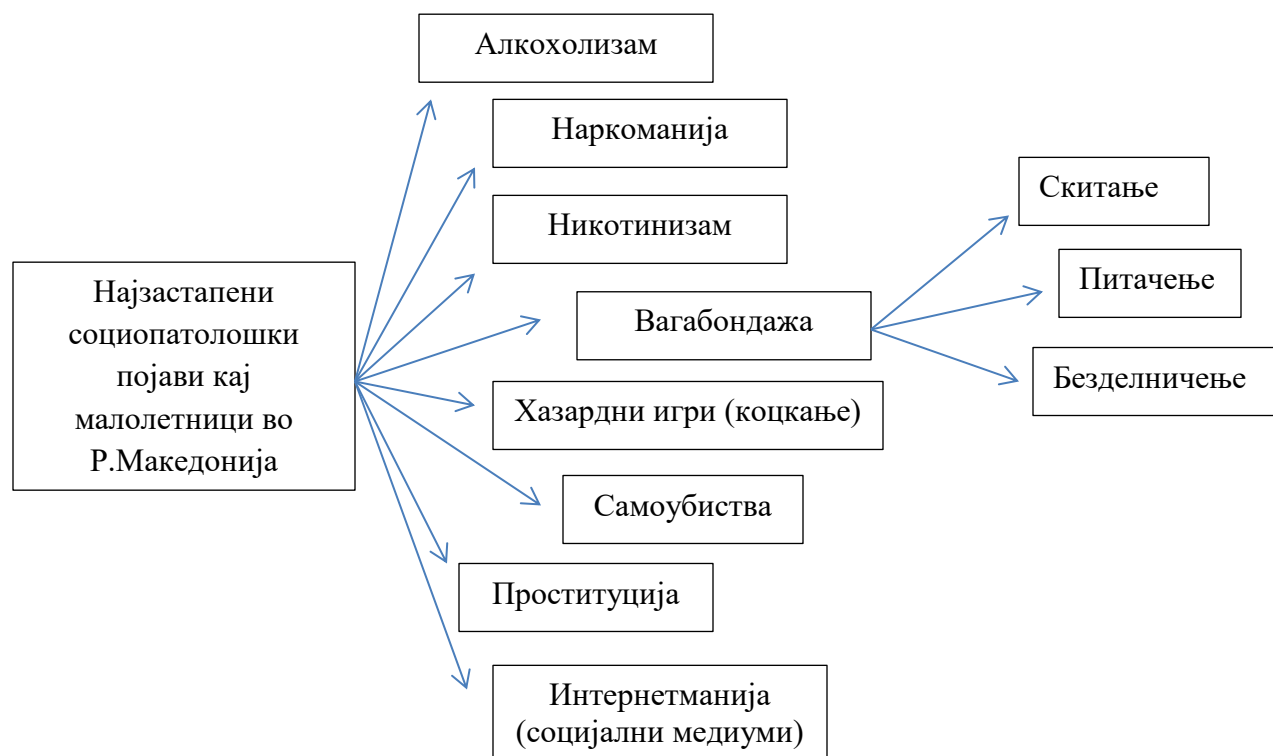
1.4 Влијанието на социопатолошките појави врз малолетничката деликвенција

Општествената дезорганизација и општествената дисфункционалност се краен исход на социјалните болести во општеството, оттука и прашањето: дали општеството е болно и кои се тие болести? Социјалната патологија⁴²¹ се занимава токму со објаснување на „општествените болести“ кои вршат негативно влијание посебно врз порастот на малолетничка деликвенција.

Во Македонија најзастапените социо-патолошки појави кои влијаат врз зголемување на стапката на деликвенција ги групираме на: *токсикомани*, тука спаѓаат алкохолизмот, наркоманијата и никотинизмот; *сексуални девијации* кои ја опфаќаат проституцијата, коцкањето (хазардните игри) и вагабундажата и третата категорија се *агресии* во кои се сместени самоубиствата и убиствата. Освен наведената категоризација на најзастапените социо-патолошки појави сметаме дека во изминатите неколку години со брзиот развој на

⁴²¹ Социјална патологија потекнува од латинскиот збор „societas“ што во превод значи општество и „patos“ што значи болест. Оваа наука се занимава со проучување на општествените болести, како и страдањата на човекот во општеството.

технологијата, зависноста од социјалните мрежи создаде една нова социо патолошка појава позната како интернетманија.

I. Алкохолизам

Зависноста од алкохолот се дефинира како хронична болест позната по употреба на алкохолот како еден вид токсикоман. Алкохолизмот како социјално -патолошка појава станува поризична кога се јавува како општествено масовна појава. Според податоците на Светската Здравствна Организација (СЗО) зависноста од алкохолот кај луѓето придонесува за барање причини за користење алкохол. Пред да го објасниме влијанието на алкохолизмот како социопатолошка појава, заслужува да се обврне внимание на класификацијата на типови на алкохоличари.

Од теоретски аспект, постојат неколку видови класификации околу типови на алкохоличари, една од најшироко употребуваната класификација е алфа, бета, гама, делта, епсилон и зета алкохолизам. Според оваа класификација **алфа алкохолизмот** се манифестира со психолошка зависност од алкохол, но не ја надминува границата на дозволената употреба на алкохол, па така во рамките на алфа алкохолизмот сè уште не може да се зборува за зависноста од алкохол; **бета алкохолизмот** се врзува за навиките, во оваа фаза веќе постои психолошка зависност, како и конфликти во семејството и средината; **гама**

алкохолизмот ја претставува третата фаза која се карактеризира со физичка и психичка зависност, како и тешки промени на однесувањето. Карактеристично за гама алкохолизмот е дека постои губење контрола за пиење и зголемена толеранција на алкохол; **делта алкохолизам** се карактеризира со висок степен на толеранција на алкохол и неможност за апстиненција; **епсilon алкохолизмот** е карактеристично за повремено добивање неоодолива желба за користење алкохол, лицата пијат со денови и имаат настани на амнезија која се карактеризира со губење на меморијата за одреден временски период и за одредени настани, па така оваа група на алкохоличари се сметаат за непресметливи;⁴²² **зета алкохолизам** се карактеризира со патолошко труење со алкохол кое води до агресивност и антисоцијално однесување.

Кај малолетните деликвенти забележани се неколку комбинации при користење на алкохол како на пример: алкохол и цигари; алкохол и канабис (марихуана); алкохол и кокаин; алкохол и психостимулативни средства; седативи и барбитурати.

Во случај кога опијатите (како на пример хероинот) да бидат достапни за малолетните лица, тие применуваат седативи, алкохол и психостимулативни средства. Ако постои комбинирана зависност од опијати, седативи и алкохол апстиненцијалните кризи можат да бидат многу повеќе изразени а интоксикацијата е смртоносна.⁴²³ Ваквата зависност доведува дури до поголема тенденција кон самоубиството што е посебна категорија на социопатолошка појава.

Lombroso алкохолизмот го гледа како причина за деликвенција, така дел од алкохоличарите сторуваат кривични дела со цел да дојдат до средства за да купат алкохол, од друга страна одредени алкохоличари користат алкохол со цел да најдат храброст за да сторуваат кривични дела, во двата случаи алкохолизмот се прикажува како причина за сторување кривични дела.⁴²⁴

Иако постојат гледишта кои употребата на алкохолот ја објаснуваат користејќи ги генетските теории, сепак, семејството, училиштето, средината и соседството се многу важни

⁴²² Арнаудовски, Љупчо, Велкова, Татјана, „Социјална Патологија“ Скопје: 2-ри Август Ц Штип, 2017, страна 258

⁴²³ Димитровска, Љиљана, „Причини кои ги предизвикуваат болестите на зависност и комбинирана употреба на психоактивни супстанции“, „Алкохолизам, опоравување и трезно живеење“, Скопје: Здружение на клубови на лекувани алкохоличари на Македонија, 2011, страна 31

⁴²⁴ Tezcan, Durmuş, „Ceza Hukuku Açısından Bağımlılık Yaratın Maddeler Alışkanlığı“ (Habit of addictive substances in terms of criminal law), страна 295 [online] достапно во: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/38333>

фактори кои влијаат врз алкохолизмот кај децата. Во Македонија границата на користење на алкохолни пијалаци од страна на деца е поместена на 16 и 17 години. Како главни „празнини“ кои се појавуваат кај малолетните лица при користење алкохол се: проблеми на училиште со одложување на обврските; семејни судири; влошување на здравјето на детето и конечно финансиски проблеми кои најчесто се врзуваат со деликвенцијата, најкарактеристично за финансиските проблеми е вржење крајби со цел да може да се набават алкохолни пијалаци.

Децата кои користат алкохол имаат четири пати поголема веројатност да развијат зависност од алкохол за разлика од оние кои чекаат да наполнат 18 години; седум пати поголема веројатност да бидат вклучени во сообраќајна несреќа и 11 пати поголема веројатност да претрпат ненамерни повреди по пиење.⁴²⁵

Постојат различни причини кои поттикнуваат користење алкохол од страна на децата, тоа се: навики; редовно користење на алкохол од страна на родител или двајцата родители кои влијаат на детето; несоодветно однесување на родителите по користење алкохол кои влијаат врз користење на алкохол на детето, како и нивното негативно однесување; лоша комуникација меѓу семејните членови поради прекумерно консумирање на алкохол; изолација од социјален живот, поточно изолирање на детето од средната поради користење алкохол; влошување на финансиската состојба.

Derek Rutherford⁴²⁶ наведува 4 причини кои влијаат врз младите да користат алкохол: влијание на родителите; социјално влијание; влијание од страна на врсници и користење алкохол за да му помогне на друг млад човек да се чувствува „добро“.

Влијанието на родителите, поточно животните навики на родителите е највлијателен фактор врз детето, со други зборови доколку еден или двајцата родители се алкохоличари тоа го наследува и детето. Чести се случаите кога губењето на едниот родител или двајцата родители создава емоционална фрустрација која може да резултира со почеток на алкохолизам, исто така во семејствата каде што не постои емотивна поврзаност меѓу детето и родителите често се проследува со користење алкохол од страна на детето.

⁴²⁵ Štampar, Andrija, „Što mladi trebaju znati o alkoholu“ [online] достапно во: <http://www.stampar.hr/sites/default/files/sluzbe/docs/2015/brosura-mladi-alkohol-web.pdf>

⁴²⁶ Претседател на глобалната алијанса за алкохол GAPA

Втората причина е социјалното влијание, најголем број на малолетни лица почнуваат да користат алкохол како резултат на социо-културниот притисок или со други зборови користат алкохол за да се приспособат на средината. Тука важно е да потенцираме дека алкохолот е најшироко прифатена психоактивна супстанца. Третата причина е влијанието од страна на врсници. Децата прифаќаат да користат алкохол под влијание на врсници кои се наоѓаат во истата група, влијанието на групата врсници како дел од социокултурната сцена ги ослабува моралните вредности и го охрабрува детето да користи алкохол.

Конечно четвртата причина е: користење и нудење на алкохол за да му помогне на друг млад човек да се чувствува „добро“. Станува збор за нудење алкохол на други малолетни лица како и користење алкохол со цел да се избегнат проблемите, конкретно за избегнување на интерперсонали и интерпсихички проблеми.⁴²⁷

Според многубројни истражувања алкохолизмот се врзува со сторување различни кривични дела како што се: убиства, телесни повреди, разбојништва, клевета, малтретирање семејни членови, силување, кривични дела против имотот и сл. Во Македонија најчести кривични дела кои се сторуваат од страна на малолетници кои користат алкохол се: кривични дела против имотот, кривични дела против половата слобода и половиот морал-тука посебно ќе го издвоиме силувањето како кривично дело, кривични дела против животот и телото- посебно ќе ги издвоиме: телесната повреда, учество во тепачка како најкарактеристично кривично дело кое се сторува од страна на малолетници под дејство на алкохол како и сообраќајните деликти. Во контекст на поврзаноста на малолетните деликвенти –корисници на алкохол и сообраќајната деликвенција, Гинтер Кајзер го употребува терминот „сообраќајно пијанство“ кое во последните години покажува пораст посебно кај малолетните лица учесници во патниот сообраќај кои се под дејство на алкохол.

II. Наркоманија

Под поимот наркоманија се подразбира злоупотреба на опојни дроги и психотропни супстанции или како што е познато во модерната литература, таа претставува зависност од дрога. Поимот е создаден од грчките зборови „нарко“ што значи заочување и „манија“

⁴²⁷ http://www.iskra.org.rs/biblioteka_files/Alkoholizam.pdf , 28.09.2019, 21:00

беснеење. За да ја прикажеме порзаноста на наркоманијата со малолетничката деликвенција, првично треба да ја прикажеме класификацијата на дрогите.⁴²⁸

Согласно наведената категоризација на дрогите, меѓу најпроширените дроги во светот кои се користат за наркоманска употреба можеме да ги наброиме следите: опиум, морфиум, хероин, коденин, кокаин, екстази, хашиш, марихуана, LSD-25 (Liseric Acid Diethylamid-полусинтетичка дрога), Рапорин, Kawa-Kawa, Absint, Кату, Етер и Допинг средства познати како анабола стероиди кои во последните години масовно се користат од страна на малолетните лица посебно од машкиот пол, со цел да се постигне добар физички изглед Во

⁴²⁸ Арнаудовски, Љупчо, Велкова, Татјана, „Социјална Патологија“ Скопје: 2-ри Август Ц Штип, 2017, страна 258

криминолошката литература наркоманијата често се поврзува со наркокриминалитетот која претставува најчеста појавна форма на организиран криминалитет.

Влијанието на наркоманијата врз малолетничката деликвенција е огромна, загрижува фактот што процентот на користење на опојни дроги и психотропни супстанции од страна на деца се зголемува. За да навлеземе подлабоко во причините на наркоманијата кај деца, посебно треба да се имаат предвид причините кои го туркаат детето на улица, тоа се: миграции и проблеми со неприспособеност на детето во средината во која живее; економски фактори; заработување пари; влијание на врсниците; запоставување на детето; семејно насилство; необразованост; семеен дисбаланс, урбанизација, влијанието на уличната култура и можноста за слободно однесување на детето; привлечноста на местата кои нудат видео игри и сл.

Од наведените причини кои го вовлекуваат детето на улица, следуваат и ризици со кои детето се соочува: запоставување и изложеност на злоупотреба на детето; користење полесно достапни средства за уживање како што се цигари и алкохол; застој во менталниот и физичкиот развој; соочување со насилни ставови; склоност кон кражба и слични кривични дела; психолошки проблеми; појавување на проблеми околу образование и здравство, како и сексуално вознемирување и силување.⁴²⁹

Во поголемите градови на Македонија сè почеста е ситуацијата на дување лепило како еден вид инхалат од страна на малолетните лица кои притоа покажуваат агресивен и насилан став спрема средината што се манифестира со присилно барање пари од непознати луѓе на улица, напаѓање, грабнување и сл.

Како детето за прв пат се наоѓа во допир со опојните дроги и психотропните супстанции? Одговорот е првично од љубопитност кој е само првиот чекор за да се создаде зависност од дрога. Според Robert Schwebel постојат четири фази кои водат кон зависност: првата фаза е „*проба*“ која се зема од љубопитност или по убедување од страна на пријатели. Во оваа фаза дел од децата само ја пробуваат дрогата и не преминуваат на втората фаза, додека останатиот дел преминува на втора фаза која продолжува со често

⁴²⁹ Kızmaz, Zahir, Bilgin, Rıfat, „The Children Working/Living in the Street and Crime:Diyarbakir Case“, страна 275, [online] достапно во: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423879000.pdf>

пробување. Втората фаза на зависност е „*сè почесто користење дрога*“ после првото пробање најчесто поставеното прашање од страна на децата е: „зошто да не пробам пак?“ Ова прашање води кон почесто користење дрога во рамките на друштвото заради добро расположение. Во оваа фаза почнуваат финансиските проблеми, и убедувањето дека може да се престане со неговото користење било кога. Третата фаза е фаза на „*навика*“ оваа е една од најопасните фази бидејќи користењето дрога е веќе дел од секојдневието на детето и претставува навика, дрогата се користи со убедување дека полесно се решаваат животните проблеми. Во оваа фаза се запоставуваат секојдневните обврски, се губат блиските пријатели и оттука постои потреба од наоѓање ново друштво од страна на детето. Токму во ова фаза може да зборуваме за создавање на првиот чекор на деликвенција а посебно: кражба на пари за набавување дрога. Во оваа фаза, самосвеста за откажување од дрога веќе не е доволна. Конечно четвртата фаза е фаза на „*зависност*“, се карактеризира како најопасна и најштетна фаза на животот на детето кое користи дрога. Дрогата веќе е поставена во центарот на вниманието и таа постанува најважна од сè друго во животот на детето. Во оваа фаза дрогата не претставува никакво задоволство, напротив таа прераснува во навика која мора редовно да се користи. Последиците од зависноста се манифестираат во физичкиот и психичкиот развој, како и социјалното опкружување на детето.⁴³⁰

Како децата доаѓаат во допир со дрогата? Ако го исклучиме примерот со семејството како микрогрупа, во РМ децата најчесто доаѓаат во допир со дрога во средно училиште, каде што им се нуди бесплатна дрога во близина на училиштето со цел да ги навлечат по одредено време на користење и купување дрога. Како тече целата процедура за користење дрога? Пред сè важно е да дадеме објаснување на поимот „сцена на дрога“ со која се опишува наркоманската субкултура, однесување, ставови, начин на облекување на припадниците на маргналната група на зависници.

Младите кои стануваат дел од оваа сцена на дрога првично почнуваат со користење хашиш, потоа следува прва доза, прво фиксирање и продолжување на користење на различните видови дрога според одреден ритуал. Постојат три главни чекори за да се влезе во т.н „сцена на дрога“ кои децата ги прават. Првиот чекор е влезот во сцената на дрога и откажување од дотогашната средина; вториот чекор претставува вклопување со останатите

⁴³⁰ Žvačko, Pehar, Lidija, „Slobodno vrijeme mladih ili...“, Sarajevo: Filozofski Fakultet Sarajevo, 2003, страна 188

членови во рамките на сцената, постарите членови имаат улога на заводници, конечно третиот чекор е првата консумација на дрога,⁴³¹ тука јасно може да се види притисокот на членовите на сцената како и нивното влијание врз новиот член кој свесно или несвесно почнува да преминува во наркоманија. Така новиот член на почетокот дрогата ја добива без никаков надомест, се до моментот кога почнува зависноста и дрогата станува секојдневие.

III. Никотинизам

Никотинизмот или посебно користењето цигари од страна на деца е многу широко застапено, за разлика од дрогата која претежно прв пат се користи во средношколските години, цигарите се користат дури во пораните години, а причината е нивната достапност. Поради широка достапност на цигарите и неводењето контрола при продавање и давање на цигари на деца, ризикот кој извира од користење на цигари во општеството се перцепира како незначителен. Последиците од користење цигари не се ништо помалку штетни од последиците на алкохолот па дури и некои видови дрога, така, тутунот кој се наоѓа во цигарата содржи: катран, никотин, полониум што е канцерогена супстанца, ацетон, нафталин, амонијак, јаглерод, инсектицид и слични штетни материи.⁴³²

Наведените материи кои се наоѓаат во тутунот резултираат со различни болести како што се: карцином, мозочен удар, нарушувања на белите дробови, срцев удар, рак на желудник и сл. Користењето цигари од страна на деца често е во комбинација со алкохолни пијалаци. Користењето цигари води до зависност, исто како што е состојбата со опојните средства и психотропните супстанции, во овој случај каква е поврзаноста на никотинизмот со малолетничката деликвенција? Во Македонија сè почесто се среќаваат деца кои питаат на улица, конкретно во трговските центри, на главни улици, по кафеулиња, под мостови, со други зборови на прометни места каде со собраните пари купуваат цигари или користат цигари за време на питање. Оценувајќи го овој случај од една различна перспектива, со цел да се докаже зависноста од цигари на овие деца, истите при питање доколку не добијат пари, бараат наместо пари да им се дадат цигари, што укажува на нивната зависност од никотинизмот кое се рефлектира со агресивно однесување.

⁴³¹ *Ibid.* 191

⁴³² Başkurt, İrfan, Youth Drug Addiction and Protection Ways (A Psychological and Social Approach), İstanbul: İstanbul Eğitiminde Yenilikçilik Dergisi, 2003, страна 79

IV. Вагабондажа

Поимот вагабондажа кој потекнува од францускиот збор *vagabundage* е синоним на повеќе општествено неприфатливи и негативни поведенија на луѓето. Во контекст на ова во групата вагабонди би можеле да ги лоцираме бескуќниците, безделничарите, скитачите, питачите и сличните лица кои се отфрлени од општеството, личности кои го напуштиле општествено организираниот начин на живеење. Иако вагабондажата, конкретно питањето, скитањето и безделничењето не се инкриминирани во кривичниот законик, тие имаат тесна врска со деликвенцијата, таа најмногу се развива во периодот на раниот капитализам.

Вагабондите се лица кои не се интегрирале во општеството, имаат негативен став спрема трудот и творештвото па оттука личната егзистенција ја обезбедуваат со криминални и деликвентни дејствија. За прв пат вагабондажата од правен аспект е дефинирана во чл. 270 од францускиот *Codè Penal* од 1910 година, согласно овој член вагабонди или луѓе без занимање се сметаат оние што: немаат познато престојувалиште, немаат средства за издржување и не применуваат некој вообичаен занает или професија.⁴³³ Општо гледано вагабондите се дефинираат и како скитници но ако навлеземе подетално на оваа проблематика ќе заклучиме дека тука освен скитници се сместуваат и безделничари и питачи.

Од социолошка гледна точка вагабондите се лица деликвенти кои живеат надвор од организираното општество и општествени правила. Во нашата држава вагабондажата не е инкриминирана како кривично дело, но постојат држави каде што вагабондажата претставува кривично дело дури се казнува со најтешка мерка- казна затвор, така е примерот со Велика Британија кој има посебен Закон за вагабондажа од 1824 година (*The Vagrancy Act*), според овој закон тој што на јавно место се обидува да питачи или да спие, ќе се казни со казна затвор. Возрасните граници на питачењето се поместени, во последната деценија сè почести се примерите на питачење на деца со нивните мајки, сестри, браќа или самостојно питачење. Станува збор за деца од најмала возраст па се до деца со навршени 18 години кои не посетуваат училиште, немаат завршено основно, ниту средно образование, целиот ден го минуваат по улици, мостови, железнички и автобуски

⁴³³ Арнаудовски, Љупчо, Велкова, Татјана, „Социјална Патологија“ Скопје: 2-ри Август Ц Штип, 2017, страна 424

станици, пред големи објекти како што се трговски центри, пред влезот на универзитети, банки, корпоративни центри и сл. Каде што би можеле полесно да соберат пари, оваа состојба во себе носи уште низа проблеми како што се: отфрлање на детето од општеството, вовлекување во деликвенција како и насилнички криминалитет, состојба на бездржавјанство (апатрид), односно живеење без идентитет која претставува правна аномалија, непознато живеалиште, како и организирано питавање на децата најчесто од страна на нивните родители.

Питањето исто како и пијанството само по себе не претставува кривично дело, туку тоа е прекршок против јавниот ред и мир, така согласно чл. 24 од Законот за прекршоци против јавниот ред и мир „кој се затекне да пита ќе му се изрече глоба во висина од 15 до 50 евра во денарска противвредност“⁴³⁴ Според Јовашевиќ постојат два вида личности кои се бават со питавање: во првата група се сместени лица со инвалидитет и лица со различни болести кои поради своите физички и психички недостатоци не се во состојба самостојно да заработат пари па затоа емотивно влијаат врз луѓето барајќи милостина; во втората група се сместени т.н. социјални паразити кои се способни за работа, но тие се оддадени на негативен и социопатолошки начин на живот влијаејќи врз свеста и емоциите на луѓето, предизвикуваат сожалување. Во посебна форма на питавање се сместуваат ангажирањето деца па дури и новороденчиња кои требаат уште поинтензивно да влијаат врз емоциите на луѓето со цел да се предизвика сожалување за да се добијат пари.⁴³⁵

Под терминот **скитање** се подразбира честа и постојана промена на живеалиштето, без никакво оправдување и мотив да се оствари социјално корисна цел и обврска. Луѓето, поединците или групите кои се оддаваат на скитање од различни причини го менуваат живеалиштето оддавајќи се на социо-патолошки начин на живеење, тие често вршат и други прекршоци, кривични дела и воопшто казниви и забранети дејствија.⁴³⁶ Токму во контекст на скитањето, од клучно значење е да се потенцираат децата од улица како што и во претходните глави ги спомнавме кои се лишени од семејна грижа и заштита и се изложени на разни форми на злоупотреба, запоставување и експлоатација, дури и убиства.

⁴³⁴ Закон за прекршоците против јавниот ред и мир, Службен весник број 152/2015

⁴³⁵ Јовашевиќ, Драган, „Лексикон кривичног права“, Београд: Службени гласник, 2006, стр. 604-605

⁴³⁶ Јовашевиќ, Драган, „Лексикон кривичног права“, Београд: Службени гласник, 2006, стр. 670

Безделничењето е таков начин на живеење во кој човекот не се вклучува во било каква работа, исто како и во случаите на пијанство, питачење и безделничењето не претставува кривично дело, т.е. не е инкриминиран во кривичниот законик, но затоа може да се определи како ризичен криминоген фактор и социо-патолошка појава. Овој прекршок се сторува со барање на милостина од друго лице или други лица во облик на пари или друга материјална корист.⁴³⁷

V. Хазардни игри (коцкање, комар)

Коцкањето или комарот како недозволена хазардна игра е игра на обложување или игра на среќа, таа секако е различна од дозволените хазардни игри како што се: лотарија, наградни игри и сл. Коцкањето претставува непродуктивна игра во која, според однапред утврдени правила, еден наспроти друг, со одреден влог учествуваат две или повеќе лица со цел да се стекнат со материјална корист, при што поединечниот успех во играта е неизвесен затоа што во голема мера зависи од случајот.⁴³⁸ Во Македонија одредбите околу комарот се инкриминирани во Кривичниот законик и во Законот за прекршоците против јавниот ред и мир. Согласно чл. 398 ст.1 од КЗ, тој што неовластено организира комар или друга игра на среќа што е забранета, ќе се казни со парична казна или со затвор до една година; во ст. 3 од истиот член предвидено е казнување со парична казна или казна затвор до една година за лице кое примамува, организира, дозволува или на друг начин овозможува пристап на деца, на игра на среќа во обложувалници, казина или други места каде што се игра на среќа.⁴³⁹ Според чл. 25 од Законот за прекршоците против јавниот ред и мир: „Кој игра комар или друга игра на среќа што е забранета, ќе му се изрече глоба во висина од 200 до 500 евра во денарска противвредност,“⁴⁴⁰

Коцкањето како криминоген фактор а воедно и социо-патолошка појава не е доволно обработена во рамките на криминолошката литература, иако таа претставува зависност од која тешко се откажува.

⁴³⁷ Мирић. А, Филип. „Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке деликвенције“. Дис. Универзитет у Нишу, Правни факултет, Ниш, 2014, страна 258

⁴³⁸ Сулејманов, Зорен, Стојаноски, Нелко, „Социјална патологија“, Скопје: Југореклам, 2002, страна 251.

⁴³⁹ Тупанчески, Никола, „Кривичен законик-интегрален текст, предговор, кратки објаснувања и регистар на поими“, Скопје:СТОБИ ТРЕЈД, 2017, страна, 344

⁴⁴⁰ Закон за прекршоците против јавниот ред и мир, Службен весник број 152/2015

Кај нас состојбата на деца кои се коцкаат е алармантна, речиси и да не постои обложувалница, кладилница во која не се наоѓаат деца. проблемот, првично треба да се бара кај одговорните лица кои им дозволуваат пристап на децата во: казина, обложувалници, кладилници и сл. Така освен Кривичниот закон и Законот за прекршоците против јаниот реди мир, согласно чл. 20 ст. 1,2 и 3 од Законот за игрите на среќа и забавните игри, лица помлади од 18 години не можат да учествуваат во игрите на среќа. Приредувачот на играта на среќа е должен да го оневозможи учеството на лица помлади од 18 години во игрите на среќа. На лица помлади од 18 години не е дозволен влез во казина, во простории каде што се приредува томбола од затворен тип, во обложувалници и во автомат клубови.⁴⁴¹

Согласно чл. 158 ст.2 од Законот за игрите на среќа и забавните игри предвидена е глоба од 1.000 евра во денарска противвредност на одговорното лице во правното лице приредувач на игра на среќа за прекршок, ако овозможува учество во игри на среќа на лице помладо од 18 години и ако му овозможува влез во казина, во простории каде што се приредува томбола од затворен тип, во обложувалници и автомат клубови. Иако во наведените закони изрично и јасно е наведено дека хазардните игри се забранети за деца, бројката на деца кои учествуваат во ваквите игри од ден на ден се зголемува, една од главните причини е достапноста на казината и обложувалниците, посебно во прометни места и во близина на училишта, во центарот на градот, нивниот зголемен број, примамливоста на игрите кои се нудат, како и љубопитноста на децата со цел да го пробаат коцкањето.

Коцкањето на деца доведува до многубројни негативни последици: првично, девијантното поведение, вршење кражби со цел да се здобијат со пари за да можат да продолжат да се коцкаат, запоставување на личната и општествената одговорност, лош успех во училиште, лоша комуникација со родителите, избегнување обврски, крадење пари од дома, продавање дрога, поврзаност со останати социопатолошки појави, како што се алкохолизмот, вагабондажата, безделничењето и сл.

Според истражувањата децата од 10 до 15- годишна возраст веќе имаат прво искуство околу коцкањето најчесто преку интернет страници и масовите реклами кои ги среќаваат во социјалните медиуми во врска со хазардните игри што содржат порака дека

⁴⁴¹ Закон за игрите на среќа и забавните игри, Службен весник број 139/2014

коцкањето е забавно, возбудливо и најбрз начин за збогатување. Така користејќи ги паметните телефони и компјутери тие имаат пристап до социјалните мрежи каде што е овозможено дури и онлајн коцкање во секое време.

Постојат неколку индикатори кои покажуваат дека детето е вовлечено во коцкање: ненадејни промени во семејниот буџет, почеток со кражби од дома, позајмување пари од роднини и пријатели од страна на детето; лош успех во училиште; промена на расположение; преокупираност од видео игри, спортски резултати наместо спорт, апликации за хазардни игри, желба за здружување со други лица кои постојано се коцкаат и сл. Во поново време меѓу децата владее нов тренд на поединечно или групно коцкање преку видео игри кои се играат преку интернет. Кај младите лица се јавува мотивација со цел да ги унапредат вештините во рамките на играта, бидејќи крајниот исход е добивање паричен надомест.

Така може да се каже дека во последните години видео игрите кои често се злоупотребуваат од страна на децата, почнаа да заземаат место како популарна активност за рекреација и неправилно користење на слободното време. Според истражувањата на Derevensky и Gupta околу децата кои се коцкаат констатирани се следните работи: 42.4% од деца коцкари позајмуваат или крадат пари за да ги покријат долговите од коцкање, 21% пријавиле дека извршиле незаконски дејствија за финансирање на коцкање, 24% позајмиле пари од своето семејство, 12% украде пари надвор од своето семејство.⁴⁴²

VI. Самоубиства

Самоубиството е глобален феномен, како ризик фактори на самоубиство се јавуваат: алкохолизмот, агесијата и насилството. Зачудува фактот што во последните 45 години општо гледано во светските рамки стапката на самоубиства кај деца е зголемена. Постојат одредени болести кои директно влијаат врз самоубиствата: депресија, анксиозност, посттравматско стресно нарушување, шизофренија, биполарно нарушување, нарушување на личноста, наркоманија.⁴⁴³

⁴⁴² Gupta, Rina, Derevensky, L.Jeffrey, „Adolescents with Gambling Problems: From Research to Treatment“, Journal of Gambling Studies, 2000, страна 315–342

⁴⁴³ Quinn, R. Gene, „Deja Review Behavioral Science“, Istanbul: Istanbul Medikal Sağlık ve Yayıncılık Hiz. Tic. Ltd. Şti., 2013, страна 66

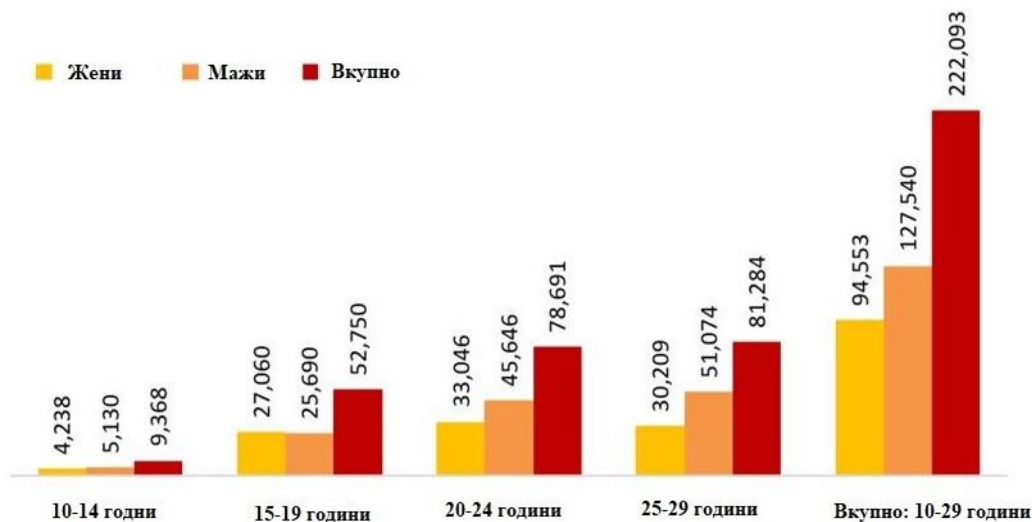
Во однос на дефинирање на самоубиството, се уште не е постои прецизна дефиниција околу тоа што претставува самоубиството, бидејќи оваа појава е комплексна и постојат најразлични фактори кои влијаат врз суицидот. Самоубиството е на некој начин реакција на социопатолошки, психопатолошки, психолошки, како и социолошки фактори. Имајќи ги предвид наведените фактори може да се каже дека: самоубиството како општествено-негативна појава и индивидуален чин на човекот, е свесно и намерно уништување на сопствениот живот, облик на човековото реагирање на егзогените и ендемогените конфликтни ситуации но, тоа е во некои случаи психопатолошка реакција која е барем исто толку последица на структурата на личноста и на интрапсихичките кризи и пресметки, колку и на егзогените чинители кои во таквите случаи играат второстепена улога, или накратко самоубиството е човечка реакција како што е секоја друга психичка или психопатолошка реакција, тоа не е болест туку последица на био-социолошко-филозофска слабост.⁴⁴⁴

Постојат најразлични ризични групи од суицидален ризик како што се: деца деликвенти и деца криминалци, стари лица, депресивни лица, лица со зависници од дрога, алкохол, мигранти, лица кои претходно имале обид за самоубиство, криминалци, лица со посебна психолошка структура, лица со семејни конфликти, лица без егзистенцијални услови за живот, лица кои боледуваат од тешки болести и сл.

Според податоците на СЗО приближно 800.000 луѓе се самоубиваат секоја година, тоа подразбира едно лице на секои 40 секунди. Исто така, самоубиството се наведува како втора причина за смрт на возраст од 15-29 години кои ги опфаќа токму децата, над 79% од самоубиствата, проценето на глобално ниво се случиле во земјите со ниски и средни приходи⁴⁴⁵ Во доленаведениот приказ, прикажани се глобалните статистички податоци од 2016 година околу самоубиствата на млади лица според СЗО, од кои јасно може да се види сериозноста на оваа социо-патолошка појава кај младите лица.

⁴⁴⁴ Кралев, Тодор, „Ризик од суицид“, Скопје:НИП Студентски збор, 2003, страна 21

⁴⁴⁵ https://www.who.int/mental_health/prevention/suicide/suicideprevent/en/ , 05.10.2019, 13:00

Извор: Светска Здравствена Организација

Според *Pheffer* деца кои носат фактори на ризик за самоубиство се оние со историја на самоубиствена тенденција или историја на самоубиства, насилно однесување, оние кои размислуваат за смртта и постојано се занимаваат со оваа идеја, како и депресивни симптоми кај децата. За разлика од возрасните, кај децата владее „маскирана депресија“ поточно, детето наместо молчење и повлеченост може да покаже агресивни и лути однесувања. Во однос на методите на самоубиство кај децата најзастапени се: скок од височина, фрлање на самиот себе пред брзи автомобили и бесење.⁴⁴⁶ Општо гледано речиси и да нема податоци за самоубиства на деца пред 12-годишна возраст, како што претходно беше кажано, најчесто децата на 15-годишна возраст имаат обид за самоубиство, повеќе од 90% од самоубиствата се извршени со користење лекови во големо количество кои резултираат со смрт, од психолошка гледа точка чувството кое преовладува пред обид за самоубиство кај децата е лутина и гнев, најчеста состојба која се јавува пред самоубиството на децата е насилство од страна на родител или од страна на двајца родители, во однос на семејните структури на децата кои се самоубиле или имале обид за самоубиство се родител(и) алкохоличари, родител(и) со ментални нарушувања и нарушени семејни односи како и семејното насилство.⁴⁴⁷ Поновите истражувања покажуваат и дополнителни фактори кои влијаат врз зголемување на стапката на самоубиство воопшто. Една од

⁴⁴⁶ Suvarlı, K., Melahat, Çocuklarda ve Adolesans Çağında İntihar: Araştırmalar Önlemler ve Çözüm Önerileri, Kriz Dergisi, Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, 1995, страна 90

⁴⁴⁷ Tezcan, Ertan; Oğuzhanoglu K. Nalan; Ülkeroglu, F., „Çocuk ve Gençlerde İntihar Girişimleri“ Kriz Dergisi, Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, 1995, страна 86-87

битните фактори е начинот на кој медиумите го соопштуваат самоубиството, односно тука од друга страна уште еднаш се утврдува клучната улога на мас-медиумите како криминоген фактор во рамките на малолетничката деликвенија. Секако постои врска меѓу самоубиствата и начинот на нивните соопштувања така, со цел да се намали стапката на самоубиства кои се поврзани со масовните медиуми, односно преку нивниот начин на соопштување, неколку држави во светот како што се: Хонг Конг, Малезија, Шри Ланка, Јужна Кореја, Кина, Данска, Естонија, Норвешка, Германија, Литванија, Шведска и Австрија изготвија посебни упатства за медиуми за соопштување вести за самоубиства.⁴⁴⁸

Каква е врската меѓу малолетничката деликвенција и соопштувањето вести околу самоубиства преку мас-медиумите што го определуваме како криминоген фактор? Тука станува збор за „имитирање“ на работи од страна на детето, поточно имитирање на случаи на самоубиство. Споделувањето на социо-демографските карактеристики како што се возраста и занимањето на жртвата во насловот или содржината на вестите го зголемува ризикот од имитирани самоубиства кај ризичните групи со слични социо-демографски карактеристики,⁴⁴⁹ поточно имајќи го предвид горенаведениот факт на „имитирање“ кај децата, кој во неколку наврати го спомнавме и во другите глави при образложување на причините на малолетничка деликвенција, така и во самоубиството како социо-патолошка појава а воедно и криминоген фактор, една од причините за зголемување на стапката е имитирање на начинот на кој е извршен овој чин.

Во Македонија согласно чл.128 од КЗМ наведувањето на самоубиство и помагањето на самоубиство е казниво со затвор од три месеци до три години. Доколку делото е сторено спрема дете што наполнило 14 години предвидена е казна затвор од една до десет години.

VII. Проституција

Проституцијата како најстар занает во последните години стана уште помасовна меѓу децата од женскиот пол. Проституцијата е сериозна социопатолошка појава, што е тесно поврзана со следното скалило познато како трговијата со луѓе што е, пак, посебен вид

⁴⁴⁸ Tully, J., & Elsaka, N., „Suicide and the Media: A Study of the Media Response to Suicide and the Media: The Reporting and Portrayal of Suicide in the Media-A Resource“, Christchurch: School of Political Science and Communication, University of Canterbury, 2004

⁴⁴⁹ Sincan, Körez, Nafiz, „A Preliminary Study on Presentation Style of Suicide News on Internet in Turkey“, *Kriz Dergisi*, vol.26, nb.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, 2018, страна 14

организиран криминал и најтежок начин на кршење на основните човекови слободи и права. Општо гледано како и во другите социопатолошки појави најзастапени причини за распространетоста на проституцијата кај малолетни лица се: сиромаштвото, невработеноста како и нарушените семејни односи со посебен акцент спрема малтретирање на детето од страна на родителите.

Историски гледано, првиот закон што ја забранува проституцијата со посебни инкриминирани одредби и за деца е американскиот „The Mann Act“ од 1910 година. Една од причините во врска со малолетничката проституција е изложеноста на малолетните лица на трауми и виктимизација од најразлични причини, кои резултираат со бегане од дома бирајќи го начинот на живеење на улица и користење на проституцијата како вештина за преживување,⁴⁵⁰ во најчести случаи кога станува збор за малолетничка проституција, таа се врши за надомест на храна, заштита и засолниште, како и лекови и пари. Проституцијата е само еден дел на комерцијалната сексуална експлоатација која е многу сериозна социопатолошка појава посебно кога станува збор за деца.

Така други форми на комерцијалната сексуална експлоатација на деца се: детска порнографија, трговија со деца, детски бракови, сексуален туризам за деца. Кај нас оддавањето на проституција предвидена е во Законот за прекршоци против јавниот ред и мир и се казнува со парична казна. Проституцијата е тесно поврзана и со алкохолизмот, наркоманијата и скитањето, поточно тука имаме една тесна врска меѓу наведените социопатолошки појави. Во поново време во проституцијата се повеќе се застапени: деца мигранти, деца на улица и деца бездомници.

Детска проституција значи користење на детето за сексуални активности за материјална или друга корист. Под друга корист посебно кај ранливите категории деца се подразбира: алкохол, психотропни супстанции, електронски уреди, скапи накити, лично внимание и сл.⁴⁵¹ СЗО дава една посебна дефиниција околу „детска проституција“, според дефиницијата на СЗО од 1996 година: „детската проституција е дело на вклучување во сексуален однос или вршење други сексуални дејствија со дете во замена за пари, облека,

⁴⁵⁰ Spatz, Widom, C., & Kuhns, J, „Childhood victimization and subsequent risk for promiscuity, prostitution, and teenage pregnancy: A prospective study“, American Journal of Public Health, 1996, страна 1607-1612

⁴⁵¹ Estes, Richard, J., „The Commercial and Non-Commercial Sexual Exploitation of Children in North America: Canada, Mexico and United States“, Alleviating World Suffering (Ed. Ronald E. Anderson), Springer, USA, 2017, страна 379.

храна, засолниште, лекови или други работи“.⁴⁵² Достапноста на илјадници интернет страни кои се креирани како паравани за вршење на сексуална дејност и социјалните медиуми се примарен посредник за вршење на детската проституција. Иако често како причини за појава на детската проституција, се наведуваат главните криминогени фактори, сепак, детската проституција е посспецифична појава, постојат одредени фактори кои се врзуваат за семејството, односно во овој случај семејството како микрогрупа се лоцира како криминоген фактор.

Во неразвиените земји или земјите во транзиција проституцијата како и другите социопатолошки појави се статистички повеќе застапени и покажуваат растечка тенденција, тука имаме зголемен број детски бракови, трговија со деца, како и детска проституција.

Децата кои се инволвирани во проституцијата се жртви на сексуална злоупотреба, голем дел од нив, посебно во неразвиените земји често се сексуално злоупотребени од страна на нивното семејство, па дури и од нивните родители, оваа ситуација резултира со бегство од сопствениот дом и наоѓање начини за егзистенција на улица, што пак исто така, води кон деликвентни активности.

Во американската криминолошка литература, во областа на истражувањата околу влијанието на проституцијата врз малолетничката деликвенција и детската проституција се користи еден посебен термин наречен: „сексуални услуги за егзистенција“ (*survival sex*) станува збор за млади лица вклучени во проституција со цел да се здобијат со пари или друга корист (храна, засолниште, лекови) кои не се сметаат себеси како вклучени во проституција, туку прават „сè што е потребно“ за да се обезбеди нивниот опстанок.⁴⁵³

VIII. Интернетманија

Интернетманија или зависноста од интернет е широко распространета меѓу младата популација. Оваа појава во поново време станува сè помасовна меѓу децата и младите, така интернетманијата е тесно поврзана со криминогените фактори како што се : онлајн коцкањето, проституција, онлајн продажба на дроги и сл. Достапноста на различните интернет страници со ризични содржини за деца, зависноста од социјалните мрежи создава

⁴⁵² Светска здравствена организација (World Health Organization), 1996.

⁴⁵³ Estes, Richard J.; Weiner Alan Neil, „ The Commercial Sexual Exploitation of Children In the U. S., Canada and Mexico“ Philadelphia: University of Pennsylvania, 2001, страна 11.

нестабилност и несоодветно користење на слободното време на детето. Постојат различни видови зависници од интернет, тоа се зависници од онлајн коцкање, зависници од видео игри, зависници од разни информации од интернет, како и деца зависници од допишување во сајтови со непознати лица или позната како виртуелна комуникација, кои се договараат за средба и во голем дел од случаите ова допишување резултира со киднапирање на детето и вовлекување во проституција па сè до жртва на трговија со луѓе.

Интернетманијата создаде една „социо-патолошка инфекција“ меѓу децата, зависноста од интернет во контекст на малолетничката деликвенција може да се дефинира како релативно нова и современа социјално патолошка појава, која денес зазема централно место во животот на децата.

Според нашиот став иако зависноста од интернет звучи како сосема нормална појава, во однос на степенот на ризик, ако го имаме предвид фактот дека станува збор за деца во период на пубертет, сметаме дека таа е најризична поради тоа што интернетманијата во себе индиректно ги сублимира: коцкањето, проституцијата, продажбата на дроги, свесното користење на веб страници со негативни содржини како што се: насилство, порнографија, дури и зависноста од видео игри. Оваа состојба кај децата предизвикува заробување во светот на интернетот, асоцијално однесување, агресивен став, лош успех во училиште, непосетување на настава, нарушена комуникација со врсници, вмрежување со непознати лица во виртуелниот свет, па се до последици во менталното здравје.

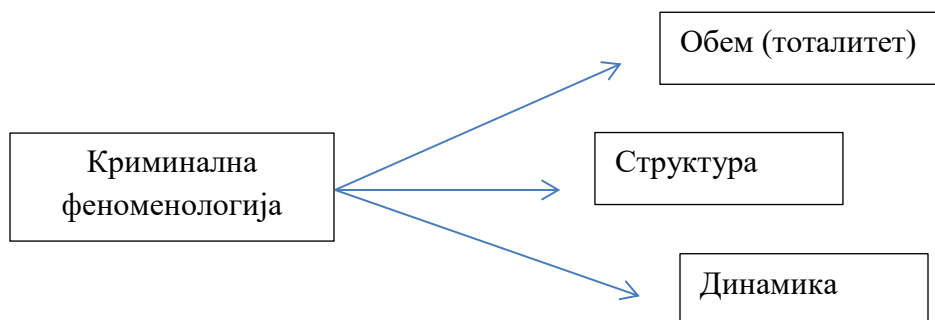
Оваа релативно нова социо-патолошка појава се јавува само од недостиг на контрола и надзор примарно од страна на родителите на детето и секундарно од страна на училиштата како воспитно- образовни установи. Неводењето контрола од страна на родителите за посетеноста на одредени веб страници на интернет кои имаат негативен карактер за деца, како и за големиот дел од времето кое детето го минува пред компјутер може резултира со создавање деликвентен профил кај децата. Чести се состојбите во врска со играње на онлајн видео игри за одреден надомест меѓу деца, кои голем дел се со насилнички карактер или со кражба на предмети што ги поттикнуваат децата кон анти социјални однесувања, воедно иако овие видео игри изгледаат доста наивни , истите нудат виртуелна комуникација меѓу деца кои најчесто виртуелниот разговор се одвива со насилнички став, користење несоодветни зборови, заканување за тепачки и сл.

Постојат одредени симптоми кои може да се препознаат кај децата дали станува збор за дете зависник од интернет или не. Дел од тие симптоми се: потреба и искористување на секоја пригода од страна на детето за да биде достапен на интернет; незаинтересираност за настаните кои се одвиваат во секојдневниот живот; не комуницирање со врсници, користење голем дел од времето на интернет; чувство на замор; постојана комуникација со виртуелни другари; постојано отсуство на училиште; бегање од часови и минување на остатокот на денот во забавни центри кои нудат онлајн видео игри како и коцкање и сл. Тука со право се поставува прашањето, дали воопшто може да се разговара за превенција од оваа појава? Постојат посебни програми што се вградуваат во компјутерот кои го блокираат пристапот на ризичните страници на интернет за деца, така на овој начин детето може да има пристап само до страниците кои немаат ризична содржина за развојот на детето.

Во оваа насока, сметаме дека е од клучна важност да се нагласи централното место на семејството, а потоа и на училиштето за надзор врз детето, креативното планирање и организирање на слободното време, како и создавање заштитни механизми за превенција од интернетманија.

2. ФЕНОМЕНОЛОГИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКАТА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

Феноменологијата како поим потекнува од грчкиот збор *phenomen* што значи појава и латинскиот збор *logos* што значи наука. Постојат неколку основни појавни форми на криминалитетот⁴⁵⁴ меѓу кои и малолетничката деликвенција. За да може да се истражува феноменологијата на малолетничка деликвенција, посебно треба да се набљудува обемот или тоталитетот, структурата, динамиката, појавните облици под кои се подразбира пол и старост и распространетост на малолетничката деликвенција како посебно важни карактеристики.

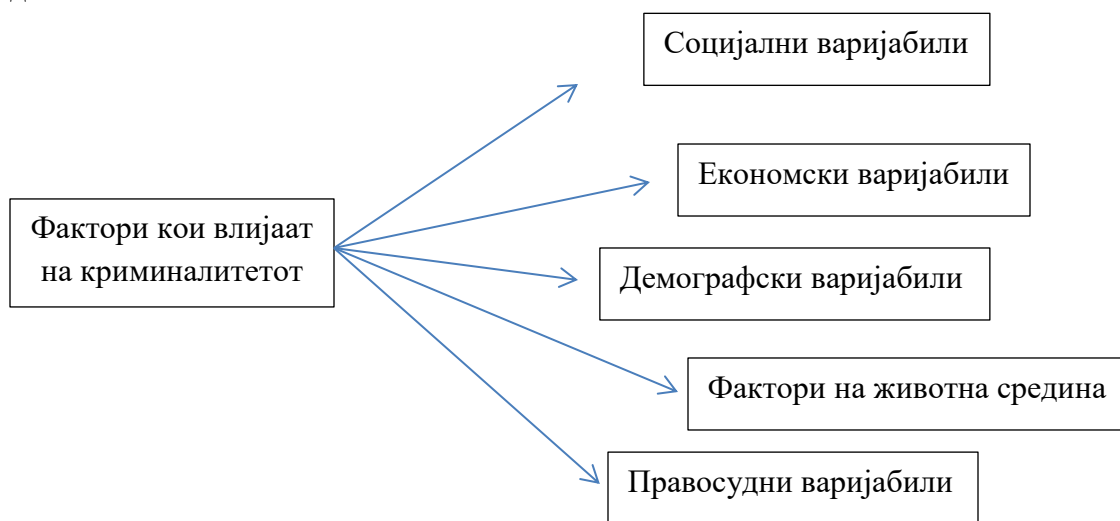
Имајќи ги предвид горенаведените основни составни делови на феноменологијата, под **обем** се подразбира следење на статистичките податоци на криминалитетот од вкупната бројка на извршени кривични дела на одредено место и во одреден временски период, тука ги набројуваме и статистичкиот број на извршени видови кривични дела, извршители на кривични дела поточно полнолетни лица, деца и сл. Во рамките на утврдување на обемот или тоталитетот, еден од главните проблеми е „темната бројка“ на криминалитетот. Во однос на **структурата** на малолетничкиот криминалитет се опфаќаат видовите и карактеристиките на вкупниот криминалитет, како и видовите на кривични дела сторени од

⁴⁵⁴ Насилнички криминалитет, имотен криминалитет, туристички криминалитет, еколошки криминалитет, професионален криминалитет (корупција, перење пари, трговија со луѓе, криминалитет на белите јаки, криминалитет на розовите јаки, наркокриминалитет и сл.), компјутерски криминалитет, економски криминалитет, сообраќајна деликвенција, семејно насилство и тн.

страна на малолетните деликвенти. *Динамиката*, како следна карактеристика не може да се замисли без структура и обем на криминалитетот.

Така, динамиката или движењето на криминалитетот се однесува на промените во обемот на криминалитетот како општествено масовна појава во текот на еден временски период и во одреден простор или општо кажано динамиката дава објаснување за опаѓање или зголемување на стапката на криминалитетот во одреден временски период.⁴⁵⁵

Со сублимирање на обемот, структурата и динамиката добиваме податоци за одреден временски период околу статистичкото движење на малолетничкиот криминалитет. Во текстот што следува даден е компаративен преглед на феноменолошките карактеристики на малолетничката деликвенција во Македонија, Турција, Австралија, Англија и Велс, Канада, Германија и Словачка. Секако, важно е да ги нагласиме петте најважни фактори кои влијаат врз состојбата на криминалитетот во секоја држава. Тука станува збор за следното:

Првата категорија се однесува на социјалните варијабили кои влијаат врз зголемувањето или опаѓањето на статистичката бројка на вкупниот криминалитет, тука конктерно станува збор за: образование, брачна состојба, раса и сл. Втората категорија ја сочинува економската варијабила, во рамките на оваа категорија се сместени: невработеноста,

⁴⁵⁵ Ristanović, Nikolić Vesna; Vilić, Konstantinović, Slobodanka, „Kriminologija, Beograd: Izdavačko-grafičko preduzeće Prometej, 2018, страна 27

нееднаква распределба на приходи и сл. Третата категорија е во врска со демографските варијабилни, поточно станува збор за следните карактеристики: население, густина на население, ниво на урбанизација, старосна структура на населението, стапката на машка и женска популација и сл. Четвртата категорија е во врска со фактори на животна средина, конкретно се опфатени: број на паркови, игралишта и конечно петтата категорија се правосудните варијабилни кои ги опфаќаат: санкциите, доверливоста на судскиот и правосудниот систем, непристрасност и затворски услови.⁴⁵⁶

2.1 Обем или тоталитет на малолетничка деликвенција

Обемот на вкупниот криминалитет кај малолетници, како што и претходно беше кажано го дава вкупниот број на сторени кривични дела во одреден временски период и во одреден простор. Обемот на малолетничката деликвенција може да се утврдува за секоја година или за подолги и пократки временски периоди (пр. лонгитудинални истражувања), за цела земја или за еден регион и сл.⁴⁵⁷ Обемот на малолетничка деликвенција, но и обемот на општиот криминалитет може да се утврди од:

- поднесени кривични пријави против деца (пријавени деца во судир со законот),
- поднесени обвиненија против деца (обвинети деца во судир со законот) и
- осудени деца во судир со законот.

Евидентирањето на криминалитетот е од клучно значење за мерење на криминалитетот во една држава. Важно е да се каже дека не секоја држава има институции кои водат статистика за криминалитетот, кај нас конкретно евиденција за малолетничката деликвенција водат: Државниот завод за статистика, основните судови, Министерството за правда, ЦСР, Министерството за внатрешни работи и сл. Во рамките на овој труд за обемот како квантитативна карактеристика на оваа појава се анализира периодот од 2008-2017 година, па така, со оглед на податоците од ДЗС ќе добиеме општа слика околу состојбата на малолетничка деликвенција во Македонија.

⁴⁵⁶ Muş, Ekrem, Türkiye’de Suç İstatistikleri, Kriminoloji Suç Teorileri ve Uygulamalar, Ankara:Karıncı Ajans, 2016, страна 235.

⁴⁵⁷ Дракулевски, Груевска, Александра, „Затвор и рецидивизам“, Скопје: Центар за регионални истражувања и соработка Студиорум, 2016, страна 92.

Бројот на способни за казнена одговорност, во анализираната популација е изведен врз основа на резултати од пописот на вкупното население на Македонија реализиран во 2002 година.

Како дополнителни показатели се користени податоци од Државниот завод за статистика за бројот на новородени во периодот 1989-1998 година кои во периодот на анализираните години (2008-2017) се наоѓаат во групата на лица меѓу 14-18 години што се смета за основен показател за бројот на лица способни за кривична одговорност, кои се предмет на анализа. Така, за бројот на деца од 2008-2012 година ќе се користи бројката 163.000, потоа од 2013-2015 година бројката 150.000 и за годините 2016-2017 бројката од 140.000. Врз основа на овие бројки се пресметуваат статистичките категории квота и индекс.

Табела 1. Вкупно пријавени деца во судир со закон (2008-2017)

Година	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Пријавени	1355	1519	1244	1163	1001	1005	972	772	587	578
Квота	831	931	763	713	614	670	648	514	419	412
Индекс	0.00	112	81,9	93,4	86,1	109,1	96,7	79,3	81,5	98,3

Извор: Државен завод за статистика на Македонија

Табела 2. Вкупно обвинети деца во судир со закон (2008-2017)

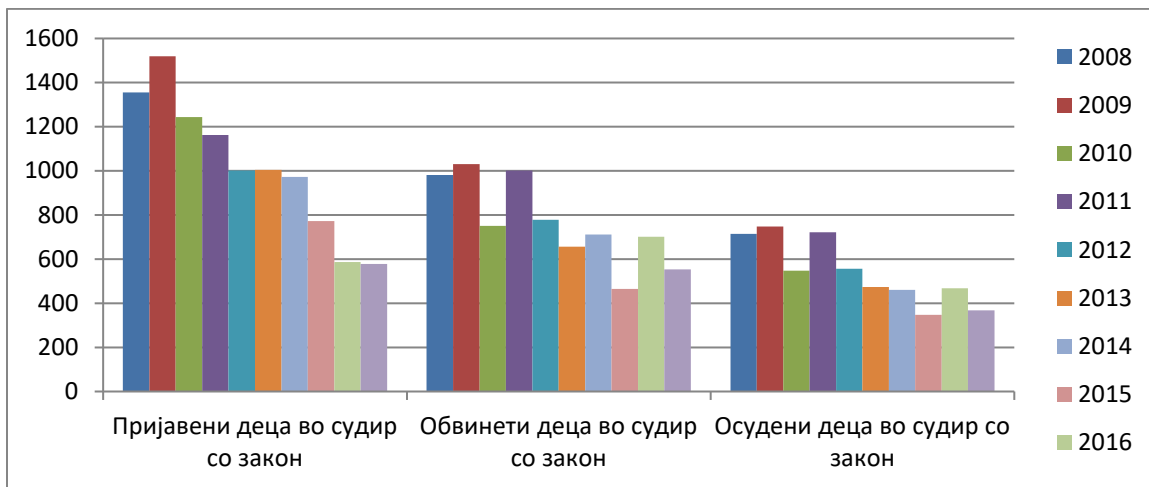
Година	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Обвинети	981	1030	750	1002	778	657	712	465	702	554
Квота	601	608	460	614	477	438	474	310	501	395
Индекс	0.00	101	75,6	113	77,6	91,8	108	64,9	161	78,8

Извор: Државен завод за статистика на Македонија

Табела 3. Вкупно осудени деца во судир со закон (2008-2017)

Година	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Осудени	715	748	547	722	556	473	461	348	468	368
Квота	438	458	335	442	341	315	307	232	334	262
Индекс	0.00	104	73,1	131	77,1	92,1	97,4	75,5	142	78,4

Извор: Државен завод за статистика на Македонија

Во горенаведените табели (табела 1, 2 и 3) како и графичкиот приказ обработени се статистичките податоци за пријавени, обвинети и осудени деца во судир со законот, како и индексот и квотата на маолтничката деликвенција кои го опфаќаат периодот од 2008-2017 година. Со цел да се разјаснат поимите на пријавени, обвинети и осудени лица, понатаму во текстот се дефинирани истите.

Под поимот *пријавено дете - сторител на кривично дело* се подразбира дете против кого постапката по кривичната пријава не е покрената (пријавата е отфрлена), против кого подготвителната постапка е запрена или е поднесен предлог за изрекување казна или воспитна мерка. Како *обвинето дете - сторител на кривично дело* се подразбира дете против кое постапката пред Советот е запрена или не се изречени кривични санкции, како и непресметливо дете против кое е донесена одлука за примена на мерка на безбедност и конечно под поимот „*осудено лице*“ се смета *дете - сторител на кривично дело* на кое со одлука на судот му е изречена кривична санкција - затвор за деца или воспитна мерка.⁴⁵⁸

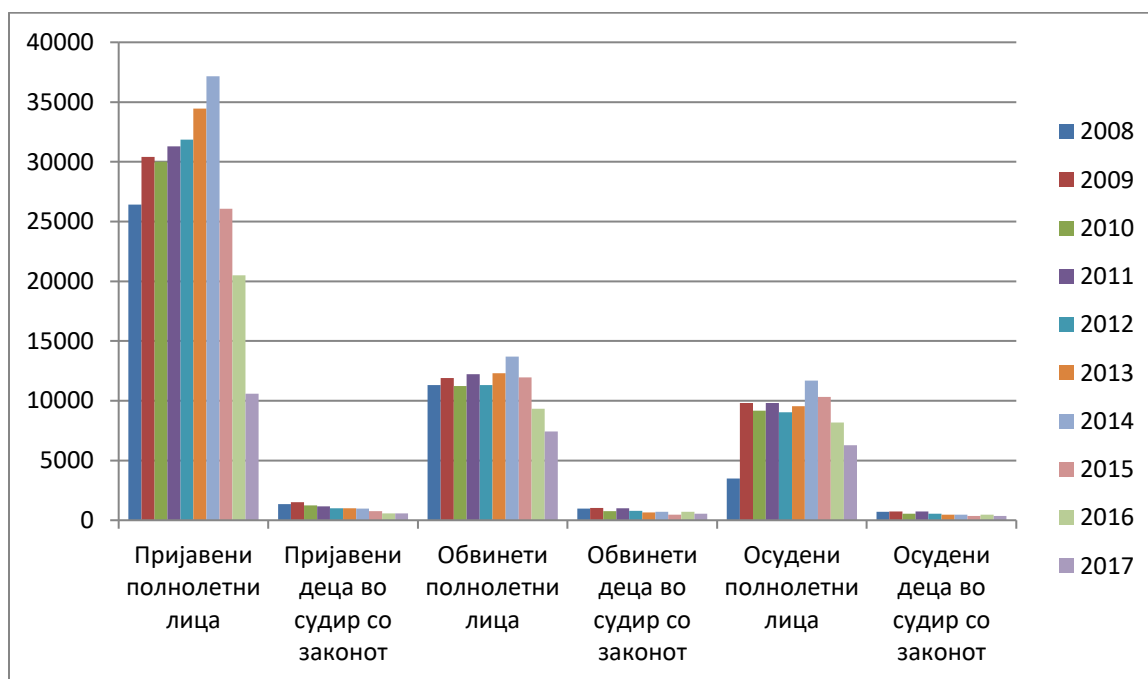
Со цел да се прикаже разликата, поточно застапеноста на децата во судир со законот во рамките на вкупниот криминалитет во Македонија ја прикажуваме состојбата околу пријавени, обвинети и осудени полнолетни лица во Македонија.

⁴⁵⁸ Сторители на кривични дела во 2016 година, Скопје: Државен завод за статистика, страна 7

Табела 4. Вкупно пријавени, обвинети и осудени полнолетни лица и деца (2008-2017)

Година	Пријавени Деца %	Пријавени полнолетни Лица %	Вкупно %	Обвинети Деца %	Обвинети полнолетни лица %	Вкупно %	Осудени Деца %	Осудени полнолетни лица %	Вкупно %
2008	4,88	95,12	100	7,98	92,02	100	7,00	93,00	100
2009	4,76	95,24	100	7,96	92,04	100	7,09	92,91	100
2010	3,98	96,02	100	6,25	93,75	100	5,63	94,37	100
2011	3,58	96,42	100	7,16	92,84	100	6,85	93,15	100
2012	3,05	96,95	100	6,43	93,57	100	5,79	94,21	100
2013	2,84	97,16	100	5,07	94,93	100	4,72	95,28	100
2014	2,55	97,45	100	4,94	95,06	100	3,79	96,21	100
2015	2,88	97,12	100	3,74	96,26	100	3,26	96,74	100
2016	2,78	97,22	100	7,00	93,00	100	5,42	94,58	100
2017	2,73	97,27	100	6,94	93,06	100	5,54	94,46	100

Извор: Државен завод за статистика на Македонија

Согласно податоците од табелата број 4 направена е анализа за учеството на децата во вкупниот криминалитет во однос на полнолетните лица, така податоците укажуваат дека

учеството на деца во судир со законот во вкупниот криминалитет во споредба со полнолетните лица е многу мала, но оваа состојба не укажува дека малолетничката деликвенција во Македонија не е загрижувачка. Ако се фокусираме на статистичките податоци согласно ДЗС прикажани во табелите 1, 2 и 3 од истражуваниот период за состојбата на малолетничка деликвенција во Македонија доаѓаме до заклучокот дека во текот на истражуваниот десет-годишен период има вкупно 5421 осудени деца во судир со законот. Наведената бројка по години може да се прикаже на следниот начин: 2009 година се покажа како најалармантна со вкупно 1519 пријавени, 1030 обвинети и 748 осудени деца во судир со законот.

Состојбата споредена со претходната 2008 година не е задоволувачка, па така има 1355 пријавени, 981 обвинети и 715 осудени деца во судир со законот. Во 2010 година забележано е благо намалување на пријавени деца во судир со законот, па така има 1244 пријавени деца, 750 од нив се обвинети, а вкупно 547 се осудени деца. Во 2011 година има повторно зголемување на бројката на деца во судир со законот со вкупно 1163 пријавени, 1002 обвинети и 722 осудени деца во судир со законот. Во 2012 година се забележува видливо намалување на стапката на криминалитетот кај деца, така за разлика од претходната година има 126 помалку пријавени деца во судир со законот, а податоците за 2012 година се следните: 1001 пријавени, 778 се обвинети и 556 осудени деца во судир со законот.

Во 2013 година има повторно благо зголемување на криминалитетот. Врз основа на статистичките податоци на евидентирани деца во судир со законот има вкупно 1005 пријавени, 657 обвинети и 473 осудени деца. Што се однесува за другите години од истражуваниот период, поточно за 2014, 2015, 2016 и 2017 година, последователно се забележува намалување на стапката на криминалитетот. Така во 2014 има 972 пријавени, 712 обвинети и 461 осудени деца во судир со законот. Во 2015 година за разлика од претходната забележани се 200 помалку пријавени деца, така вкупниот број на пријавени изнесува 772, 712 се обвинети и 461 осудени малолетни лица. Во 2016 година се забележува опаѓање на бројката, така има 587 пријавени, 562 и 468 осудени деца. Конечно во 2017 година има повторно намалување со 578 пријавени, 554 обвинети и 368 осудени деца во судир со законот. Процентуално, за анализираниот период најниска стапка на криминалитет кај деца се забележува во 2017 година со 2.73% пријавени, 6.94% обвинети и 5.54% осудени

деца во судир со законот, додека највисока стапка се забележува во 2009 година со вкупно 4.76% пријавени деца, 7,96% обвинети и 7,09% осудени деца во судир со законот.

Табела 5. Процентуален приказ на обвинети и осудени деца во судир со законот врз основа на вкупниот број пријавени деца во судир со законот (2008-2017)

Година	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Пријавени	1355	1519	1244	1163	1001	1005	972	772	587	578
Обвинети	981	1030	750	1002	778	657	712	465	562	554
%	72%	67%	60%	86%	77%	65%	73%	60%	96%	95%
Осудени	715	748	547	722	556	473	461	348	468	368
%	52%	49%	44%	62%	55%	47%	47%	45%	79%	64%

Извор: Државен завод за статистика на Македонија

Согласно податоците од табелата број 5, прикажана е процентуалната бројка на обвинети и осудени деца во судир со законот врз основа на вкупниот број на пријавени деца во судир со законот. Во 2008 од вкупно 1355 пријавени лица, 72% биле обвинети и 52% биле осудени, во 2009 година како најнеуспешна во однос на сузбивањето на малолетничката деликвенција која е одразена и на вкупниот број на пријавени деца во судир со законот има вкупно 1519 пријавени, од наведената бројка 67% биле обвинети додека 49% се осудени. Во 2010 година од вкупниот број пријавени 60% биле обвинети, додека 44% осудени; Во 2011 година има благо намалување, па така од 1163 пријавени 86% биле обвинети и 62% осудени деца во судир со законот.

Во 2012 година во однос на пријавениот број кој изнесува 1001 деца, 77% биле обвинети и 55% осудени, во 2013 година за разлика од претходната има повисок број на пријавени деца во судир со законот, поточно 1005 деца, од кои 65% се обвинети и 47% се осудени. Во 2014 година како што и погоре спомнавме постои видливо намалување во вкупниот број пријавени, обвинети и осудени лица, па така, оваа состојба укажува дека постои успех во областа на превенција на малолетничката деликвенција, од вкупната бројка 73% се обвинети и 47% се осудени.

Во 2015 година бројот на обвинети лица за разлика од претходната година опаднал за 13%, оттука од вкупно пријавени 772 деца во судир со законот, 60% биле обвинети и 45% биле осудени. Во 2016 година има видливо намалување на пријавени деца, со вкупно 96% обвинети во однос на пријавените и 79% осудени деца во судир со законот, конечно во 2017 година од вкупно 578 пријавени, 95% се обвинети и 64% се осудени деца во судир со законот.

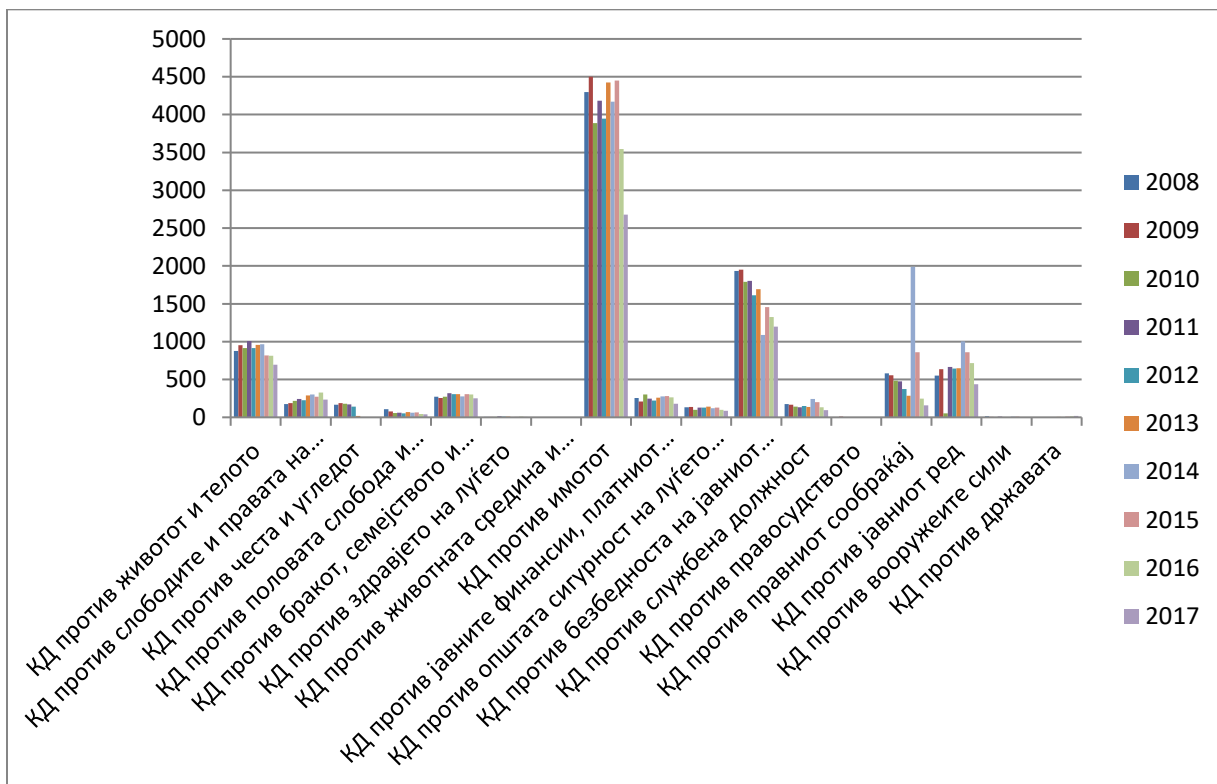
2.2 Структура на малолетничка деликвенција

Структурата претставува фактичка основа врз која се врши систематизација на фактите што ги карактеризираат одредените појави (структурални промени во општеството кои доведуваат до настанување и промени во криминалитетот и деликвенцијата) и го објаснуваат нивниот внатрешен состав. Структурата го изразува составот на појавата, додека класификацијата се применува како метод за да се објасни структурата на појавата.⁴⁵⁹ За да се утврди структурата на малолетничката деликвенција не се доволни само *апсолутните бројки* на сторените кривични дела, туку е потребно да се користат и *релативните бројки* т.е. показатели кои го определуваат обемот на малолетничката деликвенција во однос на претходните години.

Табела 6. Вкупно осудени полнолетни лица и деца во судир со законот според групите кривични дела

⁴⁵⁹ Арнаудовски, Љупчо, „Криминологија“, Скопје: 2-ри Август Ц-Штип, 2007, страна 248.

Вкупно осудени полнолетни лица и деца во судир со законот според групите кривични дела	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
КД против животот и телото	879	954	914	1008	916	959	965	818	815	693
КД против слободите и правата на човекот и граѓанинот	175	189	218	244	224	288	301	274	326	236
КД против честа и угледот	166	187	179	171	141	18	1	2	2	1
КД против половата слобода и половиот морал	108	79	58	61	53	69	59	65	45	40
КД против бракот, семејството и младината	272	255	273	318	305	305	275	308	301	252
КД против здравјето на луѓето	5	6	7	13	12	12	3	7	12	7
КД против животната средина и природата	1	1	1	2	0	0	0	0	0	1
КД против имотот	4299	4499	3887	4183	3946	4426	4169	4450	3547	2678
КД против јавните финансии, платниот промет и стопанството	257	208	302	247	220	258	275	281	262	178
КД против општата сигурност на луѓето и имотот	131	136	101	128	127	142	122	128	101	85
КД против безбедноста на јавниот сообраќај	1935	1949	1792	1803	1612	1694	1089	1455	1324	1197
КД против службената должност	175	168	142	133	150	137	243	202	131	96
КД против правосудството	2	8	1	3	2	0	3	3	2	2
КД против правниот сообраќај	581	554	482	477	373	285	1990	859	245	156
КД против јавниот ред	553	637	549	665	643	647	1004	860	718	438
КД против вооружените сили	13	6	4	8	4	4	8	8	2	2
КД против државата	0	0	0	0	3	5	2	10	14	18

Од важност е да нагласиме дека структурата на малолетничката деликвенција, а воопшто и на криминалитетот и деликвенцијата не е статична, бидејќи во општеството постојано

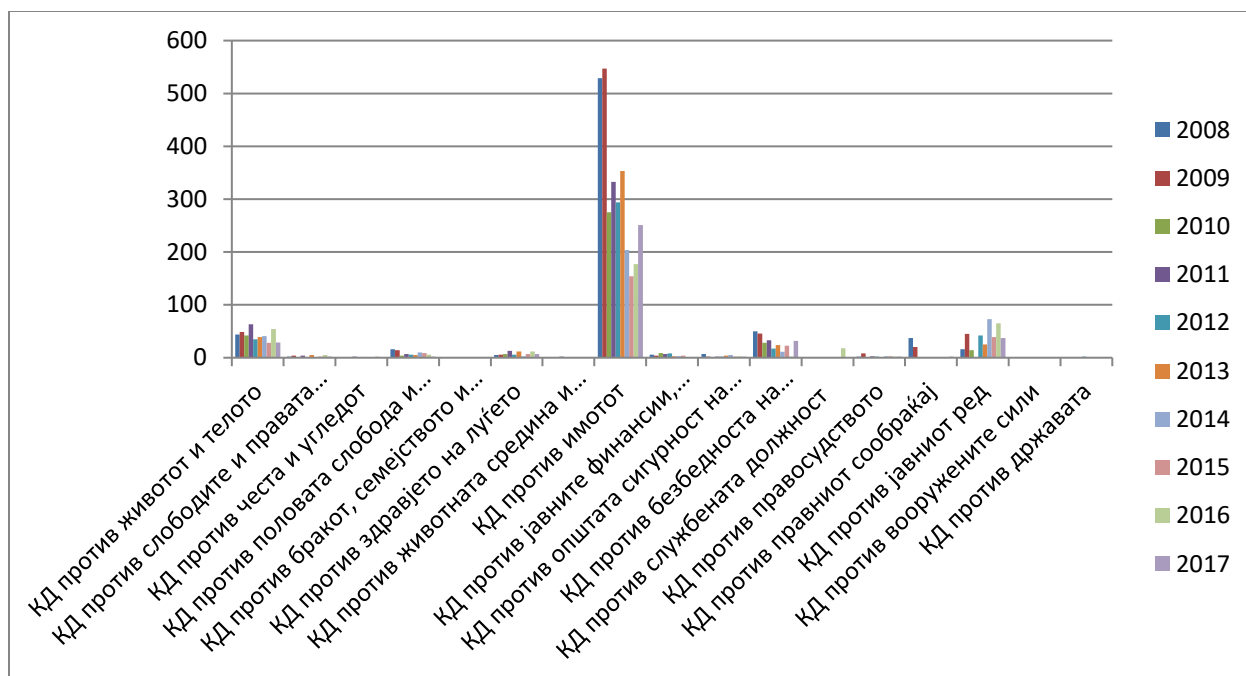
настануваат промени кои влијаат врз порастот или намалувањето на стапката на криминалитетот и деликвенцијата, па така во еден период повеќе доминира еден вид криминалитет во друг период, друг вид криминалитет во однос на доминантноста на кривичните дела меѓу децата во судир со законот.

Имајќи ги предвид и податоците од табела број 6, во која е прикажан вкупниот број на осудени полнолетни лица и деца во судир со законот, доаѓаме до заклучок дека најзастапени кривични дела се: кривичните дела против имотот, оваа состојба е карактеристична за малолетните деликвенти, и за истата се врзуваат секако различни криминогени фактори кои ги објаснивме во делот за етиологијата на малолетничка деликвенција. Но треба да напоменеме дека состојбата не е поразлична кај полнолетните сторители, имено, за кривичните дела против имотот, имајќи ги предвид последните десет години од истражувачкиот период, статистичките податоци покажуваат дека истите доминираат и во категоријата полнолетни сторители на кривични дела.

Табела 7. Процентуален приказ на вкупно осудени деца во судир со законот според групите кривични дела

Процентуален приказ на вкупно осудени деца во судир со законот според групите кривични дела	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
КД против животот и телото	5%	5.1%	4.5%	6.2%	3.8%	4%	4.2%	3.4%	6.6%	4.1%
КД против слободите и правата на човекот и граѓанинот	1.14%	2.1%	0.4%	1.6%	0.4%	1.7%	0%	0.7%	1.5%	0.8%
КД против честа и угледот	0%	0.5%	0%	1.1%	0%	0%	0%	50%	100%	0%
КД против половата слобода и половниот морал	14.8%	17.7%	6.8%	11.4%	11.3%	7.2%	16.9%	13.8%	13.3%	5%
КД против бракот, семејството и младината	0%	0%	0.3%	0.3%	0%	0.3%	0%	0%	0%	0%
КД против здравјето на луѓето	100%	100%	100%	100%	50%	100%	100%	100%	100%	100%
КД против животната средина и природата	100%	100%	100%	100%	0%	0%	0%	0%	0%	100%
КД против имотот	12.3%	12.1%	7%	7.9%	7.4%	7.9%	4.8%	3.4%	4.9%	9.3%
КД против јавните финансии, платниот промет и стопанството	2.3%	1.9%	2.9%	2.8%	3.6%	1.1%	1%	1.4%	0.3%	0.5%
КД против општата сигурност на луѓето и имотот	5.3%	1.4%	0.9%	1.5%	1.5%	2.8%	4%	1.5%	2.9%	2.3%
КД против безбедноста на јавниот сообраќај	2.5%	2.3%	1.5%	1.8%	1%	1.4%	1%	1.5%	0.1%	2.6%
КД против службената должност	0%	0.5%	0%	0%	0%	0%	0%	0.4%	13.7%	0%
КД против правосудството	100%	100%	100%	100%	100%	0%	100%	100%	100%	100%
КД против правниот сообраќај	6.3%	3.6%	0.2%	0%	0.2%	0%	0%	0.1%	0.4%	1.2%
КД против јавниот ред	2.8%	7%	2.5%	0%	6.5%	3.8%	7.2%	4.5%	9%	8.4%
КД против вооружените сили	0%	0%	0%	12.5%	0%	0%	0%	0%	0%	0%
КД против државата	0%	0%	0%	0%	66.6%	20%	0%	0%	0%	0%

Извор: Државен завод за статистика на Македонија

Според направената анализа за процентуалниот приказ на децата во судир со законот во вкупниот криминалитет според групите кривични дела кои се прикажани во табела број 7, произлегува дека најзастапени кривични дела се: кривичните дела против имотот, кривичните дела против животот и телото, кривичните дела против половата слобода и половиот морал, кривичните дела против јавниот ред, како и кривичните дела против безбедноста на јавниот сообраќај. Почнувајќи од *кривичните дела против животот и телото* согласно податоците од 2016 година стапката на наведената група е највисока со 6.6%, додека најниска стапка се забележува во 2015 година со 3.4% осудени деца сторители на кривични дела против животот и телото. Во однос на *кривичните дела против слободите и правата на човекот и граѓанинот*, процентуално гледано во 2009 година се забележува највисока стапка со 2.1% додека во 2014 година се забележува најниска стапка од 0%. Што се однесува за *кривичните дела против честта и угледот*, за разлика од другите кривични дела, учеството во кривичните дела против честта и угледот е многу помала, согласно податоците, највисока стапка е забележана во 2016 со 100% што подразбира 2 осудени деца, додека кај полнолетните лица нема осудени за истата година.

Најниска стапка од истата група на кривични дела се забележува во 2008, 2010, 2012, 2013, 2014 и 2017 со 0% осудени деца во судир со законот. Загрижува високата процентуална бројка на децата во судир со законот од областа на кривичните дела против

половата слобода и половиот морал. Така во 2009 година има највисока стапка на сторители со 17.7% и најниска стапка во 2017 година со 5% учество на деца во судир со законот во вкупниот криминал. Во однос на кривичните дела против бракот, семејството и младината учеството на децата во судир со законот е речиси незначителна, највисока стапка е забележана во 2010, 2011 и 2013 година со 0.3% додека сите други години од истражуваниот период изнасува 0% деца сторители на кривични дела против бракот, семејството и младината. Кај *кривичните дела против здравјето на луѓето* за разлика од полнолетните лица сторители на кривични дела каде што нема ниту еден осуден од оваа група на кривични дела, кај децата во судир со законот посебно во 2011 година има вкупно 13 пријавени, па оттука и процентуално 100% застапеност на децата во судир со законот, најниска стапка од истата група се забележува во 2012 година со 50% учество на малолетни деликвенти.

Состојбата кај *кривичните дела против животната средина и природата* не е поразлична, што се однесува за полнолетните сторители поточно полнолетни осудени лица, во рамките на анализираниот период нема осудени полнолетни лица од групата кривични дела против животната средина и природата, додека кај децата во судир со законот во 2011 година осудени се 2 деца што процентуално изнесува 100% и највисока стапка, во однос на полнолетните сторители на кривични дела додека најниска стапка е забележана во 2012, 2013, 2014, 2015 и 2016 година. *Кривичните дела против имотот* како најзастапени кривични дела не само кај децата во судир со законот, туку и кај полнолетните сторители процентуално изнесува највисока стапка, така во 2008 година има највисока стапка со 12.3% а во 2015 година има видливо намалување со најниска стапка од 3.4% сторители на кривични дела против имотот.

Што се однесува за *кривичните дела против јавните финансии, платниот промет и стопанството*, имајќи ги предвид поединечните кривични дела од оваа глава како што се: фалсификувањето пари, фалсификувањето знаци од вредност, царинска измама и сл. загрижува фактот во однос на бројот на осудени деца во судир со законот, така највисока стапка е забележана во 2008 година со 12.3% и најниска стапка во 2006 година со 0.3% осудени деца во судир со законот. Во групата на *кривичните дела против опитата сигурност на луѓето и имотот* највисока стапка од 5.3% е забележана во 2008 година додека најниската стапка изнесува 0.9% во 2010 година. *Кривичните дела против*

безбедноста на јавниот сообраќај покажуваат растечка тенденција во последните години посебно меѓу малолетните деликвенти, поради тоа што сè почесто среќаваме деца-вагабонди, питачи и деца во состав на банди кои унишуваат, оштетуваат или отстрануваат сообраќајни уреди и знаци, тргнувајќи од овој факт, од една страна, резултатите и растечкиот потенцијал не е зачудувачки, така највисока стапка е регистрирана во 2017 година со 2.6% и најниска стапка во 2016 година со 0.1% осудени деца во судир со законот.

Кај групата кривични дела против *службената должност* учеството на децата во судир со законот е минимална, така од истражуваниот десетгодишен период, во 2009, 2015 и 2016 забележани се осудени деца во судир со законот, со оглед на податоците највисока стапка на осудени лица има во 2016 година со 13.7% и најниска стапка во 2009 година со 0.5%. Во периодот од 2008-2017 година во групата *кривични дела против правосудството* забележано е дека во наведениот период нема полнолетни лица осудени за кривичните дела против правосудството, состојбата со децата во судир со законот е поразлична, во 2009 година има највисок број (8 деца) на осудени деца која процентуално изнесува 100%, додека најниската стапка е во 2013 година со 0% осудени. *Кривичните дела против правниот сообраќај* од 2008 година па сè до 2015 година покажуваат видливо намалување, највисоката стапка на оваа група кривични дела е во 2008 година со 6.3% додека најниските стапки се во 2011, 2013 и 2014 година со 0% осудени деца. Состојбата околу *кривичните дела против јавниот ред* е променлива, процентуалниот приказ ја покажува сериозноста на оваа група кривични дела.

Карактеристични кривични дела за малолетните деликвенти од оваа група се: насилство, злосторничко здружение и во поново време ширење расистички и ксенофобичен материјал по пат на компјутерски систем кој се врзува со една друга проблематика која агресивно расте посебно меѓу децата позната како говор на омраза. Кај групата кривични дела против јавниот ред највисока стапка на осудени деца во судир со законот е забележана во 2016 година со 9% и најниска стапка во 2010 година со 2.5% осудени деца во судир со законот. Интересна е состојбата со *кривичните дела против вооружените сили*, највисоката стапка е во 2011 година со 12.5% додека сите други години од анализираниот период изнесуваат 0% осудени деца во судир со законот. Конечно кај *кривичните дела против државата* во рамките на анализираниот период 2008-2017 година единствено во 2012 година има

највисока стапка на осудени, поточно деца сторители на кривични дела, додека во другите години забележано е 0% осудени деца во судир со законот.

2.3 Динамика на малолетничка деликвенција

Третата важна карактеристика на криминалната феноменологија е динамиката, поточно движењето на криминалитетот и деликвенцијата. Како што може да се забележи и од самиот назив на оваа карактеристика, доаѓаме до заклучокот дека криминалитетот и деликвенцијата се динамични и променливи, тие покажуваат постојана промена во обемот, структурата, како и распространетоста.

Врз динамиката на деликвенцијата влијаат следните фактори: општествени, економски, политички, социјални, културни и сл., па така, на пример, ако се земе предвид периодот на транзиција како и поствоени периоди на државите јасно може да се забележи дека динамиката на криминалитетот и деликвенцијата е различна. Сметаме дека во рамките на наведените фактори од важност е да се додадат и миграциите кои во последните неколку години се покажаа како сериозен фактор врз движењето на малолетничката деликвенција.

Конкретно во Македонија со распаѓањето на социјалистичкиот систем и започнувањето на периодот на транзиција создаде промени во структурата, обемот и динамиката во криминалитетот и деликвенцијата, така оваа состојба придонесе и до создавање нови облици на криминалитет и деликвенција. Историската димензија на динамиката на малолетничка деликвенција е од големо значење со цел да може да се анализираат статистичките податоци, поточно движењето на малолетничката деликвенција низ годините. Во рамките на динамиката на малолетничка деликвенција ќе биде анализирана состојбата околу застапеноста на жените и мажите во вкупниот криминалитет по години од 2008 па сè до 2017 година.

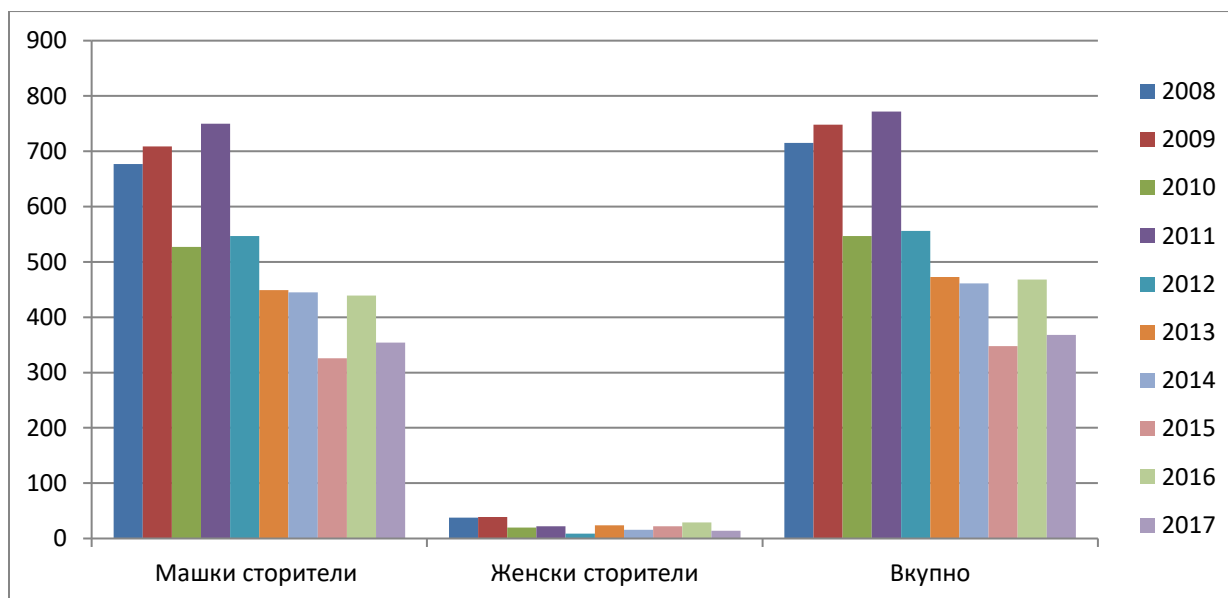
Табела 8. Осудени деца во судир со законот според полот (2008-2017)

Години	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Машки	677	709	527	750	547	449	445	326	439	354
%	94.6	94.7	96.3	97.1	98.3	94.9	96.5	93.6	93.8	96.1
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%

Женски	38	39	20	22	9	24	16	22	29	14
%	5.3%	5.2%	3.6%	2.8%	1.6%	5%	3.4%	6.3%	6.1%	3.85
Вкупно	715	748	547	772	556	473	461	348	468	368

Извор: Државен завод за статистика на Македонија

Според податоците од табелата број 8, стапката на вкупниот криминалитет сторен од страна на деца во судир со законот покажува променливост од година во година, оттука јасно произлегува дека криминалитетот не е статична, туку е динамична појава. Очигледна е разликата меѓу учеството во вкупниот криминалитет на машките лица во однос на жените, така доаѓаме до заклучокот дека криминалитетот и деликвенцијата сè уште може да се карактеризираат како машка појава. Почнувајќи од 2008 година од вкупниот криминалитет сторен од страна на децата во судир со законот 94.6% се машки сторители, додека 5.3% се деца од женски пол, процентот кај жените е релативно висок во споредба со другите години. Во 2009 година се забележува пораст на стапката на криминалитетот, така од вкупно осудени 748 деца во судир со законот 94.7% се машки сторители, 5.2% се жени, во однос на стапката на криминалитетот во споредба со претходната година кај машките сторители има зголемување од 0.1% додека кај жените забележана е обратна состојба со намалување од 0.1%.

Во 2010 година имајќи го предвид вкупниот криминалитет, забележано е значително намалување, но процентот на машки сторители за разлика од претходната година е зголемен за 1.6%, така вкупниот процент на сторители од машки пол за 2010 година изнесува 96.3%, кај сторителите од женскиот пол состојбата е поразлична, стапката на учество на децата во судир со законот од женскиот пол изнесува 3.6% каде што е забележано намалување од 1.6%. 2011 година се покажа како најнеуспешна околу превенција на криминалитетот сторен од страна на деца во судир со законот, така во 2011 година во споредба со сите други години забележана е највисока стапка на криминалитет со вкупно 772 сторители од кои 97.1% се машки сторители и 2.8% се деца од женски пол. Така во споредба со претходната година кај машките сторители има зголемување на стапката за 0.8% а кај сторителите од женски пол има намалена стапка на криминалитет за 0.8%. Во 2012 година има сериозно намалување на вкупната бројка на криминалитетот, од вкупно 556 осудени, 98.3% се машки, додека 1.6% се сторители од женски пол. Во 2012 година за разлика од 2011 забележано е зголемување на бројката на машки сторители за 1.2%, додека кај лицата од женски пол има намалување на криминалитетот за 1.2%. Во 2013 година следува повторно намалување на вкупната бројка на осудени деца во судир со законот, така од 473 осудени 94.9% се машки сторители, додека 5% се сторители од женски пол. За разлика од претходната година, во 2013 има сосема обратна состојба, така кај машките сторители забележано е намалување од 3.4%, додека кај сторителите од женски пол постои сериозно зголемување на осудени лица со 3.4%. Во 2014 година забележано е благо намалување на вкупниот број на сторители на кривични дела, кај машките има зголемување од 1.6%, поточно сторителите од машки пол учествуваат со 96.5% во вкупниот криминалитет, додека жените учествуваат со 3.4% каде што е забележано намалување, а стапката на осудени лица од женски пол за 1.6% во вкупниот криминалитет сторен од страна на деца во судир со законот.

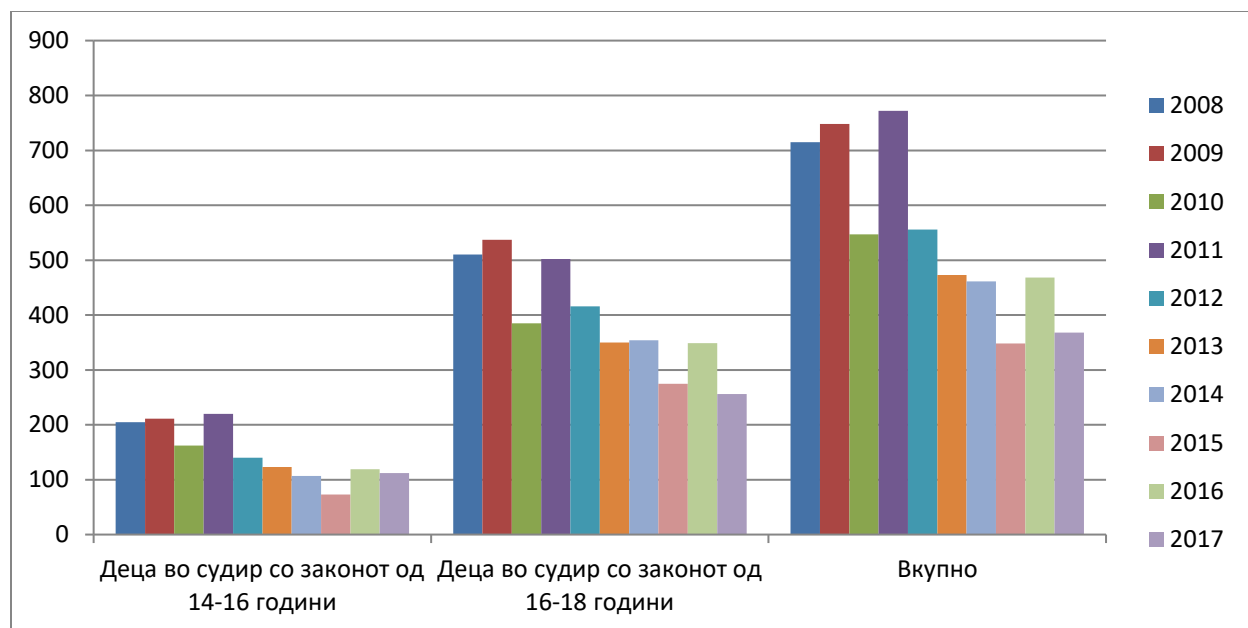
Во 2015 година има повторно намалување на вкупната бројка на осудени, од вкупно 348 осудени лица, 93.6% се сторители од машкиот пол, додека 6.3% се сторители од женскиот пол. Имајќи ги предвид статистичките податоци од претходната година, кај машките сторители се забележува намалување од 2.9% додека кај сторителите од женскиот пол за разлика од претходната година има сериозно зголемување од 2.9%, со што утврдуваме дека женските деца во судир со законот, во вкупниот криминалитет учествуваат со 6.3%.

Во 2016 година забележано е зголемување на вкупниот криминалитет, така машките сторители учествуваат со 93.8% додека кај жените има намалување од 0.2% за разлика од претходната година, со што утврдено е учество од 6.1% на сторителите од женскиот пол во вкупниот криминалитет. Конечно во 2017 година согласно податоците, има повторно сериозно намалување на вкупната бројка на криминалитетот со што сторителите од машкиот пол учествуваат со 96.1% додека жените учествуваат со 3.8%. Во споредба со податоците од претходната година, кај машките има зголемување од 2.3% во вкупниот криминалитет, кај сторителите од женскиот пол состојбата е позадоволувачка, со оглед н на фактот дека забележно е намалување од 2.25% од вкупниот криминалитет сторен од страна на деца во судир со законот во Македонија.

Табела 9. Осудени деца во судир со законот според возраста (2008-2017)

Години	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
14-16	205	211	162	220	140	123	107	73	119	112
%	28.6	28.2	29.6	28.4	25.1	26%	23.2	20.9	25.4	30.4
	%	%	%	%	%		%	%	%	%
16-18	510	537	385	502	416	390	354	275	349	256
%	71.3	71.7	70.3	65%	74.8	82.4	76.7	79%	74.5	69.5
	%	%	%		%	%	%		%	%
Вкупно	715	748	547	772	556	473	461	348	468	368

Извор: Државен завод за статистика на Македонија

Возрасната варијабилна е една од најзначајните концепции кога станува збор за малолетничката деликвенција. Исто така, во рамките на динамката на малолетничката деликвенција старосните граници се многу важен показател околу способноста т.е. потенцијалот на вршењето кривични дела на малолетните деликвенти, во контекст на возраста како варијабилна наоѓаме одговор на прашањето: на која возраст кои кривични дела, социо-патолошки појави и прекршоци се карактеристични? Интересен е фактот што кај децата од 4-12 години се забележува повеќе учество во питаењето, кај помладите малолетници, односно кај децата во судир со законот од 14 до 16 -годишна возраст, постои промена во однесувањето и карактерот затоа што тоа е период кога детето го завршува основното образование и преминува во средно образование, во рамките на овој временски интервал запознава нова средина и голема е веројатноста поради нестабилноста на карактерот и периодот на пубертет да го започне својот криминален живот. Во овие години најчесто малолетните стануваат дел од: тепачки, алкохолизам, дрога, вагабундажа и имотни деликти, исто така, карактеристични се и кривичните дела против општата сигурност на луѓето и имотот, кривичните дела против јавниот ред, како и кривичните дела против безбедноста на јавниот сообраќај. Кај постарите малолетници т.е. кај децата во судир со законот од 16 до 18 годишна возраст најчесто се бележат кривични дела против: имотот,

безбедноста на јавниот сообраќај, против животот и телото, јавниот ред како и кривични дела против половата слобода и половиот морал.⁴⁶⁰

Во табелата број 9 опфатени се двете категории на малолетни сторители на кривични дела, со цел да се утврди процентуалото учество во вкупниот криминалитет на различните возрастни граници на децата. Имајќи ја предвид и законската регулатива како и кривичната одговорност на детето, согласно Законот за правда за децата опфатена е групата: деца во ризик од 14-16 години (помлади малолетници) и деца во ризик од 16-18 години (постари малолетници). Очигледно е дека учеството во вкупниот криминалитет на деца во судир со законот од 16-18 години (постари малолетници) за разлика од деца во судир со законот од 14-16 години е повисока.

Во 2008 година од вкупно осудени 715 деца во судир со законот, 28.6% биле деца во судир со законот од 14-16 години додека 71.3% биле деца во судир со законот од 16-18 години. Во 2009 година во вкупниот криминалитет сторен од страна на малолетните деликвенти има благо зголемување, од вкупно 748 осудени деца во судир со законот 28.2% биле деца во судир со законот од 14-16 -годишна возраст додека 71.7% се деца во судир со законот од 16-18 годишна возраст. Во 2010 година забележано е сериозно намалување на криминалитетот, така со 28.4% учествуваат деца во судир со законот од 14-16 години, додека децата во судир со законот од 16-18 години учествуваат со 70.3%. Огромната разлика меѓу двете групи согласно статистичките показатели се должи на развојните фази и периодот на пубертет на детето.

Во 2011 година има повторно видливо зголемување на стапката на криминалитетот сторен од страна на малолетните деликвенти, од вкупно 772 осудени, 28.4% се деца во судир со законот од 14-16 години и 65% деца во судир со законот од 16-18 години. 2012 година за разлика од претходната година се покажа како поуспешна во однос на превенција на малолетничката деликвенција која се одразува и на статистичките податоци, од вкупно 556 осудени деца, 25.1% се деца во судир со законот од 14-16 години, додека 74.8% се деца припадници на постарата категорија, постари малолетници, поточно деца во судир со

⁴⁶⁰ Ибиш, Ебру, „Феноменологија на малолетничкиот криминалитет во Република Македонија“, Интегрирана корпоративна безбедност и дигиталните трансформации-предизвик за академската заедница и модерните корпорации, Скопје: Асоцијација за корпоративна безбедност, 2018, страна 211

законот од 16-18 години. Во 2013 има повторно намалување на стапката на вкупниот криминалитет, децата во судир со законот од 14-16 години учествуваат со 26% додека другата група со 82.4%. Во 2014 година имајќи го предвид вкупниот криминалитет, со 461 осудени деца, 23.2% се деца во судир со законот од 14-16 години додека другиот дел од 76.7% го сочинуваат постарите полнолетници, поточно децата во судир со законот од 16-18 -годишна возраст.

2015 година е многу значајна во однос на опаѓање на вкупниот број на осудени деца. Во однос на осудени лица првата група учествуваат со 20.9%, додека постарите со 79% од вкупно 348 осудени лица. Во 2016 година од вкупно 468 осудени 25.4% се помладата категорија на осудени деца и 74.5% ја сочинуваат постарата категорија на деца со што е забележано намалување на учеството на децата во судир со законот од 16-18 години за 4.5%. Конечно во 2017 година има успешно намалување во вкупниот криминалитет, така вкупно сторители т.е деца во судир со законот од 14-16 години учествуваат со 30.4% каде што е забележано процентуално зголумување, додека кај децата во судир со законот од 16-18 години е забележано намалување, согласно податоците втората категорија на осудени лица сочинуваат стапка од 69.5%

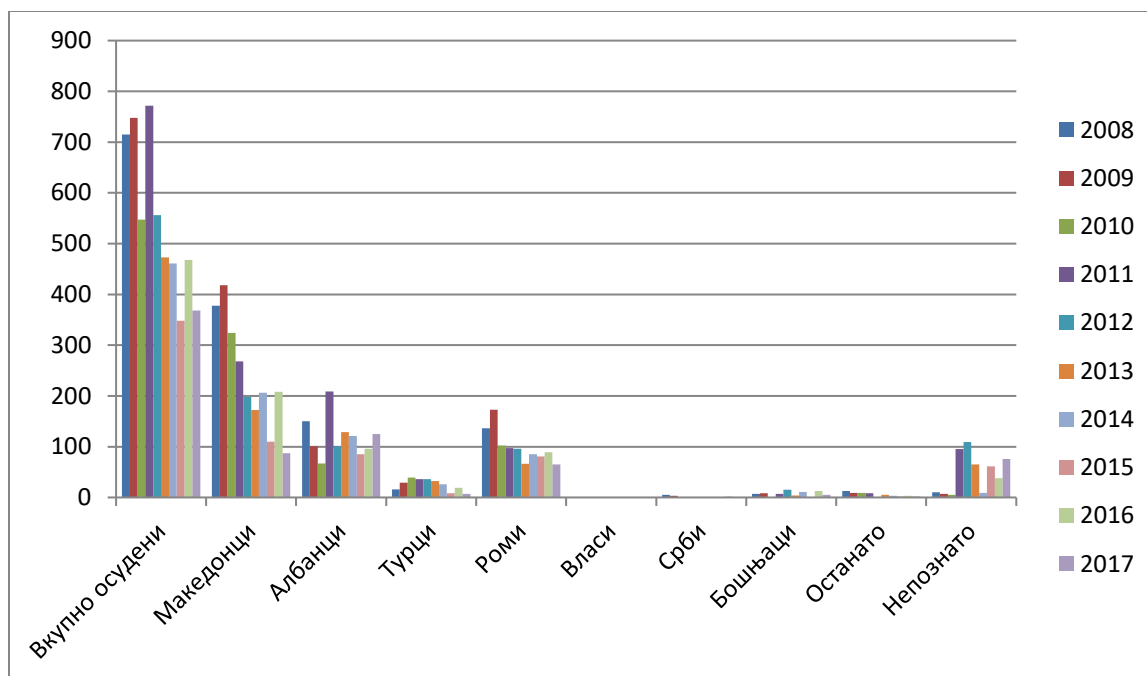
Табела 10. Осудени деца во судир со законот според припадноста кон етничка заедница (2008-2017)

Години	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вкупно осудени	715	748	547	772	556	473	461	348	468	368
Македонци	378	418	324	268	198	172	206	110	208	87
%	52,8%	55,8%	59,2%	34,7%	35,6%	36,3%	44,6%	31,6%	44,4%	23,6%
Албанци	150	101	67	209	101	129	121	85	96	125
%	20,9%	13,5%	12,2%	27%	18,1%	27,2%	26,2%	24,4%	20,5%	33,9%
Турци	16	29	39	36	36	32	26	8	19	7
%	2,3%	3,8%	1,1%	4,6%	6,4%	6,7%	5,6%	2,2%	4%	1,9%
Роми	136	173	102	97	96	66	85	81	89	65
%	19%	23,1%	18,6%	12,5%	17,2%	19,9%	18,4%	23,2%	19%	17,6%
Власи	/	/	/	1	/	/	/	1	/	/
%	/	/	/	0,12%	/	/	/	0,28%	/	/
Срби	5	3	/	1	/	/	/	/	2	1
%	0,6%	0,4%	/	0,1%	/	/	/	/	0,4%	0,2%
Бошњаци	7	8	1	7	15	4	11	/	13	5
%	0,9%	1%	0,1%	0,9%	2,6%	0,8%	2,3%	/	2,7%	1,3%
Останато	13	9	9	8	1	5	3	2	3	2
%	1,8%	1,2%	1,6%	1%	0,1%	1%	0,65%	0,57%	0,64%	0,54%
Непознато	10	7	5	95	109	65	9	61	38	76
%	1,3%	0,9%	0,9%	12,3%	19,6%	13,7%	1,95%	17,5%	8,11%	20,6%

Извор: Државен завод за статистика на Македонија

Во табелата број 10 прикажани се апсолутните и релативните бројки на осудени деца во судир со законот според етничката припадност во Македонија, но секако, пред да ги образложиме податоците, важно е да се прикажат и податоците од последниот попис од 2002 година, со цел да се добие целосна рамка околу процентот на етничките заедници во однос на осудените деца во судир со законот според припадноста кон етничка заедница. Согласно последниот попис од 2002 година, во Македонија има 2,022,547 жители од кои 50,20% се мажи, додека 49,80% се жени. Во врска со етничките групи, состојбата е следна: Македонци 64,18%, Албанци 25,17%, Турци 3,85%, Роми 2,66%, Власи 0,47%, Срби 1,78%, Бошњаци 0,84% и 1,05% останати етнички заедници.⁴⁶¹

⁴⁶¹ Државен завод за статистика, „Население“, Скопје: Државен завод за статистика, 2013, страна 58, [online] достапно во: <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/PDFGodisnik2013/03-Naselenie-Population.pdf>, 23.11.2019

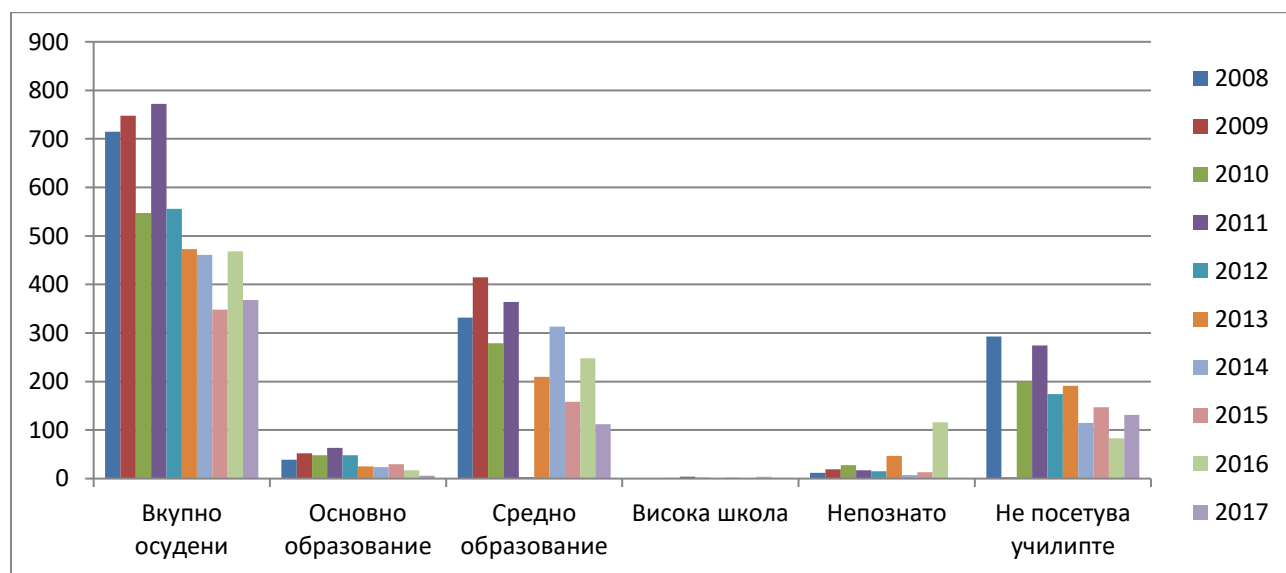
Согласно горенаведените податоци највисока стапка на осудени деца од *македонската* етничка заедница е забележано во 2010 година со 59,2%, додека најниска стапка на осудени деца во судир со законот од македонската етничка заедница е забележано во 2017 година со 23,6%. Во врска со осудените деца во судир со законот од *албанската* етничка заедница, во 2017 година има највисока стапка на осудени деца со 33,9% додека во 2010 година е забележана за најниска стапка на осудени деца од албанската етничка заедница со 12, 2%. Состојбата со осудените деца во судир со законот од турската етничка заедница е следната: највисока стапка е забележана во 2013 година со 6,7% додека најниска стапка има во 2010 година со 1,1%. Следната категорија на осудени деца во судир со законот според припадноста кон етничка заедница ја сочинуваат Ромите, така највисока стапка е забележана во 2015 година со 23,2% додека најниска стапка согласно податоците изнесува 12,5% во 2011 година. Состојбата со Власите е поразлична, во рамките на анализираниот десетгодишен период осудените деца од влашката етничка заедница се јавуваат само во 2015 и 2011 година, па согласно податоците најниска стапка има во 2015 со 0,28% а најниска стапка во 2011 со 0,12%. Следната категорија ја сочинуваат осудените деца во судир со законот од српската етничка заедница, така највисока стапка има во 2008 година со 0,6% осудени деца во судир со законот додека најниската стапка изнесува 0,1% во 2011 година. Кај бошњачката етничка заедница состојбата е следна: највисока стапка на осудени деца во

судир со законот од бошњачка етничка заедница има во 2016 година со 2,7% додека најниска стапка во 2010 година со 0,1% и конечно останатите две категории ги сочинуваат останати етнички заедници, така во оваа категорија највисока стапка е забележана во 2008 година со 1,8% и најниска стапка во 2012 година 0,1% додека состојбата во последната категорија назначена како неознати етнички заедници е следна: највисока стапка е забележана во 2012 година која е релативно висок процент со 16,6% и најниска стапка во 2010 година со 0,9% осудени деца во судир со законот.

Табела 11. Осудени деца во судир со законот според школската подготовка (2008-2017)

Години	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вкупно осудени	715	748	547	772	556	473	461	348	468	368
Основно образование	5,4%	6,9%	8,7%	8,1%	8,6%	5,2%	5,2%	8,6%	3,6%	1,6%
Средно образование	46,4%	55,4%	51%	47,1%	57%	44,3%	67,8%	45,4%	52,9%	30,4%
Висока школа	0%	0%	0,1%	0,5%	0,3%	0%	0,4%	0%	0,8%	0,2%
Непознато	1,6%	2,5%	5,1%	2,2%	2,6%	9,9%	1,51%	3,7%	24,7%	32%
Не посетува училиште	40,9%	35%	36,3%	35,4%	31,2%	40,3%	24,9%	42,2%	17,7%	35,5%

Извор: Државен завод за статистика на Македонија

Општо гледано, ако ги анализираме податоците согласно посебните категории според школската подготовка на осудените деца во судир со законот, имајќи ги предвид податоците од анализираниот период од 2008 па се до 2017 година, може да се утврди дека децата најмногу сторуваат кривични дела за време на средното образование, поточно тоа ги опфаќа годините од 15 до 18-годишна возраст, ова прашање е секако поврзано со развојот и развојните фази на детето, карактерот и сличните карактеристики кои беа опфатени во рамките на делот околу „развојните фази на детето“.

Првата категорија ја сочинуваат осудените деца во судир со законот кои посетувале основно образование, првично важно е да нагласиме дека загрижува фактот што во рамките на анализираниот период стапката на осудени деца во судир со законот во основно образование, поточно тука станува збор за деца од 7 до 14 годишна возраст е многу висока, наведените податоци укажуваат дека децата уште од многу рана возраст имаат веќе оформен деликвентен профил, така најниска стапка на осудени деца во судир со законот кои посетуваат основно образование е 1,6% во 2017 година додека највисоката стапка изнесува 8,7% во 2010 година. Што се однесува до статистичките податоци околу осудени деца во судир со законот кои посетувале средно образование, важно е да нагласиме дека стапката на деца сторители на кривични дела е највисока во оваа категорија, имајќи го предвид и фактот дека тука станува збор за периодот на пубертет, така најниска стапка има во 2017 година од 30,4% осудени деца во судир со законот и највисока стапка во 2014 година со 67,8% осудени деца кои се на возраст од 14-18 години.

Третата категорија осудени деца во судир со законот според школската подготовка ја сочинуваат деца кои посетувале висока школа, така согласно податоците и за разлика од претходните анализирани податоци, осудените деца од оваа категорија се најмалку застапени во однос на другите категории на школската подготовка, така најниска стапка на осудени деца има во 2008, 2009, 2013 и 2015 година со 0% и највисока стапка во 2016 година со 0,8% осудени деца во судир со законот.

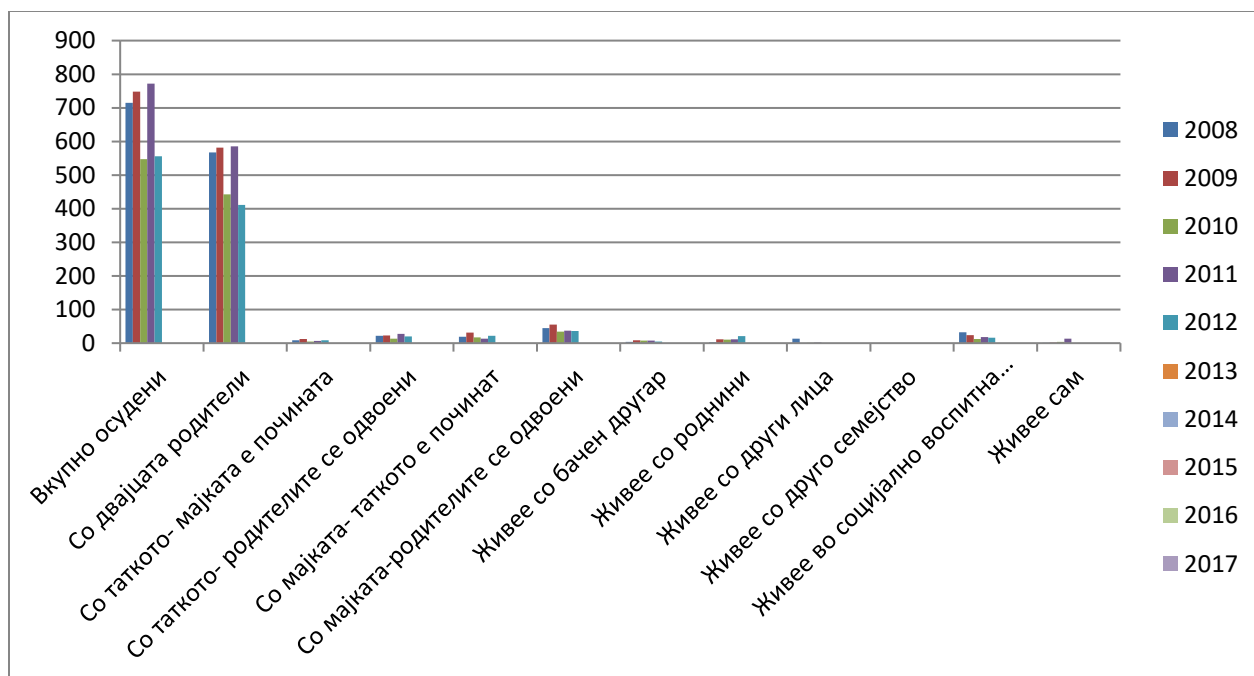
Четвртата категорија и категорија со непозната школска подготовка, најниската стапка изнесува 1,6% во 2008 година и највисоката стапка 32% во 2017 година. Конечно во последната категорија опфатени се децата кои не посетуваат училиште, согласно

прикажаните податоци во горенаведената табела, најниска стапка има во 2016 година со 17,7% додка највисока стапка во 2015 година со 42,2% осудени деца во судир со законот.

Табела 12. Осудени деца во судир со законот според семејните услови (2008-2017)

Години	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вкупно осудени	715	748	547	772	556	473	461	348	468	368
Живее со родителите:										
Со двајцата родители	79,3%	77,8%	80,9%	81%	73,9%	78,8%	77,4%	84,1%	76,9%	81,5%
Со таткото-мајката е почината	1,2%	1,6%	0,9%	0,9%	1,6%	0,8%	0,4%	1,4%	0,6%	0,2%
Со таткото-родителите се одвоени	3%	3%	2,3%	3,8%	3,5%	2,3%	2,3%	3,7%	4,9%	2,4%
Со мајката-таткото е починат	2,6%	4,1%	3,1%	1,8%	3,9%	3,3%	3%	1,7%	4%	1,6%
Со мајката-родителите се одвоени	6,2%	7,3%	6,2%	5,1%	6,4%	5,7%	5,2%	4,8%	8,7%	5,7%
Не живее со родителите:										
Живее со брачен другар	0,5%	1,2%	1,4%	1,1%	0,8%	1,9%	1,3%	0,2%	0,6%	1%
Живее со роднини	1,8%	1,4%	1,8%	1,5%	3,7%	2,9%	3,2%	0,2%	1,7%	1,3%
Живее со други лица	0,4%	0%	0,1%	0,2%	0%	0,2%	0,4%	0,8%	0%	0%
Живее со друго семејство	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0,2%	0%	0%	0%
Живее во социјално воспитна установа	4,4%	3,2%	2,1%	2,4%	2,8%	2,7%	5,8%	1,7%	1%	2,9%
Живее сам	0,1%	0,2%	0,7%	1,8%	2,8%	1%	0,4%	0,8%	1,2%	2,9%

Извор: Државен завод за статистика на Македонија

Во табела 12 прикажани се процентуалните стапки на осудени деца во судир со законот според семејните услови, податоците се поделени на два главни дела: првиот дел се осудени деца кои живеат со нивните родители и вториот дел од табелата се осудени деца кои не живеат со нивните родители. Кај осудените деца кои живеат со нивните родители, наведени се пет категории, првата категорија е *деца кои живеат со двајца родители*, во рамките на оваа категорија највисока стапка на осудени деца во судир со законот има во 2017 година со 81,5% од вкупно 368 осудени деца во судир со законот, додека најниска стапка се забележува во 2012 година со 73,9% од вкупно 556 осудени деца во судир со законот.

Втората категорија ја сочинуваат *деца кои живеат со таткото-мајката е почината*, највисока стапка на осудени деца од оваа категорија според семејните услови има во 2009 година со 1,6% осудени додека најниска стапка на осудени деца забележано е во 2017 година со 0,2% осудени деца во судир со законот. Третата категорија ја сочинуваат *деца кои живеат со таткото-родителите се одвоени*, највисока стапка на осудени деца во судир со законот од оваа категорија се забележува во 2011 година со 3,8% додека најниска стапка во 2014 година со 2,3% осудени деца во судир со законот. Четвртата категорија се *деца кои живеат со мајката-таткото е починат*, така највисока стапка на осудени деца во судир со законот се забележува во 2009 година со 4,1% од вкупно 748 осудени деца и

најниска стапка во 2017 година со 1,6% осудени деца. Конечно последната категорија од деца кои живеат со родителите ја сочинува *деца кои живеат со мајката-родителите се одвоени*, во рамките на оваа категорија највисока стапка на осудени деца се појавува во 2016 година со вкупно 8,7% додека најниска стапка во 2015 година со 4,8% осудени деца во судир со законот.

Вториот дел од табелата број 12 ја сочинуваат осудените деца во судир со законот кои не живеат со родителите, така во првата категорија се прикажани податоци за *осудени деца кои живеат со брачен другар*, највисока стапка од оваа категорија се забележува во 2010 година со 1,4% и најниска стапка во 2015 година со 0,2%, состојбата кај *децата кои живеат со роднини* е следната: највисока стапка има во 2012 година со 3,7% додека најниска стапка во 2015 со 0,2% од вкупно 348 осудени деца во судир со законот во 2015 година. Третата категорија на осудени деца кои не живеат со родителите ја сочинува *осудени деца во судир со законот кои живеат со други лица*, во оваа категорија највисока стапка има во 2015 година со 0,8% осудени деца и најниска стапка од 0% во 2009, 2012, 2016 и 2017 година. Кај *децата кои живеат со друго семејство* единствено во 2014 година имаме 0,2% додека останатите години согласно податоците е 0%. Кај *децата кои живеат во социјално-воспитна установа* состојбата е следна: со највисока стапка од 4,4% има во 2008 година додека најниска стапка од 1% забележана е во 2016 година. Конечно последната категорија ја сочинуваат *децата кои живеат сами*, така, највисока стапка има во 2017 година со 2,9% додека најниска стапка на осудените деца во судир со законот кои живееле сами во 2008 година со 0,1% од вкупно 715 осудени деца во судир со законот во 2008 година.

3. Компаративен осврт на малолетничка деликвенција во други држави

Малолетничката деликвенција покажува различна тенденција на пораст низ целиот свет. Имајќи ги предвид статистичките показатели за состојбата на малолетничка деликвенција во Македонија, може да констатираме каква е состојбата на децата во судир со законот од 14-16 и од 16-18 години, со цел да го следиме овој феномен, неговиот обем, структура и динамика од голема важност е да ги прикажеме состојбите и во другите држави, како што се: Турција, Австралија, Англија, Канада, Германија и Словачка. Во одредени држави постојат посебни институции кои се занимаваат само со статистика на различни области меѓу кои е и криминалитетот, во некои држави статистиката се

обработува и анализира во рамките на: министерства за правда, министерства за внатрешни работи, полиција, јавни обвинителства, посебни национални канцеларии за статистика, судови, центри за социјална работа и сл. Водењето посебна статистика на пријавени, обвинети и осудени деца во судир со законот е од голема важност за следење на динамиката, како и обемот и структурата на малолетничката деликвенција, но важно е да нагласиме дека не секоја држава води посебна статистика по години за состојбата на малолетничка деликвенција во текот на цела година.

3.1 Турција

Турција е дел од државите која води посебна статистика во областа на правосудството, издојувајќи ги посебно статистичките податоци на деца во судир со законот. Постои посебен закон со кој се регулира начинот на работење на *Турскиот институт за статистика (Turkish statistical institute)* познат како Закон за статистика на Република Турција. Целта на законот е да се утврдат основните принципи и стандарди за работење и организација на официјална статистика; да се составува, оценува, продуцира, објавува, дистрибуира потребна статистика и податоци во полињата потребни во Република Турција и да се обезбеди координација помеѓу институциите и организациите вклучени во статистичкиот процес во официјалната програма за статистика.⁴⁶²

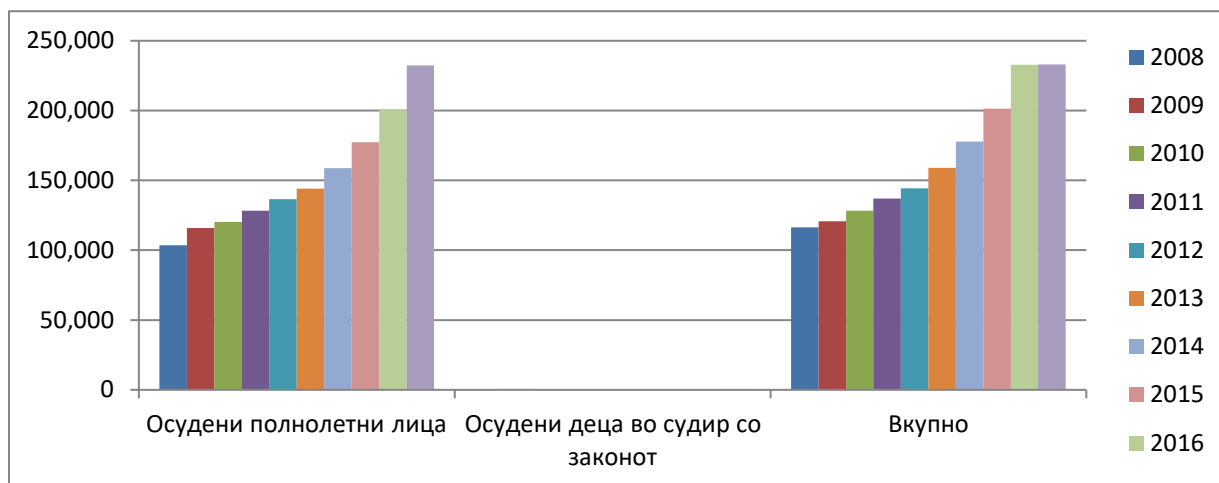
Табела 13. Вкупно осудени полнолетни лица и деца (2008-2017)⁴⁶³

Години	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Осудени полнолетни	88,9%	95,9%	93,7%	93,5%	94,7%	90,6%	89,2%	87,9%	86,2%	99,6%
Осудени деца	11,1%	4,1%	6,3%	6,5%	5,3%	9,4%	10,1%	12,1%	13,8%	/
Вкупно	116,349	120,846	128,253	137,072	144,280	158,937	177,717	201,483	232,854	233,071

Извор: Турски статистички институт (*Turkish statistical institute*)

⁴⁶² Türkiye İstatistik Kanunu (Law on statistics of Turkey), Resmi gazete 18/11/2005 Sayı : 25997

⁴⁶³ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1070

Во табела 13 прикажани се податоците од осудени полнолетни лица и деца во судир со законот. Слично како и во другите анализирани држави околу состојбата на малолетничкиот криминалитет, така и во Турција, ако се земе предвид вкупната бројка на осудени деца во судир со законот во споредба со вкупната бројка на полнолетни лица осудени за сторени кривични дела по години, состојбата околу криминалитетот кај децата за разлика од полнолетните е многу помала, но секако тоа не значи дека стапката на криминалитетот на деца во судир со законот е незначителна. Согласно податоците состојбата околу осудените деца во судир со законот е променлива, така највисока стапка на осудени деца во судир со законот има во 2016 година со 13,8%, додека најниска стапка на осудени деца во судир со законот се забележува во 2009 година со 4,1% од вкупниот број на осудени полнолетни лица и деца во судир со законот.

3.2 Австралија

Австралија или Државната Заедница Австралија е дел од државите која води посебна статистика во однос на малолетните сторители на кривични дела, односно децата престапници, така во Австралија исто како и во Македонија постои посебна институција за водење статистика позната како Австралиско биро за статистика (*Australian Bureau of Statistics*). Имајќи ги предвид сојузните држави како и територии на Австралија, структурта на статистиката околу криминалитетот е поделена согласно сојузните држави и територии, поточно статистиката на криминалитетот се водат посебно во:

- Нов Јужен Велс,
- Викторија,
- Јужна Австралија,
- Западна Австралија,
- Квинсленд,
- Тасманија,
- Австралиска Престолнинска Територија,
- Северна Територија.

Пред да преминеме на состојбата околу стапката и движењето на криминалитетот, важно е да ги нагласиме карактеристичните кривични дела кои се сторени од страна на децата во судир со законот во Австралија. Така, согласно податоците од Австралиското биро за статистика, најчести кривични дела сторени од страна на деца во судир со законот се: кривични дела против животот и телото (убиства и телесни повреди); кривични дела против половата слобода и половиот морал (силување и сродни престапи); кривични дела против слободите и правата на човекот и граѓанинот (грабнување); кривични дела против имотот (разбојништво, кражба, изнуда, измама), кривични дела против јавниот ред, кривични дела против правосудството, кривични дела против животната средина и природата, користење на оружје, како и користење дрога.

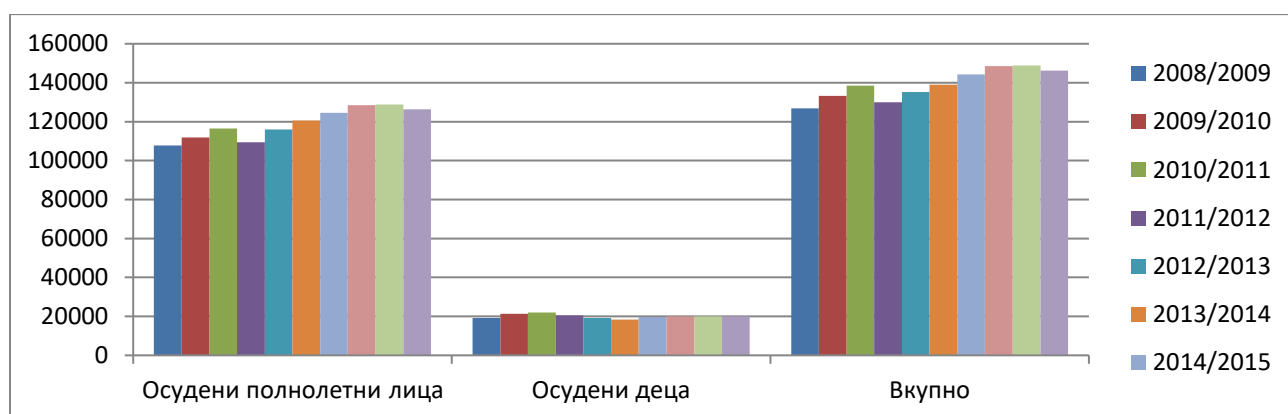
Како и во повеќето држави најкарактеристични кривични дела и во Австралија се: кривичните дела против имотот, кривични дела против животот и телото, кривичните дела против јавниот ред, како и користењето дрога која покажува растечки тред меѓу малолетните деликвенти во Австралија.

3.2.1 Нов Јужен Велс

Табела 14. Вкупно осудени полнолетни лица и деца (2008-2017)

Години	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
Осудени полнолетни	107,706	111,910	116,502	109,381	116,055	120,526	124,492	128,397	128,777	126,274
%	86%	84%	84%	84%	86%	87%	86%	86%	87%	86%
Осудени деца	19,151	21,291	22,052	20,574	19,185	18,450	19,764	20,051	20,054	19,986
%	14%	16%	16%	16%	14%	13%	14%	14%	13%	14%
Вкупно	123,853	133,201	138,554	129,955	135,240	138,976	144,256	148,448	148,831	146,260

Извор: Австралиско биро за статистика (*Australian Bureau of Statistics*)

За разлика од другите сојузни држави и територии во Австралија, стапката на криминалитетот кај полнолетни лица, но и кај децата во судир со законот во Нов Јужен Велс е највисока, но секако тука треба да го има предвид факторот на население, бидејќи Нов Јужен Велс е најголема држава во Австралија според население.

Во однос на вкупниот криминалитет на Нов Јужен Велс, 2015/2016 година е регистрирана со највисока стапка на криминалитет со вкупно 148,448 сторители, од кои 86% се полнолетни сторители и 14% се деца.⁴⁶⁴ Имајќи ги предвид десетгодишните податоци околу состојбата на криминалитетот кај полнолетните сторители и деца во Нов Јужен Велс, не е забележана состојба на постепено опаѓање на криминалитетот, туку

⁴⁶⁴ <https://www.abs.gov.au/AUSSTATS/abs@.nsf/DetailsPage/4519.02017-18?OpenDocument>

напротив почнувајќи од 2008/2009 година има постојан пораст на криминалитетот, каде што исклучок претставуваат само 2011/2012 и 2017/2018 година. Во 2009/2010 година со оглед на зголемената стапка на вкупниот криминалитет, има зголемена стапка и на осудени деца со 16%, следната 2010/2011 процентуално гледано стапката на осудени деца е иста, за разлика од претходната година забележани се 239 повеќе осудени деца, состојбата околу осудени деца не е поразлична и во 2011/2012, осудени се 16% деца сторители на кривични дела од вкупниот криминалитет. Во 2012/2013 година за разлика од другите години има намалување на стапката на осудени деца за 2%, па така во наведената година децата сторители на кривични дела, во вкупниот криминалитет учествуваат со 16%.

Во 2013/2014 година има поуспешна состојба со опаѓање на криминалитетот кај деца со 1% од вкупните сторители, со оглед на податоците во 2013/2014 година има 13% осудени деца. 2014/2015 година повторно е забележано зголемување на вкупниот криминалитет која се рефлектира и со зголемување на стапката на осудените деца, така истата година стапката на деца сторители е зголемена за 1%, слична е состојбата и во 2015/2016 година, процентуално гледано нема промена на бројката на деца сторители, но за разлика од претходната година во 2015/2016 има 287 повеќе осудени деца за сторени кривични дела. 2016/2017 година за разлика од претходните две години во однос на намалување на криминалитетот сторен од страна на децата е поуспешна, забележано е намалување на криминалитетот за 1%, па така децата учествуваат со 13% во вкупниот криминалитет.

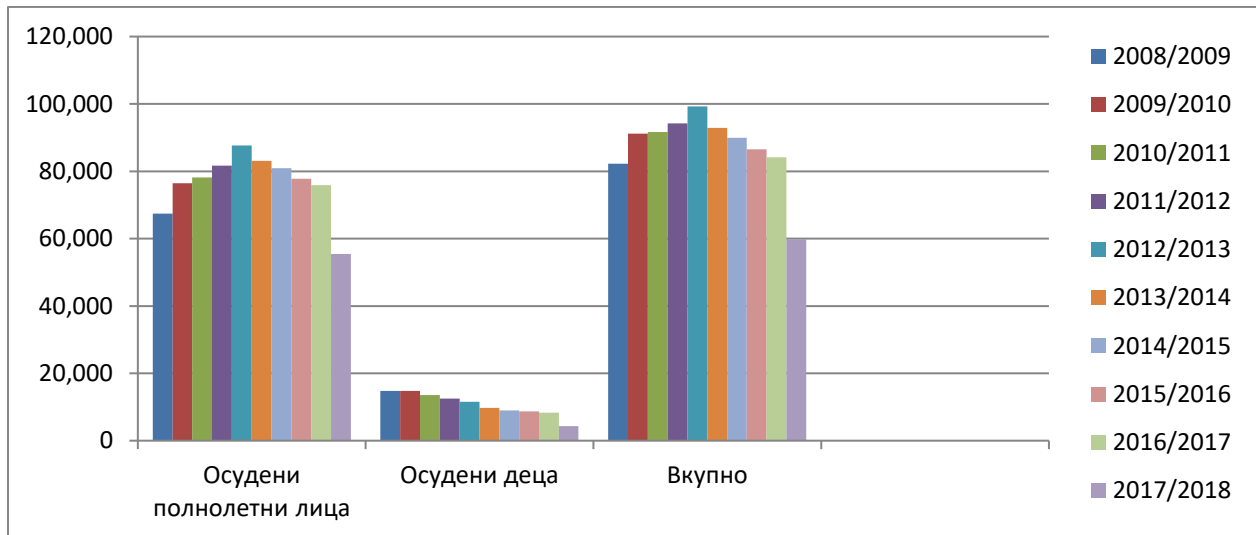
Конечно во 2017/2018 година има намалување на вкупниот криминалитет, како и намалување на стапката на полнолетни сторители на кривични дела, но зголемување на стапката на деца сторители, поточно осудени деца за 1%, така со оглед на статистичките податоци од последната година, децата повторно учествуваат со 14% во вкупниот криминалитет.

3.2.2 Викторија

Табела 15. Вкупно осудени полнолетни лица и деца (2008-2017)

Години	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
Осудени полнолетни	67,453	76,410	78,139	81,718	87,695	83,106	80,933	77,770	75,860	55,459 ⁴⁶⁵
%	82%	84%	85%	87%	88%	89%	90%	90%	90%	93%
Осудени деца	14,757	14,743	13,518	12,500	11,537	9775	8974	8726	8280	4354 ⁴⁶⁶
%	18%	16%	15%	13%	12%	11%	10%	10%	10%	7%
Вкупно	82,230	91,153	91,657	94,218	99,232	92,881	89,907	86,496	84,140	59,813

Извор: Австралиско биро за статистика (*Australian Bureau of Statistics*)

Викторија е една од сојузните држави на Австралија која поседува густо население, така ако општо ја земеме предвид состојбата на вкупниот криминалитет, како и состојбата на малолетните сторители на кривични дела по години ќе заклучиме дека почнувајќи од 2009/2010 па сè до 2012/2013 има рапиден пораст на вкупниот криминалитет, а додека состојбата на осудени деца почнувајќи од 2008/2009 па сè до крај покажува континуирано

⁴⁶⁵ Во статистичките податоци на Викторија од 2017/2018 година не се доставени податците за осудени полнолетни лица сторители на кривични дела против јавниот ред и други кривични дела

⁴⁶⁶ Во статистичките податоци на Викторија од 2017/2018 година не се доставени податците за осудени деца во судир со законот против јавниот ред и други кривични дела

намалување. Општо гледано 2012/2013 година во рамките на десетгодишниот период на осудени лица и во однос на вкупниот криминалитет покажува највисока стапка, додека 2008/2009 година има најниска стапка на осудени лица, во контекст на ова важно е да напоменеме дека иако во табелата број 15 прикажана е релативно мала бројка на осудени полнолетни лица и деца, согласно податоците од Бирото за статистика на Австралија, во наведената година не се објавени одредени податоци околу другите осудени лица, со оглед на недостиг на податоци на последната година од истражуваниот период, како најниска стапка на осудени полнолетни лица и деца ќе ја прикажеме 2008/2009 година со вкупно 82,230 осудени полнолетни лица и деца.

Во 2009/2010 година има видливо зголемување на вкупниот криминалитет додека стапката на децата во судир со законот е намалена за 2% од претходната година, во 2010/2011 година иако има зголемување на стапката на вкупниот криминалитет, кај децата сторители на кривични дела, поточно кај осудените деца забележано е намалување од 1%, така за разлика од претходната година вкупната бројка на осудени деца изнесува 15%.

Во 2011/2012 година има повторно намалување од 2% за разлика од претходната година, состојбата во 2012/2013 година повторно покажува намалување на стапката на криминалитетот сторен од страна на деца во судир со законот со 12%, но важно е да нагласиме дека истата година е регистрирана како најнеуспешна година околу превенција на вкупниот криминалитет.

Во 2013/2014 година постои опаѓање во вкупниот криминалитет, во 2013/2014 забележано е 11% осудени деца. Што се однесува до другите години почнувајќи од 2014/2015 година па сè до 2016/2017 година стапката на деца осудени за сторени кривични дела изнесува 10% од вкупниот криминалитет.

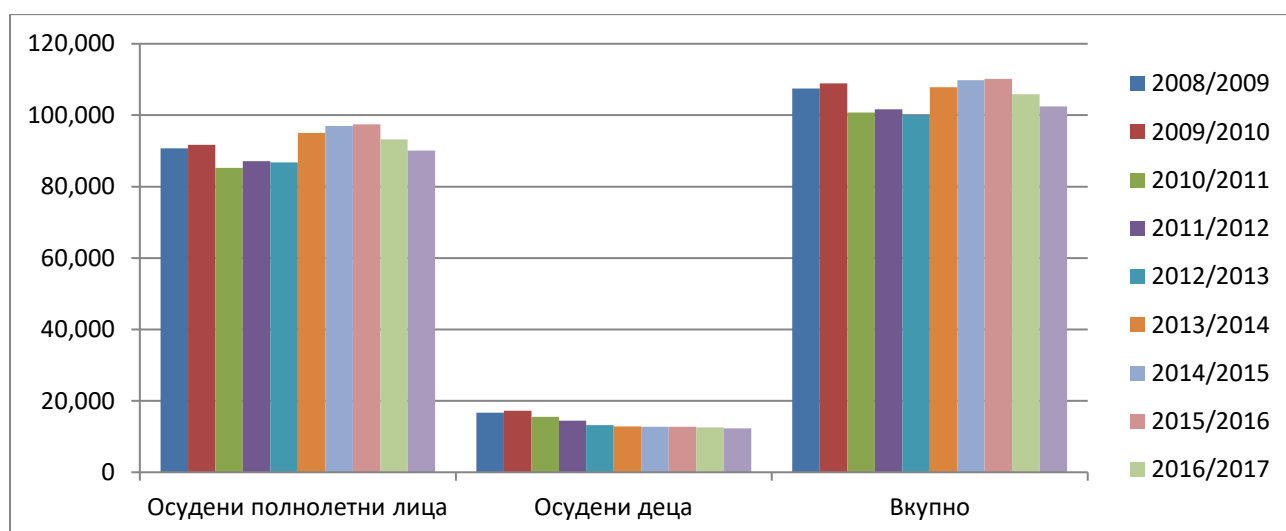
Во 2017/2018 со оглед на горенаведената состојба околу недостиг на податоци за вкупната стапка на криминалитетот сторен од страна на полнолетни лица и деца изнесува 7% осудени деца во однос на вкупниот криминалитет.

3.2.3 Квинсленд

Табела 16. Вкупно осудени полнолетни лица и деца (2008-2017)

Години	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
Осудени полнолетни	90,748	91,728	85,270	87,131	86,80	95,038	97,011	97,462	93,237	90,122
%	84,4%	84,2%	84,6%	85,7%	86,7%	88,1%	88,3%	88,4%	88%	87,9%
Осудени деца	16,709	17,204	15,494	14,485	13,220	12,811	12,764	12,727	12,598	12,304
%	15,5%	15,7%	15,3%	14,2%	13,2%	11,8%	11,62%	11,5%	11,9%	12%
Вкупно	107,457	108,932	100,704	101,616	100,024	107,849	109,775	110,189	105,835	102,426

Извор: Австралиско биро за статистика (Australian Bureau of Statistics)

Квинсленд е трета по ред сојузна држава на Австралија, што се однесува до состојбата на вкупниот криминалитет во рамките на десетгодишниот период највисока стапка на криминалитет сторен од страна на полнолетни лица и деца во судир со законот е регистрирана во 2015/2016 година со вкупно 11,189 осудени лица, додека најниска стапка на вкупниот криминалитет е регистрирана во 2012/2013 година со вкупно 100,024 осудени лица. Што се однесува на состојбата на осудени деца најниска стапка на осудени деца е во 2015/2016 година со 11,5%, додека највисока стапка на осудени деца забележана е во 2009/2010 година со 15,7%. Во 2008/2009 година имајќи ја предвид состојбата на полнолетните сторители, како и вкупниот криминалитет, децата сторители учествувале со

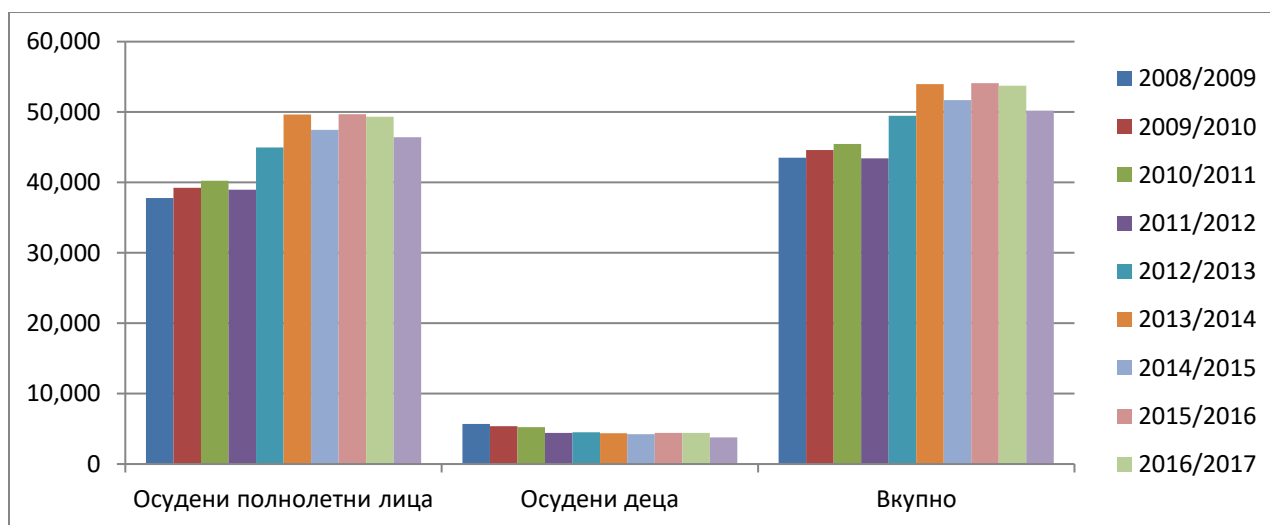
15,5%, во 2010/2011 година забележуваме благо намалување на бројката на осудени деца каде што учествуваат со 15.3% во вкупниот криминалитет. Во 2011/2012 година за разлика од претходната година, постои сериозно намалување на стапката на криминалитет кај децата престапници, со оглед на податоците од Австралиското биро за статистика, процентот на вкупно осудени деца изнесува 14,2%. Во наредната 2012/2013 година, како и 2013/2014 година има повторно намалување на бројот на осудени деца. Во 2016/2017 година се забележува повторно зголемување на стапката, така 11,9% осудени деца во однос на вкупниот криминалитет и конечно во 2017/2018 се забележува повторно зголемување на стапката на деца сторители на кривични дела за 0,1% во однос на претходната година.

3.2.4 Јужна Австралија

Табела 17. Вкупно осудени полнолетни лица и деца (2008-2017)

Години	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
Осудени полнолетни	37,800	39,233	40,224	38,988	44,970	49,630	47,451	49,705	49,316	46,407
%	86,8%	87,9%	88,4%	89,8%	90,9%	91,9%	91,7%	91,8%	91,8%	92,4%
Осудени деца	5701	5358	5258	4421	4499	4352	4249	4402	4400	3792
%	13,1%	12%	11,5%	10,1%	9%	8%	8,2%	8,1%	8,1%	7,5%
Вкупно	43,501	44,591	45,482	43,409	49,469	53,982	51,700	54,107	53,716	50,199

Извор: Австралиско биро за статистика (Australian Bureau of Statistics)

Јужна Австралија е четврта сојузна држава на Австралија, во 2015/2016 година се забележува највисока стапка на вкупниот криминалитет сторен од страна на полнолетни сторители и деца во судир со законот кој изнесува 54,107 додека најниската стапка на криминалитет е регистрирана во 2011/2012 година со 43,409 лица сторители на кривични дела. Во однос на осудени деца, најниска стапка на осудени деца е забележана во 2017/2018 година каде што децата учествуваат со 7,5% во вкупниот криминалитет додека највисока стапка на осудени деца е забележана во 2008/2009 година со 13,1%.

Со оглед на податоците прикажани во табела број 17 во врска со процентуалниот приказ на осудени деца, почнувајќи од 2009/2010 година па сè до 2013/2014 година постои континуирано опаѓање на стапката на деца сторители на кривични дела, веќе во 2014/2015 година има многу благо зголемување на вкупната бројка на осудени деца за 0,2% во однос на претходната година. 2015/2016 година забележано е повторно опаѓање на стапката за 0,1% истата состојба продолжува и во следната 2016/2017 година и конечно во 2017/2018 година има посериозно опаѓање на стапката за разлика од 2015/2016 година за 0,6%, па така вкупната стапка на деца сторители на кривични дела во однос на вкупниот криминалитет за истата година изнесува 7,5%.⁴⁶⁷

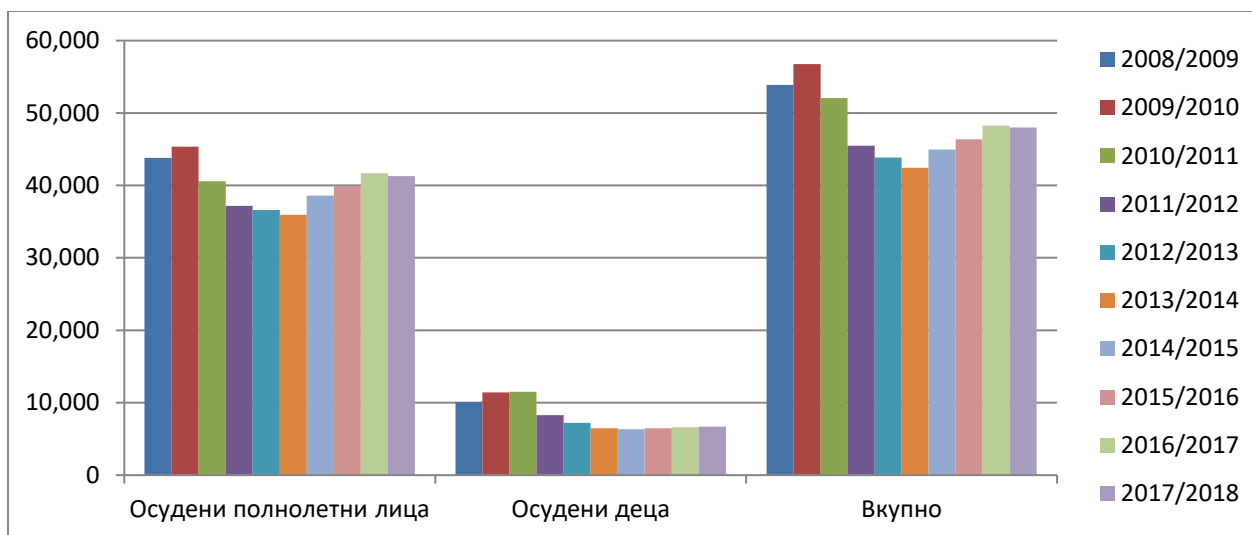
3.2.5 Западна Австралија

Табела 18. Вкупно осудени полнолетни лица и деца (2008-2017)

Години	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
Осудени полнолетни	43,812	45,355	40,572	37,169	36,625	35,954	38,578	39,900	41,678	41,296
%	81,2%	79,8%	77,8%	81,7%	83,5%	84,7%	85,8%	86%	86,3%	86%
Осудени деца	10,084	11,418	11,513	8,302	7,214	6,469	6,357	6,466	6,593	6,697
%	18,7%	20,1%	22,1%	18,2%	16,4%	15,2%	14,1%	13,9%	13,6%	13,5%
Вкупно	53,896	56,773	52,085	45,471	43,839	42,423	44,935	46,366	48,271	47,993

Извор: Австралиско биро за статистика (*Australian Bureau of Statistics*)

⁴⁶⁷ <https://www.abs.gov.au/AUSSTATS/abs@.nsf/DetailsPage/4519.02017-18?OpenDocument>

Западна Австралија е петтата сојузна држава на Австралија, што се однесува до вкупниот криминалитет во 2009/2010 година забележана е највисока стапка на осудени полнолетни лица и деца, додека 2012/2013 година забележан е успех околу превенција на вкупниот криминалитет каде што се рефлектира со 43,839 осудени полнолетни лица и деца како најниска стапка во целокупниот анализиран период. Што се однесува на децата престапници, односно на осудени деца во 2010/2011 година има највисока стапка на деца во судир со законот со вкупно 22,1%, додека најниска стапка се забележува во 2017/2018 година со 13,5% осудени деца за сторени кривични дела.

Анализирајќи ги сите години прикажани во табелата број 18 забележано е дека со исклучок на 2009/2010 и 2010/2011 година каде што има зголемување на стапката на криминалитетот сторен од страна на деца. Почнувајќи од 2011/2012 па сè до 2017/2018 година има континуирано опаѓање на криминалитетот сторен од страна на деца во судир со законот, па така ако се земе во просек периодот на опаѓање на криминалитетот, поточно од 2011/2012 година до 2017/2018 година просечното опаѓање изнесува 1.2%. Ако ги анализираме детално податоците, согласно периодот на опаѓање на криминалитетот сторен од страна на деца во 2011/2012 година има опаѓање од 3.9%; во 2012/2013 година забележано е опаѓање од 1.8%, во 2013/2014 има опаѓање од 1.2% во однос на претходната година, во 2014/2015 година следува повторно опаѓање од 1.1%, во 2015/2016 година согласно статистичките податоци утврдено е опаѓање од 0.2%,

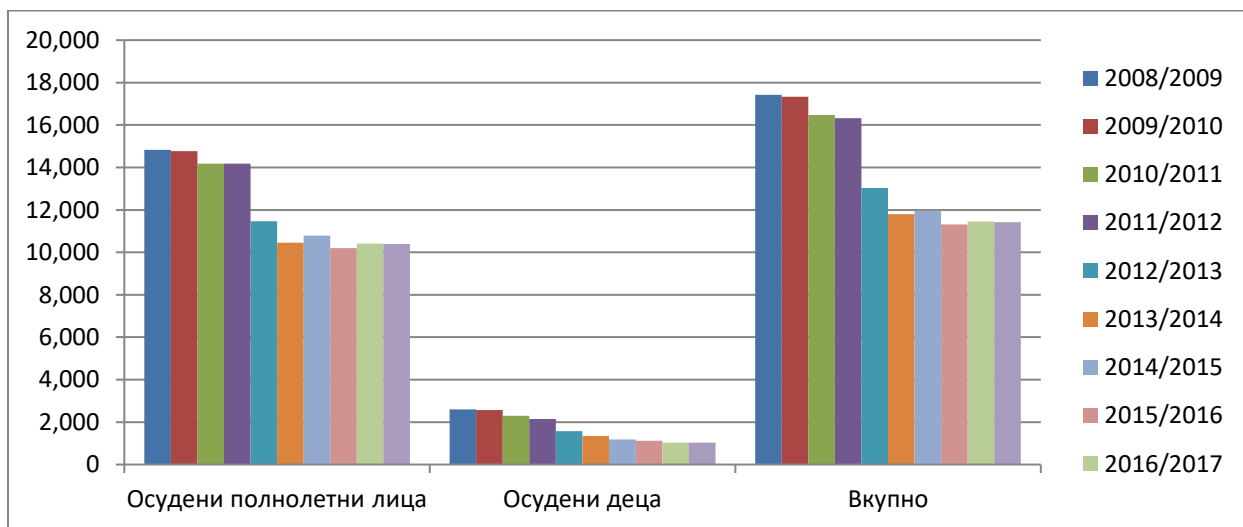
2016/2017 година следува опаѓање од 0.3% и конечно во 2017/2018 година регистрирано е опаѓање од 0.1%.

3.2.6 Тасманија

Табела 19. Вкупно осудени полнолетни лица и деца (2008-2017)

Години	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
Осудени полнолетни	14,826	14,764	14,178	14,184	11,462	10,455	10,793	10,198	10,414	10,388
%	85%	85,2%	86%	86,8%	87,9%	88,6%	90,1%	90,1%	90,9%	90,9%
Осудени деца	2,603	2,561	2,291	2,141	1,576	1,344	1,175	1,117	1,034	1,031
%	14,9%	14,7%	13,9%	13,1%	12%	11,3%	9,8%	9,8%	9%	9%
Вкупно	17,429	17,325	16,469	16,325	13,038	11,799	11,968	11,315	11,448	11,419

Извор: Австралиско биро за статистика (*Australian Bureau of Statistics*)

Тасманија е шеста сојузна држава на Австралија, за разлика од другите сојузни држави популацијата е помала, согласно последниот попис вкупната популација е 515,000, така во однос на вкупниот криминалитет од 2008/2009 до 2017/2018 година највисока стапка е забележана во 2008/2009 со 17,429, додека најниска стапка на вкупниот криминалитет е забележана во 2015/2016 година со вкупно 11,315. Во врска со учеството на децата во судир со законот во 2009/2009 година има највисока стапка на осудени деца со 14,9% додека најниска стапка на осудени деца е забележана во 2017/2018 година со

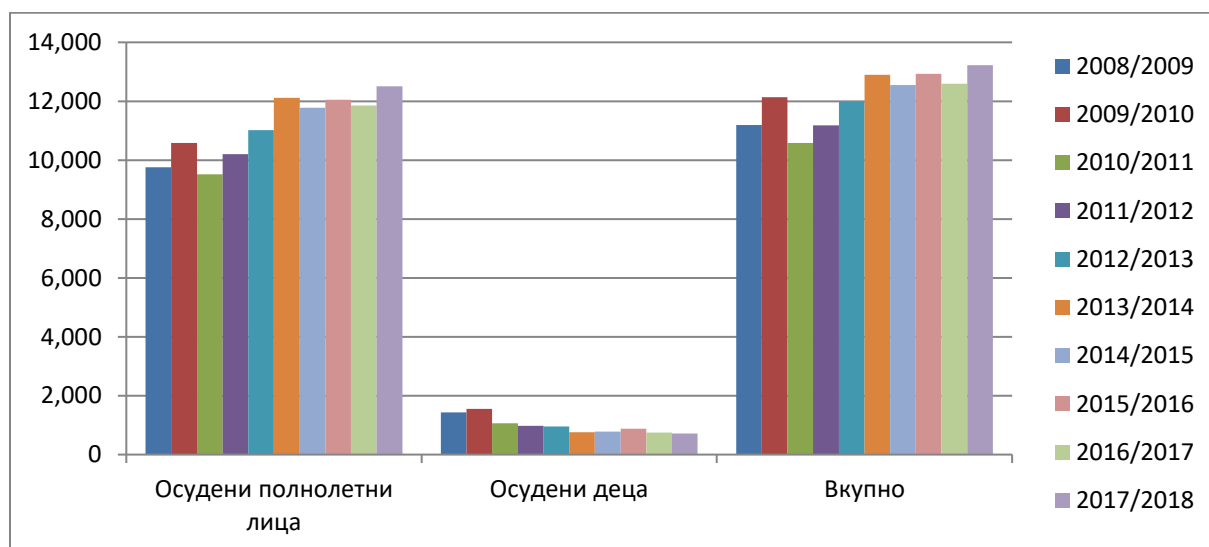
вкупно 9% осудени деца. Почнувајќи од 2009/2010 година па се до 2018/2018 година со исклучок на 2012/2013 и 2013/2014 година има постепено намалување на криминалитетот сторен од страна на деца.

3.2.7 Северна Територија

Табела 20. Вкупно осудени полнолетни лица и деца (2008-2017)

Години	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
Осудени полнолетни	9,757	10,583	9,518	10,207	11,023	12,114	11,774	12,053	11,851	12,502
%	87,1%	87,2%	89,9%	91,2%	92%	93,8%	93,8%	93,2%	94%	94,5%
Осудени деца	1,435	1,549	1,061	979	952	759	776	876	746	719
%	12,8%	12,7%	10%	8,7%	7,9%	5,8%	6,1%	6,7%	5,9%	5,4%
Вкупно	11,192	12,132	10,579	11,186	11,975	12,903	12,550	12,929	12,597	13,221

Извор: Австралиско биро за статистика (*Australian Bureau of Statistics*)

Состојбата околу криминалитетот на полнолетни лица и деца во судир со законот во Северна Територија, општо гледано првично кај полнолетните сторители на кривични дела покажува опаѓање се до 2010/2011 година, потоа се забележува период на зголемување на стапката и криминалитетот кај полнолетните осудени лица до 2014/2015 година, во 2015/2016 година има незначително намалување од 0.6% на сторители на

кривични дела и потоа повторно покачување. 2017/2018 година согласно статистичките податоци 94.5% од вкупниот број се полнолетни сторители на кривични дела, додека најниска стапка на осудени полнолетни лица се забележува во 2008/2009 година со 87.1% осудени лица. Имајќи ги предвид десетгодишните статистички податоци на полнолетните осудени лица, единствен исклучок за опаѓање на стапката на криминалитетот кај полнолетните сторители покажува 2015/2016 година со 93.2%, потоа следува повторно зголемување на бројката. Ако се анализира исклучиво периодот на зголемување на стапката на криминалитетот на полнолетни лица во Северна Територија, поточно станува збор за периодот од 2008/2009 до 2014/2015 година ќе заклучиме дека во просек криминалитетот, т.е. бројот на осудени полнолетни лица во просек е зголемен за 6%, потоа како што погоре нагласивме во 2015/2016 година има благо намалување, потоа во наредните две години забележано е повторно зголемување на бројот на осудени полнолетни лица.

За разлика од полнолетните сторители на кривични дела, кај децата во судир со законот состојбата е позадоволувачка. Највисока стапка на осудени деца во судир со законот е забележана во 2008/2009 година со вкупно 12.8% осудени додека најниска стапка на осудени деца во судир со законот има во 2017/2018 година со 5.4%, оваа состојба укажува на фактот дека превенцијата на криминалитетот и деликвенцијата кај децата во судир со законот забележува подобар успех за разлика од полнолетните осудени лица. Почнувајќи од 2008/2009 година па се до 2013/2014 година има константно намалување на бројката на осудени деца.

2014/2015 и 2015/2016 се исклучок во однос на намалување на стапката на осудени деца, така во 2014/2015 година во однос на претходната има зголемување на стапката на осудени деца за 0,3% и во 2015/2016 за разлика од претходната година има повторно зголемување од 0,6%.

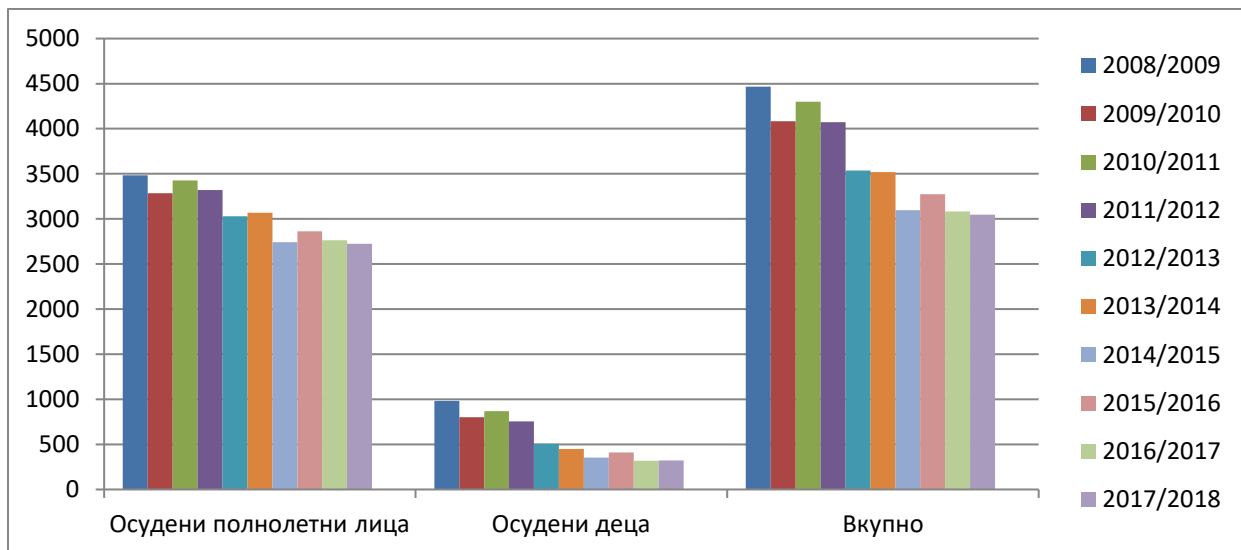
Во 2016/2017 година согласно статистичките податоци забележано е намалување на стапката за разлика од претходната година има намалување од 0.8%, и конечно во 2017/2018 година за разлика од претходната регистрирано е повторно намалување на криминалитетот сторен од страна на деца во судир со законот, т.е осудени деца од 0.5%.

3.2.8 Австралиска Престолнинска Територија

Табела 21. Вкупно осудени полнолетни лица и деца (2008-2017)

Години	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
Осудени полнолетни	3483	3284	3428	3319	3029	3069	2742	2864	2762	2725
%	77,9%	80,3%	79,7%	81,4%	85,6%	87,2%	88,5%	87,4%	89,6%	89,4%
Осудени деца	983	801	870	754	507	449	355	412	319	321
%	22%	19,6%	20,2%	18,5%	14,3%	12,7%	11,4%	12,5%	10,3%	10,5%
Вкупно	4466	4085	4298	4073	3536	3518	3097	3276	3081	3046

Извор: Австралиско биро за статистика (*Australian Bureau of Statistics*)

Австралиската Престолнинска Територија во однос на полнолетните сторители како и децата во судир со законот т.е. осудените полнолети лица и деца има статистички промелива состојба. Така почнувајќи од 2016/2017 година, согласно податоците забележано е највисока стапка на осудени лица, а воедно и криминалитет на полнолетни сторители (полнолетни осудени) со 89.6% од вкупниот криминалитет, што се однесува до најниската стапка на полнолетни осудени лица изнесува 77,9% од вкупниот криминалитет во 2008/2009 година. Имајќи ги предвид анализираните години од 2011/2012 па се до 2014/2015 година има бран на зголемување на бројката на осудени лица, во 2015/2016 има благо намалување на осудените полнолетни лица за сторено кривично дело за 1.1%, следната 2016/2017 година

следува повторно зголемување од 2.2% и конечно во 2017/2018 година има зголемување на осудените лица за 0,2%. Како и во другите сојузни држави на Австралија, Северната Територија, така и во Австралиската Престолнинска Територија разликата помеѓу полнолетните сторители на кривични дела т.е. полнолетните осудени лица и децата сторители на кривични дела или осудени деца во судир со законот е огромна, така имајќи го предвид вкупниот криминалитет сторен од страна на деца во судир со законот и полнолетни сторители учеството во вкупниот криминалитет на децата е многу помала за разлика од полнолетните сторители. Согласно статистичките податоци на Австралиската Пестолнинска Територија највисока стапка на осудени деца е забележана во 2008/2009 година со 22% , додека најниска стапка на осудени деца е забележана во 2016/2017 година со 10,3%. Кај осудените деца почнувајќи од 2011/2012 па се до 2014/2015 има бран на намалување на осудени деца што значи намалување на криминалитетот сторен од страна на децата престапници.

3.3 Аглија и Велс

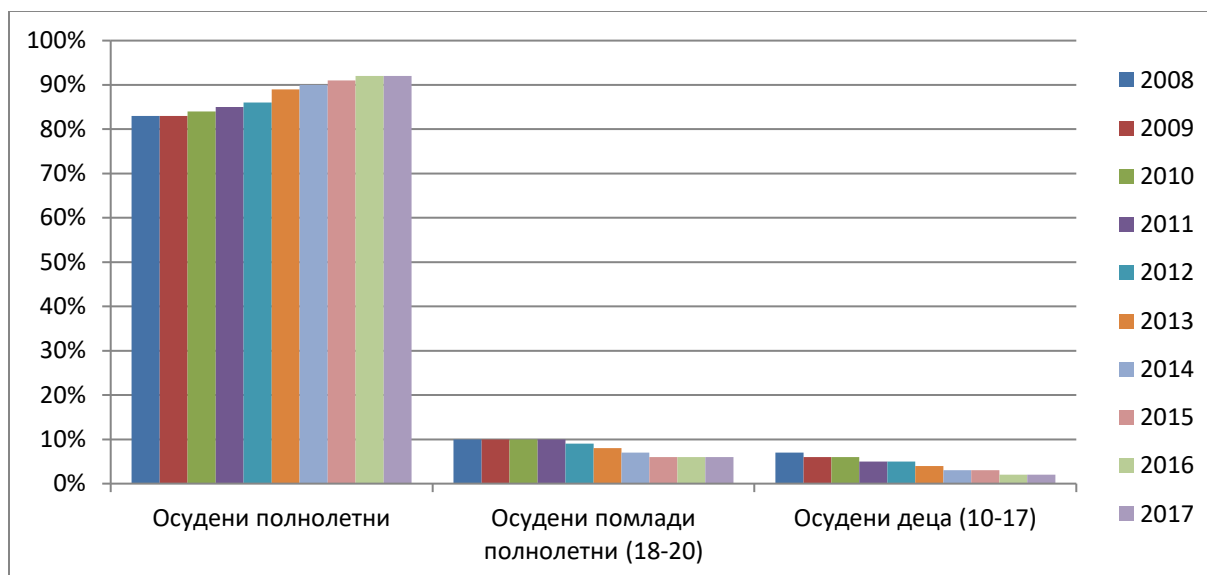
Табела 22. Вкупно осудени полнолетни лица и деца (2008-2017)⁴⁶⁸

Години	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Осудени полнолетни	83%	83%	84%	85%	86%	89%	90%	91%	92%	92%
Осудени помлади полнолетни (18-20)	10%	10%	10%	10%	9%	8%	7%	6%	6%	6%
Осудени деца (10-17)	7%	6%	6%	5%	5%	4%	3%	3%	2%	2%

Извор: Канцеларија за национална статистика (*Office for National statistics*)

Статистиката за правосудството, но и за другите области во Англија го води независниот институт за статистика познат како Канцеларија за национална статистика. Важно е да се потенцира дека за деца сторители на кривични дела се води статистика од страна на: Канцеларијата за национална статистика, Министерството за правда и Одборот за правата на децата за Англија и Велс (*Youth Justice Board for England and Wales*).

⁴⁶⁸https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/774866/youth_justice_statistics_bulletin_2017_2018.pdf , страна 72

Во Табела број 22, прикажани се статистиките податоци на осудени полнолетни лица, осудени помлади полнолетни лица од 18-20 години и осудени деца од 10-17 години. Имајќи ги предвид податоците прикажани според Канцеларијата за национална статистика, кај осудените полнолетни лица највисока стапка на осудени забележано е во 2016 и 2017 година со 92% учество во вкупниот криминалитет додека најниска стапка на криминалитет кај полнолетните лица забележано е во 2008 и 2009 година со учество од 83%. Важно е да потенцираме дека состојбата околу криминалитетот кај осудените полнолетни лица во Англија и Велс е алармантна, почнувајќи од 2009 година па се до 2017 година има постепено зголемување на стапката на криминалитетот во просек од 14.7%.

Втората категорија ја сочинуваат помлади полнолетни лица од 18 до 20 -годишна возраст, согласно податоците од анализираниот период, првите четири години има релативно висока стапка на осудени лица за сторени кривични дела, поточно оттука и утврдуваме дека највисоката стапка на криминалитет на осудените помлади полнолетни лица е забележана во 2008, 2009, 2010 и 2011 година со вкупно 10% учество, додека најниска стапка е забележана во 2015, 2016 и 2017 година со 6% учество во вкупниот криминалитет, секако важно е да се стави акцент на состојбата на континуирано намалување на криминалитетот кај помладите полнолетни лица од 2011 па се до 2015 година во просек од 0,02%, додека веќе во 2016 и 2017 година забележан е период на стагнација каде што нема промена на состојбата на вкупниот криминалитет, така стапката на осудени помлади полнолетни лица

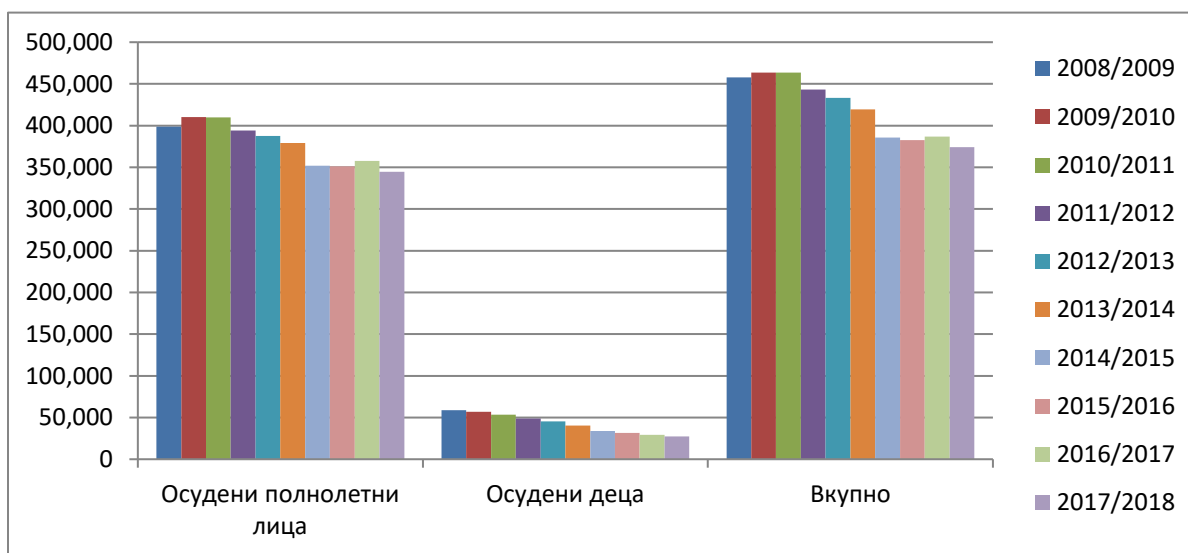
од 18 до 20- годишна возраст во 2016 и 2017 година изнесува 10% во вкупниот криминалитет. Конечно најмладата категорија на деца сторители на кривични дела ја сочинуваат осудените деца од 10 до 17 -годишна возраст, така највисока стапка на криминалитет забележано е во 2008 година со вкупно 7% учество во вкупниот криминалитет, додека најниска стапка на криминалитет е во 2016 и 2017 година со вкупно 2% осудени деца.

3.4 Канада

Табела 23. Вкупно осудени полнолетни лица и деца (2008-2017)⁴⁶⁹

Години	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
Осудени полнолетни	398,697	410,051	409,957	394,116	387,614	379,058	352,019	351,061	357,642	344,585
%	87,1%	88,4%	88,4%	88,9%	89,5%	90,3%	91,2%	91,7%	92,4%	92,1%
Осудени деца	58,968	56,859	53,494	48,952	45,441	40,374	33,674	31,718	29,172	27,487 ⁴⁷⁰
%	12,8%	12,2%	11,5%	11%	10%	9,6%	8,7%	8,2%	7,5%	7,3%
Вкупно	457,665	463,545	463,451	443,068	433,055	419,432	385,693	382,779	386,814	374,072

Извор: Национална канцеларија за статистика на Канада (*National Statistical Office of Canada*)

⁴⁶⁹ <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/85-002-x/2019001/article/00002-eng.htm>

⁴⁷⁰ <https://www150.statcan.gc.ca/t1/tbl1/en/tv.action?pid=3510003801>

Во Канада статистиката во областа на правосудството се води од страна на Националната канцеларија за статистика. Во однос на вкупниот криминалитет сторен од страна на полнолетни лица и деца во судир со законот највисока стапка е забележана во 2008/2009 година со 457,665 сторители на кривични дела. Во 2015/2016 година забележано е највисока стапка на полнолетни сторители со 91,7% учество во вкупниот криминалитет, додека во 2008/2009 година има највисока стапка на криминалитет сторен од страна на деца во судир со законот со 12,8% учество од вкупниот криминалитет. Во врска со состојбата на полнолетните сторители на кривични дела во Канада, забележан е постепен пораст на стапката на вкупно сторени кривични дела почнувајќи од 2008/2009 па сè до 2016/2017 година, така во просек за спомнатите години има зголемување на криминалитетот кај полнолетните лица за 16,5%. Во однос на анализираниот период на полнолетните осдени лица за сторени кривични дела единствен исклучок во врска со опаѓање а криминалитетот претставува 2017/2018 година со вкупно 92.1%, односно има намалување на стапката на криминалитетот за 0,3% во споредба со претходната година. Состојбата на вкупниот број осудени деца во судир со законот во рамките на анализираниот период е сосема спротивен на состојбата на полнолетните лица, така кај децата има видлив бран на континуирано намалување на осудени лица, односно на вкупниот број на сторени кривични дела и тоа почнуваќи од 2008/2009 па се до 2017/2018 година. Во просек, од анализираниот десетгодишен период кај децата криминалитетот е намален за 0,02%. Најниска стапка на криминалитет кај децата е во 2017/2018 година со 7,3% додека највисока стапка е во 2008/2009 година со 12,8%.

3.5 Германија

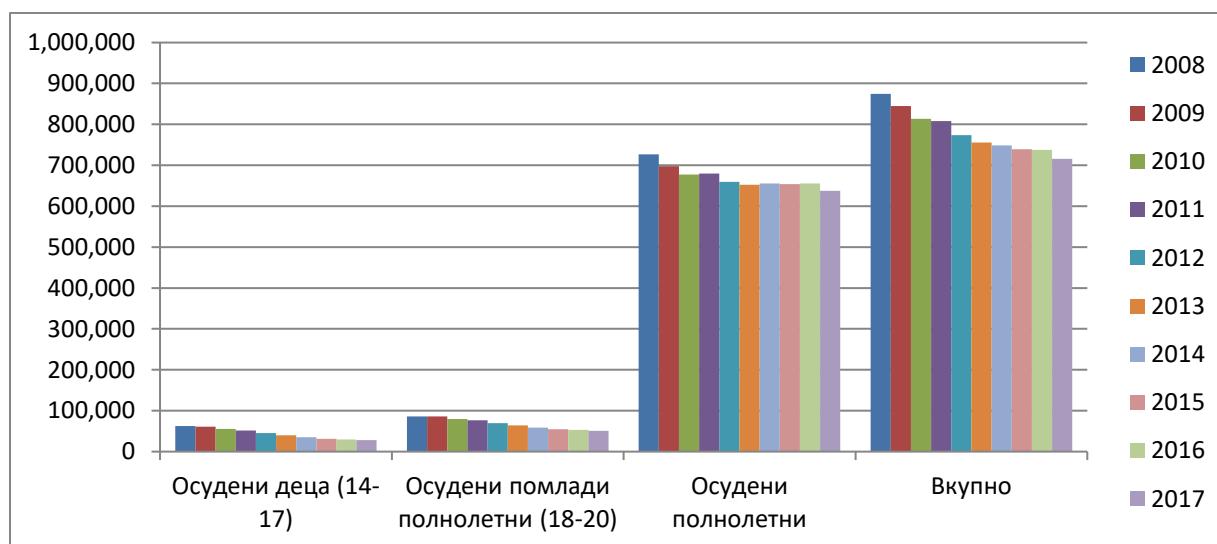
Германија е дел од државите која има посебна државна институција за водење статистика, позната како Федерален завод за статистика на Германија (*Statistisches Bundesamt*). Така имајќи ја предвид структурата на статистиката во делот за правосудството, важно е да се потенцира дека, како и во повеќето држави, Германија води посебна статистика во врска со осудени полнолетни лица за сторени кривични дела и осудени деца во судир со законот. Структурално гледано, статистиката која се однесува на осудени лица, поделена е на три категории: осудени деца од 14-17 години; осудени помлади полнолетни лица и осудени полнолетни лица. Согласно статистичките податоци на Федералниот завод за статистика,

постои и посебна категорија за деца и полнолетни лица осудени според групите на кривични дела, како и во повеќето држави и во Германија кривичните дела против имотот ги преовладуваат другите кривични дела со највисока стапка кај осудени деца од 14-17 години и осудени помлади полнолетни лица потоа следуваат кривичните дела против јавниот ред, кривичните дела против животот и телото итн.⁴⁷¹

Табела 24. Вкупно осудени полнолетни лица и деца (2008-2017)⁴⁷²

Години	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Осудени деца (14-17)	62,216	60,900	55,388	51,325	44,984	39,518	34,812	31,341	29,620	28,479
%	7,1%	7,2%	6,8%	6,5%	5,8%	5,2%	4,6%	4,2%	4%	3,9%
Осудени помлади полнолетни (18-20)	86,163	85,891	80,091	76,428	69,809	64,049	58,524	54,535	52,874	50,434
%	9,8%	10,1%	9,8%	9,4%	9%	8,4%	7,8%	7,3%	7,1%	7%
Осудени полнолетни	726,312	697,729	677,787	680,062	659,108	652,371	655,446	653,611	655,379	637,131
%	83%	82,6%	83,3%	84,1%	85,1%	86,2%	87,5%	88,3%	88,8%	88,9%
Вкупно	874,691	844,520	813,266	807,815	773,901	755,938	748,782	739,487	737,873	716,044

Извор: Федерален завод за статистика (*Statistisches Bundesamt*)

⁴⁷¹ <https://www.destatis.de/EN/Themes/Government/Justice/Tables/persons-type-off-offence.html>

⁴⁷² <https://www.destatis.de/EN/Themes/Government/Justice/Tables/defendants-convicted-by-final-judgment.html>

Согласно статистичките податоци наведени во табела 24, највисока стапка на осудени деца (14-17) има во 2009 година со 7,2% додека најниска стапка забележана е во 2017 година од вкупно 3,9% во однос на вкупниот криминалитет. Почнувајќи од 2010 година па се до 2017 година се забележува континуирано намалување на криминалитетот на децата од 14-17 години, поточно намалување на бројката на осудени деца од 14-17 години, така просекот на намалување на криминалитетот од 2010 па се до 2017 година изнесува 0,1%. Во врска со зголемување на криминалитетот, може да се наведе дека, забележано е зголемување во 2009 година за 0.1% во однос на претходната 2008 година.

Состојбата околу стапката на осудени лица кај осудените помлади полнолетници (18-20) е слична како претходната група. Согласно статистичките податоци највисока стапка на сторени кривични дела забележана е во 2009 година со 10.1% додека најниската стапка изнесува 7% во 2017 година. Почнувајќи од 2010 година па се до 2017 година има континуирано намалување на криминалитетот кај осудените помлади полнолетни лица, така просекот на намалување на криминалитетот од 2010-2017 изнесува 0.02%, што се однесува до зголемување на стапката на криминалитетот, т.е. осудени лица во 2009 година за разлика од претходната 2008 година има зголемување од 0.3%.

Кај полнолетните сторители состојбата е сосема обратна, највисока стапка на криминалитет се забележува во 2017 година со 88,9% додека најниска стапка во 2009 година со 82,6%. За разлика од претходните две групи кај полнолетните сторители наместо континуирано намалување, има континуирано зголемување на бројката, така од 2010 година па се до 2017 година се забележува сериозен бран на процентуалното зголемување на криминалитетот, па оттука и стапката на осудените полнолетни лица за сторени кривични дела, во просек од 2010-2017 година има зголемување на криминалитетот за 0.01%, што се однесува до просекот на намалување на криминалитетот во 2009 година изнесува 0.4% намалување во однос на претходната година. Важно е да напоменеме дека при водење статистика, не само во областа на правосудството туку и во другите области, Германија ја следи методологијата на Европскиот статистички систем (*European Statistical System (ESS)*) и Европскиот статистички кодекс на практика (*European Statistics Code of Practice*).⁴⁷³

⁴⁷³ European Statistics Code of Practice, Adopted by the European Statistical System Committee November 2017.

3.6 Словачка

Во Словачка не постои посебно тело за водење статистика во областа на правосудството и други области, може да се каже дека Словачка припаѓа во редот на земјите што статистиката ја води Министерството за внатрешни работи.⁴⁷⁴ Имајќи ги предвид статистичките податоци од областа на правосудството околу пријавени, обвинети и осудени лица за сторени кривични дела, важно е да потенцираме дека Министерството за внатрешни работи располага со статистички податоци од 1997 година па наваму, но податоците се однесуваат на полнолетните сторители на кривични дела, додека за децата во судир со законот не се води никаква евиденција околу стапката на сторени кривични дела, така може да се каже дека не постојат релевантни криминолошки податоци кои би биле од значителна корист при следење на состојбата на криминалитетот.

Во однос на децата единствена евиденција се води околу деца жртви на кривични дела. Загрижува фактот околу недостигот на податоците за групите кривични дела, па затоа сметаме дека е од важност е да наведеме дека голем дел од кривичните дела не се наведени во рамките на статистиката на Република Словачка, оваа состојба секако дека претставува сериозна пречка при следење на криминалитетот, а посебно и при креирање програми за превенција на криминалот и деликвенцијата.

⁴⁷⁴ <https://www.minv.sk/?statistika-kriminality-v-slovenskej-republike-kopia-3> , 20.05.2019, 13:20

4. Превенција на малолетничка деликвенција

Криминалитетот, но и деликвенцијата го дезорганизира поединецот, општеството и неговите институции. Криминалитетот е синтеза на функционирањето на државата и нејзините институции врз постулатите на владеење на правото, на начелата на легалитет и легитимитет, на општествената и државната присилба, настојува да ги криминализира државата и нејзините институции и органи, го урива демократското функционирање на државата, ги дехуманизира односите во општеството во целина,⁴⁷⁵ така според наведените работи кои ги отсликуваат криминалитетот и деликвенцијата произлегува дека превенцијата има комплексна и широка улога за да се сузбие и да се спречат појавите со негативен општествен предизвик.

Превенцијата е трета по ред криминолошка карактеристика која може да се нарече и дека е најкомплексна за примена на нејзините програми, методи и модели во практика, поточно станува збор за сузбивање на малолетничката деликвенција преку различни модели и програми кои овозможуваат намалување, но не и целосно елиминирање на криминалитетот и деликвенцијата кај децата престапници, како и кај полнолетните лица.

Превенцијата на криминалитетот и деликвенцијата опфатена е од страна на криминалната политика која има долга традиција која од XIX век се издвојува како самостојна научна дисциплина. Првата дефиниција околу криминалната политика е создадена од страна на Anselm Feuerbach кој е познат теоретичар на класичната школа. Тој криминалната политика ја дефинира како: „државна мудрост на кривично-правното законодавство“. Превенцијата, всушност, опфаќа збир на одредени активности на општествените институции кои ги преземаат со цел да се спречи и да се намали против законското однесување, како и девијантните појави.

Важно е да се потенцира дека, низ историскиот развој на начините на сузбивање на криминалитетот и деликвенцијата, првично превенцијата не била селективна туку напротив таа била генерална и се гледала низ призма на репресијата, односно низ призма на строго, сурово дури и драконско казнување на сторителите на кривичните дела, без разлика дали станува збор за деца или полнолетни сторители, значи станувало збор за примена на строги

⁴⁷⁵ Арнаудовски, Љупчо, „Откривање на криминалитетот“, Зборник на Правниот факултет Јустинијан Први-Скопје, Скопје: Правен факултет, „Јустинијан Први“, 2007, страна 58.

репресивни мерки, за кои се сметало дека ќе придонесат кон намалување на криминалитетот и деликвенцијата. Репресивните мерки се законски мерки кои се изрекуваат од страна на државата против лица или група лица кои со своите дејствија предизвикуваат противправни дела.

Строгите репресивни мерки придонесуваат кон зголемување на криминалитетот и деликвенцијата, така општествата имајќи го предвид неуспехот на репресивните мерки кон сузбивање на криминалитетот и деликвенцијата се насочиле кон креирање, примена и развивање превентивни модели со цел да се сузбие криминалитетот и деликвенцијата кај полнолетните лица и децата сторители на кривични дела. Превенцијата претставува збир од плански организирани и преземени мерки, со кои се тежнее да се отстранат причините за непожелно и неприфатливо однесување,⁴⁷⁶ односно преземање претходни активности, како и мерки заради спречување на криминалитетот и деликвенцијата.

4.1 Примарна, секундарна и терциерна превенција

Примената на превенцијата и превентивните програми зависи од постоењето на ризикот за настанување негативни последици во рамките на општеството. Со оглед на тоа што станува збор за превенција на малолетничка деликвенција, како и рана интервенција мора да се имаат предвид ризик факторите кои ја зголемуваат веројатноста за децата да се вклучат во деликвентните активности, тука станува збор за следните ризик фактори:

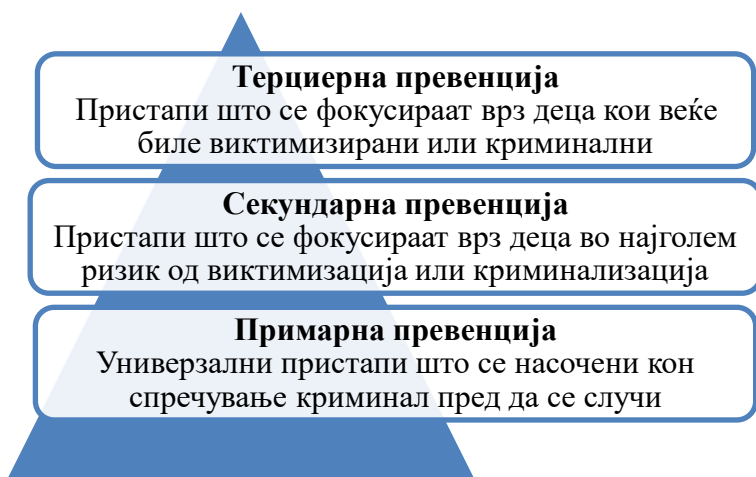
- индивидуални ризик фактори
- семејни ризик фактори
- врснички ризик фактори
- ризик фактори врзани на училиштето и средината.

Превенцијата главно ја делиме на два дела: општа превенција и посебна превенција. **Општата превенција** опфаќа различни активности и мерки како што се: вработување па се до социјална заштита и таа е дел од економска, социјална, културна и друга политика.

⁴⁷⁶ Кицев, Марјан, „Превенција и репресија за казнените дела против јавниот ред и мир“, Кавадарци: Дом на култура Иван Мазов, 2017, страна 297.

Посебната превенција се однесува на превентивни функции на државни органи, како што се полицијата, инспекциите и сл.,⁴⁷⁷ така важно е да се стави акцент токму на посебната превенција и нејзините програми со цел да се постигне успешно сузбивање на криминалитетот и деликвенцијата, како и намалување на стапката на кривичните дела.

Превенцијата, т.е. социјалната превенција е составена од три дела: примарна превенција (општа социјална превенција), секундарна превенција (посебна превенција) и терциерна превенција (индивидуална превенција). Ефективната превенција на криминал подразбира дејствување кое предизвикува намалување на стапката на криминалитетот во едно општество, така фокусот треба да е свртен кон причините на криминалитетот и деликвенцијата а не кон последиците, додека целта на превенцијата и спречувањето на криминалитетот и деликвенцијата треба да е намалување и елиминирање на криминогените фактори кои се јавуваат како причинители.

Извор: Правда за децата, УНИЦЕФ

Примарната превенција или општата социјална превенција е тесно поврзана со криминогените фактори, поточно таа е насочена кон детектирање а потоа и елиминирање на криминогените фактори, па затоа може да кажеме дека во рамките на примарната превенција се преземаат активности од општествен карактер со цел да се сузбие криминалитетот и деликвенцијата. За да се постигне успешна општа социјална превенција важно е да се преземат мерки од: политички, културен, социјален, економски, општествен и сличен

⁴⁷⁷ Камбовски, „Казнено право-Општ дел“, op.cit., страна 41

карактер, со чија помош се менуваат општествените услови на живот кои се насочени кон: подобрување на материјалните услови и животниот стандард на населението; подобрување на вработеноста, т.е. намалување на стапката на невработеноста; решавање на станбени и комунални проблеми; подигање на нивото на образование; задоволување на културните и другите потреби на граѓаните; отстранување на социјалните разлики; подобрување на здравствената заштита на граѓаните, подигање на нивото на правна свест како и општествената одговорност; развивање на материјална, организациона и кадровска состојба со воведување медицински, психолошки, психијатриски служби во институциите заради воспитување на децата⁴⁷⁸ која е од примарно значење за општата социјална превенција на криминалитетот и деликванцијата кај деца во ризик.

Од наведените карактеристики на примарната превенција произлегува следното: за да има успешна примарна превенција, потребна е висока свест и општествена одговорност од страна на граѓаните; за да има успешно антикриминално превентивно дејствување, општата социјална превенција треба да биде организирана на ниво на цело општество или да бидат опфатени одредени сегменти на општеството каде што се смета дека постои висок потенцијал за настанување на противправни дела и конечно со исполнување на горенаведените општествени, културни, економски, социјални, карактеристики се создаваат поволни животни стандарди за детето и неговото семејство (квалитетно образование, ниска стапка на невработеност, висок степен на безбедност и сл.) кои не создаваат простор за деликвентно однесување кај децата.

Примарната превенција е составена од мерки за антикриминално дејствување, тоа подразбира предупредување на престапничкото поведение кај децата во ризик, значи примарната превенција се применува пред настанување на последицата (кривичните дела или деликвентните активности) со цел да се спречи настанувањето на последицата. Важно е да се потенцира дека во рамките на примарната превенција не станува збор за никакви репресивни мерки, напротив се создаваат услови во општеството кои би придонеле кон елиминирање на ризик факторите за настанување на кривични дела и престапнички поведенија кај децата. Примарната превенција е фокусирана на социјалните и ситуационите фактори. Социјалните фактори се фактори кои влијаат врз веројатноста на лицето да изврши

⁴⁷⁸ Сулејманов, „Криминална политикаор.cit, страна 416.

кривично дело, како што се сиромаштијата, невработеноста, лошата здравствена состојба и ниското ниво на образование, тука како пример може да се наведат: програми за превенција засновани во училиштата, како и програми засновани врз заедницата. Ситуационите фактори ја вклучуваат состојбата на средината (зградите, производите кои се купуваат и сл.)⁴⁷⁹

Секундарната, односно посебната превенција главно е насочена кон пронаоѓање на поединците или групите што се наоѓаат во опасност да извршат кривични дела, таа е фокусирана врз деца во најголем ризик од виктимизација или криминализација. Секундарната превенција е насочена претежно спрема поблагите облици на деликвенција, така може да кажеме дека посебната превенција во прв ред е насочена спрема деца и млади лица. Таа се однесува на општествените мерки кои се преземаат спрема потенцијалните деликвенти и престапници, тоа се неопходни мерки кои имаат улога да го неутрализираат дејството на криминогените фактори кои придонесуваат кон сторување кривични дела и деликвентни активности кај детето, односно попрецизно кажано ја попречуваат правилната социјализација на личноста, така меѓу мерките на секундарната превенција може да ги сместиме следните:⁴⁸⁰ создавање употреблив закон; брзо и сигурно гонење; подобрување на законодавството и администрацијата и почитување на законите од страна на граѓаните и органите на власта; сразмерна примена на кривичните санкции; спречување на децата во ризик од користење алкохолни пијалаци; спречување на децата во ризик од користење психотропни супстанции и сл.

Секундарната превенција според своето тежиште, настојува да го попречи престапот уште пред неговото прво појавување. Сепак, нејзиниот интерес се насочува кон определување и вршење влијание врз потенцијалните деликвенти и криминогени ситуации. Тука задачите ги поставува раното откривање и прогнозата на криминалните развои, како и испитувањето на диверзионите можности. Тие се остваруваат преку: соседска контрола (community control и neighbourhood watch) полициска одбрана од опасности и стратегии на неформално решавање. Примената доаѓа до израз преку заштита на младите, контрола на медиумите и сл.⁴⁸¹ Иако секундарната превенција има многу заеднички карактеристики со

⁴⁷⁹ Approaches to understanding crime prevention, Australian institute of criminology, [online] достапно во: <https://aic.gov.au/publications/crm/crm001>, 28.11.2019

⁴⁸⁰ Сулејманов,, „Криминална политика“, op.cit, страна 418.

⁴⁸¹ Кајзер, Гинтер, „Криминологија“, Скопје: Александрија, 1996, страна 116.

примарната превенција, во рамките на секундарната превенција има три значајни фази: фаза на откривање (откривање на криминогените дејствија во соработка со државните органи); фаза на собирање податоци за детето во ризик и креирање програми за негова заштита (идентификација на проблемите на детето во ризик, определување на структурата на неговата личност и споредба на личноста на детето со девијантното поведение) и третата фаза е фаза на непосредна заштита (превентивни активности).

Секундарната превенција е насочена токму спрема лицата кои се под висок ризик на креирање криминална кариера, во рамките на посебната превенција најважна е раната брза и ефективна интервенција.

Терциерната превенција или позната како индивидуална превенција претставува постапување со поединечни потенцијални деликвенти со цел да се спречи нивното впуштање во деликвентните и криминалните активности. Треба да се има предвид дека исто како и претходните видови превенција, така и терциерната се применува пред да настане последицата, значи со оглед на тоа што тука станува збор за лица, односно деца кои не извршиле никакво кривично дело или не се впуштиле во деликвентни активности, но со оглед на околностите постои веројтност да може да западнат во деликвентно и криминално поведение. Австралискиот институт за криминологија при дефинирање на терциерната превенција во неа ги сместува ситуациите во кои е веќе настаната последицата од стореното дело, па така превенцијата истовремено е насочена и спрема лицата сторители со цел да не дојде до состојба на рецидивизам.⁴⁸² Значи во терциерната превенција за разлика од примарната и секундарната превенција постојат ситуации кога превенцијата се активира и по настанување на последицата, но овој пат како превенција од повтор.

Најкарактеристичен пример за терциерната превенција се конференции за млади во рамките на заедницата. Индивидуалната превенција има посебна намена, таа е насочена првично кон откривање на конкретните криминогени фактори кои се причинители за појава на определен криминалитет во одредена средина.

⁴⁸² Approaches to understanding crime prevention, Australian institute of criminology, [online] достапно во: <https://aic.gov.au/publications/crm/crm001>, 28.11.2019

Најголем дел од терциерната превенција се однесува на деца во ризик. Меѓу мерките кои би можеле да се сместат во рамките на терциерната превенција се следните: организирање советувањата и прифатилишта и слични служби за деца; воведување педагошки елементи во наставата во училишта; вклучување на децата во одредени општествени активности; програми за искоренување на социо-патолошките појави посебно: наркоманијата, алкохолизмот, никотинизмот и проституцијата во одредени средини, организирање младински конференции и сл. Мора да се има предвид дека во рамките на терциерната превенција, примарниот фокус е свртен кон интервенција на животот на децата кои веќе еднаш сториле некое дело, па со цел да не настане повтор поточно рецидивизам.⁴⁸³

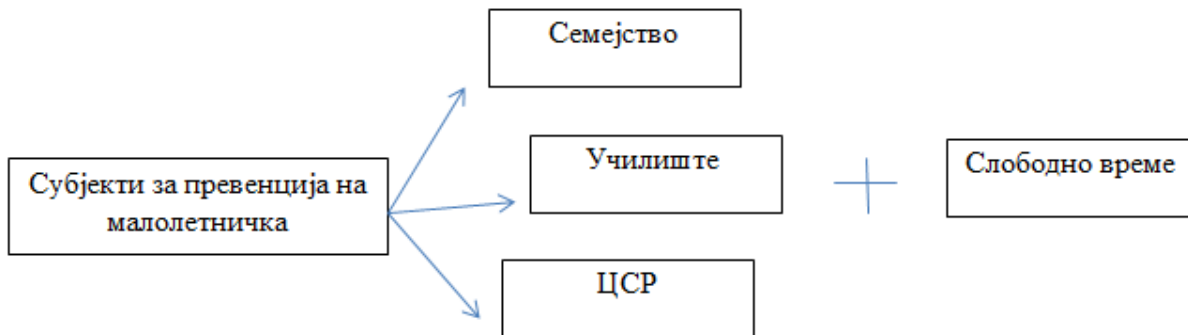
Со цел да се применат горенаведените карактеристики нужно е општеството да создаде служби чија основна улога ќе биде сузбивање на криминалитетот и деликвенцијата посебно кај децата во ризик. Не треба да се заборави дека улогата на невладините организации во однос на превенција на деликвенцијата кај децата е, исто така, многу значајна, освен невладините организации тука може да се сместат и: социјални служби, превоспитни служби, советувањата, младински клубови и сл. За да има успешна терциерна превенција и примена на мерките за кои претходно стана збор потребно е согласност од детето за кое се претпоставува дека може да биде потенцијален деликвент.

Примарна	Секундарна	Терциерна
Карактеристики: Насочено е кон спречување на проблемот пред да настане	Карактеристики: Насочено е кон спречување на криминалитетот и деликвенцијата посебно кај лицата со висок ризик за градење на криминална кариера	Карактеристики: Настапува пред и по настанување на последицата Насочено е кон спречување на проблемот кој влијае на настанокот на кивичните дела но и спречување на повторот.
Фокус: Намалување на можностите за криминал и деликвенција; зајакнување на структурата на општествена заедница	Фокус: Брза и ефективна рана интервенција (младински програми); соседства со висок ризик од киминал и деликвенција (со основање на центри за порамнување во соседството)	Фокус: Спречување на факторите кои влијаат за настанок на последицата, превенција од повтор и фокусирање на работата на кривичната правда

⁴⁸³ <https://www.publicsafety.gc.ca/lbr/archives/cnmcs-plcng/cn35739-01-eng.pdf> , 27.11.2019, 16:43

4.2 Значајни субјекти за превенција на малолетничка деликвенција

Субјектите за превенција на малолетничката деликвенција, но и превенцијата како дел од криминологијата воопшто претставуваат основна сила која ги напаѓа криминалитетот и деликвенцијата со цел да ја намали нивната стапка, секако незамисливо е превенција без општествена акција. Западните земји во последните години сè повеќе се стремат кон спроведување различни програми за превенција на малолетничката деликвенција, но за успешна реализација на програмите од клучно значење се субјектите за превенција кои имаат суштинска улога низ целиот процес.

Во рамките на субјекти за превенција на малолетничка деликвенција опфатени се: семејството (родителите на детето), училиштето и ЦСР како орган за старателство. Освен субјектите кои се од клучно значење за превенција на малолетничката деликвенција користењето на слободно време или попрецизно кажано организирањето на слободното време на ефективен начин дава значителна придонес во делот на превенцијата.

4.2.1 Семејството како субјект за превенција на малолетничка деликвенција

Семејството како микрогрупа е најсилен инструмент за превенција на малолетничка делквенција. Начинот на однесување на родителите е примарен фактор за воспитување на детето, поради тоа што сè уште важи максимата: детето го прави тоа што го гледа од своите родители. Така, не е случајно дека деца кои потекнуваат од семејства и родители со криминална кариера го наследуваат истото, додека деца кои потекнуваат од семејства без никаква криминална историја имаат нормален развој во текот на нивното детство, секако постојат исклучоци и во првиот и во вториот случај поради тоа што постојат многу фактори т.н. „мултифакторска концепција“ која врши непосредно влијание врз развојот на детето, од наведеното произлегува дека семејството дава модели на поведение. Исто така, во контекст

на кажаното, важно е уште еднаш да напоменеме дека во фазата на развој на детето „имитирањето на родителите“ од страна на децата е неизбежно, така децата ги манифестираат истите дејствија кои претходно се манифестирани од страна на родителите.

Со цел да се избегнат криминогените фактори а со тоа и ризикот од деликвенција, во последните години програмите за превенција на малолетничка деликвенција посебно се насочени околу создавање интеракција и поврзаност меѓу родителите и децата, заради посеопфатна контрола на децата од страна на родителите, како и примерно однесување на родителите.

Програмите имаат воспитно-едукативен карактер и опфаќаат различни области во зависност од проблемот што ќе се увиде кај детето, потоа се применува соодветна програма. Родителскиот надзор е клучен фактор за контрола на детето, како и за целиот воспитен процес, тука станува збор за надзор на детето при користење на слободното време, надзор при гледање на ТВ и користење на интернет, надзор при дружење со одредена група другари, надзор при вршење на домашните задачи предвидени од страна на училиштето и сл. Недостигот на надзор, посебно во периодот на пубертет претставува ризик од вовлекување во деликвентни активности, па оттука уште еднаш се докажува дека семејството е прв и клучен субјект кој непосредно влијае врз превенцијата на малолетничка деликвенција. Освен надзорот, секој облик на криза во семејството како што се: брачната дисхармонија, развод на родители, напуштање на семејството од страна на еден родител, кризата во семејните односи, влијанието на невработеноста и сиромаштјата, различни социо-патолошки појави кај едниот или двата родители во семејството, семејното насилство како и насилството врз детето од страна на еден или двајцата родители може да предизвика различни нарушување кај децата, па оттука и емоционални нарушувања кај детето. Истражувањата покажуваат дека децата кои потекнуваат од семејства со проблеми околу алкохолизам, наркоманија и насилство, децата кои растеле во домови за деца без родители имаат отсуство на родителско воспитување што создава услови и простор за деликвентни активности кај децата.

Според податоците на една организација во Williamsburg/ Virginia околу ризиците на децата кои претходно растеле во домови за деца без родители, а потоа почнале да живеат надвор од домот, посебно децата кои се на возраст од 15-16 години без поддршка на семејство се соочуваат со: криминал, користење алкохол и дрога, проституција и голем дел завршуваат во затвор, наведените карактеристики се врзуваат на: недостиг на родителски

надзор, како и на воспитниот процес. Имено, децата без родители се соочуваат со ризична иднина кога го напуштаат домот бидејќи : *прво*, растеле без родители, *второ* немале „модел на родител“ кој би можеле да го следат, *трето*, недостиг од контрола и надзор и *четврто*, целиот процес на „имитирање“ се сведува на имитирање на несоодветни работи кои водат кон сторување противправни дела. Согласно спроведеното истражување од страна на организацијата,⁴⁸⁴ по две години од напуштање на домот за деца без родители од страна на децата:

- 27% се вработуваат,
- 30% стануваат зависници од психотропни супстанции,
- 60% деца од женски пол се вовлекуваат во проституција,
- 70% деца од машки пол вршат криминални активности,
- 15% се самоубиваат.

Оваа анализа ги потврдува сите фактори кои се поврзани околу превентивниот карактер на семејството во врска со малолетничката деликвенција и оттука уште еднаш потенцираме дека семејството е примарен и најзначаен фактор за заштита, превенција и сузбивање на малолетничката деликвенција.

4.2.2 Училиштето како субјект за превенција на малолетничка деликвенција

Училиштата се карактеризираат како воспитно-образовни институции и воедно прва институција која детето ја запознава во текот на неговиот живот. Во криминолошката литература, училиштето често се јавува како еден од најраспространетите криминогени фактори во рамките на малолетничката деликвенција. Детето голем дел од времето го минува во училиште, така, имајќи го предвид составот на групата на ученици, професоите и стручниот персонал (педагог, психолог, дефектолог и сл), местоположбата на училиштето може да се прикажат многу причини кои се врзуваат за училиштето како криминоген фактор. Според Моојј постојат четири фактори кои се врзуваат со училиштето и резултираат негативни поведенија кај децата: притисоци за успех во училиште кои предизвикуваат стрес

⁴⁸⁴ <http://www.heartfororphans.com/what-we-do/our-transition-homes/the-problem/> , 01.11.2019, 12:18

кај децата, непрофесионален начин на учење, строга доминантност на наставниците, применување физички казни.⁴⁸⁵

Во последните години, посебно во средните училишта, забележан е сè повисок пораст на: купување и користење психотропни супстанции, алкохол, тепачки меѓу врсници, насилство, говор и криминал од омраза, бегане од часови, сè поретко посетување на наставата, лош успех поради неизвршување на училишните обврски, непродуктивно користење на времето кое се јавува како посебен криминоген фактор (слободното време како криминоген фактор) и несоодветно однесување на деца од 15 до 18 -годишна возраст. Секако постојат многу решенија со цел да се избегнат наведените работи а со тоа и да се намали ризикот од деликвенција.

Прво, потребен е максимален надзор врз децата посебно од страна на обезбедувањето во рамките на училиштето, *второ*, од голема важност е активната улога на педагозите и психолозите а во поново време и дефектолозите со децата, *трето* поставување систем на безбедност во училиштето, поточно вршење надзор на лица кои влегуваат во просториите на училиштето, *четврто*, ангажираност на родителите околу активностите со децата, *петто*, создавање група од претставници на родители за секоја година поединечно заради поширока ангажираност на родителите околу училишните активности и создавање комуникација со децата, *шесто*, креирање задолжителен распоред на активности за одредени денови во текот на неделата кој е предвиден по училишните часови заради ефективно користење на времето и максимална посветеност на училишните работи и *седмо* вградување програми во врска со превенција на малолетничката деликвенција кои треба да се насочени кон: превенција на алкохолизам, наркоманија, насилство, тепачки, никотинизам, програми за порамнување, врсничка медијација, едукативни програми за контрола на агресија и сл.

Од наведеното може да се заклучи дека училишните активности кои се насочени кон превенција на малолетничката деликвенција се од огромно значење, бидејќи, од една страна, ги вклучуваат наставниците и децата, од друга страна, родителите и социјалната средина, па така сите субјекти заедно во рамките на училиштето учествуваат во различни програми со кои придонесуваат за превенција на малолетничката деликвенција.

⁴⁸⁵ Mooij, Ton, „ National campaign effects on secondary pupils bullying and violence.“, British Journal of Educational Psychology, 2005, страна 489

4.2.3 ЦСР како субјект за превенција на малолетничка деликвенција

Улогата на Центарот за социјална работа или познат како орган за старателство во однос на превенција на малолетничката деликвенција, заштита на младите и нивната ресоцијализација е од огромно значење. Согласно чл.113 од Законот за социјална заштита, Центарот за социјална работа се основа како јавна установа за социјална заштита со јавни овластувања заради вршење на работите од социјалната заштита.⁴⁸⁶

Една од главните цели на основање на центрите на социјална работа е спречување како и сузбивање на општествено негативно однесување на децата престапници, како и нивно понатамошно следење. Во однос на заштита на правата на детето центарот има многубројни обврски како од кривично-правен така и од семејно-правен аспект, но имајќи го предвид фактот дека се работи за превенција на малолетничката деликвенција и улогата на центарот околу превентивниот план ќе се опфатат активностите само во врска со спречувањето на криминалитетот и деликвенцијата.

Центарот за социјална работа на планот на превенција на малолетничката деликвенција има двојна улога, *прво*, таа се појавува во рамките на изрекување на воспитните мерки, поточно мерки на засилен надзор од страна на ЦСР, *второ* игра значајна улога во постапувањето спрема малолетници. При примена на мерките предвидени во Законот за правда за децата, согласно чл. 15, се дава предност на превентивните, заштитните и воспитните мерки. При изрекување на воспитните мерки ЦСР има директен, посреден дури и решавачки карактер, така имајќи предвид дека воспитните мерки се еден вид санкции кои се состојат од: помош, заштита, надзор, стручно оспособување, како и лична одговорност на детето, па оттука истите имаат цел за правилен развој на детето и неговото воспитување и превоспитување, оттука јасно е дека целта на воспитните мерки е цврсто поврзана со задачите на ЦСР на превентивен план од областа на малолетничката деликвенција. Важно е да се потенцира дека согласно чл. 34 ст.1 од ЗПД на дете од 14 до 16- годишна возраст за дејствие кое со закон е предвидено како кривично дело можат да му се изречат само воспитни мерки, исто така и за деца од 16 до 18- годишна возраст предвидени се изрекувањето на воспитните мерки но по исклучок и казна или алтернативна мерка.

⁴⁸⁶ Согласно Законот за социјална заштита, установи за социјална заштита во Р.М се: Центарот за социјална работа, Установа за вон-семејна социјална заштита и Центар за социјални услуги

Во кој случај се изрекува воспитната мерка- засилен надзор од страна на ЦСР? Според чл. 43 ст. 1 од ЗПД ако родителите, односно старателите не се во можност да вршат засилен надзор над детето, а не постојат услови за предавање на детето на згрижувачко семејство заради вршење ваков надзор, детето ќе се стави под надзор на центарот. Освен што ЦСР има решавачка улога во врска со изрекување на воспитните мерки, тој има значајна но не и решавачка улога во врска со алтернативните мерки, конкретно во врска со изрекување на мерката општокорисна работа. Така со оглед на тоа што се работи за воспитното влијание на мерката врз детето, согласно чл. 64 од ЗПД на дете над 16 години кое сторило дејствие што со закон е предвидено како кривично дело за кое е утврдена парична казна или казна затвор до три години може да му изрече мерка општокорисна работа во траење од пет до 100 часа, така обврската на ЦСР во врска со алтернативната мерка-општокорисна работа е вршење надзор над исполнувањето на работните обврски на детето, па така ЦСР е должен повремено, но најмалку еднаш месечно, да го известува судот за извршувањето на мерката. Исто така, ако станува збор за прекршок сторен од страна на дете од 14 до 16 -годишна возраст, согласно чл. 66 од ЗПД, една од предвидените воспитни мерки се мерки на засилен надзор од страна на Центарот за социјална работа.

Втората значајна улога на ЦСР е од процесно-правен карактер. Преку предлогот до судот на воспитната мерка Центарот е во ситуација да упатува на можни средства и мерки на заштита, односно во кривично-правна смисла има влијание врз конечното определување на мерката. Во тој контекст иако судовите имаат клучно место во кривично-правната постапка, нивната улога и успешност во голема мера зависат од ангажирањето на Центарот, бидејќи врз основа на неговото испитување на случајот и околностите кои довеле до вршење на кривично дело, судот донесува одлука за воспитна мерка⁴⁸⁷ и оттука уште еднаш се потврдува значајната улога на ЦСР во врска со изрекувањето на воспитната мерка.

Центрите за социјална работа треба да имаат посебни задачи на превентивен план, посебно околу примарната и секундарната превенција на малолетничка деликвенција.

⁴⁸⁷ Чонева, Љубица, „Улогата на органот за старателство во превенција на малолетничка деликвенција во Македонија“, Годишник на факултетот за безбедност, бр.1, Скопје: Центар за образование на кадри за областа на безбедноста, 2000, страна 36

Во контекст на примарната превенција, се издвојуваат следните битни обврски на Центрите:⁴⁸⁸

- следење и проучување на феноменот престапничко однесување во одредени територии (истражувачка дејност),
- планирање на активности во врска со превенција на деликвенцијата,
- иницирање и предлагање одредени општи и посебни превентивни мерки,
- координација и спојување на расположливи сите средства и фактори заради остварување превентивни активности,
- самостојна реализација на одредени посебни мерки на превенција.

Во врска со активностите на центрите за социјална работа околу секундарната превенција потребно е да се издвојат посебни активности и тоа:⁴⁸⁹

- откривање и идентификација на случаи и проблеми,
- изготвување на евентуални третмани за лица,
- реализација на планираните мерки за заштита
- посттретман.

4.2.4 Користење на слободно време

Ефективното користење на слободно време се среќава речиси во секоја програма за превенција на малолетничка деликвенција, слободното време наоѓа широка примена во теоријата и практиката. Непродуктивното користење на слободното време се трансформира во криминоген фактор од кого извираат различни последици кои резултираат со деликвенција кај младите. Што се подразбира под слободно време кога станува збор за деца? Тука станува збор за времето кое преостанува по училишните часови, како и викендот. Постојат голем број ризик фактори кои се сериозна закана за иднината на детето. Еден од најчестите начини за користење на слободно време е собирањето со врсници во кафе-барови, дискотеки а во последно време и кладилници кои се достапни во речиси секоја населба во градот. Дружењето со несоодветни лица кои користат алкохол, дрога, и во последно време најмасовно користење марихуана, како и коцкање секако дека предизвикува негативен ефект врз другите деца кои го избираат истиот начин на користење на слободното време, втор

⁴⁸⁸ Стакић, Ђурађ, „Методика рада са малолетним деликвентима“, Београд: Дечје новине, 1991, страна 138

⁴⁸⁹ *Ibid.*, 139

начин на непродуктивно користење на времето што од ден на ден сè помасовно се шири е интернетот и насилничките видео игри што кај децата создаваат „дигитална деменција“ , истата научниците ја толкуваат како еден вид дрога која создава цврста зависност кај децата и резултира со: умор, неуспех во училиште, намалена желба за посетување на настава, агресија и нарушен однос меѓу детето и родителите. Токму поради наведените причини, родителите имаат огромна обврска околу кординирањето на слободното време на детето.

Денес, со цел да се надминат наведените проблеми кои ги предизвикува непродуктвното користење на слободното време, се создаваат многубројни програми кои ги вклучуваат децата и родителите за превенција на малолетничката деликвенција користејќи го ефективно слободното време.

Освен програмите, на овој план општеството мора да вложува во основање на што повеќе центри за рекреација и спорт, центри за уметност, развој на програми за превенција на малолетничка деликвенција и продуктивно користење на слободното време на општинско ниво што ќе ги поттикне сите родители да ги посетуваат предвидените програми заедно со нивните деца, вградување а задолжителни активности во училиште кои ќе бидат предвидени во вонучилишното време, спроведување предавања на општинско ниво околу штетните последици на: алкохолизмот, наркоманијата, никотинизмот, насилството и сличните социопатолошки појави кои сè повеќе стануваат поприсутни меѓу децата, организирање работилници во основните и средните училишта околу превенција на насилството меѓу децата со цел да се надмине овој проблем кој е присутен без исклучок во секое основно и средно училиште, водење кампањи и масовен маркетинг околу причините кои водат кон криминалитет и деликвенција кај младите со цел да се покрене свеста како кај децата така и кај родителите и целосна информираност околу општествено штетните појави.

Што се однесува околу обврските на родителите една од најважните работи е лимитирањето на времето за користење на интернет, играње на видео игри, како и гледањето ТВ со несоодветна содржина, извршувањето на училишните обврски. При наведувањето на неколку значајни активности кои би покажале позитивни резултати околу користењето на слободното време а со тоа и превенцијата на малолетничка деликвенција и криминогените фактори кои водат кон криминалитет и деликвенција кај децата, неколку пати спомнавме дека активностите треба да се на општинско ниво, причината е токму поради стабилната организациска поставеност и достапност до сите деца и родители за посета на: работилници,

предавања, активности и програми. Не случајно широко применетите програми за превенција на малолетничка деликвенција се на општинско ниво со цел да има помасовна посета од страна на семејствата и успешни резултати околу сузбивањето на деликвенцијата. Така ако го земеме во предвид фактот дека, конкретно во Скопје има 10 општини (Аеродром, Бутел, Гази Баба, Ѓорче Петров, Карпош, Кисела Вода, Сарај, Центар, Чаир, Шуто Оризари) со ангажирање на стручните кадри, како и деца волонтери кои веќе биле дел од програмите, активностите и предавањата на ниво на општини и училишта, кои ќе ги покријат сите општини подеднакво со активности за деца за време на викенд, како и по училиште, веројатноста на посетеност на активностите ќе биде многу повисока, а со тоа и стапката на сузбивање на деликвенција ќе се зголеми. Посебно во државите во кои се применува ваков метод на работа, децата кои ги посетувале активностите, а веќе се јавуваат како волонтери создаваат добра комуникација со другите деца што почнуваат да ги посетуваат активностите, а оттука и подобра социјализација што е, исто така, важен фактор во рамките на ефикасното користење на слободно време.

4.3 Програми за превенција на малолетничка деликвенција

Во текот на изминатата деценија во врска со превенција на малолетничката деликвенција посебно е ставен акцент на програмите за превенција на малолетничка деликвенција кои главно се насочени кон намалување на деликвенцијата и подобрување на социјалниот развој на детето. Поновите истражувања покажуваат дека постојат два вида деликвенција: деликвенција која се јавува со антисоцијални поведенија уште од раното детство и деликвенција која започнува во периодот на адолесценција.

Програмите за превенција на малолетничка деликвенција првично се насочени кон пронаоѓање на причината која придонела кон деликвентното однесување, односно тука станува забор за идентификација на криминогените фактори, потоа се применува соодветна програма која ќе соодветствува со настанатата последица.

Ефективните програми за превенција на малолетничка делквенција се оние што имаат за цел да дејствуваат што е можно порано и да се фокусираат на фактори на ризик. Програмите за превенција денес успешно се применуваат во: Шведска, Англија, Норвешка и САД. Кога станува збор за деца престапници, познато е дека во најголем број случаи,

семејството, училиштето и средината се јавуваат како криминогени фактори. Со оглед на наведеното Канцеларијата за малолетничка правда и превенција од малолетничка деликвенција на САД применува неколку програми за превенција посебно кога училиштето и средината се јавуваат како криминогени фактори, станува збор за следните: мултикомпонентни програми во рамки на училници, програми за спречување на насилство и конфликти, програми за превенција од малтретирање, програми за рекреација во училиштата, програми за училишна организација и сл.⁴⁹⁰ Во теоријата постојат повеќе од 250 програми за превенција на малолетничка деликвенција, но околу 60 од нив покажуваат успешна примена во практика, дел од најприменливите програми за превенција се следните:

- Програма за заедничка соработка на семејствата и училиштата (*Families And Schools Together (FAST)*),
- Програма за функционална семејна терапија (*Functional Family Therapy (FFT)*),
- Програма за мултидимензионална семејна терапија (*Multidimensional Family Therapy*),
- Програма за мултисистемска терапија: Злоупотреба на супстанции (*Multisystemic Therapy: Substance Abuse*),
- Програма за интеракција меѓу дете-родител (*Parent–Child Interaction Therapy (PCIT)*),
- Програма за промовирање алтернативни стратегии за размислување (*Promoting Alternative Thinking Strategies (PATHS)*),
- Универзални програми за превенција и интервенција на агресивно и несоодветно однесување на училиште (*Universal School-Based Prevention and Intervention Programs for Aggressive and Disruptive Behavior*),
- Пост-училишни програми (*After-School Programs*),
- Диверзионни програми за деца во ризик *Juvenile Diversion Programs*,
- Програми врзани со мас-медиуми за спречување незаконска употреба на дрога на младите (*Mass Media Campaigns to Prevent Illicit Drug Use of Youth*).

Програмите се применуваат пред настанувањето на последицата, односно откако ќе се увиди состојба дека детето е потенцијален деликвент. Секако за да се избере соодветна

⁴⁹⁰ Prevention and early intervention, [online] достапно во: <https://youth.gov/youth-topics/juvenile-justice/prevention-and-early-intervention>, 28.11.2019

програма се анализираат криминогените фактори кои поединечно влијаат во посебни случаи, па врз основа на интензитетот на ризик факторот се избира соодветна програма која ќе влијае врз превенција на малолетничката деликвенција. Програмите за превенција не треба да се мешаат со моделите на ресторативна правда, бидејќи во рамките на ресторативната правда, конкретно медијацијата е вонсудски спор кој се води од страна на медијатор по настанување на последицата т.е кривичното дело од страна на деца во ризик, додека програмите се применуваат заради спречување на настанување на последицата. Оттука, кај медијацијата како дел од моделите на ресторативна правда, доколку таа заврши неуспешно, поточно ако медијаторот кој е во улога на судија констатира дека нема услови за медијација, во тој случај детето се упатува на судска постапка, додека кај програмите за превенција, нема состојба на упатување на судска постапка, бидејќи не постои последица како кривично дело или некоја деликвентна појава. Со право се поставува прашањето зошто наведените програми се наменети токму за деца, а не и за полнолетни лица? Одговорот е едноставен, имајќи го предвид фактот дека децата се наоѓаат во период на развој, потребно е „пречките“ да се решаваат низ едукативен начин, секако со помош на семејството, училиштето, средината и стручниот кадар кој ги спроведува програмите со цел да се спречи создавање деликвентен профил, како и спречување на започнувањето на криминалната кариера на детето. Горенаведените програми како што веќе беше кажано покажуваат успешна примена во практика со солидни резултати кај децата во ризик, така важно е да ја прикажеме структурата и намената на секоја програма поединечно:⁴⁹¹

Програмата за заедничка соработка на семејствата и училиштата (*Families And Schools Together (FAST)*) е една од програмите која наоѓа широка примена во практиката околу превенција на малолетничка деликвенција. Во рамките на овој модел станува збор за интервенција на повеќе семејства за градење на заштита за деца, зајакнување на родителскиот профил со цел да се стават во улога на примарни субјекти за превенција и да изградат позитивни релации со другите родители за поддршка околу превенција. Секоја програма која што се однесува на превенција на криминалитетот и деликвенцијата е наменета за различна возраст, конкретно Програмата за заедничка соработка на семејствата и училиштата е наменета за деца во ризик на возраст од 4 до 12 години и нивните семејства.

⁴⁹¹ <https://www.crimesolutions.gov/Programs.aspx> , 30.11.2019

Зачудува фактот што програмата е наменета од најрана возраст на децата, но секако дека има оправдување, современите теории околу ризик факторите кои влијаат врз детето тврдат дека детето уште од најрана возраст со своето однесување покажува дали во иднина неговото однесување може да добие облик на деликвентно однесување, со цел да се спречи тоа, создадени се програми кои ги опфаќаат децата дури од најраната возраст од нивниот развој.

Главната цел е да се интервенира рано за да им се помогне на децата во ризик да успеат во заедницата, дома и во училиште и со тоа да се избегне деликвенцијата, насилството, зависноста од опојни средства и напуштање на училиштето. Програмата наоѓа широка примена од 2009 година па до денес, таа се заснова врз неколку дисциплини: психијатрија, социјална поддршка, семејна терапија, групна работа, образование за возрасни и развој на заедницата. Програмата започнува доколку некој од наставниците или од кадарот на училиштето забележи дека има проблеми во однесување на детето, односно дека детето е изложено на ризик кој во иднина би влијаел врз неговиот академски или социјален живот. Заедно со кадарот на училиштето и други семејства кои се вклучени во програмата, програмата трае со неделни состаноци кои траат околу два часа и вклучуваат интеракција и комуникација меѓу децата и родителите, активности, заемна поддршка меѓу семејствата. Овие активности ги подржуваат првично родителите со цел да ги научат нивните деца на поврзување со други култури и почитување на училишните активности. Тимот кој е обучен за да ја води успешно оваа програма е составен од: претставник од училиштето, социјален работник и советник против злоупотреба на супстанции. Оваа програма трае најмногу осум недели, додека потоа продолжуваат месечни состаноци кои траат најмногу две години, со цел да се следи состојбата на детето, односно да се спречат сите негативни фактори кои влијаат врз детето.

Програмата за функционална семејна терапија (*Functional Family Therapy (FFT)*) е добро позната и широко применлива програма против малолетничка деликвенција. Семејството во рамките на целиот процес има примарна улога, односно се јавува како главен субјект во превенцијата. Програмата е наменета за деца од 11-18 години кои се изложени на ризик од деликвенција, насилство, употреба на психотропни супстанции и проблеми во однесувањето. За разлика од претходната програма, во оваа програма целна

група се деца со висок степен на ризик од деликвенција. Клиничкиот дел на Програмата за функционална семејна терапија се концентрира на намалување на факторите за ризик и зголемување на заштитните фактори кои директно влијаат врз децата. Програмата може да трае најмногу 3 месеци, таа се состои од 30 сесии, траењето на една сесија е еден час, додека целосната програма е составена од 5 фази: ангажман, мотивација, релациона проценка, промена во однесувањето на детето и генерализација. Во рамките на првата фаза, стручните лица се концентрираат да создадат прецизен и јасен однос со децата. Во втората фаза целта е стручното лице да создаде врска меѓу детето и неговото семејство, во текот на оваа фаза, се потенцира и повторува идејата дека позитивното искуство во терапијата може да доведе до трајна промена. Третата фаза вклучува анализа на релационите процеси во семејството, тука се става акцент на вредности и модели на интеракција. Во рамките на четвртата фаза конкретно се опфатени обуки за вештини во семејни комуникации, родителство, решавање проблеми и управување со конфликти. Конечно последната фаза т.е. фазата на генерализација е да се зголеми капацитетот на семејството за соодветно користење на мултисистемски ресурси во заедницата. Со оглед на тоа што оваа програма, исто така, наоѓа успешна примена во практиката, согласно добиените резултати од примената на Програмата за функционална семејна терапија утврдено е дека има значајно намалување во областа на малолетничкиот рецидивизам.⁴⁹²

Програма за мултидимензионална семејна терапија (*Multidimensional Family Therapy*) е наменета за превенција од злоупотреба на психотропни супстанции, таа се базира на: семејни терапии, развојна психологија и психопатологија. Со оглед на тоа дека социопатолошките појави а посебно користењето алкохол, никотинизмот, како и користење на психотропните супстанции од страна на деца, од ден на ден покажуваат сè повисок пораст, се јавува потреба од креирање посебни програми кои ќе бидат наменети за превенција од злоупотреба на психотропни супстанции, така за да се оствари оваа цел, како што е предвидено и во програмата не е доволна само семејната т.е родителската поддршка, согласно структурата на програмата за успешна превенција потребно е вклучување на: детето, родителот, семејството и секако заедницата. Целите кои се насочени спрема детето

⁴⁹² Повеќе за ова види на: Gordon, Donald A., Jack Arbuthnot, Kathryn E. Gustafson, and Peter McGreen. 1988. "Home-Based Behavioral-Systems Family Therapy With Disadvantaged Juvenile Delinquents." *American Journal of Family Therapy* 16(3):243–55

вклучуваат трансформација на животниот стил, поточно замена на негативните навики со позитивни. Целите кои се насочени спрема родителите вклучуваат: олеснување на родителската посветеност, подобрување на целокупниот однос и секојдневна комуникација со детето, како и промена на односот на родителот со детето преку поставување ограничувања, следење на состојбата на детето и сл. Целите на семејството вклучуваат намален конфликт; подобрени односи и поголема кохезија, поефективно решавање проблеми, практики за управување со семејството, комуникација и преговори.

Целокупното ангажирање на семејството како микрогрупа игра многу важна улога за подобрување на комуникацијата меѓу членовите на семејството и детето која придонесува за поефикасно решавање на превенцијата преку семејна поддршка и конечно заедницата која се јавува во повеќе наврати кога станува збор за оваа проблематика, некогаш ја среќаваме како криминоген фактор кој врши непосредно влијание некогаш како многу важен фактор за превенција на малолетничка деликвенција.

Целите во доменот на заедницата вклучуваат градење заштитни фактори од надворешното влијание со помош на: соседството, училиштето, институциите за здравство, социјални услуги и сл. Важно е да се нагласи дека стручниот тим програмата не ја спроведува само во институциите, напротив програмата може да се спроведе и во домот на семејството, клиника или центри за соработка со млади. Програмата е во траење од 4-6 месеци, така што сесиите се предвидени од една до три пати неделно со оглед на состојбата и резултатите кој ги покажува детето во рамките на примена на програмата за мултидимензионална семејна терапија. Иако програмата е предвидена пред настанување на последицата, како и другите програми за превенција на малолетничка деликвенција, конкретно оваа програма има различни верзии кои се применуваат дури и во малолетничките затвори и притвори заради подобрување на развојот на детето во ризик.

Четири групи (детето, родителот, семејството и заедницата) се од клучно значење за превенција на користењето на психотропни супстанции и алкохол кај малолетниците, така стручното лице при спроведување на програмата систематски ги поврзува интервенциите и активностите на секоја група. Прво, *во доменот на детето*, стручното лице т.е. терапевтот му помага на детето да се вклучи во третманот; ефективно да комуницира со родителите; развивање на вештините за решавање на проблеми како и

примерно однесување во училиштето. Второ во *доменот на родителите* стучните лица ги вклучуваат и родителите во рамките на целиот процес со цел да се подобри комуникацијата меѓу дете-родител, како и да се развијат вештините за контрола и надзор на детето од страна на родителите. Трето во *доменот на семејството* целта е да се развијат и подобрат семејните односи за целокупното семејно функционирање и четврто *улогата на заедницата* е важна со цел да ги поддржува семејствата околу напорите кои се вложуваат за успешната реализација на програмите за превенција на малолетничка деликвенција. Мултидимензионалниот пристап се заснова на признанието дека многу фактори придонесуваат за иницирање злоупотреба на психотропни супстанции, со други зборови овде се надоврзуваме токму на мултифакторскиот пристап на објаснување на оваа проблематика, тоа подразбира дека повеќе фактори влијаат за создавање деликвентно однесување кај младите, конкретно: средината, семејството, училиштето, врсниците, мас-медиумите и сл.

Програмата за мултисистемска терапија: Злоупотреба на супстанции (*Multisystemic Therapy: Substance Abuse*) е оценета како ефективна програма која придонесе за намалување на стапката на употреба на психотропни супстанции. Кај децата во ризик забележано е статистичко намалување на стапката на употреба на марихуана, како и агресивно однесување. Како и во повеќето програми за превенција така и мултисистемската терапија при примена на нејзините методи на прво место го става детето заедно со неговото семејство како клучен субјект за превенција на малолетничка деликвенција.

Програмата има за цел да го зајакне капацитетот на семејството да го следи однесувањето и развојот на детето во ризик, како и да постави јасни правила за награда и казнување на детето.

Пред сè при примена на методите стручните лица внимаваат на опкружувањето и врсниците на детето, доколку се оцени дека детето е опкружено со врсници кои негативно влијаат врз него (врсници деликвенти) во тој случај се работи на промена на средината а и врсниците со кои детето е во најтесен круг. Оваа фаза, всушност, се состои првично од елиминирање на негативните субјекти и фактори кои го опкружуваат детето па потоа имплементација на методите на програмата. Со оглед на тоа што програмата е наменета за превенција на злоупотреба на супстанции, потребно е активно вклучување и на родителите,

како и блиската околина на детето. За да се постигнат успешни резултати, поточно за да се оствари успешна превенција потребно е да се има предвид времетраењето од четири месеци на Програмата за мултисистемска терапија, така една од главните цели е подобрување на комуникацијата меѓу родителите и детето, зајакнување на родителските вештини, како и поддршка на детето.

Иако програмите се предвидени за децата во ризик лесно може да се забележи дека истите вклучуваат сериозна ангажирност на родителите, семејството, роднините, врсниците па во некои случаи дури и соседството, оттука јасно може да нагласиме дека наведените субјекти се јавуваат речиси и во сите програми како битни субјекти за превенција на малолетничка деликвенција, па така доаѓаме до заклучок дека третманите кои се предвидени во рамките на програмите за превенција не би покажале позитивни резултати без вклученоста на горенаведените субјекти за превенција на малолетничката деликвенција.

Покрај зајакнувањето на примарните програми за превенција, потребни се следниве правни дејствија: креирање и усвојување национални стандарди и протоколи за медицинско лекување и социјална рехабилитација на деца.⁴⁹³

Програмата за интеракција меѓу дете-родител (*Parent–Child Interaction Therapy (PCIT)*) е креирана од страна на Sheila Eyberg во 1988 година, предвидена е за деца од 3-12 години, првично настојува да вгради дисциплински вештини на родителите со цел да се подобрат односите меѓу дете-родител, како и да се намали стапката на злоупотреба на деца.⁴⁹⁴ Како што претходно во неколку наврати спомнавме секоја програма за превенција на малолетничка деликвенција е наменета за различна возраст и проблематика: злоупотреба на психотропни средства, физичко насилство, девијантно однесување, зависност од алкохолизам, семеен дисбаланс, бегане од училиште и сл. Не секогаш главниот проблем се бара кај децата, постојат ситуации кога проблемот потекнува од семејството, поточно од родителите и тоа влијае детето да се вовлече во деликвенција, таков е примерот со Програмата за интеракција меѓу дете и родител, така во ваков вид програми детето

⁴⁹³ Давитковски, Борче; Бужаровска, Гордана, Калајчиев, Гордан, Мицковиќ, Дејан, Дракулевски-Груевска, Александра, „Компаративен преглед на законодавството во Македонија и Конвенцијата за правата на детето, Скопје:УНИЦЕФ, 2009, страна 42

⁴⁹⁴ Eyberg, Sheila, Parent-Child Interaction Therapy, Journal of Child and Family Behavior Interaction Therapy, vol. 10, страна 33

паралелно со семејството врши одредени активности кои се предвидени од страна на стручните лица за да се подобри односот меѓу дете-родител а потоа да се воведат одредени обврски за детето кои ќе помогнат за превенција на криминогените фактори а со тоа и на деликвенцијата. Времетраењето на програмата изнесува минимум 10, максимум 14 сесии и еднаш неделно по еден час.

Програмата првично била создадена за да им помогне на родителите да ги намалат нарушувачките однесувања кај децата, односно овој модел на превенција на малолетничка деликвенција покажа многу солидни резултати кај семејствата во кои владее семејно насилство, па така главната цел е да создаде успешна интеракција меѓу детето и неговите родители со цел да се спречи а подоцна и да се елиминира физичкото насилство или со други зборови превенција на злоупотребата на децата од страна на нивните родители. Програмата како и секоја друга програма се базира врз основа на одредени теории, конкретно на теоријата на социјално учење и инкорпорирање, така истата се состои од две фази: Во првата фаза предвидени се активности насочени спрема детето, конкретно создавање мост на интеракција со родителите, со постигнување успех од страна на детето посебно се придава значење на пофалбите од страна на родителот кои имаат мотивирачки карактер за детето. Втората фаза е насочена кон родителите, во рамките на оваа фаза се очекува родителот да ги подобри дисциплинските вештини спрема детето како и да научат да даваат одредени специфични команди. Со цел да се постигне успешна адаптација во програмата, првично на родителите а потоа и на детето, методите на програмата дозволуваат да се бараат препораки од родители кои успешно ја завршиле програмата и добиле позитивни резултати од истата.

Програмата за промовирање алтернативни стратегии за размислување (*Promoting Alternative Thinking Strategies (PATHS)*)⁴⁹⁵ посебно се покажа како ефективна во основните училишта, наменета е за деца од 5-12 години а целта на програмата е намалување на агесијата кај децата, како и зајакнување на воспитно -образовниот процес. Кога станува збор за програмската теорија, програмата се заснова на т.н „ABCD model“ (Affective–Behavioral–Cognitive–Dynamic) или со други зборови афективно-бихевиористичко-когнитивно-динамичен модел на развој на детето, каде што примарно значење се придава

⁴⁹⁵ <https://www.crimesolutions.gov/ProgramDetails.aspx?ID=193> , 06.12.2019, 10:22

на интеграцијата на детето, неговото однесување, како и социјална и емоционална компетентност.

Програмата се спроведува во рамките на училиштето од страна на наставниците и стручните лица, времетраењето на програмата за разлика од другите програми е подолга, така почнува од почетокот на школувањето и трае до 12-та година на детето.

Секако дека за време на обуките не се обучуваат само учениците, туку и наставниците, обуката на наставниците трае од 2 до 3 сесии на две недели, додека за обуката за учениците предвидено е три пати или минимум два пати неделно. Активностите кои се предвидени во рамките на програмата, која секако има за цел превенција на малолетничката деликвенција уште од раното детство се фокусирани на: градење пријателски односи со децата, самоконтрола, како и самостојно решавање на проблеми. Обврските за време на спроведување на програмата не завршуваат во рамките на училиштето, децата имаат обврски и задачи и дома кои треба да ги споделуваат со нивните родители со цел да се подигне нивото на интеракција меѓу дете и родител. Согласно Европскиот центар за мониторинг на дрога и зависност од дрога (*European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction*) програмата е составена од пет различни категории:⁴⁹⁶ самоконтрола; емоционална писменост; позитивна самодоверба; односи; меѓучовечки/интерперсонални вештини за решавање проблеми.

Програмата понекогаш се среќава и во состав од три категории. Во рамките на првата категорија околу подобрување на самоконтролата кај децата стручните лица и наставниците посебно внимаваат на градење модел за правилно размислување кај децата па така децата се учат дека пред да реагираат на било која тема прво треба да размислат, овој процес помага за градење зрели мисли и избегнување на конфликти меѓу децата кои се најчести за време на развој. Во врска со втората категорија околу емоционалната писменост, во рамките на обуките се спроведуваат различни вежби во врска со идентификација и изразување на чувства, интензитет и управување со чувства, како и пронаоѓање на разликата меѓу чувства и однесување. Конечно последната категорија е во врска со меѓучовечки/интерперсонални

⁴⁹⁶http://www.emcdda.europa.eu/best-practice/xchange/promoting-alternative-thinking-strategies-paths-preschool-paths-comprehensive-programme-promoting-emotional-and-social-competencies-and-reducing-aggression-and-behaviour-problems_en, 02.12.2019, 11:00

вештини за решавање проблеми, станува збор за предавања од страна на стручниот кадар кои се соодветни на возраста на детето за решавање претежно на проблеми со нивните врски во рамките на училищата.

Што се однесува до резултатите на Програмата за промовирање алтернативни стратегии за размислување, таа покажала одлични резултати околу рана интервенција и превенција на малолетничката деликвенција во развиените земји како што се Велика Британија, Северна Ирска, Швајцарија, Холандија и Турција.

Универзалните програми за превенција и интервенција на агресивно и несоодветно однесување на училиште (*Universal School-Based Prevention and Intervention Programs for Aggressive and Disruptive Behavior*) се предвидени за деца од 6-18 годишна возраст, поточно овие програми ги опфаќаат основните и средните училишта со намера да ги спречат или намалат насилните, агресивните и нарушувачките однесувања на децата.

Програмата претежно се применува во училиштата кои се наоѓаат во области со висок ризик, како и низок социоекономски статус на семејствата.⁴⁹⁷ Децата голем дел од времето го минуваат во училиште, каде што од една страна се едуцираат од различни области, од друга страна го развиваат социјалното и емоционалното однесување, па затоа основните и средните училишта немаат само образовен, туку и воспитен карактер, со оглед на тоа, станува збор за воспитно-образовни институции. Основните и средните училишта мораат да обезбедат безбедна средина за учениците со цел да се реализира и воспитниот карактер, кога станува збор за безбедна средина тука ја вклучуваме локалната безбедност на училишниот објект, надзор од страна на стручниот кадар на училиштето (педагог, психолог, дефектолог и сл.), комуникација со наставниот кадар, надзор и контрола од страна на сменоводители, како и училишното обезбедување со цел да се создадат услови за нормален развој без агресивно и нарушувачко, како и девијантно поведение кај децата, но секогаш постојат исклучоци кои отстапуваат од правилата, заради тоа Универзалната програма за превенција и интервенција на агресивно и несоодветно однесување на

⁴⁹⁷ Hahn, Robert, Dawna Fuqua-Whitley, Holly Wethington, Jessica Lowy, Alex Crosby, Mindy Fullilove, Robert Johnson, Akiva Liberman, Eve Moscicki, LeShawndra Price, Susan Snyder, Farris Tuma, Stella Cory, Glenda Stone, Kaushik Mukhopadhyaya, Sajal Chattopadhyay, and Linda Dahlberg. 2007. "Effectiveness of Universal School-Based Programs to Prevent Violent and Aggressive Behavior: A Systematic Review." *American Journal of Preventative Medicine* 33(2S):S114, страна 29

училиште е наменета токму за сите деца без исклучок, поточно програмата не се применува селективно спрема одредена група проблематични деца или деца кои се наоѓаат под ризик, туку таа се применува за сите ученици во училиштето.

Претходно кажавме дека сите програми се предвидени за различна возраст, различна проблематика како и местото на применување, некои се применуваат во посебни институции, домашни услови и училишта, иако сите се насочени кон една иста цел: превенција на малолетничката деликвенција. Конкретно оваа програма се применува во училиште, учениците изучуваат различни вештини и механизми за справување со кои се намалува насилиното, агресивното или нарушувачко однесување, освен тоа во рамките на програмата опфатени се и: обуки за социјални вештини, стратегии за однесување и советување (групни, индивидуални и семејни советувања), управување со агресија и решавање проблеми од социјален карактер. Компонентите за интервенција против малолетничката деликвенција, согласно програмата ги вклучуваат и следните составни делови.⁴⁹⁸

- Разрешување конфликти,
- Обука за зајакнување и градење одредени вештини,
- Обука и поддршка на родители,
- Градење карактер,
- Модификации на училишната средина,
- Обука за емпатија,
- Контрола на импулсивноста.

Иако програмата претежно е насочена спрема децата, секако се користат мулти-пристапни методи во кои родителите, врсниците или членовите на заедницата се вклучени во интервенцијата со цел да се придонесе за зајакнување на програмата која резултира со успешна интервенција против деликвенцијата и нејзина превенција.

Што се однесува до резултатите од програмата, училиштата кои ја применувале констатираат дека има сериозно намалување на стапката на насилство и насилно однесување на децата и младите. Предноста на оваа програма е во тоа што таа е вградена во рамките на училиштето, односно таа на некој начин може да се прикаже како дел од

⁴⁹⁸ <https://www.crimesolutions.gov/PracticeDetails.aspx?ID=46> , 07.12.2019, 15:06

образовниот процес, што значи дека децата во текот на нивниот развој постојано се информирани и обучувани околу превенцијата на малолетничката деликвенција.

Пост-училишните програми (*After-School Programs*) како што може да се забележи од називот на програмата тесно е поврзана со ефективното и ефикасното користење на слободното време кое преостанува по училиште и училишната едукација.

Слободното време, иако во рамките на превенцијата ја анализираме од превентивен аспект, претходно во рамките на етиологијата на малолетничката деликвенција ја среќаваме како сериозен криминоген фактор. Непродуктивното користење на слободното време од страна на децата резултира со насилство меѓу деца и млади лица која се карактеризира со: вербално навредување, малтретирање, удирање, тепање и сите останати негативни дејствија кои го отсликуваат насилството.

Насилството, исто така, вклучува и сериозни деликвентни дејствија како што се: напаѓање деца, грабежи и кражби, силувања и убиства. Со цел да се елиминираат ризик факторите значајно е да се обезбедат продуктивни, образовни и практични активности наменети за децата кои ќе се применуваат во нивното слободно време со цел да не дојдат во допир со криминогените фактори. Програмата е креирана за да се избегне неефективното користење на времето во небезбедните населби од страна на децата, придонесува за подобрување на личниот и социјалниот развој на младите и нивните училишни перформанси, помага за намалување на насилството меѓу децата и нуди алтернативни активности за ефикасно користење на слободното време.

Активностите на програмата се насочени кон продуктивно користење на времето, со соодветен надзор врз детето со цел да се ограничат можностите за вклучување во деликвенцијата. Пост-училишната програма има широк спектар од структурирани активности, вклучително и помош во домашни задачи, академско менторство, обука за вештини за работа, развој на социјални и когнитивни вештини и активности засновани на рекреација. Со оглед на тоа што програмата е креирана со цел продуктивно да се искористи остатокот на времето после училиште, тука можат да бидат вклучени освен децата, членовите на заедницата, семејствата и училиштата, кои можат да работат заедно за да им обезбедат на младите социјални активности и поддршка.

Универзитетот во Чикаго заедно со организациите Youth Guidance и World Sport Chicago ја примнија пост-училишната програма врз 2000 машки деца во ризик со цел да ја оценат нејзината ефикасност. Главните активности на програмата беа насочени кон спортот, програмата се фокусираше да им помогне на младите да ги развијат социјално-когнитивните вештини како што се: регулирање на емоциите, водење самоконтрола во стресни настани, решавање конфликти, целите и интегритет.

Децата кои редовно учествувале во програмата, покажале солиден успех во училиштето, потоа, регистрирано е 44% намалување на затворските казни кои биле изрекувани за насилство и 36% намалување на делата поврзани со вандализмот.⁴⁹⁹ Прикажаните процентуални стапки покажуваат дека програмата врши сериозно влијание врз младите за превенција на деликвенцијата, па оттука уште еднаш се потврдува важноста на Програмите за превенција на малолетничка деликвенција.

Диверзионни програми за деца во ризик (*Juvenile Diversion Programs*) се вонсудски програми со неформален пристап наменети за деца во ризик со цел да се избегне инволвирањето во казнено-правниот систем, претежно се применуваат за деца во ризик кои прв пат сториле прекршок или кривично дело, секако тука се внимава и на избегнувањето на отворање кривично досие на детето. Диверзијата претставува еден модел на ресторативна правда како и медијацијата, порамнувањето, репарацијата и сл.

Програмата се заснова врз две теории: теорија на етикетирање и теорија на диференцијална асоцијација. При објаснување на улогата и значењето на програмите за превенција на малолетничка деликвенција кажавме дека претежно тие се насочени кон сузбивање на деликвенцијата без настанување на последицата, но постојат и програми кои се применуваат по настанувањето на последицата, такви се моделите на ресторативната правда. Диверзијата во превод значи „пренасочување“ и оттука целата постапка за пренасочување на сторителот и жртвата кон вонсудско порамнување.⁵⁰⁰ Диверзијата има три главни цели: спречување од прекумерен товар на осомничениот; приоритет на

⁴⁹⁹ Tanner, Cordero, „Reducing Youth Violence: The Role of After-School Programs“, Atlanta: Georgia State University, страна 15, [online] достапно во: https://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1013&context=iph_capstone

⁵⁰⁰ Повеќе за ова види на: Juvenile Diversion Strategies and Models [online] достапно во: <https://www.ncmhjj.com/wp-content/uploads/2016/09/Juvenile-Diversion-Strategies-and-Models-for-WEBSITE-1.pdf>, 09.12.2019, 01:00

вонсудските постапки во малолетничката правда, намалување на оптовареноста на системот на кривичната правда⁵⁰¹ како и превенција од рецидивизмот т.е. повторот.

Предностите за примена на оваа програма се: *економичност*-вонсудските постапки се многу поекономични за разлика од редовната судска постапка; *не постоење ризик од етикетање на детето*- со примена на програмата не се креира криминално досие, оттука и детето не е етикетирано како криминалец од страна на врсниците и средината ; *меѓусебна соработка*-детето во ризик за време на траење на програмата работи со стручен кадар кој му помага за понатамошен правилен развој, *намалување на затворската популација*-успешно спроведуваните диверзиони постапки завршуваат со подобрување на меѓучовечки односи и секако намалување на стапката на осудени деца во ризик, *учество на семејството*- програмата не ги вклучува само сторителот и жртвата туку и нивните семејства со оглед на тоа што се работи за деца и потребата за поддршка од страна на нивните родители преку различни активности предвидени од стручниот кадар; *обезбедување одговорност*- детето кое е вклучено во диверзионото постапување мора да е свесно за последиците од стореното кривично дело и да ја разбере сериозноста на сопствените постапки.

Според мета-анализите⁵⁰² направени од страна на Wilson и Hoge во 2012 година од вкупно 45 студии на случај, утврдено е дека просечната стапка на рецидивизам кај децата кои биле упатени на диверзионата програма е значително пониска во споредба од децата кои поминале низ редовната судска постапка.⁵⁰³ Диверзионите програми познаваат различни модели на постапување согласно ресторативната традиција на државата, така некои држави (пр. Холандија) познаваат и полициско диверзионо постапување- кога полицијата е овластена да наметнува извесни обврски со цел да не покрене кривична пријава.⁵⁰⁴

⁵⁰¹ Yenisey, Feridun, „Mukayeseli Hukuk Açısından Ceza Sorumluluğu Yaşı ve Sorumluluğu Olmayan Çocuklar ve Gençler için Ceza Hukukukunda Uygulanan Alternatif Yaptırımlar“, [online] достапно во: http://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/egitimbasvuru_basvuru/mukayeseli hukukta.pdf , 27.08.2019, 16:58

⁵⁰² Под мета-анализа се подразбира изведување на нови заклучоци согласно резултатите добиени од претходни истражувања

⁵⁰³ <https://www.crimesolutions.gov/PracticeDetails.aspx?ID=37> , 08.12.2019, 23:30

⁵⁰⁴ Бужаровска, Гордана, „Малолетничка правда- од ретрибутивност кон ресторативност“, Скопје: Здружение за кривично право и криминологија на Македонија, 2006, страна 122.

Италија за прв пат во 1970 година ја воведува диверзијата како вонсудски начин на постапување со деца во ризик, согласно програмата, доколку судијата за деца одлучи дека применувањето на диверзиониот модел ќе придонесе за подобар развој на детето во тој случај има право да ја прекине редовната судска постапка и да се упати кон диверзија.

Холандија е, исто така, дел од државите кои успешно ја применува диверзијата, доколку судијата оцени дека има место за диверзија во тој случај независно од стадиумот на редовната судска постапка спрема детето во ризик може да се упати кон диверзија.

Програми врзани со мас-медиуми за спречување незаконска употреба на дрога на младите (*Mass Media Campaigns to Prevent Illicit Drug Use of Youth*) најдоа широка примена во јавноста на САД. Масовните медиуми имаат огромна моќ врз јавноста, имајќи го предвид овој факт токму оваа програма масовните медиуми ги користи како главна алатка за водење кампањи за намалување на стапката на употреба на дрога од страна на децата. Влијанието на медиумите врз децата е од посебно значење, низ повеќе студии е докажано е дека медиумските содржини обременети со насилство имаат двострано влијание врз формирањето на личноста на децата. Па така, од една страна, влијанието на медиумите може да биде позитивно, креирајќи посакувани вредности кај децата од типот на препознавање на криминалитетот и негова осуда, што во иднина може да се одрази како ограничувачки фактор и да влијае превентивно. Додека, пак, од друга страна влијанието на медиумите кон социјализацијата на децата може да биде и стимулирачки фактор кон нивната идна деликвенција.⁵⁰⁵

Медиумските кампањи насочени кон нелегална употреба на дроги се фокусираат на спречување на злоупотреба на дроги како: метамфетамин, хероин, кокаин и марихуана па дури и користење алкохол и цигари. Со цел да е покрене свеста посебно кај децата, програмите врзани со мас-медиуми за спречување на незаконска употреба на дрога на младите употребуваат неколку различни форми на медиуми како што се: телевизиски реклами, радио емисии, реклами на весници или списанија, постери за билборди, брошури

⁵⁰⁵ Дракулевски, Груевска, Александра, Мисоски, Бобан, Димоски, Илиќ, Дивна, „Медиумите и криминалитетот и деликвенцијата“, Скопје: Правен факултет "Јустинијан Први", 2016, страна 130

или постери во автобуси и метроа, како и кампањи базирани на интернет кои овозможуваат во секое време пораката да биде пренесена до децата.⁵⁰⁶

Медиумските кампањи кои се концентрираат на спречување на нелегална употреба на дрога кај младите, се засноваат на многу теоретски модели, како што се: моделот на здравствено верување, теорија на социјални норми, теорија на социјално учење и super-peer теорија.

Програмите кои ги предвидува Канцеларијата за малолетничка правда и превенција од малолетничка деликвенција на САД структурално покажуваат одредени разлики, конкретно оваа програма има информативен карактер за спречување на наркоманијата, секако дека за намалување на стапката потребна е индивидуална соработка со децата, нивните семејства и родители па дури и социјалното опкружување.

Според одредени мета-анализи спроведени од страна на Marica Ferri⁵⁰⁷ и нејзините соработници околу програмите врзани со мас-медиуми за спречување незаконска употреба на дрога на младите, тврдат дека не постои значително намалување на стапката на користење на дрога кај младите по спроведени камањи против користење на дрога, но иако резултатите не се задоволувачки сепак постои мала стапка на намалување.

Согласно програмата медиумските кампањи се категоризираат во два вида:⁵⁰⁸ *информативни кампањи* кои се насочени кон обезбедување информации за ризиците и опасноста од користење на недозволен супстанции, главната цел на информативните кампањи се: предупредување, зајакнување и поддршка и *кампањи за социјален маркетинг* се обидуваат да ги објаснат заблудите за прифаќање на употреба на дрога од страна на млади лица и нивните врстници.

⁵⁰⁶ <https://www.crimesolutions.gov/PracticeDetails.aspx?ID=26> , 09.12.2019, 15:00

⁵⁰⁷ М.Фери е професор по меѓународно јавно здравство

⁵⁰⁸ Ferri M, Allara E, Bo A, Gasparrini A, Faggiano F, „Media campaigns for the prevention of illicit drug use in young people (Review)“, The Cochrane Library, 2013, страна 3

4.4 Медијацијата како дел од ресторативната правда за превенција на малолетничка деликвенција

Медијацијата е форма на решавање на спорови, иако како модел на ресторативната правда стана популарна во последните години применлива и во областа на малолетничката правда, таа како вонсудски и неформален начин на решавање на спорови датира уште од античко време кога селските старешини се јавувале како посредници за локалните расправи меѓу селаните. Во однос на практичната примена медијацијата ја среќаваме во Античка Грција, потоа и во Римското право, конкретно во „*Digesta*“ тоа е вториот дел на Јустинијановата Кодификација „*Corpus Iuris Civilis*“⁵⁰⁹ Римјаните како синоним на називот медијатор ги користеле и следните називи: интерникус, посредник, помирувач, соговорник, филантроп и на крај почнало да се применува терминот медијатор.

Во науката медијацијата како алтернативен начин за решавање спорови е дефинирана како процес во кој трето неутрално лице, надвор од спорот ја олеснува расправата меѓу страните на тој начин што им помага да ги разрешат проблемите поврзани со спорот и да постигнат спогодба.⁵¹⁰ Медијацијата, согласно Законот за медијација подлежи на неколку начела: доброволност, неутралност, непристрасност, доверливост, јавност, еднаквост на страните, достапност на информации за медијација, ефикасност, правичност, неформалност и флексибилност.

Медијацијата може да се спроведе за кривично дело за кое е предвидено казна затвор до 5 години, при што јавниот обвинител по претходна писмена согласност на детето, законскиот застапник, бранителот и оштетениот од дејствието што е предвидено како кривично дело може да ги прати страните на постапка за медијација. Во контекст на ова со право се поставува прашањето: Што ако јавниот обвинител не ги упати сторителот и оштетениот во постапка за медијација а судската постапка започне? – Во тој случај до завршување на стадиумот на главен претрес надлежниот суд и судија за деца со решение

⁵⁰⁹ Corpus Iuris Civilis е составена од 4 дела: institutions, digesta, codex, novellae

⁵¹⁰ Скалова Здравка; Сусулеска Татјана; Никодиновска Јованка; Петковиќ Зоран, „Препознавање спорови погодни за медијација- прирачник за судии и јавни обвинители, Скопје: Министерство за правда на Македонија, страна 15

може да ја прекине постапката секако со писмена согласност на детето, законскиот застапник, бранителот и оштетениот и да ги упати на постапка за медијација.

Во одредени држави судот може да ја прекине редовната постапка во било кој стадиум од судењето и да ги упати на медијација страните, додека кај нас не е одредено во кој стадиум од постапката судот може да ги прати страните на медијација. Медијацијата за разлика од редовната судска постапка има неколку предности: постапката е неформална и вонсудска каде што не се одвива во судници кои предизвикаат страв кај децата; за разлика од судската постапка е поекономична; целта не е казнување туку создавање чувство на каење кај сторителот и помирување на страните; главната цел е подобрување на меѓучовечките односи; медијацијата се води од страна на медијатор кој е неутрално лице во улога на судија и за разлика од судијата не констатира кој е виновен а кој не; помага за намалување на оптовареноста на судските предмети; некои модели на медијација при завршување на постапката настојуваат да создадат понатамошен пријателски контакт меѓу жртвата и сторителот. Важно е да се напомене дека постојат различни модели на медијација, и тоа: „отворен конференциски модел“ и „затворен конференциски модел“.

Во некои земји дозволено е за време на целата постапка на медијација да учествуваат и родителите на страните. Но, тука се јавува еден многу значаен проблем што би можеле да го наречеме „родителско слепило“ односно кога родителите за време на медијацијата, не можат да ги идентификуваат грешките на своето дете и поддржувајќи ја грешката, односно лошиот однос на детето негативно влијаат врз психата на детето, од една страна, а и врз самиот медијациски процес, од друга страна.⁵¹¹

Дали медијацијата навистина врши влијание врз превенцијата на криминалитетот и деликвенцијата? Одговорот е да. Посебно во земјите каде што постои добра традиција на применување на процесот на медијација се постигнуваат одлични резултати околу превенција, но и елиминирање на негативните особини од карактерот на детето.

Кои се главните фактори со кои би можеле да го потврдиме ова? Прво за разлика од редовната судска постапка која се одвива во судови за деца или во основни судови со

⁵¹¹ Ибиш, Ебру, „Карактеристики на медијација и врсничка медијација за малолетници на возраст од 15 до 18 години“, Knowledge scientific paper vol.20 no.1, Скопје:Institute of Knowledge Management, 2017, страна 239

проширена надлежност медијацијата нема застрашувачки карактер па оттука едукативниот аспект на целата постапка помага детето да не стори дејствија кои се предвидени како кривични дела во законот, второ медијацијата помага и во однос на создавање цврсти меѓучовечки односи и со социјалната средина која е многу важен фактор за превенција на малолетничката деликвенција; трето огромна предност е тоа што наместо отворање криминално досие и издржување на казна затвор која е крајна и најтешка мерка што може да се изрече спрема дете во ризик која со себе носи други патолошки проблеми (разменување искуства со деца кои сториле потешки кривични дела, живеење на затворски живот, несоцијализирање, изолираност од: семејството, училиштето, роднините, социјалната средина и сл.), медијацијата преку активности се стреми кон подобрување на развојот на детето, оттука наместо издржување казна затвор и излегување од затворот како двојно поопасен деликвент има порамнување и подобрување на односите на жртвата и сторителот, четврто наместо ризик од рецидивизам има намален ризик за повторно сторување на кривично дело со поддржување на стручниот тим, семејството и заедницата и конечно петто медијацијата овозможува баланс на правдата и затоа велиме дека таа е „договорна правда“ која е свртена кон иднината.

4.5 Врсничка медијација за превенција на детско престапништво

Врсничката медијација се јавува како реакција на зголемениот конфликт, насилство, тепачки, расправи и караници меѓу деца врсници во училишта⁵¹². Таа е еден подвид на медијација која покажува успешни резултати во разрешување конфликти меѓу деца врсници во основни и средни училишта. Во класичната медијација, медијаторот е неутрално лице во улога на судија со високо образование и со положен испит за медијација (во нашата држава тоа се најчесто правници и адвокати), кај врсничката медијација постојат посебни обуки за деца медијатори кои посредуваат меѓу нивните врсници. За разлика од класичната медијација, врсничката медијација со оглед на тоа што повеќе е насочена кон намалување конфликти меѓу деца, таа се спроведува во училиште со цел да се намалат конфликтите а потоа и расправиите, тепачките па дури и меѓусебната агресија кај децата кои претставуваат

⁵¹² Во повеќе наврати а најмногу преку програмите за превенција уште еднаш се потврдува клучната улога на училиштето, семејството како и социјалната средина за превенција на малолетничката деликвенција

почетна фаза на девијантно однесување. Улогата на врсничката медијација во однос на намалување на малолтничката деликвенција е од големо значење, таа претставува една почетна фаза на разрешување на настанатите проблеми меѓу децата од страна на врсничкиот медијатор кој од една страна како резултат се добива помирување меѓу децата додека од друга страна има превенција на ризиците од деликвенција уште во прва фаза. Со други зборови добро спроведената врсничка медијација не дозволува вкоренување на проблемот кој подоцна прераснува во девијантно поведение, туку создава успешна превенција уште во почетна фаза. Програмите за врсничка медијација се вградуваат во основни и средни училишта со цел учениците да се обучат во текот на годината. Иако воспоставувањето на оваа програма изгледа едноставна, имајќи ја предвид практиката на одредени држави кои успешно ја применуваат врсничката медијација, за да се воспостави оваа програма во едно училиште потребни се 5 години.

Обуката за врсничка медијација не е наменета само за учениците во средните училишта, тука се вклучени и професорите, управата на училиштето, како и родителите. Времетраење на обуките е 4 години и по два часа неделно, со цел учениците да се здобијат со целокупните вештини на врсничката медијација. Како главни цели може да ги наброиме следните: создавање цврсти меѓучовечки односи, решавање конфликти меѓу врсници во рамките на училиштето, позитивна настроеност од страна на кадарот на училиштата, преземање одговорност за помирување на страните, креирање дисциплински рамки во училиштето со цел да се избегнат конфликтите, зајакнување на образованието и образовниот процес, стремење кон решавање на проблемите со помош на програмата за врсничка медијација наместо изрекување педагошки мерки како: намалено поведение, писмена опомена, префрлување на ученикот во друго училиште или во друго одделение и сл. кои за разлика од врсничката медијација имаат позастрашувачки карактер.

Меѓусебното решавање спорови меѓу поединците придонесува за подобра социјализација, затоа програмите за врсничка медијација се неопходни за вградување во образовниот систем, заради понатамошно подобрување на мирното решавање на конфликтите, со помош на програмите за врсничка медијација и нивна примена тоа ќе прерасне во *култура на мирно решавање на конфликти* отколку *потреба за решавање на меѓучовечки конфликти*.

Врсничките медијатори од редот на учениците со цел да ја спроведат нивната задача се избираат на неделно ниво по двајца од секое одделение, избраните врснички медијатори два часа минуваат од обука за медијација па се до навршување на 18 години, т.е. до завршување на средното образование.⁵¹³ Важно е да потенцираме дека врсничката медијација не ги исклучува педагошките мерки кои се изрекуваат од страна на училиштето, туку таа помага за разрешување на конфликтот со цел проблемот да не прерасне во стадиум на изрекување педагошки мерки.

Во контекст на ова, потребно е да ги утврдиме предностите на врсничката медијација. Прво медијаторот е врсник со страните, така не постои страв од авторитет за разлика од односот меѓу професор-дете, второ целта е активно учество на страните во целиот процес за надминување на проблемот и решавање на конфликтот, трето станува збор за целосно елиминирање на настанатиот конфликт меѓу двете страни, па оттука и елиминирање на потенцијалот за создавање услови за девијантно поведение; четврто обуката за врсничка медијација трае до крај на средношколското образование, со што се овозможува вкоренетост на алтернативни начини на решавање спорови меѓу деца уште со самиот почеток на образованието па се до неговото завршување, оттука и намалување на конфликтите меѓу децата поради стекнатите медијациски вештини и конечно петто вградувањето на ваков модел во училиштата има огромно влијание врз создавање на стабилна личност и здрав развој на детето уште од најрана возраст.

4.6 Компјутерската програма „Juvenile Justice Jeopardy“ за превенција на малолетничко престапништво

Програмата или поконкретно кажано играта „Juvenile Justice Jeopardy“ е моќна алатка за разбирање на малолетничката правда, како и за намалување и превенција на престапничкото однесување на децата. Програмата е развиена од страна на *Националната непрофитна организација за политики* во Бостон/ САД во 2005 година а подоцна почнува да се применува и во New York и Los Angeles. Иако кога станува збор за игрите, тоа асоцира

⁵¹³ Turnuklu Abbas, Kacmaz Tarkan, Ikiz Ebru, Balci Feridun, “Anlasmazlik Cozumu, Muzakere ve Akran Arabuluculuk Egitim Programi” Ankara: Maya Akademi, 2009, страна 33

на непродуктивно користење време, лош успех во училиште поради висока посветеност на играта па дури и насилно и деликвентно однесување на децата. Оваа игра спротивно на наведените карактеристики има огромно и позитивно влијание врз децата, таа е моделирана на таков начин, што ниту еден дел не може да предизвика опасност или негативно влијание врз детето. Играта е дизајнирана за да им помогне на децата да ги разберат нивните права и да научат кои се противправните дејствија кои доведуваат до казнување, апсење па со тоа и намалување на деликвентното однесување на децата.

Предноста на оваа програма и овој начин на обука на децата која придонесува од една страна запознавање на нивните права а од друга страна намалување и превенција на малолетничката деликвенција е во начинот на обучувањето и учењето на децата. Наместо класична интеракција и предавање од страна на стучните лица, програмата е креирана на тој начин што има структура на игра и покренува внимание, љубопитност и интересирање кај младите, па оттука секое ниво на играта носи нов предизвик за нови знаења и има едукативен карактер од областа на малолетничката правда.

Играта е соодветна за деца од 14-18 години, се игра во групи од 8-16 деца и е во траење од 90 минути.⁵¹⁴ Целта на оваа игра е децата да се информираат за нивните права, но и за последиците кои произлегуваат од противправните дејствија. Играта може да се игра за време на училиште, во воншколски програми, во рамките на програми за зајакнување на младите, во установи каде што има услови за применување на програмата и спроведување на играта, односно секаде каде што постојат услови за собирање група на деца.

Програмата не е лимитираа само за деца, таа може да се користи и од страна на родителите, старателите, како и лицата кои работат во областа на малолетничка правда со цел да се здобијат со пошироко знаење околу правата на децата.⁵¹⁵ Овој начин на едуцирање на деца како и еден вид превенција на малолетничка деликвенција е многу ефикасен, бидејќи знаењето кое треба да се пренесе на децата, се пренесува преку алатка што тие најинтензивно ја користат, а тоа се компјутерот и телефоните.

⁵¹⁴ <https://www.childrenslawky.org/new-page-1> , 15.12.2019, 13:55

⁵¹⁵ <https://juvjustice.org/sites/default/files/ckfinder/files/SFY%20JJJ%20Nutshell%20Description.pdf> , 13.12.2019, 10:45

5. Рецидивизам кај малолетници

Рецидивизмот (повтор, поврат) од етимолошка гледна точка потекнува од латинскиот збор *recidivus* („re“ - повторно и „cadere“ - паѓање) што значи повтор или поврат. Во овој контекст станува збор за повторување на кривични дела. Рецидивизмот се смета дека како поим постои и во законските текстови на Римското право, но бидејќи не е прецизно определено се создаваат две различни гледишта.

Приврзаниците на првото гледиште сметаат дека во пишаните извори на римското право не се среќава терминот поврат, па затоа не се предвидени потешки казни за лица кои повторно сторуваат кривични дела.

Приврзаниците на второто гледиште сметаат дека римското право го познава рецидивизмот, поради тоа што се среќава терминот *consuetudo delinquendi* што во превод значи: „навиката за сторување кривични дела претставува отежнувачка околност за вината и поради тоа казните мора да бидат построги“.⁵¹⁶ Така под терминот навика се подразбира често сторување кривични дела со што сторителот ги повторува кривичните дела а со тоа станува повторник.

Со цел да се даде прецизна и сеопфатна дефиниција, рецидивизмот ќе го дефинираме од: кривично-правен, криминолошки и пенолошки аспект. Кога станува збор за *кривично-правниот* поим на рецидивизмот, под повтор се подразбира повторно извршување на кривично дело од страна на лице кое веќе е правно осудено за претходно сторено кривично дело.⁵¹⁷ Во оваа смисла во рамките на кривично-правната дефиниција разликуваме општ и специјален рецидивизам.

Општ рецидивизам е повторно извршување на било какво кривично дело по осудување на претходно извршено кривично дело, додека *специјален* рецидивизам е повторно извршување на исто кривично дело за кое претходно лицето веќе било осудувано. Оттука разликата меѓу општиот и специјалниот рецидивизам е дека во првиот вид

⁵¹⁶ Авакумовић, Јован. „Теорија казненог права“, III део, св. VIII, Београд, 1981, страна 1232

⁵¹⁷ Јовашевић, Драган, „Кривично право – општи део“, Номос: Београд, 2010, страна 235

сторителите повторно сторуваат различни кривични дела додека во вториот вид сторителите сторуваат исти кривични дела.

За разлика од кривично- правниот поим на рецидивизмот, *криминолошкото* сфаќање поаѓа од извршување ново кривично дело од страна на сторителот без оглед на осудата за претходно сторено кривично дело.⁵¹⁸ Значи за криминолошката дефиниција важно е дека лицето повторно паѓа во поврат, односно сторува кривично дело и станува рецидивист без оглед на тоа дали кривичното дело е исто или различно со претходното. Спрема наведеното криминолошката дефиниција за рецидивизмот е поширока за разлика од кривично-правната, поради тоа што освен елементите на кривично-правната дефиниција, тука се додаваат и елементи кои се однесуваат на личноста на деликвентот и на опасната состојба на криминалните личности.

Арнаудовски во криминолошка смисла, при дефинирање на рецидивизмот го истакнува ставот дека се што не е повтор е примарен криминалитет, оттука воедно добиваме објаснување за примарниот криминалитет кој е карактеристичен и за малолетните сторители. Набљудувајќи ја појавата во динамиката, се тргнува од тоа дека помеѓу две појави се јавува мирување во криминалната активност. Заедничкото меѓу двете појави е фактот што се работи за ист сторител и новото кривично дело се објаснува со истите причини како и првото кривично дело,⁵¹⁹ цел овој процес го претставува повторот односно рецидивизмот.

Во рамките на криминолошката литература малолетничкиот рецидивизам се дефинира во потесна (*stricto sensu*) и во поширока (*lato sensu*) смисла, така во потесна смисла под рецидивизам се подразбира повторување на кривични дела, додека во поширока смисла се подразбира повторување на: кривични дела, прекршоци или било какви други асоцијални и општествено неприфатливи однесувања од страна на децата.⁵²⁰

⁵¹⁸ Константиновиќ-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М.: Криминологија, Правни факултет, Ниш, 2012, стр. 229

⁵¹⁹ Арнаудовски, Љупчо, „Примарен криминалитет“, Скопје: Институт за социолошки и политичко- правни истражувања, 1978, страна 29

⁵²⁰ Скакавац, З. Татјана, „Рецидивизам малолетних учинилаца кривичних дела“, Универзитет у Нишу Правни факултет Ниш, 2014, страна 34

Пенологијата како наука која се занимава со казните, нивната примена и остварување на нивното дејство, при дефинирање на рецидивизмот поаѓа од повторно враќање на сторителот на кривичното дело во казнена или друга установа заради извршување на кривичната санкција од институционален карактер. Во пенолошка смисла под рецидивизам се подразбира кога осуденото лице повторно издржува казна во казнено-поправна установа или некоја друга установа за извршување на кривичната санкција.⁵²¹

Како главни карактеристики кои би го чинеле профилот на детето повторник се следните: најчесто станува збор за деца од машки пол на 13 -годишна возраст, по национална припадност претежно се Македонци или Роми, дел од повторниците никогаш не биле вклучени во образовниот систем додека другиот дел се ученици во средно училиште, вовлечени се и во социопатолошки појави, имаат добра здравствена состојба, живеат со обата родител и имаат статус на брачно дете, образовниот степен на родителите на децата повторници претежно се со основно или средно училиште, што се однесува до вработеноста во најголем дел од случаи родителите се невработени vs. таткото работи, мајката не работи, дел од родителите се корисници на социјална парична помош, додека другиот дел примаат месечни приходи од 21.000 денари.

Потекнуваат од дисфункционални семејства, живеат во сопствена кука. Карактеристично за децата повторници е дека претежно сторуваат тешки кражби со други деца, изречени им биле: мерки за помош и заштита, потоа засилен надзор од страна на родители, потоа јавниот обвинител во повеќе наврати се откажал од гонење поради мерка во тек, па му била изречена мерка засилен надзор од страна на центарот за социјална работа.⁵²²

Во Македонија Државниот завод за статистика располага со податоци околу повторништвото на полнолетни лица, додека податоците на децата рецидивисти ги покрива Управата за извршување на санкции при Министерство за правда.

Управата за извршување на санкции располага со:

⁵²¹ Бошковић, Мило, „Криминологија“, Нови Сад: Правни факултет, 2007, страна 510

⁵²² Бужаровска, Лажетик, Гордана; Димитријоска, Сунчица, „Ризик факторите за повторништво кај децата заради подобра превенција на детското престапништво, Скопје: Државен совет за превенција од детско престапништво, 2015, страна 4

- Деца рецидивисти кои издржале и издржуваат казна затвор во казнено- поправни установи во Македонија,
- Деца рецидивисти кои издржале и издржуваат мерка притвор во казнено- поправни установи во Македонија.

Иако, кога станува збор за рецидивизмот, имајќи ја предвид и возраста за кривична одговорност во Македонија генерално се смета дека 4 години се многу мал период за детето да може да рецидивира, но добиените податоци не одат во прилог на наведеното, рецидивизмот од ден на ден покажува растечки потенцијал и ризик за развојот на детето, средината, зголемување на стапката на криминалитетот и деликвенцијата како и неуспех на превенцијата на малолетничката деликвенција. Со цел да добиеме јасна слика и да потврдиме дека рецидивизмот е присутен и меѓу децата во судир со законот, ќе ги прикажеме податоците добиени од страна на Управата за извршување на санкции почнувајќи од 2014 година заклучно со 31.08.2019 година.

Табела бр. 1 Деца рецидивисти кои издржале и издржуваат казна затвор во Казнено поправни установи во Македонија

Години	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Рецидивисти	/	3	1	1	3	1

Извор: Управа за извршување на санкции

Од добиените податоци од страна на Управата за извршување на санкции произлегува дека во 2014 година во Казнено поправните домови во Македонија немало деца повторници во 2015 година имало 3 деца повторници во 2016 и 2017 и 2019 има опаѓање на бројката со по еден повторник и во 2018 година повторно тројца рецидивисти.

Табела бр. 2 Деца рецидивисти кои издржале и издржуваат мерка притвор во Казнено поправни установи во Македонија

Години	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Рецидивисти	5	2	1	3	/	1

Извор: Управа извршување на санкции

Што се однесува до деца рецидивисти кои издржуваат мерка притвор во казнено-поправните установи во Македонија се забележува дека за разлика од децата кои издржуваат казна затвор, стапката на рецидивизам кај децата кои издржуваат мерка притвор е повисока, така во 2014 година има 5 повторници, во 2015 се забележува опаѓање на бројката па така има 2 деца повторници, во 2016 има еден повторник во 2017 повторно има повисока стапка на рецидивизам со 3 повторници, во 2018 нема ниту еден рецидивист, па оттука може де нагласиме дека 2018-та година се забележува како поуспешна во однос на рецидивизмот кај децата кои издржуваат мерка притвор во Македонија и конечно во 2019 година има повторно 1 рецидивист.

Во врска со Воспитно -поправниот дом во Тетово важно е да нагласиме дека Управата за извршување на санкции не располага со статистички податоци околу деца рецидивисти.

ТРЕТ ДЕЛ:
ЕМПИРИСКО ИСТРАЖУВАЊЕ
ГЛАВА 5

**Влијанието на слободното време како криминоген фактор врз малолетничката
деликвенција со посебен осврт кон деца неделиквенти и деца деликвенти во
Македонија**

1. Цел на емпириското истражување

Во рамките на трудот при објаснување на криминогените фактори во неколку наврати спомнавме дека семејството, училиштето, социјалната средина, соседството, слободното време се јавуваат како главни криминогени фактори. Во светска рамка имајќи го предвид фактот дека при превенција на малолетничката деликвенција најмногу се внимава на продуктивното користење на слободното време на децата и најголем дел од програмите за превенција на малолетничката деликвенција се насочени кон слободното време, дојдовме до заклучок дека слободното време се покажа како навистина сериозен криминоген фактор, па оттука и истражувањето на влијанието на слободното време врз деца неделиквенти и деликвенти.

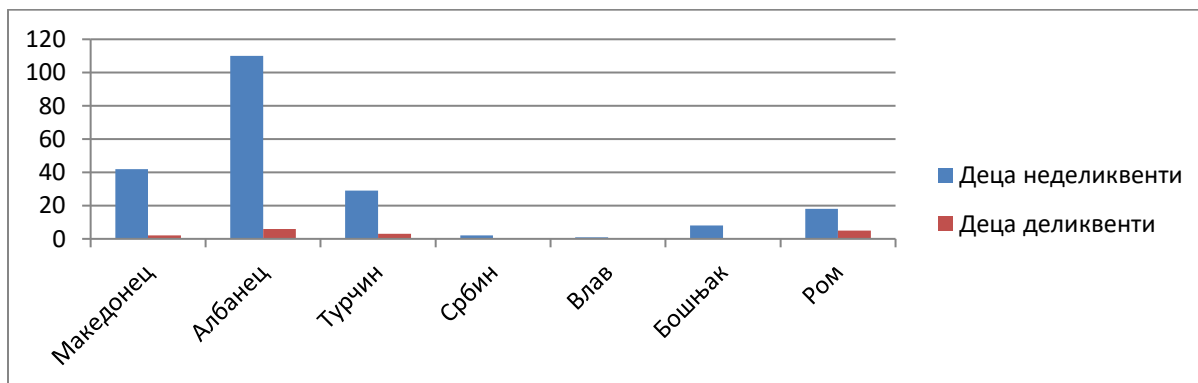
Главната цел на истражувањето е да го утврди влијанието на слободното време врз децата неделиквенти и како истото влијаело врз децата деликвенти кои издржуваат казна во воспитно-поправниот дом и малолетничкиот затвор во Охрид, па оттука со добиените податоци од двете категории да се извлечат заклучоци за објаснување на сериозноста на овој криминоген фактор кој се јавува како една од главните причини за малолетничката деликвенција. Втората причина поради која се определивме да го анализираме токму влијанието на слободното време како криминоген фактор е дека целокупните активности во кои се инволвирани децата за време на училиште, по училиште, за време на викенди, на мали и големи одмори во училиштето се поврзани со слободното време, затоа сметаме дека слободното време претставува широк концепт кој во себе вклучува повеќе активности кои се вршат од страна на децата, а кои се значајни индикатори за објаснување на оваа појава.

2. Хипотетска рамка и методологија

За изработка на емпириското истражување и со оглед на претходно изнесената цел, применети се посебни методи за систематизација на податоци, нивна обработка и толкување. Структурално гледано истражувањето се состои од: дескриптивна статистика, коефициенти на корелација и инференцијална статистика.

Дескриптивната статистика наоѓа примена за утврдување на влијанието на слободното време како криминоген фактор врз малолетничката деликвенција. За оваа цел спроведено е анкетно истражување во период од 18.11.2019-18.12.2019 во средните училишта на Град Скопје (покриени се различни општини: Бутел, Чаир, Центар, Сарај, Шуто Оризари) со деца неделиквенти и на 31.08.2019 година во Воспитно-поправниот дом Тетово и Затвор Охрид со деца деликвенти. Добиените податоци од анкетниот прашалник се обработени со програмата за статистичка анализа на податоци PSPP-program for statistical analysis of sampled data. Во анкетата се опфатени 226 испитаници од кои 210 (93%) се деца неделиквенти, додека 16 (7%) се деца деликвенти. Имајќи ја предвид возраста на кривична одговорност во Македонија опфатени се децата од средните училишта од 15-18 години во споредба со децата од 15-22 години во затворот и Воспитно-поправниот дом Тетово привремено сместен во Затвор Охрид. Анкетниот прашалник е составен од три дела: првиот дел го сочинуваат демографските податоци на децата; вториот дел е за користењето на слободното време и третиот дел се однесува на изрекување педагошки и воспитни мерки спрема децата.

Со цел да се утврди дали слободното време како криминоген фактор игра улога во однос на појава на деликвентните активности кај децата неделиквенти, како и зголемување на стапката на малолетничката деликвенција кај децата деликвенти направена е компаративна анализа од добиените податоци.

При спроведување на емпириското истражување, се внимаваше на опфаќање на различни области, различна етничка припадност и поголем број испитаници со цел да се добијат пошироки и релевантни резултати, така во однос на етничката припадност на децата неделиквенти: 20% се Македонци, 52.3% Албанци, 13% Турци, 3.81% Бошњаци, 8,57% Роми, 0.95% Срби и 0.48% Власи, додека податоците за етничката припадност на деца деликвенти се следните: 12.50% Македонци, 37.0% Албанци, 18.75% Турци и 31.25% Роми.

Во рамките на емпириското истражување, со цел прецизно да се прикажат податоците, поточно добиените одговори од анкетниот прашалник истражувањето е поделено на два дела - деца неделиквенти и деца деликвенти каде што посебно ќе бидат прикажани: дескриптивната статистика во рамките на која ќе се образложат податоците околу демографските карактеристики на испитаници, коефициентите на корелација односно јачината меѓу поставени вкрстувања и инференцијалната статистика поточно тестирањето на хипотези, на крај ќе се извлечат заклучоците при компаративната анализа направена меѓу децата неделиквенти од средните училишта под Град Скопје, како и децата деликвенти од Воспитно-поправниот дом Тетово и Затвор Охрид.

Коефициентот на корелација во рамките на целокупното истражување игра многу значајна улога. Со помош на коефициентот на корелација ја опишуваме врската меѓу две променливи, со други зборови служејќи се со податоците од анкетниот прашалник и со помош на направените вкрстувања може да донесеме заклучок за влијанието на слободното време како криминоген фактор врз малолетничката деликвенција поточно врз децата неделиквенти и деликвенти. Со помош на коефициентите на корелација не само што ќе ја прикажеме врската меѓу одредени податоци кои произлегуваат од анкетниот прашалник, туку и ќе ја утврдиме нивната јачина на корелација и конечно во рамките на **инференцијална статистика** ќе се тестираат хипотезите, оттука да нагласиме дека инференцијалната статистика, исто така, е една од клучните елементи со кои донесуваме заклучоци врз основа на поставените хипотези, така во рамките на истражувањето ќе се прикажат 9 клучни вкрстувања (посебно за деликвентите и посебно за неделиквентите) со помош на кои добиваме детални податоци околу слободното време како криминоген фактор и секако неговото влијание врз малолетничката деликвенција.

Вкрстувањата се сосема исти за децата неделиквенти и децата деликвенти, па оттука целото истражување е поделено во два дела: „деца неделиквенти“ и „деца деликвенти“ со цел да бидат анализирани добиените одговори и на крај да се направи компарација од добиените податоци, да се извлечат заклучоците согласно дадените одговори, оттука и нагласените фактори кои се тесно врзани за слободното време како криминоген фактор што придонеле до деликвентни активности кај децата деликвенти што веќе им е изречена казна и кај децата неделиквенти со цел да се анализира до кој степен се развиени истите фактори.

Со оглед на изнесените податоци и целта на истражувањето па оттука и главната хипотетската рамка на емпириското истражување која гласи дека: слободното време влијае врз создавање на деликвентни активности на децата деликвенти и децата неделиквенти. Важно е да додадеме дека при секое вкрстување ќе бидат прикажани и подхипотезите кои се поврзани со конкретните вкрстувања што произлегуваат од анкетниот прашалник.

3. ДЕЦА НЕДЕЛИКВЕНТИ

1. Демографски карактеристики на децата неделиквенти во Македонија

Првиот дел од анкетниот прашалник како што претходно кажавме се состои од демографските карактеристики на деца неделиквенти и деца деликвенти, подолу ќе ги прикажаме демографските податоци на деца неделиквенти кои се од големо значење и служат за добивање на структурата во однос на пол, возраст, со кого детето живее, занимање на мајката и таткото, месечниот приход на семејството, степен на образование на мајката и таткото на детето и етничка припадност.

Табела бр.1 Пол и возраст

Пол

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Машки	1	82	39.05	39.05	39.05
Женски	2	128	60.95	60.95	100.00
Вкупно		210	100.0	100.00	

Возраст

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
15 години	1	17	8.10	8.10	8.10
16 години	2	107	50.95	50.95	59.05
17 години	3	57	27.14	27.14	86.19
18 години	4	29	13.18	13.18	100.00
Вкупно		210	100.0	100.0	

Од наведените табели околу пол и возраст на децата произлегува дека од вкупно 210 испитаници-неделиквенти 82 се деца од машки пол, додека 128 деца се од женски пол, процентуално гледано 39.05% се машки додека 60.95% се женски испитаници. Од вкупната бројка 8.10% се на 15- годишна возраст односно прва година во средно образование, 50.95% се на 16 -годишна возраст (втора година средно образование), 27.14% се на 17 годишна возраст (трета година средно образование) и конечно 13.81% се на 18- годишна возраст или четврта година во средното образование. Причината поради која во рамките на емпириското истражување беа вклучени само деца од средните училишта во градот Скопје е дека го исполнуваат условот за кривична одговорност.

Табела бр.2 Со кого живее детето

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Родителите	1	181	86.19	92.35	92.35
Мајката (родителите се одвоени)	2	4	1.90	2.04	94.39
Таткото (родителите се одвоени)	3	1	.48	.51	94.90
Мајката (таткото е починат)	4	5	2.38	2.55	97.45
Сам	6	4	1.90	2.04	99.49
Сестра/брат	8	1	.48	.51	100.00
Вкупно		210	100.0	100.0	

Од вкупно испитани 210 деца неделиквенти со цел да се утврди колкав е процентот на деца кои живеат со нивните родители, роднини или сами беше поставено прашањето со кого живее детето, така од вкупниот број на испитаници најголем процент, односно 86.19% живеат со родителите, 1.90% живеат со мајката поради тоа што родителите се одвоени, 0.48% живеат со таткото поради тоа што родителите се одвоени, 2.38% живеат со мајката

поради тоа што таткото е починат, 1.90% живеат со роднини, 0.48% живеат сами и останатиот дел од вкупно 6.67% или вкупно 14 испитаници не се изјасниле со кого живеат.

Табела бр. 3 Занимање на мајката

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Директорка	1	12	5.71	6.12	6.12
Стручњак/Научник	2	5	2.38	2.55	8.67
Технички и сродни занимања	3	7	3.33	3.57	12.24
Работничка	4	54	25.71	27.55	39.80
Елементарни занимања	5	4	1.90	2.04	41.84
Невработена	6	114	54.29	58.16	100.00
.	.	14	6.67	Missing	
Вкупно		210	100.0	100.0	

Во однос на занимањето на мајката од добиените податоци произлегува дека 5.71% имаат работна позиција на директор, 2,38% се стручњаци односно научници, 3.33% имаат работна позиција од областа на технички и сродни занимања, поголем процент од вкупно 25.71% се вработени во одредени компании, најмал процент од вкупно 1.90% имаат елементарни занимања и најголем дел од мајките на децата, поточно 54.29% се невработени, додека 6.67% не се изјасниле за занимањето на мајката

Табела бр. 4 Занимање на таткото

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Директор	1	30	14.29	15.31	15.31
Стручњак/научник	2	8	3.81	4.08	19.39
Техничари или сродни занимања	3	13	6.19	6.63	26.02
Работник	4	129	61.43	65.82	91.84
Елементарни занимања	5	4	1.90	2.04	93.88
Невработен	6	12	5.71	6.12	100.00
.	.	14	6.67	Missing	
Вкупно		210	100.0	100.0	

За разлика од занимањето на мајката, од спроведената анкета и добиените податоци произлегува дека стапката на вработеност е повисока кај татковците, така 14.29% се директори, 3.81% се стручни лица или научници, 6.19 се техничари или сродни занимања, најголем дел се работници со 61.43% од вкупната бројка, најмал процент од 1.90% се со

елементарни занимања, 5.71% се невработени, додека 6.67% не се изјасниле за занимањето на таткото.

Табела бр.5 Месечен приход на семејството на детето

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
6000-9000	1	9	4.29	4.59	4.59
9000-12000	2	9	4.29	4.59	9.18
12000-15000	3	15	7.14	7.65	16.84
15000-18.000	4	11	5.24	5.61	22.45
18000-21000	5	19	9.05	9.69	32.14
21000-25000	6	59	28.10	30.10	62.24
25000-30000	7	18	8.57	9.18	71.43
Над 30000	8	47	22.38	23.98	95.41
Не знам	9	9	4.29	4.59	100.00
.	.	14	6.67	Missing	
Вкупно		210	100.0	100.0	

Приходите на семејството се многу значаен фактор во рамките на семејната заедница, па така во криминолошката теорија често се среќава дека во семејствата со ниски примања децата поради ниските примања и недостигот на средства сè повеќе се склони кон сторување имотен криминал (најчесто кражби и грабежи). Од наведените податоци околу примањата на семејството на детето произлегува дека најголем процент од испитаниците, поточно 28.10% се изјасниле дека нивните родители имаат примања од 21.000-25.000, 22.38% се изјасниле дека имаат примања над 30.000 денари месечно, 9.05% одговориле дека примањата на месечно ниво изнесуваат 18.000-21.000, 8.57% одговориле дека имаат примања 25.000-30.000, 4,29% имаат релативно ниски примања од 6000-9000 денари, 4,29% се изјасниле дека имаат примања од 9000-12.000 денари, 5.27% од вкупните испитаници одговориле дека месечните примања изнесуваат 15.000-18.000 денари, 4.29% немаат информации околу примањата на нивните родители и 6.67% не се изјасниле околу примањата на нивните родители.

Табела бр. 6 Степен на школска подготовка на мајката

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Основно образование	1	61	29.05	31.12	31.12
Средно образование	2	81	38.57	41.33	72.45
Виша школска подготовка	3	16	7.62	8.16	80.61
Високо образование	4	28	13.33	14.29	94.90
Магистер на науки	5	8	3.81	4.08	98.98
Доктор на науки	6	2	.95	1.02	100.00
.	.	14	6.67	Missing	
Вкупно		210	100.0	100.0	

Во врска со образовниот степен на мајката, испитаниците одговориле дека 29.05% се со завршено основно образование, 38.57% се со завршено средно образование, 7.62% од вкупниот број се со завршена виша школска подготовка, 13.33% се со високо образование, 0,95% имаат степен на магистер на науки, 0.95% се доктори на науки и 6.67% не се изјасниле околу образованието на мајката.

Табела бр. 7 Степен на школска подготовка на таткото

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Основно образование	1	23	10.95	11.73	11.73
Средно образование	2	103	49.05	52.55	64.29
Виша школска подготовка	3	13	6.19	6.63	70.92
Високо образование	4	40	19.05	20.41	91.33
Магистер на науки	5	9	4.29	4.59	95.92
Доктор на науки	6	8	3.81	4.08	100.00
.	.	14	6.67	Missing	
Вкупно		210	100.0	100.0	

Според податоците произлегува дека 10.95% се со завршено основно образование, најголем процент од вкупно 49.05% се со завршено средно образование, 6.19% со виша школска подготовка, 19.05% со високо образование, 4.25% се магистри на науки и конечно 3.81% се доктори на науки.

Табела бр. 8 Етничка припадност на мајката и таткото

Мајката

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Македонка	1	44	20.95	20.95	20.95
Албанка	2	120	57.14	57.14	78.10
Турчинка	3	24	11.43	11.43	89.52
Босанка	6	7	3.33	3.33	92.86
Ромка	7	15	7.14	7.14	100.00
Вкупно		210	100.0	100.0	

Таткото

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Македонец	1	42	20.00	20.00	20.00
Албанец	2	110	52.38	52.38	72.38
Турчин	3	29	13.81	13.81	86.19
Србин	4	2	.95	.95	87.14
Влав	5	1	.48	.48	87.62
Бошњак	6	8	3.81	3.81	91.43
Ром	7	18	8.57	8.57	100.00
Вкупно		210	100.0	100.0	

Етничката припадност на мајката и таткото се следната демографска карактеристика, така, што се однесува до податоците за етничката припадност на мајките: 20.95% се Македонки, 57.14% се Албанки, 11.43% се Турчинки, 3.33% се изјасниле како Босанки и 7.14% Ромки. Во врска со етничката припадност на татковците: 20% се Македонци, 52.38% Албанци, 13.81% Турци, 0.95% се Срби, 0.48% се Власи, 3.81% се изјасниле како Бошњаци и 8.57% се од ромската припадност.

Изнесените податоци околу демографските карактеристики на деца неделиквенти во врска со пол, возраст, етничка припадност, приходи, занимање на мајката и таткото, степенот на образование на мајката и таткото ќе служат како важни точки за прикажување на состојбата на децата од различна возраст, семејна структура, етничка припадност и примања и влијанието на слободното време врз нив, поточно ќе бидат прикажани повеќе табели со цел да покажеме каква е состојбата на секоја наведена група околу користењето на слободно време.

За да се постигне целта и да се прикаже дали слободното време на вистина претставува ризичен фактор ќе се прикажат повеќе соодветни вкрстувања, со кои ќе го добиеме коефициентот на корелација, меѓусебниот степен на јачина меѓу вкрстувањата, а

оттука и докажување на поставените поединечни подхипотези во рамките на ова емпириско истражување

2. Вкрстувања, коефициенти на корелација и тестирање на хипотези

1) Дали излегувањето во вечерните часови во текот на неделата влијае врз учеството во тепачки во слободното време на децата неделиквенти?“

Податоците кои произлегуваат од добиените одговори се непараметриски. Ваквиот заклучок следува по тестирањето за утврдување нормалноста на дистрибуција со помош на примена на Колмогоров-Смирнов тест на нормалност.

Табела бр.1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Колку често излегувате во вечерните часови во текот на неделата	Во текот на слободното време учествувам во тепачки
N		210	210
Normal Parameters	Mean	3.46	1.47
	Std. Deviation	1.96	.85
Most Extreme Differences	Absolute	.25	.41
	Positive	.25	.41
	Negative	-.11	-.29
Kolmogorov-Smirnov Z		3.69	5.88
Asymp. Sig. (2-tailed)		.000	.000

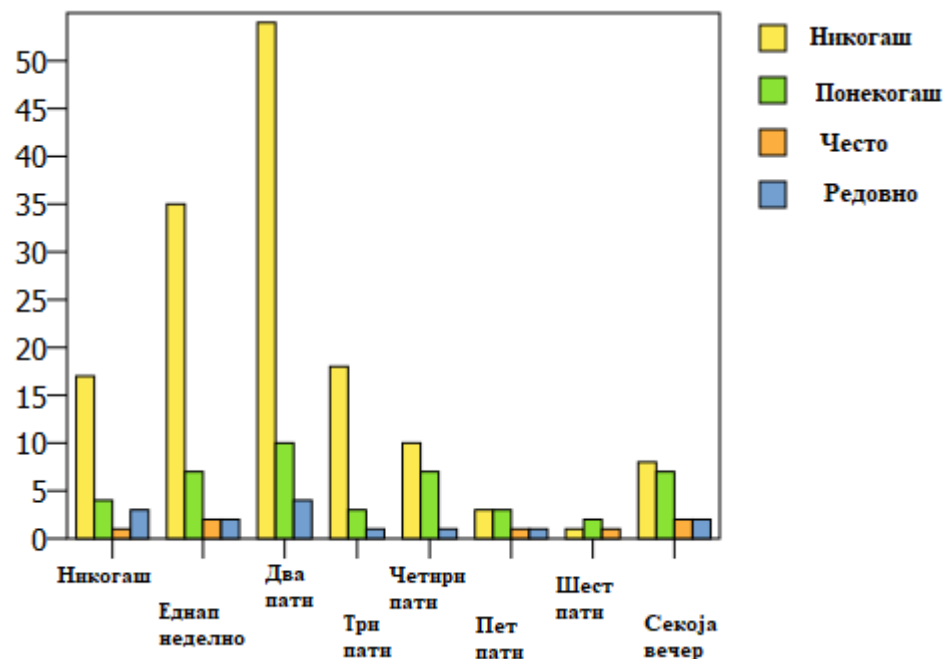
Вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест, прикажана во табелата бр. 1 е пониска од 0,05 со што може да заклучиме дека кај податоците има отсуство од нормална дистрибуција. Со цел да го елаборираме влијанието на слободното време врз малолетничката деликвенција со посебен осврт кон деца неделиквенти и деликвенти, ќе се земаат предвид неколку карактеристики кои се врзани со слободното време, па оттука да потенцираме дека ќе прикажеме девет вкрстувања со цел да се објасни влијанието на слободното време како криминоген фактор.

Со интерпретација на вредностите на коефициентите Spearman кој се користи за непараметриски податоци се опишува врската меѓу првото вкрстување: „**дали излегувањето во вечерните часови во текот на неделата влијае врз учеството во тепачки во слободното време на децата неделиквенти**“. За да дадеме целосен и прецизен

податок на првото вкрстување ќе ги прикажеме процентите со цел да утврдиме каква е меѓусебната врска.

Табела бр. 2 Дали излегувањето во вечерните часови во текот на неделата влијае врз учеството во тепачки во слободното време на децата неделиквенти

Колку често излегувате во вечерните часови во текот на неделата	Во текот на слободното време учествувам во тепачки				
	Никогаш	Понекогаш	Често	Редовно	Вкупно
Никогаш не излегувам навечер	17.00 68.00% 11.64% 8.10%	4.00 16.00% 9.30% 1.90%	1.00 4.00% 14.29% .48%	3.00 12.00% 21.43% 1.43%	25.00 100.00% 11.90% 11.90%
Еднаш неделно	35.00 76.09% 23.97% 16.67%	7.00 15.22% 16.28% 3.33%	2.00 4.35% 28.57% .95%	2.00 4.35% 14.29% .95%	46.00 100.00% 21.90% 21.90%
Два пати неделно	54.00 79.41% 36.99% 25.71%	10.00% 14.71% 23.26% 4.76%	.00 .00% .00% .00%	4.00 5.88% 28.57% 1.90%	68.00 100.00% 32.38% 32.38%
Три пати неделно	18.00 81.82% 12.33% 8.57%	3.00 13.64% 6.98% 1.43%	.00 .00% .00% .00%	1.00 4.55% 7.14% .48%	22.00 100.00% 10.48% 10.48%
Четири пати неделно	10.00 55.56% 6.85% 4.76%	7.00 38.89% 16.28% 3.33%	.00 .00% .00% .00%	1.00 5.56% 7.14% .48%	18.00 100.00% 8.57% 8.57%
Пет пати неделно	3.00 37.50% 2.05% 1.43%	3.00 37.50% 6.98% 1.43%	1.00 12.50% 14.29% .48%	1.00 12.50% 7.14% .48%	8.00 100.00% 3.81% 3.81%
Шест пати неделно	1.00 25.00% .68% .48%	2.00 50.00% 4.65% .95%	1.00 25.00% 14.29% .48%	.00 .00% .00% .00%	4.00 100.00% 1.90% 1.90%
Секоја вечер	8.00 42.11% 5.48% 3.81%	7.00 36.84% 16.28% 3.33%	2.00 10.53% 28.57% .95%	2.00 10.53% 14.53% .95%	19.00 100.00% 9.05% 9.05%
Вкупно	146.00 69.52% 100.00% 69.52%	43.00 20.48% 100.00% 20.48%	7.00 3.33% 100.00% 20.48%	14.00 6.67% 100.00% 6.67%	210.00 100.00% 100.00% 100.00%

Од табелата бр. 2 произлегува дека децата што никогаш не излегувале навечер 68% никогаш не учествувале во тепачки, 16% во текот на слободното време понекогаш учествувале во тепачки, 4% често учествувале и 12% од испитаниците редовно учествувале во тепачки. Од податоците може да тврдиме дека децата што на неделно ниво во текот на вечерните часови излегувале повеќе од четири пати повеќе се склони кон тепачки, така децата кои излегувале пет пати неделно 37.50% од вкупната бројка никогаш не учествувале во тепачка, 37.50% понекогаш учествувале во тепачка, 12.50% често учествувале во тепачка и 12.50% редовно учествувале во тепачка.

Што се однесува до децата кои излегувале секоја вечер во вечерните часови, зачудува фактот што 42.11% никогаш не учествувале во тепачка, 36.84% понекогаш учествувале, 10.53% често учествувале и 10.53% редовно учествувале во тепачки.

Од прикажаните податоци во табела бр. 2 кои ги добивме со вкрстување на двете прашања и дадените одговори очигледно е дека постои врска меѓу излегувањето во вечерните часови во текот на неделата и влијанието врз учеството во тепачки во слободното време, за да го утврдиме интензитетот на врската меѓу излегувањето на вечерните часови во текот на неделата и учеството во тепачки во слободно време ќе го прикажеме коефициентот на корелација.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

Category	Statistic	Value	Asymp. Std. Error	Approx. T	Approx. Sig.
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.16	.07	2.40	
Interval by Interval	Pearson's R	.17	.08	2.45	
N of Valid Cases		210			

Коефициентот на корелација (Spearman Correlation) изнесува 0,16 и согласно добиените резултати може дека да заклучиме дека оваа врска е позитивна, но со многу слаба корелација⁵²³ односно влијанието на излегувањето во вечерните часови во текот на неделата врз учеството во тепачки во слободното време е позитивна, значи има влијание но влијанието е многу слабо.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Во рамките на инференцијалната статистика, за тестирањето на хипотезите го користиме Хи-квадрат тестот. За целите на ова емпириско истражување се тестираа следните нулта/алтернативна хипотези:

Хипотеза бр.1

- H_0 : Не постои влијание на излегувањето во вечерните часови врз учеството во тепачки во слободното време
- H_1 : Постои влијание на излегувањето во вечерните часови врз учеството во тепачки во слободното време

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 1

Chi-square tests.

Statistic	Value	df	Asymp. Sig. (2-tailed)
Pearson Chi-Square	34.54	21	.032
Likelihood Ratio	32.21	21	.056
Linear-by-Linear Association	5.86	1	.016
N of Valid Cases	210		

⁵²³ Вредностите на корелација се движат на следниот начин:

0-0.19: многу слаба корелација;

0.20-0.39: слаба корелација;

0.40-0.59: умерена корелација;

0.60-0.79: силна корелација;

0.80-1 многу силна корелација

Анализата на добиените резултати со помош на Хи-квадрат тестот укажа на фактот дека вредноста Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е пониска од 0,05 со што се прифаќа алтернативната хипотеза и може да заклучиме дека постои влијание на излегувањето во вечерните часови врз учеството во тепачки во слободното време на децата неделиквенти во Македонија.⁵²⁴

2) „Дали користењето на слободното време преку викенд влијае врз консумирањето на алкохол кај децата неделиквенти?“

Табела бр. 1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Колку часа поминувате надвор за време на викенд	Дали и колку често консумирате алкохол
N		210	210
Normal Parameters	Mean	3.43	2.42
	Std. Deviation	1.65	2.46
Most Extreme Differences	Absolute	.17	.39
	Positive	.13	.39
	Negative	-.17	-.28
Kolmogorov-Smirnov Z		2.51	5.64
Asymp. Sig. (2-tailed)		.000	.000

Вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест, прикажана во табелата бр. 1 е пониска од 0,05. Наведената табела за понатамошната систематизација и елаборирање на проблематиката е од клучно значење, поточно без проверка на дистрибуцијата на добиените податоци не би можеле да добиеме точни резултати во следните чекори, така пред секое вкрстување задолжително е прикажување на дистрибуцијата на податоците.

Со интерпретација на вредностите на коефициентите Spearman ќе го опишеме второто вкрстување, поточно **„дали користењето на слободното време преку викенд влијае врз консумирањето на алкохол кај децата неделиквенти“**. За да добиеме прецизни податоци во табелата број 2 ќе ги прикажеме прецизно добиените апсолутни и

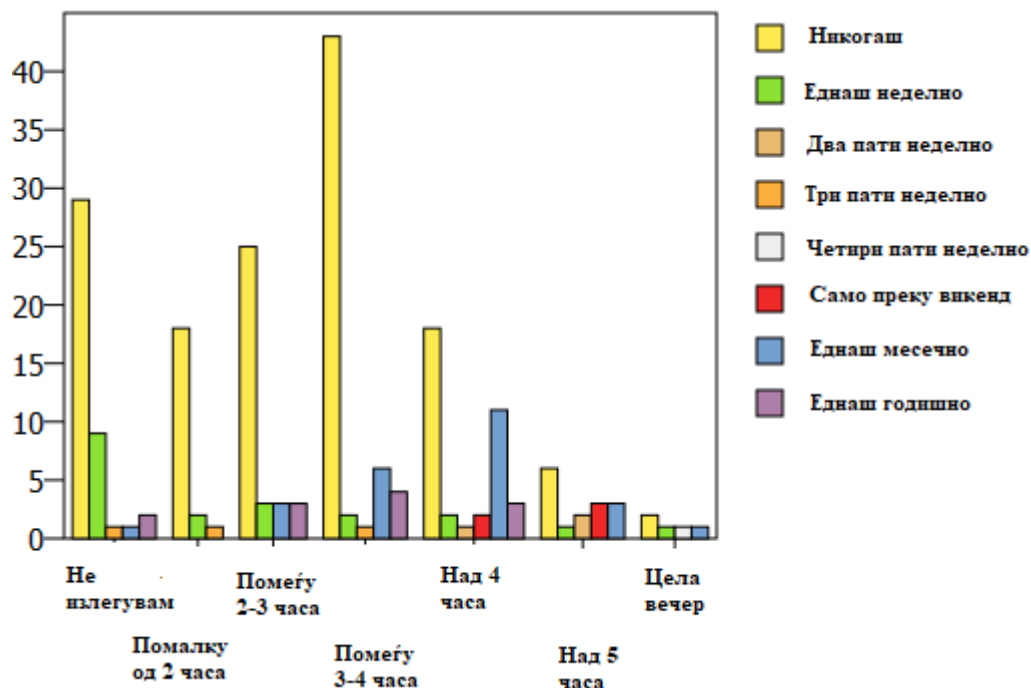
⁵²⁴Доколку вредноста Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е пониска од 0,05 се прифаќа алтернативната хипотеза, ако вредноста Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е повисока од 0,05 во тој случај се прифаќа нулта хипотеза.

релативни бројки кои произлегуваат од анкетниот прашалник наменет за деца невеликвенти во Македонија.

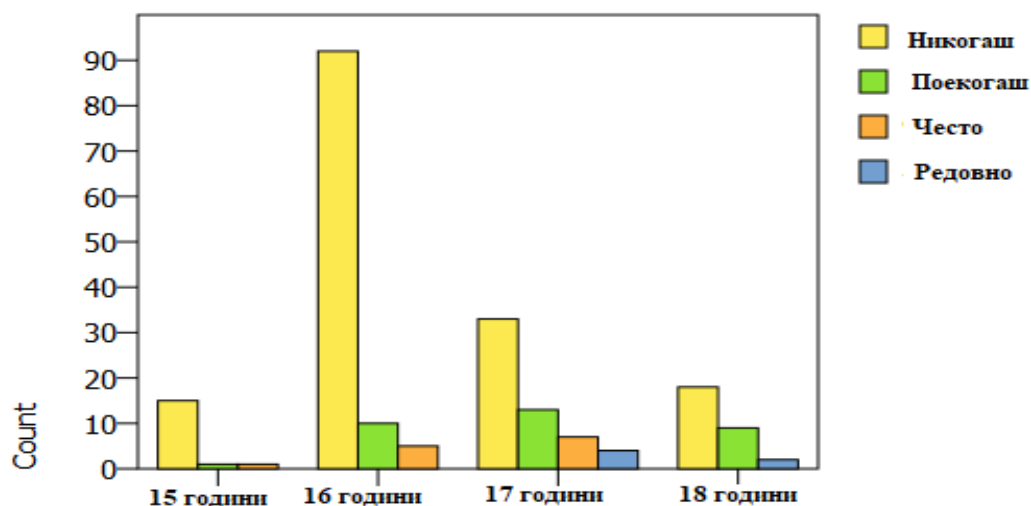
Табела бр. 2 Дали користењето на слободното време преку викенд влијае врз консумирањето на алкохол кај децата невеликвенти

Колку часа поминуваат надвор за време на викенд	Дали и колку често консумираат алкохол								
	Никогаш не консумирам	Еднаш неделно	Два пати неделно	Три пати неделно	Четири пати неделно	Само преку викенд	Еднаш месечно	Еднаш годишно	Вкупно
Не излегувам навечер за време на викенд	29.00 69.05% 20.57% 13.81%	9.00 21.43% 45.00% 4.29%	.00 .00% .00% .00%	1.00 2.38% 33.33% .48%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	1.00 2.38% 4.00% .48%	2.00 4.76% 16.67% .95%	42.00 100.00% 20.00% 20.00%
Помалку од два часа	18.00 85.71% 12.77% 8.57%	2.00 9.52% 10.00% .95%	.00 .00% .00% .00%	1.00 4.76% 33.33% .48%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	21.00 100.00% 10.00% 10.00%
Помеѓу 2-3 часа	25.00 73.53% 17.73% 11.90%	3.00 8.82% 15.00% 1.43%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	3.00 8.82% 12.00% 1.43%	3.00 8.82% 25.00% 1.43%	34.00 100.00% 16.19% 16.19%
Помеѓу 3-4 часа	43.00 67.79% 30.50% 20.48%	2.00 3.57% 10.00% .95%	.00 .00% .00% .00%	1.00 1.79% 33.33% .48%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	6.00 10.71% 24.00% 2.86%	4.00 7.14% 33.33% 1.90%	56.00 100.00% 26.67% 26.67%
Над четири часа	18.00 48.65% 12.77% 8.57%	2.00 5.41% 10.00% .95%	1.00 2.70% 33.33% .48%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	2.00 5.41% 40.00% .95%	11.00 29.73% 44.0% 5.24%	3.00 8.11% 25.00% 1.43%	37.00 100.00% 17.62% 17.62%
Над пет часа	6.00 40.00% 4.26% 2.86%	1.00 6.67% 5.00% .48%	2.00 13.33% 66.67% .95%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	3.00 20.00% 60.00% 1.43%	3.00 20.00% 12.00% 1.43%	.00 .00% .00% .00%	15.00 100.00% 7.14% 7.14%
Цела вечер	2.00 40.00% 1.42% .95%	1.00 20.00% 5.00% .48%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	1.00 20.00% 100.00% .48%	.00 .00% .00% .00%	1.00 20.00% 4.00% .48%	.00 .00% .00% .00%	5.00 100.00% 2.38% 2.38%
Вкупно	141.00 67.14% 100.00% 67.14%	20.00 9.52% 100.00% 9.52%	3.00 1.43% 100.00% 1.43%	3.00 1.43% 100.00% 1.43%	1.00 .48% 100.00% .48%	5.00 2.38% 100.00% 2.38%	25.00 11.90% 100.00% 11.90%	12.00 5.71% 100.00% 5.71%	210.00 100.00% 100.00% 100.00%

Од табелата бр. 2 произлегува дека 69.5% од децата кои не излегувале навечер за време на викенд никогаш не консумирале алкохол, 21.43% консумирале еднаш неделно и 2.38% еднаш месечно. Децата кои за време на викенд излегувале помалку од два часа 85.71% никогаш не консумирале алкохол, 9.52% еднаш месечно и 4.76% три пати неделно користеле алкохол. Состојбата кај децата кои за време на викенд излегувале од 2-3 часа произлегува дека 73.53% никогаш не консумирале алкохол за време на викенд, 8.82% користеле алкохол еднаш неделно, 8.82% еднаш месечно и конечно, 8.82% еднаш годишно консумирале алкохол. 76.79% од децата неделиквенти кои преку викенд излегувале од 3-4 часа никогаш не користеле алкохол, 3.57% користеле еднаш неделно, 1.79% три пати неделно, 10.71% користеле еднаш месечно и конечно 7.14% користеле алкохол еднаш годишно. Кај децата кои за време на викенд минувале над четири часа надвор од нивните домови 40% никогаш не консумирале алкохол за време на викенд, 5.41% консумирале алкохол еднаш неделно, 2.70% консумирале алкохол два пати неделно со што може да се заклучи дека состојбата е алармантна и многу сериозна за вовлекување на детето во алкохолизам имајќи го предвид фактот дека станува збор за деца, 5.41% се изјасниле дека консумирале алкохол исклучиво преку викенд, 29.73% консумирале еднаш месечно и 8.11% еднаш годишно. Состојбата со децата кои своето слободно време за време на викенд го минуваат надвор повеќе од пет часа не е поразлична од претходната категорија, така 40% од испитаниците никогаш не пробале алкохол, 6,67% користеле алкохол еднаш неделно, 13.33% два пати неделно, 20% само преку викенд и 20% еднаш месечно. Последната категорија се однесува на деца кои се цела вечер надвор за време на викенд, така 40 % од нив никогаш не користеле алкохол, 20% консумирале алкохол еднаш неделно, 20% четири пати неделно и 20% еднаш месечно.

Со право во контекст на овие податоци се поставува прашањето на која возраст испитаниците најчесто конзумираат алкохол? Според нашите податоци произлегува следното:

Согласно прикажаниот графикон и претходно изнесените резултати т.е. податоци од спроведената анкета произлегува дека децата на возраст од 17 години најчесто за време на викенд конзумираат алкохол, но сепак не би можеле да констатираме дека во другите возрастни групи состојбата е задоволителна прво поради нивната возраст а второ поради

забраната за продажба, како и служење алкохол на деца под 18 години. Од образложените податоци како и прикажаниот графикон околу возраста на децата и консумирањето алкохол, повеќе од јасно е дека постои значајна врска со користењето на слободното време преку викенд надвор од домот на детето со консумирањето на алкохол. За да ја покажеме јачината ќе ги прикажеме податоците од коефициентот на корелација меѓу двете врски.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

<i>Category</i>	<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error</i>	<i>Approx. T</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.23	.07	3.42	
Interval by Interval	Pearson's R	.27	.06	4.10	
N of Valid Cases		210			

Коефициентот на корелација (Spearman Correlation) изнесува 0,23 според добиените резултати може дека да заклучиме дека оваа врска е позитивна согласно параметрите за јачина изнесува слаба корелација, со други зборови добивме позитивна врска и оттука користењето на слободното време преку викенд влијае врз консумирањето алкохол кај децата неделиквенти но со слаба корелација.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

За тестирањето на хипотезите повторно го користиме Хи-квадрат тестот. За целите на ова емпириско истражување се тестираа следните нулта/алтернативна хипотези:

Хипотеза бр.2

- H_0 : Не постои влијание на користењето на слободното време преку викенд врз консумирањето на алкохол
- H_1 : Постои влијание на користењето на слободното време преку викенд врз консумирањето на алкохол

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 2

Chi-square tests.

<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>df</i>	<i>Asymp. Sig. (2-tailed)</i>
Pearson Chi-Square	123.00	42	.000
Likelihood Ratio	76.71	42	.001
Linear-by-Linear Association	15.65	1	.000
N of Valid Cases	210		

Анализата на добиените резултати со помош на Хи-квадрат тестот укажа на фактот дека вредноста Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е пониска од 0,05 со што се прифаќа алтернативната хипотеза и може да заклучиме дека постои влијание на користењето на слободното време преку викенд врз консумирањето на алкохол

3) Дали слободното време после училиште влијае врз користење на интернет кај децата неделиквенти?

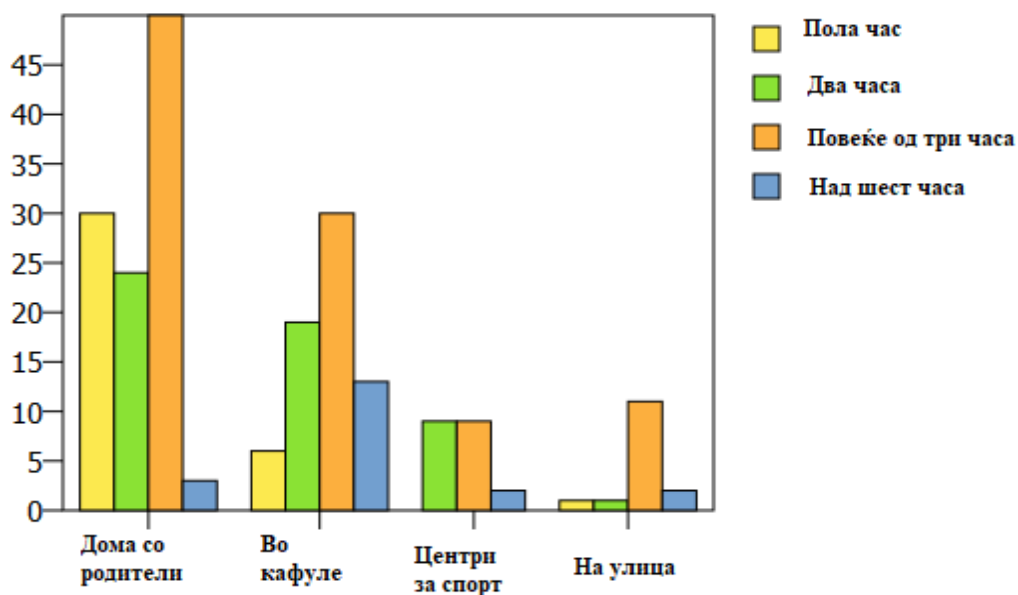
Табела бр.1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Каде најчесто го поминуваат слободното време после училиште	Колку часа минувате на интернет
N		210	210
Normal Parameters	Mean	1.73	2.49
	Std. Deviation	.91	.89
Most Extreme Differences	Absolute	.30	.29
	Positive	.30	.19
	Negative	-.21	-.29
Kolmogorov-Smirnov Z		4.33	4.16
Asymp. Sig. (2-tailed)		.000	.000

Како и во претходните анализи пред да го објасниме меѓусебното влијание и јачина, прво мора да ја провериме вредноста на Колмогоров-Смирнов тест на нормалност, податоците ни се повторно непараметриски, и имајќи ги предвид добиените вредности утврдуваме дека вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) прикажана во табелата бр. 1 е пониска од 0,05. Во следниот чекор ќе го прикажеме вкрстувањето и меѓусебната јачина. Со интерпретација на вредностите на коефициентите Spearman ќе го опишеме четвртото вкрстување кое гласи: „дали слободното време после училиште влијае врз прекумерно користење на интернет?“ Во табелата број 2 следуваат податоците од вкрстувањето и нивната интерпретација.

Табела бр. 2 Дали слободното време после училиште влијае врз користење на интернет?

Каде најчесто го поминувате слободното време после училиште	Колку часа минувате на интернет				
	Пола час	Два часа	Повеќе од три часа	Над шест часа	Вкупно
Дома со моите родители	30.00 28.04% 81.08% 14.29%	24.00 22.43% 45.28% 11.43%	50.00 46.73% 50.00% 23.81%	3.00 2.80% 15.00% 1.43%	107.00 100.00% 50.95% 50.95%
Во кафуле	6.00 8.82% 16.22% 2.86%	19.00 27.94% 35.85% 9.05%	30.00 44.12% 30.00% 14.29%	13.00 19.12% 65.00% 6.19%	68.00 100.00% 32.38% 32.38%
Во центри за спорт и рекреација	.00 .00% .00% .00%	9.00 45.00% 16.98% 4.29%	9.00 45.00% 9.00% 4.29%	2.00 10.00% 10.00% .95%	20.00 100.00% 9.52% 9.52%
На улица	1.00 6.67% 2.70% .48%	1.00 6.67% 1.89% .48%	114.00 73.33% 11.00% 5.24%	2.00 13.33% 10.00% .95%	15.00 100.00% 7.14% 7.14%
Вкупно	37.00 17.62% 100.00% 17.62%	53.00 25.24% 100.00% 25.24%	100.00 47.62% 100.00% 47.62%	20.00 9.52% 100.00% 9.52%	210.00 100.00% 100.00% 100.00%

Од добиените податоци, приложени во табела број 2 произлегува дека децата кои слободното време по училиште го минувале дома со нивните родители, најголем процент

од 46.73% минувале повеќе од три часа на интернет по училиште додека само 2.80% одговориле дека по училиште на интернет минувале повеќе од шест часа. Втората категорија се деца кои слободното време по училиште го минувале во кафуле, од вкупниот број на втората категорија, највисок процент со 44.12% ги издвојуваме децата кои повеќе од три часа минувале на интернет по училишното време, во оваа категорија најмалата вредност од 8.82% изнесуваат децата кои дневно по училиште 30 минути користат интернет додека се дружат во кафуле.

Од истата категорија за разлика од претходната 19.12% од децата неделиквенти се изјасниле дека по училиште додека го минуваат времето во кафуле, користат интернет повеќе од 6 часа. Следната категорија се деца кои по школо слободното време го минувале во центри за спорт и рекреација 45% од вкупниот број по училиште користеле интернет два часа, 45% над три часа и 10% над шест часа и конечно последната категорија на деца се деца кои слободното време по училиште го минувале на улица, од вкупниот број на испитаници деца неделиквенти најголем процент од 73.33% се изјасниле дека дневно користеле интернет над три часа 13.33% над шест часа и најмал процент е забележано кај децата кои дневно користеле интернет половина час и два часа со вкупно по 6.67%. Ако ги споредиме сите четири категории произлегува дека децата кои постојано по училиште се на улица и во кафуле истовремено и најмногу користат интернет по училиште, оттука уште еднаш се докажува тезата дека непродуктивното користење на слободното време по училиште (според нашето истражување во кафуле или на улица) претставува сериозен ризик фактор за деликвентните активности кои можат да се јават во иднина кај детето.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

<i>Category</i>	<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error</i>	<i>Approx. T</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.30	.06	4.52	
Interval by Interval	Pearson's R	.30	.06	4.56	
N of Valid Cases		210			

Коефициентот на корелација (Spearman Correlation) изнесува 0,30 што означува дека оваа врска е позитивна и согласно параметрите за јачина изнесува слаба корелација, со други зборови добивме позитивна врска од направеното вкрстување меѓу слободното време по училиште и користењето на интернет од страна на деца неделиквети во Македонија.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

За тестирањето на хипотезите како и претходно ќе го користиме Хи-квадрат тестот, со тестирање на следните нулта/алтернативна хипотези:

Хипотеза бр.3

- H_0 : Не постои влијание на слободното време по училиште врз користење на интернет
- H_1 : Постои влијание на слободното време по училиште врз користење на интернет

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 3

Chi-square tests.

Statistic	Value	df	Asymp. Sig. (2-tailed)
Pearson Chi-Square	31.81	18	.023
Likelihood Ratio	33.29	18	.015
Linear-by-Linear Association	19.01	1	.000
N of Valid Cases	210		

Од добиените резултати со помош на Хи-квадрат тестот укажавме на фактот дека вредноста Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е пониска од 0,05 со што се прифаќа алтернативната хипотеза, оттука заклучуваме дека постои влијание на слободното време по училиште врз користење на интернет од страна на деца неделиквенти.

4) Дали консумирањето на алкохол од страна на деца неделиквенти влијае врз правење на нелегални работи?

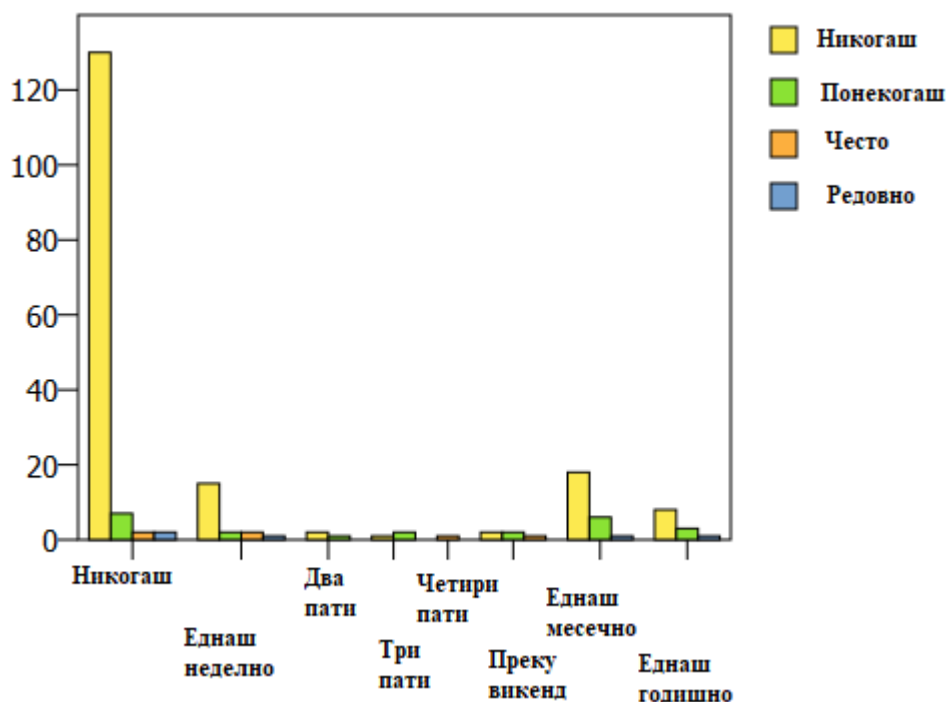
Табела бр.1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Дали и колку често консумирате алкохол	Во текот на слободното време правите нелегални работи
N		210	210
Normal Parameters	Mean	2.42	1.24
	Std. Deviation	2.46	.62
Most Extreme Differences	Absolute	.39	.49
	Positive	.39	.49
	Negative	-.28	-.35
Kolmogorov-Smirnov Z		5.64	7.07
Asymp. Sig. (2-tailed)		.000	.000

Во горенаведената табела број 1 ги прикажавме податоците од Колмогоров-Смирнов тест на нормалност, за да може да преминеме на вториот чекор, поточно да утврдиме дали консумирањето алкохол од страна на деца влијае или не влијае врз правење нелегални активности. Како и во претходните прикажани тестови на нормалност, така и во овој тест вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест е пониска од 0,05.

Табела бр. 2 Дали консумирањето на алкохол од страна на деца неделиквенти влијае врз правење на нелегални работи?

Дали и колку често консумирате алкохол	Во текот на алободното време правам нелегални работи				
	Никогаш	Понекогаш	Често	Редовно	Вкупно
Никогаш не консумирам	130.00	7.00	2.00	2.00	141.00
	92.20%	4.96%	1.42%	1.42%	100.00%
	73.86%	30.43%	33.33%	40.00%	67.14%
	61.90%	3.33%	.95%	.95%	67.14%
Еднаш неделно	15.00	2.00	2.00	1.00	20.00%
	75.00%	10.00%	10.00%	5.00%	100.00%
	8.52%	8.70%	33.33%	20.00%	9.52%
	7.14%	.95%	.95%	.48%	9.52%
Два пати неделно	2.00	1.00	.00	.00	3.00
	66.67%	33.33%	.00%	.00%	100.00%
	1.14%	4.35%	.00%	.00%	1.43%
	.95%	.48%	.00%	.00%	1.43%
Три пати неделно	1.00	2.00	.00	.00	3.00
	33.33%	66.67%	.00%	.00%	100.00%
	.57%	8.70%	.00%	.00%	1.43%
	.48%	.95%	.00%	.00%	1.43%
Четири пати неделно	.00	.00	1.00	.00	1.00
	.00%	.00%	100.00%	.00%	100.00%
	.00%	.00%	16.67%	.00%	.48%
	.00%	.00%	.48%	.00%	.48%
Само преку викенд	2.00	2.00	1.00	.00	5.00
	40.00%	40.00%	20.00%	.00%	100.00%
	1.14%	8.70%	16.67%	.00%	2.38%
	.95%	.95%	.48%	.00%	2.38%
Еднаш месечно	18.00	6.00	.00	1.00	25.00
	72.00%	24.00%	.00%	4.00%	100.00%
	10.23%	26.09%	.00%	20.00%	11.90%
	8.57%	2.86%	.00%	.48%	11.90%
Еднаш годишно	8.00	3.00	.00	1.00	12.00
	66.67%	25.00%	.00%	8.33%	100.00%
	4.55%	13.04%	.00%	20.00%	5.71%
	3.81%	1.43%	.00%	.48%	5.71%
Вкупно	176.00	23.00	6.00	5.00	210.00
	83.81%	10.95%	2.86%	2.38%	100.00%
	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
	83.81%	10.95%	2.86%	2.38%	100.00%

Согласно добиените податоци од страна на испитаниците кои се прикажани во табелата број 2 за петтото прашање околу влијанието на консумирање алкохол врз правењето нелегални работи, произлегува следното: првата категорија се деца кои никогаш не консумирале алкохол, па така 92.20% од вкупниот број деца испитаници во слободното време никогаш не правеле нелегални активности, 4.96% се изјасниле дека понекогаш правеле нелегални работи, 1.42% често и 1.42% редовно правеле нелегални работи иако никогаш не консумирале алкохол.

Втората категорија ги сочинува децата кои еднаш неделно користеле алкохол, па така имајќи го предвид овој факт треба да потенцираме дека истата претставува опасна појава и сериозен ризик за развојот на детето. Од наведените податоци 75% од вкупната бројка никогаш не направиле нелегални работи, 10% се изјасниле дека понекогаш правеле нелегални работи иако се свесни дека тие активности претставуваат кршење на законот, 10% често и 5% редовно се бавеле со нелегални активности.

Во табелата јасно се забележува дека во делот каде што има повеќе пати во неделата користење алкохол, процентот на правење нелегални работи сразмерно се зголемува.

Така во третата категорија на деца кои два пати неделно консумирале алкохол има поразлични одговори во однос на нелегалите активности, така 66.67% никогаш не правеле нелегални работи и 33.33% понекогаш правеле нелегални работи.

Четвртата категорија се деца кои три пати неделно консумирале алкохол што укажува на фактот дека состојбата е алармантна, па оттука и потенцијал за вовлекување во алкохолизам, согласно добиените податоци 33.33% никогаш не правеле нелегални работи и 66.67% понекогаш правеле нелегални работи.

Зачудуваат податоците од петтата категорија во која се опфатени децата кои користат алкохол четири пати неделно, што веќе се јавува простор и за поставување на прашањето дали станува збор за деца зависници од алкохол? Секако добиените одговори околу влијанието на користењето на алкохолот врз правење нелегални работи е очекуван, така 100% од испитаниците одговориле дека во текот на слободното време често прават нелегални работи. Како карактеристично кривично дело и процентуално најзастапено меѓу децата деликвенти се имотните кривични дела, па така не се зачудувачки извршените кражби заради купување алкохол од страна на деца зависници, оттука самото вкрстување покажува дека постои навистина тесна врска помеѓу користењето алкохол, а посебно прекумерното користење како што е примерот од петтата категорија на деца неделиквенти.

Шестата категорија ја сочинуваат деца кои консумирале алкохол само преку викенд и оттука за разлика од претходните категории 40% никогаш не правеле нелегални работи, 40% понекогаш и 20% често правеле нелегални активности.

Децата кои еднаш месечно консумирале алкохол 72% од вкупниот број никогаш не правеле нелегални активности, 24% понекогаш и 4% се изјасниле дека редовно правеле нелегални активности и конечно последната категорија се деца кои еднаш годишно (претежно за време на прослави) консумирале алкохол 66.67% никогаш не правеле нелегални активности, 25% понекогаш и 8.33% редовно правеле нелегални работи.

Со цел да ја објасниме јачината на создадената врска, поточно на создаденото вкрстување потребно е дополнително тестирање на јачината за да утврдиме каква е корелацијата: дали е многу слаба, слаба, умерена, силна или многу силна. За да ја утврдиме оваа врска, како и во претходните вкрстувања ќе го прикажеме коефициентот на корелација или позната како Spearman Correlation.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

<i>Category</i>	<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error</i>	<i>Approx. T</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.31	.07	4.78	
Interval by Interval	Pearson's R	.22	.08	3.25	
N of Valid Cases		210			

Коефициентот на корелација (Spearman Correlation) изнесува 0,31 што означува дека оваа врска е позитивна и согласно параметрите за јачина добивме слаба корелација, со други зборови може да констатираме дека консумирањето алкохол влијае врз правењето нелегални дејствија.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хи-квадрат тестот повторно ќе ни служи за тестирање на следните нулта/алтернативна хипотези:

Хипотеза бр.4

- H_0 : Не постои влијание на консумирањето алкохол врз правење нелегални работи
- H_1 : Постои влијание на консумирањето алкохол врз правење нелегални работи

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 4

Chi-square tests.

<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>df</i>	<i>Asymp. Sig. (2-tailed)</i>
Pearson Chi-Square	77.19	21	.000
Likelihood Ratio	40.35	21	.007
Linear-by-Linear Association	10.12	1	.001
N of Valid Cases	210		

Согласно направената анализа од добиените резултати од петтото вкрстување со помош на Хи-квадрат тестот укажавме на фактот дека вредноста Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е пониска од 0,05 во овој случај ја прифаќаме алтернативната хипотеза и заклучуваме дека постои влијание на консумирањето алкохол а посебно и прекумерното користење врз правењето нелегални работи од страна на деца невеликвенти од 15 до 18 - годишна возраст.

5) Дали учеството во малолетнички банди влијае врз изрекување на воспитни мерки?

Табела бр.1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Дали сте биле учесник на некоја банда	Дали ви биле изречени воспитни мерки од страна на суд
N		210	210
Normal Parameters	Mean	1.86	4.85
	Std. Deviation	.35	.72
Most Extreme Differences	Absolute	.52	.54
	Positive	.34	.42
	Negative	-.52	-.54
Kolmogorov-Smirnov Z		7.47	7.77
Asymp. Sig. (2-tailed)		.000	.000

Со прикажување на податоците на Колмогоров-Смирнов тест на нормалност како и во претходните случаи го реализираме првиот чекор за започнување на анализата на добиените податоци. Согласно податоците од тестот прикажан во табела број 1 вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест е пониска од 0,05.

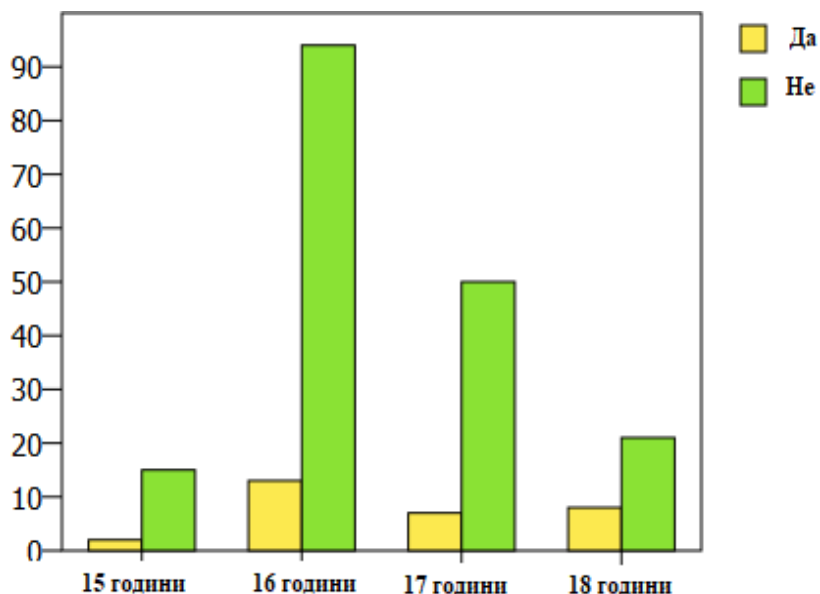
Табела бр.2 Дали учеството во малолетнички банди влијае врз изрекување на воспитни мерки?

Дали сте биле учесник на некоја банда	Дали ви биле изречени воспитни мерки од страна на суд					
	Укор или упатување во центар за деца	Засилен надзор од родител/старател	Засилен надзор од страна на згрижувачко семејство	Засилен надзор од страна на ЦСР	Не	Вкупно
Да	2.00	.00	2.00	1.00	25.00	30.00
	6.67%	.00%	6.67	3.33%	83.33%	100.00%
	33.33%	.00%	100.00%	100.00%	12.50%	14.29%
	.95%	.00%	.95%	.48%	11.90%	14.29%
Не	4.00	1.00	.00	.00	175.00	180.00
	2.22%	.56%	.00%	.00%	97.22%	100.00%
	66.67%	100.00%	.00%	.00%	87.50%	85.71%
	1.90%	.48%	.00%	.00%	83.33%	85.71%
Вкупно	6.00	1.00	2.00	1.00	200.00	210.00
	2.86%	.48%	.95%	.48%	95.24%	100.00%
	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
	2.86%	.48%	.95%	.48%	95.24%	100.00%

Учеството во малолетнички банди во последните неколку години стана сè попопуларна појава со негативен предзнак. Со оглед на овој факт во рамките на анализата на слободното време како криминоген фактор врз малолетничката деликвенција дадовме посебно место и на малолетничките банди со цел да укажеме на фактот дел од децата неделиквенти се членови на малолетнички банди. Пред да го образложиме влијанието на малолетничките банди врз изрекување воспитни мерки, или попрецизно кажано при дескрипција на податоците околу изречените воспитни мерки спрема деца неделиквенти кои биле дел од малолетничка банда, важно е да ги прикажеме и податоците во однос на пол и возраст на лица кои се дел од малолетничките банди. Од вкупно 210 испитаници деца неделиквенти од кои 128 (60.95%) се лица од женски пол и 82 (39.05%) се лица од машки пол одговориле дека: 29.27% од машките лица биле дел од малолетничка банда и 70.73% не биле дел од малолетничка банда. Што се однесува до лицата од женски пол 4.69% биле дел од малолетничка банда и 95.31% никогаш не биле дел од малолетничка банда, оттука исто така произлегува дека стапката на учесниците во малолетнички банди од машки пол согласно спроведената анкета е повисока за разлика од женскиот пол. Кога станува збор за возраста на децата неделиквенти кои биле членови во малолетничките банди, овој факт е од големо значење со цел да се утврди на која возраст стапката е највисока, согласно добиените одговори од произлегува следното:

Возраст	Дали сте биле учесник на некоја банда		
	Да	Не	Вкупно
15 години	2.00	15.00	17.00
	11.76%	88.24%	100.00%
	6.67%	8.33%	8.10%
	.95%	7.14%	8.10%
16 години	13.00	94.00	107.00
	12.15%	87.85%	100.00%
	43.33%	52.22%	50.95%
	6.19%	44.76%	50.95%
17 години	7.00	50.00	57.00
	12.28%	87.72%	100.00%
	23.33%	27.78%	27.14%
	3.33%	23.81%	27.14%
18 години	8.00	21.00	29.00
	27.59%	72.41%	100.00%
	26.67%	11.67%	13.81%
	3.81%	10.00%	13.81%

Вкупно	30.00	180.00	210.00
	14.29%	85.71%	100.00%
	100.00%	100.00%	100.00%
	14.29%	85.71%	100.00%

Најголем процент на учество во малолетнички банди се забележува на 17 (со 12.15% учество) и 18 (27.59%) годишна возраст, но не смееме да поминеме без да ја нагласиме и состојбата на децата на 15 и 16-годишна возраст кои биле дел од малолетничките банди. Имајќи ги предвид податоците од табелата број 2, во која се наведени податоците околу влијанието на малолетничките банди врз изрекување воспитни мерки, произлегува следното: 6.67% од децата кои биле дел од малолетничка банда изречена им е мерка укор или упатување во центар за деца; 6.67% засилен надзор од страна на згрижувачко семејство и 3.33% засилен надзор од страна на центарот за социјална работа, додека децата кои одговориле дека никогаш не биле дел од некоја малолетничка банда, сепак податоците покажуваат дека на 2.22% од децата им биле изречени воспитни мерки укор или упатување во центар за деца и многу мал процент од 0.56% им била изречена воспитна мерка засилен надзор од страна на родител/старател. Оттука ако ги споредиме податоците меѓу децата кои биле членови на малолетничка банда и децата кои воопшто не биле членови на малолетничка банда во однос на изречените воспитни мерки јасно може да се заклучи дека стапката е многу повисока кај децата кои биле членови на банда и секако наведените податоци укажуваат на тоа дека постои

врска меѓу наведеното вкрстување. Со цел да ја објасниме јачината на создадената врска, потребно е да го прикажеме коефициентот на корелација која ќе биде прикажана во табела број 3.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

Category	Statistic	Value	Asymp. Std. Error	Approx. T	Approx. Sig.
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.22	.10	3.32	
Interval by Interval	Pearson's R	.16	.09	2.32	
N of Valid Cases		210			

Коефициентот на корелација (Spearman Correlation) изнесува 0,22 согласно степенувањето оваа врска е позитивна со слаба корелација. Оттука заклучуваме дека постои влијание на учество во малолетнички банди врз изрекување воспитни мерки спрема деца.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.5

- H_0 : Не постои влијание на учество во малолетнички банди врз изрекување воспитни мерки
- H_1 : Постои влијание на учество во малолетнички банди врз изрекување воспитни мерки

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 5

Chi-square tests.

Statistic	Value	df	Asymp. Sig. (2-tailed)
Pearson Chi-Square	20.47	4	.000
Likelihood Ratio	13.90	4	.008
Linear-by-Linear Association	5.29	1	.021
N of Valid Cases	210		

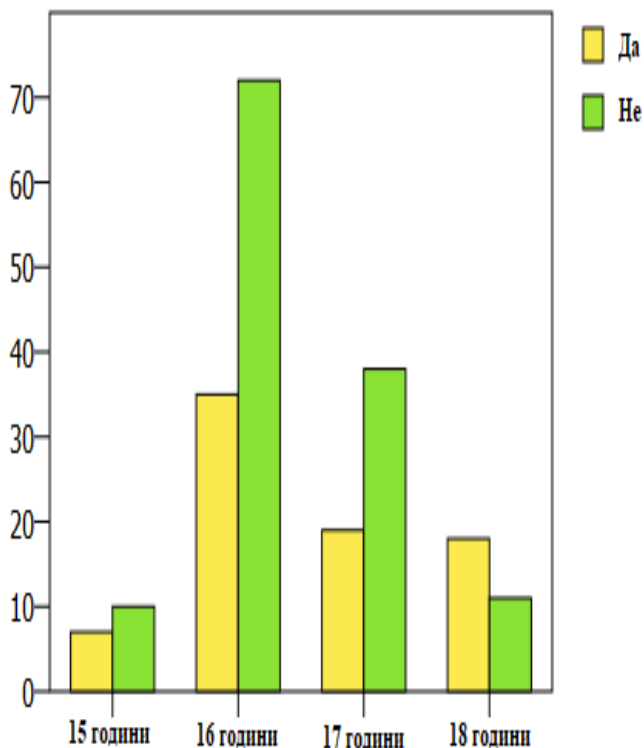
Согласно добиените резултати анализа на податоци од шестото вкрстување со помош на Хи-квадрат тестот укажавме на фактот дека вредноста Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е пониска од 0,05 во овој случај ја прифаќаме алтернативната хипотеза

и заклучуваме дека постои влијание на учество во малолетнички банди врз изрекување воспитни мерки.

6) Дали учеството во тепачки влијае врз изрекување на педагошки мерки ?

Тепачките и насилството меѓу децата од ден на ден покажува поширока распространетост посебно кога станува збор за деца од 15 до 18 -годишна возраст. Причините се од различна природа, некои се врзуваат за родителите кои, исто така, насилно се однесуваат спрема детето, некои фактори се врзуваат врз неконтролата и недоволниот надзор од страна на семејството врз детето, следење насилни содржини на телевизија, насилни видео-игри кои се најраспространети, насилни содржини на интернет и сл. Пред да ги образложиме добиените податоци од вкрстувањето важно е да се прикаже каква е состојбата на децата според годишната возраст кои учествуваат во тепачки?

Возраст	Дали некогаш сте учествувале во тепачка		
	Да	Не	Вкупно
15 години	7.00	10.00	17.00
	41.18%	58.82%	100.00%
	8.86%	7.63%	8.10%
	3.33%	4.76%	8.10%
16 години	35.00	72.00	107.00
	32.71%	67.29%	100.00%
	44.30%	54.96%	50.95%
	16.67%	34.29%	50.95%
17 години	19.00	38.00	57.00
	33.33%	66.67%	100.00%
	24.05%	29.01%	27.17%
	9.05%	18.10%	27.14%
18 години	18.00	11.00	29.00
	62.07%	37.93%	100.00%
	22.78%	8.40%	13.81%
	8.57%	5.24%	13.81%
Вкупно	79.00	131.00	210.00
	37.62%	62.38%	100.00%
	100.00%	100.00%	100.00%
	37.62%	62.38%	100.00%

Од спроведеното истражување и добиените одговори произлегува дека од вкупно 210 испитаници 62.07% се деца на 18- годишна возраст кои учествувале во тепачки, на второ место се деца на 15- годишна возраст со 41.18%, на трето место се деца на 17 години со 33.33% и конечно на четврто место се деца на 16 години кои 32.71% учествувале во тепачки. Од прикажаните податоци произлегува дека сериозен дел од децата имале насилни дејствија со учество во тепачки.

Табела бр.1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

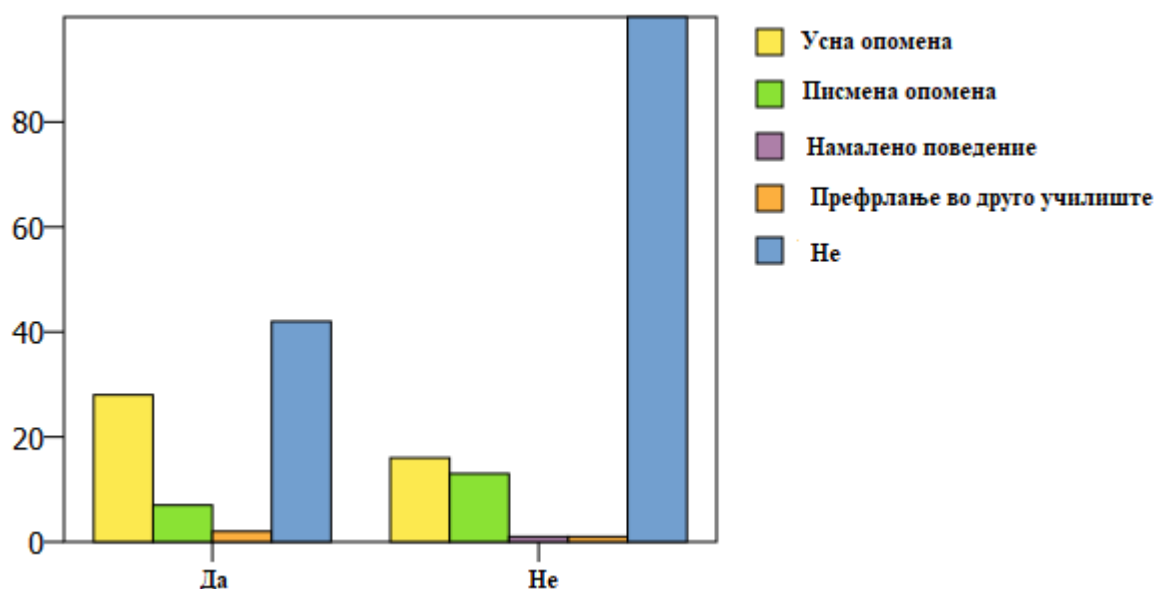
		Дали некогаш сте учествувале во тепачка	Дали ви биле изречени некои педагошки мерки
N		210	210
Normal Parameters	Mean	1.62	4.54
	Std. Deviation	.49	2.17
Most Extreme Differences	Absolute	.40	.43
	Positive	.28	.25
	Negative	-.40	-.43
Kolmogorov-Smirnov Z		5.86	6.16
Asymp. Sig. (2-tailed)		.000	.000

Добиените податоци од тестот прикажан во табела број 1 укажуваат на вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест дека е пониска од 0,05, во овој случај следниот чекор е прикажување на вкрстувањето и тестирање на јачината на корелацијата со користење на Спирман (Spearman Correlation).

Табела бр.2 Дали учеството во тепачки влијае врз изрекување на педагошки мерки

Дали некогаш сте учествувале во тепачка	Дали ви биле изречени педагошки мерки					
	Усна опомена	Писмена опомена	Намалено поведение	Префрлање во друго училиште	Не	Вкупно
Да	28.00	7.00	.00	2.00	42.00	79.00
	35.44%	8.86%	.00%	2.53%	53.16%	100.00%
	63.64%	35.00%	.00%	66.67%	29.58%	37.62%
	13.33%	3.33%	.00%	.95%	20.00%	37.62%
Не	16.00	13.00	1.00	1.00	100.00	131.00
	12.21%	9.92%	.76%	.76%	76.34%	100.00%
	36.36%	65.00%	100.00%	33.33%	70.42%	62.38%
	7.62%	6.19%	.48%	.48%	42.62%	62.38%
Вкупно	44.00	20.00	1.00	3.00	142.00	210.00
	20.95%	9.52%	.48%	1.43%	67.62%	100.00%
	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
	20.95%	9.52%	.48%	1.43%	67.62%	100.00%

Според добиените резултати јасно може да се забележи дека процентот на изрекување педагошки мерки како што се: усна опомена, писмена опомена, намалено поведење и префрлање во друго училиште е повисока кај децата кои учествувале во тепачки за разлика од децата кои одговориле дека никогаш не учествувале во тепачка.

Најголем дел од децата кои учествувале во тепачки на вкупно 53.16% никогаш не им се изречени педагошки мерки од страна на училиштето; на 35.44% поради учество во тепачка изречена им е усна опомена, на 8.86% писмена опомена и на 2.53% префрлање во друго училиште. Од анкетниот прашалник и добиените одговори од страна на испитаниците, добивме податоци дека децата кои не учествувале во тепачки, им биле изречени следните педагошки мерки поради неоправдано изостанување и поради непочитување на куќниот ред на училиштето: на 12.21% им била изречена усна опомена, 9.12% писмена опомена, 0.76% намалено поведење и 0.76% префрлање во друго училиште. Што се однесува до педагошката мерка префрлање во друго оделение, испитаниците одговориле дека не им е изречена таква мерка.

Согласно добиените податоци може да констатираме дека од вкупниот број испитаници 53.16% учествувале во тепачки додека 46.86% не учествувале во тепачки, така процентот на учество на тепачки на децата од 15 до 18 -годишна возраст е повисока од децата кои не учествувале во тепачки, оваа состојба укажува на фактот дека состојбата

околу насилството меѓу децата во средните училишта е навистина алармантна и во Македонија мора да се работи на превентивен план, посебно околу примарната превенција на насилствата меѓу децата со цел да се намали потенцијалот за деликвенција.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

<i>Category</i>	<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error</i>	<i>Approx. T</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.26	.07	3.91	
Interval by Interval	Pearson's R	.25	.07	3.71	
N of Valid Cases		210			

Коефициентот на корелација (Spearman Correlation) изнесува 0,26 согласно скалата за степенување оваа врска е позитивна со слаба корелација. Со други зборови констатираме дека постои врска меѓу учеството во тепачки и изрекувањето педагошки мерки.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.6

- H_0 : Не постои влијание на учеството во тепачки врз изрекување педагошки мерки
- H_1 : Постои влијание на учеството во тепачки врз изрекување педагошки мерки

Со оглед на тоа што претходно беа изнесени сите податоци околу вкрстувањето, јачината на корелацијата, последниот чекор е тестирањето на хипотезата дали постои врска или не. Со цел да ја утврдиме состојбата околу постоење или непостоење на влијание на учеството во тепачки врз изрекувањето на педагошките мерки од страна на училиштето ќе го користиме хи квадрат тестот.

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 6

Chi-square tests.

<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>df</i>	<i>Asymp. Sig. (2-tailed)</i>
Pearson Chi-Square	18.34	4	.001
Likelihood Ratio	18.25	4	.001
Linear-by-Linear Association	12.96	1	.000
N of Valid Cases	210		

Со помош на Хи-квадрат тестот укажавме на фактот дека вредноста Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е пониска од 0,05 во овој случај ја прифаќаме алтернативната хипотеза и заклучуваме дека постои влијание на учеството во тепачки врз изрекување педагошки мерки.

7) Дали постои влијание на слободното време преку викенд врз гледање на телевизија кај децата неделиквенти?

Гледањето телевизија исто како и користењето интернет станува дел од секојдневието на децата, проблемот се јавува токму кога слободното време се користи целосно за гледање телевизија посебно преку викенд, без надзор на родител а посебно кога станува збор за следење насилни содржини. Со цел да се објасни и утврди сериозноста на оваа појава ќе покажеме дали слободното време преку викенд влијае врз времето кое се минува со гледање телевизија од страна на децата.

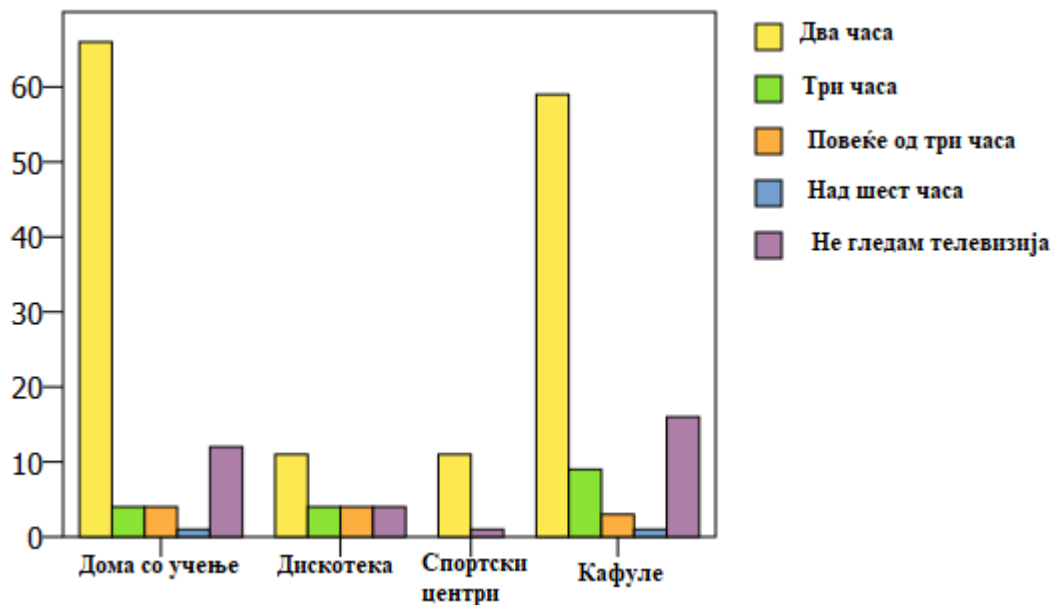
Табела бр.1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Каде најчесто го поминувате вашето слободно време преку викенд	Колку часа минувате гледајќи телевизија
N		210	210
Normal Parameters	Mean	2.48	1.84
	Std. Deviation	1.39	1.48
Most Extreme Differences	Absolute	.28	.42
	Positive	.27	.42
	Negative	-.28	-.28
Kolmogorov-Smirnov Z		4.09	6.02
Asymp. Sig. (2-tailed)		.000	.000

Согласно податоците од тестот прикажан во табела број 1 вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест е пониска од 0,05.

Табела бр.2 Дали постои влијание на слободното време преку викенд врз гледање на телевизија?

Каде најчесто го поминувате вашето слободно време преку викенд	Колку часа минувате гледајќи телевизија					
	Два часа	Три часа	Повеќе од три часа	Над шест часа	Не гледаам телевизија	Вкупно
Дома со учење	66.00 75.86% 44.90% 31.43%	4.00 4.60% 23.53% 1.90%	4.00 4.60% 36.36% 1.90%	1.00 1.15% 50.00% .48%	12.00 13.79% 36.36% 5.71%	87.00 100.00% 41.43% 41.43%
Дискотека	11.00 47.83% 7.48% 5.24%	4.00 17.39% 23.53% 1.90%	4.00 17.39% 36.36% 1.90%	.00 .00% .00% .00%	4.00 17.39% 12.12% 1.90%	23.00 100.00% 10.95% 10.95%
Спортски центри	11.00 91.67% 7.48% 5.24%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	1.00 8.33% 3.03% .48%	12.00 100.00% 5.71% 5.71%
Кафуле	59.00 67.05% 40.14% 28.10%	9.00 10.23% 52.94% 4.29%	3.00 3.41% 27.27% 1.43%	1.00 1.14% 50.00% .48%	16.00 18.18% 48.48% 7.62%	88.0 100.00% 41.90% 41.90%
Вкупно	147 70.00% 100.00% 70.00%	17.00 8.10% 100.00% 8.10%	11.00 5.24% 100.00% 5.24%	2.00 .95% 100.00% 5.24%	33.00 15.71% 100.00% 15.71%	210.00 100.00% 100.00% 100.00%

Во табелата број 2 прикажано е вкрстувањето околу влијанието на слободното време преку викенд врз гледање телевизија, од добиените резултати произлегува следното:

најголем дел од децата кои слободното време преку викенд го минувале со учење 75.86% дневно гледале два часа телевизија, 4.60% три часа, 4.60% повеќе од три часа, 13.79% се изјасниле дека не гледале телевизија, додека најмал процент од 1.15% се деца кои гледале над шест часа телевизија.

Втората категорија ја сочинуваат децата кои слободното време преку викенд го минуваат во дискотеки, од оваа група со највисок процент од 47.83% се изјасниле дека дневно гледале два часа телевизија, 17.39% три часа, 17.39% повеќе од три часа и 17.39% се изјасниле дека не гледале телевизија. Во третата категорија сместени се деца кои слободното време го минувале во спортските центри, така најголем дел од 91.67% гледале два часа дневно телевизија додека 8.33% се изјасниле дека воопшто не гледале телевизија. Последната категорија се децата кои слободното време го минувале во кафуле, така од добиените податоци произлегува дека: 67.05% гледале два часа дневно телевизија, 10.23% три часа, 3.41% три часа, 1.14% над шест часа и конечно 18.18% одговориле дека не гледаале телевизија. Во просек најголем дел од децата одговориле дека дневно гледале два часа телевизија, во контекст на ова секако треба да се потенцира дека широката распространетост на интернетот и страниците на интернет кои овозможуваат поедноставен пристап и достапност до посакуваните содржини ја намалува потребата од гледање телевизија, па не е зачудувачки дека децата земено во просек дневно гледале 2 часа телевизија. Со цел да ја утврдиме меѓусебната јачина на создадената врска, следно треба да ги прикажеме коефициентите на корелација како и степенот на јачина во следната табела бр. 3.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

<i>Category</i>	<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error</i>	<i>Approx. T</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.07	.07	1.03	
Interval by Interval	Pearson's R	.05	.07	.67	
N of Valid Cases		210			

Коефициентот на корелација (Spearman Correlation) изнесува 0,7 согласно степенот на јачина оваа врска е позитивна со многу слаба корелација. Оттука констатираме дека постои врска меѓу слободното време преку вкенд врз гледањето телевизија.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.7

- H_0 : Не постои влијание на слободното време преку викенд врз гледањето телевизија
- H_1 : Постои влијание на слободното време преку викенд врз гледањето телевизија

Со цел да утврдиме која хипотеза ќе биде прифатена, во табелата бр. 4 ќе го прикажеме хи квадрат тестот.

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 7

Chi-square tests.

Statistic	Value	df	Asymp. Sig. (2-tailed)
Pearson Chi-Square	17.34	12	.137
Likelihood Ratio	16.67	12	.162
Linear-by-Linear Association	.45	1	.503
N of Valid Cases	210		

Согласно добиените податоци со Хи-квадрат тестот укажавме на фактот дека вредноста Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е повисока од 0,05 во овој случај ја прифаќаме нулта хипотезата и заклучуваме дека не постои влијание на слободното време преку викенд врз гледањето телевизија.

8) Дали полот влијае врз тепачките кај децата неделиквенти?

Влијанието на полот врз малолетничката деликвенција е една од најчесто истражуваните сегменти во рамките на криминологијата и малолетничкото казнено право. Имајќи ги предвид претходно изнесените податоци околу зголемената стапка на насилството и тепачките посебно во средните училишта, една од истражуваните делови во рамките на ова емпириско истражување е влијанието на полот врз тепачките. Една од главните цели е да утврдиме дали тепачките и насилството сè уште се карактеризираат како машка појава или стапката кај децата од женски пол во однос на учество во тепачки е зголемена. Прво со цел да го утврдиме карактерот на добиените податоци, во табелата број 1 ќе го прикажеме тестот на нормалноста.

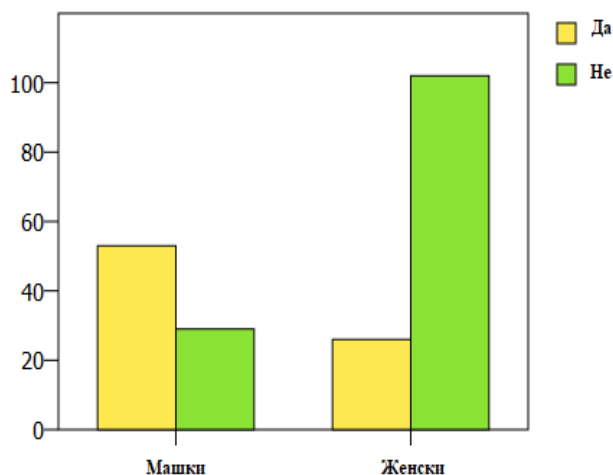
Табела бр. 1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Дали некогаш сте учествувале во тепачка	Пол
N		210	210
Normal Parameters	Mean	1.62	1.61
	Std. Deviation	.49	.49
Most Extreme Differences	Absolute	.40	.40
	Positive	.28	.28
	Negative	-.40	-.40
Kolmogorov-Smirnov Z		5.86	5.76
Asymp. Sig. (2-tailed)		.000	.000

Добиените податоци укажуваат дека вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест е пониска од 0,05.

Табела бр. 2 Дали полот влијае врз тепачките

Пол	Дали некогаш сте учествувале во тепачка		
	Да	Не	Вкупно
Машки	53.00	29.00	82.00
	64.63%	35.37%	100.00%
	67.09%	22.14%	39.05%
	25.24%	13.81%	39.05%
Женски	26/00	102.00	128.00
	20.31%	79.69%	100.00%
	32.91%	77.86%	60.95%
	12.38%	48.57%	60.95%
Вкупно	79.00	131.00	210.00
	37.62%	62.38%	100.00%
	100.00%	100.00%	100.00%
	37.62%	62.38%	100.00%

Во табелата бр. 2 прикажано е вкрстувањето околу полот и тепачките. Од графичкиот приказ и од прикажаната табела јасно може да се извлече следното: процентот на учество во тепачки кај децата од машки пол е повисок за разлика од процентот на деца кои не учествуваат во тепачки. Кај женскиот пол учеството за разлика од машките е пониска но сепак состојбата на застапеноста на тепачките укажува на: бес, лутина, агресија, исмејување, како и меѓусебна провокација меѓу младите кои доведуваат до насилство и тепачка.

Од добиените податоци произлегува следното: од вкупно 210 испитаници од кои 82 се деца од машки пол од добиената бројка 64% се изјасниле дека учествувале во тепачки додека помал поцент од 35.37% се изјасниле дека не учествувале во тепачки. Што се однесува до податоците околу учество во тепачки на децата од женски пол, стапката на учество во тепачка не е воопшто мала, така од вкупно 128 женски испитаници 37.62% се изјасниле дека учествувале во тепачки додека 62.38% одговориле дека не учествувале во тепачки, оттука заклучуваме дека насилството и тепачките покажуваат растечки тренд и кај децата од женски пол, со тоа што од резултатите произлегува дека ја побиваме тезата дека насилството, тепачките па дури и деликвенцијата се сè уште машка појава.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

Category	Statistic	Value	Asymp. Std. Error	Approx. T	Approx. Sig.
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.45	.06	7.19	
Interval by Interval	Pearson's R	.45	.06	7.19	
N of Valid Cases		210			

Со помош на добиените податоци околу коефициентот на корелација (Spearman Correlation), дојдовме до заклучок дека изнесува 0.45, што значи дека врската е позитивна со умерена корелација.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.8

- H_0 : Не постои влијание на полот врз тепачките
- H_1 : Постои влијание на полот врз тепачките

Со цел да утврдиме која хипотеза ќе биде прифатена, во табелата бр. 4 ќе го прикажеме хи квадрат тестот.

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 8

Chi-square tests.

Statistic	Value	df	Asymp. Sig. (2-tailed)	Exact Sig. (2-tailed)	Exact Sig. (1-tailed)
Pearson Chi-Square	41.84	1	.000		
Likelihood Ratio	42.36	1	.000		
Fisher's Exact Test				.000	.000
Continuity Correction	39.97	1	.000		
Linear-by-Linear Association	41.64	1	.000		
N of Valid Cases	210				

Од направената анализа произлегува дека вредноста на Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е пониска од 0,05 во овој случај ја прифаќаме алтернативната хипотеза дека полот има влијание врз тепачките меѓу децата.

9) Дали здружувањето со малолетнички банди во слободно време влијае врз нудење на дрога во училиште кај децата неделиквенти?

Познато е дека малолетничките банди се широко распространети во САД, тие се среќаваат со различни називи како: чети, банди, злосторнички здруженија, хулихани skinheads, mod и сл. Согласно криминолошката литература малолетничките банди се типичен пример за поткултура. Со оглед на тоа што најкарактеристични работи за малолетничките банди се: насилство, кражби, грабежи и во најголем процент купување како и продавање дрога, сметаме дека со помош на ова вкрстување ќе добиеме значајни податоци околу состојбата на влијанието на малолетничките банди врз нудењето дрога во училиште од страна на трети лица.

Општо гледано во целиот свет околу демографските карактеристики на членовите на малолетничките банди произлегува дека возраста се движи од 12-24 години, претежно членовите се лица од машки пол најчесто потекнуваат од големи градови со низок социоекономски степен. Во Македонија не постојат посебни статистички податоци околу малолетнички банди, но вреди да се спомне дека во САД се водат статистики околу оваа проблематика така во 2007 година спроведена е Национална анкета за истражување на бандите и добиените податоци укажале дека постојат вкупно 27.000 банди и 788.000 членови на бандите.

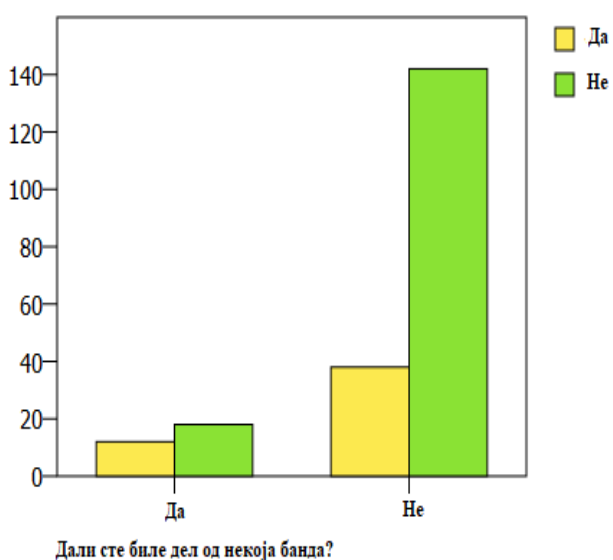
Табела бр. 1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Дали сте биле учесник на некоја банда	Дали некој од околината на вашето училиште ви понудил дрога
N		210	210
Normal Parameters	Mean	1.86	1.78
	Std. Deviation	.35	.45
Most Extreme Differences	Absolute	.52	.46
	Positive	.34	.31
	Negative	-.52	-.46
Kolmogorov-Smirnov Z		7.47	6.62
Asymp. Sig. (2-tailed)		.000	.000

Добиените податоци укажуваат дека вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест е пониска од 0,05, во тој случај утврдуваме дека податоците се непараметриски.

Табела бр. 2 Дали здружувањето со малолетнички банди во слободно време влијае врз нудење на дрога во училиште кај децата неделиквенти

Дали сте биле учесник на некоја банда	Дали некој од околината на вашето училиште ви понудил дрога		
	Да	Не	Вкупно
Да	12.00 40.00% 24.00% 5.71%	18.00 60.00% 11.25% 8.57%	30.00 100.00% 14.29% 14.29%
Не	38.00 21.11% 76.00% 18.10%	142.00 78.89% 88.75% 67.62%	180.00 100.00% 85.71% 85.71%
Вкупно	50.00 23.81% 100.00% 23.81%	160.00 76.19% 100.00% 76.19%	210.00 100.00% 100.00% 100.00%

Согласно добиените податоци околу влијанието на малолетничките банди врз нудење на дрога во училиште кај децата неделиквенти прикажани во табела бр. 2 произлегува дека децата кои се изјасниле дека се дел од малолетнички банди на 40% од нив им била понудена дрога во близина на нивното училиште, додека децата кои не се дел од малолетничките банди на 60% се изјасниле дека не им била понудена дрога. Интересен е податокот околу децата кои не се дел од малолетничките банди, но сепак на 21.11% од нив им била понудена дрога во близина на училиштето додека на процент од 78.89% не им била понудена дрога. Од добиените податоци произлегува дека опкружувањето на децата со лица кои нудат дрога посебно во близина на училиштата претставува сериозна закана за вовлекување на детето во деликвенција, а посебно во наркоманијата како социо-патолошка појава.

Општо гледано 40% не е воопшто мала стапка на нудење дрога на деца, оттука се надоврзуваме на фактот дека малолетничките банди асоцираат на: насилство, агресивност, деца кои бегаат од училиште, деца со намалено поведение, лош успех во училиште, слаба комуникација со родителите, учество во тепачки па така од друга страна не зачудува фактот што таквата структура на деца привлекува внимание во социјалната средина, со што се создава состојба на нудење дрога од страна на трети лица, најчесто полнолетници сметајќи дека не постои доволен надзор од страна на нивните родители, висок степен на љубопитност кон сè од страна на детето, полесно и помасовно ширење и споделување на психотропните средства со врсниците во бандата, па оттука и нејзината продажба која се јавува како последна фаза каде што детето се става во ситуација на посредник за купување и користење дрога па дури и трговија со дрога.

Училиштата посебно мора да внимаваат на безбедноста на учениците како и надзор врз децата од страна на кадарот со превентивен предзнак, истото беше потенцирано во програмите за спречување на малолетничката деликвенција посебно за спречување на користењето дрога, така во контекст на ова уште еднаш ја потенцираме клучната улога на училиштето во однос на превенцијата. Со цел да ја утврдиме јачината меѓу наведените две појави во табела бр. 3 ќе го прикажеме коефициентот на корелација меѓу здружувањето во малолетнички банди и нудењето дрога.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

<i>Category</i>	<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error</i>	<i>Approx. T</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.16	.08	2.27	
Interval by Interval	Pearson's R	.16	.08	2.27	
N of Valid Cases		210			

Со помош на добиените податоци околу коефициентот на корелација (Spearman Correlation), дојдовме до заклучок дека изнесува 0.16, што значи дека врската е позитивна со многу слаба корелација.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.9

- H_0 : Не постои влијание на здружувањето со малолетнички банди во слободно време врз нудење дрога во училиште кај децата неделиквенти
- H_1 : Постои влијание на здружувањето со малолетнички банди во слободно време врз нудење дрога во училиште кај децата неделиквенти

Имајќи ги предвид наведените хипотези со цел да одредиме која хипотеза ќе биде прифатена, во табелата бр. 4 ќе го прикажеме хи квадрат тестот.

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 9

Chi-square tests.

<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>df</i>	<i>Asymp. Sig. (2-tailed)</i>	<i>Exact Sig. (2-tailed)</i>	<i>Exact Sig. (1-tailed)</i>
Pearson Chi-Square	5.06	1	.025	.036	.025
Likelihood Ratio	4.59	1	.032		
Fisher's Exact Test					
Continuity Correction	4.07	1	.044		
Linear-by-Linear Association	5.03	1	.025		
N of Valid Cases	210				

Од анализата произлегува дека вредноста на Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е пониска од 0,05 во овој случај ја прифаќаме алтернативната хипотеза дека постои влијание на здружувањето со малолетнички банди во слободно време врз нудење дрога во училиште.

4. ДЕЦА ДЕЛИКВЕНТИ

1. Демографски карактеристики на децата деликвенти во Македонија

Пред да започнеме со анализа на добиените податоци од Воспитно- поправниот дом Тетово и од Затвор Охрид, ќе ја следиме истата методологија како и за децата неделиквенти, па така ќе започнеме со прикажување на демографските карактеристики на децата деликвенти кои се неопходни за спроведување на едно емпириско истражување. Како и во претходниот дел ќе бидат опфатени: пол, возраст, семејна структура, занимање на мајката и таткото, месечниот приход на семејството, степен на образование на мајката и таткото на детето и етничка припадност.

Табела бр.1 Пол и возраст

Пол

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Машки	1	16	100.00	100.00	100.00
Вкупно		16	100.0	100.0	

Возраст

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
18 години	4	7	43.75	43.75	43.75
19 години	5	3	18.75	18.75	62.50
20 години	6	3	18.75	18.75	81.25
22 години	7	3	18.75	18.75	100.00
Вкупно		16	100.0	100.0	

Со оглед на податоците во однос на полот произлегува дека сите испитаници во Воспитно-поправниот дом Тетово и во Затвор Охрид се од машки пол, поради тоа што во анкетираниот период немаше деца од женски пол кои издржуваат казна. Во однос на бројката има вкупно 16 деца деликвенти, од кои 7 се во малолетничкиот затвор и 9 во ВП дом Тетово привремено сместен во Затвор Охрид. Што се однесува до возраста, 7 лица се на 18- годишна возраст, 3 деца на 19- годишна возраст, повторно 3 деца на 20 -годишна возраст и тројца на 22- годишна возраст. Секако тука важно е да напоменеме дека поголем дел од децата се веќе полнолетни, но во периодот на изршување на кривичното дело биле малолетни лица и полнолетство стекнале откако им биле изречени санкциите казна затвор и упатување во воспитно- поправен дом.

Табела бр. 2 Со кого живеело детето пред изречената санкција

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Родителите	1	8	50.00	50.00	50.00
Мајката (родителите се одвоени)	2	1	6.25	6.25	56.25
Таткото (родителите се одвоени)	3	2	12.50	12.50	68.75
Мајката (таткото е починат)	4	2	12.50	12.50	81.25
Таткото (мајката е почината)	5	1	6.25	6.25	87.50
Сам	8	1	6.25	6.25	93.75
Сестра/брат	10	1	6.25	6.25	100.00
Вкупно		16	100.0	100.0	

Од податоци околу демографските карактеристики, конкретно за семејната структура на детето, добиваме вредност од 50%-50%. Тоа значи дека 50% од децата пред изрекување на санкција живееле со двајцата родители додека 50% потекнуваат од различна структура на семејства. Така 50% од вкупната бројка на испитаници пред издржување на казната живееле со родителите, 6.25% живееле со мајката (родителите се одвоени) 12.50% живееле со таткото (родителите се одвоени), 12.50% живееле со мајката (таткото е починат), 6.25% живееле со таткото (мајката е почината), 6.25% од испитаниците живееле сами и конечно 6.25% живееле со сестра/брат.

Табела бр. 3 Занимање на мајката

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Работничка	4	6	37.50	37.50	37.50
Елементарни занимања	5	1	6.25	6.25	43.75
Невработена	6	9	56.25	56.25	100.00
Вкупно		16	100.0	100.0	

Стапката на невработеност, поточно намалената стапка на вработеност или општо кажано економската состојба на семејството на детето е многу важен фактор околу дефинирање на деликвентните дејствија и активности, поради тоа што претходно спомнавме дека невработеноста како и сиромаштијата се јавуваат како главни криминогени фактори. За разлика од децата неделиквенти, кај децата деликвенти стапката на невработеност на родителите е повисока со што се потврдува тезата дека сиромаштијата и невработеноста посредно влијаат врз појава на деликвенција кај децата. Во врска со

занимањето на мајката 37.50% се работнички, 6.25% имаат елементарни занимања и највисок процент од 56.25% се невработени.

Табела бр. 4 Занимање на таткото

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Работник	4	12	75.00	75.00	75.00
Невработен	6	4	25.00	25.00	100.00
Вкупно		16	100.0	100.0	

Во врска со занимањето на таткото, од одговорите на децата деликвенти произлегува дека 75% се вработени како работници, додека 25% се невработени лица. Оттука, ќе потенцираме дека стапката на невработеност на мајките на децата деликвенти е повисока за 31.25%

Табела бр. 5 Месечен приход на семејството на детето

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
6000-9000	1	5	31.25	31.25	31.25
9000-12000	2	1	6.25	6.25	37.50
12000-15000	3	4	25.00	25.00	62.50
15000-18.000	4	2	12.50	12.50	75.00
25000-30000	7	1	6.25	6.25	81.25
Не знам	9	3	18.75	18.75	100.00
Вкупно		16	100.0	100.0	

Високата стапка на невработеност или процентот на вработени родители со многу ниски примања се многу важни индикатори за објаснување на деликвенцијата како појава со негативен предзнак. Од спроведената анкета и добиените податоци произлегува дека во најголем процент од вкупно 31.25% се со најниски примања од 6000-9000 денари; 25% се изјасниле дека нивните родители на месечно ниво примаат 12.000-15.000 денари плата; 12.50% од родителите имаат примања од 15.000-18.000 денари; 6.25% примаат од 9000-12.000 денари, 6.25% имаат примања од 25.000-30.000 и последната категорија од 18.25% се изјасниле дека немаат информации за примањата на нивните родители.

Табела бр. 6 Степен на школска подготовка на мајката

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Основно образование	1	9	56.25	56.25	56.25
Средно образование	2	1	6.25	6.25	62.50
Високо образование	4	3	18.75	18.75	81.25
Без образование	6	3	18.75	18.75	100.00
Вкупно		16	100.0	100.0	

Образованието е следен многу важен криминоген фактор, од добиените одговори од страна на децата деликвенти во ВП домот и малолетничкиот затвор произлегува дека во најголем дел од 56.25% има родители (мајка) со завршено основно образование, потоа следува 18.75% со високо образование, 18.75% од родителите конкретно мајката се без образование и во најмал процент со 6.25% се со завршено средно образование.

Табела бр. 7 Степен на школска подготовка на таткото

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Основно образование	1	8	50.00	50.00	50.00
Средно образование	2	3	18.75	18.75	68.75
Високо образование	4	1	6.25	6.25	75.00
Без образование	6	4	25.00	25.00	100.00
Вкупно			100.0	100.0	

Што се однесува до степенот на школската подготовка на таткото, во најголем процент од 50% има со завршено основно образование, на второ место се родители без образование со 25% и оттука сметаме дека треба да се нагласи дека степенот на необразованост е повисока кај татковците за разлика од мајките, следно со 18.75% има родители со завршено средно образование и конечно последната категорија ја сочинуваат родители со завршено високо образование со вкупно 6.25%.

Табела бр. 8 Етничка припадност на мајката и таткото

Мајката

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Македонка	1	2	12.50	12.50	12.50
Албанка	2	5	31.25	31.25	43.75
Турчинка	3	5	31.25	31.25	75.00
Србинка	4	1	6.25	6.25	81.25
Ромка	7	3	18.75	18.75	100.00
Вкупно		16	100.0	100.0	

Таткото

Value label	Value	Frequency	Percent	Valid Percent	Cum Percent
Македонец	1	2	12.50	12.50	12.50
Албанец	2	6	37.50	37.50	50.00
Турчин	3	3	18.75	18.75	68.75
Ром	7	5	31.25	31.25	100.00
Вкупно		16	100.0	100.0	

Последната демографска карактеристика за децата деликвенти се податоците околу етничката припадност на нивните родители. Што се однесува до податоците за етничката припадност на мајките: 12.50% се Македонки, 31.25% се Албанки, 31.25% се Турчинки, 6.25% се Србинки и 18.17% се од ромската припадност. Податоците околу етничката припадност на татковците се следните: 12.50% се Македонци, 27.50% Албанци, 18.75% Турци и 31.75% се Роми. Според податоците на етничката припадност и на децата, во испитаниот период произлегува дека мнозинството на затворската популација ја сочинуваат деца од албанска и ромска етничка припадност.

Изнесените податоци околу демографските карактеристики на децата деликвенти, исто и како претходно за децата неделиквенти ќе служат како многу важни карактеристики при вкрстувањата, поточно влијанието на семејната структура, полот, степенот на образование врз малолетничката деликвенција.

2. Вкрстувања, коефициенти на корелација и тестирање на хипотези

1) Дали излегувањето во вечерните часови во текот на неделата влијае врз учеството во тепачки во слободното време на децата деликвенти?

Табела бр. 1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Колку често излегувате во текот на неделата	Во текот на слободното време учествувам во тепачки
N		16	16
Normal Parameters	Mean	5.88	2.31
	Std. Deviation	2.70	1.01
Most Extreme Differences	Absolute	.35	.31
	Positive	.22	.31
	Negative	-.35	-.19
Kolmogorov-Smirnov Z		1.39	1.23
Asymp. Sig. (2-tailed)		.031	.077

Прво, за да продолжиме со докажување на корелацијата, а подоцна и хипотезите треба да утврдиме какви се добиените податоци. Првиот податок (0.031) укажува дека вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест е пониска од 0,05, во тој случај утврдуваме дека првиот податок е непараметриски, односно има отсуство на нормална дистрибуција. Вредноста на вториот податок (0.077) е повисока од 0,05 во тој случај утврдуваме дека вториот е параметриски и со нормална дистрибуција.

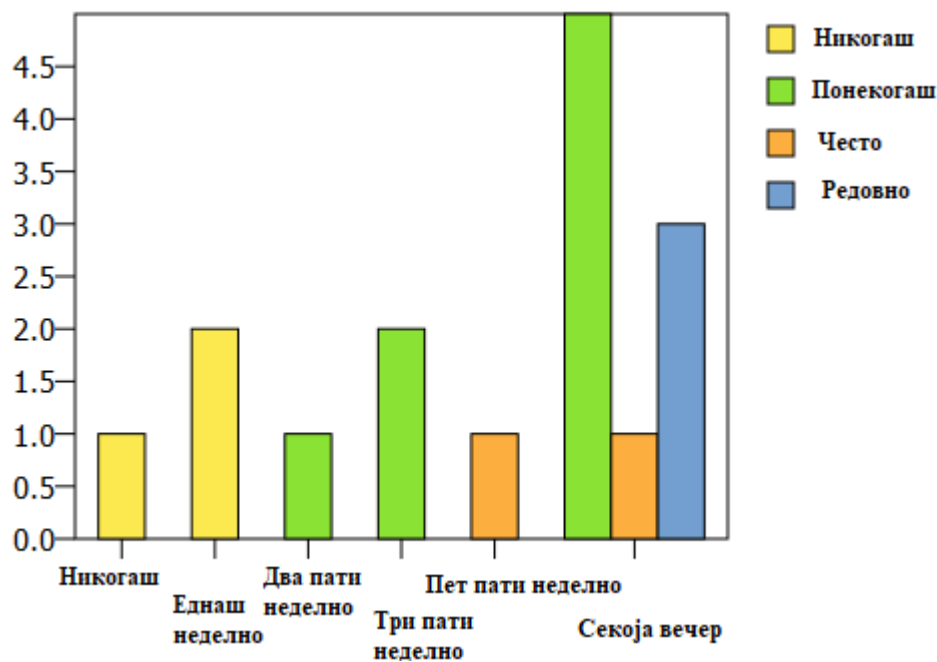
Утврдувањето на податоците се од значење за втората фаза поточно за јачините на корелацијата, така доколку добиените податоци се параметриски – со нормална дистрибуција го применуваме коефициентот Pearson's доколку се непараметриски со отсуство на нормална дистрибуција во тој случај го применуваме Spearman Corelation.

Табела бр. 2 Дали излегувањето во вечерните часови во текот на неделата влијае врз учеството во тепачки во слободното време на децата деликвенти?

Колку често излегувате во вечерните часови во текот на неделата	Во текот на слободното време учествувам во тепачки				
	Никогаш	Понекогаш	Често	Редовно	Вкупно
Никогаш не излегувам навечер	1.00 100.00% 33.33% 6.25%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	1.00 100.00% 6.25% 6.25%
Еднаш неделно	2.00 100.00% 66.67% 12.50%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	2.00 100.00% 12.50% 12.50%
Два пати неделно	.00 .00% .00% .00%	1.00 100.00% 12.50% 6.25%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	1.00 100.00% 6.25% 6.25%
Три пати неделно	.00 .00% .00% .00%	2.00 100.00% 25.00% 12.50%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	2.00 100.00% 12.50% 12.50%
Пет пати неделно	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	1.00 100.00% 50.00% 6.25%	.00 .00% .00% .00%	1.00 100.00% 6.25% 6.25%
Секоја вечер	.00 .00% .00% .00%	5.00 5.56% 62.50% 31.25%	1.00 11.11% 50.00% 6.25%	3.00 33.33% 100.00% 18.75%	9.00 100.00% 56.25% 56.25%
Вкупно	3.00 18.75% 100.00% 18.75%	8.00 50.00% 100.00% 50.00%	2.00 12.50% 100.00% 12.50%	3.00 18.75% 100.00% 18.75%	16.00 100.00% 100.00% 100.00%

Од вкрстувањето околу влијанието на излегувањето во вечерните часови во текот на неделата врз учеството на тепачки во слободното време на децата деликвенти, секако пред да им бидат изречени казните од страна на судот произлегува следното: 100% од децата кои се изјасниле дека никогаш не излегувале навечер никогаш не учествувале во тепачки, втората категорија се деца кои излегувале еднаш неделно, така сите деца деликвенти кои се изјасниле дека излегувале еднаш неделно во вечерните часови никогаш не учествувале во тепачки, децата кои излегувале два пати неделно во вечерните часови, 100% одговориле дека понекогаш учествувале во тепачки, оттука забележуваме дека колку почесто има податоци околу излегувањето во вечерните часови толку е поголема

веројатноста на учество во тепачки, иста е состојбата и со децата кои излегуваат три пати неделно, така 100% од испитаниците одговориле дека понекогаш учествувале во тепачки, децата кои излегувале пет пати неделно во вечерните часови што е релативно многу често за дете, 100% одговориле дека често учествувале во тепачки и последната категорија се децата деликвенти кои пред да им бидат изречени мерките од страна на суд излегувале редовно секоја вечер во вечерните часови, 55.56% од вкупната бројка понекогаш учествувале во тепачки, 11.11% често учествувале во тепачки и 33.33% редовно учествувале во тепачки во вечерните часови. Наведените податоци ќе ги прикажеме во графикон со цел да има појасна прегледност околу добиените одговори од испитаните деца деликвенти во ВП домот и малолетничкиот затвор.

Од добиените податоци од страна на децата деликвенти во ВП-домот и затворот произлегува дека пред да им бидат изречени казните од страна на судот секое дете-деликвент, во текот на слободното време, учествувало во тепачки. Следно, за да може да ја утврдиме јачината на оваа корелација, дали навистина излегувањето во вечерните часови силно влијае врз тепачките кои се неизбежни посебно за децата деликвенти ќе го утврдиме коефициентот на корелација.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

Category	Statistic	Value	Asymp. Std. Error	Approx. T	Approx. Sig.
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.68	.12	3.52	
Interval by Interval	Pearson's R	.67	.11	3.39	
N of Valid Cases		16			

Со помош на добиените податоци околу коефициентот на корелација (Spearman Correlation и Pearson's) дојдовме до заклучок дека Spearman изнесува 0,68 а Pearson's изнесува 0,67 што значи дека врската е позитивна и согласно степенувањето со силна корелација. Важно е да додадеме дека во ова вкрстување, во Колмогоров-Смирнов тест на нормалност претходно утврдивме дека првиот податок беше непараметриски и затоа го читаме коефициентот спирман а вториот беше параметриски и затоа во овој случај потребно е да го читаме и коефициентот пирсон. Но со оглед на тоа дека добиените податоци се идентични, заклучуваме дека врската која произлегува од вкрстувањето е силна, или со други зборови постои силна корелација на влијанието на излегувањето во вечерните часови врз учеството во тепачки, посебно честото излегување во вечерните часови.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.1

- H_0 : Не постои влијание на излегувањето во вечерните часови во текот на неделата врз учеството во тепачки во слободното време на децата деликвенти
- H_1 : Постои влијание на излегувањето во вечерните часови во текот на неделата врз учеството во тепачки во слободното време на децата деликвенти

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 1

Chi-square tests.

Statistic	Value	df	Asymp. Sig. (2-tailed)
Pearson Chi-Square	25.78	15	.040
Likelihood Ratio	22.63	15	.092
Linear-by-Linear Association	6.76	1	.009
N of Valid Cases	16		

Од анализата произлегува дека вредноста на Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е пониска од 0,05 во овој случај ја прифаќаме алтернативната хипотеза дека постои влијание на излегувањето во вечерните часови во текот на неделата врз учеството во тепачки во слободното време на децата деликвенти.

2) „Дали користењето на слободното време преку викенд влијае врз консумирањето на алкохол кај децата деликвенти?“

Табела бр. 1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

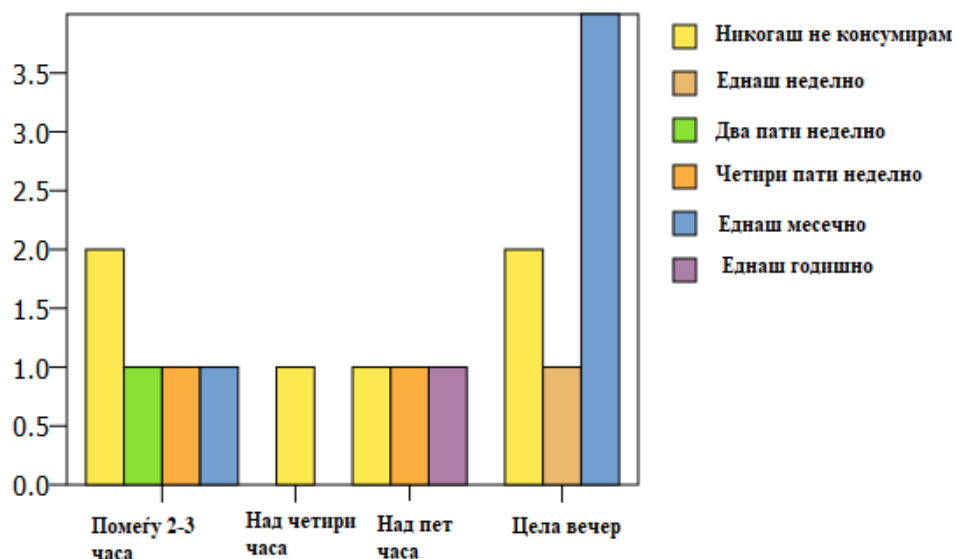
		Колку часа поминувате надвор за време на викенд	Дали и колку често консумирате алкохол
N		16	16
Normal Parameters	Mean	5.44	4.00
	Std. Deviation	1.79	2.85
Most Extreme Differences	Absolute	.25	.23
	Positive	.23	.23
	Negative	-.25	-.23
Kolmogorov-Smirnov Z		.99	.91
Asymp. Sig. (2-tailed)		.277	.373

Добиените податоци укажуваат дека вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест е повисока од 0.05, во тој случај утврдуваме дека податоците се параметриски, со нормална дистрибуција.

Табела бр. 2 Дали користењето на слободното време преку викенд влијае врз консумирањето на алкохол кај децата деликвенти

Колку часа поминувате надвор за време на викенд	Дали и колку често консумирате алкохол						
	Никогаш не консумирам	Еднаш неделно	Два пати неделно	Четири пати неделно	Еднаш месечно	Еднаш годишно	Вкупно
Помеѓу 2-3 часа	2.00	.00	1.00	1.00	1.00	.00	5.00
	40.00%	.00%	20.00%	20.00%	20.00%	.00%	100.00%
	33.33%	.00%	100.00%	50.00%	20.00%	.00%	31.25%
	12.50%	.00%	6.25%	6.25%	6.25%	.00%	31.25%
Над 4 часа	1.00	.00	.00	.00	.00	.00	1.00
	100.00%	.00%	.00%	.00%	.00%	.00%	100.00%
	16.67%	.00%	.00%	.00%	.00%	.00%	6.25%
	6.25%	.00%	.00%	.00%	.00%	.00%	6.25%
Над 5 часа	1.00	.00	.00	1.00	.00	1.00	3.00
	33.33%	.00%	.00%	33.33%	.00%	33.33%	100.00%
	16.67%	.00%	.00%	50.00%	.00%	100.00%	18.75%
	6.25%	.00%	.00%	6.25%	.00%	6.25%	18.75%

Цела вечер	2.00 28.57% 33.33% 12.50%	1.00 14.29% 100.00% 6.25%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	4.00 57.14% 80.00% 25.00%	.00 .00% .00% .00%	7.00 100.00% 43.75% 43.75%
Вкупно	6.00 37.50% 100.00% 37.50%	1.00 6.25% 100.00% 6.25%	1.00 6.25% 100.00% 6.25%	2.00 12.50% 100.00% 12.50%	5.00 31.25% 100.00% 31.25%	1.00 6.25% 100.00% 6.25%	16.00 100.00% 100.00% 100.00%

Од добиените одговори од страна на испитаниците околу влијанието на слободното време преку викенд врз конзумирањето алкохол кај децата деликвенти произлгува следното: децата деликвенти пред да бидат осудени на казна затвор и упатување во ВП-домот, кои за време на слободното време преку викенд излегувале од 2-3 часа 40% од вкупната бројка никогаш не конзумирале алкохол, 20% два пати неделно, 20% конзумирале 4 пати неделно и 20% конзумирале алкохол еднаш месечно. Децата кои за време на викенд излегувале над четири часа 100% се изјасниле дека никогаш не конзумирале алкохол и последната категорија ја сочинуваат деца кои за време на викенд цела вечер се надвор 37.50% од вкупниот број на испитаници, никогаш не конзумирале алкохол, 6.25% еднаш неделно, 6.25% два пати неделно, 12.50% четири пати неделно конзумирале алкохол, 31.25% еднаш месечно и 6.25% конзумирале алкохол еднаш годишно. Со цел да ја образложиме јачината на оваа врска во следната табела ќе го прикажеме коефициентот на корелација.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

<i>Category</i>	<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error</i>	<i>Approx. T</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.22	.22	.85	
Interval by Interval	Pearson's R	.21	.23	.80	
N of Valid Cases		16			

Со оглед на тоа што на почетокот со помош на Колмогоров-смирнов тест утврдивме дека податоците се параметриски и со нормална дистрибуција, ќе го читаме Pearson's кој изнесува 0,21 што значи дека врската е позитивна и согласно степенувањето со слаба корелација. Заклучуваме дека користењето на слободното време преку викенд влијае врз консумирањето алкохол кај децата деликвенти но со слаба корелација.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.2

- X0: Не постои влијание на користењето на слободното време преку викенд врз консумирањето алкохол кај децата деликвенти
- X1: Постои влијание на користењето на слободното време преку викенд врз консумирањето алкохол кај децата деликвенти

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 2

Chi-square tests.

<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>df</i>	<i>Asymp. Sig. (2-tailed)</i>
Pearson Chi-Square	14.25	15	.506
Likelihood Ratio	15.06	15	.447
Linear-by-Linear Association	.66	1	.418
N of Valid Cases	16		

Од анализата произлегува дека вредноста на Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е повисока од 0,05 во овој случај ја прифаќаме нулта хипотезата и потврдуваме дека не постои влијание на користењето на слободното време преку викенд врз консумирањето на алкохол кај децата деликвенти

**3) Дали слободното време после училиште влијае врз користење на интернет
кај децата деликвенти?**

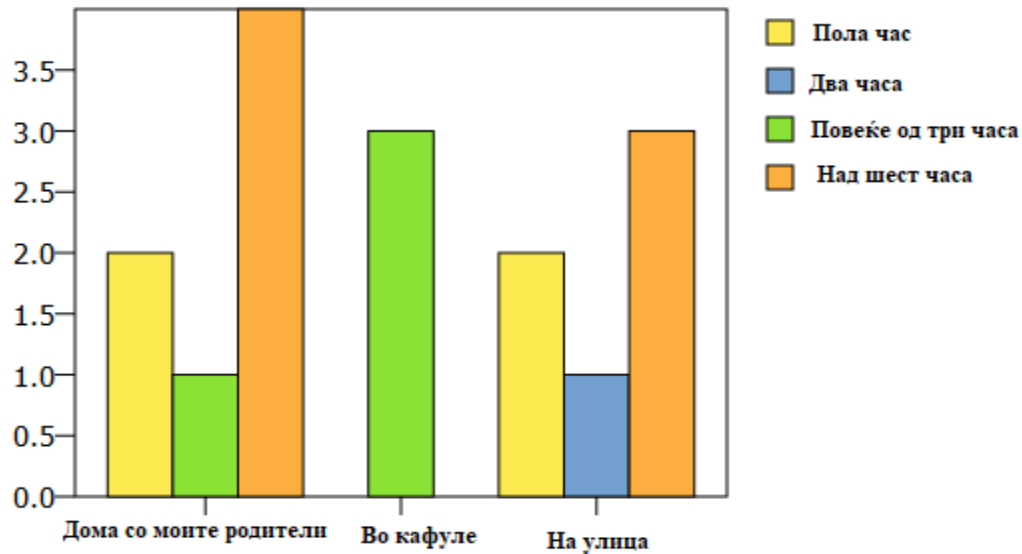
Табела бр. 1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Каде најчесто го поминуваат слободното време после училиште	Колку часа минувате на интернет
N		16	16
Normal Parameters	Mean	2.31	2.88
	Std. Deviation	1.40	1.26
Most Extreme Differences	Absolute	.26	.25
	Positive	.26	.19
	Negative	-.26	-.25
Kolmogorov-Smirnov Z		1.05	1.01
Asymp. Sig. (2-tailed)		.207	.260

Добиените податоци укажуваат дека вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест е повисока од 0.05, во тој случај утврдуваме дека податоците се параметриски, со нормална дистрибуција.

Табела бр. 2 Дали слободното време после училиште влијае врз користење на интернет кај децата неделиквенти?

Каде најчесто го поминуваат слободното време после училиште	Колку часа минувате на интернет				
	Пола час	Два часа	Повеќе од три часа	Над шест часа	Вкупно
Дома со миоте родители	2.00	.00	1.00	4.00	7.00
	28.57%	.00%	14.29%	57.14%	100.00%
	50.00%	.00%	25.00%	57.14%	43.75%
	12.50%	.00%	6.25%	25.00%	43.75%
Во кафуле	.00	.00	3.00	.00	3.00
	.00%	.00%	100.00%	.00%	100.00%
	.00%	.00%	75.00%	.00%	18.75%
	.00%	.00%	18.75%	.00%	18.75%
На улица	2.00	1.00	.00	3.00	6.0
	33.33%	16.67%	.00%	50.00%	100.00%
	50.00%	100.00%	.00%	42.86%	37.50%
	12.50%	6.25%	.00%	18.75%	37.50%
Вкупно	4.00	1.00	4.00	7.00	16.00
	25.00%	6.25%	25.00%	43.75%	100.00%
	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
	25.00%	6.25%	25.00%	43.75%	100.00%

Децата кои слободното време по училиште го минувале со родителите 28.57% дневно користеле интернет половина час, 14.29% повеќе од три часа и 57.14% повеќе од шест часа. Втората категорија ја сочинуваат децата кои слободното време по училиште го минувале во кафуле, така сите испитаници-деликвенти се изјасниле дека дневно користеле интернет повеќе од три часа и последната категорија се деца кои слободното време по училиште го минувале на улица па така 33.33% се изјасниле дека користеле интернет половина час, 16.67% користеле интернет два часа и 50% користеле интернет над шест часа. Со цел да ја утврдиме јачината на вкрстувањето во следната табела ќе го прикажеме коефициентот на корелација.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

Category	Statistic	Value	Asymp. Std. Error	Approx. T	Approx. Sig.
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-.11	.27	-.43	
Interval by Interval	Pearson's R	-.13	.28	-.48	
N of Valid Cases		16			

Претходно кажавме дека податоците се со нормална дистрибуција, заради тоа во рамките на оваа табела потребно е да го читаме коефициентот пирсон кој изнесува -0,13 и оттука заклучуваме дека коефициентот на корелација е со негативен предзнак означува обратнопропорционална врска (инверзна врска) со многу слаба корелација.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.3

- X0: Не постои влијание на слободното време после училиште врз користење интернет кај децата деликвенти
- X1: Постои влијание на слободното време после училиште врз користење интернет кај децата деликвенти

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 3

Chi-square tests.

Statistic	Value	df	Asymp. Sig. (2-tailed)
Pearson Chi-Square	12.84	6	.046
Likelihood Ratio	13.78	6	.032
Linear-by-Linear Association	.24	1	.621
N of Valid Cases	16		

Согласно спроведениот тест за тестирање на хипотезата произлегува дека вредноста на Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е пониска од 0,05 во овој случај ја прифаќаме алтернативната хипотеза и утврдуваме дека постои влијание на слободното време по училиште врз користење на интернет кај децата деликвенти.

4) Дали консумирањето на алкохол од страна на деца деликвенти влијае врз правење на нелегални работи?

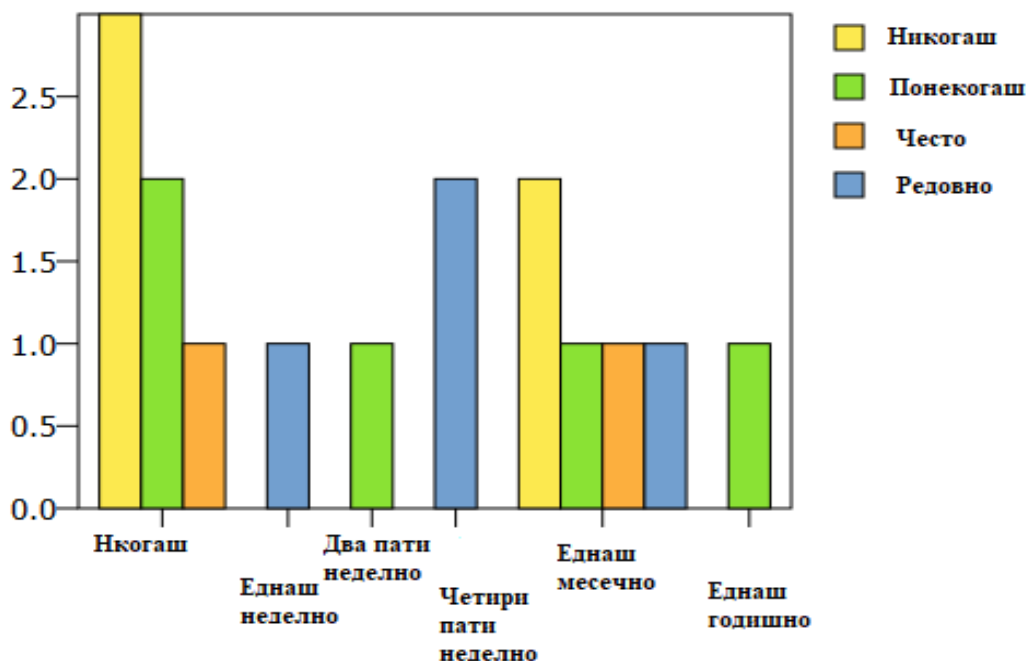
Табела бр.1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Дали и колку консумирате алкохол	Во текот на слободното време правите нелегални работи
N		16	16
Normal Parameters	Mean	4.00	2.31
	Std. Deviation	2.85	1.20
Most Extreme Differences	Absolute	.23	.23
	Positive	.23	.23
	Negative	-.23	-.17
Kolmogorov-Smirnov Z		.91	.91
Asymp. Sig. (2-tailed)		.373	.376

Добиените податоци укажуваат дека вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест е повисока од 0.05, во тој случај утврдуваме дека податоците се параметриски, со нормална дистрибуција.

Табела бр. 2 Дали консумирањето на алкохол од страна на деца деликвенти влијае врз правење на нелегални работи?

Дали и колку често консумирате алкохол	Во текот на слободното време правам нелегални работи				
	Никогаш	Понекогаш	Често	Редовно	Вкупно
Никогаш не консумирам	3.00	2.00	1.00	.00	6.00
	50.00%	33.33%	16.67%	.00%	100.00%
	60.00%	40.00%	50.00%	.00%	37.50%
	18.75%	12.50%	6.25%	.00%	37.50%
Еднаш неделно	.00	.00	.00	1.00	1.00
	.00%	.00%	.00%	100.00%	100.00%
	.00%	.00%	.00%	25.00%	6.25%
	.00%	.00%	.00%	6.25%	6.25%
Два пати неделно	.00	1.00	.00	.00	1.00
	.00%	100.00%	.00%	.00%	100.00%
	.00%	20.00%	.00%	.00%	6.25%
	.00%	6.25%	.00%	.00%	6.25%
Четири пати неделно	.00	.00	.00	2.00	2.00
	.00%	.00%	.00%	100.00%	100.00%
	.00%	.00%	.00%	50.00%	12.50%
	.00%	.00%	.00%	12.50%	12.50%
Еднаш месечно	2.00	1.00	1.00	1.00	5.00
	40.00%	20.00%	20.00%	20.00%	100.00%
	40.00%	20.00%	50.00%	25.00%	31.25%
	12.50	6.25%	6.25%	6.25%	31.25%
Еднаш годишно	.00	1.00	.00	.00	1.00
	.00%	100.00%	.00%	.00%	100.00%
	.00%	20.00%	.00%	.00%	6.25%
	.00%	6.25%	.00%	.00%	6.25%
Вкупно	5.00	5.00	2.00	4.00	16.00
	31.25%	31.25%	12.50%	25.00%	100.00%
	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
	31.25%	31.25%	12.50%	25.00%	100.00%

Од добиените одговори на децата деликвенти произлегува следното: децата кои никогаш не консумирале алкохол 50% од вкупната бројка никогаш не правеле нелегални работи, 33.33% понекогаш и 16.67% се изјасниле дека често прават нелегални работи. Втората категорија ја сочинуваат деца деликвенти кои еднаш неделно консумирале алкохол, така 100% од испитаниците се изјасниле дека редовно прават нелегални работи.

Третата категорија ја сочинуваат деца деликвенти кои во текот на слободното време два пати неделно консумирале алкохол, така 100% одговориле дека понекогаш правеле нелегални работи. Следната категорија ја сочинуваат деца деликвенти кои четири пати неделно консумирале алкохол, оваа група исто така 100% се изјаснила дека редовно правеле нелегални работи при употреба на алкохол.

Состојбата на децата кои еднаш месечно консумирале алкохол е следна: 40% од вкупната бројка никогаш не правеле нелегални работи, 20% понекогаш, 20% често и 20% редовно правеле нелегални работи при консумирање на алкохол. Конечно последната категорија ја сочинуваат деца деликвенти кои еднаш годишно консумирале алкохол па така 100% од испитаниците одговориле дека понекогаш прават нелегални дејствија при употреба на алкохол.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

<i>Category</i>	<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error</i>	<i>Approx. T</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.19	.21	.74	
Interval by Interval	Pearson's R	.18	.22	.67	
N of Valid Cases		16			

Со помош на добиените податоци околу коефициентот на корелација (Pearson's), дојдовме до заклучок дека изнесува 0.18, што значи дека врската е позитивна со многу слаба корелација.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.4

- H_0 : Не постои влијание на консумирањето алкохол од страна на деца деликвенти врз правење нелегални работи
- H_1 : Постои влијание на консумирањето алкохол од страна на деца деликвенти врз правење нелегални работи

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 4

Chi-square tests.

<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>df</i>	<i>Asymp. Sig. (2-tailed)</i>
Pearson Chi-Square	16.27	15	.365
Likelihood Ratio	17.21	15	.306
Linear-by-Linear Association	.46	1	.496
N of Valid Cases	16		

Согласно спроведениот тест за тестирање на хипотезата произлегува дека вредноста на Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е повисока од 0,05 во овој случај ја прифаќаме нулта хипотезата и утврдуваме дека не постои влијание на консумирањето алкохол од страна на деца деликвенти врз правење нелегални работи.

5) Дали учеството во малолетнички бади влијае врз изрекување на воспитни мерки кај децата деликвенти?

Табела бр.1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Дали сте биле учесник на некоја банда	Дали ви биле изречени воспитни мерки од страна на суд
N		16	16
Normal Parameters	Mean	1.56	4.00
	Std. Deviation	.51	1.37
Most Extreme Differences	Absolute	.37	.31
	Positive	.30	.31
	Negative	-.37	-.31
Kolmogorov-Smirnov Z		1.46	1.25
Asymp. Sig. (2-tailed)		.019	.070

Првиот податок (0.019) кој се однесува на учество во малолетничка банда укажува дека вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест е пониска од 0,05, во тој случај утврдуваме дека првиот податок е непараметриски, односно има отсуство на нормална дистрибуција. Вредноста на вториот податок (0.070) кој се однесува на изрекување воспитни мерки од страна на суд е повисока од 0,05 во тој случај утврдуваме дека вториот е параметриски и со нормална дистрибуција.

Табела бр. 2 Дали учеството во малолетнички банди влијае врз изрекување на воспитни мерки кај децата деликвенти

Дали сте биле учесник на некоја банда	Дали ви биле изречени воспитни мерки од страна на суд							
	Укор или упатување во центар за деца	Засилен надзор од родител/старател	Засилен надзор од страна на згрижувачко семејство	Засилен надзор од страна на ЦСР	Упатување во воспитно поправна установа	Упатување во воспитно поправен дом	Не	Вкупно
Да	.00	.00	1.00	4.00	1.00	.00	1.00	7.00
	.00%	.00%	14.29%	57.14%	14.29%	.00%	14.29%	100.00%
	.00%	.00%	100.00%	40.00%	100.00%	.00%	100.00%	43.75%
	.00%	.00%	6.25%	25.00%	6.25%	.00%	6.25%	43.75%
Не	1.00	1.00	.00	6.00	.00	1.00	.00	9.00
	11.11%	11.11%	.00%	66.57%	.00%	11.11%	.00%	100.00%
	100.00%	100.00%	.00%	60.00%	.00%	100.00%	.00%	56.25%
	6.25%	6.25%	.00%	37.50%	.00%	6.25%	.00%	56.25%
Вкупно	1.00	1.00	1.00	10.00	1.00	1.00	1.00	16.00
	6.25%	6.25%	6.25%	6.25%	6.25%	6.25%	6.25%	100.00%
	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
	6.25%	6.25%	6.25%	6.25%	6.25%	6.25%	6.25%	100.00%

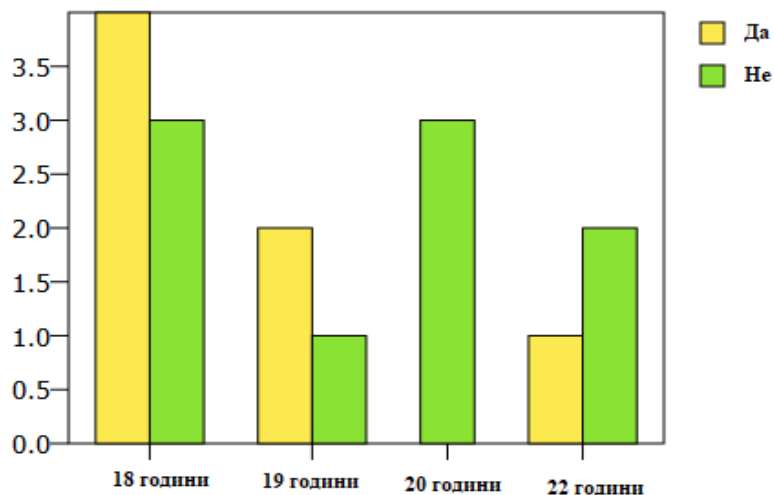
Од спроведеното истражување со децата деликвенти произлегува следното: децата кои се изјасниле дека биле учесници во малолетничка банда на 14.29% од вкупната бројка им била изречена воспитната мерка засилен надзор од страна на згрижувачко семејство, на 57.14% им била изречена мерка засилен надзор од страна на ЦСР, на 14.29% им била изречена мерка упатување во воспитно поправна установа и конечно останатиот дел од 14.29% не им била изречена никаква мерка иако биле дел од малолетничка банда. Добиените одговори од страна на децата деликвенти кои не биле дел од малолетничка банда се следните: на 11.11% им била изречена мерка укор или упатување во центар за деца, на 11.11% им била изречена мерка засилен надзор од страна на родител/старател, во најголем дел, односно на 66.57% им била изречена мерка засилен надзор од страна на ЦСР и на 11.11% им била изречена мерка упатување во воспитно-поправен дом.

Не треба да нè бунува тоа што во втората категорија има деца деликвенти кои не учествувале во малолетнички банди, но сепак им се изречени воспитни мерки, изречените

мерки се однесуваат на сторување други противзаконски дела па оттука и изрекување соодветна воспитна мрка.

Во контекст на влијанието на учеството во малолетнички бади врз изрекување воспитни мерки кај децата деликвенти, една од битните карактеристики е возраста на детето, во однос на полот нема потреба од дополнително прикажување на резултатите, поради тоа што сите испитаници се од машки пол.

Дали сте биле учесник во некоја банда	Возраст				
	18 години	19 години	20 години	22 години	Вкупно
Да	4.00	2.00	.00	1.00	7.00
	57.14%	28.57%	.00%	14.29%	100.00%
	57.14%	66.67%	.00%	33.33%	43.75%
	25.00%	12.50%	.00%	6.25%	43.75%
Не	3.00	1.00	3.00	2.00	9.00
	33.33%	11.11%	33.33%	22.22%	100.00%
	42.86%	33.33%	100.00%	66.67%	56.25%
	18.75%	6.25%	18.75%	12.50%	56.25%
Вкупно	7.00	3.00	3.00	3.00	16.00
	43.75%	18.75%	18.75%	18.75%	100.00%
	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
	43.75%	18.75%	18.75%	18.75%	100.00%

Во горенаведената дополнителна табела и графа произлегува дека најголема стапка на учество во малолетнички банди покажале децата на 18 години со вкупно 57.14%, децата на 19 години се на второ место со 28.57% и децата на 22 години со 14.29%. Останатите проценти ги сочинуваат податоците на децата кои не учествувале во

малолетнички банди, за разлика од претходната категорија јасно може да се заклучи дека стапката е речиси двојно повисока на учеството во малолетнички банди за разлика од не учеството во бандите. Ова секако претставува негативен предзнак за деца деликвенти па оттука и очекувано е дека учесниците во банди имаат повисок потенцијал за создавање деликвентна кариера.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

<i>Category</i>	<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error</i>	<i>Approx. T</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-.24	.23	-.91	
Interval by Interval	Pearson's R	-.29	.20	-1.12	
N of Valid Cases		16			

Со оглед на тоа што во табелата бр. 1 објаснивме дека првиот податок ни е непараметриски а вториот параметриски во овој случај потребно е да се прочитаат двете вредности на корелации. Вредностите се повторно многу блиски со негативен предзнак, па оттука утврдивме дека корелацијата Spearman изнесува -0.24 како непараметриски податок, додека корелацијата Pearson's изнесува -0.29 како параметриски податок, со ова потврдуваме дека влијанието на учеството во малолетничките банди врз изрекувањето воспитни мерки, согласно вредноста на коефициентот е со слаба корелација.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.5

- H_0 : Не постои влијание на учеството во малолетнички бади врз изрекување воспитни мерки кај децата деликвенти
- H_1 : Постои влијание на учеството во малолетнички бади врз изрекување воспитни мерки кај децата деликвенти

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 5

Chi-square tests.

<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>df</i>	<i>Asymp. Sig. (2-tailed)</i>
Pearson Chi-Square	6.25	6	.396
Likelihood Ratio	8.47	6	.206
Linear-by-Linear Association	1.22	1	.268
N of Valid Cases	16		

Според добиените резултати од тестирање на хипотезата произлегува дека вредноста на Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е повисока од 0,05 во овој случај ја прифаќаме нулта хипотезата и утврдуваме дека нема влијание учеството во малолетнички банди врз изрекување воспитни мерки кај децата деликвенти.

6) „Дали постои влијание на учеството во тепачки врз изрекување на педагошки мерки на децата деликвенти?“

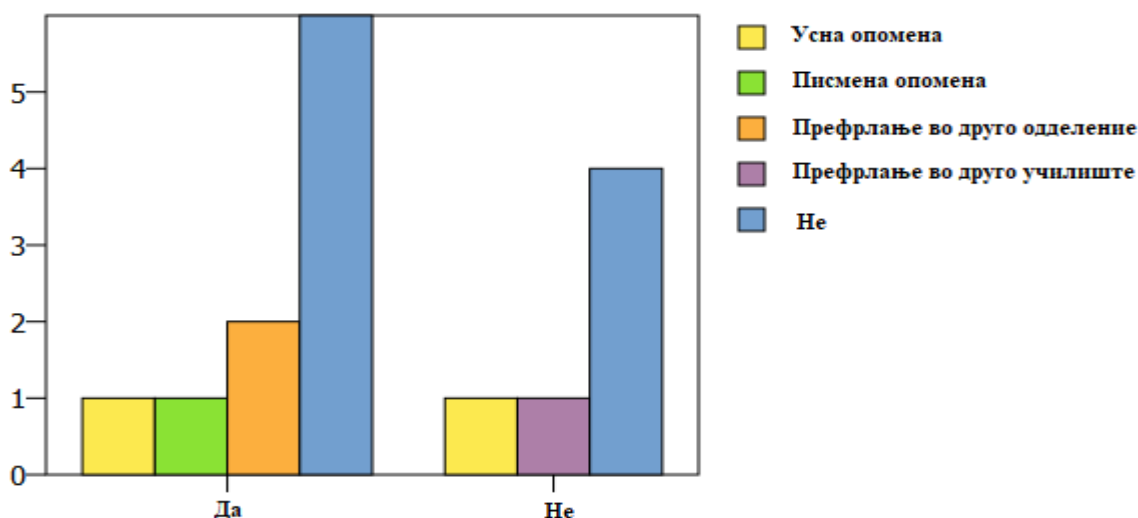
Табела бр.1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Дали некогаш сте учествувале во тепачка	Дали ви биле изречени некои педагошки мерки
N		16	16
Normal Parameters	Mean	1.38	4.81
	Std. Deviation	.50	1.87
Most Extreme Differences	Absolute	.40	.36
	Positive	.40	.26
	Negative	-.27	-.36
Kolmogorov-Smirnov Z		1.59	1.45
Asymp. Sig. (2-tailed)		.008	.021

Вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест, прикажана во табелата бр. 1 е пониска од 0,05. Во овој случај утврдуваме дека постојат непараметриски.

Табела бр. 2 Влијанието на учеството во тепачки врз изрекување на педагошки мерки на децата деликвенти

Дали некогаш сте учествувале во тепачка	Дали ви биле изречени некои педагошки мерки					
	Усна опомена	Писмена опомена	Префрлање во друго одделение	Префрлање во друго училиште	Не	Вкупно
Да	1.00 10.00% 50.00% 6.25%	1.00 10.00% 100.00% 6.25%	2.00 20.00% 100.00% 12.50%	.00 .00% .00% .00%	6.00 60.00% 60.00% 37.50%	10.00 100.00% 62.50% 62.50%
Не	1.00 16.67% 50.00% 6.25%	.00 .00% .00% .00%	2.00 20.00% 100.00% 12.50%	1.00 16.67% 100.00% 6.25%	4.00 66.67% 40.00% 25.00%	6.00 100.00% 37.50% 37.50%
Вкупно	2.00 12.50% 100.00% 12.50%	1.00 6.25% 100.00% 6.25%	2.00 12.50% 100.00% 12.50%	1.00 6.25% 100.00% 6.25%	10.00 62.50% 100.00% 62.50%	16.00 100.00% 100.00% 100.00%

Општо гледано, според податоците кои се добиени од страна на децата деликвенти во Воспитно- поправниот дом Тетово како и во Затвор Охрид може да констатираме дека во оваа категорија учеството во тепачки не покажува некое силно влијание врз изрекувањето педагошки мерки, но пред да заклучиме која хипотеза ќе биде прифатена, првично потребно е да ги образложиме добиените податоци, потоа да ја утврдиме јачината на корелација и на крај да ги тестираме хипотезите. Од вкупниот број од анкетираниите деца кои учествувале во тепачка, 10% добиле усна опомена, 10% писмена опомена и 20% префрлување во друго одделение, додека 60% се изјасниле дека

никогаш не добиле педагошки мерки иако учествувале во тепачки. Што се однесува на втората категорија кои не учествувале во тепачки, 16.67% од вкупната бројка добиле усна опомена, 6.25% писмена опомена, 16.67% префрлување во друго училиште и на 66.67% од децата деликвенти никогаш не им биле изречени педагошки мерки.

Од добиените податоци, а посебно податоците кај децата кои никогаш не учествувале во тепачки, но сепак им се изречени педагошки мерки, укажува на фактот дека мерките се изречени за други работи кои се однесуваат на непочитувањето на куќниот ред на училиштето.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

<i>Category</i>	<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error</i>	<i>Approx. T</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.08	.25	.30	
Interval by Interval	Pearson's R	.08	.25	.30	
N of Valid Cases		16			

Коефициентот на корелација (Spearman Correlation) изнесува 0,08 согласно степенот на јачина оваа врска е позитивна со многу слаба корелација. Оттука констатираме дека постои позитивна врска меѓу учеството во тепачки врз изрекување педагошки мерки но со многу слаба корелација.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.6

- X0: Не постои влијание на учеството во тепачки врз изрекување педагошки мерки на децата деликвенти
- X1: Постои влијание на учеството во тепачки врз изрекување педагошки мерки на децата деликвенти

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 6

Chi-square tests.

<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>df</i>	<i>Asymp. Sig. (2-tailed)</i>
Pearson Chi-Square	3.63	4	.459
Likelihood Ratio	4.94	4	.294
Linear-by-Linear Association	.10	1	.756
N of Valid Cases	16		

Според добиените резултати од тестирање на хипотезата број 6, произлегува дека вредноста на Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е повисока од 0,05 во овој случај ја прифаќаме нулта хипотезата и утврдуваме дека не постои влијание врз учеството во тепачки врз изрекување на педагошки мерки на децата деликвенти.

7) „Дали постои влијание на слободното време преку викенд врз гледање на телевизија кај децата деликвенти?“

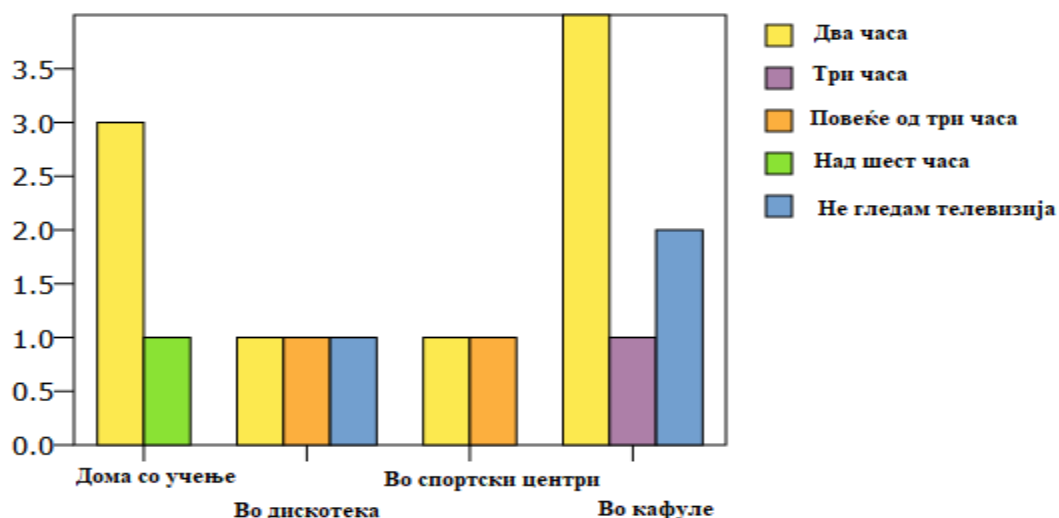
Табела бр.1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Каде најчесто го поминувате вашето слободно време преку викенд	Колку часа минувате гледајќи телевизија
N		16	16
Normal Parameters	Mean	2.75	2.25
	Std. Deviation	1.29	1.65
Most Extreme Differences	Absolute	.27	.34
	Positive	.27	.34
	Negative	-.27	-.22
Kolmogorov-Smirnov Z		1.08	1.35
Asymp. Sig. (2-tailed)		.176	.039

Седмото вкрстување повторно го започнуваме со Колмогоров-Смирнов тест на нормалност со цел да утврдиме со какви податоци располагаме, дали се параметриски, непараметриски или располагаме со мешани податоци. Првиот податок (0.176) укажува дека вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест е повисока од 0,05, во тој случај утврдуваме дека првиот податок е параметриски, односно има нормална дистрибуција, што подразбира дека во наредните чекори треба да се водиме по корелацијата на Спирман. Вредноста на вториот податок (0.039) е пониска од 0,05 во овој случај утврдуваме дека вториот е непараметриски и со отсуство на нормална дистрибуција, оваа состојба укажува дека во наредниот чекор ќе ја користиме корелацијата на Пирсон, со други зборови повторно има случај што ќе ни бидат потребни двете корелации при објаснување на меѓусебната јачина.

Табела бр. 2 Дали постои влијание на слободното време преку викенд врз гледање на телевизија кај децата деликвенти

Каде најчесто го поминувате вашето слободно време преку викенд	Колку часа минувате гледајќи телевизија					
	Два часа	Три часа	Повеќе од три часа	Над шест часа	Не гледам ТВ	Вкупно
Дома со учење	3.00 75.00% 33.33% 18.75%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	1.00 25.00% 100.00% 6.25%	.00 .00% .00% .00%	4.00 100.00% 25.00% 25.00%
Дискотека	1.00 33.33% 11.11% 6.25%	.00 .00% .00% .00%	1.00 33.33% 50.00% 6.25%	.00 .00% .00% .00%	1.00 33.33% 33.33% 6.25%	3.00 100.00% 18.75% 18.75%
Спортски центри	1.00 50.00% 11.11% 6.25%	.00 .00% .00% .00%	1.00 50.00% 50.00% 6.25%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	2.00 100.00% 12.50% 12.50%
Кафуле	4.00 57.14% 44.44% 25.00%	1.00 14.29% 100.00% 6.25%	.00 .00% .00% .00%	.00 .00% .00% .00%	2.00 28.57% 66.67% 12.50%	7.00 100.00% 43.75% 43.75%
Вкупно	9.00 56.25% 100.00% 56.25%	1.00 6.25% 100.00% 6.25%	2.00 12.50% 100.00% 6.25%	1.00 6.25% 100.00% 6.25%	3.00 18.75% 100.00% 18.75%	16.00 100.00% 100.00% 100.00%

Од добиените одговори произлегува дека децата кои слободното време преку викенд го минувале дома со учење, во остатокот од времето 75% од вкупната бројка

гледале два часа телевизија и 25% гледале шест часа телевизија. Децата кои слободното време преку викенд го минувале во дискотека, во остатокот од времето 33.33% гледале два часа дневно телевизија, 33.33% повеќе од три часа и 33.33% се изјасниле дека не гледале телевизија. Децата деликвенти кои слободното време преку викенд го минувале во спортските центри, 50% од вкупната бројка гледале телевизија два часа дневно додека 50% се изјасниле дека гледале телевизија над три часа дневно. Последната категорија ја сочинуваат децата деликвенти кои слободното време преку викенд го минувале во кафуле, така 57.14% од вкупната бројка дневно гледале телевизија два часа, 14.29% три часа и 28.57% се изјасниле дек не гледале телевизија.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

<i>Category</i>	<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error</i>	<i>Approx. T</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.08	.24	.30	
Interval by Interval	Pearson's R	.06	.24	.23	
N of Valid Cases		16			

Со оглед на тоа што на почетокот кажавме дека едниот податок е параметриски и другиот непараметриски, потребно е да ги читаме двата коефициента. Коефициентот на корелација (Spearman Correlation) изнесува 0.08 додека коефициентот на корелација (Pearson's) изнесува 0.06 во овој случај треба да констатираме дека коефициентите Spearman и Pearson's се идентични, оттука постои позитивна врска меѓу слободното време преку викенд врз гледање на телевизија кај децата деликвенти но со многу слаба корелација.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.7

- X0: Не постои влијание на слободното време преку викенд врз гледање телевизија кај децата деликвенти
- X1: Постои влијание на слободното време преку викенд врз гледање телевизија кај децата деликвенти

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 7

Chi-square tests.

<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>df</i>	<i>Asymp. Sig. (2-tailed)</i>
Pearson Chi-Square	11.32	12	.501
Likelihood Ratio	12.57	12	.401
Linear-by-Linear Association	.06	1	.809
N of Valid Cases	16		

Според добиените резултати од тестирање на хипотезата број 7, произлегува дека вредноста на Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е повисока од 0,05 во овој случај ја прифаќаме нулта хипотезата и утврдуваме дека не постои влијание на слободното време преку викенд врз гледање телевизија кај децата деликвенти.

8) „Дали користењето на нож при учество во тепачка од страна на врсниците влијае врз правењето на нелегални работи?“

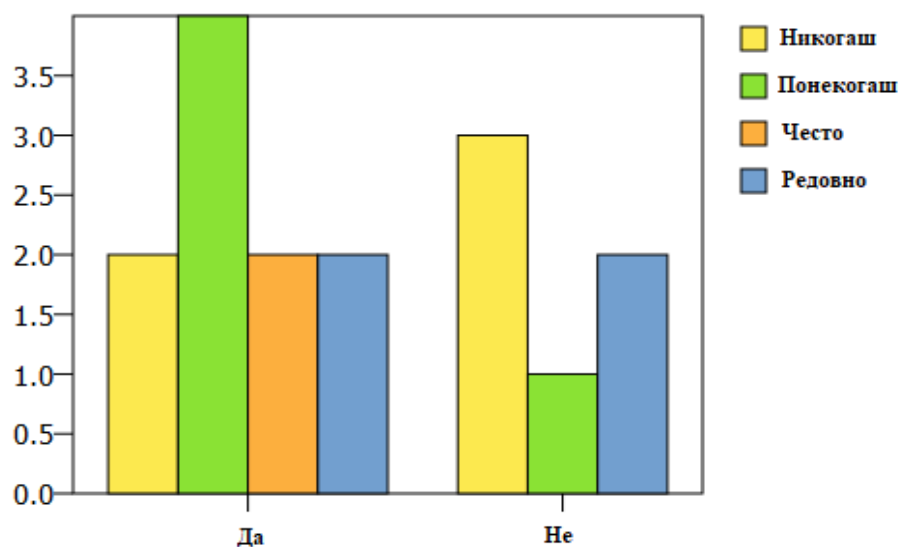
Табела бр.1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

		Во текот на слободното време правам нелегални работи	Дали имате другари кои учествуваат во тепачка и користат нож
N		16	16
Normal Parameters	Mean	2.31	1.38
	Std. Deviation	1.20	.50
Most Extreme Differences	Absolute	.23	.40
	Positive	.23	.40
	Negative	-.17	-.27
Kolmogorov-Smirnov Z		.91	1.59
Asymp. Sig. (2-tailed)		.376	.008

Првиот чекор за започнување на анализата околу наведеното вкрстување е Колмогоров-Смирнов тест. Од добиените податоци произлегува дека повторно има параметриски и непараметриски податоци. Првиот податок (0.376) укажува дека вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест е повисока од 0,05, тука утврдуваме дека податокот е параметриски, вториот податок (0.008) е пониска од 0,05 во овој случај утврдуваме дека вториот е непараметриски и во контекст н наведените податоци во наредниот чекор ќе ги користиме и двете корелации (Сприман и Пирсон)

Табела бр. 2 Дали користењето на нож при учество во тепачка од страна на врсниците влијае врз павењето на нелегални работи?“

Дали имате другари кои учествуваат во тепачка и користат нож	Во текот на слободното време правам нелегални работи				
	Никогаш	Понекогаш	Често	Редовно	Вкупно
Да	.00	2.00	2.00	4.00	8.00
	.00%	25.00%	25.00%	50.00%	100.00%
	.00%	40.00%	100.00%	100.00%	50.00%
	.00%	12.50%	12.50%	25.00%	50.00%
Не	5.00	3.00	.00	.00	8.00
	62.50%	37.50%	.00%	.00%	100.00%
	100.00%	60.00%	.00%	.00%	50.00%
	31.25%	18.75%	.00%	.00%	50.00%
Вкупно	5.00	5.00	2.00	4.00	16.00
	31.25%	31.25%	12.50%	25.00%	100.00%
	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
	31.25%	31.25%	12.50%	25.00%	100.00%

Носењето ладно оружје од страна на децата е сериозен проблем, во последните неколку години сè почесто се забележува носењето нож од страна на децата во средни училишта. Со цел да утврдиме каква е врската на тие деца кои користат нож при тепачки со другите врсници кои прават нелегални работи во слободно време решивме да го анализираме наведеното вкрстување. Со оглед на тоа што сметаме дека децата деликвенти кои прават нелегални работи се во тесна врска со нивните врсници кои крадат, користат нож, консумираат алкохол, користат дрога и сл. сметаме дека токму одговорите на децата

деликвенти од ВП-домот и затворот ќе бидат корисни за донесување заклучок околу овие две сериозни и проблематични појави.

Од одговорите на анкетниот прашалник произлегува дека, децата деликвенти кои имаат другари што при учество во тепачка користат нож и се во близок однос со истите другари кои вршат деликвентни активности, 25% од нив одговориле дека во слободното време понекогаш правеле нелегални работи, 25% одговориле дека често правеле нелегални работи и сериозен процент од 50% одговориле дека редовно правеле нелегални работи и се во тесна комуникација со нивните врсници кои при тепачки користат ножеви.

Втората категорија ја сочинуваат деца деликвенти кои немаат другари кои користат ножеви при тепачки, така во овој случај добиените вредности се сосема очекувани, 62.50% одговориле дека во слободното време никогаш не правеле нелегални работи и 37.50% се изјасниле дека во слободното време понекогаш правеле нелегални работи.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

<i>Category</i>	<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error</i>	<i>Approx. T</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	-.82	.07	-5.31	
Interval by Interval	Pearson's R	-.81	.08	-5.17	
N of Valid Cases		16			

Коефициентот Спирман изнесува -0.82 додека коефициентот Пирсон изнесува -0.81 и двата коефициенти се со негативен предзнак со многу силна корелација.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.8

- H_0 : Не постои влијание на користењето нож при учество во тепачка од страна на врсниците врз павењето нелегални работи
- H_1 : Постои влијание на користењето нож при учество во тепачка од страна на врсниците врз павењето нелегални работи

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 8

Chi-square tests.

<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>df</i>	<i>Asymp. Sig. (2-tailed)</i>
Pearson Chi-Square	11.20	3	.011
Likelihood Ratio	15.45	3	.001
Linear-by-Linear Association	9.84	1	.002
N of Valid Cases	16		

Според добиените податоци од хи квадрат тестот, вредноста на Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square е пониска од 0,05 што значи дека ја прифаќаме алтернативната хипотеза и констатираме дека постои влијание на користењето нож при учество во тепачка од страна на врсниците врз правењето нелегални работи.

9) „Дали здружувањето во банда во слободно време влијае врз нудење на дрога во училиште кај децата деликвенти?“

Табела бр.1 Колмогоров-Смирнов тест на нормалност

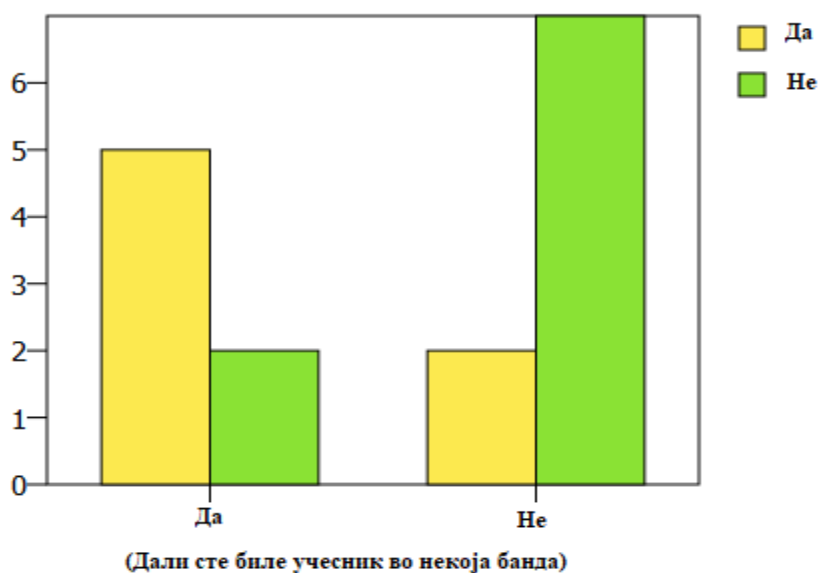
		Дали некогаш сте учествувале во тепачка	Пол
N		16	16
Normal Parameters	Mean	1.38	1.00
	Std. Deviation	.50	.00
Most Extreme Differences	Absolute	.40	.
	Positive	.40	.
	Negative	-.27	1.80E+308
Kolmogorov-Smirnov Z		1.59	-Инфинитс
Asymp. Sig. (2-tailed)		.008	1.000

Согласно Колмогоров-Смирнов тест на нормалност првата вредност (0.008) укажува дека вредноста Asymp. Sig. (2-tailed) кај Колмогоров-Смирнов тест е пониска од 0,05, што значи дека е непараметриски, вредноста на вториот податок (1.000) е пониска од 0,05 во овој случај утврдуваме дека вториот е параметриски и со нормална дистрибуција.

Табела бр. 2 Дали здружувањето во банда во слободно време влијае врз нудење на дрога во училиште кај децата деликвенти?“

Дали сте биле учесник на некоја банда	Дали сте се нашле во ситуација некој од околината на вашето училиште да ви понуди дрога		
	Да	Не	Вкупно
Да	5.00	2.00	7.00
	71.43%	28.57%	100.00%
	71.43%	22.22%	43.75%
	31.25%	12.50%	43.75%
Не	2.00	7.00	9.00
	22.22%	77.78%	100.00%
	28.57%	77.78%	56.25%
	12.50%	43.75%	56.25%
Вкупно	7.0	9.00	16.00
	43.75%	56.25%	100.00%
	100.00%	100.00%	100.00%
	43.75%	56.25%	100.00%

Пред да започнеме со анализата, сметаме дека значајно е да нагласиме дека испитаниците кои одговориле дека биле, но и тие кои не биле учесници во малолетничка банда сите се од машки пол, затоа нема потреба од дополнително прикажување на влијанието на полот врз членовите на малолетничките банди. Децата деликвенти кои одговориле дека биле дел од малолетнички банди 71.43% од нив се нашле во состојба да им се понуди дрога во близината на нивното училиште, додека 28.57% не се нашле во состојба некој да им понуди дрога.

Втората категорија деца, се деца деликвенти кои не биле дел од малолетничките банди, така на 22.22% им била понудена дрога, додека на 77.78% не им била понудена дрога. Во контекст на ова важно е да нагласиме дека во најголем дел првиот контакт со опојните средства е секако преку посредници, деца-врсници, или трети луѓе кои како што е во нашиот случај најчесто се лоцирани близу училиштата за да може да најдат потенцијални деца кои би сакале да користат, купуваат па дури и продаваат дрога, па оттука и идејата за анализирање токму на нудењето дрога во близина на училиштето каде што децата учат.

Оваа состојба е толку комплексна и постојат такви фактори кои создаваат еден цврст круг околу детето со што детето многу лесно се вовлекува во наркоманијата, како изгледа споменатиот круг?

Првично станува збор за влијанието на малолетничка банда, тука од самиот почеток има збир од деликвентни активности меѓу повеќе деца, истите банди или гета привлекуваат внимание токму кај тие трети лица кои нудат дрога, па многу е полесно да се стапи во контакт со такви деца кои се членови на банди и љубопитни за секакви видови деликвентни активности за разлика од деца кои истото веднаш би го пријавиле во семејството или училишната управа, второ за нудењето дрога близу училиштата се користи слободното време или по училиште или за време на мали и големи одмори каде

што третите лица можат на полесен начин да стапат во контакт со децата и трето доколку постои таква можност со што детето ќе прифати користење дрога, потоа следува нудење на врсници, купување па дури и продажба на дрога, истите водат кон зависност од наркоманија и деликвенти активности кај децата.

Табела бр. 3 Коефициент на корелација

Symmetric measures.

<i>Category</i>	<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>Asymp. Std. Error</i>	<i>Approx. T</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Ordinal by Ordinal	Spearman Correlation	.49	.22	2.11	
Interval by Interval	Pearson's R	.49	.22	2.11	
N of Valid Cases		16			

Имајќи го предвид фактот дека има еден параметриски и еден непараметриски податок, потребни ни се двата коефициента, но како што може да се утврди од табелата број 3 и двата коефициента ни се со иста вредност, оттука заклучуваме дека врската е позитивна и што се однесува до јачината, согласно вредноста на коефициентите е со умерена корелација.

Инференцијална статистика (тестирање на хипотези):

Хипотеза бр.9

- H_0 : Не постои влијание на здружувањето во банди во слободно време врз нудење дрога во училиште кај децата деликвенти
- H_1 : Постои влијание на здружувањето во банди во слободно време врз нудење дрога во училиште кај децата деликвенти

Табела бр. 4 Тестирање на хипотеза 9

Chi-square tests.

<i>Statistic</i>	<i>Value</i>	<i>df</i>	<i>Asymp. Sig. (2-tailed)</i>	<i>Exact Sig. (2-tailed)</i>	<i>Exact Sig. (1-tailed)</i>
Pearson Chi-Square	3.87	1	.049		
Likelihood Ratio	4.02	1	.045		
Fisher's Exact Test				.126	.072
Continuity Correction	2.13	1	.144		
Linear-by-Linear Association	3.63	1	.057		
N of Valid Cases	16				

Според хи квадрат тестот, вредноста на Asymp. Sig. 2-tailed на Pearson Chi-Square (0,049) е пониска од 0,05 што значи дека ја прифаќаме алтернативната хипотеза и

констатираме дека постојат значајни врски меѓу здружувањето во банди во слободно време со нудење дрога во училиште кај децата деликвенти.

5. ЗАКЛУЧОЦИ ОД ЕМПИРИСКОТО ИСТРАЖУВАЊЕ

Заклучоците од добиените одговори од спроведената анкета ќе ги елаборираме паралелно во две насоки: „деца неделиквенти“ и „деца деликвенти“. Слободното време несомнено се покажа дека е сериозен фактор кој влијае врз антисоцијално однесување како и врз деликвенцијата кај двете категории на деца. Така со цел да ги прикажеме заклучоците до кои дојдовме од спроведеното научно истражување, прво ќе почнеме со основните демографски карактеристики кои се значајни индикатори за степенот на образование, структурата на семејството и месечните приходи.

Во криминолошката и кривично-правната теорија често се спомнува дека децата кои растат со родители имаат помал потенцијал за сторување деликвентни активности, истото се докажа и со нашето истражување, приближно 89% од децата неделиквенти живеат со родителите додека состојбата кај децата деликвенти е поразлична, само 50% живеат со родителите додека другиот дел потекнуваат од семејства со разведени родители, починат родител, живеат сами, со сестра или брат, па оттука не зачудува тоа што детето е вовлечено во деликвенција при што недостигот од надзор од страна на семејството придонел за создавање деликвентен профил.

Вториот многу значаен фактор при дефинирањето на проблемот околу малолетничката деликвенција е високата стапка на невработеност на родителите на децата кој придонесува сторување имоти кривичи дела со цел да дојдат до средства со кои ќе ги задоволат сопствените потреби. Кај децата неделиквенти се покажа дека невработеноста на татковците изесува 6.67%, додека кај децата деликвенти оваа стапка е дури 25%.

Што се однесува до месечите приходи на семејствата, кај децата деликвенти во најголем процент од 28.10% имаат месечни примања од 21.000-25.000 и исто така втора позастапена категорија на месечни примања се 22.38% над 30.000 денари. Кај децата деликвенти разликата е огромна, во најголем дел, поточно од вкупно 31.25% од родителите имаат месечни примања од 6000-9000 што е релативно многу мала сума на примања за едно семејство и втората позастапена категорија на месечни примања се 12.000-15.000 денари во стапка од 25%. Имајќи ги предвид податоците околу примањата на децата деликвенти, не треба да не изненадува фактот на огромната застапеност на

имотниот криминал, поради тоа што досега изнесените податоци создаваат јасна состојба околу причините поради кои детето е вовлечено во деликвенција.

Конечно следниот значаен фактор за објаснување на причините на малолетничката деликвенција е образованието. Во криминолошката литература се среќаваме со ставот дека образованието игра значајна улога во застапеноста на малолетничката деликвенција, оттука повторно ја потврдуваме оваа теза со добиените податоци од нашето емпириско истражување, ставајќи посебен акцент на децата деликвенти од ВП-дом и затвор за деца. Степенот на образование покажува значајни разлики кај двете категории, тоа што е значајно да го потенцираме околу образованието е дека кај родителите на децата неделиквенти немавме состојба на родители кои се без образование, додека кај деликвентите 18.25% од мајките се без образование и 25% од татковците, исто така, се без образование. Загрижува фактот што истиот проблем околу процесот на образование се рефлектира и кон децата деликвенти, па така од вкупно 16 испитаници во ВП-дом и Затворот, 6 деца деликвенти не завршиле основно образование, додека другите се со завршено основно образование.

Освен наведените карактеристики, од клучна важност е да се потенцира дека од вкупно 16 испитаници деца деликвенти, на 14 родителите им се со криминална историја. Во контекст на ова ќе ги цитираме ставовите на Gibbons и Geretti кои велат дека луѓето можат да се поделат на оние чија животна ориентација се формира и остварува под влијание на криминалните групи и на оние што се формираат под влијание на некриминални групи, ако истата дефиниција ја приспособиме според нашиот случај би можеле да кажеме дека децата ги делиме на оние чија животна средина и ориентација се формира и остварува под влијание на родители со криминална кариера и на деца што се формираат под влијание на родители со некриминална кариера, па оттука и двете категории деца неделиквенти и деца деликвенти.

Исто така, при спроведување на анкетата и разговор со децата деликвенти заклучивме дека повеќе од половина на децата деликвенти се жртви на семејно насилство што претставува посебна проблематика во криминолошката литература. Со цел да се прикаже сестрано влијанието на слободното време, на почетокот нагласивме дека создадовме 9 вкрстувања со кои добивме конкретни и прецизни податоци од испитаниците.

Од *првото вкрстување* кое гласи: „дали излегувањето во вечерните часови во текот на неделата влијае врз учеството во тепачки во слободното време“ кај **децата неделиквенти** дојдовме до заклучок дека: како што расте бројот на излегувања во вечерните часови во текот на неделата со цел да се искористи слободното време така и учеството во тепачките покажаа дека е во пораст, но интензитетот не е многу силен. Децата неделиквенти кои излегуваат над четири пати во неделата па сè до децата кои излегуваат секоја вечер стапката на редовното и честото учество во тепачки се покажа дека е во пораст, тука јасно се гледа дека владее неконтрола и недоволен надзор од страна на родителите која е од примарно значење за превенција на овој криминоген фактор, оттука ја потврдивме хипотезата дека постои значајна врска на излегувањето во вечерните часови врз учеството во тепачки во слободното време на децата неделиквенти. Што се однесува до **децата деликвенти**, за истото вкрстување добивме поконкретни одговори со што се утврди дека стапката на децата кои пред да им бидат изречени казните од страна на суд, кои во вечерните часови излегувале над четири пати процентуално повеќе учествувале во тепачки за разлика од децата неделиквенти, па оттука ја потврдивме хипотезата дека постои значајна врска на излегувањето во вечерните часови врз учеството во тепачки во слободното време на децата деликвенти и тоа согласно степенувањето со силна корелација, што значи дека меѓу двете појави постои силна поврзаност за разлика од децата деликвенти каде што корелацијата беше многу слаба. Исто така, сметаме дека важно е да се нагласи дека децата деликвенти кои излегувале секоја вечер во текот на неделата одговориле дека редовно учествуваат во тепачки, така во овој случај поради високиот степен на желба од насилство очекувано е и манифестирање на деликвентните активности.

Второто вкрстување кое гласи: „дали користењето на слободното време преку викенд влијае врз консумирањето на алкохол“, кај **децата неделиквенти** согласно спроведеното истражување дојдовме до заклучок дека постои врска меѓу наведеното вкрстување, повикувајќи се на податоците кои ги добивме иако утврдивме дека постои позитивна врска важно е да нагласиме дека меѓусебната јачина е многу слаба, па оттука и ја потврдуваме хипотезата дека постојат значајни врски на користењето на слободното време преку викенд врз консумирањето алкохол кај децата неделиквенти. Што се однесува до **децата деликвенти** дојдовме до заклучок дека повторно постои позитивна

врска меѓу наведеното вкрстување и тоа со еден степен појака корелација (слаба корелација) за разлика од неделиквентите. Исто така, и во оваа категорија ја потврдиме хипотезата дека постојат значајни врски на користењето на слободното време преку викенд врз консумирањето алкохол кај децата деликвенти. Сосема очекувано беше добивање податоци кај деликвентите околу почестото излегување за време на викенд, како и користењето алкохол што сè почесто се среќава кај децата, а согласно нашите податоци најмногу во категоријата на децата од 17 -годишна возраст.

Слободното време по училиште е, исто така, значајна за анализирање, оттука се надоврзуваме до заклучокот кој го добивме со *третото вкрстување* кое гласи: „дали слободното време по училиште влијае врз користење на интернет?“. Интернетот иако зазема навистина значајно место во секојдневието и ги олеснува дневните обврски на повеќе полиња, не водењето надзор врз детето при користење на интернетот може да предизвика негативни последици. Оттука, од *третото вкрстување* дојдовме до сосема различни резултати во стапката на користењето на интернетот кај двете категории деца. Кај **децата неделиквенти** согласно нашата анализа утврдиме дека постои позитивна врска меѓу слободното време по училиште и користењето интернет, така во највисока стапка се покажа дека децата по училиште користат интернет, во најголем процент повеќе од три часа, па оттука, исто така, ја потврдиме хипотезата дека постојат значајни врски на слободното време по училиште врз користење на интернет од страна на деца неделиквенти. Што се однесува до **децата деликвенти**, од истото вкрстување дојдовме до сосема поинакви резултати во однос на стапката на користење интернет. Децата деликвенти во контекст на ова вкрстување одговориле дека пред да бидат осудени за сторените кривични дела, во најголем процент (повеќе од 55%) по училиште користеле интернет над шест часа, оттука заклучивме дека има позитивна врска меѓу двете појави и дека постојат значајни врски меѓу слободното време по училиште и користењето интернет.

Слободното време како еден сериозен криминоген фактор со себе носи уште низа ризични појави кои извираат од истата, тука може да се набројат: тепачките, насилното однесување, правење нелегални работи, дружење со врсници кои се асоцијални, користење опојни средства, алкохол, марихуана, зависност од интернет (интернетманија), учество во банди и сл.

Оттука ќе се надоврземе на заклучокот до кој дојдовме со *четвртото вкрстување* кое гласи: „дали консумирањето алкохол влијае врз правење нелегални работи?“. Кај **децата неделиквенти** иако е зачудувачки со оглед на тоа што се неделиквенти согласно спроведената анкета и направените анализи, дојдовме до заклучок дека постојат значајни врски меѓу користењето алкохол и правењето нелегални работи. Со други зборови согласно одговорите на испитаниците се потврди дека честото користење алкохол влијае врз правењето нелегални работи. Кај децата деликвенти, стапката на користењето алкохол за разлика од деликвентите е многу повисока. Така кај неделиквентите во највисока стапка добивме одговори дека не користат алкохол и во помала стапка дека користат понекогаш и често и во најмала стапка дека користат редовно алкохол. Кај **децата деликвенти** состојбата е сосема поразлична- стапката на користење на алкохол е многу повисока од неделиквентите, така според податоците утврдивме дека честото и редовното користење алкохол од страна на деца деликвенти е претставена во сериозна бројка, оттука дојдовме до заклучок дека постојат значајни врски на консумирањето алкохол од страна на деца деликвенти врз правење нелегални работи.

Од *петтото* вкрстување кое гласи: „дали учеството во малолетнички банди влијае врз изрекување воспитни мерки?“ кај **децата неделиквенти** дојдовме до заклучок дека стапката на учество во малолетнички банди е највисока на 18-годишна возраст, па така согласно направената анализа заклучуваме дека учеството во малолетнички банди во слободното време на децата неделиквенти покажа влијание врз изрекување воспитни мерки, па заклучивме дека постои позитивна врска, па оттука и ја потврдуваме хипотезата дека постојат значајни врски меѓу учеството во малолетнички банди и изрекување воспитни мерки, со други зборови се утврдува дека децата неделиквенти кои учествувале во малолетничките банди им биле изречени воспитни мерки. Кај **децата деликвенти** од стапката на децата кои учествувале во малолетничките банди заклучивме дека на 14.25% им била изречена воспитна мерка засилен надзор од страна на згрижувачко семејство, на 57.14% засилен надзор од страна на ЦСР и дури на 14.59% упатување во воспитно-поправна установа, па оттука и доволно е јасно дека висок е потенцијалот на сторување деликвенти активности на децата кои се дел од малолетничките банди.

Во врска со *шестото* вкрстување околу влијанието на тепачките врз изрекувањето на педагошките мерки во училиште, кај *децата неделиквенти* како што и претходно кажавме, тепачките и стапката на тепачките се покажаа како сериозна појава посебно кај средните училишта, па така со оглед на високата стапка на тепачки во испитуваните средни училишта сосема е очекувано изрекување педагошки мерки од страна на училиштето, оттука заклучивме дека тепачките кои се случуваат во слободното време по училиште, за време на голем или мал одмор, покажуваат влијание врз изрекувањето педагошки мерки кај децата неделиквенти, кај *децата деликвенти*, иако стапката на учество во тепачки (62.50%) е двојно повисока од стапката на неучествување во тепачки (37.50%) дојдовме до заклучок дека не постојат значајни врски на учеството во тепачки врз изрекувањето педагошки мерки на децата деликвенти, поради тоа што има еден случај на изречена усна опомена, еден случај со писмена опомена и два случаи со префрлување во друго одделение, додека на другиот дел кои учествувале во тепачки не им биле изречени никакви педагошки мерки.

Во рамките на *седмото* вкрстување го опфативме влијанието на слободното време преку викенд врз гледање телевизија. Од спроведената анализа на податоците кај децата неделиквенти и децата деликвенти утврдивме дека процентот на прекумерно гледање телевизија не е висок, па така и во двете категории според добиените податоци дојдовме до заеднички заклучок и заклучуваме дека не постојат значајни врски на слободното време преку викенд врз гледањето телевизија кај децата неделиквенти и деликвенти, причината е многу едноставна, децата сè поретко гледаат телевизија поради тоа што интернет страниците нудат полесен и побрз пристап до посакуваните содржини, па оттука и според податоците од анкетата заклучувме дека влијанието на гледањето телевизија во слободното време е незначително дури и не постојат значајни врски.

Кај *осмото* вкрстување има исклучок, вкрстувањето кај *децата неделиквенти* гласи: „дали полот влијае врз тепачките?“, додека истото вкрстување не е поставено кај деликвентите поради тоа што сите деца испитаници-деликвенти од ВП домот и малолетничкиот затвор се од машки пол, па оттука не постои потреба од докажување на влијанието на полот. Статистички гледано, како сторители на кривични дела, но и деликвентни дејствија, машкиот пол сè уште се јавува во поголема стапка, па оттука и потребата за утврдување на влијанието на полот врз тепачките. Согласно добиените

резултати од децата неделиквенти утврдивме дека полот (посебно машкиот пол со 64.63%) покажува сериозно влијание врз тепачките и тоа согласно интензитетот утврдивме дека е со умерено влијание, оттука заклучуваме дека постојат значајни врски меѓу полот и тепачките во слободното време кај децата неделиквенти. Кај **децата неделиквенти**, со оглед на тоа што ја издржуваат казната, одлучивме да поставиме вкрстување кое гласи: „дали користењето на нож при учество во тепачка од страна на врсниците влијае врз правењето на нелегални работи?“ Прво важно е да нагласиме дека од вкупно 16 испитаници 8 одговориле дека нивните другари - врсници користат нож и другите 8 се изјасниле дека не користат и оттука се надоврзуваме на правењето нелегални работи од страна на децата неделиквенти, од дадените одговори добивме многу висок процент на правење противзаконски дејствија. Така 50% редовно правеле нелегални работи, 25% често и 25% понекогаш правеле нелегални работи, во контекст на ова сосема е очекувано структурата на деца кои постојано вршат деликвентни работи да е во тесна врска со деца кои при учество во тепачка користат нож. Имајќи ги предвид прикажаните податоци дојдовме до заклучок дека постоат значајни врски на користењето нож при учество во тепачка од страна на врсниците врз правењето нелегални работи.

Последното вкрстување од емпириското истражување гласи: „дали здружувањето во банда во слободно време влијае врз нудење на дрога во училиште?“ **Децата неделиквети** кои биле дел од малолетничките банди, на 40% од вкупниот број на испитаници им била понудена дрога во рамките на слободното време во училиште, така заклучуваме дека здружувањето во банди влијае врз нудење дрога од страна на трети лица. Што се однесува до **децата неделиквенти** стапката на учество во малолетнички банди и нудење дрога е повисока за разлика од неделиквентите (71.43%) па оттука вреди да се потенцира дека добиената врска од создаденото вкрстување е позитивна и тоа за еден степен појака корелација од неделиквентите (умерена корелација), оттука заклучок дека постојат значајни врски меѓу здружувањето во банди во слободно време со нудење дрога во училиште кај децата неделиквенти и деликвенти. Имено, од целокупното емпириско истражување заклучуваме дека слободното време и составните делови, поточно активности кои ги прикажавме во вкрстувањата (излегување во вечерни часови, консумирање алкохол, здружување во малолетничка банда, користење интернет, правење нелегални работи, нудење дрога и сл.) покажаа дека слободното време како

главен криминоген фактор влијае врз појавата на деликвенцијата, но и врз зголемувањето на стапката на малолетничката деликвенција во Македонија.

ЧЕТВРТИ ДЕЛ

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕДЛОЗИ

Борбата на општеството околу заштита на правата на децата е во суштина и борба за унапредување на нивните права. Секако дека главните столбови на целокупниот напор околу заштитата на правата на децата ја чинат Законот за правда за децата, Конвенцијата за правата на детето, Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на детето кој се однесува на вклучување на децата во вооружени конфликти и Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на детето кој се однесува на продажба на деца, детска проституција и детска порнографија.

Наведената Конвенција и факултативите протоколи на ОН се само дел од многубројните документи кои се однесуваат на заштита на правата на децата. Секако дека постојат голем број упатства, прописи, правила, протоколи и препораки кои ја опфаќаат целокупната заштита на детето и се однесуваат на: спроведување на детската правда, спречување на деликвенцијата, заштита на децата лишени од слобода, принципи околу употреба на ресторативната правда и сл.

Во контекст на меѓународните документи иако, документите на ОН заземаат клучно место, вреди да се потенцираат и документите на СЕ, како и документите на ЕУ кои се однесуваат на заштита на правата на децата. Станува збор за заштита на децата од сексуална експлоатација, порнографија, проституција и трговија со луѓе, препораки околу ресторативната правда, медијацијата, раната психосоцијална интервенција и сл.

Малолетничката деликвенција во последната деценија покажува сериозно зголемување на стапката на децата престапници. Загрижува фактот што децата манифестирајќи деликвентни дејствија сè повеќе почнуваат да учествуваат и во посериозните кривични дела, ова укажува на фактот на недоволна ангажираност на општеството околу превенцијата на малолетничката деликвенција, како и неефикасноста на програмите за превенција.

Деликвенцијата како поим го среќаваме и во документите на СЕ (СЕ Комитет на министри, препорака Рес. (2003) 20 на Комитетот на министри до земјите членки во врска со новите начини на постапување со малолетничката деликвенција и улогата на

малолетничка правда), таа е дефинирана како: активности кои се вршат според кривичниот закон. Во некои земји, исто така, се проширува и на антисоцијално и/или девијантно однесување дефинирано според административен или граѓански закон.

Проучувањето на положбата на детето во казненото право и криминологијата има пошироко научно и општествено значење, бидејќи начинот на третманот на детето во казненото право од одреден казнено-правен систем е индикатор на степенот на развиеност на тој систем во согласност со достигнувањата на казнено-правната област на теоретски и научен план.⁵²⁵ Истражувањето на оваа проблематика од казнено-правен и криминолошки аспект е од големо значење, поради тоа што се добива конкретна состојба за положбата на децата во казнено-правниот систем, како и состојбата со деликвенцијата.

Кога станува збор за малолетничка деликвенција, претежно оваа проблематика се истражува од аспект на деца кои се јавуваат во улога на деликвенти, па оттука и повеќето програми за превенција на малолетничка деликвенција, превентивните акциони планови како и спомнатите меѓународни документи се однесуваат на намалување на стапката на деликвенција, заштита на правата на децата, применување на алтернативни начини на решавање спорови и сл. Многу мал дел се однесуваат на деца жртви на кривични дела, која е, исто така, комплексен и обемен дел за објаснување.

Во последните дванаесет години, во Македонија во неколку наврати се направени измени во политиките на заштита на децата во ризик и тоа најпрво со Законот за малолетничка правда од 2007 година, а потоа и со Законот за правда за децата од 2013 година. За прв пат поимот дете во ризик го среќаваме во ЗМП од 2007 година, а потоа и во ЗПД, дефиницијата е доволно широка и прецизна, таа ги опфаќа категориите деца во ризик до 14 години и деца во ризик од 14 до 18 години, согласно чл. 19 од ЗПД дефиницијата за дете во ризик е прикажана на следниот начин: „дете во ризик е секое дете кое наполнило седум, а не наполнило 18 години со телесна попреченост или пречки во менталниот развој, жртва на насилство, воспитно и социјално запуштено, кое се наоѓа во таква состојба во која е отежнато или е оневозможено остварувањето на воспитната функција на родителот,

⁵²⁵Чонева, Љубица; Чачева, Виолета; Арнаудовски, Љупчо; Станкова, Марија; Марковиќ, Марјана; Станковска, Гордана, „Малолетничкиот криминалитет во транзицијата во Македонија“, Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, 2007 страна 15.

односно старателот, кое не е вклучено во системот на образованието и воспитувањето, вовлечено во питање, скитање или проституција, кое употребува дроги и други психотропни супстанции и прекурзори или алкохол, а кое поради ваквите состојби е или може да дојде во допир со закон како жртва или како сведок на дејствие кое со закон е предвидено како прекршок или дејствие кое со закон е предвидено како кривично дело.

Дефиницијата ги содржи сите карактеристики кои се потребни при објаснување на малолетничката деликвенција како посебен феномен и појава со негативен предзнак и со агресивно растечка тенденција. Поради наведеното, но и посеопфатото образложување на дефиницијата, ќе ги издвоиме главните карактеристики кои ја создаваат дефиницијата (телесна попреченост, пречки во ментален развој, жртва на насилство, воспитно и социјално запуштено дете и оневозможување на воспитната функција од страна на родител, не вклученост во системот на образование, како и учество во социо-патолошките појави) со цел пошироко објаснување на проблематиката околу децата во ризик.

Телесна попреченост: станува збор за ограничување на физичката мобилност и функционирање на телото на детето.

Жртва на насилство: согласно Декларацијата за основните принципи за правата на жртвата на кривичните дела и на злоупотребата на власта (Declaration of Basic Principles of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power) во член 1 од анекс повелбата е одреден поимот жртва кој гласи на следниот начин: „под поимот жртва се подразбираат лица кои индивидуално или како групи претрпеле штета вклучувајќи ги и телесно и душевно оштетените, емоционално страдање, материјална загуба или битно ограничување на основните права преку сторувања или препуштања што претставуваат кршење на кривичен закон што е на сила во државите членки вклучувајќи ги и законите со кои се забранува злоупотреба на моќта“.⁵²⁶

Воспитно и социјално запуштено дете и оневозможување на воспитна функција од страна на родител: воспитно запуштено дете е резултат на несоодветно однесување и воспитување на детето од страна на родителите или лицата во чии раце е препуштено детето, попречување и ограничување на социјалниот развој која резултира со загрозување

⁵²⁶ Декларација за основните принципи за правата на жртвата на кривичните дела и на злоупотребата на власта (Declaration of Basic Principles of Justice for Victim of Crime and Abuse of Power), 29.11.1985, член 1.

на физичкото, психичкото, менталното, сексуалното и социјалното здравје и безбедност на детето.⁵²⁷ Воспитно запустените деца се карактеризираат со: непријателски дух, непочитување авторитети, агресивност, слаба самоконтрола, немаат чувство на страв, каење или вина и сл.

Дете кое не е вклучено во системот на образование: децата кои не се вклучени во системот на образование се дел од групата деца во ризик, бидејќи станува збор за дете кое не добива едукација, антисоцијално, не е вклучено во воспитниот процес што води кон создавање лоши односи со средината, непродуктивно искористено време во текот на денот, а сите наведени фактори водат кон единствен заклучок а тоа е деликвенција. Децата кои не се вклучени во образованието многу лесно стануваат дел од злосторничките групи кои најчесто од рана возраст својата криминална кариера ја започнуваат со кражби па сè до потешки кривични дела.

Дете вовлечено во: питање, скитање, проституција и употреба на дроги, психотропни супстанции и прекузори или алкохол: станува збор за социо-патолошки појави кои се широко распространети меѓу деца.

Тргнувајќи од поимот дете, кој е предвиден во голем дел од домашните и странските закони, како и во меѓународните конвенции кои се однесуваат на правата на децата, и е определено како секое лице или живо суштество кое не наполнило 18 години од својот живот. Секако во контекст на ова треба да се земе предвид националната регулатива на секоја држава одделно според која е определена возрасната граница на полнолетството. Како главни и основни карактеристики на правата на децата може да ги издвоиме, прво заштитата на нивните права, благосостојбата на детето и секако најшироко распространетиот принцип на најдобар интерес на детето.

Денес речиси е невозможно заштитата на правата на децата без меѓународните конвенции кои даваат трета димензија на нивната заштита, така во контекст на кажаното може да се заклучи дека од клучно значење се националните закони кои се однесуваат на

⁵²⁷ Walrath C, Ybarra M, Holden E.W, “Children with reported histories of sexual abuse: multiple perspectives to understand clinical and psychosocial profiles“, 2003, страна 509-524.

децата и документите на ОН, СЕ и ЕУ. Од казнено-правен аспект, без определување на поимот дете, како и границата на кривична одговорност речиси е невозможно да се спроведат релевантни криминолошки истражувања, па со оглед на наведеното во рамките на тезата првично придадовме значење на дефинирањето на поимот дете согласно законите во Македонија како и странските закони и меѓународни конвенции.

За да може да се оценува развојот на правата на децата во законите, секако е многу битно да се прикаже целата еволуција, поточно историја на развој на правата на децата.

Иако науката релативно доцна почнува да покажува интерес околу развојот на правата на децата, од спроведеното истражување дојдовме до заклучок дека во старите кодификации како што се Хамурабиевиот законик, Законот на XII таблици и Јустинијановата кодификација наоѓаме посебни одредби кои се однесуваат на децата.

Во рамките на наведените закони не станува збор за современа заштита на правата на детето, но истите се од важност за прикажување на еволуцијата на малолетничката правда. Науката дури кон крајот на XIX век пројавува интерес за правата на децата, како и првите истражувања околу малолетничката деликвенција.

Проблематиката околу малолетничката деликвенција не е врзана само со криминологијата и со казненото право, таа има тесни допирни точки и со психологијата со оглед на тоа што се работи за деца во период на развој, имено во контекст на наведеното опфатени се развојните фази на детето од првата година па се до периодот на пубертет и последната фаза од детството. Развојните фази се посебно битни за земјите кои кривичната одговорност на детето ја утврдуваат според неговата психо-физичка зрелост.

Од криминолошка гледна точка во врска со фазите на развој на детето најважна фаза е фазата на пубертет која се карактеризира со променливост во однесувањето, во најголем дел од случаи огромна промена во карактерот, лутина, бунтовност и сл.

Во контекст на оваа проблематика, наведените карактеристики се само дел од битните сегменти при определување на личноста на деликвентот.

Во врска со анализа на Законот за правда за децата направивме и компаративен осврт со други земји. При анализа на законите од областа на правата на децата во Турција, Австралија, Англија, Канада, Германија и Словачка, структурално гледано не наидовме на некои битни и суштински разлики во однос на кривичната одговорност, како и процесно-правниот карактер.

Законите во наведените земји како и во нашиот Закон за правда за децата се поделени на два дела: малолетничка правда и благосостојба. Во врска со законите ќе ги издвоиме Англија која применува три различни закони: Children Act (Закон за деца) Children and Young People Act (Закон за деца и млади лица) и Criminal Act (Кривичен закон); Австралија која го применува Youth Criminal Justice Act (Законот за правда за младите) освен наведените одредби во законот кои се однесуваат на децата, посебно ги потенцира правата на децата од Торес Стрејт островите, како и Абориџините.

Во врска со Словачка, интересно е тоа што нема посебен закон кој се однесува на правата на децата, па оттука одредбите околу децата и постапката спрема деца се предвидени во Кривичниот закон и Законот за кривична постапка. Во контекст на законите, важно е да кажеме дека сите земји се од редот на земјите кои ја ратификувале Конвенцијата за правата на детето, така Македонија ја ратификуваше во 1993 година, Австралија во 1990, Канада и Англија во 1991, Турција во 1995, Словачка во 1993 и Германија во 1992 година, оттука јасно може да се заклучи дека законите се направени во духот на КПД и цврсто го поддржуваат најдобриот интерес на детето.

Кривичната одговорност на децата е врзана за казнената политика и санкциите предвидени за деца. Ова опфаќа многу значајно место во целокупниот систем на малолетничката правда бидејќи ефектот кој произлегува од санкциите влијае врз стапката на криминалитетот и деликвенцијата во општеството.

Низ историјата има недостиг на извори околу казнувањето на децата. Согласно спроведеното истражување дојдовме до податоци околу кривичната одговорност и санкциите спрема деца кои се предвидени во постарите закони како на пример: Хамурабиевиот закон, Законот на XII таблици, Јустинијановата кодификација, Кривичниот закон на Марија Терезија, Тосканскиот кривичен закон од 1786, Францускиот кривичен закон од 1791 и 1810 година, Швајцарскиот нацрт кривичен закон од 1893, *Constitutio Criminalis Carolina*, како и одредби од законите кои спаѓаат во редот на исламското право што биле применувани за време на Отоманската империја. Иако велíme дека науката со проблематиката околу казнување на децата, како и малолетничката деликвенција во потполна смисла на зборот почнува да се занимава кон крајот на XIX век, сепак, одредбите околу поумереното казнување на децата ги наоѓаме многу порано.

Во Хамурабиевиот закон постои одредба која гласи: „послабите членови од заедницата имаат потреба од заштита во име на правдата“, но не е нагласено дали во рамките на послабите членови се сместени и децата.

Интересно е тоа што иако Законот на XII таблици е еден од најстарите закони, во содржината на законот се среќава класификација околу пред пубертетскиот период наречен *Impubres* и период на пубертет наречен *Puberes minores*, оттука доаѓаме до заклучокот дека во старите закони ги наоѓаме првите извори околу кривичната одговорност на децата. Во Законот не само што се прави класификација на деца сторители на кривични дела, конкретно во седмата таблица постојат две одредби со кои е предвидено поблагото казнување на децата за разлика од полнолетните лица. Во Кривичниот закон на Марија Терезија веќе има конкретна поделба на деца кои подлежат на кривична одговорност па оттука и поблаго казнување така направена е поделба на три основни групи: деца под 7 - годишна возраст, од 7-14 години и од 14-16 години.

Тосканскиот кривичен закон од 1786 е еден од значајните закони во рамките на еволуцијата на санкциите спрема деца поради тоа што придонесува со нов институт наречен *discernimento*, како и со посебни воспитни мерки предвидени за децата. Со помош на наведениот институт, се дефинира зрелоста на детето околу разбирањето на последиците кои произлегуваат од стореното кривично дело.

Институтот подоцна го прифаќаат и воведуваат Францускиот Кривичен закон од 1791 и 1810 година, Кодексот на Наполеон од 1810 година, а потоа и поголем број европски законодавства во XIX век. Првиот посебен закон кој се однесува на заштитата на правата на децата е Законот за судови за малолетници на Илионис донесен во 1899. Освен наведениот закон кој предвидува подобар третман за децата, во контекст на санкциите важно е да се потенцира делото на Бекарија „За злосторствата и казните“ кое налага хуманизација на санкциите и избегнување на драконските казни заради намалување на криминалитетот во општеството.

Околу современата казнена политика која се однесува на санкциите спрема деца, а имајќи ги предвид и составот на санкциите на истражуваните земји (Турција, Австралија, Англија, Канада, Германија и Словачка) заклучивме дека применувањето на казната затвор

се налага само како последна опција за детето со цел да не дојде во допир со затворот кој е карактеристичен како криминална школа, па оттука со оглед на тоа дека сите наведени компаративни земји се потписници на КПД, со оглед на законите на истражуваните земји се дава предност на превентивните, заштитните и воспитните мерки.

Незамисливо е истражување на оваа проблематика без утврдување на нејзините појавни облици, причини за појава, повторот како и превентивните активности, анализирајќи ги наведените криминолошки карактеристики, ја утврдивме и состојбата на малолетничката деликвенција во последните десет години во Македонија како и стапката на кривичните дела сторени од страна на деца во судир со законот во другите компарирани земји.

Од криминолошките, социолошките, психолошките, биолошките, како и од кривично-правните теории го објаснивме поимот малолетничка деликвенција од различни аспекти, така дојдовме до заклучок дека социолошките теории деликвенцијата ја објаснуваат како општествена патологија, психолошките теории имаат различен пристап и повеќе се насочени околу личноста на деликвентот и причините кои се јавуваат како одлучувачки фактори за да сторува деликвентни дејствија. Биолошките теории и дефинирањето на малолетничката деликвенција по концептот на роден злосторник е веќе застарено сфаќање која нема научна оправданост, па оттука заклучуваме дека истите повеќе не се применливи во криминологијата.

Што се однесува до кривично-правните теории имајќи ги предвид највисоките и најниските горни граници, како и највисоките и најниските долни граници на кривична одговорност на децата, покажуваат различни специфики поради тоа што кривичната одговорност зависи од различни критериуми според законските регулативи на поединечните држави, па оттука констатираме дека постојат различни возрасни граници при одредување на кривичната одговорност. Криминолошките теории кои ја објаснуваат оваа проблематика се најшироки поради присутноста на мултифакторскиот пристап при објаснување на овој феномен, тоа значи дека деликвенцијата не е врзана само за единствен фактор, така произлегуваат внатрешните и надворешните фактори познати како ендогени и егзогени фактори.

Одговорите околу факторите кои вршат влијание врз појавата и развојот на деликвенцијата ги добиваме од криминолошката рамка на оваа проблематика. Околу егзогените фактори со помош на општествено-економските, политичко-идејните како и микрогрупните фактори докажавме дека криминогените фактори од наведените групи како што се: сиромаштвото, богатството, невработеноста, миграциите, влијанието на масовните медиуми, културата, односно субкултурите, како и семејството и ставот на родителите се покажаа како директни фактори со криминогено потекло и влијание за појавата и растечката стапка на малолетничката деликвенција.

Со помош на ендегените фактори кои ги опфаќаат внатрешите криминогени фактори на малолетничката деликвенција, дојдовме до заклучок дека мотивите, ставовите, интересите и предрасудите, исто така, покажуваат влијание врз појавата и развојот на деликвенцијата, наведените фактори ја сочинуваат, всушност, личноста на деликвентот па оттука како својства кои потекнуваат од ендегените криминогени фактори и со нивното рефлектирање врз личноста на деликвентот ги добиваме следните карактеристики кои го објаснуваат престапничкото однесување на децата, тоа се: деца деликвенти кои прв пат учествуваат во деликвентните активности, деликвенти кои имаат оформен деликвентен профил, потенцијали за насилство, групно вршење кривични дела, сè повеќе учество во тешките крајби, агресивно настроени деца и потреба од наркотици и алкохол.

Деликвенцијата е типичен поим кој се однесува на децата престапници, таа ги опфаќа, кривичните дела, прекршоците и социо-патолошките појави без кои е незамисливо објаснување на оваа појава. Социо-патолошките појави покажуваат широка распространетост кај децата престапници. Во поголемите градови на Македонија, во последно време се забележува помасовно учество во питањењето и тоа на деца од најмала возраст па сè до 18 години, алкохолизмот, никотинизмот и користењето на марихуана се, исто така, широко распространети и претставуваат сериозен проблем, тоа што е изненадувачки е учеството на децата во коцкањето.

Проблемот и достапноста на кладилниците, како и казината придонесува кон сè поголемо учество на децата во игрите на среќа. Оваа состојба претставува општествен проблем поради тоа што бројот на казината и кладилниците го надминува бројот на

културните центри, центрите за рекреација и спорт и сите други институции каде што би биле од многу поголема корист за правилниот развој на децата. Освен т.н. класични социопатолошки појави, меѓу современите ја сместуваме интернетманијата или позната како зависност од интернет. Како и во другите земји, така и кај нас проблемот околу прекумерното користење на интернетот создава зависност кај децата, претежно насилните видео игри и користењето на социјалните мрежи кои наоѓаат широка примена.

Од несоодветните видео игри (Blue whale, Mariam и сл) кои беа опфатени во рамките на тезата јасно се потврди дека освен тоа што децата манифестираат деликвентни активности со посебен осврт кон самоубиствата, тие вршат и тешки кривични дела како што е убиството на нивните семејни членови, врсници, соседи и сл., ова е доволно јасен индикатор за негативното влијание на интернетот или со други зборови недостигот на надзор од страна на родителите.

При истражувањето со помош на феноменолошките карактеристики ја прикажавме состојбата и стапката на малолетничкиот криминалитет во Македонија како и во компаративните држави. Согласно феноменолошките карактеристики на малолетничкиот криминалитет во Македонија беа опфатени пријавени, обвинети и осудени деца во судир со законот и полнолетни лица со цел да се направи компаративна анализа околу стапката на сторените кривични дела кај децата и полнолетниците, ги опфативме и категориите: осудени деца во судир со законот според: возраста, полот, групите кривични дела, школската подготовка, семејните услови и националната припадност.

Статистичките податоци укажуваат дека учеството на децата во судир со законот во вкупниот криминалитет за разлика од полнолетните лица е многу помала така, од анализираниот десетгодишен период во 2016 година забележана е највисока стапка на осудени деца во судир со законот, истата година има 94,58% осудени полнолетни лица додека 5.42% ја сочинуваат популацијата на осудени деца во судир со законот.

Иако, процентуално гледано стапката на децата во судир со законот е многу помала за разлика од полнолетните сторители на кривични дела, од голема важност е да потенцираме дека малолетничкиот криминалитет и малолетничката деликвенција имаат растечки потенцијал. Во врска со групите кривични дела според КЗ, дојдовме до заклучок

дека децата во судир со законот најмногу сторуваат: кривични дела против имотот и тоа најчесто во групи; кривични дела против општата сигурност на луѓето и имотот, кривични дела против јавниот ред, кривични дела против половата слобода и половиот морал и кривични дела против животот и телото.

Имотните кривични дела како и кривичните дела против јавниот ред, кривични дела против општата сигурност на луѓето и имотот, не само кај нас, туку и во другите држави се карактеризираат како типични кривични дела кои се сторуваат од страна на деца престапници и кои се карактеристични за малолетничката деликвенција, но крајно загрижувачка е состојбата околу присутноста на кривичните дела против животот и телото и кривичните дела против половата слобода и половиот морал, оваа состојба укажува на крајно време за креирање посеопфатни акции за превенција на малолетничка деликвенција на национално ниво со цел да се намали стапката на наведените сериозни кривични дела. Во однос на полот заклучивме дека децата од машки пол се многу позастапени како сторители на кривични дела за разлика од децата од женски пол, до истиот заклучок дојдовме и при спроведување на истражувањето околу влијанието на слободното време како криминоген фактор врз децата неделиквенти и деликвенти, така утврдивме дека целата затворска популација ги сочинуваа децата во судир со законот од машки пол.

Што се однесува до учеството на децата во судир со законот од женски пол во вкупниот криминалитет во споредба со децата во судир со законот од машки пол е многу пониска, на пример, во 2009 година има највисока стапка на криминалитет, така 94,7% (709) од сторителите се деца од машки пол додека 5,2% (39) од сторителите се деца од женски пол и секако вреди да се потенцира дека согласно истражувањето заклучивме дека стапката на учество во кривичните дела на децата во судир со законот од 16-18 години е двојно повисока за разлика од стапката на учество во вкупниот криминалитет на децата во судир со законот од 14-16 години.

Околу школската подготовка на децата во судир со законот, највисока стапка на учество во вкупниот криминалитет имаат профил на необразовани лица, поточно согласно истражувањето на прво место се децата кои не посетуваат образование, на второ место околу учеството во вкупниот криминалитет ги сместивме децата во судир со законот кои

посетуваат средно образование ова укажува и на претходно изнесениот став околу највисокото учество во деликвенцијата на децата од 14-16 и од 16-18 години. Децата престапници кои посетуваат основно образование ги сместивме во трето место и конечно со најниска стапка се лицата со високо образование.

Околу осудените деца во судир со законот според семејните услови, со највисоко учество во вкупниот криминалитет на децата во судир со законот живеат со родителите и тоа со двајцата родители, истата карактеристика се покажа и околу децата рецидивисти во Македонија и конечно во последната група во рамките на тезата ги опфативме осудените деца во судир со законот според националната припадност.

Од анализираните податоци околу националната припадност на децата престапници може да се изведе следниот заклучок: во рамките на десетгодишниот период највисока стапка на осудени деца во судир со законот има кај македонската национална припадност, следни се децата во судир со законот од албанската национална припадност и на трето место во врска со стапката на осудени деца во судир со законот ги сместуваме Ромите и на четврто место се децата од турската национална припадност.

Од компаративната анализа во феноменолошкиот дел на осудените деца во судир со законот во Македонија и во анализираните компаративни земји со исклучок на Словачка, стапката околу осудените деца во судир со законот не покажува некои значајни разлики, така почнувајќи од Македонија највисока стапка на криминалитет има во 2009 година со вкупно 7,09% учество на децата во судир со законот додека најниска стапка согласно анализираните податоци има во 2015 година со 3.26% учество на децата во судир со законот во вкупниот криминалитет.

Во Турција стапката на малолетничкиот криминалитет посебно почнувајќи од 2013 година па сè до крај покажува постепено зголемување. Највисока стапка е забележана во 2016 година со 13.0% учество на децата во судир со законот во вкупниот криминалитет додека најниска стапка има во 2009 година со вкупно 4.1%

Во врска со криминалитетот на децата во судир со законот во Австралија, при обработка на процентуалните податоци на вкупниот криминалитет сторен од страна на деца

престапници, податоците ги поделивме на осум дела. Почнувајќи од Нов Јужен Велс, стапката на криминалитетот е променлива, така не се забележува период на постојано намалување или зголемување на стапката на криминалитетот, оттука највисока стапка има во 2010/2011 година со вкупно 16% учество на децата, додека најниска стапка во 2013/2014 година со вкупно 13% учество на децата во судир со законот во вкупниот криминалитет. Во Викторија, за разлика од Нов Јужен Велс почнувајќи од 2012/2013 па сè до 2017/2018 година има постепено намалување на стапката на криминалитетот сторен од страна на деца престапници, највисока стапка се забележува во 2008/2009 година со 18% додека најниска стапка во 2017/2018 година со 7% учество на децата во судир со законот во вкупниот криминалитет. Следната сојузна држава е Квинсленд, почнувајќи од 2010/2011 година па сè до 2013/2014 година има постепено намалување на криминалитетот сторен од страна на деца во судир со законот, во 2009/2010 година забележана е највисока стапка со вкупно 15.7% додека во 2015/2016 година има најниска стапка од 11.5%. Во Јужна Австралија согласно анализираниот период највисока стапка е забележана во 2008/2009 година со 13.1% додека најниска стапка во 2017/2018 година со 7.5%, вреди да се потенцира и периодот од 2009/2010 па се до 2013/2014 каде што има намалување на криминалитетот. Во Западна Австралија 2011/2012-2015/2016 се забележува опаѓање на вкупната бројка на малолетничкиот криминалитет по години па оттука од анализираниот период највисока стапка има во 2010/2011 година со 22.1% додека најниска стапка во 2017/2018 година со 13.5%. Тасманија е последната сојузна држава со највисока стапка на криминалитет во 2008/2009 со вкупно 14.9% и најниска стапка во 2017/2018 со 9%.

Во однос на стапката на криминалитетот териториите не се поразлични од сојузните држави, почнувајќи од Австралиска Престолнинска Територија, највисока стапка има во 2008/2009 година со 22% и најниска стапка 2016/2017 со 10.3% учество на децата во судир со законот во вкупниот криминалитет. Конечно Северната територија изнесува највисока стапка од 12.8% во 2008/2009 и најниска стапка од 5.4% во 2017/2018 година. Слична е состојбата и во Англија и Велс, во 2008 е забележана највисока стапка со 16% додека во 2017 најниска стапка од 8%, треба да додадеме дека во Англија и Велс податоците околу осудените деца во судир со законот при прикажување на статистичката бројка се групираат на деца 10-17 и од 18-20 години. Канада е единствена држава од истражуваните држави која, во целокупниот анализиран десетгодишен период покажува постепено опаѓање на

малолетничкиот криминалитет од година во година, тоа посочува и на успешноста на превенцијата на малолетничкиот криминалитет во Канада, така највисока стапка има во 2008/2009 со 12.8% и најниска стапка во 2017/2018 со 7.3%. Германија, исто како и во Англија и Велс децата во судир со законот ги дели во две групи и тоа: деца во судир со законот од 14-17 години и деца во судир со законот од 18-20 години. Согласно обработените податоци највисока стапка на криминалитет во Германија е забележана во 2009 година и тоа во двете категории деца и најниска стапка има во 2016 година. Општо гледано од целокупните податоци (освен Словачка поради тоа што не води статистика од областа на правосудството) што се однесува околу децата сторители на кривични дела, заклучуваме дека стапката на осудени деца во судир со законот во сите држави покажува слична бројка, оттука и сличноста на најзастапените кривични дела како што се кривичните дела против имотот и кривичните дела против јавниот ред, како и кривичните дела против животот и телото.

Со оглед на тоа што досега истражуваните податоци ја сочинуваа статистиката на криминалитетот, но не и деликвенцијата, како значајна препорака во смисла на прогнозата на деликвенцијата е тоа дека за посеопфатно следење на малолетничката деликвенција на национално ниво треба да се прибираат и обработуваат статистичките податоци околу прекршоците и најзастапените социо-патолошки појави посебно: питачењето, алкохолизмот, наркоманијата и проституцијата кај децата.

Од наведените појави за кои нагласивме дека има потреба од водење посебна статистика, на прво место во однос на застапеноста може да ги сместиме сообраќајните прекршоци, како и возењето моторни возила од страна на деца без возачка дозвола. Состојбата околу сообраќајната деликвенција меѓу деца станува се помасовна во нашата држава, што е доказ за сериозноста на оваа состојба, па оттука и потребата да се креираат соодветни мерки кои ќе помогнат околу намалувањето и превенцијата. Првично од клучно значење е да се постави база и да се следат истите со цел да има податоци околу застапеноста на прекршоците.

Освен наведеното, низ истражувањето заклучивме дека бројот на деца питачи е сериозен, но, за жал, нема никакви официјални податоци околу вкупниот број на деца

питачи во Македонија, оттука исто така потребно е следење на оваа појава и поставување на статистичка база заради понатамошно креирање превентивни планови околу питачењето, истото важи и за алкохолизмот, проституцијата како и за наркоманијата.

Секако дека поставувањето на база на следење на социо-патолошките појави, сама по себе не претставува решение за овој феномен. Потребно е следење и креирање на соодветен план од страна на институциите (посебно ЦСР) како и полицијата со цел да ги контролираат и спречат социо-патолошките појави.

Во Македонија бројот на женски деца кои се занимаваат со проституција од ден на ден покажува пораст. Една од главните причини е секако паричната или друга надомест што ја добиваат при вршење на сексуални услуги. Зачудува фактот што децата оваа професија ја вршат самоволно и не се чувствуваат како жртви.

Институциите како и невладиниот сектор што се занимава со давање помош на овие деца со цел да ја спречат појавата, нудат активности како што се: советување, вработување, следење на состојбата на детето итн., но мора да потенцираме дека нема видливи резултати околу спречувањето на оваа појава. Согласно податоците од социјалните работници од невладиниот сектор, посебно децата над 16 години одбиваат вработување заради тоа што со нудење на сексуални активности заработуваат многу повеќе со што полесно си ги задоволуваат животните потреби.

За да постои успешна соработка меѓу кадрите и децата како и нивните родители потребно е да се создадат центри за деца или советувањашта каде што ќе се спроведуваат сите потребни активности за превенција на проституцијата, питачењето, алкохолизмот и наркоманијата. Центрите и советувањаштата мора да имаат солиден број на кадри посебно психолози како и социјални работници кои ќе бидат ангажирани за постојано следење на состојбата на децата во ризик, но и на сите останати деца кои би можеле да бидат вовлечени во било која социо-патолошка појава.

Раната интервенција е секогаш од клучна улога, центрите или советувањаштата треба да нудат услуги за сите деца подеднакво, не само на деца кои веќе се вовлечени во социо-патолошките случаи.

Освен проституцијата, никотинизмот и алкохолизмот се многу широко распространети кај децата на возраст 14-18 години. Важно е центрите и советуваљштата постојано да ги информираат децата, родителите и семејствата околу последиците на социопатолошките појави, но и начините за спречување.

Што се однесува до питачењето, таа во себе носи уште една многу ризична последица, а тоа е непосетување на основно образование на децата питачи. Улогата на центрите за деца како и советуваљштата треба да се состои во поттикнување на децата на образование како и да им укаже дека постојат полесни и побезболни начини на работење. Прво, треба да се има во предвид дека голем процент од децата питачи не се писмени, второ, питачењето го наследуваат, тоа со тек на време станува семејна традиција, дури и присилно питачење од страна на родителите и трето, здравјето на децата се става во голема опасност за време на питачење. Сметаме дека наведените советуваљштата како и центрите за деца во соработка со полицијата и здравствените институции би можеле да создадат значаен придонес за спречување на питачењето. Прво, со контрола од страна на полицијата, второ, со здравствени услуги од страна на здравствените институции, трето, со психолошка помош од страна на психолозите како и советување и слични активности и четврто, поттикнување за посетување на основно образование што е неопходно.

Тоа што недостига е маркетиншка активност околу штетните дејствија на: никотинизмот, алкохолизмот, наркоманијата. Иако, децата од мала возраст се запознаени со наведените поими, тие не се свесни за негативните дејствија кои произлегуваат од истите. Така, со цел информирање на јавноста, но и придвижување на свеста кај децата околу штетните дејствија на психотропните средства, алкохол како и цигари потребен е масовен маркетинг од страна на медиумите и интернетот кои ќе придонесат и за нивна превенција.

Превенцијата е најважен дел од целокупните активности околу малолетничката деликвенција. Успешно применуваниот превентивен план, правилно поставените превентивни цели посебно околу примарната и секундарната превенција резултираат со намалување на стапката на деликвенција. Тоа што може да се јави како проблем околу превенција на малолетничката деликвенција во Македонија е недостигот од статистичките податоци за прекршоците и одредените социопатолошки појави. Ставаме посебен акцент

на статистиката поради тоа што таа е единствен показател на состојбата на секоја појава, па оттука, утврдуваме дали има зголемување или намалување на стапката на одредена појава, а со тоа и креирање превентивен план.

Во превентивниот дел на оваа проблематика може да се заклучи дека потребни се превентивни модели кои ќе ги елиминираат криминогените и ризик факторите заради спречување на последицата. Ова е посебно важно кога станува збор за деца, истите придонесуваат и за спречување на последицата, но и за правилен развој на детето. Целата процедура се сведува на еден значаен момент: препознавање на симптомите кои придонесуваат за настанување на деликвенцијата.

Имајќи ја предвид тенденцијата за зголемување на стапката на малолетничка деликвенција во Македонија, потребно е применување програми за превенција на малолетничката деликвенција. Од истражувањето заклучивме дека програмите кои се наменети за превенција покажуваат одлични резултати околу спречувањето на ризик факторите, како и во подобрувањето на меѓусебната комуникација на детето со врсниците и неговите родители.

Тоа што претставува предност за програмите за превенција на малолетничка деликвенција е вклученоста на детето, наставниците, соседството, социјалната средина, невладините организации и секако родителите, оваа состојба воедно укажува на целокупната ангажираност на поединците за превенција на малолетничката деликвенција.

Најпрво, во контекст на превенцијата во Македонија постои огромна потреба од примена на превентивните програми. За да има посеопфатен исход, нашиот став е дека програмите кои ќе се применуваат од страна на стручните лица треба да се постават на општинско ниво за поефикасен пристап на едукативните сесии, како и учеството во програмите од страна на децата за кои постои потреба да ја посетат програмата. Следно, важно е да се одреди кои програми ни се потребни? Кај нас имајќи ја предвид првично високата стапка на користење цигари и алкохол од страна на децата, вклученоста во игрите на среќа, како и широката застапеност на децата во питачењето, првично потребно е да се создадат програми токму за превенција на горенаведените појави, како и одредување на времетраењето на програмата. Во врска со составот на стручниот кадар од голема важност

е тоа што може да ја сочинуваат: психолози, педагози, социјални работници, медицински лица, како и правници кои може да придонесат околу спроведување на програмата за конкретни ризик фактори. Имајќи ја предвид состојбата околу малолетничка деликвенција во нашата држава, потребни би биле следните програми: програма за превенција на алкохолизмот, никотинизмот и наркоманијата; програма за превенција на питаењето; програма за превенција на насилното однесување на децата; програма за превенција и интервенција на агресивно и несоодветно однесување во училиште; програма за подобрување на меѓусебните односи меѓу родител-дете и вонучилишни програми.

Едукативните програми околу ризиците од малолетничката деликвенција се од клучно значење, поради тоа што при спроведување на анкетниот прашалник во скопските училишта голем дел од учениците не беа запознаени со терминот деликвенција, а најмалку за тоа што се деликвентни активности, оттука заклучуваме дека потребно е да се спроведуваат едукативни работилници и предавања, посебно во средните училишта, во врска со ова ќе се надоврземе на компјутерските едукативни програми поточно игри кои вршат големо влијание врз превенцијата на малолетничка деликвенција.

Програмата е веќе применуван модел во одредени држави на САД, истата ја опфативме во рамките на тезата (Juvenile Justice Jeopardy) која покажа дека има навистина значајно влијание околу превенцијата. Програмите слични на Juvenile Justice Jeopardy може да се применат и во средните училишта, бидејќи овој модел е многу едноставен за примена, единствена потребна работа е вградување на програмата во компјутерите и потоа обучување на децата од страна на стручните лица. Програмата со оглед на тоа што е создадена во облик на видео игра освен тоа што ќе привлече внимание од страна на децата, воедно ќе нуди едукативни цели кои ќе бидат од голема важност за запознавање на децата околу нивните основни права, како и спречување на криминогените фактори кои придонесуваат за деликвенција.

Следна важна работа околу превенцијата на малолетничка деликвенција е врсничката медијација која најде широка примена низ целиот свет. Сметаме дека овој модел на медијација е потребен и кај нас, поради тоа што стапката на насилство и тепачки во средните училишта покажува растечка тенденција, врсничката медијација наоѓа примена и

покажува успешни резултати дури и во ваквите ситуации. Бенефициите од врсничката медијација се многубројни: порамнување, создавање добри меѓучовечки односи меѓу врсниците, избегнување на педагошките мерки кои влијаат врз поведението на детето, намалување на стапката на тепачки и сл.

Што се однесува до ризикот од криминалитет, посебно најзастапениот имотен криминал меѓу децата сторители на кривични дела, во овој дел полицијата игра огромна улога. Со цел да се намали стапката на имотните кривични дела и секоако да се спречи криминалната инфекција меѓу децата сметаме дека на највисоко ниво треба да се применува моделот на „полициско работење во заедницата“ или позната како „community policing“, но со посебен осврт спрема деца. Станува забор за специјално обучени полицајци кои треба добро да ја познаваат детската правда како и состојбата на малолетничката деликвенција во државата и профилот на децата престапници.

Концептот на „community policing“ подразбира блиска соработка на полицијата со граѓаните во одредена област или би можеле да ја наречеме и соседска полиција. Предностите на овој модел се: целосна контрола на соседството од страна на полицијата, цврсти контакти меѓу децата, родителите и полицијата, висок степен на сигурност, спречување на ризици од деликвенни активности кај децата но и кај полнолетните лица воопшто, превенција на ризик факторите кои придонесуваат кон настанување на негативни последици, постојан надзор и секако взаемна доверба меѓу граѓаните и полицијата.

Со оглед на тоа што во рамките на трудот нагласивме дека во економско нестабилните подрачја, во местата каде што живее сиромашно население како и гета деликвенцијата е во постојан пораст, посебно би сакале да нагласиме дека моделот на „community policing“ би можело да даде одлични резултати во наведените кризни подрачја. Така, со целосна контрола од страна на полицијата, како и соработка со соседството сметаме дека може да се добијат позитивни резултати околу намалување на стапката на деликвенција кај децата.

Општо гледано, детето е неоформена личност во развој која подлежи на влијанија и поради истите може да падне под влијание на многубројни негативни работи и притоа со оглед на неговата состојба на неоформен карактер истите да ги прифати незнаејќи ги

последниците. Во контекст на ова со цел да се избегне оваа ситуација, прво, семејството, а потоа и општеството мора заемно да дејствуваат во насока на превенција на секаков ризик фактор кој може да придонесе до деликвенција.

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ: Анкетен прашалник за деца деликвенти и неделиквенти

ДЕЛ 1: Демографски Податоци

1. Пол:

- а) Машки
- б) Женски

2. Возраст:

- а) 15 години
- б) 16 години
- в) 17 години
- г) 18 години
- д) друго: ____

3. Дали живеете со:

- а) родителите
- б) мајката (родителите се одвоени)
- в) таткото (родителите се одвоени)
- г) мајката (таткото е починат)
- д) таткото (мајката е почината)
- ѓ) роднини
- е) дедо/баба
- ж) сам
- з) друго семејство
- ц) друго: _____

4. Занимање на мајката?

- а) директорка
- б) стручњаци/научници
- в) техничарки и сродни занимања
- г) работничка
- д) елементарни занимања
- ѓ) невработена
- е) пензионерка
- ж) друго _____

5. Занимање на таткото?

- а) директор
- б) стручњаци/научници
- в) техничари и сродни занимања
- г) работник

- д) елементарни занимања
- ѓ) невработен
- е) пензионер
- ж) друго _____

6. Колку е месечниот приход на вашето семејство?

- а) 6000-9000 денари
- б) 9000-12.000 денари
- в) 12.000-15.000 денари
- г) 15.000-18.000 денари
- д) 18.000-21.000 денари
- ѓ) 21.000- 25.000 денари
- е) 25.000-30.000 денари
- ж) над 30.000 денари
- з) друго: _____

7. Степен на школска подготовка на мајката

- а) основно образование
- б) средно образование
- в) виша школска подготовка
- г) високо образование
- д) магистер на науки
- ѓ) доктор на науки
- е) друго: _____

8. Степен на школска подготовка на таткото

- а) основно образование
- б) средно образование
- в) виша школска подготовка
- г) високо образование
- д) магистер на науки
- ѓ) доктор на науки
- е) друго: _____

9. Етничка припадност на родителот (мајката):

- а) Македонка
- б) Албанка
- в) Турчинка
- г) Србинка

- д) Влахинка
- ѓ) Босанка
- е) Ромка

10. Етничка припадност на родителот (таткото):

- а) Македонец
- б) Албанец
- в) Турчин
- г) Србин
- д) Влава
- ѓ) Бошњак
- е) Ром

ДЕЛ 2: Користење на слободното време на децата

11. На која возраст се децата со кои вие најчесто се дружите?

- а) петнаесет години
- б) шестнаесет години
- в) седумнаесет години
- г) осумнаесет години
- д) над дваесет години
- д) друго: _____

12. Колку пати неделно обично излегувате во вечерните часови, како на пример: одење на забава, дружење на улица?

- а) никогаш не излегувам навечер
- б) еднаш неделно
- в) два пати неделно
- г) три пати неделно
- д) четири пати неделно
- ѓ) пет пати неделно
- е) шест пати неделно
- ж) дневно

13. При излегување за време на викенд во колку часот од прилика се враќате дома?

- а) не излегувам навечер за време на викенд
- б) генерално излегувам во ____ : ____ часот од дома, и се се враќам во ____ : ____ (внесете час и минути)

14. Со кого го поминувате најмногу вашето слободно време?

- а) самостојно
- б) со мојата фамилија
- в) со моите пријатели
- г) со поголема група на пријатели

15. Каде најчесто го поминувате вашето слободно време после училиште?

- а) дома со моите родители
- б) во кафуле со моите другари(ки) од училиште
- в) во центри за спорт и рекреација
- г) на улица со моите другари(ки) од населба

16. Каде најчесто го поминувате вашето слободно време преку викенд?

- а) дома, спремајќи се за предвидениот материјал за учење
- б) во дискотека
- в) во спортски центри
- г) во кафуле со другари(ки)

17. Какави активности вршите во вашето слободно време? (забележете го вашиот одговор со “X”)

	никогаш	понекогаш	често	редовно	друго
одам на кафе барови или концерти					
правам креативни работи					
учествувам во тепачки					
спортувам					
се спремам за училиште					
се дружам со соседи					
Консумирам алкохол					
Правам нелегални работи за позабавно минување на времето					
Ги заплашувам луѓето за позабавно минување на времето					
Друго					

18. Дневно колку време минувате на интернет?

- а) до 2 часа
- б) помеѓу 2-4
- в) помеѓу 4-6
- г) над 6 часа
- г) друго _____

19. Дневно колку време минувате при гледање на ТВ?

- а) два часа
- б) три часа
- в) повеќе од три часа
- г) друго _____

ДЕЛ 2: Учество во социо-патолошки појави

20. Дали правењето нелегални работи (против законот) е прифатено од страна на вашите пријатели?

- а) да, сосема
- б) да
- в) и да и не
- г) не сосема
- д) не
- ѓ) без одговор
- е) не знам

21. Дали досега сте биле дел на некоја банда?

- а) да
- б) не

22. Дали некогаш сте учествувале во тепачка за време на училиште?

- а) да
- б) не

23. Дали и колку често консумирате алкохол?

- а) никогаш не консумирам
- б) еднаш неделно
- в) два пати неделно
- г) три пати неделно
- д) четири пати неделно
- ѓ) само преку викенд
- е) еднаш месечно

ж) еднаш годишно

24. Дали имате другари(ки) коишто често консумираат алкохол?

а) да

б) не

25. Дали при консумирање алкохол сте предизвикале тепачка?

а) да

б) не

26. Дали некогаш сте употребиле канабис (канабис/маријуана/хашиш)?

а) не, никогаш

б) да

27. Дали некогаш сте користеле хероин или кокаин?

а) не, никогаш

б) да

28. Малолетниците понекогаш се вклучени во нелегални активности, колку другари(ки) познавате кои направиле некое од следните работи? (одберете “не“ или пополнете го бројот)

а) имам другари(ки) кои користат опојни средства од типот: хашиш, екстази, хероин, кокаин.

а1) не

а2) да, ____ другари(ки)

б) имам другари(ки) кои украде работи од продавница-стоковна куќа

б1) не

б2) да, ____ другари(ки)

в) имам другари(ки) кои учествуваат во тепачка и користат нож

д1) не

д2) да, ____ другари(ки)

29. Дали сте се нашле во ситуација некој од околината на вашето училиште да ви понуди дрога?

а) да

б) не, никогаш

30. Дали познавате некого од вашата блиска околина кој е вовлечен во питање?

а) да

б) не

в) не знам

г) без одговор

31. Дали познавате неког/некоја (малолетник/малолетничка) од вашата околина којшто/којашто се бави со проституција?

- а) да
- б) не
- в) без одговор
- г) незнам

ДЕЛ 3: Педагошки и воспитни мерки

32. Дали до сега во училипте сте биле испратени кај психолог/ педагог?

- а) да
- б) не

33. Доколку горенаведениот одговор е „да“, колку пати сте биле испратени кај психолог/ педагог?

- а) еднаш
- б) два пати
- в) три пати
- г) друго: _____

34. Дали до сега во вашето училипте, ви биле изречени некои од доленаведените педагошки мерки?

- а) усна опомена
- б) писмена опомена
- в) намалено поведение
- г) префрлување на ученикот на друго одделение
- д) префрлување на ученикот на друго училипте
- ѓ) не
- е) друго: _____

35. Дали до сега ви била изречена некоја од доленаведените воспитни мерки од страна на суд?

- а) укор или упатување во центар за деца
- б) засилен надзор од страна на родител/старател
- в) засилен надзор од страна на згрижувачко семејство
- г) засилен надзор од страна на Центарот за социјална работа
- ѓ) Упатување во ВПУ
- е) Упатување во ВПД
- ж) не

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Домашина литература

- . Алексоски, Стеван, (2010) “Криминологија“, Универзитет Гоце Делчев, Штип
- . Арнаудовски, Љупчо, (2007) „Криминологија“, Скопје: 2-ри Август Ц-Штип
- . Арнаудовски, Љупчо, (1987) „Примарен криминалитет“, Скопје: Институт за социолошки и политичко правни истражувања
- . Арнаудовски, Љупчо, Груевска, Дракулевски, Александра, (2013) „Пенологија-Прв дел“, Скопје: 2-ри Август Ц-Штип
- . Арнаудовски, Љупчо, Груевска, Дракулевски, Александра, (2011) „Закон за извршување на санкциите, интегрален текст со предговор кратки објаснувања и регистар на поимите-со прилози“, Скопје: Студиорум центар за регионални истражувања и соработка
- . Арнаудовски, Љупчо, Велкова, Татјана, (2017) „Социјална Патологија“ Скопје: 2-ри Август Ц Штип
- . Арнаудовски, Љупчо, (2007) „Откривање на криминалитетот“, Зборник на Правниот факултет Јустинијан Први-Скопје, Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“
- . Арнаудовски, Љупчо, (2000) „Општ пристап кон концептот за превенција на малолетничката деликвенција“, „Малолетничка деликвенција- превентивен акционан план за Македонија, Кавадарци: Совет за превенција против малолетничка деликвенција
- . Борба против трговија со луѓе, (2008) Скопје: Здружение за помош и поддршка на жени, деца и семејства под ризик, За среќно детство, Хелсиншки комитет за човекови права на Македонија
- . Бужаровска, Лажетик, Гордана; Нанев, Лазар; Кошевалиска, Олга, (2015) „Кривично постапување спрема децата во ризик и во судир со законот“, Скопје: Правен Факултет Јустинијан Први
- . Бужаровска, Лажетик, Гордана; Димитријоска, Сунчица, (2015) „Ризик факторите за повторништво кај децата заради подобра превенција на детското престапништво, Скопје: Државен совет за превенција од детско престапништво

- . Бужаровска, Лажетиќ, Гордана,(2003) „Алтернативи за затворот“, Скопје: НИП Студентски збор
- . Бужаровска, Лажетиќ, Гордана, (2006) „Алтернативните мерки во македонското казнено законодавство“, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Скопје: Здружение за кривично право и криминологија на Македонија
- . Бужаровска, Гордана, (2006) „Малолетничка правда- од ретрибутивност кон ресторативност“, Скопје: Здружение за кривично право и криминологија на Македонија
- . Велкова, Татјана, (2006) „Од казеноправни одредби до практична имплементација“, Македонска ревија за казнено право и криминологија- бр.2, Скопје: Здружение на кривично право и криминологија на Македонија
- . Велкова, Татјана, (2015) “Општествена дезорганизација-социјална патологија- политика-криминалитет“, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Скопје
- . Водич за детската сиромаштија во Европска Унија, (2013) Скопје: Прогрес
- . Димитровска, Љиљана, (2011) „Причини кои ги предизвикуваат болестите на зависност и комбинирана употреба на психоактивни супстанции“, „Алкохолизам, опоравување и трезно живеење“, Скопје: Здружение на клубови на лекувани алкохоличари на Македонија
- . Груевска - Дракулевски, Александра, (2016) „Помеѓу казната затвор и условната осуда: Предности и негативни страни од (не)примената на алтернативните мерки и на казната затвор“, Скопје: Здружение за кривично право и криминологија на Македонија
- . Груевска - Дракулевски, Александра, (2016) „Затвор и рецидивизам“, Скопје: Центар за регионални истражувања и соработика Студиорум
- . Груевска - Дракулевски, Александра, Мисоски, Бобан, Димоски, Илиќ, Дивна, (2016) „Медиумите и криминалитетот и деликвенцијата“, Скопје: Правен факултет "Јустинијан Први"
- . Груевска, Дракулевски, Алексадра, (2013) „Семејството и брачниот статус – криминогени фактори и/или причини за откажување од криминално однесување“,

Годишник на Правниот факултет „Јустинијан Први“, Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“

- . Давитковски, Борче; Бужаровска, Гордана; Калајчиев, Гордан; Мицковиќ, Дејан, Груевска Дракулевски, Александра, (2009) „Компаративен преглед на законодавството во Македонија и Конвенцијата за правата на детето, Скопје: УНИЦЕФ
- . Ибиш, Ебру, (2018) „Феноменологија на малолетничкиот криминалитет во Република Македонија“, Интегрирана корпоративна безбедност и дигиталните трансформации-предизвик за академската заедница и модерните корпорации, Скопје: Асоцијација за корпоративна безбедност
- . Ибиш, Ебру, (2017) „Карактеристики на медијација и врсничка медијација за малолетници на возраст од 15 до 18 години“, Knowledge scientific paper vol.20 no.1, Скопје: Institute of Knowledge Management
- . Интер-етнички дијалог и соработка помеѓу младите во Македонија, Скопје: Институт за истражување на политики и добро владеење
- . Јовевски, Лазар, Трајанов, Стојан, (2014) „Прирачник за заштита на малолетници на работно место“, Кочани: Стоби Трејд Кочани
- . Јакимоски, Јорде; Трајанов, Стојан; Новковска, Благица; Марковиќ, Маријана; Серафимовска, Елеонора; Абдулаи, Јонуз; Мемети, Мемет, (2013) „Невработеност ризици и предизвици“, Универзитет Св. Кирил и Методиј Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје
- . Камбовски, Владо, (2011) „Казнено право-Општ дел“, Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј
- . Камбовски, Владо, (2006) „Казнено право-Општ дел“, Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј
- . Камбовски, Владо, Велкова, Татјана, (2008) „Малолетничка Правда“, Скопје: 2-ри Август Ц-Штип
- . Камбовски, Владо, (2015) „Коментар на кривичниот законик на Македонија, Скопје: Матица, 2015

- . Камбовски, Владо, Лажетиќ, Гордана, Нанев, Лазар, Арифи, Беса, Кошевалиска, Олга, Саити, Џемали, (2018) “Коментар на законот за правда за децата, со практикум“, Кавадарци: Совет за превентива против малолетничка деликвенција
- . Каневчев, Методија, (2010) „Кривичен законик-интегрален текст со кратки упатства, објаснувања и регистар на поимите, Скопје: Втори Август Ц
- . Каневчев, Методија, (2006) „Општокорисна работа како алтернатива за затворот во КЗМ“, Годишник на Правниот факултет Јустинијан Први, Скопје: Правен факултет Јустинијан Први- Скопје
- . Кицев, Марјан, (2017) „Превенција и репресија за казнените дела против јавниот ред и мир“, Кавадарци: Дом на култура Иван Мазов
- . Киткањ, Зоран, (2013) „Престапничко однесување кај малолетните лица“, Скопје:Филозофски факултет
- . Кикањ, Зоран, (2009) „Криминалитет кај малолетните лица со интелектуален дефицит, „Journal of special education and rehabilitation“, Скопје: Филозофски факултет, УКИМ
- . Климовски, Саво, Дескоска, Рената, Јовановска, Каракамишева, Тања, (2012) „Уставно право и политички систем“, Скопје: Просветно дело
- . Конеска, Катерина, Зенговска, Јана, Трајковска, Даниела, (2011) “Извештај за состојбата на правата на децата во Македонија“,Прва детска амбасада во светот „Меѓаши“
- . Кралев, Тодор, (2004) “Криминологија- преглед на основните поими“ НИП, Студентски збор, Скопје
- . Кралев, Тодор, (2003) „Ризик од суицид“, Скопје:НИП Студентски збор
- . Чонева, Љубица; Чачева, Виолета; Арнаудовски, Љупчо; Станкова, Марија; Марковиќ, Марјана; Станковска, Гордана, (2007) „Малолетничкиот криминалитет во транзицијата во Македонија“, Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања
- . Маричиќ, Момир, (2005) „Казнена политика“, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Скопје: Здружение за кривично право и криминологија на Македонија

- . Марјановиќ, Ѓорѓи, Каневчев, Методија, (2010) „Македонско Кривично Право-Општ дел“, Скопје: Просветно дело
- . Митев, Гаровска, Маја, (2009) „Благосостојбата на децата и младите во време на економска криза, Скопје:УНИЦЕФ
- . Министерство за труд и социјална политика, (2007) Национален механизам за упатување на жртви на трговија со луѓе, Анализа: деца на улица и организирано питачење
- . Оксфордски прирачник за криминологија, (2010) Скопје: Нампрес
- . Постигнувања и предизвици во спречувањето на трговијата со луѓе, (2011), Скопје: Здружение за акција против насилство и трговија со луѓе
- . Регионална канцеларија на УНИЦЕФ за Централна и Источна Европа- Заедница на независни држави, (2010) “Оценка на постигнувањата во реформите во сферата на малолетничка правда“ УНИЦЕФ
- . Скалова Здравка; Сусулеска Татјана; Никодиновска Јованка; Петковиќ Зоран, „Препознавање спорови погодни за медијација- прирачник за судии и јавни обвинители, Скопје: Министерство за правда на Македонија
- . Станковска, Гордана; Руси, Муќереме, (2011) „Медицинска Психологија“, Скопје: Пергамент паблик
- . Сулејманов, Зоран, “Криминологија“ (2003), Институт за социолошки и политичко правни прашања, Скопје
- . Сулејманов, Зоран, (2001) „Криминална Политика“, Скопје: Институт за социолошки и политичко правни истражувања
- . Сулејманов, Зоран, (1995) „Цели на кривичните санкции во нашето позитивно законодавство“, Македонска ревија за казнено право и криминологија, Скопје: Здружение за кривично право и криминологија на Македонија
- . Сулејманов, Зоран, Стојаноски, Нелко, (2002) „Социјална патологија“, Скопје: Југореклам
- . Тупанчески, Никола, (2017) „Кривичен законик-интегрален текст, предговор, кратки објаснувања и регистар на поими“, Скопје:СТОБИ ТРЕЈД
- . Тодорова, Илина, (1986) „Психологија“, Скопје: Просветно дело
- . Трпевска, Мујоска, Елена, (2017) „Кратки Казни Затвор“, Скопје: Винсент графика

- . Чадловски, Георги, (2006) “Криминологија и психијатрија“,Софија, Богданци
- . Чачева, Виолета, Мирчев, Стојанка, (2010) „Запоставени и жигосани-анализа на состојбата: Сексуална злоупотреба на деца“, Скопје: УНИЦЕФ
- . Чонева, Љубица, (2001) „Питаењето во Македонија од аспект на уличните деца“, Годишник на Факултетот за безбедност 19/бр.1, Скопје: Центар за образование на кадри за областа на безбедноста-Скопје
- . Чонева, Љубица, (2000) „Улогата на органот за старателство во превенција на малолетничка деликвенција во Македонија“, Годишник на факултетот за безбедност, бр.1, Скопје: Центар за образование на кадри за областа на безбедноста

Странска Литература

- . Авакумовић, Јован (1981) „Теорија казненог права“, III део, св. VIII, Београд
- . Akıncı, Sokullu, Füsun, (2012)“Kriminoloji”, İstanbul: Beta
- . Agnew, Robert, (2005) „Why Do Criminals Offend? A General Theory of Crime“, Los Angeles: Roxbury Publishing
- . Akbulut, Berrin, (2013) “Child in Criminal Legislation and Children’s Apprehension, Detention”, Istanbul: Marmara University Law Faculty
- . Aydın, Mehmet, Akif, (2009) „Türk Hukuk Tarihi“, İstanbul: Beta, 2009
- . Al-Karbi, Ali, Mufaraj; Mai, Yousef, Mohammed, (2018) „ The Impact of Media on Juvenile Delinquency in the Care of Abu Dhabi and Fujairah - United Arab Emirates“, European Journal of Education, Volume 1, Issue 3
- . Aristoteles, Politika, (2016) İstanbul: Seçkin Publishing
- . Aksay, Bekir, (1900) “Ceza Hukukunda Yaş Küçüklüğü”, Kazancı Yayınlar, İstanbul
- . Akyuz, Emine, (2016) “Çocuk Hukuku“ Ankara: Pegem Akademi
- . Baccaria, Cesare, (1024) „Suçlar ve Cezalar Hakkında“ (Dei delitti e delle pene), Ankara: İmge kitabevi
- . Balo, Solmaz, Yusuf, (2015) „Çocuk Ceza Hukuku“, Ankara: Seçkin
- . Bayrakci, Mustafa, (2007) “Social Learning Theory and its Educational Applications”, Sakarya University Faculty of Education, Sakarya
- . Başkurt, İrfan,(2003) Youth Drug Addiction and Protection Ways (A Psychological and Social Approach), İstanbul: İstanbul Eğitiminde Yenilikçilik Dergisi

- . Борковски, Ендру, Пол ду Плесис, (1994) „Римско право“, Скопје: Просветно дело
- . Bošković, Milo, (2011) „Kriminologija“ Novi Sad: Unija fakulteta Jugoistočne Evrope
- . Бошковић, Мило, (2007) „Криминологија“, Нови Сад: Правни факултет
- . Burns, Karima, Kristie, (2010) “The Temperaments and the Adult-Child Relationship”, Breath Publishing, U.S.A
- . Vilić, Konstantinović, Slobodanka, Ristanović, Nikolić, Vesna, (2003) „Kriminologija“ Niš: centar za publikacije pravnog fakulteta u Nišu
- . Venkatachalam.C, Aravindan.S,(2014) „Juvenile Delinquency as a Result of Broken Homes“, Jurnal for International Academic Research for Multidisciplinary, Vol.2, Issue 8
- . Голоб, Ролф, Краф, Питер, (2007) “Патување низ детските права“, Council of Europe
- . Gavin, Helen, (2014), „Criminological and Forensic Psychology“, California: SAGE Publications
- . Gasper. M, Joseph, (2012) „Drug Use and Delinquency“, El Paso: LFB Scholarly Publishing LLC
- . Giddens, Anthony, (1995) „Konsequenzen der Moderne“, Frankfurt a.M.
- . Goddard, Henry, Herbert, (1979) „Feeble-mindedness“, Joseph E. Jacoby edition, Classics of Criminology. Oak Park, IL: Moore Publishing Company
- . Goldson, Barry, (2008) „Dictionary of Youth Justice“, London: Willian Publisjing
- . Glueck, Sheldon, Glueck, Eleanor, (1959) ”The problem of delinquency“, Boston: Houghton Mifflin Company
- . Glueck, Sheldon, Glueck, Elanor, (1950) “Unravelling Juvenile Delinquency”, Mass, Cambridge
- . Gupta, Rina, Derevensky, L.Jeffrey, (2000) „Adolescents with Gambling Problems: From Research to Treatment“, Journal of Gambling Studies
- . Danilović, Momćilo, (1986) „Porodica i maloljetička delinkvencija“, Rijeka: Izdavački centar Rijeka
- . Demirbaş, Timur, (2001) “Kriminoloji“, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- . Donald R.Taft, (1950) „Criminology, A Cultural Interpretation“, New York: The Macmillan Company
- . Dolu, Osman, (2015) „Suç Torileri, Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji“, Ankara: Global Politika ve Strateji

- . Durkheim, Emile, (2002) „İntihar“, İstanbul: Cem Yayınevi
- . Durkheim, Emil, “The Rules of Sociological Method”, İstanbul: Sosyal publishing
- . Estes, Richard J.; Weiner Alan Neil, (2001) „The Commercial Sexual Exploitation of Children In the U. S., Canada and Mexico“ Philadelphia: University of Pennsylvania
- . Eyberg, Sheila, Parent-Child Interaction Therapy, Journal of Child and Family Behavior Interaction Therapy, vol. 10
- . Eyesenck, H.J, Eyesenck, M.W, (1958) “Personality and Individual Differences” Plenum Publishing
- . Eşitli, Aygün, Ezgi, (2016) „Yoksulluğun Çocuk Suçluluğuna Etkisi“, Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- . Žvačko, Pehar, Lidija, (2003) „Slobodno vrijeme mladih ili...“, Sarajevo: Filozofski Fakultet Sarajevo
- . İçli, Günşen, Tülin, (2001) „Kriminoloji“, Ankara: Bizim Büro Basımevi
- . İnal, Kemal, (2019) „Çocuk Hakları ve Siyaset“, İstanbul: Propaganda yayınları
- . Jarvik, Klodin, Matsuyama, (1973) “Human Agression and The Extra Y Chromosome“, American Psychologist
- . Jašović, Žarko, (1965) „Pojam, obim i dinamika prestupništva omladine, Pravni život
- . Jašović, Žarko, (1977) „Kompleksan i dinamički marksistički pristup etiologijiprestupničkog ponašanja mladih, Beograd: JRKKP
- . Јовашевић, Драган, (2006) „Лексикон кривичног права“,Београд: Службени гласник
- . Jovašević, Dragan, Kostić Miomira, (2012) „Politika suzbijanja kriminaliteta“, Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu
- . Jovašević, Dragan, Ikanović, Veljko, (2012) „Krivično pravo Republike Srpske-opšti deo“, Banja Luka: Panevropski univerzitet Apeiron
- . Jovašević, Dragan, (2006) „Krivično pravo - opšti deo“, Beograd: Nomos, 2006
- . Јовић, Д, (1951) “Судска Психијатрија“, Белград
- . Jones, Shayne, Lynam, Donald, R., „In The Eye of The Impulsive Beholder: The Interaction Between Impulsivity and Perceived Informal Social Control Of Offending“, Criminal Justice and Behavior, Vol. 36 No.3
- . Yörükoğlu, Atalay, (1996) „Çocuk Ruh Sağlığı“, Ankara: Özgür yayınlar
- . Yücel, Tören, Mustafa, (2004) “Kriminoloji”, Umut Vakfı, İstanbul

- . Kajzer, Ginter, (1996) „Криминологија“, Скопје: Александрија, 1996
- . Kızmaz, Zahir, (2018) „Is There A Relationship Between Migration And Crime? A Holistic View “, Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences, vol.7, nb.2, Bitlis: Bitlis Eren University
- . Knežević, Saša, (2010) “Maloletničko Krivično Pravo: materijalno procesno i izvršno“, Niš: Centar za publikaciju Pravnog Fakulteta
- . Larry, J. Siegel, (2011) „Criminology-The Core“, USA: Wadsworth Cengage Learning
- . Long, Alex, Sedley, David, (1987) “The Hellenistic Philosophers”, Cambridge University Press, London
- . Maloljetnička Delinkvencija Uzroci i Prevencija, Stanje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: Global Analitika
- . Mannheim, Hermann, (1965) „Comparative Criminology“, Great Britain: Routledge and Kegan Paul
- . Марковић, Иванка, (2007) „Основи криминологије“, Бања Лука: Правни факултет
- . Maas R. Jefferey, Vito, F. Gennaro, (2011) “Criminology-Theory, Research, and Policy” Jones & Bartlett Learning, Burlington
- . Meena, Tejendra, (2016) “Psychological Theories of Juvenile Delinquency-A criminological perspective”, Jodhpur National Law University, India
- . Mitchell, Kimberly, Finkelhor, David, Wolak, Janis, (2010) “Conceptualizing Juvenile Prostitution as Child Maltreatment: Findings from the National Juvenile Prostitution Study”, Durham: University of New Hampshire
- . Meadows, J. David, (2013) “Beyond Custodial Sentences: Restorative Justice as a Community-Based Approach to Resolution in the Juvenile Court System”, 3rd International Crime And Punishment Film Festival Juvenile Justice, Istanbul
- . Milovanović, Milorad, „Područja socijalnog rada“, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1986
- . Milutinović, Milan, (1973) „Kriminologija“, Beograd: Savremena Administracija
- . Milović, Đorđe, (1970) „Krivično pravo Hamurabijevog zakonika“, Zbornik Pravnog fakulteta, Zagreb
- . Митровић, Љубинко, (2008) „Прекршајне санкције које се изричу малољетним учиниоцима прекршаја“, тематски научни скуп малољетничка деликвенција као

облик друштвено неприхватљивог понашања младих, Бања лука: Висока Школа унутрашних послова

- . Мирић. А, Филип. (2014) „Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке деликвенције“. Дис. Универзитет у Нишу, Правни факултет, Ниш
- . Mooij, Ton, (2005) „National campaign effects on secondary pupils bullying and violence.“, British Journal of Educational Psychology
- . Muncie, John, (2009), „Youth and Crime“, London: Sage publications
- . Muş, Ekrem, (2016) Türkiye’de Suç İstatistikleri, Kriminoloji Suç Teorileri ve Uygulamalar, Ankara:Karinca Ajans
- . Muş, Ekrem, (2016), „Kriminoloji Suç Teorileri ve Uygulamalar“, Ankara:Karinca Ajans
- . Nietzel, Michael (1979) “Crime and Its Modification”, Pergamon Pr, New York
- . Perić, Obrad, (2003) „Komentar krivičnopravnih propisa o maloljetnicima“, Beograd
- . Pinatel, Jean, (1950) “Faut-il instituer un examen du prevenu avant le jugement pour aider le juge dans le choix d’une mesure appropriée aux besoins de l’individu délinquant?”, Rapport présenté au XII. congrès pénal et pénitentiaire international, La Haye
- . Pinatel, Jean, (1960) „Criminologie” , Paris: Spes
- . Pradel, Jean, (2009) „Komparativno Krivično Pravo-Sankcije“ (Droit pénal compare), Beograd: Pravni fakultet univerziteta u Beogradu
- . Prins, (1982), „Criminal Behavior“, London
- . Radovanović, Miloš, (1975) „Krivično pravo, opšti dio“, Beograd: Savremena administracija
- . Reuchlin, Maurice, (1964) “Historia de la Psicologia”, Anıl Publishing, Istanbul
- . Rittossa, Dalida, Božičević Grbić, Melita, (2012) „Zakon o sudovima za mladež – reformski zahvati i praktične dileme“ Zagreb: HLJKPP vol. 19, 6p.2
- . Ristanović, Nikolić Vesna; Vilić, Konstantinović, Slobodanka, (2018) „Kriminologija, Beograd: Izdavačko-grafičko preduzeće Prometej
- . Rock, Paul, McIntosh, Marry, (1974) “Deviance and Social Control”, Tavistock Publications, London
- . Rot, N, (1974) “Psihologija Lichnosti, Saznanja, Beograd
- . Russel, Bertrand, (1964) “About Decency”, Ankara : Anka Publishing

- . Sapsford, Roger, (1986) "Individual Deviance: The Search For The Criminal Personality, Crime and Society, Routledge & Kegan Paul in association with Open University Press, London
- . Sincan, Körez, Nafiz, (2018) „A Preliminary Study on Presentation Style of Suicide News on Internet in Turkey“,Kriz Dergisi, vol.26, nb.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı
- . Sonen Bern Rüdeger, (1978) "Kriminalitaet und Strafgewalt", Einführung in Strafrech und Kriminologie, Stuttgart
- . Srzentić, N., Stajić, A., Lazarević, Lj.,(1984) „Krivično pravo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Opšti deo“, Beograd: Savremena administracija
- . Srzentić, Nikola, Stajić, Aleksandar, Lazarević, Ljubiša, (1996) „Krivično pravo Jugoslavije“, Beograd: Savremena administracija
- . Stanić, Ivica, (1995) „Maloljetnička delinkvencija- opasna društvena pojava“, Pedagoška Stvarnost
- . Stoljar, J.Samuel, (1973) "Children, Parents and Guardians", New York: Tubingen-Mohr
- . Stott, Herbert, Denis, (1982) "Delinquency- The Problem And Its Prevention" , SP Medical And Scientific Books, London
- . Shoemaker, Donald, (2000) „Theories of Delinquency: An Examination of Explanations of Delinquent Behavior“, Fourth Edition, New York: Oxford University Press
- . Sözüer, Adem, Dursun, Selman, Talas, Serdar, (2017) „Türk Ceza Hukuku Mevzuatı“ Istanbul: Alfa
- . Soković, Snezana, „Izvršenje krivičnih sankcija institucionalnog karaktera izrečenih maloletnicima“,Zbornik radova sa savetovanja na temu: Krivične sankcije institucionalnog karaktera sa krivičnopravnog i penološkog aspekta, (1997) Sokobanja: Udruženje za penologiju Jugoslavije
- . Suvarlı. K, Melahat, (1995) Çocuklarda ve Adolesans Çağında İntihar:Araştırmalar Önlemler ve Çözüm Önerileri, Kriz Dergisi, Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı
- . Sutherland, Edwin, (1992) "Principles of criminology" 11th Edition, Rowman & Littlefield Publishers, England

- . Shannon, W. Lyle, (1998) "Alcohol and drugs, delinquency and crime", Britain: St. Martin's Press
- . Schaffteit, Beulke, (1991) "Jugendstrafrecht", 10. Auflage, Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln
- . Sonen Bern Rüdeger, (1978) "Kriminalitaet und Strafgewalt", Einführung in Strafrech und Kriminologie, Stutgart
- . Spatz, Widom, C., & Kuhns, J, (1996) „Childhood victimization and subsequent risk for promiscuity, prostitution, and teenage pregnancy: A prospective study“, American Journal of Public Health
- . Stanković, Nedeljko, (2017) „Kriminologija“, Brčko: Evropski Univerzitet Brčko Distrikt
- . Taylor, Ian, Walton, Paul, Young, Jock, (1985) "The New Criminology", Routledge, New York
- . Tahiroğlu, Bülent, Erdoğan, Belgin, (2010) "Roma Hukuku Dersleri" Der Yayıncılık, İstanbul
- . Tezcan, Ertan; Oğuzhanoglu K. Nalan; Ülkeroğlu, F, (1995) „Çocuk ve Gençlerde İntihar Girişimleri“Kriz Dergisi, Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı
- . Tobiasova, Lydia (2013) „Study on children's involvement in judicial proceedings Contextual overview for the criminal justice phase – Slovakia“, Luxembourg: Publications Office of the European Union
- . Thompson, E. William, Bynum, E. Jack, (2014) "Juvenile Delinquency: Sociological Approach" Арс Ламина, Скопје
- . Topaloğlu, Mahir, (2010) „Türk Hukukunda Çocuklara Özgü Güvenlik Tedbirleri“, İstanbul: Legal
- . Turnuklu Abbas, Kacmaz Tarkan, İkiz Ebru, Balci Feridun, (2009) "Anlasmazlık Cozumu, Muzakere ve Akran Arabuluculuk Eğitim Programı" Ankara: Maya Akademi
- . Tully, J., & Elsaka, N., (2004) „Suicide and the Media: A Study of the Media Response to Suicide and the Media: The Reporting and Portrayal of Suicide in the Media-A Resource“, Christchurch: School of Political Science and Communication, University of Canterbury

- . Uluğtekin, Sevdal, (1991) „Hükümlü Çocuk ve Yeniden Toplumsallaşma“, Ankara: Bizim Büro Basımevi
- . Umbreit, Greenwood, (1999) “National Survey of Victim Offender Mediation Programs in United States, 16 Mediation Quarterly
- . Farrington, Philip, David, (2010) „Фактори на ризик од детството и превенција фокусирана на ризикот“, Оксфордски прирачник за криминологија, Скопје: Нампрес
- . Ferri M, Allara E, Bo A, Gasparrini A, Faggiano F, (2013) „Media campaigns for the prevention of illicit drug use in young people (Review)“, The Cochrane Library
- . Flekkoy, M.G, (1991)“A Voice of Children. Speaking out as Their Ombudsman, Jessica Kingsley Publishers, London
- . Freud, Sigmund, (1961) “Complete Psychological Works of Sigmund Freud”, London
- . Hahn, Robert, Dawna Fuqua-Whitley, Holly Wethington, Jessica Lowy, Alex Crosby, Mindy Fullilove, Robert Johnson, Akiva Liberman, Eve Moscicki, LeShawndra Price, Susan Snyder, Farris Tuma, Stella Cory, Glenda Stone, Kaushik Mukhopadhaya, Sajal Chattopadhyay, and Linda Dahlberg. (2007) "Effectiveness of Universal School-Based Programs to Prevent Violent and Aggressive Behavior: A Systematic Review." American Journal of Preventative Medicine 33(2S):S114
- . Hrnčić, Јасна, (2011) „Depresija i delinkvencija“ Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- . Hooper, Justice, Ormerod, David, (2011) „Blackstones Criminal Practice“, New York: Oxford University Press
- . Huesmann, L. Rowell, (2007) „The Impact of Electronic Media Violence: Scientific Theory and Research“, Journal of Adolescent Health 41, S6–S13
- . Carić, Ante, (1971) „Problemi maloljetničkog sudstva“,Split: Savez društva defektologa Jugoslavije
- . Clinard, B. Marshall, Quinney, Richard, (1986) “Criminal Behaviour Systems”, New York: Anderson Publishing
- . Chao, Raymond, (2001) „Parens Patriae and the Juvenile Death Penalty“,Children’s Legal Rights Journal Volume:21 Issue:1
- . Conklin, John, E. (2004) „Criminology“, Boston: Pearson Education Inc.

- . Čotič, Dušan, (1971) „Kriminalitet maloletnika sa posebnim osvrtom na recidivizam, Etiologija maloletničkog prestupništva, Beograd
- . Cox.M,Steven, Allen.M,Jennifer,Hanser.D,Robert, Conrad.C,John, (2011) “Juvenile Justice-A guide to theory,policy and practice” Sage Publication, USA
- . Cebûrî, Hüseyin, Halef, (1988) „Avârîdu’l-Ehliyye İnde’l-Usûliyyîn“, Mekke: Merkezü Buhûsi’-Dirâsil-İslâmiyye
- . Crocker, Anne, G.; Mueser, Kim, T.; Drake, Robert, E.; Clarck, Robin. E.; McHugo, Gregory, J.; Ackerson, Theimann H.;Altherman, Arthur, I., (2005) „Antisocial Personality, Psychopathy and Violence in Persons With Dual Disorders: A Longitudinal Analysis“, Criminal Justice and Behavior, Vol.32, No.4
- . Чејовић, Бора, (2006) „Међународно кривично право – општи и посебни део“, Београд: Досије
- . Џанг, Шелдон, (2009) „Шверц и трговија со луѓе-сите патишта водат кон Америка“,Скопје: Академски печат
- . Quinn, R. Gene, (2013) „Deja Review Behavioral Science“, Istanbul: Istanbul Medikal Sağlık ve Yayıncılık Hiz. Tic. Ltd. Şti.
- . Walrath C, Ubarra M, Holden E.W, (2003) “Children with reported histories of sexual abuse: multiple perspectives to understand clinical and psychosocial profiles“
- . W.G. Daniel, (1961) “Juvenile delinquency,, – Sociology of Crime, New York
- . Wortley, Scot, (2009) „Introduction. The Immigration-Crime Connection: Competing Theoretical Perspectives“, Journal of International Migration and Integration
- . Шкулић, Милан, (2011) „Малолетничко Кривично Право“, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, јавно предузеће Службени гласник
- . Šelih, Alenka, (2000) „Mladoletniško sodstvo v preteklih sto letih: od uvedbe do krize“, Zbornik znanstvenih razprav, LX. Letnik, št. 2, Ljubljana
- . Şener, Mehmet, (1986) „İslâm Hukukunda Velâyet“, İzmir: D.E.Ü.İ.F.D
- . Škulić, Milan, „Maloletničko krivično parvo“, Beograd: Službeni glasnik:Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
- . Škulić, Milan, (2010) “Starosna granica sposobnosti za snošenje krivice u krivičnopravnom smislu ”, Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd

Меѓународни документи

- . Декларација на правата на детето (Женевска декларација од 1924), Geneva Declaration of the Rights of the Child, Adopted 26 September, 1924, League of Nations
- . Декларацијата за основните принципи за употреба на програмите за ресторативна правда во кривичната материја, (Declaration of Basic principles on the Use of Restorative Justice Programs in Criminal Matters), 2002
- . Европска конвенција на Советот на Европа за остварување на детските права, (European Convention on the Exercise of Children's Rights), European Treaty Series- No. 160, 1996
- . Конвенција за правата на детето (Convention on the Rights of the Child), Службен лист на СФРЈ бр. 15/90- Службен весник на РМ 1993
- . Конвенција на СЕ за заштита на деца од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба, (Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse), 2007
- . Конвенцијата на ОН против транснационалниот организиран криминал, (The United Nations Convention against Transnational Organized Crime)
- . Меѓународниот пакт за граѓански и политички права (International Covenant on Civil and Political Rights)
- . Меѓународен пакт за економски, социјални и културни права (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)
- . Прописи на Обединетите нации за заштита на малолетниците лишени од слобода (Хавански Правила), United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberties (Havana Rules), A/PE3/45/113, 14.12.1990
- . Препораката бр. R(91) 11 на СЕ за сексуалната експлоатација, порнографија и проституција и трговија со деца и помлади полнолетници, (Council of Europe Recommendation No. R(91) 11 Concerning Sexual Exploitation, Pornograph and Prostitution of, and Trafficking in, Children and Young Adults
- . The Paris Principles, Principles and Guidelines on Children Associated With Armed Forces or Armed Groups

- . Упатства на Обединетите Нации за спречување на малолетничка деликвенција (Ријадски упатства), United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquence (Riyadh Guidelines) A/PE3/45/112, 68-ма Пленарна седница, 14.12.1990
- . Упатства на Обединетите Нации за спречување на малолетничка деликвенција (Ријадски упатства), упатство бр. 37
- . Факултативен протокол кој се однесува на продажба на деца, детска проституција и детска порнографија (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography), Службен весник на Македонија бр. 44/2003
- . Факултативен протокол кон конвенцијата за правата на децата кој се однесува на вклучување на децата во вооружени конфликти (Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflicts), Службен весник на Македонија бр. 44/2003.
- . Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules, (Adopted by the Committee of Ministers on 20 January 2010 at the 1075th meeting of the Ministers' Deputies)
- . Стандардни минимални правила на Обединетите Нации за спроведување на малолетничка правда (Пекиншки правила) United Nations Standard Minimum Rules for Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules) A/PE3/40/33, 29/11/1985
- . Стандардните минимални правила на ОН за Алтернативните мерки на институционалниот третман (Токиски правила), United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules), 45/110, 14.12.1990
- . Совет на Европа, Комитет на Министри, Препорака бр. R(97)12 на Комитетот на министри до државите членки за кадрите задолжени за спроведување на санкции и мерки, (Council of Europe-R(97)12 on staff concerned with the implementation of sanctions or measures), 1997
- . СЕ, Комитет на Министри Препорака бр. R (99)19 на Комитетот на министри до државите членки во врска со медијацијата во кривичните предмети, (Recommendation N. R (99)19 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 15 September 1999 and explanatory memorandum)

- . Совет на Европа, Комитет на министри Препорака R (2000) 20 на Комитетот на Министри на земјите членки за улогата на раната психосоцијална интервенција во спречувањето на криминалитетот, (Rec (2000) 20 on the role of early psychological intervention in the prevention of criminality)

Закони (домашни)

- . Закон за заштита на децата, Службен весник 150/15,
- . Закон за заштита на сведоци, Службен весник број 38/2005
- . Закон за малолетничка правда, Службен весник 87/2007
- . Закон за народен правобранител, Службен весник број: 60/2209 2003
- . Закон за одбрана, Службен весник на Македонија“ бр.215/15
- . Закон за правда за децата, Службен весник број 148/2013
- . Закон з прекршоци, Службен весник 08-3151/1
- . Закон за работните односи, Службен весник, бр. 158, 09.12.2010
- . Закон за странците, Службен весник 35/2006
- . Закон за семејството, Службен весник 153/2014
- . Закон за прекршоците против јаниот реди мир, Службен весник број 152/2015
- . Закон за пробација, Службен Весник на бр.226 од 25.12.2015
- . Закон за игрите на среќа и забавните игри, Службен весник број 139/2014
- . Закон за превенција, спречување и заштита од семејно насилство, Службен весник138/14
- . Кривичен законик, Службен весник на Македонија број 37/96

Закони (странски)

- . Türk Ceza Kanunu, службен весник 12.10.2004/25611
- . Türkiye İstatistik Kanunu (Law on statistics of Turkey), Resmi gazete 18/11/2005 Sayı : 25997
- . Ceza Muhakemesi Kanunu, Türkiye, службен весник 17.12.2004/25673
- . Çocuk Korum Kanunu, Türkiye, Resmi gazete 15.07.2005/25876
- . Children and Young People Act 2008, A2008-19, Republication No 69
- . Youth Criminal Justice Act, Canada
- . Youth Criminal Act, Canada

- . Children Act, United Kingdom
- . Jugendgerichtsgesetz, JGG, Germany
- . Zakon o sudovima za mladež, narodna novina, Hrvatska 84/11, 143/12, 148/13, 56/15
- . Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom I maloljetnicima u krivičnom postupku, službene novine federacije BiH 7/14 /29.1.2014
- . Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, službeni glasnik, Srbija 85/2005
- . Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, službeni list Crne Gore 64/2011 od 29.12.2011
- . Zakon o obravnavanju mladoletnih prestopnikov, Slovenia
- . Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, službeni list Crne Gore 64/2011 od 29.12.2011
- . Juvenile Justice Code of Kosovo, Official gazette 78/2-10
- . Code of criminal justice for children, Albania, Official gazette 37/2017
- . Наказателен Кодекс на Република България
- . Greek Penal Code
- . Trestný zákon (Penal code), Zákon č. 300/2005 Z. z.
- . Illinois Juvenile Court Act (705 ILCS 405/)
- . Youth Justice Act, Australia

Страници на интернет

- . <http://www.pravdiko.mk>
- . <http://journal.maclc.mk>
- . <http://www.stat.gov.mk>
- . <http://www.jser.fzf.ukim.edu.mk>
- . <http://www.edchreturkey-eu.coe.int>
- . <https://www.unicef.org>
- . <http://e-uprava.gov.si>
- . <https://childrenandarmedconflict.un.org>
- . <https://www.icrc.org>
- . <https://www.childwelfare.gov>

- . <https://libguides.ilo.org>
- . <http://www.c00.org>
- . <https://www.ojjdp.gov>
- . <https://www.crimesolutions.gov>
- . <https://learning.nspcc.org.uk>
- . <https://www.justice.gc.ca>
- . <http://dergipark.gov.tr>
- . <http://www.mtsr.gov.mk>
- . <https://www.anayasa.gov.tr>
- . <http://forensicpsychology.umwblogs.org>
- . <https://www.who.int>
- . <https://aic.gov.au>
- . <http://cocukhaklari.barobirlik.org.tr>
- . <https://scholarworks.gsu.edu>
- . <https://juvjustice.org>
- . <https://www.childrenslawky.org>
- . <http://www.emcdda.europa.eu>
- . <https://youth.gov>
- . <http://www.general-intelligence.com>
- . <https://www.legislation.gov.uk>
- . <http://www.crin.org>
- . <https://www.researchgate.net>
- . <http://www.redcross.int>
- . <https://www.bbc.com>
- . <https://via.library.de>
- . <https://www.pravo.unizg.hr>
- . <http://www.cte-ds.adalet.gov.tr>
- . <http://www.mpps.org.mk>
- . <https://www.minv.sk>
- . <https://www.destatis.de>
- . <https://www150.statcan.gc.ca>

- . <https://www.abs.gov.au>
- . <http://www.tuik.gov.tr>
- . <http://www.stampar.hr>
- . <http://www.iskra.org.rs>
- . <http://www.hukuki.net>
- . <http://hukukitavsiyeler.com>
- . <https://www.gov.uk>
- . <http://www.cte-ds.adalet.gov.tr>
- . <https://scindeks-clanci.ceon.rs>
- . <https://www.kriminoloji.com>
- . <https://www.unafei.or.jp>
- . <http://cocukhaklari.barobirlik.org.tr>
- . <https://www.loc.gov>
- . <http://www.acarindex.com>
- . <http://www.mrothery.co.uk>
- . <https://www.britannica.com>
- . <http://genclikbirikimi.org>